

HA 1. 450

LXVI. ÉV.

HARMADIK FOLYAM 1942. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1942. évi folyam * I. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1942

Új sorozat !

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

- I. 1939. Aachs—Bálint. 1248 hasáb.
- II. 1940. Bálint—Berényi. 1272 hasáb.
- III. 1941. Berényi—Bredeczky. 1271 hasáb.

Ára kötetenként 50 pengő.

Most jelent meg !

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I.

Budapest, 1941.

Ára 40 pengő.

Radó Policarpus:

Index codicum manuscritorum liturgicorum regni Hungariae.

Budapest, 1941. 8°, 62 lap.

Ára 5 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXVI. ÉV.

1942.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZASÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXVI. ÉV.

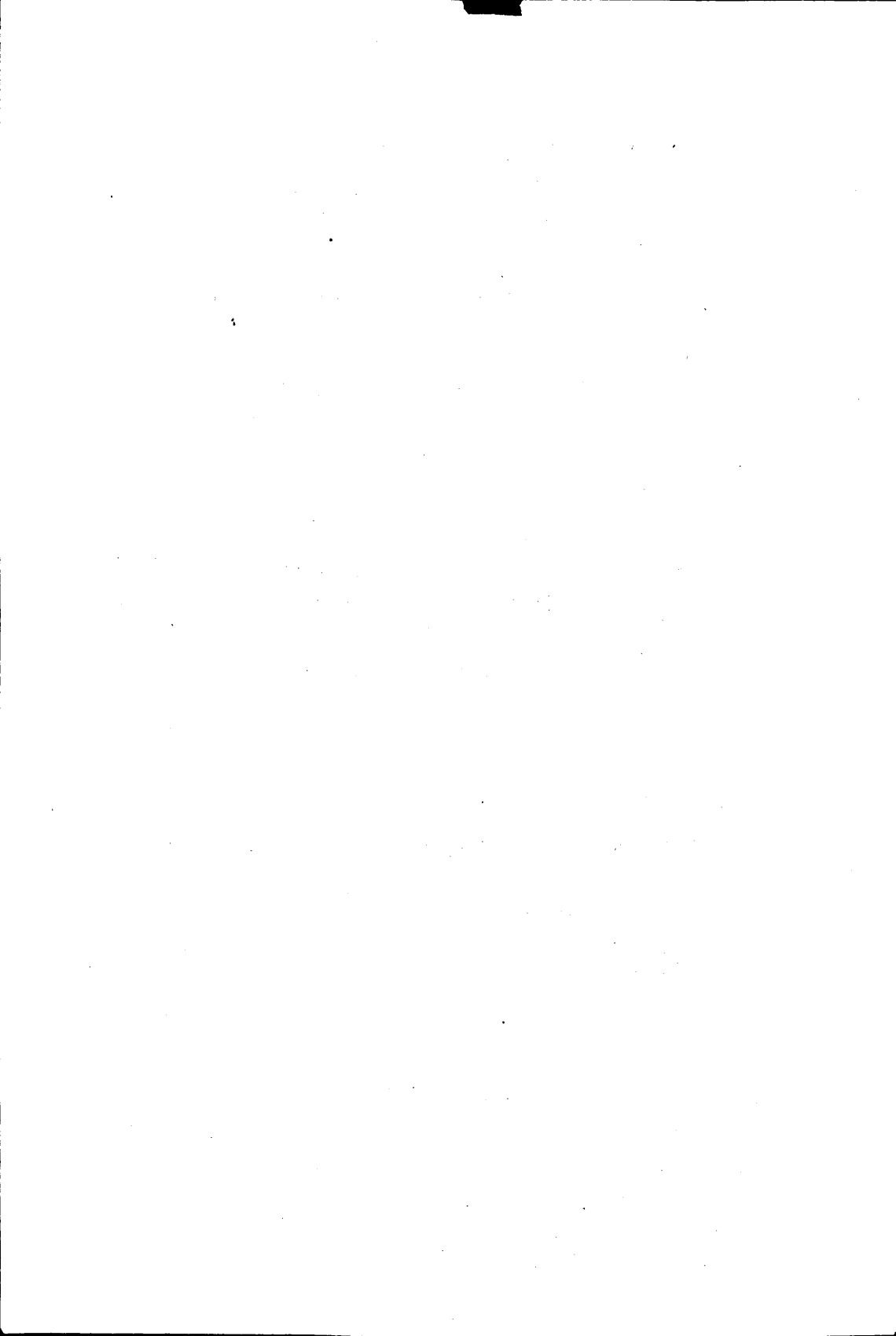
1942. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1942.

T A R T A L O M.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BARCSAY ANDRÁSNÉ V.: Az exlibris és a könyv	34
BERKOVITS ILONA: Mátyás király „állítólagos“ miniátorai	153
BERKOVITS ILONA: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben	259
BORBÉLY ANDOR, IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ, GAZDA SAMU, GLASER LAJOS: A tárképkatalogizálás kérdése	399
CSAPODI CSABA: Könyvtermelésünk a XVIII. században	392
CSENGERY ILONA, 'S.: A kolozsvári egyetemi könyvtár	252
DERCSÉNYI DEZSŐ: Nekcei Dömötör bibliája a washingtoni Library of Congress-ben	113
DEZSÉNYI BÉLA: Sajtó és könyvészet	126
GÁBRIEL ASZTRIK: A debreceni könyvtár középkori kéziratái	345
GULYÁS PÁL: Mátyás király állítólagos miniátorai	11
HARSÁNYI ANDRÁS: Német könyvtárak	27, 162, 237
KÓSA JÁNOS: Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Of- ner Zeitung	375
LUKÁCS JÓZSEF: Katonai hírlapok	290
RADÓ POLIKÁRP: Magyarországi Miklós cassinói misekönyve (1418) a Nemzeti Múzeumban	364
RADÓ POLIKÁRP: Nagy Lajos dalmáciai uralmának emléke egy spalatói kódexben	1
SASHEGYI OSZKÁR: Kalendáriumok cenzúrája	18
SZEMZŐ PIROSKA: Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyvillusz- trációk történetében	267
SZENTKÚTY PÁL: Betű-esztétika	167
SZENTKÚTY PÁL: M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűminta- alapja	368
SZIMONIDESZ LAJOS: Drabik Miklós próféciái és egy magyar-latin ki- adású részletük	176
SZIMONIDESZ LAJOS: A jakobinus Landerer Mihály póre 1795-ben	386

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

CSORBA TIBOR: Polonikák a magyarországi levéltárak és könyvtárak tulajdonában	54
DEZSÉNYI BÉLA: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak?	423
DEZSÉNYI BÉLA: Változat vagy második kiadás?	307
ÉLEKES GYÖRGY: Weszprémi István könyvtára	305
GARÁDY SÁNDOR: Schedium	310
GÁRDONYI ALBERT: Karai László óbudai prépost budavári háza	54
GÁRDONYI ALBERT: A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomtatványai	413
GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi nyomda felszerelési költségei	52
GÁSPÁR MARGIT: Délvidéki gyűjtés	430
GÁSPÁR MARGIT: Keletmagyarországi és erdélyi gyűjtés	58

	Lap
GÁSPÁR MARGIT: A legújabb kor magyar könyvészeti törekvései	58
GYÓNI FERENC: A Gyóni-kötetek kiadásainak története	415
KELÉNYI B. OTTÓ: Bakócz Tamás és egy budai polgár mise-könyv- üzletének bonyodalmai	431
KRISTÓF GYÖRGY: Az 1849-i Hadi Lap	301
LUKÁCS JÓZSEF: Előkerült a „Csiki Gyutacs“ két száma	50
LUKÁCS JÓZSEF: Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról	429
SASVÁRI DEZSŐ: Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurá- lása az Országos Széchényi Könyvtárban	426
SUPKA ERVIN: Újabb adalékok az 1848/49. évi hírlapirodalom könyvé- szetéhez	185
SZEKERES MARGIT: Ismeretlen magyarországi hírlapok, vicclapok, szem- lék az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában	189
SZEMZŐ PIROSKA: Kossuth Pesti Hírlapjának változatai	193
SZIMONIDESZ LAJOS: Mihály sárvári evang. iskolamester és Somogyi Pé- ter írásai	182
SZIMONIDESZ LAJOS: A puchói nyomda	183
SZIMONIDESZ LAJOS: A sárospataki ref. főiskolában és a Sárospatak kör- nyéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek	410
SZIMONIDESZ LAJOS: Semsey Pál ezerforintos hagyománya a kassai fran- ciskánus barátok könyvtára	309
TR. Z.: Egyetlen példányban megjelent magyar nyomtatvány	57
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hartleben Konrád Adolf kiadó lapterjesztési öt- letei és a Patriotisches Wochenblatt	421
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Novák László (1873—1942)	435
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Plechl Béla — Nagy Sándor	48
WALDAPFEL IMRE: Magyar vonatkozás egy XVIII. századi német biblio- gráfusnál	196

3. ISMERTETÉSEK.

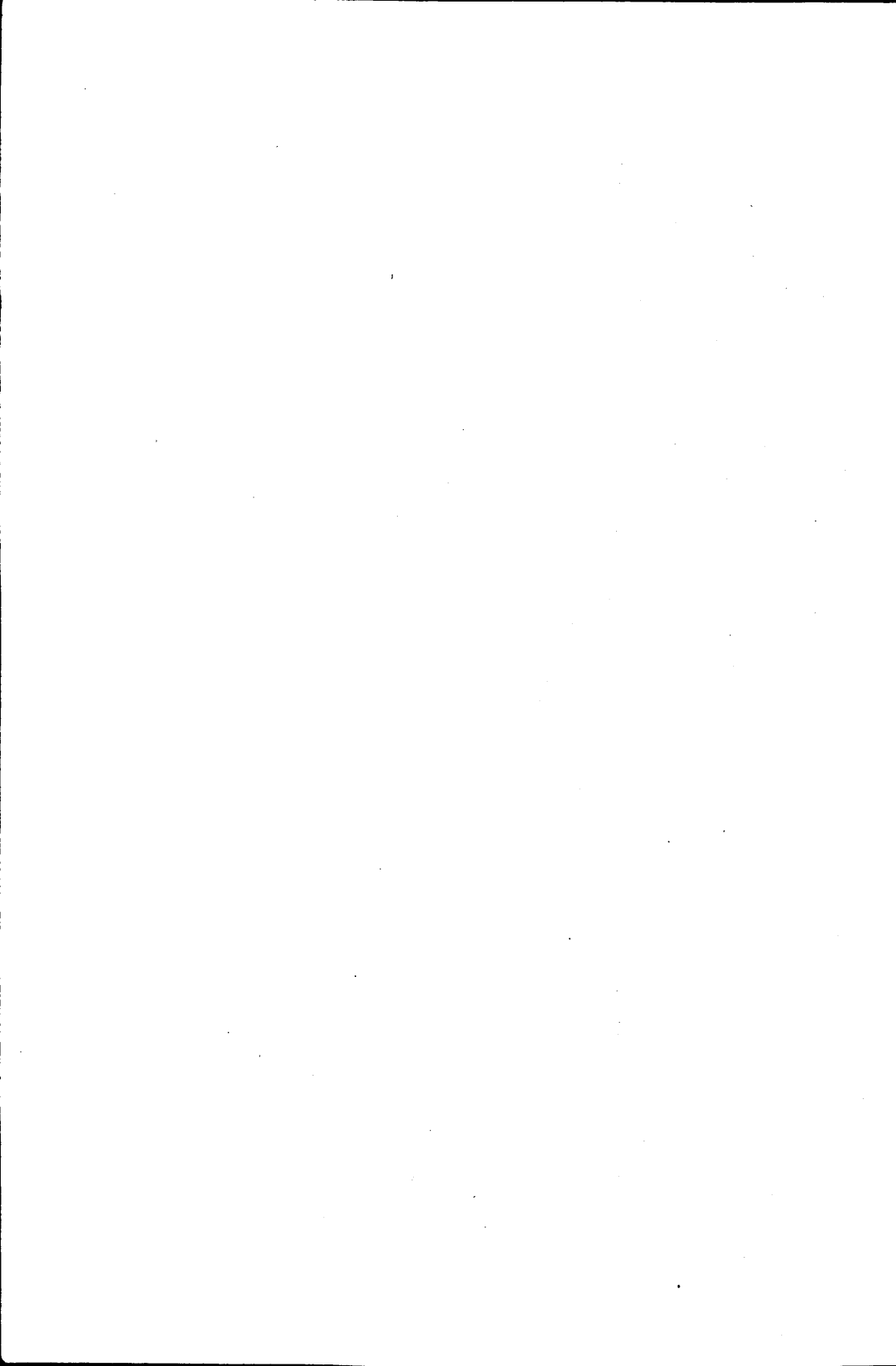
BALASSA BÁLINTNAK Istenes Énekei. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	80
BELEZNAY M. CECÍLIA: A Felső-Magyarországi Minerve 1825—1836. Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	449
BUCSAY MIHÁLY: Szemián Mihály tanulmányútja. Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS	329
DERCSÉNYI DEZSŐ: Nagy Lajos kora. Ism.: BERKOVITS ILONA	82
DOMÁN ANDREA: Ovidius metamorphosisai képekben	313
ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	80
Az Egyetemi Nyomda Könyvkiállítás. Ism.: KENYERES LÁSZLÓ	463
ENYEDI GYÖRGY: Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Ism. TR. Z. ..	447
A Fővárosi Könyvtár Évkönyve X. Ism.: CSÁNKY MIKLÓS	87
A Fővárosi Könyvtár Évkönyve XI. Ism.: GRONOWSKI IVÁN	452
GENTHON STEFANO: Bibliografia dell'Arte Ungherese. Ism.: BERKO- VITS ILONA	460
GRAEBSCH IRENE: Geschichte des deutschen Jugendbuches. Ism.: SZENT- KUTY PÁL	446
GULYÁS PÁL: A bibliográfia kézikönyve I—II. Ism.: GORIUPP ALISZ 88, <i>Handbuch der deutschen Tagespresse.</i> Ism.: MOKCSAY JÚLIA	448 67
<i>Handbuch der Weltpresse.</i> Ism.: MOKCSAY JÚLIA	69
<i>Handbuch der Zeitungswissenschaft.</i> Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	324
HOYER FRITZ: Einführung in die Papierkunde. Ism.: GRONOWSKI IVÁN	203
<i>Jubileumi Emlékkönyv.</i> Ism.: BARANYAI ZOLTÁN	318
A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920. utáni évekből. Ism.: GÁSPÁR MARGIT	458

KRAMM HEINRICH: Wittenberg und das Auslandsdeutschum im Lichte älterer Hochschulschriften. Ism.: BUCSAY MIHÁLY	70
KURTH KARL: Die deutschen Feldzeitungen des Weltkrieges. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	327
MENZ GERHARD: Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	62
MONOKI ISTVÁN: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. Ism.: GORIUPP ALISZ	84
NÁDAS RÓZSA: Közgazdasági archívumok. Ism.: HANSKARL ERZSÉBET ..	455
RADÓ ISTVÁN: A Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárában őrzött Széchenyi-könyvtártörödéek címjegyzéke. Ism.: SZEKERES MARGIT	459
RADÓ POLIKÁRP: Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae. Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK	77
RENNERT GEORG: Die ersten Post-Zeitungen. Ism.: GRONOWSKI IVÁN ..	321
SCHMID GÜNTHER: Goethe und die Naturwissenschaften. Ism.: POSONYI ERZSÉBET	437
SCHÖNE WALTER: Die deutsche Zeitung des XVII. Jahrhunderts in Abbildungen. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	60
TÁBORI KORNÉL: A vendéglátás irodalma. Ism.: KERTÉSZ JÁNOS	461
TAKÁCS INCE O. F. M.: Magyar ferences aszkétikus élet és aszkétikus kiadványok, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Ism.: PFLÉGER FARKAS O. F. M.	451
THIEL VIKTOR: Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum. Ism.: GRONOWSKI IVÁN	207
VALENTINY ANTAL—ENTZ GÉZA: Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. Ism.: GORIUPP ALISZ	328
<i>A világirodalom remekei képekben. Az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum kiállítása 1941. nov.—1942. ápr. Ism.: DOMÁN ANDREA ..</i>	198

*

LEVÉLSZEKRÉNY	91, 332, 465
FOLYÓIRATSZEMLE 1940. I—II. rész. Összeállította: SUPKA ERVIN ..	96, 209
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	109, 230, 339, 469
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	471

NAGY LAJOS DALMÁCIAI URALMÁNAK EMLÉKE EGY SPALATÓI KÓDEXBEN.

A Nemzeti Múzeumnak egy jelentéktelen külsővel rendelkező, de több tekintetben nagyértékű kódexéről van szó: a C. l. m. ae. 334. számú misekönyvről.¹ Nálunk első érdemes ismertetője ennek a LUDWIG ROSENTHAL-tól 1893-ban vásárolt könyvnek MELICH JÁNCS² volt, aki részletesen leírta a könyvet, facsimilében közölte a Nagy Lajos királyért való liturgikus imádságot (f. 191—191'), és közölte a misekönyvben levő nyelvemlékeket, a horvátnyelvű glosszákat és vízszentelés szövegét: ezek a *horvát nyelvnek első latin betűkkel írt nyelvemlékei*. Megállapította azt is, hogy a misekönyvet későbbi sorsa Zarába vetette, ahol használták; innen Curzola szigetére ferencrendiekhez került és még itt volt a múlt században is; nyilván ők adhatták el antikváriusnak. BARTONIEK EMMA újabb mozzanattal járult hozzá a kutatáshoz: kimutatva a könyv dominikánus jellegét.³ Hogy mégis hozzászólunk a kódex kérdéséhez, azért történik, hogy bebizonyítsuk *származásának helyéül Spalatót* (1.), továbbá kimutassuk jellegét: *világi papok részére készült úti missale*, mely *dominikánus* birtokba került nem sokkal megiratása után (2.) Végül *Nagy Lajos dalmáciai uralmának visszaállítását is érdekesen szemléltetni* a könyv: az eredeti úti missaleban semmi magyar jelleget nem találunk, a dominikánus, aki Dalmáciában nap-tárt írt hozzá, már a magyar jelleget beleviszi, mert akkor Spalato már újra a magyar birodalomba tartozott (3.).

1. A misekönyv *származásának helye Spalato városa*. Ezt elég könnyen meg lehet állapítani, ha eddig nem is tűnt még föl.

¹ Azelőtt fol. lat. 2298 volt a jelzete; 206 fol. egyoszlopos olasz típusú gót minuszcula írás, kilenc kéznek munkája; 23,7 × 17,7 cm nagyságú hártakézirat; kötése deszkára vont barna bőr, egykorú egyszerű réz szögekkel. BARTONIEK EMMA: Codices latini medii aevi, Budapest, 1940, 293 s. p.

² Misekönyv a XIV. századból, MKSzele 1903, 36—64.

³ „Missale in usum monasterii cuiusdam O. Pr. in Dalmatia“ i. h.

A misekönyv törzsében, ahol csak a fő ünnepek vannak meg, hiszen úti missalében csak ezek szoktak meglenni, ezt a misét olvashatjuk:

„*In festo sci dompnij pontificis et martiris.*“⁴

Szent DOMNIUSRól van szó, aki Salona első püspöke volt és 299-ben halt vértanuhalált. Testét a salonai menekülők magukkal vitték, amikor 614-ben az avarok és szlávok földúlták szép városukat és a közeli Diocletianus-palota elhagyott területén új, szűk középkori várost alapítottak maguknak: Spalatót. DOMNIUS azóta is Spalato védőszentje; három ünnepe is van: április 11-én 45 vértanutársának emléke, május 7-én a főünnep, a vértanuságnak napja, július 29-én a Spalatóba történt translatio emléknapja.⁵ Perdöntő az a tény, hogy Sz. DOMNIUS ünnepével egyébként nem lehet találkozni.⁶ A két másik mise: „*Helie prophete*“ (júl. 20) és „*In sci Grisogoni martiris*“ (nov. 24)⁷ már gyakran előfordul, úgyhogy nem lehet helymeghatározás szempontjából fölhasználni őket. ILLÉS próféta már KNAUZ NÁNDOR kimutatása szerint 24 magyar liturgikus könyvben megtalálható, ezek közül hét⁸ Horvát-Szlavónországból való; a dalmáciai liturgikus könyvek még ismeretlenek liturgiátörténeti szempontból.⁹ CHRYSOGONUS ünnepe még kevésbé lehet helymeghatározó: minden magyar liturgikus kódexben megvan „felváltva mint Chrysogo-

⁴ F. 73. Mivel „*Inventio crucis*“ (máj. 3) és „*S. Michaelis*“ (máj. 8) között van a mise szövege, világos, hogy a máj. 7-i ünnep ez.

⁵ D. FARLATUS: *Illyricum sacrum*, tom. I. Venetiis 1751, p. 409: „... primum eundemque longe celeberrimum atque sanctissimum nonis maji, quem suo ipsemet sanguine consecravit...“ — *Acta sanctorum Ungariae I. Tyrnaviae* 1743, 187—196. p.

⁶ H. GROTEFEND: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters II*, 2. Hannover, 1898, S. 89, csak Spalatot említi a máj. 7-i ünnepnél. Magam sem talákoztam még hazai kb. 60 általam átnézett liturgikus könyvben vele. KNAUZ: Kortan, Budapest, 1876, 178, „naptáraink nem említik“.

⁷ F. 83²—85⁵ és f. 102²—103.

⁸ Kortan, Budapest, 1876, 180. Brev. sec. ritum Goricensis 1264 körül; Breviarium Zagrabiense a. 1326; missale Zagrabiense a. 1334—1390; brev. Zagrabiense a. 1430; missale Matthaeci de Miletincz a. 1495; missale Zagrabiense s. XV; missale Zagrabiense a. 1511 (Venetiis in aedibus PETRI LIECHTENSTEIN).

⁹ H. FOLNESICS: *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig, 1917 csak bibliográfiai és művészi ismertetés.

nus, vagy Grisogonus“;¹⁰ ezt magam is kivétel nélkül tapasztaltam.

DOMNIUS ellenben Spalatóra mutat, ez kétségtelen. Megerősíti ezt az a tény is, hogy a missaléban egy egyébként szokatlan áldás található: „Benedictio nauis“ utána rögtön egy másik: „Alia oratio“.¹¹ Ez a hajó-áldás nyilván kikötőhelyre utal, ami hozzáillik Spalatóhoz.

2. Azt akarjuk most kimutatni, hogy a misekönyv *világi pap használatára készített úti missale*, melyben *magyar jelleg nincs*. Ezért szükséges a kódex rövid áttekintése.

F. 1—4': az első kéz munkája; Keresztelő Sz. János vigiliájának evangéliuma (Lk I, 5—17), a Gloria és Credo van rajta és Advent I. vasárnapja.

F. 5—10': a kalendárium: ez a második kéz munkája; a könyvhöz később kötötték hozzá.

F. 11—22': harmadik kéz munkája; Advent II—IV. vasárnapja.¹²

F. 23—168: ismét az első kéznek, a kódex tulajdonképeni scriptorának írása; ez az eredeti misekönyv. A szentek és az egyházi év ünnepei nincsenek külön választva, hanem együtt vannak, a szentek ünnepei közül csak az akkoriban nyilvános ünnepek találhatók, mint az 1. pontban láttuk, hármat leszámítva. A miserend (ordo missae) az egész gyűjtemény közepére kerül, azt két részre vágva.¹³ Mindössze ezek a misék vannak meg benne: Andreae — Nicolai (dec. 6.) — karácsony és dec. 26—27.

¹⁰ Kortan, 154 l.

¹¹ F. 162—163.

¹² Itt eltérek BARTONIEK EMMA katalógusától (Codices latini p. 293), amennyiben ő a harmadik kéz írásának veszi a misekönyv egész zömét (f. 11—192); én ellenben tüzetes vizsgálat után úgy látom, hogy f. 23—168 ismét az első kéz munkája: az az ember írta, aki f. 1—4'-et. Megtévesztő ugyanis, hogy az első és harmadik kéz ugyanazt a tükröt alkalmazta az írásban (15,5×11,4 cm), viszont az első kéz mindig 17 sort ír, a harmadik pedig 19-et. Az írás ugyanaz f. 1—4' és 23—168 írójánál; míg a harmadik kéz (tehát szerintem f. 11—22') írása sűrűbb és valamivel kevésbé kerek. Hozzájárul ehhez az is, hogy a harmadik kéz lapjain nincs meg a reversfolión a régi lapszámolás; az elsőén ellenben végig megvan (tehát 1—4' és 23—168); ezt BARTONIEK EMMA már közli.

¹³ F. 23—50: Sz. András és Annuntiatio közti ünnepek; közben a miserend f. 50'—67; majd az ünnepek húsvétvasárnapjától Sz. Katalinig.

ünnepei — epiphania — conversio s. Pauli (jan. 25.) — purificatio (febr. 2.) — cathedra Petri (febr. 22.) — Mathie (febr. 24.) — Gregorii pape (márc. 12.) — annuntiatio (márc. 25.). *A miserend után ezek az ünnepek* olvashatók: dominica resurrectionis domini — Georgii (ápr. 24.) — Marci (ápr. 25.) — Philippi et Jacobi (máj. 1.) — inventio s. crucis (máj. 3.) — „in festo sci dompnij pontificis et martiris“ (máj. 7.) — S. Michaelis (máj. 8.) — in ascensione domini — „dominica secundum pentecosten“ (pünkösd) — Johannis Bapt. (jún. 24.) — Johannis et Pauli (jún. 26.) — Petri et Pauli (jún. 29.) — Pauli (jún. 30.) — „in s. helie prophete“ (júl. 20.) — Magdalenae (júl. 22.) — Jacobi (júl. 25.) — „in transfiguratione domini“ — Laurencii (aug. 10.) — Assumptio B. M. V. (aug. 10.) — Bartholomaei (aug. 24.) — Augustini (aug. 28.) — decollatio s. Joh. Bapt. (aug. 29.) — nativitas B. M. V. (szept. 8.) — exaltatio s. crucis (szept. 14.) — Mathei (szept. 21.) — Michaelis (szept. 29.) — Lucae (okt. 18.) — Simonis et Judae (okt. 28.) — omnium sanctorum (nov. 1.) — Martini (nov. 11.) — Cecilie (nov. 22.) — „in sci Grisogoni mr.“ (nov. 24.) — Katherine (nov. 25.)

Az eredeti misekönyv további részében a *szentek közös miséi* (commune sanctorum)¹⁴ következnek; majd a *votiv-misék*.¹⁵ Ezek után — még mindig az első kéz — jónak látta különböző *pótlékoknak* írását: így pl. a virágvasárnapi misét a szenvedéstörténettel;¹⁶ valamint a nagycsütörtöki misét; különböző áldásokat, köztük, mint láttuk a hajó megáldását és még három misét.¹⁷

Ezzel az eredeti misekönyv véget ér. A többi NAGY LAJOS korából s a XV. századból való pótlék.¹⁸ Figyelmet érdemel

¹⁴ F. 103'—125'.

¹⁵ F. 125—148.

¹⁶ F. 148—156': „Dominica in Palmis“, passio d. n. J. Ch. sec. Matth. glossae Croaticae!

¹⁷ F. 156'—159': „in cena dni“; f. 160—165: „benedicchio annuli. Incipit missa.“ — Bened. panis et vini. — Carnium in pascha. — Domus. — Nausis. Alia oratio. — „exorcismus salis et aquae.“ — F. 165—168: „In translatione cuiuslibet sancti. — Missa de corpore dni. n. ihu xpi. — In festo sce Elene.“

¹⁸ F. 168': De S. Ladislao rege (4. manus). — F. 169—191: „passio sec. Marcum“ (recte Joannem) — missa de passione — de spinea corona dni“. (iterum *tertia manus*). — F. 191—191': „missa pro rege (Ludovico Magno) (5. manus). — F. 193—200': Benedictio aquae lingua croatica

ONUPHRIUS miséje, kiről nem tudhatjuk biztosan ki volt: ugyanis napja nincs jelezve a missaléban.¹⁰ Magyar liturgikus forrásokban eddigi tudomásunk szerint e szent neve nem fordul elő.²⁰ Aligha tévedünk, ha a szentet azonosítjuk azzal a saloni püspökkel, ki állítólag MARCUS AURELIUS alatt vértanuhalt és halt és Honorius, másként Honophrius nevet viselt.²¹ A másik szent: Symeon justus, az igaz Simeon, kinek karjaiban a kised Jézus nyugodott; tetemét a középkor meggyőződése szerint Palesztinából Zárába vitték, mindenesetre itt tisztelték ereklyéit, többek között NAGY LAJOS és felesége ERZSÉBET királyné, ki 1371-ben ezüstkoporsót készíttetett számára, mely most is megvan.²²

Az eddigiekből világosan láthatjuk, hogy nem rendes mise-könyv ez, hanem csak *uti missale (pro itinerantibus)*: mert csak a szentek akkoriban nyilvános ünnepei és az Úr, valamint Mária fő ünnepei vannak benne; a vasárnapokat a középkor végének antiliturgikus szokása szerint a szentek ünnepeivel helyettesítették. Viszont votív-misék bőven vannak benn, hogy az esetleges mise-rendeléseknek eleget lehessen tenni. A könyv nagysága is megfelel erre a célra; az úti missalék persze néha jóval kisebbek. Ilyen úti missale található pl. hazai könyvtáraink között a Nemzeti Múzeumban három kódex: egy magyar használatra készült a XIV. században;²³ egy másik a monte-cassinoi bencések részére készült Monte-Cassinóban 1418 körül, mégpedig NICOLAUS a HUNGARIA által;²⁴ egy harmadik Németországban készült ERASMUS VON WERTHEYM gróf részére.²⁵ Szombathelyen van²⁶ egy XIV. századi egészen picinyke kis úti missale; az eszter-

(6. manus). — F. 201—202': „Missa in honore beati Honofrij confessoris

(7. manus). — F. 203—204': „Missa s. Symeonis iusti“ (8. manus). —

F. 205—206': Kyrie, Gloria (9. manus).

¹⁰ GROTEFEND 6. jegyzetben i. mű szerint ONUPHRIUS remetét jún. 11-én Baselben, Freisingben, Wormsban; jún. 8. Halleban; jún. 10. Augsburgban és Hamburgban; jún. 13. Konstanzban és Mainzban ünnepelték.

²⁰ KNAUZ: Kortan, 232 l.

²¹ D. FARLATUS az 5. jegyzetben i. m. I, 592 s.

²² D. FARLATUS: tom. V, 81—83.

²³ C. l. m. ae. 435, 122 foliós, BARTONIEK, 391. p.

²⁴ C. l. m. ae. 361, fol. 1—112'; BARTONIEK, 318. s. p. — Ennek a két könyvnek ismertetésére adandó alkalommal visszatérek.

²⁵ C. l. m. a. e. 211. 37 folióból áll; XV. századi BARTONIEK, 197. p.

²⁶ Ferencrendiek nr. 6267, 144. fol.

gomi főszékesegyházi könyvtárban egy RUTGERUS HEYTGÉN, az ewichi német ágostonos kolostor procuratora által 1471-ben íratott miscskönyv.²⁷

A budapesti Egyetemi könyvtárban is van egy ilyen úti missale; ez a XV. században ferencrendiek részére készült.²⁸ Kódexünk így illeszkedik tehát bele a keresztény európai közöségbe.

Világi papok részére készült: ez teljesen világos. Az egész könyvben nyoma sincsen szerzetesi jellegnek (kivéve a kalendáriumot). Mivel a *kalendárium* dominikánus jellegű, elég, ha rámutatunk a *miserendre*, mely a könyv törzsrészből való: nem a Confitemini zsoltárral kezdődik, mint a domonkosoknál, nincs meg benne a domonkos ritus, hogy a kehelybe mise előtt töltenek bort és vizet; a szentek közül pedig még szent DOMONKOS is hiányzik; viszont megvan a transfiguratio ünnepe, ezt a domonkosok a középkorban nem ülték meg.²⁹

Az eredetileg világi pap részére készült könyv azután *domonkos szerzetesekhez került*. Ez ismét egészen biztos az eredeti miscskönyvhöz hozzákötött kalendáriumból.³⁰ Első tekintetre látható a domonkos jelleg: az ünnepek rangjelzése ugyanis dominikánus (3 lectionum — simplex — 9 lectionum — duplex — totum duplex). A kalendárium azonban maga is elárulja ezt a jelleget, mert minden domonkos ünnep megtalálható benne. Az idetartozó anyag: II. 4-én: „Anniversarium patrum et matrum“. — IV. 29: „Petri martiris de ordine predicatorum“. — V. 24: „Translatio b. Dominici.“ — VII. 7: „Anniversarium omnium sepultorum in cimiteriis nostris.“ — VIII. 5: „Dominici conf. totum duplex.“ — X. 10: „Anniversarium omnium fratrum ordinis nostri.“ — Ezenkívül az ünnepek mind azzal a rangjelzés-

²⁷ L. erről tanulmányomat: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratái, A pannonthalmi főapátsági főiskola évkönyve 1940/41. Pannonthalma, 1941, 81—83.

²⁸ C. I. 106; 122. foliós. — SZILÁGYI katalógusa 1883-ból tévesen „Rituálnak“ nevezi.

²⁹ Fol. 50': „Paratus sacerdos intrat ad altare et dicat: Introibo ad altare dei...“ — Fol. 51'—52: Offertorium: „Deus qui humanae... Quando mittit aquam in calicem...“ — V. ö. BÖLE KORNÉL: Adatok a Domonkos-Rend liturgiájához, A Sz. Domonkos-Rend multjából és jelenéből, Budapest, 1916, 285—289.

³⁰ F. 5—10', II. manus. A II. kéz tehát kétségtelen domonkos volt.

sel találhatók meg a kalendáriumban — egy-két ünnep kivételével —, ahogyan azt a domonkosok nagykáptalanjai előírták.³¹

3. A könyv tehát elhagyva eredeti birtokosát, domonkosokhoz került. Vajjon elhagyta-e eredetének helyét: Spalatót is ekkor, mint ahogyan később Zárába, majd Curzolába került? *Valószínűnek tartjuk, hogy Spalatóban maradt és az ottani domonkosok birtokába került a könyv. Mint megállapítható, azonban olyan időben, mikor már Spalató újra a magyar birodalomhoz tartozott: közelebbről meghatározható időben: nem sokkal 1357 után.*

Hogy spalatói domonkos készítette a kalendáriumot, melylyel a könyvet egybekötötték, onnan láthatjuk valószínűnek azt, hogy a kalendáriumban is benne van *Sz. Domniusnak ritka ünnepe*.³² Legegyszerűbb, ha föltételezzük, hogy azért van benn, mert továbbra is a város védőszentje maradt, ahová való pap használta a könyvet. A másik tény, ami valószínűvé teszi a dolgot, hogy a kalendáriumban ez a följegyzés olvasható:

„*Consecratio ecclesie sci Gregorii. simplex.*“³³

A bejegyzés kétség nélkül attól a kéztől való, mely a kalendáriumot írta; eleve valószínű tehát, hogy domonkos kolostor templomáról van szó. Dalmáciában, amennyire ki tudtam nyomozni FARLATUSNÁL, nincs a középkorban Sz. Gergely-templom a domonkosok birtokában. Egy adat van csak: ez is Spalatóra mutat: tény, hogy a spalatói dominikánusok között az a hagyomány volt elterjedve, hogy kolostorukat beatus GREGORIUS alapította, aki Sz. DOMONKOS társa volt, kinek halálát a rendalapító előre megjósolta.³⁴ Tudjuk, hogy ez aligha lehet történeti tény, minthogy GERGELY 1218-ban halt meg Rómában, a dalmát kolostorok pedig kezdettől fogva köztudomásúlag a B. PÁL magister által alapított magyar rendtartományhoz tartoztak 1380-ig.³⁵

³¹ V. LEROQUAIS: Les bréviaires mss des bibliothèques publiques de France, Paris, 1934, tome I., p. C—CII. összeállította ezen ünnepek sorát.

³² Máj. 7. fol. 7.

³³ Okt. 9. fol. 9'.

³⁴ MALVENDA jegyezte föl a régi hagyományt: D. FARLATUS 5. jegyzetben i. m. III, 271.

³⁵ HARSÁNYI ANDRÁS: A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 20 l. és 80 l.

Más kérdés azonban, hogy ilyen helyi hagyomány valóban megvolt-e; mert ha megvolt, akkor lehet, hogy csakugyan GERGELY-ről nevezhették a spatatói konventet és egyházát.

A *magyar szentek a kalendáriumban* — ellentétben a missale törzsével — *benne vannak*, bár tagadhatatlanul olymódon, hogy az újság, a voltaképen mégis külföldön élő, vagy eddig ottan élt ember eljárása látszik meg rajta. Az idetartozó anyag a kalendáriumból: VI. 27.: „Ladizlai regis Vngarie duplex“. — VIII. 20.: „Bernardi abb. Sci regis Stephani“. — XI. 5.: „Henrici conf.“ — XI. 19.: „Elisabeth filie regis Andree Vngarie“. Látható ebből, hogy egyáltalán nem a középkorban szokásos egész magyar sanctorális anyagot vette föl a kalendárium írója,³⁶ hanem csak „a birodalom szent patrónusait“, kiket ebben az együttesben liturgikus szövegek is tiszteltek. Hogy nem magyar eredetű³⁷ kalendáriumot másolt, azt onnan is láthatjuk, hogy augusztus 20-án először leírja a világegyházban s a rendben egyaránt szokásos ünnepet: „Bernardi“ s ahhoz fűzi, mintha akkor jutott volna eszébe: Sz. Istvánt. A „Ladizlai regis“-hez az „Vngarie“ hozzátétel és a „filie regis Andree Vngarie“ is mintha azt mutatná, hogy még nem régóta élt a kalendárium írója a magyar birodalom keretében.

Ebből önként adódik a kalendárium idejének meghatározása: NAGY LAJOS királyunk 1356-ban indított hadat Velence ellen, mely a dalmát városokat 1326—7. óta bitorolta és 1357. júliusában Spalató és Trau önként tért vissza a magyar király hűségére. Egész Dalmácia követte őket ebben 1358. februárjában (velencei szerződés).³⁸

A kalendárium korát azonban megközelítő pontossággal *más úton is meghatározhatjuk*: az egyetemes káptalanok decretumai alapján, melyek az ünnepeket elrendelték. A kalendárium vizsgálata megmutatja, hogy a legújabb ünnep abban VINCENTIUS vértanú diakonus ünnepe, január 22-én, „totum duplex“ rang-

³⁶ Lásd erre nézve KNIEWALD—KÜHÁR: Magyar szentek ünnepei és miséi a Pray-kódexben. Pannonhalmi Szemle, 1939.

³⁷ J. DANKÓ: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae, Budapestini, 1893, 292. és 294.

³⁸ HÓMAN—SZEKFÜ: Magyar történelem, II. Budapest, 1936, 66. és 211—213.

gal: ezt az 1348-ban tartott lyoni egyetemes káptalan rendelte el, addig semiduplex volt³⁹ 1348 után már egyetlen ünnep sem került a kalendáriumba. 1355-ig nem rendeltek változtatást. 1355-ben Pampelónában volt a rend egyetemes káptalanja: itt egyszerre három liturgikus törvényt is hoztak: IV. KÁROLY római császár és öntudatos cseh király egyenes fölkerésére elrendelték ápr. 24-re Sz. ADALBERT ünnepét és július 4-re Sz. PROCOPIUS apát, cseh nemzeti szentnek ünnepét; harmadik törvény: az anniversarium fratrumhoz hozzá kell fűzni: „et sororum“—ot is (október 10.). Már pedig mind a három törvény végrehajtása hiányzik a kalendáriumban: nincsen benne sem ADALBERT, sem PROCOPIUS; meg a „sororum“ is hiányzik belőle.⁴⁰ Ebből az következik, hogy a kalendárium ezen egyetemes káptalan rendelkezésének végrehajtása előtt keletkezett. Nyugodtan vehetjük Spalató meghódolásának idejét: 1357 júliusát ennek a terminusnak; különösen tekintve azt, hogy már 1348 óta nem kellett ilyen rendeletet végrehajtani és a római császár kérése aligha hatott sietségre serkentően egy más országban élő emberre. Véleményünk szerint tehát *a kódex kalendáriumát nem sokkal 1357 után írták*. Ebből önként következik, hogy a misekönyv törzsrészét korábban írták, aminek e rész írásának általános XIV. századi jellege megfelel.

Az immár a magyar birodalomban használt misekönyv *pótlékaiba belekerült tehát a „missa pro rege“*, mint láttuk, mégpedig *Nagy Lajos nevének beleírásával és Sz. László király oratóiói*, azért, mert tudjuk, hogy már Károly Róbert király ideje

³⁹ Kalendárium, jan. 22. (fol. 5.): „Vincencij mr. totum duplex.“ — Rendi előírás: „Hec sunt acta capituli generalis apud Lugdunum celebrati anno domini MCCCXLVIII-o... Item hanc. Quod de beato Vincencio martire fiat festum totum duplex et magister ordinis de sequencia providebit.“ B. M. REICHERT: Acta capitulorum generalium (Monum. O. Praed. historica tom. III.), vol. I, Romae, 1898, 322.

⁴⁰ Fol. 6' és f. 8. és f. 9'. — REICHERT i. m. vol. II, Romae, 1800, 364—365. p.: „Item confirmamus hanc: Ad instanciam et preces prefati serenissimi principis domini domini imperatoris Romani semper Augusti, quod de b. Adalberto fiant tres lectiones per totum ordinem, sequenti die post festum b. Georgii et de b. Procopio confessore fiant tres lectiones modo consimili IV-a die mensis julii... Confirmamus hanc: In capitulo de suffragiis, ubi dicitur: anniversarium fratrum, addatur: et sororum ordinis nostri et ponatur in kalendario.“

óta a Sz. László-kultusz mennyire föllendült,⁴¹ és hogy éppen Lajosnak mennyire szív-ügye volt Sz. László tisztelete. Kódexünk így a zárai Sz. Simeon-koporsó mellett, mely Erzsébet ajándéka, második emléke Nagy Lajos király dalmáciai uralmának. Bemutatása a nagy király trónraléptének 600-ik évfordulóján (1342—1942) kedves kötelességem volt. RADÓ POLIKÁRP.

⁴¹ HÓMAN—SZERFÜ, II, 155—156.

MÁTYÁS KIRÁLY ÁLLÍTÓLAGOS MINIÁTORAI.

A Korvina történetíróit és művészettörténészeinket egyaránt sokat foglalkoztatta két olyan nevük szerint is ismert egyén, akit egykorú — kétségkívül hiteles — okmányok latin szövege „miniator“-nak nevez. Az egyik valami BLANDIUS, akit MÁTYÁS király 1471-ben POMPONIO LETÓHOZ intézett levelében „*miniatorum nostrum*“-nak nevez,* a másik a neve szerint sokáig ismeretlenül maradt madocsai apát, aki viszont II. ULÁSZLÓ 1495. évi számadáskönyvének egyik tételében ekként szerepel: „Abbat de Madocha, Miniatori librorum regionum, ex coone Re Mtis in Cottu Tholnensi d. s. 6o.“¹

BLANDIUSRÓL ma sem tudunk többet, mint amennyi MÁTYÁS leveléből kiderül, hogy t. i. éppen akkor (1471-ben) tért vissza kéziratokkal megrakodva Budára. Egészen másként áll a dolog a madocsai apátot illetően. Kiléte dolgában sokáig a legnagyobb zavar uralkodott. CSONTOSI JÁNOS — E. VOGELRE hivatkozva — 1879-ben megtette FÜLÖPNEK² s bár ezt a mivel sem indokolt állítását 1885-ben visszavonta,³ a FÜLÖP név újra meg újra visszatért, így 1911-ben HEVESY ANDORNÁL⁴ s 1912-ben SÖRÖS PONGRÁCNÁL,⁵ aki GERGELY KOMMENDÁTOR és ANTAL fia JÁNOS közé helyezi. HEVESY egy újabb dolgozatában⁶ pedig kettős feltevéssel szolgál s GYULAY GERGELYT vagy JÁNOS apátot gondolta a miniatornak. A kérdést szokott pontosságával HOFFMANN EDIT tisztázta,⁷ aki kimutatta, hogy a „*miniator*“ csakis a hazai okleve-

* MKSzle, 1878 : 1. l.

¹ ENGEL, JOH. CHR. VON: Gesch. d. ungarischen Reichs u. seiner Nebenländer. Halle, 1797. I : 152. l.

² MKSzle, 1879 : 43. l.

³ U. o. 1885 : 253. l.

⁴ Rev. de l'Art Chrétien, 1911 : 120. l.

⁵ Az elenyészett bencésapátságok. Bp., 1912 : 333. l.

⁶ Gazette des Beaux Arts, 1923 : 296. l.

⁷ MKSzle, 1926 : 238. l.

lekben JOANNES vagy JOANNES ANTONIUS néven szereplő madocscsai apát lehetett. Az apát teljes nevét azután BALOGH JOLÁN derítette ki milánói oklevelek alapján.⁸ Ezek szerint JOANNES ANTONIUS CATTANEO de MEDIOLANÓnak hívták, dömés szerzetes volt s már 1487-ben élén állott az eredetileg bencés apátságának. A JOANNES ANTONIUS magyarországi szerepére vonatkozó adatokat a magunk részéről még egy jelentékeny adattal egészíthetjük ki. HARSÁNYI ANDRÁS⁹ IVÁNYI BÉLÁnak a domonkosrend központi levéltára magyarvonatkozású regesztáiból készült kéziratos gyűjteménye alapján megemlékezik egy „frater Joannes abas(!)”-ról, aki 1482. május 18-án engedélyt kapott, hogy apátsága szolgálatára két önként vállalkozó rendtársát is magával vihesse, föltéve, hogy ez nem lesz valamelyik dömés konvent kárára. Egészen kétségtelen, hogy ez a frater JOANNES ANTONIUS senki más, mint a mi madocscsai apátunk, aki ilyenformán már 1482 nyarán Magyarországra jött, hogy rendbehozza a züllesztnek indult bencés apátság ügyeit. HARSÁNYI, aki a madocscsai apátról mit sem tud, a regeszta azon szavaiból, hogy apátunk a rend könyörgéseiben miként eddig, ezentúl is részesül, azt következteti, hogy JOANNES ANTONIUS már hosszabb idő óta betöltötte az apáti tiszteletet. Szerintem ez téves következtetés. Ez a kitétel inkább arra vall, hogy JOANNES ANTONIUS csak a mondott időben került a rendjétől idegen apátság élére s a rend generálisa megnyugtatja, hogy a rend továbbra is imáiba foglalja, ami eladdig, mint a rend működő tagját természetszerűen megillette. Tekintve, hogy HOFFMANN a madocscsai apát könyvfestő szerepét a nyolcvanas évek végére helyezi, feltűnőnek kell tartanunk, hogy a budai műhely olyan kiváló művészt, aminő a CASSIANUS mestere, miért nem foglalkoztatott évekig? Magyarázatot persze erre is találhatunk: bizonyára azért nem, mert itt tartózkodásának első idejét teljesen lekötötte a madocscsai apátság megreformálása.

De vajjon csakugyan a madocscsai apát festette-e a párizsi CASSIANUST s a vele díszítésükben rokon kódexeket és nyomtatványokat? Egyikük sincs szignálva, de minthogy II. ULÁSZLÓ 1495. évi számadáskönyvében a madocscsai apát mint „a királyi

⁸ Henszlmann Lapok, 1927 : 5. sz.

⁹ A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Bp., 1938. 98. l.

könyvek miniátora“ szerepel, HOFFMANN benne látja CASSIANUS mesterét, úgy okoskodva, hogy csakis a Budán festett kódexek legszebbikének, a CASSIANUSnak a művészet illetheti meg „a királyi könyvek miniátora“ díszítő jelzője. Persze, ez az okoskodás nem egészen meggyőző. Abból, hogy a madoccai apát a számadáskönyvben mint „a királyi könyvek miniátora“ szerepel, az apát úr művészi képességeire következtetni egyáltalában nem lehet, hanem csak arra, hogy miniatori minőségben került a számadáskönyvbe, vagyis nem epitheton ornansszal van dolgunk, aminek egy számadáskönyvben semmi értelme, hanem egyszerű ténymegállapító kvalifikatívummal.

S vajjon MÁTYÁS király, amikor BLANDIUST, mint az ő miniatorát említi, s a számadáskönyv, amikor a madoccai apátot a királyi könyvek miniatoraként szerepelteti, azt értette-e a miniatoron, amit mi? Minden esetre furcsa, hogy a nagy király könyvek vásárlására könyvfestőt s nem képzett filológust küldött s hogy egy kiváló egyházi férfiú, akire egy züllésnek indult apátság rendbehozatalát bízta, nem tartja méltóságán alólinak, hogy drága idejéből hónapokat szenteljen a pepecselő miniatúrafestésnek s tegye ezt nem valami műkedvelő módjára, hanem a hosszú gyakorlatot feltételező legnagyobb technikai készültséggel, mesterségbeli tudással? Igaz, hogy a könyvfestőket manapság rendszerint miniatoroknak, műveiket pedig miniatúráknak nevezzük, azonban az is igaz, hogy a „*miniator*“ szó a középkori nyelvhasználatban sokáig pusztán a „*rubricator*“ szinonimája volt s oly egyént jelentett, aki miniumfestéssel írt. Így BALBI *Catholicon*-jában* ezt olvassuk: „*Miniator. toris, qui minio describit vel preparat.*“ A könyvfestőket a középkori latin nyelvhasználat rendszerint az „*illuminator*“, „*illuminista*“ névvel jelölte meg. A szó a „*lumina*“ elnevezésű festékeveréktől vette nevét, melyel az arcok fényfoltjait állították elő.¹⁰ A kéziratok kifestésé-

* A *Catholicon* a középkor egyik legnépszerűbb latin grammatikája és lexikona volt. Nálunk is igen elterjedhetett. Rozgonyi György pozsonyi főispán és rokonai 1450-ben, a pozsonyi vár kifosztása alkalmával nagymennyiségű könyvet is veszítettek, köztük a *Catholicon* egy példányát. A mű népszerűsége a XV. század második felében sem csökkent s Gutenberg és társai legott a *Biblia*, a *Psalterium* és a *Canon Missae* kinyomtatása után a *Catholicon*-t hezták ki.

¹⁰ H. MARTIN: Les miniaturistes français. Paris, 1906, 185/6. l.

nek műveletét WATTENBACH¹¹ szerint elvéve a „*lineare, titolare, floritare*“ és „*paginare*“ igékkel is kifejezték. A „*miniatura*“ szót kéziratok díszítményeinek és képeinek megjelölésére HENRY MARTIN¹² szerint LEONE ALACCI használta először *De libris ecclesiasticis Graecorum* (Paris, 1645) című művében. Ezek alapján tehát bizvást kimondhatjuk, hogy sem BLANDIUS, sem a madocscsi apát nem volt modern értelemben vett miniátor, hanem rubrikátor, emendátor, szóval nem művészi, hanem filológiai képzettségű egyén. S ez sokkal jobban meg is felel az egyik olaszországi küldetésének s a másik történelmileg ismert egyéniségének. Könyvek rubrikálása, emendálása igazi tudós feladat volt, aminek a madocscsi apát csak úgy, mint egy emberöltővel ő előtte VITÉZ JÁNOS szívesen és méltósága sérelme nélkül hódolhatott.

Ha már most felvetjük a kérdést, mik lehettek azok a királyi könyvek, amelyek rubrikálására, emendálására, szóval szövegbeli hűségének ellenőrzésére II. ULÁSZLÓ oly nagy súlyt helyezett, hogy egyik legkiválóbb főpapját bízta meg vele, úgy véljük, erre is meg tudunk felelni. Azt hisszük, eltaláltuk az igazságot, amikor annak a véleményünknek adunk kifejezést, hogy azok a „*libri regii*“, melyeket a madocscsi apát emendált, BONFINI *Rerum Ungaricarum Decadesei* voltak, amelyek letisztázásán éppen ez időtájt dolgozott az a JÁNOS nevű másoló, aki megbízható és csinos munkájáért („*fideles elegantesque labores*“) magyar nemességet kapott.

De hát ki festette a párizsi CASSIANUST és a Korvina stiliztikai szempontból vele rokon darabjait? Talán FELIX PETANTIUS, II. ULÁSZLÓ diplomatája, ahogy ezt újabban BERKOVITS ILONA¹³ bizonyígtatta? Aligha. Hiszen PETANTIUS könyvfestői tehetségéről az egykorú források egy árva szót sem mondanak. Ha ilyen tehetséges könyvfestő lett volna, arról CUSPINIANUS, aki levelezésében többször megemlékezik róla s aki egyik munkáját ki is adta, bizonyára ejtett volna egy-két szót. Mi indította tehát BERKOVITSOT arra, hogy benne lássa CASSIANUS meseterét? Két XIX. századi horvát tudós, KUKULJEVIĆ és MATKOVIĆ¹⁴ egy föltevése, melyet újabban a FLORIO BANFI álnéven irogató

¹¹ D. Schriftwesen im Mittelalter. Lpz., 1896. 362., 366/7. l.

¹² I. h.

¹³ Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino. Bp., 1941. Különnyomat a Corvina 1940. évf.-ából.

HOLIK FLÓRIS¹⁴ elevenített fel s amely FELIX PETANTIUST azzal a FELIX RAGUSANUSSal azonosítja, akinek emléke OLÁH MIKLÓS egy meglehetősen kései (1510—16 tájáról származó s csupán 1536-ban papírra vetett *Hungariájában* felhasznált) adatában maradt az utókorra. OLÁH a régiekre való hivatkozással azt állítja, hogy MÁTYÁS király a dalmát származású FELIX RAGUSANUS vezetése alatt harminc a festésben is jártas segédet (servos amanuenses) foglalkoztatott, akiknek feladata a görög és latin kéziratok másolása volt. Ha tekintetbe vesszük, hogy még a nápolyi király sem tartott egyszerre nyolcnál több scriptort s hogy VESPASIANO DA BISTICCI 1453-ban Firenzében 45 másolóval 22 hónap alatt 200 kötetet volt képes előállítani, úgy OLÁH 30 másolóját túlzásnak kell minősítenünk még akkor is, ha föltesszük, hogy a másolók a kódexek leírásán kívül a kancellária írásbeli munkáit is végezték. Mert ne feledjük, hogy nagyszabású másolói tevékenység csak régi kéziratokban gazdag helyeken fejlődhetett ki igazán. Budán, legfeljebb MÁTYÁS humanista főpapjainak könyvei szolgálhattak mintául, mert nem valószínű, hogy e célra a távoli olasz udvarok kölcsönözték volna ide kincseiket. Erre látszik vallani az is, hogy egyetlen Budáról datált Korvin-kódex sem maradt reánk. A műhelyben inkább miniátori munka folyt s talán ott készültek a Korvinára jellemző aranyozott bőrkötések is. A műhely állítólagos vezetője, FELIX RAGUSANUS neve egyébiránt egyetlen kéziraton s egyetlen korabeli okmányon sem szerepel. Amit tudunk róla, azt egy húszéves gyermekifjú két évtizeddel utóbb papírra vetett futólagos megjegyzéséből tudjuk s ez csak annyi, hogy FELIX RAGUSANUS maga is jártas volt a festésben s a görögön meg a latinon kívül a káldeus és az arab nyelvet is bírván, főfeladata abban állott, hogy a másolók szöveg-leírásának helyességére ügyeljen, életkorára nézve pedig annyit, hogy amikor OLÁH őt II. ULÁSZLÓ udvarában látta, az ő húszéves szemével nézve már idősnek tűnt fel, ami egykép lehetett 40—60 vagy még több esztendő! Arról OLÁH egy árva szóval sem emlékezik meg, hogy mikor került FELIX MÁTYÁS udvarába s így a Korvina-kutatók egy részének az az állítása, hogy FELIX

¹⁴ V. ö. MARGALICS EDE: Horvát történeti repertórium. Bp., 1900. I: 510/II. l.

¹⁵ Századok, 1938: 390. l. és nagyképpű bőbeszédűséggel Archivio Storico per la Dalmazia. Roma, 1937/8, XXIV: 362/84. l.

1480-ban került a műhely vagy pláne a könyvtár élére (erről OLÁHNÁL szó sincs!), a XVII. századi VOSSIUS¹⁶ egészen önkényes feltevése s az is marad, ha mégannyi kései történész írja is ki egymásból!

Ezt a mindenkép rejtélyes FELIX RAGUSANUST próbálták az említett horvát tudósok s az ő nyomukon HOLIK FLÓRIS azzal a FELIX PETANTIUS-szal azonosítani, aki a XVI. század legelején tűnt fel, mint II. ULÁSZLÓ diplomatája s CUSPINIANUS szerint, aki őt raguzainak s II. ULÁSZLÓ idejében a budai könyvtár vezetőjének nevezi, 1522-ben már nem volt az élők sorában. PETANTIUS ugyan nem tudott sem kaldeusul, sem arabul, de tudott törökül, sohasem is dicsekedett azzal, hogy ő lett volna a Korvina vezetője — pedig még az üres címekeket sem vetette meg s állandóan, mint cancellarius Segniae szerepelt (neve egyetlen zenggi okmányon sem fordul elő) —, de akár csak a másik FELIX, ő is raguzai származású volt s ennyi bizonyos túlélénk fantáziájú kutatóknak úgy látszik elég. Hogy a pusztá névazonosság milyen gyöngye alap a személyek azonosítására, azt kár hosszasan bizonyítanunk. Teljesen elegendőnek véljük, ha rámutatunk HESS ANDRÁS „*Ladislaus praepositus ecclesiae Budensis*”-ére, akit sokáig GERÉB LÁSZLÓVAL azonosítottak, mígnem kiderült, hogy — KARAI LÁSZLÓ! Nem tudjuk, megvannak-e Raguzá anyakönyvei a XV. század második feléből, de annyit vaktában is megkockáztathatunk, hogy bizonyára egész sereg FELIX-re akadnánk bennük. Az mindenesetre feltűnő, hogy olyan kiváló emberismerő, mint MÁTYÁS király, parlagon hevertette volna műhelyvezetője diplomataképeit s egyetlen egyszer sem bízott rá olyan feladatot, mint ULÁSZLÓ. Arról sincs semmiféle egykorú adat, hogy PETANTIUS mielőtt ULÁSZLÓ szolgálataiba lépett BEATRIX özvegy királyné kancellárja lett volna. HOLIK magáévá teszi a horvát tudósok ez állítását, habár ISTVÁNFY MIKLÓSNAK az az írása, melyre hivatkoznak, máig sem került elő s így az sem volt megállapítható, hogy ez az eseményektől távol eső historikus honnan vette ezt az adatot? PETANTIUS kancellárságában erősen kétkedem. Lélektani szempontból szinte kizártnak tartom, hogy ULÁSZLÓ az általa rútol rászédett királyné meghitt emberét tegye meg a maga bizalma-

¹⁶ De historicis latini libri 3. (1627!).

sává is küldje el többek közt leánynezőbe Franciaországba! Ha megmaradunk a pusztaság realitásánál s nem kalandozunk el regényírók módjára a föltevés színes birodalmába, úgy elmondhatjuk HOFFMAN EDITTEL, hogy OLÁH tudósítása dacára „mégsem tudunk semmit RAGUSANUSRÓL. Nem tudjuk tisztán tudósi és munkavezetői szerepe volt-e, vagy festői munkát is végzett? Ragusából mikor jött el és milyen minőségben?... Tudósi képességeiről... éppoly keveset tudunk, mint művészi munkáiról.“

Elvileg nincs kizárva, hogy a párizsi CASSIANUS s a vele rokondíztetésű darabokat az OLÁH szerint a festészetben is járatos FELIX RAGUSANUS — akit azonban a mondottak alapján továbbra is megkülönböztetendőnek vélünk ULÁSZLÓ FELIX PETANTIUSÁTÓL — illuminálta, de ez a lehetséges föltevés teljes bizonyossággá csak akkor válnék, ha a CASSIANUS-szal azonos stílusú szignált, vagy egykorú okiratokkal kétségtelenül igazolt munkája kerülne felszínre. Addig őt is ama nem kis számú könyvfestők közé kell sorolnunk, akiknek ismerjük a nevét, de nem ismerjük műveit s helyesebb, ha megmaradunk a CASSIANUS mestere elnevezés mellett.

GULYÁS PÁL.

¹⁷ Mátyás király könyvtára. Mátyás Király Emlékkönyv. Bp., [1940]. II : 266/7. l.

KALENDÁRIUMOK CENZÚRÁJA.

Kalendárium és cenzúra különösen hangzik így egymás mellett említve a mai fül számára. Vajjon mi cenzúrázni való lehet egy kalendáriumban? Ez az egyszerű és gyakorlati igényeket kielégítő népirat vajjon tárgyát képezheti-e egyáltalában az állami ellenőrzésnek? Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a kalendárium a XVIII. század legelterjedtebb könyve volt, érthetőbbé válik a kormányzat különös gondja e korban, mellyel a nagy néptömegek gondolkodására oly tekintélyes befolyást gyakorló ezen iratok felé fordult.

MÁRIA TERÉZIA több rendeletével igyekezett szabályozni a kalendáriumok cenzúráját és eltiltani azokból minden babonás, a nép téves előítéleteit tápláló és az alattvalók egészségére káros dolgot. Eltiltotta a napfogyatkozásokról szóló babonás meséket, jóslásokat és egyéb ostobaságokat, az érvágásra, purgációra, fürdetésre vonatkozó babonás magyarázatokat. A kuruzsló gyógy módok terjedésének és a káros balítéleteknek akarta ezáltal elejét venni a gondos uralkodónő, s a nép felvilágosítását szolgálni. II. JÓZSEF tovább ment a „felvilágosodás“ terjesztésében s eltiltotta a kalendáriumokban és egyéb iratokban is oly búcsúk hirdetését, melyek hatása a tisztítóűzre is kiterjed.¹

A reakció korának cenzúrája más szemmel nézte a kalendáriumirodalmat. Folytatni igyekezett ugyan az előző korszak „felvilágosító“ politikáját, kötelességének tartotta gondoskodni az alattvalók egészsége felől és a valláspolitikai terén is továbbvezette a jozefinista irányzatot. Főgondja azonban nem ez volt, hanem a nép hangulatának befolyásolása, bomlasztó, az elégedetlenséget növelő és forradalomra vezethető elvek távoltartása. S mivel meggyőződése szerint a népet csak úgy lehet könnyen kormányozni, ha a tekintélytisztelet és a vallásból merített er-

¹ WIESNER A.: Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur. Stuttgart, 1847. 312. k. l.

kölcsi elvek szilárdan fennmaradnak és közösségformáló erejük-
ből semmit sem veszítenek, különös figyelemmel fordult a kalen-
dáriumok felé. Ezek függelékei gyakran tartalmaztak anekdó-
tákat, az anekdóták pedig tekintélyrombolók lehettek. Mert
amin nevet az ember, azt nem tiszteli. Ezért volt oly rendkívül
rigorózus a reakció korának cenzúrája a kalendáriumokkal
szemben és kobozta el azokat egyre-másra, hogy kiszakítson
belőlük néhány „botrányos“ lapot. A kalendárium, mint a leg-
szélesebb néprétegek irodalmi tápláléka, nem tartalmazhatott
semmit, ami ellen a legcsekélyebb kifogás is fölmerülhetett.

A vidéki magyar cenzorok nem tulajdonítottak mindig oly
nagy jelentőséget e függelékeknek, mint a bécsi központi cenzúra-
hivatal urai. Ezért gyakran fordult elő, hogy egy-egy magyar
cenzort felelősségre vontak valamely kalendárium átengedése
miatt és a kalendáriumot, miután már nyomtatásban szabály-
szerű cenzori engedéllyel megjelent, utólagosan elkobozták.

A reakció korának mindjárt a kezdetén, a Martinovics-össze-
esküvés felfedezésének évében jelent meg a rendelet, mely a szí-
gorúbb kalendáriumcenzúrát bevezette. Az 1795. július 17-i dek-
rétum szerint² a kalendáriumokhoz függesztett iratokat egyéb
műveknél szigorúbban kell fölülvizsgálni. Az 1821. augusztus
24-i udvari rendelet³ újra erélyesen felhívta a cenzorok figyel-
mét a kalendáriumok szigorú cenzúrájára, mivel ezek különben
„perniciosissimi errores facillime in vulgus spargi possunt“.
Ugyanekkor az osztrák tartományokban elrendelték, hogy a
kalendáriumok a naptári rész kivételével átengedés előtt a bécsi
központi cenzúrahivatalba küldendők. Oly fontosnak tartották
tehát a kalendáriumok cenzúráját, hogy azt nem bízták továbbra
a vidéki cenzorokra. Magyarországra e rendelet nem vonatko-
zott ugyan,⁴ de az augusztus 24-i dekrétum itt is nagyobb szí-
gorúságnak vetette meg az alapját.

² Orsz. Levéltár. Helytart. Rev. Libr. 1795 Fons 4, pos. 60. Normalia.

³ U. o. 1821 Fons 4, pos. 66. Normalia.

⁴ Nyomatékosan szeretnék e helyen is rámutatni arra, hogy a WIESNER
által ismertetett rendeletek nagyrésze Magyarországon nem volt érvényes,
legalább is nem abban a formában, mint az osztrák tartományokban. Nem
hagyatkozhatunk tehát WIESNER publikációira, mint az eddig szokás volt,
hanem a magyar levéltári anyag átkutatásával kell megállapítanunk a való
magyar helyzetet.

Nézzük most a gyakorlatot. Milyen volt a kivitele e rendeleteknek, hogy festett a kalendáriumok cenzúrázása a valóságban?

SULTZER FERENC selmecebányai nyomdász kiadott az 1808. évre egy németnyelvű kalendáriumot „*Scherz und Ernst. Ein Kalender*“ címmel. A selmeci városi tanács meghökkenve vette észre a kalendárium megjelenése után, hogy rá nézve kompromittáló adatok vannak benne. Azonnal jelentést tett a helytartótanácsnak, kérve az irat eltiltását, mivel efféle tiszteletlen írások az alattvalókban könnyen megingathatják a feljebbvalók iránti respektus érzését. Az erre elrendelt vizsgálat kiderítette, hogy éppen cenzorváltás volt annakidején Selmecebányán és a régi cenzor, P. HEMTNER vizsgálta át a kéziratot, az új cenzor pedig, P. VISKY az imprimatúrt adta meg rá. P. HEMTNER azzal védekezett, hogy az általa átvizsgált kézirat nem tartalmazta a nyomtatott szövegben kifogásolt részeket s azok a nyomdász utólagos betoldásai, P. VISKY pedig azt vallotta, hogy nem ért németül s elődje biztosította róla, hogy a kérdéses kézirat átengedhető.

A helytartótanács kikérte a budai revizori hivatal véleményét az ügyre vonatkozólag. Ez valóban több kifogásolható helyet talált a kalendáriumban. A függelék levélváltást tartalmazott egy tiroli lakos és magyar barátja között. A tiroli a napoleoni háborúk osztrák hadvezetését támadta levelében és kifogásolta többek között a tiroli várerődítések fölszerelését és az anyagutánpótlást. A magyar barát az 1806-i selmeci tűzvészt írta le és mulasztással vádolta meg a városi tanácsot és az ottani bányakamarát, gúnyosan megjegyezve, hogy e két hatóság nyilván nem értesült hivatalos úton a város égéséről. A levélíró véleménye szerint az egyetlen mód a városi tanács mulasztásait a felsőbbek tudomására hozni, a nyilvánosság fóruma előtt való vád, mivel a tanács nem hagyja szóhoz jutni ellenzőit, sőt inkább bebörtönzi őket. Kifogásolta a cenzor, hogy a magyar levelező tiroli barátjának azt írta: a francia betörés alkalmával Pozsonyban volt az országgyűlésen és abban a veszedelemben forgott, „dass mich der Franzose samt dem Landtag beim Zopf erwischt“. Ebben a kifejezésben a cenzor az összegyűlt rendek kigúnyolását és az államot fenyegető veszély neveltségessé tételét

látta. A budai cenzor véleménye szerint semmiképen sem lett volna szabad megengedni e cikk kinyomatását és a cenzor eljárása még akkor sem menthető, ha esetleg némely kifejezést a nyomdász utólag toldott is be.

A helytartótanács azt vélte, hogy a nyomdász követte el a vétséget és ismét a revizori hivatalhoz fordult, megkérdvén, milyen büntetést lehet rá a szabályrendeletek értelmében kivetni.⁵

A revizori hivatal kitartott véleménye mellett, hogy a cenzor a bűnös. Ami a nyomdász megbüntetését illeti, errenézve nem ismert szabályrendeletet. Hogy azonban ilyennek kellett lennie, arra az 1794. május 13-i 10.811. számú intimátum szavaiból következtetett. A helytartótanács e jelentés vétele után hivatalos megrovásban részesítette P. HEMTNERT, aki a kalendáriumot gondatlanul cenzúrázta.⁶

A revizori hivatal ez utóbbi jelentése rendkívül érdekes fényt vet az egész magyar cenzúra-apparátusra. A legszigorúbb reakciós cenzúra idején nálunk a helytartótanács és az annak kebelén belül működő budai revizori hivatal nem tudja, hogyan is lehet egyáltalában egy visszaéléseket elkövető nyomdászt megbüntetni és a könnyebb utat választja, megrója az állami szolgálatban levő pap-cenzort. Az eset tipikus jelensége az egész provinciális jellegű magyar cenzúraszervezetnek, mely minden önállóság nélkül, az osztrák központi cenzúrának alárendelve, csupán annak végrehajtó szerve volt. Egész adminisztrációja jellegzetesen vidékies, hanyag és vontatott, egy a központtól távol eső tartomány gyérforgalmú, kezdetlegesen szervezett és csupán dekrétumuk után igazodó, önállótlan és gépies ügykezelése. Ezt a helyzetet csak fokozta a magyar alkotmányos szabadságból és függetlenségből következő kerülése egy nyíltan centralisztikus bürokráciának. A rendeletek kerülő úton jöttek át az osztrák hatóságoktól a magyar hatóságokhoz, útközben módosultak, sok pedig, mint a magyar viszonyokra alkalmatlan, végleg egyes kormányzések (kancellária, helytartótanács) irattárában maradt. Önálló rendezésnek nem volt módja, és nem is gondolt rá senki. A központi rendszer teljes átvétele nem volt lehetséges. Csupán hiányos és módosított rendeleteket vettek át és így álltak elő

⁵ U. o. 1808. Fons 28, pos. 1—4.

⁶ U. o. 1809. Fons 9, pos. 1—2.

azok az örök, melyek egy hathatós cenzúra-rendszer bevezetését voltaképen lehetlenné tették.

A bécsi központi cenzúrabizottság elégedetlen volt a magyar cenzúrával és az elégedetlenség addig fokozódott, míg végre belátva a központosítás keresztülvitelének lehetetlenségét s e felelős rendszer hátrányait, hosszú vajúdas után 1840-ben felállították a budai magyar cenzúrabizottságot. Addig azonban a bécsi hivatal állandóan beleszólt a magyar ügyekbe és kénytelen volt a már megjelent munkák elkobzásához és utólagos eltiltásához folyamodni.

Ha a magyar hatóságok önállóan intézkedtek, rendszerint kevésbé szigorú volt az eljárás, mint ha bécsi utasítás szabta meg a követendő utat. SZATHMÁRY DOMOKOS pozsonyi cenzor 1818-ban észrevette, hogy a LANDERER pozsonyi nyomdájában a következő évre megjelent kalendáriumban a szentek nevei között szerepel november 10-én Luther Márton. Felháborodása oly nagy volt, hogy levelet írt a budai cenzorhoz, figyelemztetve őt a veszedelemre és abbéli meggyőződésének adva kifejezést, hogy ilyen botrányos esetre még nem volt példa, sem a hazában, sem külföldön. A felsőbb parancsra megejtett vizsgálat alkalmával a nyomdász azzal védekezett, hogy a kalendáriumban a szentek neveit ez évben újra ki kellett szedni, mert a betűk elkoptak, és tévedésből került be Luther Márton neve a szentek nevei közé.⁷ A helytartótanács a városi magisztrátus útján szigorú megróvásban részesítette a gondatlan nyomdászt, a kalendáriumot azonban nem kobozta el.

1821-ben RUDNAY SÁNDOR hercegprímás küldött be a helytartótanácsnak jelentést, mely szerint a komáromi német kalendárium hat utolsó lapja „*Unterhaltende Anekdoten*“ címmel botrányos dolgokat tartalmaz, melyek minden becsületes ember jóérzését sértik. Kérte ezért, konfiskálják a kalendárium példányait. A helytartótanács el is rendelte az elkobzást, és az engedélyezett kézirat fölküldését. A városi tanács jelentése szerint a példányokat elkobozták, a kéziratot azonban nem volt rajta a cenzúra engedélye. A nyomdász azt állította, hogy a gimnáziumi igazgató, ki egyben a cenzor tisztét is betöltötte, látta a kéziratot és nem kifogásolta azt, de a kalendáriumokra nem

⁷ U. o. 1818. Fons 2, pos. 50, 56.

szokták kitenni az imprimaturt. A helytartótanács erre elrendelte, hogy a kalendárium a hat utolsó lap eltávolítása után szabadon árusítható, a jövőben pedig, ha eddig nem is volt szokás, tegyék ki minden esetben a kalendáriumokra is az engedélyező végzést.⁸

A bécsi cenzúrabizottság azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Tudomást szerezvén az esetről, kérte a magyar kancelláriától az eset szigorú megvizsgálását és a cenzor felelősségrevonását, melyet az el is rendelt. KÖRMENDY igazgató-cenzor azzal védekezett, hogy írószerszámaint a megyetörvényszék ülésére kölcsönadta MARTIN ügyvédnek s azokat nem sikerült visszakapnia, mikor a nyomdavezető a kéziratokkal hozzájött. A professzoroktól sem kölcsönözhetett íróeszközt, mert azok mind előadásokon voltak. Ezért csak szóban adta meg az engedélyt.

A városi tanács a nyomdászt hallgatta ki. A megejtett vizsgálat jegyzőkönyve szerint SZTRAKA JÓZSEF nyomdavezető a következőket vallotta. Az elmúlt esztendőben a medárdusi búcsúra Pestre menvén, ott egy német actor, kinek nevét nem tudja, sátrához jött és némely históriákat áruba bocsátott. Ezeket nyomta ki a kalendárium függelékeképen. Arra a kérdésre, hogy megvan-e a kézirat, azt felelte, hogy elkallódott, mivel cenzori aláírás rajta nem lévén, azt nem becsülte. Vallomása szerint a cenzor azt felelte kérésére, hogy ilyen bolondságoknál az aláírás nem szükséges és hogy csak bátorságosan nyomassa ki azokat. Különben szerinte tizenöt év óta, mióta a nyomdát vezeti, nem írták soha alá a kalendáriumokba való históriákat. A kötelességmulasztó cenzor szigorú megrovást kapott.⁹

Ugyanabban az évben a budai cenzor a Besztercebányán megjelent kalendáriumban talált kifogásolható anekdótákat. A besztercebányai gimnázium igazgató-revizora kijelentette, hogy a bekerített illetlen sorok miatt rosszalását fejezte ki annakidején a nyomdász előtt és azok kinyomatását neki megtiltotta. Azonban, mikor a nyomdász a négy köteles-példányt benyújtotta, ő annak becsületességében bízva, nem vizsgálta felül azokat, mielőtt a főigazgatóhoz előírt módon felküldte a negyedévi nyomdai anyagot. Elismerete tehát, hogy hibázott, mikor a felülvizs-

⁸ U. o. 1821. Fons 33, pos. 1.

⁹ U. o. 1822. Fons 7, pos. 1.

gálatot elmulasztva, nem vette észre, hogy az inkriminált részek a kalendáriumban bennfoglaltatnak. Ezért a helytartótanács megrovásban részesítette a cenzort.¹⁰

Melyek voltak azok az „illetlen“ anekdóták, melyek miatt a cenzornak a hivatali megrovást el kellett szenvednie? Az egyik szerint — ez ellen esett a fő kifogás — egy tervekjavács egyszer előadást tartott arról, mily nagy szükség lenne a templomok mellett a polgári szónokok számára is szószéket állítani. Míg a szent Pál tanítványai — mondta — ilyen közhelyek fölött elmélkednek, mint: „Abram zeugte Isack, Isack zeugte Jakob, Jakob zeugte Benjamin etc. In diesem liegt der Saame aller Welt“, addig Cicero tanítványa így beszélne: „Die Banken erzeugten den Geldwucher, der Geldwucher erzeugt den Kredit, der Kredit erzeugt den Lux, der Lux erzeugt den Verfall der Familien, der Verfall der Familien erzeugt den Abwerth des Landes, der Abwerth des Landes erzeugt Entvölkerung, Entvölkerung ist die Quelle des Staatsuntergangs“. Egyéb történetek is voltak az anekdóták között, melyeket sérelmesnek találtak. Így a zsigori pap esete, aki a ládára, melyben pénzt tartotta, ráírta: Az Úr van ezen a helyen. Mikor a rablók kifosztották a templomot, ráírták a ládára: Az Úr feltámadott. Nem tetszett a TRAUTTMANNSDORFFRÓL szóló ismert történet sem, akit nyilvánosan számárnak neveztek (Wie! dem Esel Traut — mans — dorf — an?).

Előfordult az is, hogy a bécsi nyomdászok hoztak ki valamilyen kifogásolható dolgot. 1825 novemberében a bécsi cenzúrahivatal a cseh-osztrák kancellária útján értesítette a magyar kancelláriát, hogy SOLLINGER bécsi nyomdász az 1826. évre egy „Geschichts und Erinnerungskalender“-t nyomott, mely a 136—146. lapig igen súlyos kifogás alá eső dolgokat tartalmaz. A kalendárium a kiadó vallomása szerint több példányban eljutott Magyarországra is. Pozsonyba SCHWAIGER ANDRÁS 10, LANDES JÓZSEF 22, VIGAND OTTÓ 10, Győrbe SCHWAIGER 5, Kassára SANDVOSS 10, Pestre HARTLEBEN 52, EGGENBERGER 10, KILIAN 5, MÜLLER 20 példányt rendelt. Ezeknek eladását sürgősen meg kell akadályozni és a revizorok felügyelete mellett a kifogásolt lapokat kitépni, megsemmisíteni s helyükbe a mellékelten meg-

¹⁰ U. o. 1822. Fons 4, pos. 105, 1823. Fons 4, pos. 15.

küldött íveket beragasztani. Ennek megtörténte után a kalendáriumokat vissza lehet adni tulajdonosaiknak. A kancellária november 25-én utasította ilyen értelemben a helytartótanácsot.¹¹ A rendeletet azonban már csak részben lehetett végrehajtani, mert időközben a könyvkereskedők a példányok egy részét már eladták.¹²

1829-ben az „Új és Ó Váci Kalendárium“-ban jelentek meg anekdoták, melyek kifogás alá estek. A váci cenzor, NAGY LIPÓT, kijelentette a vizsgálat alkalmával, hogy a kérdéses történeteket ő eltiltotta, a nyomdász azonban ekkor Komáromba küldte a kéziratot, ahol KÖRMENDY, az ottani revizor engedélyezte azokat. A helytartótanács a pozsonyi főigazgató útján nagyobb figyelemre intette KÖRMENDYt.¹³

Ugyanabban az évben a kassai „*Gemeinnütziger Hauskalender*“ több kuruzsló gyógymód leírását tartalmazta, a „*Miskolci Nemzeti Magyar Kalendárium*“ pedig jótanácsokat a melancholia és hypochondria gyógyítására s egy verset a porosz háborúról, melyeket a budai cenzor sérelmezett. Ezért a helytartótanács a cenzor javaslatára általános figyelmeztetést bocsátott ki a vidéki cenzorokhoz, melyben a kalendáriumok gondos átvizsgálására és a babonás gyógymódok ismertetésének eltiltására intette őket.¹⁴

A Pozsonyban, SNISEK KÁROLYNÁL 1829-ben megjelent tót kalendárium a 15—37. lapig rövid összefoglalást nyújtott az 1827. és 1828. év jelentős eseményeiről s időrendi áttekintésben majdnem egész Európa politikájának ekkorbeli történetét tárgyalta. A budai cenzor a fölülvizsgálatnál úgy találta, hogy ilyen anyagot kalendáriumokban nem szokás tárgyalni. Azt javasolta, figyelmeztessék a cenzort, hogy a jövőben kerülje ilyen tárgyak érintését. A helytartótanács azonban ezúttal nem tartotta érdemesnek, hogy az ügyet pontosabban kivizsgálják s így a referátum ad acta került.¹⁵

Ugyanebben az évben NAGY ANTAL budai cenzor a LANDERER ANNA budai nyomdájában megjelent német kalendáriu-

¹¹ U. o. 1825. Fons 17, pos. 1.

¹² U. o. 1826. Fons 7, pos. 7.

¹³ U. o. 1829. Fons 4, pos. 30.

¹⁴ U. o. 1829. Fons 4, pos. 39.

¹⁵ U. o. 1829. Fons 4, pos. 41.

mot összehasonlítva a cenzúrának előzetesen benyújtott példánnyal, észrevette, hogy a nyomdában önkényes betoldásokat végeztek és ezzel a cenzúra szabályait áthágták. Az anekdóták közé felvettek két olyant, melyet a cenzor nem engedett át, a talányok közé pedig hét darabot toldottak önkényűleg. A cenzor ezért a nyomdász szigorú megbüntetését kérte. A helytartótanács meg is hagyta a városi tanácsnak, hogy LANDERER ANNÁT szigorúan intsék meg és jelentsék ki neki, hogy a jövőben hasonló kihágásoktól óvakodják, különben komolyabb büntetést fog kapni.¹⁶

Mindezen apró adalékok beszédes bizonyítékul szolgálhatnak egyrészt arra, hogy a reakció korának cenzúrája néha nevetégesnek látszóan, túlzóan aggályos volt ártatlan anekdóták megítélésében, másrészt azonban arra is, hogy a szigorúan reakciós cenzúra elve inkább csak elv volt, mely a gyakorlatban a szervezet tökéletlenségén, az alsóbb hivatalnokok gondatlanságán és a nyomdászok ellenállásán jobbra meghiusult. Hiába voltak meg a vezető kormányférfiaknak a maguk pontosan megfogalmazott elveik, hiába vonták meg a legélesebben a határokat, melyeken túl a cenzúra kezének könyörtelenül érvényesülni kellett, ha a vidéki cenzorok másképp fogták fel kötelességeiket, a nyomdászok minden módot felhasználtak, hogy a cenzúrárt kijátsszák és a helytartótanács nem alkalmazott szigorúbb eszközöket, mint legfeljebb a városi tanácsok útján való megintések osztogatását. Ezért találunk régi kalendáriumok átlapozása közben bennük annyi illetlen anekdótára, melyekkel nyomdászaink igen szerették kiadványaikat fűszerezni. A rendőri szervezet és ellenőrzés igen fejletlen volt még nálunk ebben a korban, melyet különben tévesen szoktak a rendőrruralom korának tekinteni. A módszerek, melyeket a helytartótanács a kalendáriumok cenzúrájánál alkalmazott, patriarkálisak voltak, a korszak békés és nyugodt. A nép továbbra is megtalálta kalendáriumaiában az üdülést és szórakozást, melyet azokban keresett.

SASHEGYI OSZKÁR.

¹⁶ U. o. 1829. Fons 7, pos. 1.

NÉMET KÖNYVTÁRAK.

A *Magyar Könyvszemle* 1938. évi II. füzetében CSAPODI CSABA *Három német könyvtár 1937-ben* címmel számolt be a drezdai *Sächsische Landesbibliothek*ről, a lipcsei *Deutsche Bücherei*ről és a berlini *Preussische Staatsbibliothek*ről. Az azóta eltelt négy esztendő változásai és fejlődése jogosulttá teszik, hogy ismét szemlét tartsunk felettük és mintegy folytatását, ki egészítését adjuk az említett cikkeknek. CSAPODI CSABA dolgozatát egyébként úgy is folytatni kívánjuk, hogy majd ismertetjük más nagy német könyvgyűjtemények (München és Bécs) mai állapotát.

1. *Deutsche Bücherei*.*

Nem is gondolná az ember, hogy a németek nagy nemzeti könyvtára a lipcsei *Deutsche Bücherei* a legutóbbi időkig nem állami, hanem magánintézmény volt. Igaz, hogy állami támogatással működött és ez a támogatás 1921-től kezdve különösen jelentős volt, a könyvtár azonban jogilag a német könyvkereskedők egyesületé, a *Börsenverein der deutschen Buchhändler*é volt, amely a *Deutsche Bücherei*t alapította is. 1940. április elsejétől lett a könyvtár állami intézménnyé, közjogi testületté. Mint ilyen, a *Deutsche Bücherei* a birodalmi Propagandaminisztériumnak van közvetlen alárendelve.

A könyvtár államosításával a személyzetet is átvette az állam. Ezzel körülbelül kétszáz munkaerő lett egyrészt állami tisztviselővé, másrészt állami alkalmazottá. (A különbség olyanféle, mint nálunk a kinevezett és szerződötett tisztviselők között.) A személyzet három kategóriája közül (tudományos tisztviselők, középfokú tisztviselők és a mi altisztjeinknek megfelelő raktári alkalmazottak) legkevesebb a tudományos tisztviselő, körülbelül 10—12 százalék. Ebből következik, hogy ezek csak

* Az adatok közléséért és a felvilágosításokért ezúton mondunk köszönetet dr. jur. Kurt Roepke könyvtári tanácsos úrnak.

osztályvezetői, felülvizsgálati és valóban tudományos munkát végeznek. A többi könyvtári munkát, tehát olyanokat is, amelynek elvégzésére nálunk ugyancsak tudományos végzettségű tisztviselők vannak beosztva, középfokú végzettségük látják el. Ez utóbbiak általában érettségizettek, de az érettségi sem okvetlenül elengedhetetlen feltétel. Érettségi hiányában a könyvtárosi kiképzés két év helyett négy év azonban. A tudományos tisztviselőknek egyetemi végzettségük után két évi könyvtároskiképzésen kell átmenniük. Doktorátusuk mindenféle lehet: filozófiai, jogi, közgazdasági stb.

A *Deutsche Bücherei* gyűjtőköre 1937 óta általában nem változott. Továbbra is minden 1913. január 1. után német nyelven megjelent nyomtatványt gyűjt, függetlenül a megjelenés helyétől és a nyomtatvány tartalmától. Általában kívül esnek a gyűjtőkörön a napilapok, egylevelesek és kóták. A mostani háború kitörése óta azonban, éppúgy, mint az 1914—18-as háború idején, gyűjti a könyvtár a *háborús falragaszokat*, köztük az elfoglalt területeken kibocsátott hirdetményeket, felhívásokat és az ellenséges röpcédulákat is. Ez utóbbiakat természetesen zárt anyagként kezelik.

Bővült még a *Deutsche Bücherei* gyűjtőköre a *Sammlung des Tschechischen Schrifttums* felállításával is. Egy 1940. április 11-én kelt kormányrendelet vetette meg ennek a gyűjteménynek az alapját. Beletartoznak az 1939. január 1. után megjelent cseh nyomtatványok. A jelenlegi állomány körülbelül 9000 kötet, ezenkívül kerekszám 800 kurrens folyóirat és újság. E kurrensok száma kezdetben 1300 volt, de a papírkorlátozások következtében 500 időközben megszűnt közülük.

Az anyag beszerzési lehetőségei közül a *Deutsche Bücherei*-ben ma is a vásárlás az uralkodó. Ennek alapvető oka az, hogy a Németbirodalomban nincsen birodalmi kötelezpéldány-törvény. Az egyes országrészeknek vannak kötelezpéldány-törvényeik, de azok természetesen csak az illető országrészt területére érvényesek és elsősorban az ú. n. *Landesbibliothek*ek állományának gyarapítását szolgálják. De azért a *Deutsche Bücherei* állomány-növelésének elősegítésére is van több kormányrendelet. Ezeknek eredményeképpen a minisztériumok megküldik hivatalos kiadványaikat, az N. S. D. A. P. eljuttatja a különféle pártintézmények kiadványait, a német kiadók pedig a *Reichskulturkam-*

meron keresztül kötelezték magukat arra, hogy a kiadásukban megjelent nyomtatványok egy-egy példányát a *Deutsche Büchereien*hez beszolgáltatják. A nyomdákkal viszont általában semmi kapcsolata nincsen a könyvtárnak. Ez is egyik oka annak, hogy nem gyűjti az egylevelesek. Az olyan nyomtatványok esetében viszont, mint például a többleveles színház- vagy hangverseny-programmok, gyárak és egyesületek jelentései, jubileumi kiadványai, a *Deutsche Bücherei* eljárása az, hogy megkeresi a színházak, gyárak, egyesületek stb. vezetőségét és a szóbanforgó nyomtatvány egy példányának ajándékként való megküldésére kéri — ha már ugyan maguktól be nem küldték. Az ilyen kérdéseknek a címzettek, a legritkább esetektől eltekintve, eleget is tesznek. Ha mégis megtörténnék, hogy a kérésnek valamely okból nem lenne eredménye, úgy a könyvtár szerzeményosztályának feladata, hogy a nyomtatványt *bármily módon* megszerezze. Ilyenkor azután, tekintve, hogy a *Deutsche Bücherei* célja és feladata a teljességre való törekvés, a legleleményesebb módokat veszik igénybe és semmiféle költségtől nem riadnak vissza. Ha egy nyomtatványt azután a *Deutsche Bücherei* semmiképen nem tud megkeríteni, tudomására jut azonban, hogy a nyomtatvány valamely más könyvtárban megvan, akkor a nyomtatványról teljes fotokópiát készítenek és azt helyezik el az állományban.

Németországon kívül baráti könyvkiadók és általában a külföldön megjelent németek azok, akik felhívják a *Deutsche Bücherei* figyelmét a külföldön megjelent németnyelvű nyomtatványokra, sőt esetleg beszerzik is azokat mindjárt a könyvtár számára. Az ilyen könyvküldemények — tartalmukra való tekintet nélkül — mind elérkeznek a *Deutsche Bücherei*be és itt a könyvtár épületében székelő *Parteiämtliche Prüfungsstelle* állapítja meg, hogy mely nyomtatványokat kell zárt anyagként kezelni.

Az ilyen módon gyűjtött könyvek és egyéb nyomtatványok száma, tehát az állomány nagysága 1941. november 1-én összesen 1,769.359 kötet volt. Négy és egynegyed esztendő gyarapodása tehát kerek 400.000 kötet. Periodikusan megjelenő nyomtatvány volt 42.822, ebből folyóirat 15.857, sorozatos mű 5702 és évenként megjelenő kiadvány (évkönyvek stb.) 21.263. A térképgyűjtemény állománya ugyanekkor 38.801 darab volt, a művészi nyomatok száma 16.859 kötet. A *Deutsche Bücherei*nek

három kézikönyvtára van. A nagy olvasóteremé 15.488, a nemrég elkészült és egészen modern berendezésű új olvasóteremé (a kettő egymás mellett van és összeköttetésben vannak egymással) 5382 és a bibliográfiai segédkönyvtaré (kutatók és referencszolgálat számára) 13.430 kötetet számlál, vagyis a háromé összesen közel 35.000-et. A folyóiratteremben 3646 kurrens folyóirat legújabb évfolyama áll az olvasók rendelkezésére.

Az 1940. év gyarapodása 93.621 kötetre rúgott. Ennek körülbelül fele esik a könyvkereskedői forgalomban megjelent nyomtatványokra, fele az azon kívül esőkre. Ez utóbbiak közé tartoznak a disszertációk és egyéb főiskolai kiadványok, egyesületi és hivatalos kiadványok, évkönyvek, évi jelentések és más magánkiadásban megjelent nyomtatványok. A *Deutsche Bücherei* 1940. évi gyarapodásának értéke 380.874 birodalmi márka volt.

Ha a könyvtár *használatát* vizsgáljuk, akkor vagy *helyben olvasásról* vagy a *reference-szolgálat igénybevételéről* lehet szó. *Kölcsönözni* csak könyvtáraknak kölcsönöz a *Deutsche Bücherei* és csak olyan nyomtatványokat, amelyek csak a *Deutsche Bücherei* gyűjteményében találhatók meg. Ilyen kölcsönzés 1940-ben 8181 esetben történt. A könyvtárban kérőlapon kért kötetek száma felül volt a 117 ezren. A *Deutsche Bücherei* bizonyos esetekben hatóságok könyvkölcsönzési kívánságát is teljesíti. Egy pillantást vetve az olvasók 1940. évi foglalkozási statisztikájára, azt látjuk, hogy a főiskolai tanárok és studensek 30, az egyéb értelmiségi foglalkozásúak 11, az ú. n. praktikus foglalkozást űzők pedig 39%-kal szerepelnek. Az olvasók 20%-a a tisztviselők, hivatalnokok és katonák közül került ki. Az olvasásra jogosító belépőjegy félévre és egy hétre még mindig 2.50, illetve 1 márkába kerül, a napijegy árát azonban 50 Pfennigről 25-re mérsékeltek. Ezeket a díjakon felül 10 Pfenniget kell az olvasónak abban az esetben fizetni, ha olyan könyvet kíván olvasni, amely kézben, kötés alatt vagy kölcsön van; a 10 Pfennig itt az előjegyzés díja. Az olvasó kívánságára a könyvtárban őrzött nyomtatványokról (a zárt anyagot kivéve persze) fényképmásokat is készítenek. Olcsóságuk miatt érdemes idejegyezni az árakat: 18×24-es nagyságban negatív másolat 25, pozitív 50 Pfennig, 24×32-es nagyságban 50 Pfennig, illetve 1 márka. A könyvtárban meg nem található nyomtatványokat kívánatra behozatják valamely más német vagy külföldi könyvtárból. Az

olvasónak ez csak kötetenként 10 Pfennig előjegyzési díjába kerül, a csomagolási és portóköltiséget a könyvtár fizeti.

A *Deutsche Bücherei* reference-szolgálatára egész hatalmas üzem, amit mutatnak a magas statisztikai számadatok is: 1940-ben 68.855 esetben adtak felvilágosítást, ebből írásban 65.666, telefonon 3189 alkalommal. A szóbeli felvilágosításokat nem is számolták. Az összes esetek 5 és fél százaléka külföldi volt.

A felvilágosítások kiterjednek az összes németnyelvű írásművekre, tartalmi szempontból is. A legtöbb kérdés a nyelvi- és irodalmi szakcsoportra esett (39%). Ennek az a magyarázata, hogy a reference-szolgálat könyvárakról is tájékoztat, erre pedig könyvkereskedőknek igen gyakran van szükségük. A többi szakcsoportok mind 3—5%-kal szerepelnek általában, teológia éppúgy, mint történelem, politika éppúgy, mint népiségtudomány; csak a gazdasági és társadalmi tudományok és a technika szakcsoportjai érik el a 8—9%-ot.

A *Deutsche Bücherei* reference-szolgálatára azonban nemcsak egy-egy nyomtatványra vonatkozó felvilágosításra vehető igénybe. Egész bibliográfiákat is állít össze, mégpedig olyanokat is, amelyek nemcsak könyv, hanem folyóiratcikkek címeit is tartalmaznak. Bárki igénybe veheti a *Deutsche Bücherei* reference-szolgálatát. Nagyobb bibliográfiai összeállításokat gyakran végeznek hatóságok és hivatalok, elsősorban a Propagandaminisztérium számára. Így például itt készítették el a híres *Buch und Schwert*-könyvkiállítások anyagának jegyzékét.

A felvilágosítások díja igen mérsékelt. Szóbeli és telefonközlés természetesen díjtalan. Írásbeli felvilágosítás esetén címenként 10 Pfenniget számítanak, bibliográfia összeállítása esetén pedig a munkaidő nagysága szerint szabják meg az ellenszolgáltatás összegének nagyságát.

Tekintve, hogy a *Deutsche Bücherei* feladata az 1913 óta megjelent németnyelvű nyomtatványok teljes anyagának összegyűjtése, természetes, hogy a *Deutsche Bücherei* a német hivatalos bibliográfiakészítés központja (*Mittelpunkt der deutschen Bibliographie*). 1940-ben nem kevesebb, mint 17 bibliográfia összeállítását végezték itt s ezek kettő kivételével mind nyomtatásban is megjelentek. CSAPODI CSABA tájékozódása óta két új bibliográfiai jegyzéket készítenek a *Deutsche Bücherei*-ben: 1939 óta a *Liste der in der Deutschen Bücherei unter Verschluss gestellten*

Druckschriftent és 1940 óta a *Liste der für Jugendliche und Büchereien ungeeigneten Druckschriftent*. Előbbi a *Deutsche Bücherei* havonként megjelenő remótakatalógusa, utóbbi pedig a Propagandaminisztérium megbízásából havonta kiadott jegyzék, amely az ifjúsági olvasmánynak és könyvtári beszerzésre nem alkalmas nyomtatványokat sorolja fel. E jegyzék csak könyvtárak számára készül.

A régi bibliográfiák között első helyen áll természetesen a *Deutsche Nationalbibliographie* két sorozata. Az egyik a könyvkereskedői forgalomban megjelent nyomtatványokat sorolja fel hetenként kiadásra kerülő jegyzékében, másik az azon kívül megjelent nyomtatványokról tájékoztat kéthetenként. A *Deutsche Nationalbibliographie*ban megjelent nyomtatványok címfelvételeinek szedését állni hagyják. Félévenként lenyomatják a címetket a *Halbjahrverzeichnis der Neuerscheinungen des deutschen Buchhandels* című kiadvány és ötévenként a *Deutsches Bücherverzeichnis* számára. A címetket katalóguscédulákra is lenyomatják (az utalócédulákat is) és darabonként két pfennigért kívánatra bármely német vagy külföldi könyvtár, tudományos intézet, könyvkereskedő, könyvkiadó vagy tudós megkaphatja. 1937-től csinálják ezeket a *Leipziger Titeldrucke* néven közismert nyomtatott katalóguscédulákat, melyek hivatalos neve ma *Deutsche Zetteldrucke*.

A többi bibliográfiák: a félhónaponként megjelenő és már 91. évfolyamába lépett *Literarisches Zentralblatt für Deutschland*, amely nemcsak tudományos könyvek, hanem folyóiratcikkek jegyzékét is adja; ennek évenként megjelenő regisztere a *Jahresberichte des Literarischen Zentralblattes über die wichtigsten wissenschaftlichen Neuerscheinungen des deutschen Sprachgebietes*; *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften*, amelyet 1927 óta készítenek a *Deutsche Bücherei*ben (azelőtt Berlin csinálta); a *Monatliches Verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen Druckschriften*. A *Deutsche Bücherei* állítja össze a birodalmi kultuszminisztérium megbízásából a *Jahresberichte für deutsche Geschichte* számára a németnyelvű, az *Internationale Bibliographie der Geschichtswissenschaft* számára pedig a németországi irodalmat. A *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* mellékleteként megjelenő *Tägliches Verzeichnis der Neuerscheinungen* és *Neue Zeitschriften und periodische Erscheinungen* (ez

utóbbi hónaponként), valamint a *Rundfunkarchiv* függelékét alkotó *Deutsches Rundfunkschrifttum* című jegyzékeket szintén a *Deutsche Bücherei*ben készítik. 1931 óta végzik azután a *Deutsche Bibliophilie* című bibliográfia összeállítását, egyelőre az 1898—1930 közötti időszakra; folytatása előkészületben van. Kéziratban készíti el a *Deutsche Bücherei* a *Verlegerkatalog des deutschen Schrifttums* című jegyzékét és 1936 óta folynak a *Gesamtverzeichnis der deutschsprachigen Zeitschriften* című igen fontos és hatalmas vállalkozás munkálatai.

Mind e munkálatok (beszerzés, reference-szolgálat, könyvkölcsönzés, bibliográfiák) elvégzésével kapcsolatban az 1940. évben a *Deutsche Bücherei* postai forgalma 405.758 darab volt (317.340 beérkezett és 88.238 kiadott).

Nagy számok, pontos és feltűnően gyors munka jellemzik a *Deutsche Bücherei*t. És még egy: a méreteiben hatalmas könyvtárépület minden helyiségének tágassága, világossága, tiszta és praktikus berendezése; a régi könyvtárépületekkel szemben, ahol mindig van egy félreeső kamra a maiak előtt sokszor ismeretlen anyaggal, a *Deutsche Bücherei* szinte laboratóriumszerűnek tűnik fel. Aki pedig belép ebbe a hatalmas épületbe, a Németbirodalom nemzeti könyvtárába, jobb- és balkeze felől egy-egy freskót talál, alattuk ezzel a két mondással: „Testvérek örök népe akarunk lenni, akiket sem nyomorúság, sem veszély el nem szakíthat egymástól; szabadok akarunk lenni, mint atyáink voltak“ és: „Légy hív hazárhoz, a drága hazához, ragaszkodj hozzá szíved teljességéből; mert a te erőd benne gyökerezik“.

HARSÁNYI ANDRÁS.

AZ EXLIBRIS ÉS A KÖNYV.

Szellemi életünk egyik legnagyobb értéke a könyv, mely a régi időktől fogva őrzi és terjeszti az emberiség kulturális javait. A könyvet, mint a művelődés legfőbb hordozóját, mindig nagy becsben tartották és a megbecsülés külső kifejezéseiképpen már kezdetben gondosan válogatott díszítéssel látták el. A papír, a betű, az illusztráció és a kötés éppen úgy tükrözi az emberiség művészi ízlésének alakulását, mint ahogyan a könyv tartalma a tudás fejlődésére derít fényt. A könyv külsejének finoman egyszerű, vagy hivalkodóan túldíszített volta aszerint változik, hogy a könyv mely korból származik. A könyvdíszítés sokféle változata között van egy művészeti ág, amely — bár nem lényeges kelléke a könyvnek — mégis nagymértékben emeli értékét. Ez az exlibris. Lényege a könyv tulajdonosának megjelölése.

A tulajdon kifejezésére egyébként többféle módszert alkalmaztak. Az ókorban tulajdont jelző táblákat készítettek, a középkori könyveket leláncolták, vagy a tulajdonos címerével díszített fémkapcsokat erősítettek rá, gyakran pedig címert festettek a kéziratokba. Később a könyv kötését látták el kívül címerrel vagy monogrammal. Ez a superexlibris. Mindezeknek a jelzéseknek ugyanaz a célja, mint az exlibrisnek. Ez alatt azonban kizárólag valamely sokszorosító eljárással előre elkészített papírlapokat értünk, melyeket a könyv megrongálása nélkül abba bármikor be lehet ragasztani, vagy abból ki lehet venni.

Az exlibris keletkezése, — sokszorosított papírlap lévén, — a könyvnyomtatás kezdetével esik össze és egész fejlődéstörténete szorosan összefügg a nyomtatott könyv történetével. Mint-hogy az exlibris egyedüli célja a könyv tulajdonosának megjelölése, vagyis a könyv biztosítása elveszés vagy eltulajdonítás ellen, a könyv nélkül elveszti értelmét, tehát kizárólag a könyv függvénye. Mivel a könyv díszítésére mindenkor különös gondot fordítottak, az exlibris-szel is a könyv külső megjelenését ipar-

kodtak emelni, aminek következtében az exlibris külön művészeti ággá fejlődött. Ahogy a kor jellege rányomja bélyegét a könyv külsejére, főleg a képes díszítésre és a kötésre, úgy az exlibris tárgya, kivitele, előállítási módja tudunkra adja, hogy mely időből és honnan származik. Egyben pedig sok érdekes támpontot nyújt a művelt világ könyvkultuszának alakulására vonatkozóan, hiszen az exlibris mindenkor a könyvét szerető ember értékes tulajdona volt.

A könyvvel való kapcsolata nem volt mindig egyforma, néha szorosabbá vonódott, néha meglazult és természetszerűleg nemzetek szerint időnkint másként alakult. A következőkben csupán néhány jellegzetes mozzanatot ragadok ki az exlibris történetéből annak vázolására, hogy miként alakult az exlibrisnek több évszázados fejlődése alatt a könyvhöz való viszonya, hol és mikor milyen jelentőséget tulajdonított neki a könyvet szerető művelt társadalom. Éppen ezért néhány elengedhetetlen kivételtől eltekintve, nem is teszek különbséget a címeres és a képpel díszített exlibris között, hiszen mindkettőnek párhuzamos a fejlődése.

A XV. századból származó legkorábbi exlibrisek célja még kizárólag a könyv biztosítása. Ezek az exlibrisek a középkori könyvkultusz központjainak, a kolostori könyvtáraknak légkörét árasztják magukból. Segítségükkel megtudhatjuk, hogy kik gyarapították egyes kolostorok könyvtárát könyvek ajándékozásával. Kialakul az exlibris első két fajtája: az adományozó- és az emlékexlibris (Donatorenzeichen, Memorienzeichen). Mind a kettő a könyv ajándékozóját jelöli meg. A különbség csupán az, hogy az előbbit az adományozó készítteti és illeszti a könyvbe ajándékozás előtt, az utóbbit pedig a megajándékozott könyvtár csináltatja az ajándékozó iránti hálából és annak emlékére. Ilyenek az első ránk maradt exlibrisek. Az egyik egy angyalt ábrázol a württembergi BRANDENBURGER-család címerével. Szövege:

„Liber Cartuniensium in Buchshaim prope Memmingen, proveniens a confratre nostro domino Hilprando Brandenburger de Biberaco continens quartam partem summe Antonini. Orate pro eo et pro quibus desideravit.“

A másik, mely az előbbivel egykorú, szintén a buxheimi karthausi kolostor számára adományozott könyvön található és ez WILHELM VON ZELL nevét viseli. Sajnos, ebből az időből

kevés exlibris maradt ránk. Ennek a kettőnek a keletkezése LEININGEN-WESTERBURG gróf német exlibris-szakértő megállapítása szerint kb. 1470-re tehető. A továbbiakat 1470—1500 közé sorolhatjuk, bár az exlibris-irodalomban különböznek a vélemények. Az első emlék-exlibris RADIGUNDA EGGENBERGERIN VON FRIESSEN, GEORG GOSSENBROT özvegyének exlibrise. Érdekes, hogy ebből a korból származik az első nemcímeres exlibris. Ez HANS IGLERnek nevezett JOHANNES KNABENSPERG tulajdona és a tulajdonos nevének jelképezésére egy sündisznót ábrázol humoros szöveggel. BERNHARD VON ROHRBACH és EILKE HOLZHAUSEN exlibrise az első példa a házassági címer (Ehewappen) használatára. Ez a szép szokás még ma is megvan. THOMAS WOLPHIUS, RUPPRECHT MUNTZINGER és TELAMONIUS LIMBERGER exlibrisei származnak még ebből az időből. Még két érdekes exlibris maradt ránk a XV. század legvégéről. Mindkettőn a pajzs üres, a szöveg pedig: „Das puch und der schilt ist...“ Ezek csak exlibris-formulák, ősei a ma előszeretettel használt universal-exlibriseknek, melyeket készen lehet kapni, csak a nevet kell beírni a megfelelő helyre. Ezeknek az értéke kisebb a rendes exlibrisekénél, mert hiányzik belőlük az exlibris leglényegesebb tulajdonsága: az egyéni jelleg.

Több XV. századbeli exlibris ezidőszerint nem ismeretes. Mindegyiknek Németország a szülőföldje, egynek kivételével valamennyi címeres, stílusa a kor stílusa: a gótika, előállítási módja pedig a fametszet.

Hogy az első exlibrisek németek, nem véletlen, mivel a nyomtatott könyv hazája is Németország. A könyv kilép a kolostorok zárt könyvtárszobáiból és lassan elfoglalja helyét a világban, mégpedig egy teljesen elpolgáriasodott világban: a német Bürgerlebenben. És itt megkezdődik óriási szerepe a fametszettel együtt. A nyomdászat első századában nagy művészi értéke volt a könyvtermelésnek, mert az első nyomdászok összekötésben állottak a fametsző művészekkel és azokkal együtt igyekeztek tökéletes szépet alkotni. Gyakran a nyomdászok és kiadók egyúttal művészek is voltak. A nyomtatott könyv művészi értékének emelésére irányuló törekvés könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a könyvnyomtatás feltalálása idején az illuminált kéziratok a legmagasabb művészi színvonalon voltak, tehát a szöveg és az illusztrációk közötti összhangot a nyomdászat első fél

századában is meg akarták őrizni. Ugyanazok a német fametszők, akik a könyv díszes betűit, illusztrációit, szegélydíszítését és a címlapok művészi kiképzését készítették, csaknem mindnyájan exlibrist is rajzoltak. A XVI. század valamennyi exlibrise híres könyvművész keze alól vagy legalább is annak műhelyéből került ki. Még a nem jelzetteknel is felismerhető valamely nagy művész jellegzetes kézvonása, ha a szerző személyét nem is lehet egész biztosan megállapítani. HANS HOLBEIN, LUKAS CRANACH, VIRGIL SOLIS és kiváló művésztársaik nem tartották művészetükkel össze nem férőnek az exlibris-szel foglalkozni. Ez annál értetőbb, mivel művészi körük legnagyobbja: ALBRECHT DÜRER adott erre példát.

A német fametszet-könyv 1493-ban éri el művészi csúcspontját HARTMANN SCHEDEL „Weltchronik“-jával. Ezt a munkát DÜRER keresztapja, a világhírű nürnbergi nyomdász és kiadó, ANTON KOBERGER nyomtatta, remek fametszeteit pedig DÜRER mestere, MICHAEL WOHLGEMUTH készítette mostohafiával, WILHELM PLEYDENWURFF-al együtt. Ezzel a krónikával a XVI. század leggazdagabb német városa, Nürnberg veszi át a vezetőserepet a könyvművészet terén és azzal együtt az exlibris művészete is e város kiváltságává válik míg csak DÜRER él és tanítványai között működik. Hogy maga DÜRER hány exlibrist készített, azt nem lehet pontosan megállapítani. E tekintetben a vélemények eltérnek. Öt exlibrist kétségtelenül neki tulajdonítanak. Legszebb közöttük az, amelyet híres barátja, WILLIBALD PIRCKHEIMER számára készített. Tőle származik a császári történetíró és matematikus, JOHANN STABIUS exlibrise is.

E két kimagasló XVI. századbeli egyéniség exlibrise önkénytelenül rátereli a figyelmet a nagy renaissance császár, I. MIKSA körül csoportosult tudós és művész körre. Még ha kizárólag csak önző cél vezette volna MIKSÁT abban, hogy magát művészeivel halhatatlanná tegye, vitathatatlanul nagy érdeme az, hogy témát adott a róla szóló könyvek (Teuerdank, Weisskunig, Freydall) megjelenéséhez és gazdag fametszetekkel való illusztrálásához. Ezzel olyan színvonalra emelte a német könyvművészetet, amelyet azóta sem ért el. Nagy kár, hogy sok könyvterve halála után már nem valósult meg. MIKSA 1508-ban az augsburgi JOHANN SCHÖNSPERGERT nevezte ki császári nyomdásznak és ettől fogva Augsburg lett a német könyvművészet új központja, mely a

nürnbergi művészeket is odavonzotta. DÜREREN és CRANACHON kívül udvari festője, HANS BURGKMAIR, HANS BALDUNG GRÜN, HANS SCHÄUFFELIN és HANS SPRINGINKLEE is MIKSA császár könyvei számára dolgoztak. Ezek a művészek a XVI. század leghíresebb exlibriskészítői is. MIKSA körében ugyanis nagyon elterjedt az exlibris használata. PIRCKHEIMER a császár tanácsosa volt, STABIUS augsburgi házában folytak a könyvkiadások előmunkálatai. Exlibrisre volt a két nagy humanistának CUSPINIANUSnak és a nürnbergi bibliofil KONRAD PEUTINGERnek, aki mint MIKSA meghitt tanácsadója, egyben könyvügyeinek vezetője és ellenőrzője is volt, továbbá JAKOB SPIEGLERnek, ki a császári hivatalban mint jogász dolgozott, TANNSTETERnek, a császár csillagászáának és háziorvosának, JACOB BANISSISnek, a császári kancellária külügyi vezetőjének, végül WENZEL JAMNITZER udvari aranyművesnek is, aki saját maga készítette exlibrisét. Exlibriszel és könyvvel foglalkozó nagy művészek az eddig említetteken kívül még Nürnbergben a két BEHAM-testvér: BARTHEL és HANS SEBALD, JOST AMMAN, MATTHIAS ZÜNDT, továbbá az augsburgi JÖRG BREU és a strassburgi TOBIAS STIMMER. A XVI. század elején tehát Nürnberg és Augsburg vetélkedett a német könyvkultúra és exlibris terén. Mindkét városban DÜRER hatása alatt áll az exlibris és talán neki köszönhető, hogy oly magas művészi színvonalra emelkedett ez a kis grafikai ág. Még századok múlva is érezhető volt DÜRER hatása, mert a XIX. század végén és a XX. század elején, az exlibris újjáéledésének idején is DÜRER és kortársainak műveit választották az újabb kor művészi alkotásai mintaképeül.

A XVI. századbéli exlibris-szel kapcsolatban még meg kell említeni az akkor különösen használt könyvnyomdajegyvet vagy „signet“-et (Drucker- ill. Verlegerzeichen). Rendeltetésénél és ábrázolásánál fogva nagyon emlékeztet az exlibrisre, mert célja a könyv származását, tehát a nyomdát és kiadót jelezni. Ez is, úgy mint az exlibris, nemcsak gyakorlati célt szolgált, hanem díszítette is a könyvet. HOLBEIN, JOST AMMAN, HANS BALDUNG GRÜN neveivel itt is találkozunk. A „signet“-et már csak azért sem lehet az exlibris-szel összetéveszteni, mert míg az előbbit a könyvvel együtt nyomtatják, az exlibris mindig önálló lap.

Mielőtt rátérnénk a XVII. századbéli német exlibris-termelésre, meg kell emlékeznünk a német területen kívül álló orszá-

gok első exlibriseiről. Ezzel kapcsolatban érdekes megfigyelést tehetünk: az exlibris ott született meg előbb, ahol a könyvkötésre akkor a legkevesebb figyelmet fordítottak, t. i. Németországban és lényegesen később jelentkezett a díszkötések hazájában, Olaszországban és Franciaországban. Az első német exlibrisek korában már igen magas színvonalon működött Velencében ALDUS MANUTIUS és a francia *Livres d'heures*-ök is kezdtek megjelenni. A francia és olasz könyvkultúra azonban a felsőbb társadalmi rétegek kiváltsága volt. E körök könyveik pazar kötésével igyekeztek egymást túlszárnyalni. A könyvek drága kiállításának divatja Olaszországban kezdődött és onnan jutott I. FERENC kincstárnoka, JEAN GROLIER révén Franciaországba. GEOFFROY TORY, I. FERENC nyomdása, aki fametszőművész és könyvkötő is volt, az olasz TOMMASO MAIOLI hatása alatt, rendkívül magas színvonalra emelte a francia könyvkötészetet. I. FERENC és GROLIER kezdeményezésére komoly bibliofília bontakozott ki Franciaországban, melynek feltűnő külső jele a könyvkötéseken alkalmazott címeres vagy monogrammos, néha jelmonddal ellátott superexlibris volt. Ennek használata miatt ekkor még nem honosodott meg az exlibris Franciaországban, de később már együtt használták mind a kettőt. A superexlibris ugyanis mindvégig divatban maradt a francia udvari körökben. (Lásd: GUIGARD: „*Nowvel armorial du bibliophile.*“ Paris, Rondeau 1890.)

Az első évszámmal ellátott francia exlibris 1529-ből való, a tudós JEAN BERTRAUD DE LATOURBLANCHE tulajdona. A következő 1574-ből származik. Sokáig ezt tartották az első francia exlibrisnek, mígnem LEININGEN-WESTERBURG felfedezte a korábbi. Ebből az évből való az első angol exlibris is, mely FRANCIS BACON édesapjának, a tudós SIR NICHOLAS BACON tulajdona. BERTARELLI és PRIOR szerint az első keltezett olasz exlibris az 1555 körüli időből származik. Tulajdonosa a pistoiai jogtudós, NICCOLO PILLI. A század legvégéről, 1595-ből való az első svéd exlibris: THURE BIELKE szenátoré, az első holland pedig ANNA VAN DER AA exlibrise, 1597-ből.

Mi sem maradtunk el ezen a téren a külföldtől. A superexlibris használatára világszerte ismert példák a Corvinák. Ez a tulajdonmegjelölés nálunk is sokáig divatban maradt úgy, mint külföldön. A XVI. századból két magyar exlibris származik. Az egyik stilizált heraldikai, tulajdonosa egy pozsonyi polgár:

TEILNKES JÁNOS. A másik a bártfai római katolikus plébánia könyvtárának exlibrise. Ezen is címer van, melyet eredetileg GUTGESEL DÁVID bártfai könyvnyomtató használt nyomdajelvényül. Újabban még két igen érdekes exlibrist fedeztek fel a kolozsvári református kollégium könyvtárának két könyvébe ragasztva. Ezeknek készítője ugyan nem hazai művész, NYÍREŐ ISTVÁN, a debreceni egyetemi könyvtár igazgatója azonban megállapította, hogy magyar vonatkozásúak. Az egyik 1547-ből való, tulajdonosa a stuttgarti származású SCHALLIUS KONRÁD, aki Selmechányán valószínűleg bányászattal foglalkozott, amire exlibrisének szövege is utal: „*Chunrad Schallius Stutgardin, Civis Metallicus Schemnicien.*“ A másik exlibris ugyancsak a XVI. századból származik. A bécsi születésű WOLFGANGUS LAZIUS orvos és történetíró tulajdona, aki mint katonaoorvos szolgált Ferdinánd magyarországi csapatainál. E két exlibrist a „*Magyar Exlibris*“ című folyóirat II. évfolyamának 2—3. száma ismerteti.

Talán kissé bővebben tárgyaltuk a XVI. századot a későbbiekhez viszonyítva. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez az exlibris történetében a legérdekesebb korszak, melyben a német exlibris virágzását érte el, a többi nemzetnél pedig kibontakozott. Ez a renaissance korszaka, melyben az exlibrisnek már más rendeltetése is van, mint a könyvet biztosítani. Előtérbe lép a művészi szempont. Az exlibris legfőbb célja most már a gyönyörködtetés. Minthogy a renaissance embere szereti mindazt, ami képletes, szívesen használja az exlibrist, mert az a tulajdonos jelképes kifejezése. Szereti azonkívül a jelmondatokat, amelyekre az exlibris tág lehetőséget ad.

Németországban a XVI. század második felében és a XVII. század folyamán még élt DÜRER szelleme, de csak igen kevés exlibris emelkedett az ő korának színvonalára. Egyedül Augsburgban készítenek még igazán művészi exlibriseket. Az antverpeni származású DOMINIK CUSTOS rézmetszőiskolát alapít és munkásságát mostohafiai LUKAS és WOLFGANG KILIAN folytatják. Ennek a családnak köszönhető a XVII. századbeli német exlibris-művészet felemelkedése. Rajtuk kívül meg kell említeni JOHANN, RAPHAEL és AEGIDIUS SADELERT, valamint ennek tanítványát, JOACHIM VON SANDRARTOT, továbbá HANS TROSCHERT és nem utolsósorban a híres nürnbergi *Wappenbuch* szerzőjét, HANS SIBMACHERT.

Ahogy a XVI. században az exlibris a könyv díszítéséhez alkalmazott fametszethez igazodott technikában és stílusban, úgy most a rézlemez korszakában az exlibris előállítási módja is a rézmetszet. Vége a könyvkultúra legszebb századának, a renaissance-nak, a barokk stílus sokkal nehezkesebb, semhogy ezen a kisméretű művészi lapocskán tökéletes lehessen. A túlterheltség és allegóriák nyomasztóak, különösen a címeres exlibriseknél. A XVI. század második felében már erősen hanyatlik a német könyvkultúra. A fametszet helyét elfoglalja a rézmetszet, a könyv aprólékos szövegek közti díszítése elmarad, mert erre a rézlemez technikája nem ad lehetőséget. A XVII. században csak Németalföldön emelkedett a könyv nagy művészi tökéletességre. Nem is csoda, hogy a német könyvtermelés háttérbe szorult az antwerpeni PLANTIN-nyomda és a leydeni ELZEVIR-dinasztia örökéletű alkotásai mellett. Németországban ugyanis az eddig nagy gonddal előállított fóliánsok helyett a reformáció gyors terjesztésére szolgáló röpiratok tömege foglalkoztatja a nyomdákat. Ezeknél természetesen nem fordíthattak gondot a művészi kiképzésre. A felfedezések és az azok nyomán kibontakozott élénk kereskedelem új lehetőségeket és érdekköröket teremtett. A világnézet is megváltozott. Mindez erősen hatott az exlibris fejlődésére. A német exlibris művészi továbbfejlődését azonban legerősebben a Harmincéves háború akadályozta. Mégis éppen ebből a korból maradtak ránk exlibrisek, amelyek mint történelmi események dokumentumai figyelmet érdemelnek. Az egyik ilyen exlibris a vatikáni könyvtárban van azokban a könyvekben, melyek a híres heidelbergi *Bibliotheca Palatina*-ból kerültek Rómába. 1623-ban, egy évvel azután, hogy TILLY bevette Heidelberget, a pápahű bajor MIKSA herceg hálából XV. GERGELYnek ajándékozta ezeket a könyveket, amiért megsegítette őt. Előzőleg RAPHAEL SADELER készített exlibrist, melynek szövegében pontosan olvashatjuk ezt az eseményt: „Sum de Bibliotheca, quam Heidelbergae capta, Spolium fecit, P. M. Gregorio XV. trophaeum misit. Maximilianus utrisque Bavariae Dux...” stb. A másik exlibris a svéd könyvszákmányolásainak egy epizódját örökíti meg. Ismeretes, hogy GUSTAV ADOLF a Harmincéves háború alatt zsákmányolt könyvekből alapította 1620-ban az upsalai könyvtárt. A svéd 1631-ben Würzburg bevétele után magukkal vitték a jezsuita kollégium könyveit és ezeket is Upsalába akarták szállítani.

1634-ben azonban, a nördlingeni csata után a császári sereg nagyrészüket megszerezte, majd FRANZ von BAMBERG püspök és Würzburg város visszavásárolta azokat a kollégium számára. Ezt az eseményt írja le az ezekben a könyvekben levő exlibris latin szövege.

Anglia és Franciaország nem termelt könyvészeti szempontból kimagasló exlibrist a XVII. században. Olaszországban ellenben főrangú családok lassan kezdik használni az exlibrist. Az elsők között van a piemonti ROMAGNANO- és a római ORSINI-család exlibrise az 1660—1690 körüli időből. Amerikában angol és holland bevándorlók honosították meg a könyv és az exlibris kedvelését. Az első keltezett amerikai exlibris JOHN WILLIAMSté, 1679-ből.

A XVII. század nagy lépést jelent a magyar exlibris-kultúra kibontakozásában. A század utolsó negyedéből származik ugyanis KERESÉRI-KÖLESÉRI SÁMUELnek, az erdélyi úri társadalom kedvelt orvosának exlibrise. Ennek készítője ugyan nem magyar, hanem valószínűleg hollandiai származású. KÖLESÉRI ugyanis könyvtára sok darabját onnan szerezte be. Ő az első erdélyi exlibris-tulajdonos. A magyarországi exlibris-tulajdonosok között ekkor már nem kisebb egyéniségek vannak, mint SZELEPCHÉNYI GYÖRGY primás, ZRÍNYI MIKLÓS és NÁDASDI FERENC gróf országbíró. Különösen érdekes SZELEPCHÉNYI exlibrise azért, mert ő maga tervezte és metszette rézbe. Exlibrisének egy későbbi változatát, amely királyi helytartó korából származik, LANG MÓRIC metszette az első exlibris nyomán az 1670-es években. A szöveg, arcképe alatt mindkettőn ugyanaz: „In quo me propria celatum videris arte. Exlibris illam noveris esse meis.“ SZELEPCHÉNYI egyébként még arról is nevezetes, hogy nagy pártfogójáról, PÁZMÁNY PÉTERRŐL több arcképet metszett. Az egyik az 1903-ban megjelent esztergomi főegyházmegyei könyvtár exlibris lajstromában is szerepel 216. sorszám alatt. VAYER LAJOS ugyan ezt a metszetet emléklapnak nevezi („Pázmány Péter ikonográfiája.“ Századok, 1935.), de lehetett exlibris is, mert ebben a korban — úgy mint ZRÍNYI és SZELEPCHÉNYI — arcképet is használtak exlibrisként. Az esztergomi exlibris-lajstrom egyébként 350 exlibrist és néhány superexlibrist sorol fel. Mindezek az egyházmegyei könyvtár könyveit jelzik és többnyire azoknak a magasrangú egyházi férfiaknak nevét viselik, akik-

nek könyvtára beleolvadt az egyházmegye könyvtárába. Ezek az exlibrisek sok kimagasló egyéniség emlékét őrzik és néhány könyvet valóságos történelmi ereklyévé tettek.

Semmi sem mutatja annyira műveltségünk magas fokát, mint az a sok könyvtár, amelyet főuraink a XVIII. század folyamán alapítottak. A török kiűzetése utáni felszabadultságunkban a tudományok iránti érdeklődés újra feléledt és a század vége felé egyre fokozódott. A XVIII. századból származó sok exlibris bizonyítja, hogy mennyi könyvgyűjtő élt Magyarországon abban az időben. Sok XVIII. századbéli magánkönyvtárról szerzünk tudomást az exlibris segítségével. A magasrangú egyházi személyek exlibriseinek nagy száma igazolja, hogy az egyház tett legtöbbet a műveltség terjesztése érdekében. Exlibrise volt például BATHYÁNY IGNÁC grófnak, a nagynevű erdélyi püspöknek, aki a gyulafehérvári püspöki könyvtárt, a „Batthyaneum“-ot alapította. Gróf TELEKI SÁMUELnek, a róla elnevezett marosvásárhelyi könyvtár alapítójának, a könyvtár anyagának összegyűjtésében sokat segített felesége, BETHLEN ZSUZSANNA grófnő. Az ő részére az orosházi származású, de Bécsben élő CZETTER készített exlibrist. CZETTER metszette egyébként TELEKI SÁMUELnek azt az arcképét, mely a TELEKI-téka egykorú és TELEKI által személyesen összeállított katalógusát díszíti. BETHLEN PÁL gróf sok 1784-ből való exlibrisével ellátott könyvet ajándékozott a kolozsvári református kollégiumnak. A legnagyobb magyar könyvtáralapítónak, gróf SZÉCHÉNYI FERENCnek címeres és képpel díszített exlibrise is volt. Utóbbit a pozsonyi JUNKER metszette rézbe 1786 körül. A *Magyar Könyvszemle* 1903. évfolyamának III. füzetjében, VARJÚ ELEMÉR érdekes tanulmányban, 182 XVIII. századi magyar exlibrist ismertet az Iparművészeti Múzeum kiállítási anyagából.

A XVIII. század egyébként mindenütt a bibliofilia és a magánkönyvtárak kora, egyben pedig az exlibrisnek is termékeny korszaka, habár művészi téren csak Franciaországban áll magas fokon. Itt a könyvgyűjtés, a magánkönyvtárak fejlesztése és ezzel együtt a superexlibris használata GROLIER után sem szűnt meg. Az ő nyomdokaiban haladva előbb DE THOU, majd RICHELIEU, később pedig MAZARIN és COLBERT gyűjtöttek értékes magánkönyvtárakat és könyveiket változatos superexlibrisekkel díszítették.

A francia könyvkultúra szempontjából igen jelentős az 1640. év. Ekkor alapította XIII. LAJOS RICHELIEU kezdeményezésére az „Imprimerie Royale“-t a Louvre-ban. Ez a nyomda emelte a francia könyvet világhatalomra. XIV. LAJOS komoly könyvgyűjtő volt, exlibrist is használt. Udvara a bibliofilia terén is vezetett Európában. De néhány komoly gyűjtőt, mint MAZARINT és COLBERTT kivéve, csak a „bon-ton“ kedvéért foglalkoztak az udvari körök a könyvvel. Amilyen mértékben a királyi hatalom és az udvar fénye növekedett, úgy emelkedett a francia könyv pazar kivitele. XV. LAJOS korában már úgy a könyvek beszerzése, mint az exlibris használata divattá válik. XV. LAJOSNAK, POMPADOURNAK, DUBARRYNAK, majd később MARIE ANTOINETTENEK és LAMBALLE hercegnőnek is volt exlibrise. Jellemző arra, hogy egyeseket mennyire nem érdekelte a könyv tartalma, hogy DUBARRY — bár írni-olvasni alig tudott — mégsem akart elődje mögött elmaradni és POMPADOURT utánozva könyveket vásárolt, de csak a kötések szép maroquinje érdekelte. Az élnivágyó és pompát kedvelő Párizs nemcsak a világ divatját és szokásait uralja a XVIII. században, hanem a könyvtermelés irányát is befolyásolja. Ahogy a század élvezethajhászó élete rányomja bélyegét a könyv tartalmára és a kötések sajtóságosan csipkeszerű díszítésére, valamint az illusztráció könnyed jeleneit, úgy az exlibrisen is észrevehető a rokokó minden légies szépsége és bája. A rokokó nagy művészei, akik a könyvet igazi gyönyörűséggé tették, valamennyien exlibrist is rajzoltak. Közöttük első helyen áll a nagy festő FRANÇOIS BOUCHER, GRAVELOT, COCHIN, EISEN, MOREAU LE JEUNE, CHOFFARD, MARILLIER mindnyájan a rokokókönyv művészi díszítői.

A francia rokokó a XVIII. század második felében átkerül Angliába és ott angol nemzeti stílussá alakul át; ez a stílus a Chippendale. Ebben a stílusban, valamint az azt közvetlenül megelőző, ugyancsak nemzeti Jacobean stílusban készült — a XIX. század végétől eltekintve — a legtöbb angol exlibris. Ebben az időben készített a nagy művész, WILLIAM HOGARTH néhány exlibrist, aki egyébként nagy német exlibris rajzoló kortársához, DANIEL CHODOWIECKI-hez hasonlóan sokat foglalkozott könyvgrafikával is. Kívüle nincsenek Angliában olyan nagy exlibris-művészek, mint akár a XVI. századi Németországban, akár a XVIII. századi Franciaországban. Korszakalkotó azon-

ban az angol könyvillusztráció és ezzel kapcsolatban az exlibris terén egy angol művésznek, THOMAS BEWICKnek a szerepe, aki 1785-ben új eljárást kezdett a fametszet technikájában. BEWICK, a „fametszet atyja“ több exlibrist készített és sokat tett a könyvkultúra érdekében, mert a könyvillusztrátorok figyelmét ismét a fametszetre terelte. A XVIII. században kedvtelésből fenntartott sok magánnyomda között ki kell emelni a híres levéllíró és műgyűjtő HORACE WALPOLENak otthonában: Strawberry Hill-en 1757—1797-ig működött házinyomdáját. WALPOLE különleges könyvgyűjteményét kétféle exlibrissel látta el és azonkívül saját kiadványaira kedvenc gótikus házat ábrázoló signet-et nyomott.

A XVIII. század jellegzetessége — főleg Németországban — a könyvtárt ábrázoló exlibrisek használata. A bibliofil embegeknek a könyvtárak iránti szeretete nyilvánult meg ebben a szokásban. Az igen számos könyvtárt ábrázoló exlibris között csak a legismertebbet említem: ZACHARIAS CONRAD VON UFFENBACH kb. 1718-ból való exlibrisét, mely a nagy könyvgyűjtő tudományos módszerrel összegyűjtött és rendezett híres könyvtárának belsejét ábrázolja.

A francia exlibris nagy virágkora a forradalommal végetért. Az arisztokraták magánkönyvtárainak nagyrésze elpusztult. Exlibrisre már nem volt szükség, legkevésbé címeres exlibrisre, mert a bourgeoisie elvetett minden arisztokratikus megnyilvánulást. A forradalmi idők és a napoleoni háborúk nem fejlesztették a könyvkultúrát, bár Napoleon e téren is vissza akarta állítani a francia udvar tradícióit. Maga Napoleon egyébként könyvgyűjtő is volt, kastélyaiban kisebb könyvtárakat létesített és még hadjárataira is magával vitte útikönyvtárát. Mint annak idején GUSTAV ADOLF, ő is sok könyvet zsákmányolt a Bibliothèque Nationale számára. Ezeknek egy része a bécsi béke után visszakerült ugyan eredeti helyére, de igen sok könyv magánviseli NAPOLEON jelzését. NAPOLEONnak ugyan nem volt exlibrise, de superexlibrist és császári sasos bélyegzőt használt. Exlibrise volt ellenben családja több tagjának, így LUCIENnek, CAROLINÁnak és férjének, MURATnak. Ezek az exlibrisek azonban az olasz exlibrisek közé tartoznak.

Olaszországban a XVIII. század végén és a XIX. század elején éri el az exlibris virágkorát, habár az exlibris elsősorban a főrangú családok kiváltsága. Az arisztokrácia generációkon

keresztül megőrizte az értékes családi könyvtárakat. Főleg a velenceiek vezetnek ezen a téren. Így pl. a MOCENIGO, VENDRAMIN, GRIMANI, CORRER, CONTARINI családok, továbbá a milánói TRIVULZIO, a páviai MALASPINA és a római BORGHESEKnek, valamint a BOURBON- és a SAVOIAI-ház egyes tagjainak volt exlibrise. Legtöbb volt Olaszországban a címeres exlibris. E mellett használtak névjegyből átalakított exlibrist, sőt előfordult az is, hogy egyszerűen névjegyvet ragasztottak a könyvbe tulajdonmegjelölésül. A XVIII. században ugyanis divatos volt Olaszországban a szép metszettel és rajzolt kerettel díszített névjegy. Kézenfekvő volt tehát ennek vagy változatának exlibrisként való használata.

A XIX. század első két harmadában mindenütt feledésbe merül az exlibris használata, mint ahogy a könyv sem örvend nagyobb elismerésnek. Csak a század végefelé kezdtek újra a könyvre és annak kivitelére nagyobb gondot fordítani. Ebben Anglia volt a kezdeményező. Az új könyvkultúra megteremtője, WILLIAM MORRIS, 1891-ben alapította a híres KELMSCOTT-nyomdát. Törekvése az volt, hogy a könyvnyomtatást a szöveg, a díszítések és az illusztráció összhangbahozatalával újra a régi művészi színvonalra emelje. Ez teljes sikerrel járt, mert a két kiváló művész, EDWARD BURNE-JONES és WALTER CRANE voltak munkatársai. E két művész, de főleg CRANE, exlibrist is rajzolt számos híres kortársával együtt. (Mindezekről kimerítően olvashatunk a „*Studio*“ 1898—99. téli számában.)

A XIX. század végén a könyv újra visszanyerte a régi elismerést. Az exlibris használata is újból elterjedt, de ezt már nem kizárólag a könyvkultúra fellendülése okozta. Egészen más szempont terelte a XIX. század emberének figyelmét az exlibrisre. A század végefelé ismét felébredt az érdeklődés a forradalmi idők hatása alatt feledésbe merült heraldika iránt. 1869-ben FRIEDRICH WARNECKE megalapította a „*Herald*“ nevű heraldikai társaságot és ezzel önkéntelenül felszínre hozta az exlibrist. A heraldika tanulmányozása közben ugyanis előkerültek a régi címeres exlibrisek. LEININGEN-WESTERBURG gróf is heraldikai tanulmányok révén vált exlibris-szakértővé. Könyve az exlibris-tudomány alapja. („*Deutsche und oesterreichische Bibliothekzeichen*“. Stuttgart: Hoffman 1901.) A századforduló idején Anglia és Németország között valóságos versengés volt az

exlibris terén, úgy a termelés nagy mennyiségét, mint a művészi kivitelét illetően. (Erre vonatkozóan legrészletesebben WALTER VON ZUR WESTEN exlibris-könyvében olvashatunk.) 1890-ben Angliában, egy évvel később Németországban, 1894-ben Franciaországban, végül 1896-ban Amerikában társaság alakult az exlibris felkarolása és gyűjtése céljából. Működésük az exlibris-kultúra erős fellendülésére vezetett.

Magyarországon teljesen hiányzott az exlibris iránti érdeklődés a XIX. században. Egyedül Sopron kivétel, ahol már a 80-as években feltámadt az exlibris. (Lásd: CSATKAI: „*A soproni exlibris története.*“ Sopron, 1938.) Az érdeklődés felkeltésére irányuló első kísérlet egyébként az 1903-ban, az Iparművészeti Múzeumban rendezett exlibris-kiállítás volt. Ennek köszönhető, hogy hazánkban is foglalkozni kezdtek az exlibris-szel és a gyűjtésével. A Szent György-Céh 1913. évi nagy kiállítása után pedig egyszerre az érdeklődés első vonalába került az exlibris, úgy, hogy a hazai exlibris-kultúra rövidesen a külföld színvonalára emelkedett. A kiállítás alkalmából jelent meg a *Gyűjtő* 1913-as külön kiadásában SIKLÓSSY LÁSZLÓ gyönyörűen illusztrált műve, mely a mai napig az egyetlen magyar nyelvű, nagyszabású, exlibrisről szóló munka. A fővárosnak az exlibris iránti élénk érdeklődésén kívül vidéki városainkban, így — Sopronon kívül — Debrecenben, Szegeden és Pécsen önálló exlibris-kultúra fejlődött ki. Erről bőven beszámolnak művészeti folyóirataink, továbbá a „Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete“ és a debreceni „Ajtósi Dürer Céh“ kiadványai.

A XIX. század végén divatossá vált exlibris-gyűjtés következtében sok exlibris már nem a könyv, hanem a gyűjtés miatt készült. Sok gyűjtő csak azért csináltatott exlibrist, hogy legyen csereanyaga. Ennek következtében számos értéktelen és ízléstelen exlibris keletkezett. Igaz viszont, hogy sok nagy művész is készített rézkarc-exlibrist, de ezeknek nagyrésze sohasem került könyvbe, hanem kizárólag a csereforgalomban szerepelt. Ezek csupán művészeti szempontból értékesek, a könyv szempontjából nincs jelentőségük. A legújabb korban tehát már nem kizárólag az eredeti hivatását tölti be az exlibris, hanem a könyvtől különválasztottan, mint önálló műlap is szerepel.

VITÉZ BARCSAY ANDRÁSNE
WEISSENBACH JEANETTE.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Plechl Béla

(1875—1921)

Nagy Sándor

(1881—1915)

— *In memoriam.* —

Különösnek látszik talán, hogy a Magyar Könyvszemle haláluk után ily későn még megemlékezik róluk, de egy szűkebbkörű tudományos társaságban valaki megemlítette nevüket s a többiek csodálkozva állapították meg, hogy e két kiváló pályatársuk nyomtalanul, szakfolyóiratokban való méltatás nélkül eltűnhetett a magyar tudományos életből. A legnagyobb elismeréssel emlegették PLECHL BÉLÁT, az Országgyűlés Könyvtárának volt igazgatóját, aki — bár minden adottsága megvolt hozzá, sem nagy tudományos művekkel, sem új elméletekkel, sem könyvtári rendszerek tervezésével és javaslásával nem tette emlékezetessé nevét, mégis nekünk, akik pályatársai, barátai voltunk, úgy él emlékezetünkben, mint aki messze felül állott azon az átlagszínvonalon, amelyet a könyvtárostól harminc évvel ezelőtt megkívántak. Ez a férfiú, ifjonti tudományos társaságunk legműveltebb tagja, jogász, általános nyelvész, bölcselelő, mindent olvasó általános műveltségű könyvtárnok, aki a leggyorsabban vett tudomást minden fontosabb új könyvről a szellemtudományok egész területén, aki a képviselőházi könyvtárban és baráti körben valóságos ismeretterjesztő előadásokat tartott, művelt és hatott éveken keresztül, nyomtalanul maradt ki a magyar tudományos életből, mintha soha, semmi hatása nem lett volna, akárcsak az állami adminisztrációs gépezet bármelyik elkopott, szabványos csavara, aki helyett nyomban be lehetett volna csavarni egy másik, bárhonnan elővett, ugyanolyan méretű csavart.

PLECHL BÉLA pedig nem volt a középiskolai és egyetemi eszteregályos műhelyben szabványosan kireszelt és kicsiszolt átlag állami gépcsavar. Nagybecskereki úri családból származván, kitűnő nevelésben részesült, sokat utazott Nyugat-Európában, a magyaron kívül úgy tudott németül, franciául és angolul, hogy ezekre a nyelvekre for-

dított, nemcsak magánszorgalomból, hanem hivatalos megbízásból is, s a szláv, román, germán nyelveket általában ismerte annyira, hogy szakozásukban és katalogizálásukban nem szorult mások segítségére. Élete utolsó éveiben, önértékében kételkedve, a szanszkrit nyelv tanulásával próbálta igazolni magát — önmaga előtt, mert másoknál nem volt erre szüksége. Írt is szanszkrit grammatikát, melynek kézírata halála után elkallódott.

Óvakodnom kell, hogy ne essem túlzásba, amikor egy régi, kedves barátom és volt lakótársam emlékezetét idézem föl, de viszont kötelességem úgy megemlékezni róla, hogy a magyar könyvtártörténetben érdemeinek ismeretében maradjon fenn neve. Mert mint könyvtárnok is több volt sok más prédikációs halottnál, emlékbeszédese, nekrológos pályatársánál s mint reference-szolgálatos több volt sokaknál, akiknek neve mint elismert könyvtári szakértőé vagy „polihisztoré“ forog.

Festő szeretett volna lenni. Szülei kívánságára azonban előbb elvégezte a jogot, doktorátust szerzett s azután ment ki Münchenbe, festőiskolába. De nem volt önbizalma, nem hitt tehetségében s a művészetből egy időre kiábrándulva, hazajött. Könyvtárakban mindenkor szívesen fogadták tisztviselőül a több nyelven beszélő jelölteket s PLECHL BÉLÁT az Országgyűlés Könyvtára alkalmazta. Ebben a könyvtárban különösen szükség volt nyelveket jól tudó tisztviselőre, nemcsak azért, mert a világ összes parlamentjeinek hivatalos kiadványai befutottak ide cserepéldányképen, melyeket katalogizálni kellett, hanem azért is, mert a külföldi politikusok és államférfiak budapesti látogatásuk alkalmával a képviselőház épületét és könyvtárát elsősorban tekintették meg s politikai és kulturális kérdésekben a könyvtár tisztviselőitől is kértek tájékoztatást. Nyelvismereteivel, széleskörű tudományos tájékozottságával, szorgalmával egyre jobban kiérdemelte felettese elismerését s amikor előde, FÜLÖP ÁRON, az epikus költő meghalt, egy pillanatig sem volt vitás, hogy a könyvtár igazgatója csak ő lehet.

Nem alkotó, inkább receptív és didaktív természetű tudós, professzor-lélek volt. Bár jogásznak készült, nem annyira a jog és politika, mint inkább a bölcelet, társadalomtudomány, irodalom s később a nyelvészet kérdéseivel foglalkozott a legszívesebben. Hihetetlenül sokat és sokfélét olvasott, és mindig tiszta fejjel. S amit így magába szívott, mint reference-tisztviselő továbbadta, valósággal professzor módjára prelegálta képviselők, újságírók, könyvtárlátogatók, barátai előtt. Félénk, szobatudós volt, szakadozott, de világos előadású. Akik ismerték, a legműveltebb magyar emberek között tartották nyilván.

Legszűkebb barátai köréből már csak HORVÁTH JÁNOS és PAIS DEZSŐ egyetemi tanárok, SZABÓ MIKLÓS, az Eötvös-kollégium igazgatója, TÓTH FERENC közigazgatási bíró, ÁGNER LÁSZLÓ nyugalmazott felsőházi osztályfőnök, TRÓCSÁNYI GYÖRGY a Magyar Országgyűlés Képviselőháza Könyvtárának igazgatója és jómagam vagyunk életben. Mindannyian beismerjük, hogy sokat tanultunk ennek a nem-író tudósnak szerény, szinte bocsánatot kérő baráti előadásából. Ő tájékoztatott bennünket a tudományunk területén kívül történt eseményekről, új könyvekről és szellemi mozzanatokról. Tudományának nyomtatott cikkeiben, könyvekben nincs nyoma. Egy fordítása jelent meg.

A fenti társaságnak volt szeretett és becsült tagja az országgyűlési könyvtár másik tiszviselője, a harctéren 1915-ben hősi halált halt NAGY SÁNDOR, történelem szakos tanár, igen jeles latinista is, aki a középkori magyar történelem területén alkothatott volna, ha ily ifjú korban el nem ragadja a halál. Irodalmi munkássága nincs, mindössze az egyik középkori akadémiai okmánytár bevezetésében mond neki köszönetet az okmánytár sajtó alá rendezője a bécsi levéltárban számára végzett latinnyelvű levelek lemásolásáért.

Többek kívánságának teszek eleget, amikor jelen soraimmal fölevenítem emlékezetét e két kiváló könyvtártiszviselőnek, akik megérdemlik, hogy a könyvtárosok történetében ne merüljön el végképen, nyomtalanul sűrke, de valamikor sok és nagy értéket takaró nevük.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Előkerült a „Csíki Gyutacs“ két száma. A Magyar Könyvszemle 1941. évi IV. számában, e sorok írójának tollából „*Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig*“ címmel nagyobb tanulmány jelent meg. A tanulmányba, az eddig ismert adatok alapján a következő megállapítás került: „A *Csíki Gyutacs*“-ból egyetlen példány sem ismeretes. Hogy SZALÁDY honnan vette adatait, nem állapítható meg.“

A szerző e tanulmányát különlenyomatként eljuttatta a m. kir. Hadilevéltárba, többek között az 1848—49-es iratokat őrző osztály vezetőjéhez, vitéz SZÖLLÖSY SÁNDOR ezredeshez is. Vitéz SZÖLLÖSY ezredesnek feltűnt a cikk előbb idézett megállapítása, mely szerint a „*Csíki Gyutacs*“-ból egy példány sem ismeretes, mert úgy emlékezett, hogy egy pár évvel ezelőtt, e jellegzetes laphól látott valahol egy példányt. Kutatni kezdtek a 48-as anyag rendezetlen iratcsomagjaiban s pár nap múlva értesítették a szerzőt a nagy meglepetésről: Előkerült a „*Csíki Gyutacs*“ 1. és 2. száma.

Mint ismeretes, a 48-as magyar szabadságharc e jellegzetes „tűzéri szaklapjából“ mindössze három szám jelent meg, 1849. június 4. és 19.

között. A szabadságharcot követő rémuralom idején azonban, az osztrák haditörvényszéktől és a fogságtól való rettegés következtében legtöbbször önszántukból megsemmisítették az esetleg odáig megőrzött bármilyen honvédújságot. Erre a sorsra kerülhetett a jellegzetes „*Csiki Gyutacs*“ legtöbb száma is. S mivel a magyar katonai sajtót eddig külön figyelemre — sajnos — nem méltattuk, így némileg érthető, hogy a „*Csiki Gyutacs*“—ból napjainkig nem került elő egy példány sem.

A meglepetésként előkerült számok mind könyvészeti, mind hadtörténeti szempontból igen érdekes és jellemző adatokat tartalmaznak. Hadtörténeti szempontból az adatok külön, részletességgel kerülnek feldolgozás alá s így e helyen csak a két szám könyvészeti adataival foglalkozunk.

A „*Csiki Gyutacs*“ első számát csak a cím elé nyomott kis arabszámú egyes és a bevezető szöveg első szavainak az értelme jelzi. Am ezekből minden kétséget kizáró módon megállapíthatjuk, hogy a nevezetes melléklet első számával van dolgunk. A lap címe csak ennyi: „*1. Csiki gyutacs (Zünder)*“. Más semmi. Sem évfolyam, sem keltezés, sem jelleg, sem szerkesztő, sem nyomda, sem ár, semmi, ami a SZALÁDY által ismertetett adatokat igazolná. Egyedül a szöveg első sorában szereplő „*Hadi Lap*“ és az utolsó sorban lévő „*Simo Mozsa*“ ad némi világosságot. Bár ezek a pontos meghatározáshoz igen csekélyek.

Az első szám 18,5 × 11,5 cm nagyságú, körülvágott példány, a *Hadi Lap*ról ismert silány, vastag papíron, 4 lap terjedelemben. A nyomás az akkori idő jellegzetes ortográfiájával készült. Az „a“ névelő után és az „s“ kötőszó előtt a nyomdász még mindenütt vonást használ a hiányzó betűk jelzésére. Így: a' és: 's. A cs-t pedig legtöbb helyen „ts“—nek szedték. Egy másik jellegzetes és a 2. számnál részünkre sajnálatos hiány, hogy a lap mindkét száma egy-egy törtmondattal fejeződik be. A 2. szám utolsó mondata például így hangzik: „És az az önzéssel párosult egyedárutság, mely a ma- Fojtatása következik.“

A mondat befejezésére várhatunk a harmadik szám előkerüléséig. A 2. szám egyébként körülvágatlan s így 19,5 × 12,5 cm nagyságú, amiből megállapítható, hogy abban az időben ha körülvágtak egy lapot vagy könyvet, egy-egy centiméter nem sokat számított. Terjedelemben ez is 4 lapos.

A „*Csiki Gyutacs*“ első két számának tartalma, az akkori harcok egyik legfontosabb tüzérségi eszközével, a löporral, illetve annak előállításával foglalkozik. Így azután a sorokban megtalálhatjuk GÁBOR ÁRON — akkor tüzérfőhadnagy — és BODOR PÉTER, „a gyutats híres-mester“ nevét is.

Amikor a „*Csiki Gyntacs*“ e két ismeretlen számának felfedezését közöljük, egyszersmind arról is hírt adunk, hogy e két számmal egyidejűleg, ugyancsak a Hadilevéltár említett rendezetlen csomagjából, előkerült egy „aprónyomtatvány“ is, mely a „*Hadi Lap*“ indulását jelenti be a magyar közönségnek.

A 34×22 cm nagyságú, azonos stílussal és ortográfiával, ugyancsak az ismert silány papíron előállított nyomtatvány egy önálló lapból áll, mindkét felén szövegnyomással. Bevezetésében többek között bejelenti, hogy „Csiki ezredes Gál Sándor úr rendeletéből felsőbb engedelem 's jóvá hagyás reményében Hírlapot indítunk meg mű is. — Hadi Lap — cím alatt.“ A továbbiakban ismerteti a lap tervezett tartalmát és külalakját. Utóbbi fél ívre tervezi, a megjelenést minden hétfőre. Az indulást Pünkösöd első napjára, sőt — mint írták —, „hamarább is, ha az előfizetés sietve bégyürend“. Közli továbbá a tervezett lap árát, a különböző előfizetési és szállítási feltételeket és ajánlásokat. A keltezés 1849. április 22. A szedő azonban durva hibát követett el, mert az 1849. évszámot 1489-nek szedte. Közli végül a bejelentés a szerkesztő és kiadó nevét (BIRÓ SÁNDOR m. k. százados) s azt a fontos körülményt, hogy „Nyomatik a Csik Somlyoi Zárda betüivel“.

LUKÁCS JÓZSEF.

XVIII. századi nyomda felszerelési költségei. 1770-ig LANDE-
RER JÁNOS MIHÁLY volt Pozsony egyetlen könyvnyomtatója, amint a többi magyarországi városokban is csupán egy-egy nyomda virá-
zott, a nyomdák szaporodása 1770 után indult meg. PATZKÓ FERENC az első, aki az addig dívott gyakorlatot megváltoztatta. Ez azonban nem ment könnyen, mert előbb LANDERER JÁNOS MIHÁLY-lyal, az addigi egyetlen pozsonyi könyvnyomtatóval kemény harcot kellett megvívnia, amely harcban ellenfele az összes rendelkezésre álló eszközöket felhasználta. Ilyen volt többek között az, hogy PATZKÓ FERENC nem rendelkezik a nyomda felszereléséhez szükséges tőkével. Ezzel szemben PATZKÓ FERENC részletes költségvetést készített egy újonnan felállítandó nyomda szükségleteiről, amivel azt igyekezett igazolni, hogy nincs is olyan nagy tőkebefektetésre szükség egy új nyomda felszereléséhez. Ez a költségvetés ránk nézve azért becses, mert ennek alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy miként volt felszerelve és micsoda eszközökkel dolgozott a XVIII. századi nyomda.

A költségvetés szerint egy új nyomda felszereléséhez a következők voltak szükségesek: 2 teljesen felszerelt sajtó = 500 frt, 50 szedőszekrény à 2 frt = 100 frt, 6 szedőállvány a szedőszekrények elhelyezésére à 15 frt = 90 frt, 40 szedőléc à 30 kr = 20 frt (60 krajcáros forintokban számítva), 6 sorzó (Winkelhacken) à 4 frt = 24 frt, 20 szedőhajó à 24 kr = 8 frt, 6 gyertyatartó à 2 frt = 12 frt, 6 gyer-

tyakoppantó à 12 kr = 1 frt 12 kr, 1 üst a firniszforraláshoz = 20 frt, korom és lenolaj = 40 frt, 50 bála nyomópapír à 10 frt = 500 frt, 5 rizsma írópapír = 200 frt, apróbb beszerzésekre 50 frt, összesen 1565 frt 12 kr.

Ennél jóval nagyobb összeget irányzott elő a költségvetés betűbeszerzésre, nevezetesen 43 mázsa különböző betűfajta sorol fel, melyeket a költségvetés szerinti elnevezésükön fogunk feltüntetni. *Német betűk:* Címbetűk (Titelschriften) 2 mázsa à 40 frt = 80 frt, Text Fraktur 2 mázsa à 30 frt = 60 frt, Text Schwabacher 1 mázsa = 30 frt, Tertia Fraktur 2 mázsa à 36 frt = 72 frt, Tertia Schwabacher 1 mázsa = 36 frt, Mittel Fraktur 2 mázsa à 40 frt = 80 frt, Cicero Fraktur 2 mázsa à 46 frt = 92 frt, Cicero Schwabacher 2 mázsa à 46 frt = 92 frt, Garmond Fraktur 2 mázsa à 50 frt = 100 frt, Petit Fraktur 1 mázsa = 60 frt, Petit Schwabacher 1 mázsa = 60 frt. *Latin betűk:* Címbetűk (Titelschriften) 2 mázsa à 40 frt = 80 frt, Text Antiqua 2 mázsa à 36 frt = 72 frt, Text Kursiv 1 mázsa = 40 frt, Tertia Antiqua 2 mázsa à 40 frt = 80 frt, Tertia Cursiva 1 mázsa = 44 frt, Mittel Antiqua 2 mázsa à 46 frt = 92 frt, Mittel Cursiva 1 mázsa = 50 frt, Cicero Antiqua 2 mázsa à 50 frt = 100 frt, Cicero Cursiva 1 mázsa = 54 frt, Garmond Antiqua 2 mázsa à 54 frt = 108 frt, Garmond Cursiva 1 mázsa = 58 frt, Petit Antiqua 1 mázsa = 60 frt, Petit Cursiva 1 mázsa = 64 frt, különböző nyomdai díszítések 1 mázsa = 50 frt, vonalkák 1 mázsa = 50 frt, összesen 1944 frt.

Amint az előadottakból látható, a betűkészlet beszerzése jóval nagyobb költséget igényelt, mint a nyomdai felszerelésre fordítandó összeg, pedig ebben a tekintélyes papírkészlet ára is bennfoglaltatott. 43 mázsányi betűkészlet viszont olyan tekintélyes betűmennyiség, hogy ekkora betűkészlettel ebben az időpontban alig néhány magyarországi nyomda rendelkezett. A nyomdai felszerelést illetőleg figyelemreméltó, hogy gyertyafény mellett kellett dolgozni, továbbá hogy a nyomdafestéket házilag állították elő, ami a nyomdai munkák mellett volt elvégzendő. Ez azonban más egykorú nyomdánál is így volt s PATZKÓ FERENC ennek megfelelően állította össze költségvetését.

A LANDERER és PATZKÓ közötti vitát, melynek az ismertetett költségvetés csupán egyik részletét képezi, Mária Terézia királynő 1770. október 15-i elhatározása (Helytartótanácsi ltár: Miscellanea Fasc. 58 Nr 302) döntötte el, mellyel Pozsonyban második nyomda felállítását engedélyezte (petito in ordine ad erigendam Posonii alteram typographiam deferatur), ami megtörte a LANDERER JÁNOS MIHÁLY addigi egyeduralmát s olyan vetélytársat állított mellé, aki

addig a LANDERER-nyomdában volt alkalmazva, kitűnően ismerte tehát üzleti titkait.

Az eset kevéssel utóbb Pesten is megismétlődött, itt azonban könnyebben ment a második nyomda engedélyezése, mert a városi tanács 1772. január 29-i jelentése szerint (Htanácsi ltár: Miscellanea Fasc. 58. Nr. 302) az ottani EITZENBERGER-nyomda nagyon fogyatékosan volt felszerelve (requisitis ad satisfaciendum publico necessariis provisam non esse) s ennek következtében a kérelmező ROYER ANTAL FERENC 1773. március 17-én engedélyt kapott a nyomda felállítására. Ez már a második kísérlete volt ROYER ANTALnak, amióta az apjától örökölt pozsonyi nyomdát LANDERER JÁNOS MIHÁLYnak eladta, az első kísérlet azonban balul ütött ki. 1760-ban ugyanis Nagyszombatban akart nyomdát alapítani, az Egyetemi Nyomda azonban e kísérlettel szemben olyan szívós ellenállást fejtett ki, hogy kérését elutasították. Hasonló kísérletek megelőzésére az Egyetemi Nyomda azt is ki akarta mondani, hogy Nagyszombatban a jövőben sem fognak második nyomdát engedélyezni, ennek kimondására azonban soha nem került sor, mert a helytartótanács a kért kiváltság megadását azon feltételhez kívánta kötni, hogy az összes helytartótanácsi nyomtatványokat ingyen fogja előállítani a nyomda. (Htanácsi ltár: Miscellanea Fasc. 74. Nr. 451.)

GÁRDONYI ALBERT.

Karai László óbudai prépost budavári háza. A Magyar Könyvszemle utolsó számában KARAI LÁSZLÓ budavári házának helyéül a pénzügyminiszteri palota keleti oldalát jelöltem meg azon indokolással, hogy az utca keleti oldalát a domonkosok temploma és kolostora foglalta el, magánházak tehát csupán az utca nyugati oldalán állhattak, ahol most a pénzügyminiszteri palota emelkedik. A Karai-ház helyére vonatkozó megállapításomat kétségtelenné teszi II. ULÁSZLÓ királynak az esztergomi káptalan magánlevéltárában található 1506. október 31-i oklevele, amely szerint KÉTHÁZY PÁL esztergomi prépost végrendeletében a házat misealapítványként az esztergomi káptalanra hagyta. A ház a mondott oklevél szerint a Boldogasszony-egyházzal, vagyis a mai Mátyás-templommal szemben állott, amiből arra kell következtetni, hogy valósággal a pénzügyminiszteri palota keleti oldalán keresendő KARAI LÁSZLÓ budavári háza, ahol a legrégebb magyarországi nyomdatermék készült.

GÁRDONYI ALBERT.

Polonikák a Magyarországi Levéltárak és Könyvtárak Tulajdonában. Akik Északkelet-Európa történetével, irodalmával vagy kultúrájával foglalkoznak, nem egyszer hihették, hogy érdeklődési körüket nem gazdagíthatják eredeti és hazai földön megtalálható források alapján. Már-már megrögződött az előítélet: levéltárainkban

nincs érdemleges polonika. Az más területre tartozik, hogy ami van, az a nyelvi nehézség miatt válik sokszor hasznavetetlené.

A közelebbi szemlélő azonban meglepően sok anyagot talál s inkább azt sajnálja, hogy ezt mindezeideig nem doglozták fel. Pedig érdemes lett volna, hiszen van köztük nem egy ritkaságszámba menő okmány.

Nem ártatjuk magunkat, mintha e kis írás keretén belül az itt megtalálható anyag egészét adhatnók, vagy akárcsak annak kimerítő képét. Átfogó és messzemenő tanulmánynak kell azt felmarkolni. Mindössze az eddigi kutatások eredményeit szeretnők röviden összefoglalni és a rendelkezésünkre álló igen értékes és érdekes anyagra irányítani az érdeklődők figyelmét.

Jellemző, hogy a hazai levéltárak és könyvtárak lengyel anyagán először és egyedül lengyel történészek tartottak szemlét. A lengyel történelem szempontjából kutattak magyar földön. Első helyen kell megemlékeznünk Dr. FR. PAPÉE igazgatóról, aki a XV. század második felére vonatkozó anyagot ismertette: „*Wiadomosc o archiwach węgierskich i materjale ich do dziejów polskich w drugiej polowie XV. wieku.*“ (Archiwum Komisji Hist. VIII. 428. old.) ST. KUTRZEBA a két ország kereskedelmi kapcsolatait tanulmányozta és a kassai levéltárban talált sok értékes anyagról számolt be: „*Akta odnoszace sie do stosunków handlowych Polski z Węgrami głównie z archiwum koszyckiego z lat 1354—1505.*“ (Archiwum Komisji Hist. IX. 407. old.) W. ZAKRZEWSKI a protestánsok 1591-ben, Radomban tartott kongresszusáról írt magyarországi forrásmunkák alapján: „*Djaryusz zjazdu protestantów w Radomiu w 1591.*“ (Archiwum Komisji Hist. IX. 486. old.) Ugyanerre a tárgykörre vonatkozik CZUCZYNSKI latin nyelven írt műve a: „*Scriptores rerum Polonicarum XVIII.*“

Nagyobbarányú kutatást végzett: JAN DĄBROWSKI, JAN LOS, JAN PTASNIK, ST. ZACHORSKI és WL. BARAN, akik a krakkói Tudományos Akadémia megbízásából jártak hazánkban 1913-ban, hogy felkutassák az itt található polonikákat. Ez volt az első rendszeres, szervezett munka ezen a téren. Sajnos, az első világháború megzavarta igen hasznos munkájukat s így csak a meglévő eredményt adták ki egy összegező jelentés formájában: „*Sprawozdanie z poszukiwan na Węgrzech.*“ (Kraków. Nakladem Akademii Umiejętnosci. 1919.) Az anyag teljes közlése helyett mindössze annak leírására szorítkoztak. Így is sikerült rámutatniok az anyag gazdagságára és értékes útbaigazításokkal el látni az érdeklődőket.

Kutatásuk főterülete természetesen Budapest volt. De nem hagyták figyelmen kívül az erdélyi és a felvidéki levéltárakat sem, mint-hogy a közös kapcsolatok szálai századok folyamán odavezettek a legsűrűbb hálózatban.

Mindenekelőtt a középkorra vonatkozó anyag érdekelte őket. A legvégső korhatárt — magyar szokás szerint — 1526-ban állapították meg. De hamar kiderült, hogy az anyag gyér. Elhatározták tehát, hogy kiterjesztik kutatásukat a következő századokra s így eljutottak a XVIII. század végéig. Az eredmény nem lehet egységes. Az egyes könyvtárakban mindössze a középkor végéig juthattak, míg másutt átkutatták az újabb idők anyagát is.

Ez az „expedíció“ a következő helyeken dolgozott: *Budapest*: Orsz. Levéltár. — Nemzeti Múzeum. *Gyulafehérvár*: Batthyányi Könyvtár. — Káptalani Levéltár. *Nagyszében*: Bruckenthal-Múzeum. — Ferencrendiek Könyvtára. — Városi Levéltár. *Kolozsvár*: Kollegium Könyvtára. — Unitárius Kollégium Könyvtára. — Piaristák Könyvtára. — Egyetemi Könyvtár. — Városi Levéltár. *Beszterce*: Levéltár (főleg kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó anyag). *Marosvásárhely*: Teleki Könyvtár és Levéltár. — Kálvinisták Kollégiumának Könyvtára (gazdag gyűjtemények, de kevés anyagot nyújtanak). *Brassó*: Városi Levéltár. — Szász Gimn. Könyvtára. *Esztergom*: Káptalani Könyvtár. — Prímási Levéltár (mint „locus credibilis“ értékes anyagot nem tartalmaz). *Besztercebánya*: Városi Levéltár. *Körmöcbánya*: Városi Levéltár. *Kassa*: Káptalani Könyvtár. — Jogakadémiai Könyvtár. — Városi Levéltár. *Jászó*: Premontreiek Könyvtára. *Selmecbánya*: Levéltár. — Kimaradt az egi Líceumi Levéltár, ahol még ma is feldolgozatlan polonikát találunk.

Főleg a felsőmagyarországi városokban találtak gazdag anyagot. E levéltárak anyaga gazdagságban felülmúlta a várakozást. Igazi kiaknázásuk még sok tekintetben a jövő történézésére vár. A legbősegebb anyag a Nemzeti Múzeumban van. A legérdekesebb lengyel nyomtatványokat viszont a kolozsvári Kollégium Könyvtárában találjuk. Tudjuk, hogy a lengyel ariánusok itt telepedtek volt le. Az ő hagyatéka az az értékes könyvanyag. SOCIUS, SMALCIUS, MOSKARZEWSKI, SCHLICHTING, CRELIUS, OSTERRODE munkái mellett ott találjuk (5 példányban!) GASLAWSKI ADÁM „*Refutacio*“-ját is 1613-ból. A kolozsvári piaristák könyvtárában is sok lengyel vonatkozású anyag volt. A jezsuiták azonban — a rend feloszlatásakor 1774-ben — felgyújtották azt. A scsavniki levéltárban bőséges anyag van a Krakkóval való kapcsolatainkat illetőleg. Sajnos — tudunkkal — mindezekig feldolgozatlan.

A magyar levéltárak és könyvtárak tulajdonában lévő polonikákat három csoportba osztottuk: 1. oklevelek, 2. kéziratok és 3. nyomtatványok.

Oklevelek. 616 oklevelet találtak, ezek közül 226 középkori. A krakkói Tudományos Akadémia megbízásából csak azokat írták le és közölték a maguk teljességében, amelyek a középkorra vonat-

koznak. A többit csak kivonatokban közölték. Ezen oklevelek történelmük érdekes részleteit világítják meg. Sok köztük kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozik, de ott találjuk például JÁN OLBRACHT történetét, aki a magyar koronát akarta magának megszerezni. A későbbi anyag közt van több BÁTHORY ISTVÁN és SOBIESKI JÁNOS uralkodására vonatkozó forrásmű. Külön figyelmet érdemelne a kolozsvári unitárius eklézsia gazdag levelezése.

Kéziratok. A kéziratok két részre oszthatók: 1. azok, amelyek véletlenül, vagy töredékesen tartalmaznak legyel történelmi vonatkozásokat és 2. azok, amelyek nem tartalmaznak ugyan igazi történelmi adatokat, de vagy lengyel földön íródtak, vagy valamikor ott voltak. A kéziratok összeírásával igen hasznos munkát végeztek az „expedíció” tagjai. Ezek mutatják, meddig terjedt a lengyel irodalom hatóterülete. Ez az idegenbe származott, odahaza kedvelt és olvasott irodalom a műveltség fokmérőjévé vált. Belőle látjuk, kik voltak azok, akik könyvekkel foglalkoztak, kik és mit olvastak, mi volt szellemi táplálékuk. Az 57 ilyen kézirat értékes tényezője a Kárpátokon túli középkori műveltségnek és történelmi adat is.

Nyomtatványok. A fent megnevezett könyvtárakból 324 lengyel nyomtatvány került elő. Ezek részben teljesen ismeretlenek voltak, részben tévesen idézték őket, vagy a felületes leírás miatt komolytalannak. Az is igaz, hogy kevés kivétellel a legtöbbször nincs különösebb jelentősége. Mindössze a XVI—XVIII. századi lengyel bibliográfia kiegészítésére szolgál. Főleg panegyrikusokat és egyetemi dolgozatokat találunk köztük, amelyek Królewiecben (54), Gdanskban (44), Torunban (43) és Wittenbergában (39) nyomattak.

A XVI. századból 36 nyomtatvány került magyar területre. Köztük kettő igen érdekes. Egy krakkói és egy párizsi. 40 nyomtatvány a XVIII., a többi a XVII. századra vonatkozó anyagot tartalmaz.

SZABÓ és HELLENBRANT 209 polonikát említ. Egy részüknek más a lelőhelye.

Érdekes volna tanulmányt írni arról, hogy a szomszéd országok szellemi termékei hogyan jutottak magyar földre s volt-e hatásuk a magyar kultúra fejlődésére. E tanulmányban felbecsülhetetlen anyagot szolgáltathat a magyarországi levéltárak polonikája.

CSORBA TIBOR.

Egyetlen példányban megjelent magyar nyomtatvány, mely nem unikum. LŐRINCZY GYÖRGY, a nemrégiben elhunyt jeles költő és író verset írt a *Magyar Hírlap* 1910. február 20-i számába, *Végrendelet* címen. E verset füzet-alakban is kiadta, címlappal és záradékkal. A címlap a következő: „Végrendelet. — Írta Lőrinczy György (a név autotypia), — virágdísz. — Komárom, 1910. február 16.”

A záradék pedig a következő:

„Ez a különlenyomat a Magyar Hírlap 1910. február 20-iki számából egyetlen példányban Beöthy Zsoltné Szabó Aranka úrnő számára készült.“

1927-ben ez „egyetlen példányban“ megjelent különlenyomatnak két példányát sikerült megvásárolnom s ennek kapcsán cikket írtam a *Magyarság* 1927. november 6-i számába, megírván egyebek közt, hogy „ennek az egy példányban nyomtatott könyvnek hol itt, hol amott bukkannak föl példányai, nagy öröme a ritkaságkedvelőknek, akik szép pénzeket fizetnek érte“.

Másnap reggel LÖRINCZY GYÖRGY igen tisztelt és kedves barátom a következő dedikálással ellátott „legitim“ példányt nyújtotta át nekem:

„Ezt a magam tulajdonát tevő második példányt emlékül adtam Trócsányi Zoltán kedves író-társamnak és régi jó barátomnak, a *Magyarságban* ma megjelent szeretetre méltó megemlékezése emlékére. — Budapest, 1927. nov. 6. Lőrinczy György.“

Ezt az egyetlen példányban megjelent, nyolcoldalas, vászonpapírborítékos kis füzetet tehát már maga a szerző is több példányban rendelte meg s nem lehetetlen, hogy a nyomdász a maga számára is nyomott belőle néhány példányt, amelyek a könyvpiacra kerültek. Így tehát az egyetlen példányos könyv többpéldányos, de így is mindenesetre érdekes ritkaság.

Végül meg kell említenünk, hogy nem különlenyomat. A költemény szögletes (fraktúrára hajló) díszbetűkkel van nyomtatva, a két oldalt betöltő vers fölött virágdíszes fejléccel.

TR. Z.

Keletmagyarországi és erdélyi gyűjtés. A keletmagyarországi és erdélyi területek visszacsatolása után a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára megtette a szükséges intézkedéseket a román megszállás éveiből való hungarikumok összegyűjtése érdekében. Az illetékes hivatalos szervek kellő időben összegyűjtötték az anyagot. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az összegyűjtött anyagot azonban nem vette át, mert időközben a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium átutalta a kolozsvári Egyetemi Könyvtár román eredetű kötelepéldányainak másodpéldányait a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának. Ezzel az átengedéssel a Könyvtár birtokába jut a román megszállás éveiből származó hungarikumoknak egy körülbelül teljesnek mondható gyűjteménye.

GÁSPÁR MARGIT.

A legújabb kor magyar könyvészeti törekvései. Az *Erdélyi Múzeum* 1941. XLVI. kötetében MOKCSAY JÚLIA fenti címen tanulságos könyvészeti cikket írt, de amit a kötelepéldányok beszolgáltatásáról és a megtorló eljárások eredményéről mond, helyreigazításra szorul.

Cikkében ezt írja: „1936-ban Magyarországon 844 sokszorosító vállalat közül csak 571, vagyis a nyomdaiparnak csupán 68 százaléka szolgáltatott be kötelepéldányt.“ Azt nem vette észre, hogy a 844 sokszorosító vállalat közül 135 csak űrlapot, névjegyeket és

ehhez hasonló beszoigáltatás alá nem eső nyomtatványokat állít elő. (*Magyar Könyvészet* 1936. FITZ JÓZSEF: „*Magyar Könyvészet* 1936.“) Ha a beszoigáltatási százaléket helyesen az egész nyomdaipar után számította volna ki, akkor eredményképen 68 százalék helyett 83,6 százalékot tudott volna kimutatni. Részben téves az az állítása is, hogy hiába indítanak a könyvtárak megtorló eljárásokat. Az Országos Széchényi Könyvtár az utolsó négy évben a törvény szigorú és következetes alkalmazása folytán elérte, hogy a nyomdaiparnak már 97 százaléka eleget tesz törvényes kötelességének. GÁSPÁR MARGIT.

ISMERTETÉSEK.

Walter Schöne: *Die deutsche Zeitung des siebzehnten Jahrhunderts in Abbildungen.* Leipzig, 1940, Harrasowitz, 32, 400 l. 8-r. (Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens [1609—1700]. III.)

A könyvnyomtatás ötszázadik évfordulóján kiadványsorozat indult a német újságok őseinek rendszeres tudományos feldolgozására. A két legrégebb német hetilapot, az 1609-ből való „Aviso“-t és „Relation“-t tárgyaló kötetek¹ után a német sajtótudományi társaság elnöke, WALTER SCHÖNE egyetemi tanár feldolgozásában megjelent a sorozat harmadik része is, amely immár az egész XVII. század német hírlapirodalmának adja szemléletes keresztmetszetét. SCHÖNE magukat a hírlapokat szólaltatja meg; a harminckétoldalas bevezetés csupán a kitűnően sikerült és az ötszázéves német könyvnyomtatást dicsérő 400 hasonmás magyarázata. Valóságos sajtótörténeti képeskönyv ez a mű, célja, hogy Gutenberg felfedezésének legnépszerűbb és következményeiben legmesszebbre ható hajtását közvetlen szemlélet útján ismertesse meg; ebből következik, hogy elsősorban tipográfiai szempontok voltak a döntők a könyv anyagának megválogatásában és csoportosításában. De a hasonmás-formában bemutatott újságoldalak egyben a XVII. század történelmének is eleven képét vetítik az olvasó elé: visszatükrözik az egykorúak érdeklődésének irányát, véleményüket az eseményekről s nem utolsó sorban az események hatását a XVII. század átlagemberének életére.

Az újságkiadó nyomdászok eleinte alig tudták, hogy kiadványaik új korszakot nyitnak. A nyomtatott hetilap mellett az írott újság is fennállott még egy évszázadig, a legrégebb nyomtatott újságok külső megjelenésükben ezekkel éppoly szoros kapcsolatot tartanak, mint a könyvvel, a röpirattal és az egyszeri hírközlést szolgáló *Neue Zeitung*-gal. Az 1609-i *Avisónak* minden számához külön címlapot nyomtattak, akár a *Neue Zeitung*hoz. Igen sok újság címlappal kezdte évfolyamát és tárgymutatóval zárta le, hogy valóságos történeti mű benyomását keltse. Az újság mindezen formáinak küzdelmét jellemző módon mutatják be SCHÖNE szemelvényei, kiemelve az átmenetet a

¹ Ism. HUBAY ILONA: MKSze, 1940. 127—133, 410—411. l.

XVII. század tipikus újságformájához, az idejét múlt *Neue Zeitung* romjain felépülő *Wochentliche Zeitung*hoz. A lazán összefüggő folytatások vagy számok összetartozását eleinte csupán a számozás mutatta, amely többnyire az első lap felső szélén, de néha a lap alján foglalt helyet és sokszor betűjelzés helyettesítette. Némely újságnak külön címlapja volt, másnak pedig még címe sem: a sorszám után mindjárt a szöveg következett. E két megjelenési forma kiegyenlítését a homlokírás s az azt kitöltő cím meghonosulása hozta meg. Jellemző volt kezdetben még az, hogy sem a szerkesztő, sem a kiadó, de még a nyomda, sőt a megjelenési hely sem volt a lapon feltüntetve. A címben esetleg szereplő városnév csak a hírek eredetére, vagy a híreket közvetítő postaútra vetett világot. Csak a század második felétől kezdve találunk adatokat a nyomtatóról, utalás, rövidítés, vagy valamely embléma alakjában.

SCHÖNE nem történeti sorrendben adja szemelvényeit, nem is törekszik teljességre, tartalmilag — a mű alapgondolatának megfelelően — ötletszerűnek látszik a hasonmások összeválogatása. Ezért nem szükséges részletesen számot adnunk a legrégebb német hírlapok magyar vonatkozású híreiről, pedig nagy bőséggel találunk ilyeneket a bemutatott újságok lapjain. A magyar hírek többnyire Bécsen át érkeznek, de előfordul több kassai, továbbá egy-egy lőcsei és szatmári keltezésű híradás is. 1624. évi első számában két különböző címnélküli újság szószerint egyezően közli a „fiatal zerini grófnak és horvát bánnak“ egy győzelmét a török fölött; mindkét hír 1623. december 16-i bécsi keltezésű s nyilván közös forrásból származik. Az egyik folytatólagos *Neue Zeitung* már címlapján főleg magyar vonatkozású újságokat ígér: „Newer Zeitungen fernere Continuation, auß Hungern, was sich newlicher Zeit zwischen dem Bathory Gabor sampt seinem Gehülffen dem Türcken und den Christen begeben hat. Als nemblich Daß der Türck mit einem grossen Heer in Hungern angekommen, der Christen etliche tausent erschlagen vnd da nieder gehawen habe. Item, Wie daß so eine grosse Menge der Hewschrecken allda verhanden, daß sie auch im fliegen die Sonne verfinstern vnd so heuffig auff die Erden gefallen, daß die Pferde biss an die Knie darin gegangen, welches die Hungern selbst eine Verwüstung ihres Landes außdeuten sollen. Vnd was sich sonst mehr zu getragen, ist hier auß zu vernehmen. Gedruckt im Jahr 1611.“

Kétségtelen, hogy a hírlapirodalom korai termékei éppúgy megérdemlik a fokozottabb érdeklődést, mint maga a könnynyomatás bölcsőköra. A német szakkörök nagy buzgalommal foglalkoznak a régi újságokkal, könyvtárak és gyűjtők figyelme fokozottan fordul az időszaki sajtó kezdetének nagyjelentőségű művelődéstörténeti emlékei felé. Pedig a német hírlapirodalom termékei nem oly ritkák, mint

hazai őshírlapjaink: az 1705 és 1805 között eltelt évszázadban indult magyar hírlapok. Könyvtáraink gyűjteménye is hiányos, nemcsak egyes számok és évfolyamok kallódtak el, de sok régi újságot pusztán címéről ismerünk. Pedig a *Magyar Hirmondó*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* egy-egy példánya tipográfiailag is, tartalmilag is vetekedik a velük egykorú más sajtótermékek érdekességével. Összeállításuk és megmentésük a jövő számára szép feladat, amellet, hogy a mintegy 60 magyar őshírlap összesen csak 100—150 kötetet jelent s lezárt, összefüggő gyűjtőkört alkothatna.

DEZSÉNYI BÉLA.

Gerhard Menz: *Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress.* Würzburg 1941, Triltsch, 8, 164 l. 8 r. (Das Buch im Kulturleben der Völker. Bd. 1.)

Az európai könyvkereskedelem történetéről összefoglaló művet eddig nem ismertünk. Egyes országok könyvkereskedelméről azonban bőségesen állnak rendelkezésre részletfeldolgozások; leggazdagabb leltérek a *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* évfolyamai: e folyóirat, mint tudjuk, 1831 óta a magyar könyvkereskedelemről is közöl adatokat. A sokoldalú forrásanyagot nem kézikönyvszerűen, hanem inkább a könyvkereskedés történetének fordulópontjait, a fejlődés állomásait, valamint a minden európai országban megnyilvánuló közös vonásokat kiemelve dolgozza fel MENZ könyve, amely egyszerűen egy új és még sok érdekeset ígérő könyvtörténeti sorozat első tagjaként jelent meg. Az alapos tárgyismeret és az adatok bősége ellenére is józan, fegyelmezett tömörsége érdekfeszítő olvasmánnyá teszi a művet; a könyv és a hírlap történése, a közgazdász és a kultúrhistorikus számára egyaránt nélkülözhetetlen alapvetést ad.

A bécsi kongresszus éve valóban elhatároló dátum az európai könyvkereskedelem történetében. Gutenberg óta gondolatok, hírek közlésére, a legszélesebbkörű nyilvánosság elérésére adva volt a leg-hatalmasabb eszköz: ez az eszköz a XIX. század folyamán minden akadályt, cég- és kiváltsági rendszert, cenzúrát elhárított útjából, aztután a műszaki eszközök meg a közlekedés tökéletesedésével szorosabbra fűzte emberek és országok kapcsolatát. Az európai könyvkereskedés története egy évszázadon keresztül a könyvkereskedés európaivá válásának története is. Ebből önként adódik MENZ módszere: két részre osztja tárgyalását, az első rész az egyes európai országok könyvkereskedelmének kialakulását veszi vizsgálat alá, a második valamennyi ország könyvkereskedésének közös problémáit, a nemzetközi intézményeket, továbbá a könyvkivitei és behozatal gazdasági és szellemi téren egyaránt jellemző adatait boncolja.

Az első részben, tehát az európai könyvkereskedelem országok szerinti áttekintésében MENZ egy 1839-ben megjelent tanulmányból

indul ki, amely a legfontosabb európai országok viszonyairól közöl adatokat. A vezető szerep Franciaországé: a francia könyvkultúra fölényét ekkor még senki sem vonhatta kétségbe. 2792 volt 1839-ben a francia könyvkereskedések száma, közülük egyedül Párizsban 582. Mind Franciaországra, mind a másik vezető államra, Angliára, jellemző a könyvüzletnek a fővárosba való összpontosítása: Londonban a könyvkereskedések száma 830, tehát még nagyobb, mint Párizsban. A következő fejezetekben MENZ az egyes államok könyvkereskedésének további alakulását vizsgálja. Nem csupán terjedelemben növekedett az országok könyvkereskedelme, nemcsak a nemzetközi kapcsolatok lettek élénkebbek, de az egész könyvtermelés és forgalom súlypontja is áthelyeződött Nyugatról Közép-Európa felé. A XIX. század közepétől kezdve Németországé a vezetőszerep. Angliában és Franciaországban az egész század folyamán érezhető marad a koncentráció. De érdekes különbség a két ország között az angol könyvek feltűnően magas ára, mellyel szemben a francia kiadók és kereskedők az olcsó könyv útját egyengetik; ezeknek az olcsó áron adott regénysorozatoknak nagy tömegét helyezik el külföldön is, sőt a Párizsban nyomtatott angol könyvekkel a szigetország saját termelésének is versenyt támasztanak. Az angolokon esett sérelmet a viszonyok sajátos alakulása folytán a belgák torolták meg francia kartársaikon: hihetetlen mennyiségben bocsátották ki a népszerű francia írók műveinek utánnomásait s mesterkedésüknek csak a szerzői jogok nemzetközi szabályozása vetett véget.

Spanyolország és Portugália aránylag lassan követték az európai fejlődést, míg Olaszország a területi megosztottságtól szenvedett. 1876-ban még alig volt 1000 könyvkereskedés az egész Appennini félszigeten, 1937-ben viszont 4312 a könyvkereskedések száma. A fellendülés jelentős mozgatói a rendszeresen tartott könyvhetek, valamint a könyvexport elsősorban a mintegy 7 milliónyi külföldi olasz ellátására. Érdekes képet mutat Svájc, amely a három legfontosabb európai kultúrnyelv között megoszló lakossága miatt könyvkereskedői tevékenységét is három külön terület felé irányítja.

Hazánk viszonyait a Habsburg-monarchiáról s annak „utóá államairól“ szóló fejezetben ismerteti a szerző. Az egész délkeleteurópai tömbre jellemző a német könyvkereskedelem nagy hatása, melyet a szerző szerint Bécs, mint másodlagos központ közvetít; csak kisebb mértékben jut a század második felében Bécs mellett Budapest és Prága is némi központi szerephez. — Magyarországgal az összes „utóá államok“ között első helyen foglalkozik MENZ. Művének befejező részében is visszatér hazánkra, amelyet többszöri látogatásából jól ismer és amelynek öntudatos magatartását a trianoni években például állítja a német ifjúság elé. Kétségtelen, hogy MENZ könyvkereskedelmünk mai struk-

túráját jól ismeri. Ha hazánkat illető adatait s az azokból levont következtetéseket mégis némileg kibővíteni szeretnénk, akkor nem műve ellen intézünk kifogást, hanem hazai könyvkereskedelmünk történetének megírását sürgetjük. Különösen a XIX. század első felére nézve hiányzik az összefüggő feldolgozás. Ennek a munkának gerincét GÁRDONYI ALBERTnek a pesti könyvkereskedésről szóló könyve alkotná, egyes könyvkereskedőkre és kiadókra vonatkozóan a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* és a *Corvina* tartalmaz adatokat. A német könyvkereskedelemmel való szoros kapcsolatot számos bevándorolt német könyvkereskedő képviseli. De Bécsnek, mint „közvetítő központnak” szerepe bizonyára szűkebb körre szorul, mint azt MENZ az egész délkelet európai térség szempontjából megállapítja. A magyar könyvkereskedők Bécs kikapcsolásával önállóan érintkeznek külföldi kartársaikkal, elsősorban a lipcseiekkel, ez a város pedig éppen ebben az időben válik egész Európa könyviparának egyik gyújtópontjává. A XVIII. század végétől 1848-ig Pesten letelepedett könyvkereskedők közül (ezek részletes felsorolását l. GÁRDONYI, i. m.) mindössze kettő volt osztrák származású. Tegyük hozzá, hogy a magyar kiadói tevékenység önállóságára mutatnak osztrák és német írók műveinek Pesten megjelent első kiadásai, köztük HEBBEL novelláinak gyűjteménye (v. ö. SZEMZŐ PIROSKA: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században*. Budapest, 1931.). Pesti kiadók e szerepüket elsősorban az enyhébb magyar cenzúrának köszönhették, amely az osztrák örökös tartományokkal ellentétben meg tudta őrizni függetlenségét. Ezen az úton a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem visszaadta egy részét annak a kölcsönnek, amelyet a német könyvkereskedők pesti letelepedése jelentett.

MENZ magyar adatainak túlnyomó része az említett forráshiány miatt a század második felére vonatkozik. Különösen érdekes a magyar könyvkereskedelem helyzetét az osztrák-magyar monarchia keretén belül megvilágító táblázat. Kiemeli MENZ a tőkeerős részvénytársaságok, a vándor könyvkereskedők és a részletüzlet nagy szerepét a magyar könyvkereskedelem fellendülése körül. Érdekesen csoportosított adatokkal világítja meg a magyar könyvtermelés alakulását 1852-től 1932-ig, továbbá a könyvbehozatalt és kivitelt. A magyar könyvkivitel a világháború óta az elszakított országrészek ellátásának szüksége miatt nagyban emelkedett: 1932-ben 10.183 méter-mázsát tett ki; ennek több mint fele Romániába ment.

A birodalmi német könyvkereskedelem történetével zárul MENZ könyvének első része. Fegyelmet, csak a lényeges mozzanatokat kiemelő módszerének iskolapéldája ez a fejezet, amely öt oldalra sűríti össze a száz év alatt megtett jelentős utat. Az állami szétdaraboltság, a cenzúra, a pénz-, ár- és vámrendszer a bécsi kongresszus után súlyos

feladatok elé állította a német könyvpiart, amely ezeket a feladatokat hihetetlen gyorsasággal és leleményességgel oldotta meg, különösen a lipcsei Börsenverein megteremtése óta (1825). Jellemző a német viszonyokra a kereskedői és kiadói ipar korai szétválasztása, továbbá a szigorúan megszabott könyvkereskedői árak. Az így kialakult szilárd rendszert a világháború és következményei csak átmenetileg ingathatták meg.

A mű második részében az európai könyvkereskedés közös problémáit s azoknak egy század folyamán kialakult megoldásait teszi vizsgálat tárgyává a szerző. Az első és legfontosabb kérdés az *utánnomlás* kérdése volt. A szellemi tulajdonjog védelmére irányuló törekvés elsősorban írói szövetségek alapításában nyilvánult: Franciaországban 1838-ban alakult meg a ma is fennálló *Société des Gens de Lettres*. Az első nemzetközi írókongresszust is Párizsban tartották. A szerzői jogok védelmének törvényes szabályozása Németországban kezdődött, majd Franciaország tett elhatározó lépést, amikor az utánnomlás elleni védelmet külföldiekre is kiterjesztette. 1886-ban alakult meg a szerzői jogok berni Uniója.

Amint az írói érdekek védelmét az egyesületek vették a kezükbe, ugyanúgy alakultak könyvkereskedői egyesületek is. Közöttük első helyen áll a német Börsenverein, amely nevét onnan vette, hogy a kis államokra szabdalt német birodalom egyes országainak rendkívül változatos pénzrendszerben kifejezett könyvárait közös nevezőre hozta és ezzel valóságos tőzsde szerepét töltötte be. Az osztrák könyvkereskedők egyesülete 1859-ben, a magyaroké 1878-ban, a cseheké 1879-ben, a lengyeleké 1908-ban alakult.

További fejezeteiben a zsidóság és a XIX. század folyamán alakult emigrációs központok szerepét fejtegeti MENZ, valamint — ezeknek mintegy ellensúlyául — a katolikus szellemű könyvek terjesztésére alakult intézményeket. Az antikvár-könyvkereskedés és a könyvművészet fejlődését foglalják össze a következő fejezetek, míg a termelési statisztikának szentelt fejezet az európai könyvtermelés alakulásának adja érdekes képét. 1831-ben Németországban 6000, Dániában 7000, Hollandiában 8000, Angliában 10.000 lélekre esett egy könyv. Száz évvel később, 1931-ben Németország már középhelyet foglal el: 2750 főre jut egy-egy könyv. Anglia (3200) és Olaszország (3370) körülbelül egy színvonalon áll; Franciaországgal (4260) és Romániával (3930) szemben Magyarország (2710), Lengyelország (2840) és Bulgária (2530) érdekes könyvgazdagságot mutatnak. Jellemző a Skandináv-államok és Svájc könyvbősége; a leggazdagabb Hollandia, itt 1320 lélekre esik egy könyv. A német egység elérése előtt Franciaország és Anglia vezettek a könyvtermelés terén, azóta a német tevékenység vett erősebb lendületet. A magyar könyvtermelés érdekes ered-

ménye, hogy a világháborús veszteséggel járó csökkenést előbb küzdötte le, mint Németország.

Statisztikai módszerekkel világítja meg MENZ a fordítások jelentőségét is az egyes országok könyvtermelésében. Ez a mű egyik legtanulmányosabb fejezete. MENZ szerint a fordítások részesedése a teljes termelésben biztos következtetést enged arra, vajjon valamely ország irodalma még fejlődőben van-e, vagy már az autarkia bizonyos fokára jutott. De vajjon nem éppen a művelődés önállósulásának fokát jellemzi-e az, ha bizonyos művek lefordítására feltétlenül szükség van? Ezért van az, hitünk szerint, hogy Magyarország és Csehszlovákia átlagban többet fordított, mint Románia és Bulgária. Magyarországon a világháború után a fordítások arányszáma gyorsan emelkedett: 1913-ban 10,5, 1921-ben 17,6, 1929-ben 18,8 százalék volt — alig hisszük, hogy ez a magyar szellemi autarkia fokozatos elvesztését jelentette volna. MENZ alaposágával nem is volna összeegyeztethető, hogy a tiszta arányszámokból vonjon le következtetést s ezzel a tudományos irodalmat a világszerte burjánzó ponyvafordításokkal vonja egy kalap alá. Úgy próbálja adatait helyesbíteni, hogy külön is vizsgálja a „szórakoztató” irodalom részesedését a fordításokban. Magyarországon a regényfordítások 1929-ben 52, 1931-ben 36, 1932-ben 44 százalékát tették az összes fordításoknak, tehát átlagban a felét; mondanunk sem kell, hogy túlnyomórészen nem külföldi klasszikusok, hanem a könnyű, népszerű regények fordításairól van szó.

A könyvismertetéseknek és az irodalmi ügynökségeknek szentelt oldalak után ismét statisztikai alapon veszi szemügyre MENZ a könyvek *külkereskedelmi* adatait. A külkereskedelem terén Franciaországé a vezetőszerp: kivitele 1825-ben 5 millió, 1899-ben 14 millió frankra rúgott; a behozatal mindig messze a kivitel mögött maradt. A német könyvkivitel 1870 után indult erőteljesebb fejlődésnek; a külkereskedelmi mérleg mindig aktív volt: 1884-ben a bevitel értéke 16,8, a kivitelé 42 millió márka. Érdekes táblázat mutatja be az egyes országok könyvkereskedelmének állását az 1900-as években: csak Németország, Franciaország, Olaszország és Anglia vitt ki többet, mint amennyit behozott. A Balkánra vonatkozó táblázatok viszont meglepő szemléletességgel mutatják, mennyire terjedt az idecsatolt magyar kisebbségek kultúrshüksége: Románia felé például a magyar könyvkivitel a németet és franciát többszörösen felülmulta.

Befejezésésképen a szerzőnek egy még 1929-ben elhangzott előadását közli MENZ könyve; az akkor elmondottakat a mai helyzetre is jellemzőnek tartja. A nemzetközi könyvkereskedelem szorosán elhatárolt kultúrterületeken terjeszkedett s ezek egy-egy vezető kultúrnyelv köré csoportosultak. Másrészről azonban minden nagy kultúrnap könyvkereskedelme újabb és újabb piacokat iparkodik hódítani. Főleg

a saját nyelvterületét iparkodik egy-egy nemzet könyvkereskedelménél tökéletesebben megszervezni, akkor is, ha annak egy része országhatárain kívül esik. A külföldi németek könyvellátására irányuló törekvés a német könyvkereskedelem számára jelentékeny új piacokat szerzett, nemcsak a világháború után átcsatolt területeken, de messze túl a tengeren is. Önkénytelenül felmerül a kérdés, vajjon külföldi magyar kultúrszórványaink hogyan vannak ellátva magyar könyvvel? Erről alig van adatunk. De a megnagyobbodott ország bizonyosan még nagyobb gonddal fogja a továbbra is kisebbségi helyzetben maradt magyarság kultúrszükségeit figyelemmel kísérni, sőt ezt a gondoskodást ki kell terjesztenie a távolabbi külföld magyarjaira is. A magyar könyv és a magyar hírlap külföldi sorsa kell, hogy a tudományos érdeklődés előterébe lépjen.

MENZ könyve nemcsak egy lezárt kor átfogó képét adja, de a jövőre is új távlatokat nyit. Megérteti, hogy a könyvkereskedelem a közgazdasági élet minden más ágánál tudatosabban áll a nemzeti művelődés szolgálatában, története viszont a szellemi erőik küzdelmét a leggyakorlatibb, számokkal mérhető oldaláról mutatja be.

DEZSÉNYI BÉLA.

Handbuch der deutschen Tagespresse. Herausgegeben vom Institut für Zeitungswissenschaft an der Universität Berlin. Armanen-Verlag (Leipzig und Frankfurt a. M.) 1937. 6. Auflage. XXXII, 477 [3], 48 l. 8r.

A berlini Institut für Zeitungswissenschaftnak öt osztálya van. Ezek közül az első, mely a belföldi és a második, mely a külföldi hírlapokkal foglalkozik, bibliográfiai tevékenységet is fejt ki. Az első osztály kiadványa a *Handbuch der deutschen Tagespresse*, míg a második osztály az Aussenpolitisches Amt der NSDAP-vel együttműködve a *Handbuch der Weltpresse* című bibliográfiát adja ki.

A *Handbuch der deutschen Tagespresse* 1937-ben megjelent kiadása magába foglalja a Németországban és Danzigban megjelent napilapokat, illetve azokat a lapokat, melyek hírlapjelleggel bírnak.

A bibliográfiát körkérdések alapján állították össze, melynek megvan az az előnye, hogy olyan adatokat is hozzáférhetőkké tesz, amiket csupán a lappéldányok alapján megállapítani nem lehetne, mint például a példányszámot stb. A kérdések 12⁰/₀-ára azonban nem érkezett felelet. E lapokra vonatkozó adatokat a legújabb katalógusok, kézikönyvek, a posta hírlaplisztája és a berlini Institut für Zeitungswissenschaft hírlapgyűjteményének katalógusából egészítették ki. Magát a címet pedig ilyenkor kis karikával jelölték meg.

DOVIFATNAK, a berlini Institut für Zeitungswissenschaft igazgatójának, előszavát MAX AMANN tanulmánya követi „Die national-

sozialistische deutsche Volkspresse“ címen, melyben a német sajtó átalakulását vázolja a nemzetiszocialista uralom alatt.

Azután még egy rövid bevezetés következik CARL SCHNEIDER-től, aki az egész bibliográfia összeállítását vezette, s utána statisztikai rész grafikonokkal. Ebből megtudjuk, hogy a német hírlapok 81⁰/₀-ának 8000-nél kevesebb példányszáma van s csak 34 lap, a lapok 15⁰/₀-a jelenik meg 60.000-nél nagyobb példányszámban. A lapok megjelenési idejének összevetéséből pedig az tűnik ki, hogy legtöbb a hetenkint hatszor megjelenő s legkevesebb a hetenkint ötször megjelenő hírlap. Végül értékes az a térkép is, mely a lapsűrűséget mutatja. Ezt úgy állapították meg, hogy az egyes tartományok szerinti összes példányszámot elosztották a lakosok számával. Ezek szerint legtöbb lap a tisztán városi területeken jelent meg, Berlinben, Hamburgban és Brémában. A tartományok közül pedig Württemberg, Hessen-Nassau és Anhalt vezetnek, míg Hohenzollern, Lippe-Deimold és Kelet-Poroszország az utolsó helyeken vannak.

Az Institut für Zeitungswissenschaft által összeállított statisztikai részt még egy példányszámstatisztika követi, melyet a *Zeitungs-Verlag* 38. évfolyama 25. füzetéből vettek át. Ennek legérdekesebb eredménye, hogy a nyomtatott és eladott példányok viszonyában az eladottak javára állandó emelkedés mutatkozik, vagyis kevesbedik az el nem adott példányok száma.

A statisztikai részek után következik az I. rész, a német napilapok tulajdonképeni bibliográfiája, melyet a hírlapjellegű hetilapok jegyzéke egészít ki. Természetesen napilap alatt nem csupán a naponként megjelenő lapokat értik, hanem mindazokat a lapokat, melyek hírlapjelleggel bírnak. Így a hetilapok jegyzékében is vannak olyan lapok, melyek a napilapok között szerepelnek, de vannak kevésbé hírlapjellegű lapok is, mint például „*Das Schwarze Korps*“ stb.

A napilapok bibliográfiájában összesen 2527 lap szerepel, ebből 424 a melléklet.

Beosztása a lapok megjelenési helye szerint történik, vagyis országok s azon belül városok szerint, Poroszország tartományok s azon belül városok szerint, Hamburg és Brema „Hansestädte“ alatt van felvéve, míg a pfalziak a „Bayern“ részben szerepelnek. Minden helynév után fel van tüntetve a lakosok száma is.

Az egyes lapok leírásánál a következő adatokat találjuk: cím, alcím, alapítási év, kiadóvállalat (Verlag) s annak teljes címe (utca, házszám, telefon és postafiók). Azután a kiadóvállalat vezetője, az esetleges melléklet, az összes szerkesztők és munkatársak nevei, továbbá a megjelenés módja, terjedeleme, példányszám és mellékletek.

A II. rész címe: *Deutsche Korrespondenz- und Nachrichtenbüros*.

Ezt a részt is körkérdések alapján állították össze s a hírlaptudósítóirodákrol a következő adatokat tartalmazza: név, alapítási év, kiadóvállalat (Verlag) annak teljes címével és a kiadó (Herausgeber) nevével, szerkesztő, milyen természetű anyagot továbbít és milyen formában.

A továbbított anyag természete szerint szakmatutót is csatoltak hozzá.

A III. rész: *Presseeinrichtungen des Staates und der Partei, Pressestellen und Presseorganisationen.*

Itt azonban nemcsak az állam és párt sajtóvonatkozású, hanem az egyetemek és főiskolák sajtótudományi berendezései is fel vannak tüntetve mindazok nevével, akik hírlaptudományt tanítanak a német főiskolákon.

A IV. rész: *Gesetze, Verordnungen, amtliche Bekanntmachungen und Anordnungen.*

Ebben a részben a sajtóra vonatkozó törvények és rendeletek vannak közölve.

Ötödik részképen mutatók következnek. Mégpedig egy helynév szerinti mutató, azután azoknak a hírlapoknak névjegyzéke, melyeknek nevében nincsen benne a megjelenési hely neve s végül a bibliográfiában szereplő személyek névjegyzéke. Mindhárom mutató abc-sorrendbe van rendezve.

A bibliográfia tehát nemcsak a hírlapok leírását adja, hanem kiterjed mindazokra a berendezésekre, melyeknek a sajtóval valami köztük van s a statisztikai rész és mutatók által a lehető legalaposabban világítja meg minden irányból a német sajtó mai állását.

MOKCSAY JÚLIA.

Handbuch der Weltpresse. Herausgegeben in gemeinschaftlicher Arbeit vom Institut für Zeitungswissenschaft an der Universität Berlin und dem Aussenpolitischen Amt der NSDAP unter Leitung von Prof. Dr. Karl Böhmer. Armanen-Verlag (Leipzig und Frankfurt am Main). 1937. Dritte, völlig neubearbeitete Auflage. XIX[1], 632. l., 134 kép. 8r.

A bibliográfia 62 állam és azok gyarmatainak hírlapjairól számol be, vagyis az egész világ hírlapjairól. Természetes azonban, hogy nem minden hírlapról, hanem csak a fontosabbakról kapunk leírásokat. A fontosságot nem nagyság, hanem jelentőség szerint állapították meg, tekintet nélkül a lap politikai irányára. A bibliográfia összeállítói ugyanis célul tűzték maguk elé a legteljesebb pártatlanságot.

A bibliográfia beosztása az országok betűrendjében történik. Az előszó és általános bevezetés után országok szerint egy-egy újabb bevezetés következik, mely röviden az illető ország sajtóját ismerteti.

Azután jön a hírlaptudósítóirodák és a fontosabb hírlapok bibliográfiája. Az egyes országoknál néhány vezető hírlapíró fényképét is közlik, akiknek életrajzát a bibliográfiához függesztett biográfiai rész tartalmazza. Körülbelül 150 hírlapíróról kapunk életrajzot. Németország is szerepel az államok között, de arról csak bevezetést adnak, mert a német hírlapok bibliográfiája megvan a *Handbuch der deutschen Tagespresse* című kiadványban.

Összesen 1150 hírlap és 50 hírlaptudósítóiroda szerepel a bibliográfiában.

Az életrajzokat az Institut für Zeitungswissenschaft, a bevezetést és bibliográfiai részt pedig az Aussenpolitisches Amt der NSDAP állította össze.

A bibliográfia adatai a következők: cím, megjelenési hely (a város után a kiadóhivatal címe és telefonja), alapítási év, példányszám, megjelenés módja, olvasókör, irány, elterjedés és a szerkesztőség tagjai. Ezek közül az adatok közül különösen érdekesek a bibliográfiákban rendszeren hiányzó adatok, a példányszám, a lapok iránya, elterjedése és olvasókörére vonatkozó feljegyzések.

A művet a képek jegyzéke és a hírlapok és hírlaptudósítóirodák abc-szerinti névjegyzéke egészíti ki.

A bibliográfia mindazok számára készült, akiknek a sajtóval valami kapcsolatuk van belföldön és külföldön egyaránt. Ennélfogva úgy kellett megszerkeszteniök, hogy a hírlaptudományban kevésbbé jártasak is világos képet kapjanak az idegen országok ismeretlen hírlapjairól. S ezt a célt a bibliográfia el is érte részint az egyes országok sajtójának ismertetésével, részint a lapokat minden irányból megvilágító adatok közlésével.

A *Handbuch der Weltpresse* jelentősége abban áll, hogy mint az egész világ hírlapjait felölelő gyakorlati bibliográfia jóformán egyedüli a világirodalomban.

MOKCSAY JÚLIA.

Heinrich Kramm: *Wittenberg und das Auslandsdeutschtum im Lichte älterer Hochschulschriften.* Leipzig: Otto Harrassowitz 1941. XVI + 169 l., 9.60 RM. *Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten*, 50. füzet.

KRAMM könyve két szempontból érdemli meg különösebb figyelmünket. Először, mert a legreménytelenebb anyaggal, a wittenbergi régi főiskolai könyvtár mintegy tízezer disputációjával tesz kísérletet, hogy ezt az eddig valóban holt anyagot az élő tudományos kutatás szolgálatába állítsa. Másodszor, mert ezek között a disputációk között többszáz magyarországi szerző műve. KRAMM könyvének legterjedelmesebb fejezete szól Wittenberga magyarországi és erdélyi

kapcsolatairól (126—162.). Természetes, hogy a terjedelmes anyagközlésben bőven akad magyar művelődés- és könyvtörténeti érdekességű adat is.

KRAMM meglehetősen derűlátó álláspontot képvisel a disputációk értékét illetően, ellentétben pl. GROHMANNAL és általában az egész szakirodalommal. KRAMM szerint nem tudományos eredetiséget kell ezektől az iskolai célokat szolgáló nyomtatványoktól várni, mert a maguk idejében sem voltak egyebek stílus- és logikafejlesztő eszközök-nél. Jelentősége szinte egyedül csak címlapjuknak, esetleg még az ajánlásnak és az üdvözlő verseknek van. Az itt található adatokból azonban igen sok értékes bizonyító anyagot lehet meríteni elsősorban a vittenbergai egyetem németországi és külföldi kapcsolataira, az egyetem művelődéssugárzó tevékenységének határaitra és útjaira nézve, továbbá egy sereg más, oktatás-, család- és egyháztörténeti kérdéshez.

KRAMM módszere a könyvtárosé. Nem a vittenbergai iskolai nyomtatványok összességét veszi vizsgálat alá, hanem csak azt a könyvtári egységet, amely 205 gyűjtőkötetben a vittenbergai egyetemi könyvtár állományából az egyetemnek Halléba helyezésével a mai vittenbergai lelkészképzőintézeti könyvtárba került. A feldolgozás azonban szinte csak lopva vall magáénak könyvtártudományi célkitűzéseket. Mind a munka címe, mind a szerző látható igyekezete más cél felé mutat. A bevezetés szerint (VI. l.) a dolgozat onnan veszi időszerűségét, hogy a nagy német lakosságcsereik korában német népi szórványok multjából ad elő a disputációk adataiból nyert részleteket. Másik helyen viszont (5. l.) Vittenbergának délkeleti irányban kifejtett kultúrmisszióját véli a szerző tanulmánya adataival is igazolhatni. „A legparányibb adat sem értéktelen, írja, ha Vittenbergának a civilizáció és a barbárság közti határszerepéről van szó...” KRAMM munkájának jellemzésére kiemeljük, hogy a szerző „a napi érdekek szolgálatába állította” (VII. l.) és hogy teljes odaadással anyagának csak e napi érdekek szolgálatába állítható részét dolgozta ki. Az akadémiai nyomtatványok könyvészetére vagy történetére nézve semmivel sem gyarapítja a német földön különösen HORN, KOLB és KÖHLER nyomán köztudatba ment nézeteket. A keletközép-európai népeesség- és művelődéstörténetben viszont olyan bizonytalanul mozog, hogy egyik kirívó tévedést a másik után veti papírra. Dolgozata sikerét egyaránt befolyásolta a feldolgozás szempontjainak tisztázatlansága és hogy a végül is uralkodó szempontot nem saját szakterületéről választotta. „Megfigyelések laza egymásutánban”, jellemzi egyhelyütt tanulmányát (6. l.), amelyről még azt is elmondja, hogy csak az van benne, amit mintegy „elmenőben, futó oldalpillantásokkal” jegyzett fel.

A munka első fejezetében megtudjuk, hogy a 205 gyűjtőkötet közül 180 régebbi és 25 újabb összeállítású. A XVI. századi nyomtatvány kevés, éppígy a XIX. századi is. A disputálás és a nyomtatott disputáció az ortodoxia beköszöntével válik akadémiai szokássá, 1580-tól, amióta az egyetem polgárait feleskették a luteránus dogmákra. Míg az orvosi és a jogi disszertációk valamilyen akadémiai fok elnyerése végett készültek, addig a teológusok disputáltak ilyen cél nélkül is, ami azt mutatja, hogy csak a teológiai disputációk játszottak szerepet a tanítási üzembn, míg a többiek csak a vizsgaüzembn. A szó szoros értelmében vett disputációkra az ortodox lelkésznevelésnek volt a legnagyobb szüksége. Az ortodoxia ezt az eszközt találta legalkalmasabbnak az érvényben levő hittételek skolasztikus továbbadására és állandó védelmére. A disputálás történetére különben a II. rész vet visszapillantást. A reformáció első éveinek skolasztikaellenes hangulatában Vittenbergában nagy garral eltöröltek mindenfajta disputációt. Az egyetem elnéptelenedése és a tudományos szellem hanyatlása miatti megrettenésben azonban már 1533-ban újra bevezették egyelőre a *promotionalis* disputációkat, LUTHER dékánása alatt pedig (1535—1545) a negyedéveseket is. A disputálás jól illett a luteránus ortodoxia skolasztikautánzó, tekintélyhívó szelleméhez. A legtöbb disputációt a teológiai karon tartották. Az egyes történeti szakaszokról szólva KRAMM megkülönbözteti a korai (1580—1630), a magas- (1630—1650) és a késői ortodoxiát (—1680), az anti-pietizmust (—1740), a racionalizmus elleni védekezést (kb. 1775-ig) és végül az egyetem utolsó, pietizmussal és racionalizmussal megbékélt évtizedeit.

Esztétikai szempontból a korábbi renaissance és a XVIII. századi hollandiai címlapok emelkednek ki. Az ortodoxia csúcspontján, 1650 körül szökell legmagasabbra az akadémiai barokk. Ekkor a legtömöttebb és a legnyugtalanabb a címlap, legmértéktelenebbek a dicsőítések, legtudakosabbak a görög, héber, stb. citátumok és a legtalányyszerűbbek a kronogrammok, szimbólumok és egyéb rövidítések.

A teológiai disputációk a XVI. század végén tértek át a korábbi 9—14-es méretről a 15—18-as negyedrétnagyságúra, a jogtudományiak már valamivel előbb, míg az orvosiak később is előfordulnak mind a kisebb, mind a negyedrétnű méretben, sőt a hirdetőtáblára szögezéshez készült ívrétnű egyleveles alakban is.

A vittenbergai főiskolának mindenkor megvolt a maga szerződéses nyomdása, a „*typographus academicus*“. KRAMM részleteket, sajnos, nem közöl, de megemlíti, hogy a fennmaradt egyezmények a betűk alakját, a papír színét és minőségét, továbbá a nyomdai árakat szabályozták. Viszont közli a főiskola nyomdászainak névsorát.

A magyar diákok disputációin különösen CHRISTIAN SCHRÖDTER (1674—) nyomdajegye szerepel igen gyakran. Vittenberga nyomdászai különben legtöbbször családi kapcsolatban álltak a főiskola valamelyik professzorával és a városka tanácsuraival. Jellemzi ezt a protestáns egyetemet, hogy az akadémiai állások betöltésénél nagy szerepet játszottak a családi kapcsolatok. KRAMM függelékben néhány családfát közöl. Egy-egy család néha századokon keresztül volt képviselve egyszerre az egyetem több tanszékén is. Érdekes egy pillantást vetni a professzori családok eredetére. Míg a reformáció századában Dél-nyugat-Németország, elsősorban Württemberg látta el Vittenbergát professzorokkal, addig később az északkeleti és északi, valamint a helyi elem került túlsúlyba és következetes családi politika révén e hatalmi állását meg is őrizte. Az ortodox teológusok a disputáció rövidlélezetű műfajában igen termékenynek bizonyultak. A XVII. században ők vezetnek, köztük is első helyen J. DEUTSCHMANN áll 140 disputációval. Az általuk képviselt irány hanyatlását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a XVIII. században már egy jogprofesszor, A. LEYSER ragadja magához az elsőséget 270 disputációval. KRAMM abban látja e szellemi erőfeszítés értékét, hogy a disputációkban adagolt merev, de tradícióteljes doktrinákban a külföldi német „kultúr-protestantizmus” szellemi támaszt nyert. Nagyon érdekes még az is, amit KRAMM a disputációkkal kapcsolatban a fakultások és a tanszékek hatásköri villongásairól ír. A teológusok, vagy mint magukat nevezik, a „*cathedra beati (divi) Lutheri*” betöltői, mindvégig szupremáciára törekedtek a szellemtudományi szakok fölött. Törekvésüket elősegítette, hogy a teológiai tanszékek a legjobban díjazottak lévén, mindenki közülük igyekezett kerülni és szívesen alkalmazkodott hozzájuk.

Foglalkozik KRAMM, főleg HORN nyomán, a disputációk szerzőségének sokat vitatott kérdésével is és az egész problémát alárendelt jelentőségűnek minősíti. Utal rá, hogy pl. H. MUNDT 1936-ban (Lipcse, Carlson Verlag) megindított nagyméretű jegyzékében családtörténeti érdekből a címetek mindenütt a respondensek neve alatt sorolja fel. Különböző történeti fejlődés mutatható ki ezen a téren is. A XVII. században legtöbbször több respondens szerepel egymás mellett, addig a XVIII-ban általában csak egy, ritkán kettő. A szerző felfedi és megvédi kilétét a címlapon szereplő többi névvel szemben („*Praes. et Autor*”, „*Resp. et Aut.*”). Az előadás formája is megváltozik ugyanekkor. A tézis előadásmód helyébe a terjedelmesebb értekezés lép. Megjelennek a lábjegyzetek és a tudományos apparátus egyéb nyomai. A disputáló nem pusztán szócsöve többé tanárának, hanem munkatársa a kutatásban.

A polgárosodott német protestantizmus jellegzetes termékei az ú. n. tréfadisputációk. 1689-ben MOST ANNA ERZSÉBET vittenbergai patricius hölgy disputált „a szüzi szerelemről“, hogy, a címlap megjelölése szerint, „die höchste Ehre des Brautbettes zu erlangen“. KRAMM 21 ilyen művecskét talált anyagában.

KRAMM elmondja még, hogy disputációkat felsoroló jegyzéket elsősorban az egyetemi krónikákban találunk. 1734-től a pedellusok állítják össze a megjelent disszertációk és programok listáját. Az első nagyszabású disputáció-bibliográfia 1826-ban jelent meg, a LECHNER—HEINSIUS-féle, mintegy 100.000 címmel.

A dolgozat harmadik fejezete gyűjtéstörténeti jellegű. Azt vizsgálja, hogy hogyan alakult ki a mai vittenbergai disputációgyűjtemény. KRAMM szerint nem lehet felfedezni valamely terület módszeres ápolásának a nyomait. Rámutat KRAMM a vittenbergai főiskolai könyvtárnak háborús viszontagságok közt elszenvedett nagy veszteségeire is. Ebben az összefüggésben önkéntelenül a KASSAI-féle magyar könyvtárra gondolunk, amely mindenben osztotta a vittenbergai egyetemi könyvtár sorsát, tehát viszonylag nem nagy veszteségei is megmagyarázhatók a nélkül, hogy a magyar diákkönyvtárosok rovására kellene őket írni, mint ahogy az illetékesek tették, amikor a könyvtárat a magyar diákok kezeléséből a hallei egyetemi könyvtárba adták át.

A tanulmány második két harmada kísérli meg a disputációanyag kultúrgeográfiai és szociálstatisztikai értékelését. KRAMM elég összefüggő képet rajzol Vittenberga külföldi kapcsolatairól, bár ezt úgy éri el, hogy más források és szakművek ismertetése közben saját forrásai néha lapokon keresztül szóhoz sem jutnak. Míg a XVI. században Vittenberga az egész protestáns külföld főiskolája, hallgatói közt franciákat és spanyolokat is találunk, addig a XVII. században csak az ortodox luteránusok látogatják, skandinávok, baltiak, magyarországiak, hogy azután a XVIII. században ezek is mindjobban elpártoljanak. Legtovább éppen hazánk fiai tartottak ki padjai között.

A könyv utolsó fejezete számol be Vittenberga magyarországi és erdélyi kapcsolatairól. Sajnos, ebben a fejezetben van a legtöbb hiba is, annak ellenére, hogy KRAMM ugyancsak bőven merített ASZTALOS, KLEIN, SEIVERT és TRAUSSCH adatgyűjtéséből. Az összekötő-szöveg szinte az egész vonalon helyreigazításra szorul. Azt ne is említsük, hogy a tótokat a szerző a csehek és a morvák csoportjában tárgyalja. Elképzelésében az erdélyi szászok területe azonos az egész történelmi Erdéllyel. Így is írja: „Siebenbürgen (= Sachsen)“. A vittenbergai „magyarvérűek“ származási helyét felsorolva, Erdélyt nem említi (130. l.). TEUTSCH után mégis nyugodtan ismétli, hogy a XVII.

század elején Heidelbergában, majd Leidenben rohamosan gyarapodott az erdélyiek száma és nem gondol rá, hogy ezeken a református egyetemeken a luteránus szászoknak kevés keresnivalójuk lehetett. SYLVESTER helyett ERDŐSIT ír. Egy RAMUS-magyarázat nyomtatási évét 1538-ra teszi, holott a magyarázandó mű öt évvel később jelent meg (137. l.). TORDA ZSIGMONDOT GYALUI helyett GELEINEK nevezi és éppen őreá hivatkozva nevezi el Eperjest Vittenberga kamaraintézetének, holott TORDA éppenséggel nem csak Vittenbergában szedte össze tudományát, hiszen hosszasan tanult Krakóban, Louvainben és Páduában, rövidebb ideig pedig Genfben is. Az is téves, hogy 1550-ben volt Torda vittenbergai diák, mert ugyanott már 1544-ben szerzett magiszterséget (154. l.). A nagyszombati egyetem alapítási évéként 1635 helyett 1769-et ír (150. l.). Hogy milyen nagy felosztási hiba a tótokat nem a történeti Magyarország keretében, hanem a csehek és morvák közt tárgyalni, kitűnik, hogy a magyar kapcsolatokról szóló fejezetben nem egyszer lehetetlen szóhoz nem juttatnia a tót vonatkozásokat is, pl. amikor a KASSAI-féle magyar könyvtár szláv anyagáról szól és kénytelen megállapítani, hogy a kéziratok főtárgya a magyar történelem, továbbá, hogy a könyvanyag ajándékozói nagyrészt magyarok (142. l.). Egyik legkirívóbb tévedését különben éppen ebben a vonatkozásban követi el KRAMM. Azt írja, hogy a mai *Hallei Magyar Könyvtár* alapítója, MICHAELIS GYÖRGY, lefizette a „Magyarisierung“-nak a maga adóját, amikor 1686 körül felvette a KASSAI, majd KASSAI vezetéknevét. Először is KRAMM adós maradt a bizonyítékkal, hogy milyen alapon tartja a minden valószínűség szerint tót anyanyelvű KASSAIT németajkúnak. Másodszor KASSAI 11 éve a vittenbergai egyetemen tartózkodott, 1681-től egyenesen mint előadó magiszter, amikor 46 éves korában erre a névbővítésre szánta el magát. Életének egész további része ugyanebben a német környezetben folyt le, tisztségről-tisztségre emelkedett az egyetem szolgálatában. Nyolcvanöt éves korában bekövetkezett haláláig számtalan alkalom nyílt volna, hogy esetleg lelkiismerete ellen tett elhatározását megmátsa. Ezzel ellentétben éppen halála évében tette magyar ifjak javára és a magyarországi németek kizárásával nagy alapítványát. Ha KRAMM azt írta volna, hogy KASSAI elhagyott hazája iránti szeretetből és megbecsülésből önként vállalt azzal sorsközösséget akkor, amikor már idegen föld vendégszerető kenyerét ette, nem emeltünk volna kifogást, mert nem ment volna túl a való tényálláson. Ő azonban a „Magyarisierung“ szót használja és egyébként is teljesen anakronisztikusan nemzetiségi harcot szimatol olyan korban, amely az elnemzetietlenítő kísérletek közül Európának ezen a részén egyetlen más ilyen irányú törekvést ismert.

A szerző különben Vittenberga jelentőségét is helytelenül ítéli meg, amikor iskolaközpont helyett művelődési központnak látja Vittenbergát a „Délkelet“ számára. A magyar anyanyelvű hallgatók számára nem volt az. KRAMMOT saját adatai is a helyes irányba vezethették volna, ha megvizsgálta volna NÉMETHI JAKAB, SZÁRAZ FERENC vagy JOK JÁNOS könyvei alapján, hogy milyen könyveket olvastak Vittenberga magyar diákjai a XVI. században. Ezek között a könyvek között három frankfurti, egy kölni, egy tübingai és kettő bázeli nyomdának a terméke. Vittenbergai egy sincs köztük. JANUS PANNONIUSON, BONFININ, MELANCHTON *Lociján* és egy HEERBRANDON kívül a francia humanista, RAMUS, nem kevesebb, mint négy kötettel szerepel. A kis szász mezővárosban egyszerűbb és olcsóbb volt az élet, könnyebb volt az odajutás is és a magyar coetus, meg talán a fejlődési ösztöndíjak is segítségére voltak a szegényebb diákoknak. Ezek a könyvtárakban és a XVI. században még a tanári testületben is európai tájékozottságú tudományosságot találtak. Vittenbergának jelentősége akkor halványodott el, amikor az ortodoxia beköszöntével a humanista ihletésű nyugati kultúrhelyekkel ápolt összeköttetései félbeszakadtak. Magyar ifjak nem is indultak meg előbb nagyobb számban a német luteránus művelődés területeire, csak amikor a felvilágosodás terjedésével a német főiskolák újra kapcsolatba léptek a nagy európai eszmékkel és jó tanítványként csakhamar azok leg-hívebb pedagógus-terjesztőivé váltak. Ekkor azonban többé nem Vittenberga, hanem Halle, Jéna és Göttinga a fő tanulmányi célok.

Függelékül ideiktatunk néhány adatot KRAMM könyvéből a külföldi magyar könyvajándékozók névsorához. A 130. lap szerint az 1616. év vittenbergai rektorát, THURZÓ IMRE grófot, az egyik ajándékozási bejegyzés az egyetemi könyvtár „erectorának“ nevezi. Más ajándékozók: RÉVAI ELEK (Hallei Magyar Könyvtár, III. A. 225) és J. ACOLUTH (ugyanott, VI. 23, 46, 55, 70). KUSMANYI PÁL négy magyar társával együtt CHR. JUNCKER: *Herrn Christians Weisens Curieuse Gedancken von den Nouvelten oder Zeitungen...* Leipzig, Coburg 1706. c. művét ajándékozta szintén a KASSAI-féle magyar könyvtárnak (II. 69; I. A. 116). KUSMANYI PÁL a vittenbergai főiskolai könyvtárnak is ajándékozott könyvet, egy tót vallási iratát (Megj. 1723). Ugyanennek küldötte meg SIMONIDES JÁNOS 1704-ben Zittauban megjelent tót katekizmusmagyarázatát. A lőcsei FRÜHAUFOK, DÁNIEL és DÁVID, egy Lőcsén 1698-ban nyomott „*Evangelia et epistolae...*“ c. művet küldöttek meg a vittenbergai főiskolai könyvtárnak. KRAMM szerint ez utóbbi könyvtár szerzeményezési naplójában is található magyarok, mint ajándékozók, adatokat azonban, sajnos, nem sorol fel (141. l.).

BUCSAY MIHÁLY.

Radó Polikárp; *Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae quem concinnavit* D. DR. POLYCARPUS RADÓ O. S. B. Budapest. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Szerkeszti RÉDEY TIVADAR. XIV., Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941. 8°. 62 l. — U. a.: *Esztergomi Könyvtárak Liturgikus Kéziratai*. A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve. Pannonhalma, 1941. 86—142. l.

A magyarság középkori liturgikus emlékei iránti nagyobb-fokú érdeklődés KNAUZ NÁNDOR és DANKÓ ISTVÁN munkásságával kezdődött. Ők irányították a nemzet érdeklődését a hazai könyvtárakban meghúzódó szerkönyvekre (*Magyar Sion*, 1867—69; *Új Magyar Sion*, 1871—1872), amelynek gyakorlati eredménye lett KNAUZ Kortana, 1876, és DANKÓ I. *Vetus Hymnarium*, 1893, amelyben a források alapos ismeretével sorolta fel DANKÓ a középkori magyarvonatkozású himnuszokat. A *Kortan* és *Vetus Hymnarium* magában elegendő bizonyíték arra, hogy mennyire fontos a liturgikus emlékek repertóriumának összeállítása, mert a kutatók a részletkérdésekben csak így indulhatnak el biztos és alapos felkészültséggel. Utánuk inkább csak könyvdíszítés és művészettörténeti oldalról jelentkezett érdeklődés, míg legújában ZALÁN MENYHÉRT és KNEWALD KÁROLY munkái ismét rá nem irányították a figyelmet a magyar lelkiséghez szorosan hozzátartozó liturgikus multunkra. Mindezekhez hozzájárult, hogy napjainkban jelent meg Abbé V. LEROQUAISnak hatalmas kiadványa, a francia könyvtárakban fellelhető liturgikus kéziratok katalógusa: *Livre d'Heures*, *Misszálék*, *Breviáriumok*, *Pontifikálék* inventáriuma.

RADÓ megbecsülhetetlenül hasznos munkát végzett akkor, midőn a hazai liturgikus kéziratok Indexét latin nyelven közreadta. A tanulmány, amint a szerző maga is jelzi, nem alapul mindenütt önálló kutatáson, hanem katalógusok és megjelent cikkek alapján állítja össze az anyagot. Munkája annál értékesebb, mert a szerző ki merte magát tenni annak, hogy későbbi szerencsés és helyszínen dolgozó kutatók helyesbítsék indexét.

Könyvének anyagát három részre osztja föl. Az első részben a mai Magyarország területén fellelhető liturgikus könyveket sorolja fel, a másodikban azokat, amelyek a történeti Magyarország könyvtáraiban találhatóak, illetőleg voltak találhatóak 1918-ig, a harmadikban pedig azokról a liturgikus kéziratokról emlékezik meg, amelyek a sors különös kénye folytán idegen könyvtárakba szakadtak. Az egyes városokat alphabetikus sorrendben tárgyalja. Minden kézirathoz bibliográfiát fűz, amelyből a kódex színes élete bontakozik ki. Nem mellőzi el felsorakoztatni a kézirat művészettörténeti oldalával foglal-

kozó szerzőket, GEREVICH TIBOR, HOFFMAN EDIT, BERKOVITS ILONA legújabb tanulmányait.

Könyvében a Magyarországon található liturgikus kéziratok topográfiáját sikerült megkapni. Egerben van a MISKOLCZI LÁSZLÓ által illuminált 1394-es esztergomi misszálé, breváriumok (3) és antiphonálék társaságában. Ennek a könyvtárnak az anyaga eddig nincs feldolgozva, akárcsak az idegen eredetű kéziratokban *Livre d'Heures* és *Stundenbuchok*ban bővelkedő Tudományos Akadémiáé sem. Érdekes volna eldönteni, hogy az idegen eredeti szerkönyveket, pl. a boroszlóit nem használták-e magyar egyházi férfiak, hisz nem egy nyert közülük itt egyházi méltóságot. POLNER JÁNOS párizsi diák, Cantor Ecclesiae S. Crucis Wratislaviensis; THURZÓ JÁNOS boroszlói püspök 1513-ban. Az Akadémia könyvei közt meg lehetne említeni a *Lányi-kódexet*, amelynek latin szövege premontrei apácák számára készült Ordinárium. A Szépművészeti Múzeum Graduáléja és Antiphonáriuma művészettörténeti szempontból képvisel nagy értéket. A magyar liturgia emlékeinek gazdag forrását őrzi a Magyar Nemzeti Múzeum, amelynek kéziratait nemrég dolgozta fel BARTONIEK EMMA mintaszerű katalógusában. 22 misszáléja és 19 breviáriuma sok magyar sajátosságot rejt magában. Itt van KÁLMÁNCSEI DOMONKOS székesfehérvári prépost (1474 körül készült) gyönyörű breviáriuma, amely ugyancsak kalandos utat tett meg Székesfehérvártól Lambachba és innét vissza mihozzánk. Az Egyetemi Könyvtár a hazai premontrei liturgiára ad gazdag felvilágosítást. A vidéki könyvtárak közül RADÓ sorra veszi Kolozsvár, Kalocsa, Csíksomlyó, Zirc anyagát. A debreceni könyvtár anyagának tárgyalásában a könyvtár Katalógusára támaszkodik, de helyesen felhívja a figyelmet a kódexek identifikálásban jelentkező ingadozásra és tévedésre. (A debreceni kéziratokra vonatkozólag e sorok írója tér vissza e folyóirat egyik közeli számában.) RADÓ P. Gyöngyös, Jászó (pálos szerkönyv) után a győri könyvtár anyagát ismerteti. A szombathelyi könyvtár RP no. 14. számú kézírata azt hiszem salzburgi breviárium, ami azért érdekes, mert Szent István ünnepét augusztus 19-én találjuk.

A második részt a gyulafehérvári anyaggal kezdi, amely liturgikus vonatkozásban a leggazdagabb. BEKE *Indexe*, Károlyfehérvár, 1874. és VARJÚ ELEMÉRnek a *Magyar Könyvszemlében* 1900—1901. megjelent ismertetésén kívül vajmi keveset tudunk ez értékes könyvtár liturgikus anyagáról (13 breviárium, 9 misszálé). Pedig Lőcse és Szepesség magyar vonatkozásban bővelkedő liturgikus élete ezek ismerete nélkül nehezen rajzolható meg. Barsszentkereszt, Besztercebánya, Selmezbánya, Körmöcbánya, Eperjes mellé a németújvári ferences zárda sorakozik gazdag anyaggal. A pozsonyi anyagban RP no. 224: *Diurnale* valószínűleg karthauzi eredetű, Szent Brunó nevét a litániába

és az orációk mellé beírja. RP. no. 220: Missale magyar provenienciája tekintettel a benne levő szentekre, Kunigunda, Helene regine, Udalrici Translacio... és beírása, Sebastiano de Wienna ordinis Eremitarum Sti Augustini in morthek moranti, még tüzetesebb vizsgálatot kíván.

A magyar könyv sorsa azonban a csonka határokon kívül is elnyúlik. RADÓ POLIKÁRP gondos gyűjtésében ezeket a könyveket is felsorolja. Bambergben nem meglepetés, hogy magyar vonatkozású graduálét találunk, hisz Szent István ünnepét itt még a nyomtatott könyv korában is megülték. Úgyhogy RP. 220-at GÁBOR GYULA (MKSzle, 1910, 24. l.) megállapításai ellenére sem mondanám magyarországi eredetűnek, míg erre a Szent István-officiumon kívül más bizonyíték nem kerül elő. A magyar szentek tisztelete magában nem bizonyítja a magyar eredetet. Hisz Bambergben nemcsak Szent István, hanem Szent Imre zsolozsmáját is mondták. L. *Breviarium secundum chorum ecclesie Bambergis 1501*. Paris, Bibl. Nat. Rés. B. 535. Fol. CXXVIvo. *In festo sancti Stephani regis*. Fol. CLXIII: *Emricis ducis ungarie ad vespas*. Vagy a bambergi misszáléban: *Missale Bambergense, 1490*. Paris, Vélin 211. Fol. CCXXVII. *Stephani regis ungarie officium*... Or. Mindenesetre magyar dicsőség, hogy szentjeink tiszteletét idegen egyházmegyék is átvették.

MÁTYÁS király misekönyve, amelyet ATTAVANTE illuminált, Bruxellesben van. A lengyelországi anyag Krakko (liber choralis) és Czenstochowával van képviselve. Göttweigbe érdekes módon pálos emlékek vetődtek el. Párizsban egy magyar pontificálé és SZATHMÁRY GYÖRGY díszes breviáriuma hirdeti a középkori magyar liturgia emléket. A vatikáni könyvtárban inkább korvinák vannak VITÉZ JÁNOS pontificáléja mellett. Salzburgban PÁLÓCZY GYÖRGY esztergomi érsek breviárumát találjuk meg. A zágrábi anyagot R. P. KNIEWALD KÁROLY kutatásai nyomán állítja össze. MR. 126 = *a legrégebb hazai (habóti) Sacramentarium*; MR. 165 = *Hartvik győri püspök Agenda Pontificalisa*; MR. 89 = *esztergomi Benedictionale*.

Könyvének legutolsó részében az eltűnt kéziratoknak szentel pár oldalt, s befejezésül szemléletes táblázatokkal egészíti ki tanulmányát. Az elsőben időrend alapján sorolja fel a kéziratokat (I.), a másodikban jelenlegi lelőhelyük (II.), végül egyházmegyék és rendek szerint. (IV.). A könyv végén a keresztteseket a rendek után vettem volna. A rend külföldi szerkönyveiben rendszerint a magyar hatás és vonatkozás domborodik ki. L. Debrecen. *Breviarium Cruciferorum XV. sz.* R. 453. fol. 8. jun. 26 S. *Ladislai regis et confessoris*.

Hogy a liturgikus kéziratok elemzéséből minő szellemtörténeti távlatok bontakozhatnak ki, arra a külföldi írók már eddig is több példát mutattak. Minden remény megvan arra, hogy a magyar tudo-

mányos világ bőségesen kiaknázza az Indexben felsorakoztatott forrásokat a magyarság középkori szellemi életének megrajzolásában.

*

RADÓ POLIKÁRP, aki Indexét a liturgikus kéziratok lelőhelye szerint állította össze, elsőnek vállalkozott arra, hogy FITZ JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának elgondolása szerint megjelenendő *Catalogue raisonné* alapjául szolgáló előzetes tanulmányokat helyszíni kutatás alapján megejtse. A *Pannonhalmi Evkönyvben* közzétett cikkében az esztergomi könyvtárak liturgikus anyagát veszi vizsgálat alá. Ennek a könyvtárnak nem egyszer súlyos csapásokat kellett elviselnie. 1196-ban a Bazilika leégett, 1304-ben VENCEL király, 1312-ben CSAK MÁTÉ fosztja ki, 1476-ban elviszik a legértékesebb kódexeket, íme, pár adat, amely eléggé bizonyítja, milyen viszontagságon esett át az ország leggazdagabb könyvtára.

A legrégebb magyar evangelistariumot, a *Szelepcsényi-kódexet* (1073 előtt), a MKSze 1939, 352—412. lapján már ismertette a szerző, rámutatva arra a hasonlóságra, amely közte és a *Hahóti-kódex* között van. A könyvtár egyetlen magyarországi eredetű missáléja esztergomi egyházmegyéjű, amit a Szent Vér ereklyéjének ünnepe, augusztus 8. mutat. E tisztelet hátterét érdemes volna tüzetesebben megvizsgálni. Ewichi missalé (kölni egyházmegye) és egy XIII. századi psalterium mellett itt van ULÁSZLÓ gradualéja. RADÓ POLIKÁRP tanulmányával egy időben írt erről BERKOVITS I.: *Az esztergomi Ulászló graduálé*. Budapest, 1941. (Különlenyomat a MKSze 1941. 4. számából.) és a graduálé miniatörát PISKI ZMILELY JÁNOS cseh miniatörrel azonosítja. (A fol. 11.-en látható ülő alak nem király, s nem a cseh, lengyel, magyar korona egyesítését jelenti, fején a hármaskorona, a miniatúra SZENT GERGELY pápát ábrázolja.) RADÓ dolgozatában a *Bakócz-graduálé* egi provenienciáját tisztázva, a PINELLI-féle *Pontificaléra* tér át. A XI. századi „Oláh-féle“ evangelistarium a könyvtár egyik legérdekesebb példánya, amely lüttichvidéki eredetre mutat.

Az esztergomi anyag leírásával a szerző hasznos bepillantást nyújtott az esztergomi könyvtárak eddig még nem katalogizált anyagába.

GÁBRIEL ASZTRIK.

... Gyarmati Balassa Bálintnak *Istenes Éneki*, melyek az 1632—1635 között kinyomtatott bécsi első edícióból most hasonmásban újonnan kibocsátottak VARJAS BÉLA által. Budapest, 1941. Rózsavölgyi és Társa kiadása. [6] + 190 + VI. l. kis 8°.

Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint*. Franklin-Társulat kiadása. 8°. é. n. 224 + 2 l.

VARJAS BÉLA, aki eddig két értekezésében foglalkozott a nagy renaissance költő *Istenes énekeivel*, hasonló kiadásban közzétette a legrégebb, ma ismert kiadását BALASSA BÁLINT vallásos költeményeinek. A sok bonyolult és még ma sem tisztázott kérdés közül, amelyek e vitéz és hívő, bohém költő élete és munkái körül a legutóbbi időkig tisztázatlanok voltak, VARJASnak sikerült tisztáznia, éppen folyóiratunk lapjain az *Istenes énekek* kiadásainak sorrendjét. Kutatásainak eredménye az, hogy BALASSA *Istenes énekei* először nem Bártfán jelentek meg, mint eddig tanultuk, hanem Bécsben, 1632—1635 táján a FERENCZI LŐRINC betűivel és dúcaival, valószínűleg RICKHES MIHÁLY nyomdájában s ez a kiadás több oly éneket tartalmaz, amelyek a későbbi, rendezetlen kiadásokban nincsenek benn. VARJAS a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár egyik BALASSA-kötetében ismerte föl az első kiadást s most ezt, fotóátviteles offsetnyomással, hasonlóan közli a magyar irodalom művelőivel és könyvkedvelőivel. Bevezető-soraiban és a jegyzetben röviden összefoglalja mintaszerű, részletező értekezéseinek eredményeit. Az első kiadásnak ez az utolsó kiadása szürke borítékjával, keretezett, egyszerűen stilizált címlapjával (az eredeti első kiadás címlapja nem maradt fenn) a kiadó jó ízlését s könyvtörténi tanultságát dicséri.

ECKHARDT SÁNDOR *Balassi Bálint* című műve az előbbi BALASSA BÁLINTRól szól. A költő ugyanis versfőiben BALASSINAK, némely okmányban BALASSÁNAK írja magát. Az irodalomtörténet, amint látjuk, még nem állapodott meg végképen, hogyan, melyik nevén emlegessük. Az előbb ismertetett könyv bibliofil kiadás, ez utóbbi a költő élet- és jellemrajza, a költő életművének, verseinek, a reágyakorolt idegen hatásoknak, a kor európai műveltségének, magyar életének, az idevágó politikai, művelődés, irodalom és tudománytörténeti kutatásoknak oly mély, alapos és tisztánlátó ismeretével, aminővel ritkán találkozunk. A jelenkorban lenézett pozitív kutatások eredményei ECKHARDT szintézisében, ötletes és színes megfogalmazásában klasszikus írói arcképpé tömörülnek és korának reális miliőjében idézik vissza a XVI. század legnagyobb magyar költőjének sokszínű alakját.

Folyóiratunkat e — nemcsak adatokban, hanem szempontokban és színekben is kivételesen gazdag könyvből a könyvtörténeti rész érdekli közelebről. Ami a könyvtörténetet a legközelebről érdekli, az a VOLATERANUS RAFAEL „*Commentariorum urbanorum... libri*, Basileae, 1530“ című művének BALASSI BÁLINT által használt példánya, ennek beleírt magyar szavai, bejegyzései és javításai. A hátsó fedőlapon BALASSI tollpróbái, „pocá“-ja s egy latin idézete után ez a bejegyzés olvasható: „*Az kigyelmed tanítványa Balassi Bálint*“. Ezt a könyvet nyilván BALASSI nevelője, BORNEMISZA PÉTER adta tanít-

ványa kezébe, aki kamaszkorától kezdve használhatta, mert a kamaszoknál szokásos elrajzolása egyes betűknek a játékos, bohém lelkületű poétára vall. A címlap „Commentariorum“ szavában az egyik O betűt nyilván ő rajzolta át, hozzáhúzgált vonalakkal csörgő-sipkás udvari bolondra, a másik O-t számárfejre. — Az olasz VOLATERRANUS (MAFFEI) latinnyelvű enciklopédiájában végzett tinta-javítások (nyomtatva: *zetel*, kijavítva tintával *zekel-re*, *Herdel* — *Erdélyre*) BORNEMISZA PÉTER kezétől származhatnak.

De ez csak ízelítő ebből a kiváló irodalomtörténeti műből, amely megmutatja, miként kell a pozitivisták kutatások adatait és eredményeit színesen, élvezhetően magas színvonalú szüntetikus, — vagy ahogy ma nevezzük, — szellemtörténeti egységbe összefoglalni.

Vajha ezek a jeles irodalomtörténeti munkák legyőznék a BALASSA-kódex sajkókazai levéltárának tulajdonosaiban azt a zárkózottságot, amely még mindig rejtve tartja a magyar irodalomtörténet művelői és műkedvelői elől a világi énekeket tartalmazó „kölem-kölem-féle“ verseket. Ennek hasonmás-kiadása nagy örömet jelentene a magyaságnak s nagy hálát és dicsőséget a magyar irodalmi és tudományos életben egykor oly nagy és tekintélyes szerepet játszó Radvánszky-családnak.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora.* Kir. M. Egyetemi Nyomda. [1941] 319 l. 8°.

Nagy Lajos 1342-ben lépett a magyar trónra. A hatszázadik évfordulóra díszes munkával ajándékozta meg az Egyetemi Nyomda az olvasóközönséget. A szép kiállítású, gazdagon illusztrált műben DERCSÉNYI DEZSŐ lelkiismeretes munkával és kellően nem is méltatható alapossággal dolgozta fel Nagy Lajos korának művészetét. Nem új eredményekre való törekvés DERCSÉNYI célja, hanem az eddigi kutatások anyagának egységbefoglalása. Amint ezt maga is hangsúlyozza, túlzott szerénységgel, szép bevezetésében: „A részletkérdések szakértője bizonyára több pontban fölényben érzi magát a munka szerzőjével szemben. De célunk nem is annyira újabb eredmények publikálása, mint inkább négy évtized művészeti fejlődésének széles alapon való felvázolása volt“.

A Magyar Könyvszemlében hosszasan kell foglalkoznunk e könyvvel, mert hiszen ma már az összefoglaló művészettörténeti munkák anyagának természetes tartozéka a kódexművészet, szerves tartozéka ez DERCSÉNYI könyvének is. A kódexművészet különben is nagy szerepet játszik Nagy Lajos korában. Ez időből való a magyar miniatúrafestészet egyik legmonumentálisabb emléke, a *Képes Krónika*. A kor miniatúrafestészetét DERCSÉNYI a festészetéről szóló fejezetben tárgyalja részletesebben (a 138—149. lapokon). A táblakép és freskó-

festészet Nagy Lajos korából gyérebben fennmaradt anyagát a miniatúrával egészíti ki. De a miniatúrafestészet részletes ismertetésén túl szinte az egész munkának a *Képes Krónika* lesz az aláfestője. DERCSÉNYI az udvari élet és lovagvilág „ünnepnapjait“, örömeit, szórakozásait, szokásait a *Képes Krónika* miniatúráin keresztül érzékelteti, a királykoronázás, esküvő, temetés, lovagi torna, vadászat, solymászat, templomépítés stb. ábrázolásainak bemutatásával. Így nemcsak nyolc táblán és egy szép színes mellékleten találkozunk a *Képes Krónikával*, hanem a finom miniatúrák és figurális iniciálék lépten-nyomon feltűnnek a szöveg közé illesztett képekben is.

Az udvari műveltség kialakulásában az itáliai hadjáratok jelentőségét hangsúlyozza a szerző. Amint GIOVANNI DA RAVENNA emlékiratából tudjuk, az első nápolyi hadjárat alkalmával Nagy Lajos örökségeként Budára kerül Róbert nápolyi király könyvtára. Ennek egy részét Nagy Lajos kedvelt udvari orvosának és felolvasójának, CONVERSINO DA RAVENNA-nak ajándékozza, de ezek a könyvek később, az orvos halála után, visszakerültek a királyi könyvtárba. Nápolyból kerülhetett az udvarába a *Secretum Secretorum* egy példánya, melynek a király részére készült másolata fennmaradt az oxfordi Bodleianában. Az itáliai hadjáratok nyomán más könyvek is kerültek Budára; így 1379-ben, a chioggiai ütközet alkalmából a budapesti Egyetemi Könyvtár pompás velencei *Dante-kódexe*.

Nagy Lajos részére írott kódexek közül csak kettő ismert: a *Képes Krónika* és a *Secretum Secretorum*. De Nagy Lajos udvarában Visegrádon készült 1367-ben a király jogtudósa, BREDENSCHYD JÁNOS számára egy arany iniciálékkal ékes kódex, a *S. Gregorii Papae Moralia super Job*, amelyet Klosterneuburgban őriznek. A Nagy Lajos korából származó festett kódexek nagy része az Orsz. Széchényi Könyvtár tulajdonában van: a *Képes Krónika* mellett öt Pozsonyból származó kódex (négy Missale Cod. lat. 214., Cod. lat. 94., Cod. lat. 215., Cod. lat. 220. és GANOIS VENCEL *Bibliája*, Cod. lat. 78.), egy, a csíki ferencrendi kolostorban 1364 körül írott *Psalterium* (Cod. lat. 366.), végül a *Képes Krónikával* együtt a velencei egyezmény alapján 1933-ban hazakerült *Capitularis liber* (Cod. lat. 408.). Ezenkívül a gyulafehérvári Batthyány Könyvtárnak ugyancsak Pozsonyból származó híres *Missale*-ja — amelyet 1377-ben festett HENRIK, csukárdi plébános, továbbá SZÉKELY MIKLÓS váradi kanonoknak a salzburgi Studienbibliothekban levő kódexe, és a díszes *Vatikáni Képes Legendarium* készült Nagy Lajos korában. DERCSÉNYI hiánytalanul ismerteti és lehetőleg időrendben tárgyalja e kódexeket, — pontosan összegezve az eddigi, részben különböző véleményeket. Hibául talán csak azt róhatnók fel, — hogy a különböző szempontokból megírt

fejezetekben gyakran ismétli az adatokat, s ezáltal néhol apróbb ellentmondások mutatkoznak könyvében.

Ha DERCSÉNYI a miniatúrafestészet tárgyalásánál nem is törekszik új eredményekre, mégis, eddig ismeretlen, értékes adatokkal és egy jelentős kódexszel gazdagítja a tudományt. Így közli, hogy a hiányos *Vatikáni Képes Legendarium* több miniatúrája a newyorki Morgan Library tulajdonában van. Említi még, hogy e kódexnek Párizsban is felbukkant pár lapja. (Kiegészítésként közöljük, hogy ezek még 1912-ben — jóval azelőtt, hogy KARL LAJOS a *Vatikáni Képes Legendariumot* fölfedezte — Párizsban, ROSENBERG aukcióján egy jelenleg ismeretlen tulajdonos birtokába kerültek. Két miniatúra leírását és egyiknek képét a SEYMOUR DE RICCI által készített árverési katalógus közli.) DERCSÉNYI továbbá egy XIV. században magyar tulajdonban volt eddig ismeretlen kódexet említ, a washingtoni Library of Congress pompás kétkötetes Bibliáját, amelyet megállapítása szerint NEKSEI DEMETERnek, I. Károly tárnokmesterének († 1339) címere díszít. Remélhetőleg e miniatúrákban gazdag Bibliával DERCSÉNYI hamarosan részletesen is meg fog ismertetni bennünket.

Befejezésül még egy technikai természetű megjegyzést kell tennünk. A szerző nem részletes jegyzeteket, hanem az egyes fejezetekre utaló bibliográfiát ad. Népszerűsítő munkáknál nincs szükség jegyzetre, de komoly, tudományos igényű monográfiában sokkal helyesebb, ha megmaradunk a jól bevált szokás, a forrásokra pontosan utaló jegyzetszámozás mellett. (Amennyiben a kiadó kívánságára a szövegben mellőzni kell a jegyzetszámokat, úgy álljon követendő mintaképül többek között HORVÁTH JÁNOS megoldása; a könyv végén a szöveg lapszámaira utaló részletes jegyzetelés.)

DERCSÉNYI DEZSŐ munkája határozott nyeresége művészettörténeti irodalmunknak és haszonnal forgathatja majd mindenki, akit a Nagy Lajos-kori szellemiség és könyvkultúra érdekel. BERKOVITS ILONA.

Monoki István : *A magyar időszi sajtó a román uralom alatt. 1919—1940.* Budapest, 1941. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Magyarország időszi sajtójának könyvészete, 7.) [Címlapkiadás]: *Monoki István: Magyar könyvtermelés a román uralom alatt. 1919—1940.* II. kötet: Hírlapok és folyóiratok. Budapest, 1941. Orsz. Széchényi Könyvtár, XII, 266, (2) l. 8-r.

A magyar nyelvű időszi sajtó számbavétele MONOKI ISTVÁN munkájával igen jelentős lépéssel haladt előre. Az 1919-től 1940. augusztus 30-ig terjedő időben Románia területén megjelent magyar nyelvű, valamint többnyelvű lapok esetében magyar- és egyéb nyelvű hírlapok és folyóiratok vétetnek a tekintélyes kötetben számba. A munka rövid, de annál tartalmasabb bevezetése a bibliográfia kelet-

kezési körülményeinek és címléirási módszerének ismertetése után szemléletes táblázatokkal és ezekhez fűzött világos magyarázatokkal tájékoztat a kisebbségi magyar sajtó minden életjelenségéről. A nevezett idő alatt 1260 magyar lap jelent meg az akkori Románia területén 1672 címen, 5627 évfolyammal. Érdekes jelenség, hogy ezzel az 5627 (a 2. táblán 5626) évfolyammal — mint az időszakai sajtó bibliográfiai egységeivel szemben — ugyanitt, ugyanebben az időben csak 6152 magyar könyv jelent meg, vagyis az időszakai sajtótermékek az egész magyarnyelvű nyomdai termelésnek 47,24 százalékát teszik ki, sőt, ha az 1. táblázatban az egyes évek termelési eredményét vizsgáljuk, az 1919. és 1920., majd az 1930-tól 1937-ig terjedő években az időszakai sajtótermékek száma a román uralom alatt felül is múlja a könyvékéit. MONOKI a magyar időszakai sajtónak ezt a túltermelését szembeállítja a magyarországi 1936. évi és a romániai 1938. évi nyomdai termeléssel, az időszakai sajtótermékek Magyarországon 1976 százalékot, Romániában 2175 százalékot tesznek ki. A szerző ebben annak bizonyítékát látja, hogy a magyar közönség, kulturális szükségleteit szolgáló szellemi táplálékát elsősorban az időszakai sajtóból merítette, mely olcsóságánál fogva jobban megfelelt a kisebbségi sorsban gazdaságilag leromlott magyarságnak. Azt hiszem, e kétségtelenül helyt álló magyarázat mellé, még egy szempontot is figyelembe lehetne venni, és pedig a századeleji Magyarország erősen centralizált könyvtermelési viszonyait. Ha például a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyvében* közölt *Magyar könyvészetben* lapozgatunk, feltűnik, milyen kevés a *nem* Budapesten megjelent könyv. Például a *Magyar könyvészet* 1910. évről közölt adataiban csak mintegy 80 munkát találunk, melyek a trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt területen jelentek meg, — míg az időszakai sajtótermékek között nem kevesebb, mint 205-öt számlálhatunk meg ugyanerről a vidékről. Természetes, hogy az akkori *Magyar könyvészet*, mint a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének kiadványa, elsősorban a könyvkereskedői forgalomba került könyveket vette nyilvántartásába, és a magánkiadványoknak csak válogatva biztosított helyet bibliográfiájában, de mégis a számok aránya képet ad könyvkiadásunk századeleji centralizáltságáról, mely a természetszerűleg helyhez kötött időszakai sajtótermésben nem állott fenn. A Romániához csatolt országrészek ezt az örökséget magukkal vitték, s minthogy Bukarest könyvkiadóvállalatai nyilván nem a magyar íróknak álltak rendelkezésére, a magyarságnak nagy erőfeszítéssel kellett a könyvkiadáshoz szükséges tőkét előteremtenie. Hogy ez pedig könyvek kiadása esetében nagyobb és lassabban forgó tőke, mint az időszakai sajtótermékeké, az csak természetes. Azt hiszem, ezek a körülmények is hozzájárulhattak az időszakai sajtó aránylagosan nagy számadataihoz.

A 4. táblázatból azután a lapok élettartamáról tájékozódhatunk, — s meglátjuk, hogy a vállalkozások jelentős része bizony igen rövid életű volt. Például az 1919-ben megindult 26 periodikából 5 érte meg 22. évfolyamával az 1940. évet és az 1938-ban indult 10 közül csak 5 érte meg a második és egy a harmadik évfolyamát. Viszont örvendetes jelenség, hogy az 1919 előtti időből fennmaradt 101 lapból 43, azaz 42,68 százalék, esetleg többszörös címváltozással, de mégis megérte az 1940. évet.

Rendkívül érdekes a földrajzilag tájékoztató 5. táblázat, melyből megtudjuk, hogy Románia 69 helyiségében hány lap jelent meg; Kolozsvár 437 lapcímmel vezet, azt követi a vissza nem tért Temesvár 214 lapcímmel, a harmadik helyen Nagyvárad áll 147-tel, majd ismét a vissza nem tért Arad következik 126-tal.

A tulajdonképeni bibliográfiai részt a 193 lapnyi betűrendes címjegyzék közli. Az időszaki sajtótermékek címléírása sok tekintetben lényegesen nehezebb feladatok elé állítja a bibliográfust, mint a könyveké. A könyv bibliográfiailag mindig egységes, még ha a benne nem közölt bibliográfiai adatok közvetett forrásból való megszerzése néha körülményes utánajárást kíván is. Az időszaki sajtótermékek esetében maga a bibliográfiai egységet képező évfolyam több számból tevődik össze, a címléírás adatai sűrűn, gyakran csupán a kiadó hanyagsága vagy fontoskodása következtében változnak. A bibliográfus, kivált, ha nagyobb korszak időszaki sajtójáról számol be, egy-egy bibliográfiai cikkely keretén belül a változásoknak gyakran egész sorozatát kénytelen elbeszélni. Az ilyen bibliográfiai cikkelyek áttekinthetősége és pontossága a könyvészet írójának főcélja és elsőrendű feladata. MONOKI pontos címléírásaival a lapok minden adatáról tájékoztat, minden cikkelyében a lap hű képe tükröződik. Ugyanezt a példás pontosságot találjuk az utalások kivitelezésében. A címléírások talán nyertek volna áttekinthetőségben, ha a bibliográfiai adatokban beállott változásokat kelttel (év, hónap és nap) és nem évfolyammal, számmal és évvel jelölte volna.

A betűrendes címjegyzéket szakbeosztásos tájékoztató követi, mely 16 csoportban jellegük szerint (napi, heti, hivatalos stb. lap) sorolja fel a korszak időszaki sajtótermékeit a címváltozások gondos figyelembevételével.

A földrajzi tájékoztató a lapok megjelenési helyének betűrendjében közli a lapcímeiket. A szerkesztők, főmunkatársak és laptulajdonosok névjegyzéke zárja le a kötetet, mely adatainak gazdagságával és különböző szempontok szerint csoportosított anyagával valóban a tárgyalt kor magyar időszaki sajtójának életét állítja szemünk elé.

GORIUPP ALISZ.

A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. (Jahrbuch der Stadtbibliothek Budapest.) X. 1940. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. [Budapest, 1941.] 8°. 379 l., 4 t.

1932 óta immár a tizedik évkönyvet adta ki a könyvtár igazgatója. Mindegyik kötet jelentése évről-évre arról az állandó és hazai viszonylatokban példás fejlődésről számolt be, melyet a könyvtár mai szép otthonába történt költözése óta tett meg. Egy évtized alatt a Főváros nagy anyagi támogatásából és a mintaszerűen megszervezett tisztviselőkar szorgalmából a könyvtár az ország legnagyobb forgalmú ilyenemű intézménye lett, kötetállománya már a félmilliót is meghaladta.

A szokásos beosztásban megjelent évkönyv 1940. évi jelentéséből megtudjuk, hogy az első háborús év forgalma még mindig örvendetes emelkedést mutatott. A kikölcsonzott és az olvasótermekben használt kötetek száma az előző évihez képest közel százezer kötettel nőtt meg. Az évi gyarapodásból kiemelkedik a királyi és császári olasz kormány 40.000 líra értékű könyvajándéka, melynek felajánlásáról már az előző évkönyvben értesültünk. (A 440 tudományos és 336 szépirodalmi mű betűrendes katalógusát a jelentés után találja az olvasó.) A könyvtár olasznyelvű anyaga, melynek gyarapítására a Főváros közgyűlése még 5000 pengőt állított be költségvetésébe, máris az olasz-magyar kulturális kapcsolatok értékes fejlesztését szolgálja. Az intézet megszerezte többek között néhai RÁKOSI JENŐ könyvgyűjteményét, jelentékeny gyarapodáshoz jutott a *Budapesti Gyűjtemény* is. Az ősnymtatványok VINCENTIUS BELLOVACENSIS: *Speculum hystoriale* című Nürnbergben, KOBERGERNÉL készült művével, a XVI. századi anyag 5, a XVII. századi 10 és a XVIII. századi irodalom 77 tétellel gazdagodtak. (Az időrendi jegyzék 13 oldalt ölel fel a kötet végén.) A könyvritkaságok terén az intézet megszerezte VII. GERGELY pápa *Decretalis*-ának és *Pastoralis*-ának velencei kiadásait, melyekkel együtt a könyvtár ősnymtatványainak száma 45-re emelkedett. Ez évben a tisztviselők közül dr. SEREGÉLY EMMA és dr. JAJCZAY JÁNOS vettek részt a külföldi bibliográfiai vállalkozások szerkesztési munkálataiban.

Az évkönyv három tanulmánya ezúttal is a könyvtár anyagával foglalkozik. VITÉZ HOMA GYULA az „*Aktuális nemzetpolitikai kérdések irodalma a Fővárosi Könyvtárban*“ IV. részeként az irányított gazdálkodásról írt bibliográfiai tanulmányt. A napjainkban sokat vitatott kérdés irodalmát a könyvtár anyagából állította össze, s ebben a célszerű és világos áttekintést tartotta szem előtt. A forrásmunkák négy főcsoportban sorakoznak fel. Az I. fejezet a világgazdaság és egyes tényezőit mutatja be; a II. fejezet az állam és a közgazdaság viszonyát tárgyalja s még négy nagy alcsoportra oszlik. A hangsúly

a III. fejezetben van, míg az anyag szakszerű feltárását a IV. fejezetben tömörítette a szerző.

A következő tanulmányban JAJCZAY JÁNOS egy ismeretlen műszaki rajzoló, névszerint MAX FELIX PAURNAK, a múlt század harmincas éveiben Pesten és Budán készített rajzait ismerteti gazdag kultúrtörténeti és irodalmi utalások keretében. A vázlatok mappába gyűjtve maradtak fenn és évekkel ezelőtt kerültek a könyvtárba. Alakjai a városban élő magyar paraszt, különféle tót árus, vásáros kofák, zenélő cigányok, utcát seprő megvasalt rabok, virsliárus, „dunavizes” stb. Szívesen ábrázol verbunkós jeleneteket is. A rajzok értéke művészi szempontból jelentéktelen, annál fontosabb kultúrhistoriai vonatkozásuk, mert a harmincas évek kisvárosi levegőjéből napjainkra vajmi kevés maradt fenn, melyet pedig PAUR rajzai hamisítatlan őszinteséggel örökítettek meg.

A harmadik tanulmányban GERENDÁS ERNŐ a könyvtár 1790-től 1870-ig terjedő időközből származó céhíráit dolgozta fel „*Adatok a budai és a pesti céhek életéhez*” címen. Munkája nem szűkszavú vizsgálat, hanem általános helyzetkép a céhszisztem és a kor gazdasági viszonyairól. A bevezetőben a céhélet kialakulását, jogi helyzetét és rendeltetését mondja el. Csak ezután veszi sorra a budai és pesti céhek életének alakulását, változatosságát, szerepét és szervezetét. A befejezés a céhélet utolsó éveit foglalja össze.

A könyvtár szerzeményeinek évenként szokásosan közzétett anyaga több mint száz oldalt foglal le. A jegyzék a decimális rendszer sok kis szakcsoportja szerint tagozódik és betűrendes tárgy- és névmutató járul hozzá. A gondos kiállítású évkönyvet a kurrens folyóiratok és napilapok jegyzéke zárja le. CSÁNKY MIKLÓS.

Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve.* Bevezetés a könyvészetbe. 1. kötet. A leíró és rendszerező bibliográfia. Budapest, 1941. [Orsz.] Széchényi Könyvtár. (2) 584 l. 8-r.

A bibliográfia elméleti irodalma eddig magyar nyelven önálló összefoglaló munkával nem dicsekedhetett; az egyetlen néhány éve megjelent ilyen tárgyú munka zavaros alapfogalmaival és tévedésektől hemzseggő meghatározásaival még bevezetésnek is alig volt nevezhető. Annál nagyobb örömmel üdvözölhetjük GULYÁS PÁL két kötetre tervezett alapos és minden részletre kiterjedő munkáját; most megjelent első kötete valóban a szó legjobb értelmében vett kézikönyv. Elméleti részében tájékoztat mindarról, amit a bibliográfusnak tudnia kell, — bőseges irodalmi utalásaival, a vonatkozó legfontosabb munkák jegyzékével, melyeket a kérdés elméleti része mellett mindig felsorol, elvezeti az olvasót a kérdés részletesebb megismerésének lehetőségéhez.

A bevezetésben a bibliográfia jelentőségének, fogalmának és felosztásának tárgyalása után „*A bibliográfiai leírásokban szokásos szak kifejezések*” címen a bibliográfusnak szükséges legfontosabb tudnivalókat, a bibliográfiának leggyakrabban használt terminus technicusait adja betűrendes jegyzékben, egyszerű, könnyen érthető magyarázatokkal.

Ezek után tér át a tulajdonképeni első részre, a leíró bibliográfia taglalására; az alapvető általános kérdésekből kiindulva (cédulanagyság, nem latinbetűs szövegek átírásának kérdése) a leírandó sajtótermékek válfajai szerint halad. A modern nyomtatványok leírásánál bevezeteskép a legfontosabb kiadott katalogizálási és részben bibliográfiai szabályzatok jegyzékét adja. Az instrukciók sorából kimaradt a Königl. Hof- u. Staatsbibliothek, illetőleg Bayerische Staatsbibliothek Magyarországon sokáig hatott szabályzata (München, 1911, 2. kiad. 1922.). A modern könyvek leírásának tárgyalásából néhány kitűnő részről kell külön megemlékeznünk, így: mit lehet a nyomtatvány címéből kihagyni, mit lehet rövidíteni (86—88. l.), mit tilos kihagyni a címleírásból (95—97. l.), valamint a bibliográfiai természetű megjegyzések felsorolása (114—117. l.). Ezeknek a kérdéseknek ennyire világos és jól átgondolt összeállítást hiába keressük a legjobb instrukciókban is. Szokatlannak tetszik a megjelenés helyének a szerzőtől javasolt átírása a nemzeti, illetőleg hivatalos nevére és a címlapi alak elhagyása (98. l.). Ez csak topográfiai csoportosításban készült bibliográfiákban és periodikák esetében természetes.

A modern könyvek leírását követi az ősnymtatványok, a régi magyar könyvek s egyéb könyvészeti ritkaságok, majd a zeneművek, térképek, metszetek és aprónymtatványok leírásának tárgyalása. Ezeket a speciális fejezeteket, minden kategóriára illő rész, a rendszőről szóló terjedelmes fejezet követi, három csoportban tárgyalva a rendsző megválasztásának szabályait, és pedig a szerint, hogy a szerző törvényes nevéen szerepel-e a leírandó nyomtatványon, álnevet használ-e, vagy egyáltalán nincs megnevezve. Mindegyik típus kivétel nélkül elbánást kívánó eseteit pontosan megbeszéli, jól megválasztott példákkal érthetővé teszi és a szükséges segédkönyvekkel megismertet. Az utalásokra és betűrendezésre vonatkozó szabályok ismertetése zárja le az első részt.

A második rész a rendszerező bibliográfia, a bibliográfiai és könyvtári szakrendszerek ismertetése. A tudományok filozófiai rendszerezésének történeti áttekintése után ugyancsak történeti sorrendben tárgyalja a már nem tisztán elméleti elgondolásokon nyugvó, hanem gyakorlati szempontokat is figyelembe vevő rendszereket KALLIMACHOSTÓL CROZETIG, külön fejezetet szentelve a magyar szakrendszereknek.

Ezzel a résszel a rendszerek áttekintésén kívül az egyetemes könyvtártörténet egy fejezetét írja meg. Már magában véve a rendszerek egész terjedelmében való közlése olyan könyvtártörténeti anyagot gyűjt össze, melyet ilyen részletességgel egybeállítva nem találunk a szakirodalomban. A rendszerek taglalásából azután tájékozódunk azok alkalmazásáról, elterjedéséről és egymásra való hatásáról. Különösen behatóan foglalkozik — elterjedtségénél fogva — a decimális szakrendszerrel, kitérve variánsaira, átdolgozásaira, bírálatára és elterjedtségét megmagyarázó előnyeire.

Végül az utolsó fejezetben a szakrendszereket elvető rendszó- és szótárkatalógus történetét, fejlődését, kialakult típusait és technikáját ismerteti, annak a reményének adva kifejezést, „hogy talán nincs messze az az idő, amikor a szakrendszerű és rendszókatalógus békés együttélését fogják propagálni az illetékes szakkörök“. Hogy attól az időtől, amidőn ezt — némi reális alappal — a magyar bibliográfiai szervezetben és könyvtári feldolgozásban propagálni lehessen, igen távol vagyunk, azt hiszem senki sem kételkedik, s addig valószínűleg sokan fognak akadni, akik előnyben részesítik a decimális rendszert, mely végre is gyakorlatilag mégis továbbtagolható, s minden rendszerbeli hibájától eltekintve, az összetartozó anyagot mégis összefogja, ha a decimális számjelek nem is biztosítják mindig az illető tárgynak azt a helyet és „rangot“, melyet az a tudományok rendszerező elgondolásában elfoglalna. A rendszókatalógussal szemben mindenesetre megvan az az előnye, melyet a szerző maga is idéz FRASCHETTI bírálatából: „... matematikai merevsége következtében, mely korlátozza a szakozó szabadságát s a felelősséget kizárólag a jelek hű alkalmazására szorítja, kiküszöböli az ingadozásokat, megakadályozza az önkényeskedéseket“ (504. l.).

Néhány, a gépi szedés mellett könnyen érthető adatokban, illetőleg irodalmi utalásokban előforduló sajtóhibát érdemes volna a kitűnő könyvbe illeszthető lapocskákon kijavíttatni, ilyen pl. „... amikor 1859-ben a Helytartótanács a M. Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának rendezését elrendelte...“ Ez 1855-ben történt. (200. l.) Vagy pl. Roth-ot szedtek Rath helyett a 120. és 122. lapon, Qurérard-t Quérard helyett a 182. és Diersch-t Diesch helyett a 492. lapon.

GORIUPP ALISZ.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Magyarázat egy sajtóközleményre. Újságaink az utóbbi időkben sűrűn foglalkoznak könyvtáraink munkájával, olykor kedvező, a könyvtárak célját támogató, olykor igen szerencsétlen formában. Megírják, hogy a könyvtárakat egyre több komoly kutató keresi fel, hogy a szegényebb néposztály, a munkások egyre többet olvasnak, mert nagy bennük a céltudatos művelődési törekvés — hogy a könyvtárakban a látogatók csonkításokat követnek el, képmellékleteket, kompromittáló cikkeket kiszakítanak —, sőt újabban olyan szempontok is felmerülnek, tudományos könyvtárakkal szemben is, hogy nem állanak egyik vagy másik politikai párt elgondolásainak szolgálatában s oly könyveket is tárolnak és olvasóik kezébe adnak, amelyek egyik vagy másik párt programja ellen érveket szolgáltathatnak: veszedelmes könyveket egyik vagy másik politikai párt törekvései és világnézete ellen.

A könyvtárak néma és tehetetlen kulturális tényezők, mozdulatlan raktárak, tiltakozási képesség nélkül magukba fogadják azt, amit bennük elraktároznak. Vannak könyvtárak, amelyek kötelesek, *törvény által közelezettek* minden, például Magyarországon és magyar nyelven megjelent könyvnek megőrzésére, sőt a törvény felhatalmazást ad nekik arra is, hogy ha egy könyv, újságszám, röpirat, röplap a nyomdától vagy a kiadótól nem futott be hozzájuk, a büntető, fenyítő hatóságokhoz forduljanak, amelyeknek szigorú ítélete elrettentse a nyomdákat a hanyagságtól, vagy egyes nyomtatványok céltudatos visszatartásától. Ilyen könyvtárak a nemzeti könyvtárak, hazánkban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. Ebben a könyvtárban meg kell lennie minden gondolatnak, eszmének, érvelésnek — minden emberi közlésnek, ami nyomtatásban magyarul megjelent. — S ha nem volna meg, ha az egymásután következő nagy politikai változások, átalakulások megsemmisítették volna az előzők politikai irodalmát, a Bach-korszak a negyvennyolcét, hatvanhét a Bach-korszakét, hogyan tudna ma véleményt alkotni korok törekvéseiről, eszmevilágáról a történetíró?

A könyvtáraknak különböző rendeltetésük van. Más a rendeltetése a múzeumi könyvtárnak, más az egyetemi, akadémiai, fővárosi, műegyetemi stb. könyvtáraknak, más a szakkönyvtáraknak, a kaszinó-, nép- és kölcsönkönyvtáraknak.

A politikai klubkönyvtárak, a gyermek-, nép- és kölcsönkönyvtárak irányíthatók. Elő lehet írni nekik, hogy milyen természetű, tar-

talmú, irányú, világfelfogású könyveket vásároljanak vagy fogadjanak el ajándékba. Tudományos könyvtárakban azonban a megkötöttség a tudomány halálát jelentheti. Elrendelhető-e tudományos könyvtárban, hogy például: az oroszán, tigris, farkas, vipera természetrajzával, a mérgesgázak előállításával, a veszedelmes bacillusok felismerésével foglalkozó könyveket a könyvállományba befogadni nem szabad? Eltilthatja-e, bármily hatóság a mérges gombák, a bürök, beléndek színes rajzait közlő könyvek kiküszöbölését, elégetését? És kinek használ, ha veszedelmes társadalmi kérdésekben, melyekről úgyis mindenki beszél és tud valamit, a könyveket elrejtjük a kutató elől?

Nem a tudományos könyvek fejtik ki a társadalmi és politikai propagandát, hanem a saját elmékedéseik, vagy a könyvek alapján szónokoló agitátorok és írózsurnaliszták, publiciszták, akik naponként, kis adagolásokban gyógyítják vagy fertőzik a legszélesebbkörű nagyközönséget. A szerkesztő, az újságíró és a publicista azonban — tapasztalataink szerint — az új, időszerű könyvekért nem jön könyvtárba, hanem megveszi, vagy vállalata számlájára meghozatja a szükséges könyveket. Sem a tudományos, sem a népszerűsítő könyv, sem a regény nem tud hatni a tömegekre, legalább is addig nem, amíg tétéleit az újságok fel nem aprózzák és a fáradttestű-lelkű munkás, a szoptatós anya, a gépírólány és egyéb elcsigázott lények (ilyenekből áll a társadalom túlnyomó része) számára érthetővé nem teszik. Akiknek pedig ez a kenyerük, akik politikai, társadalmi, világnézeti propagandisták, azok könyvtár nélkül is hozzájutnak a nekik fontos könyvekhez. És pedig nemcsak a propagandából élők. Kispesten, a Wekerle-telepen tizenöt évvel ezelőtt lakott egy szakszervezeti munkás, akinek tízezer kötetet számláló könyvtára volt...

Ma egy könyv legalább többszáz példányban jelenik meg. Legyen az a könyv bármily szempontból „destruktív“ vagy „reakciós“ — nekem, aki politikai, társadalmi, néplélektani — vagy patológiai szempontból vizsgálom az anyagot, szükségem van ennek a könyvnek áttekintésére. Esetleg egy-egy adatát fel tudom használni. Vegyem meg? Dobjak ki érte 5—10—20 pengőt? Amikor talán még sincs benne oly adat, amelyet felhasználhatnék? Ha magamnak kell megvennem minden könyvet, amelyre pillanatnyilag szükségem van, akkor mire való a könyvtár? S ha egy — mondjuk — veszedelmes könyv a könyvtárakban nincsen meg, de a könyvpiacra kapható, a kutató kényszerítve van, hogy megvegye, tehát anyagilag támogassa azt a könyvet, amelyet esetleg megvet.

Nem vagyunk politikai, világnézeti könyvtárak, nem beszélünk a szabadság gondolatának hasznos, helyes vagy kártékony, helytelen voltáról. De addig, amíg a tudományos könyvtárak kötelességeül a tudomány művelésének lehetővé tételét írják elő, önkényesen nem állít-

hatunk fel cenzúra-hivatalt. Elkobzott, ügyészség által egyetlen példányban hozzánk juttatott műveket szoros zár alá helyezünk, de hogy elvonjunk a kutatóktól oly könyveket, amelyek a kirakatokban láthatók, a piacon kaphatók, és kényszerítsük az olvasókat azoknak a boltokban mennél nagyobb példányszámban való megvásárlására, az írónak és kiadónak ily módon való támogatására, — azt egyetlen jó lelkiismeretű könyvtárnoktól sem lehet kívánni.

*

E cikk megírására oly sajtóközlemény adott alkalmat, amely a mintaszerűen vezetett Fővárosi Könyvtár ellen tendenciózus beállításban közölt adatokat. E sajnálatos jelenség hívta fel a könyvtárak figyelmét arra a veszedelemre, amely a könyvtárak hivatását nem ismerő egyének részéről a mai kitűnően működő s minden magyar polgár szükségleteit kielégítő magyar könyvtári szervezetet fenyegeti. Ezért tartottuk szükségesnek a fentieket elmondani. TR. Z.

Levél egy szakemberhez. A MKSzle 1941. évi III. füzetében ismerttettem BUCSAY MIHÁLY: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban című kiadványát. A bíráló megjegyzésektől a szerzők általában nincsenek elragadtatva, s így BUCSAY is a MKSzle 1941. évi IV. füzetében síkra száll munkája védelmében, hangoztatva, hogy én kiadványa hitelét csorbítani merészelttem. Vajjon mivel?

Rámpirít, hogy szakemberhez méltó módon, kitűnően ismeri HELLEBRANTnak a RMK. III. kötetéhez írott előszavát, amelyben HELLEBRANT kijelenti, hogy a leírt könyvek lelőhelyeinek felsorolásában nem törekedett teljességre, holott én ezt róla kétségbe mertem vonni! Ennek ismeretében egyáltalán nem kételkedtem. Mégis bátorkodom felhívni rá a figyelmét, mert a szakember számára messzebbmenő következtetésekre is alkalmat adhat, mint amennyit BUCSAY leszűrt belőle. Nem tudhattam, hogy BUCSAY számára — aki megkívánja, hogy szakembernek tekintsem — mindez majd még külön magyarázatra is szorul. Mert hiszen mindenki, aki ma régi magyar könyvekkel foglalkozik, fájdalmasan érzi a régi magyar könyvek újabb rendszeres felkutatásának és feldolgozásának hiányát. Fogalmunk sincs róla, hogy például a rengeteg átvizsgálatlan hazai könyvtár — még SZABÓ KÁROLY minden elismerést megérdemlő kutatásai után is — miféle és mennyi régi magyar könyvet rejtget magában. A hallei könyvtár háromszáz régi magyar unikuma — amint BUCSAY hirdeti — igen magas szám, de vajjon hány maradna ezek közül unikum, ha csak a hazai könyvtárakban nyilvántartott, de eddig még nem publikált anyaggal összevetnők, nem is szólva arról, ha a régi magyar könyvek újabb rendszeres feltárása is megtörténnék. Bibliográfusnak nem árt — különösen ilyen tekintélyes szám felvetésekor —, ha értékelésében efféle megfontolásokat is szemmel tart. Ezt talán fölösleges bővebben fejtegetnem... S alig hiszem, hogy a szakemberek félreértettek volna, amikor azt írtam: „Túlzás BUCSAYnak az az állítása, hogy a könyvtár háromszáznál több unikumot tartalmaz“ és „kellő utánjárással valószínű-

leg egy csomó hallei unikumról kiderülne, hogy nem egyetlen példány". Ezeket a kiragadott megjegyzéseimet olyan összefüggésben, ahogyan azok ismertetésben szerepelnek, csak egyféleképpen lehet érteni: azaz, hogy könyvtáraink alaposabb átvizsgálása után (ezt pedig sem a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kiegészítésekben bővelkedő Régi Magyar Könyvtár példányának átnézése, sem ZOVÁNYI JENŐ megjegyzései nem pótolják!) a hallei unikumok száma is megcsappanna. Minthogy ezt az utánajárást a szerző elmulasztotta, engedje meg, hogy a hallei könyvtár háromszáz unikumában továbbra is kételkedjünk.

BUCSAY fent idézett szavaimat alaposan félreértve, azt a vádat olvasta ki belőlük önmaga ellen, hogy munkája összeállításánál a már *előtte közzétett leírásokat* nem tartotta hiánytalanul számon. Képtelen állítás, amelyet én sehol sem mondtam, hiszen a már közölt anyag ismerete *elemi* kötelessége minden bibliográfia-összeállítónak, még akkor is, ha nem szakember s BUCSAY jóhiszeműségében nem kételkedtem. Fölösleges tehát egy el nem hangzott vád ellen hadakoznia.

De BUCSAY még tovább megy s kideríti, hogy én az általa *először* leírt nyomtatványokkal kapcsolatban őt a felfedezés dicsőségétől is el akarom ütni. Következtetése helyes lenne akkor, ha én is abból indultam volna ki, hogy a már közzétett munkák leírásait nem tartotta számon. Csakhogy az én ismertetésben is és most is követett gondolatsoromban az unikumok kérdését nem lehet egy kalap alá vonni a felfedezés kérdésével. Ismertetésben különben is mindig általában a hallei könyvtár háromszáz unikumáról beszélek, viszont a BUCSAY által *először* ismertetett anyag ennek körülbelül egyharmada. Mégsem valószínű, hogy a többi fölfedező támadást intézne ellenem ismertetésben kifejtett észrevételeimért. Mert hiszen, ha egy unikumról újabb előfordulások során kiderül, hogy nem egyetlen példány, az a fölfedező érdemét — BUCSAY megnyugtatására legyen mondva — egyáltalán nem érinti: az első leírás, akkor is első leírás marad. S ha kissé figyelmesebben elolvassa könyvéről írt megjegyzéseimet, megtalálhatja köztük eme második önmaga által koholt vád cáfolatát is, amikor azt írom, hogy „száz egynéhány eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványunkról számol be...”

BUCSAY elviselhetetlennek tartja azt a megállapítást, hogy „nem szakember léteire elismerésre méltó buzgósággal végezte munkáját”, mert ez nemcsak könyvére „borítja a dilettantizmusnak éppen a könyvészetben elviselhetetlen fellegét, de kitűnően jellemzi a könyvismertető eljárását is”. Nyilván felületes eljárásom megdöntésére BUCSAY felsorolja, hogy a „címmásolatok készítésébe” a debreceni egyetemi könyvtár gyakornokaként, „a többi könyvtárosi feladatba” a lipcsei Deutsche Bücherei-ben egy-egy féléven át nyert bevezetést, ami pedig „az elméleti képzettséget illeti”, a könyvészetből mint melléktárgyból *summa cum laude* doktori fokozatot szerzett. Bevallom bűnömet, minderről nem volt tudomásom. De ilyen mindent el-söprő bizonyítékok után én mégis azt tartom, rokonszenvesebb hozzáértő laikusnak lenni, mint laikus szakembernek. Mert ugyebár bevezető gyakorlatok s melléktárgyakból bármily szép eredménnyel letett szigorlatok még senkit sem avatnak szakértővé. A szakértelmet a kiadott mű dokumentálja s

a hozzáértést általában ennek alapján szokták megítélni. Ismertetésemben az értők valószínűleg észrevették idevágó megjegyzéseimet s így fölösleges azokat megismételni. Fölöttébb kiábrándító azonban, hogy BUCSAY éppen szakképzettségének hirdetése közben ilyenféle kifejezésekkel él: „*címmásolatok készítésébe*“ a debreceni egyetemi könyvtár gyakornokaként nyert bevezetést; vagy alább: „Szót érdemelt volna az a törekvésem is, amely nem csupán cím-, hanem *címlapmásolatot* kíván nyújtani, ha a tipográfiai lehetőségek korlátain belül is.“ Mint szakembernek s mint bibliográfiaösszeállítóknak tudnia kellene, hogy a *bibliográfiai leírás* nem azonos a *címmásolattal*, még kevésbé *címlapmásolattal*. Szakszerű könyvészeti mű a nyomtatványoknak vagy bibliográfiai leírását kell hogy adja, vagy párhuzamosan bibliográfiai leírását és cím-, illetőleg címlapmásolatát is (a cím-, illetőleg címlapmásolatnak önmagában könyvészeti szempontból alig van értéke). Egy munkában e kettőnek felváltva való alkalmazása, vagy helytelen kombinációja, súlyos hiba. Kérdhetném ezek után, miféle szakértelemmel készült az a könyvészeti mű, amelynek leírásai nem bibliográfiai leírások, mert hiszen bibliográfiai adatokkal kombinált cím-, illetőleg címlapmásolatokat akarnak adni, cím-, illetőleg címlapmásolatai pedig hiányosak, mert részben rövidített címeket ad, és nem hűek, mert tipográfiaiilag csak a „lehetőségek határain belül“ pontosak?! — S ezért a módszeréért a szerzőt még meg is kellett volna dícsérnem!

Mert BUCSAY kioktat arról is, hogy munkájában mit kellett volna több elismerésre méltatnom: mindenekelőtt jegyzékének célszerű elrendezését. Erről már ismertetésemben megemlékeztem, mást ma sem mondhatok róla. De elmulasztottam többek között rámutatni arra is, hogy BUCSAY szakított ama tradícióval, amely a respondenst tette meg a disszertációk szerzőjévé. Szerény ismereteim szerint a könyvészet már több mint negyven esztendeje szakított ezzel a tradícióval s azóta minden valamire való munka a respondenst csak akkor tünteti fel szerzőnek, ha ez a műből kétségtelenül megállapítható. De dícséret illette volna a szerzőt azért is, hogy a már kielégítően leírt példányokat nem írta le újból. Hogy ezt minő bibliográfus-erény alapján nem tette, azt nem tudom, hacsak a nyomdaköltségekben való takarékosagra nem gondolok. Végül pedig „szót érdemelt volna“ a szerzőnek az a törekvése is, hogy „nem csupán cím-, hanem címlapmásolatokat kíván nyújtani“. Valóban: *több* szót érdemelt volna, de én mégis jobbnak ítéltém ismertetésemben elhallgatni — a szerző érdekében.

Ezek után még csak ennyit: köszönöm BUCSAYnak, hogy alkalmat adott fantáziájában született önvádjainak elosztatására s néhány szakkérdés megvilágítására. Az ügyel azonban tovább nem óhajtván foglalkozni, azt a magam részéről egyszerismindenkorra lezártak tekintem.* VARJAS BELA.

Előfizetőink figyelmébe. Tisztelettel kérjük t. előfizetőinket, hogy hátralekös és idej előfizetési díjaitak szíveskedjenek beküldeni az Egyetemi Nyomda pénztárához. E füzethez csekklapot mellékelünk.

* A szerkesztőség sem kívánja e hosszúra nyúló vita továbbfolytatását, mivel az elvi kérdések már eléggé tisztáztattak.

FOLYÓIRATSZEMLE 1940.

(Rövidítések: *AB*: Archiv für Buchbinderei, Halle (Saale), XL. évf. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XIV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLII. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XIX. évf. 1—4. sz. — *BNy*: Bulletin of the New York Public Library, XLIV. évf., 1—5. sz. — *Bü*: Die Bücherei, Leipzig, VII. évf. — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communicationes, La Haye, VII. évf. — *ICI*: Informations sur la Coopération Intellectuelle, Paris, 3—8. sz. (1940.) — *LAR*: The Library Association Record, London, XLII. évf., 1—6., 10. sz. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXV. évf. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, X. évf., 1—2. sz. — *Ph*: Philobiblon, Brünn, XII. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVII. évf.
A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

1. A háború és a könyvtár.

W. STÖSSEL: Fünf Jahre Bücherei der Luftkriegsakademie. (ZBW 523.)

A Bü több közleményt szentelt a harcban álló Németbirodalom könyvtárügye terén folyó nagyjelentőségű építőmunka ismertetésének. Ezek közül a kiemelkedőbb fontosságúak:

W. KOCH: Wie Büchereien im Saarland sichergestellt wurden. (Bü 170: a Saar-vidéki könyvtáraknál fogantatosított háborús kárelhárító biztonsági intézkedésekről számol be; ismerteti továbbá a hadseregfejlesztést szolgáló könyvtári, valamint a határszéli könyvtárak fejlesztése céljából tett intézkedéseket.)

P. HARDEN-RAUCH—W. PFEFFER—W. KOCH—L. LANGENFELD: Die Aufbauarbeit im ersten Halbkriegsjahr. (Bü 176: a badeni, Saar-vidéki, pfalzi és trieri népkönyvtárak fejlődése a háború első félévében.)

P. KREMER: Kriegseinsatz der Volksbücherei Wittlich, Bez. Trier. (Bü 311.)

Német folyóiratokban olvassuk a következő háborús vonatkozású híreket:

a Nationalbibliothek, Wien, háborús anyaga a következő gyűjteményrészekre tagozódik: nyomtatványok; tábori postalevezés; tábori színház (frontszínház) és mozgókép; térképanyag; a legfőbb hadvezetés személyiségeinek, a magasabb kitüntetések birtokosainak, valamint a könyvtár hadbavonult alkalmazottainak képmásai; tábori újságok és egyéb katonai lapok. (ZBW 557.)

A schleswig-holsteini állami könyvtár könyvanyagát tartalmazó kieli vár keleti szárnyát az 1940. október 19-ére virradó éjjelen angol repülőkbombatalálata érte. A támadás következtében a könyvvállomány egyharmada elpusztult. (ZBW. 558.)

A ZBW (376.) a Völkischer Beobachter 1940. június 27-i számában foglalt híradás nyomán hírt közöl a löweni egyetemi könyvtár pusztulásáról. A Löwenbe 1940. májusában bevonult német katonaság a könyvtárat már lángokban találta. A pusztító tűzvész ekkor már annyira elterjedt az épületen és helyiségeiben, hogy a németek erőfeszítése jóformán hiábavalónak bizonyult: a 800.000 kötetre terjedő állomány javarésze elpusztult. A megejtett

vizsgálat során kiderült, hogy a tűzvész oka nem tűzérési vagy légi harc, hanem szándékos gyújtogatás volt, amelyet német csapatoknak a városba való bevonulása előtt követtek el, valószínűleg a városban tartózkodó angol csapatok.

Az első finn-orosz háború folyamán a karéliei területen 6 városi és 45 vidéki könyvtár semmisült meg teljes állományával, köztük a viborgi városi könyvtár is, melynek 115.000 kötetre terjedő állományában pótolhatatlan régi könyvek foglaltak. (ZBW 493.) (Ph. 185.) —

Instructions pour l'application de la défense aérienne dans les musées, les bibliothèques, les archives et institutions culturelles similaires en Allemagne. (Décret du Ministre de l'Aviation et Général en Chef de l'Aviation militaire, 26 aout 1939.) (ICI 168.)

L. R. McCOLVIN: Libraries to-day — for to-morrow. (LAR 4: a könyvtárak nemzeti jelentősége és szerepe háború idején. — Idézi JASTNAK azt a megfigyelést, amely szerint a háború bizonyos tekintetekben serkentőleg hat az olvasók érdeklődésére; így elsősorban egyes szakterületek (politika, közgazdaság, ipar) szakirodalmá iránt ébreszt fokozott érdeklődést. — Megemlíti az angol könyvtárosok egyesületének ama elvi határozatát, hogy a gyermekek neveltetésének rendes menetét a maga részéről a háború idején is minden rendelkezésére álló eszközzel biztosítani kívánja.)

E. V. CORBETT: War: the first three months. (LAR 11: az angol könyvtárosok egyesülete által az egyes angol könyvtárakhoz kibocsátott kérdőíveken befutott válaszok — 104 könyvtár válasza — alapján ismerteti az angol könyvtárak helyzetét és állapotát a háború első negyedévében. A válaszokból megtudjuk, hogy a 104 könyvtár közül már az első negyedévben részben bezárt, részben különféle korlátozásokat léptetett életbe 20 könyvtár. A férfiak helyén több könyvtárban női munkaerőket alkalmaztak. Nyitvatartásának időtartamát 42 könyvtár rövidítette meg az első negyedévben.)

Az angol könyvtáraknál fogatosított különféle háborús intézkedésekről és biztonsági rendszabályokról, valamint az angol könyvtárakban a háború folytán előállott helyzetről a következő közlemények számolnak be:

M. BEATTIE: County library notes. Library service in wartime (LAR 27: az elköltöztetett angol lakosságot befogadó vidékek olvasóforgalmáról.)

R. HOWARTH: Evacuation: a problem and an experiment. (LAR 15.) Libraries for H. M. Forces. (LAR 44.)

[R. D. H. SMITH]: The service of youth. (LAR 103.)

Books for prisoners of war. (LAR 137.)

Az amerikai „nemzeti önvédelem programja“ (National Defense Program) megoldandónak szánt könyvtárügyi és könyvtári feladataival a LJ 25 kisebb-nagyobb közleménye foglalkozik.

Az északamerikai könyvtárosok egyesülete (American Library Association), más hivatalos szervek bevonásával, megállapította a „nemzeti önvédelem programjának“ a könyvtárügyet illető fő célkitűzéseit. Ezek a célkitűzések a következők:

1. Katonai jellegű intézkedések (hadikönyvtárak, a tengerészet könyvtárainak igénybevétele, a kórházkönyvtári intézmény kiterjesztése).

2. Ipari felkészülés.

3. A demokrácia és problémái.

4. A könyvtári szolgálat és munka rendes menetének biztosítása. (LJ 698.)

W. E. WRIGHT: War subject-headings. (LJ 42: a philadelphiai háborús dokumentációs központ (The War Documentation Service of Philadelphia) az Európában folyó háború anyagának tárgyi alosztását tartalmazó magyarázatos jegyzéket adott ki. W. szerint a jegyzék nem hibátlan, de jó szolgálatot tehet. Kár, hogy a washingtoni Library of Congressnek a világháború anyagánál alkalmazott tárgyi alosztásait a jegyzék szerkesztői nem vették mindenütt figyelembe.)

A LJ (Books in air raids: LJ 1040.) a LAR október havi számából ismerteti az egyik angol kollégium könyvtárosának ismertetőjét a légítámadás következtében kárt szenvedett könyvtári könyvekkel való eljárásról.

2. Milyen irányban haladnak a könyvtárak?

V. EICHSTÄDT a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadásában (Das Schrifttum zur Judenfrage in den deutschen Bibliotheken: ZBW 60.) a német könyvtárak zsidó vonatkozású irodalmának anyagával foglalkozva tanulságosan szögezi le, hogy abban a körülményben, hogy ebben az irodalmi anyagban ma oly nagymértékben vagyunk a napisajtó anyagára utalva, a régi beszerzési és válogatási politikának az az egyoldalúsága nyilvánul meg, ami az értekezésekkel, általában; a kisebb terjedelmű nyomtatványokkal szemben meglehetősen mostoha módon jártak el. A Deutsches Gesamtkatalogból kitűnik például, hogy egy 1632-ből való jogi vagy teológiai kompendium tízszerannyi könyvtárban van meg, mint egy tudósítás a lützeni csatáról; egy 1890-ben megjelent tudományos bevezetőmunka ötszörannyi könyvtárban fordul elő, mint egy pártkomüniké Bismarck bukásáról. Kétségbevonhatatlan tény, hogy a múltban a könyvtárakban a tudományos irodalmat az úgynevezett időszerű napi irodalom rovására messze túlértékelték, nem számolva azzal, hogy az utóbbi az előbbinél helyenként és időnként sokkal értékesebb forrást jelenthet a tudományos búvárkodás számára. A kötelező példányrendszer bevezetése végül is kiküszöbölte a válogatásnak ezt az egyoldalúságát. — Felsorolja azokat a német könyvtárakat, amelyeknek fontos és jelentős zsidóvonatkozású anyaguk van, majd áttér annak a beható tárgyalására, hogy ezen anyagukat miként tárolják a szóbanforgó könyvtárak és hogy mi módon férhető hozzá a szóbanforgó anyag.

W. KAISER (Taking the library to the worker: LQu 50.) tanulmányának tárgya az a kérdés, hogy a kétkézi munkás tevékenységét a könyvtár mi módon szolgálhatja a legeredményesebb módon. Alapos és részletes vizsgálódása eredményeképpen szerző arra a megállapításra jut, hogy a könyvtárosnak meg kell ismerkednie a munka terminológiájával és gyakorlatával, hogy az e részben reáháramló feladatokat sikerrel láthassa el.

C. W. BAILEY: Library statistics speak. (LJ 513; a könyvtár eredményes működését feltétlenül elősegíti a helyes szempontokra menő, pontos statisztika. A cikk egy statisztikai tervezetet mutat be, melynek segítségével, szerző szerint, hozzávetőlegesen hű képet nyerhetünk egy könyvtár működéséről. A tervezet a beszerzés, katalogizálás, kölcsönzés és felvilágosító szolgálat, valamint az adminisztráció köréből vett kérdések kombinációjára támaszkodik.)

E. KAVANA: Indexing statistics. (LJ 935; azt fejtegeti, hogy a könyvtáros és a statisztikus munkája több tekintetben hasonló és így bizonyos fokok egymásra vannak utalva.)

H. L. BUTLER: An inquiry into the statement of motives by readers. (LQu 1; kimerítő tanulmány keretében ismerteti a Rochester Public Libraryben (New York) megéjtett statisztikai vizsgát, mely annak a kérdésnek a tisztázását célozta, hogy miért (milyen okból, indokból) olvas a közönség? A százalékokban kifejezett eredmények, valamint az egyes válaszok természetszerűleg elsősorban az amerikai olvasórétegekre jellemzőek.)

N. S. E. PUGSLEY: Our place in this war and after. (LAR 134; azt fejtegeti, hogy a háború maga is bizonyos nevelőhatást fog gyakorolni a könyvtárosokra; ezenfelül azonban az angoloknak már most meg kell tenniük az előkészületeket egy mozgékonyabb, tökéletesebb könyvtári apparátus megteremtésére, hogy a háború után megoldandó szociális kérdéseknek meg tudjanak felelni.)

E. M. SMITH: The library feels its way in parent education. (LJ 616; a könyvtár bizonyos tekintetben a felnőttek iskolájának tekinthető. A cikk a kérdést az U. S. A.-beli viszonyok szempontjából veszi vizsgálat alá.)

Az 1938. és 1939. évről szóló beszámolóknak hasonló fejezeteiben már ismertettünk néhány olyan közleményt, amelyek alkalmasak arra, hogy bizonyos, az amerikai könyvtárügy — s távolabbról: majd minden *public library*-típusú könyvtárkultúra — mélyén lappangó válságtünetekre felhívják figyelmünket. (MKSzle 1939, 326.; u. o. 1940, 318.) A LJ 1940. évi folyamából most végre teljes mértékben napfényre kerül e válság mibenléte és mértéke. Azt hisszük aligha tévedünk, amikor feltételezzük, hogy a kérdés mostani, valóban gyökeres formában való újrafelvételét egy európai könyvtáros — MUNTHER — Amerikában nagy port felvert könyvének („American librarianship from a European angle: an attempt at an evaluation of policies and activities“). Megj. Chicagóban, 1939-ben) kell tulajdonítanunk. (A munkáról tavalyi könyvismertetéseink sorában már megemlékeztünk; idén ismét visszatérünk reá ismertetéseink során.)

J. CHANCELLOR (Mass education and the public library: LJ 54.) szerint az amerikai könyvtárosok egyesületétől (A. L. A.) szerzett felvilágosítás alapján kimondhatjuk, hogy az U. S. A. lakosságának csupán egyharmada van nyilvános közkönyvtárakkal (*public library*-ekkel) megfelelőképpen ellátva; a lakosoknak egy másik harmada csak részben tekinthető ellátottnak, míg a fennmaradó harmad — könyvtárak híján — szinte teljesen ki van zárva a könyvtárhasználat lehetőségéből. Tény az is, hogy a könyvtárakkal megfelelőképpen ellátott területeken is csak a lakosság 30%-a használja a könyvtárakat. E 30%-nak is majd felét diákok teszik, akiknek a könyvtárakra iskolai tanulmányaik miatt van szükségük. Ha viszont azt vizsgáljuk, hogy miért, milyen okból olvas az amerikai ember, arra a szomorú megállapításra jutunk, hogy az olvasóknak csupán mintegy 15%-a olvas kimondottan művelődési célból. Nyilvánvaló, hogy a nyilvános közkönyvtárak ilyen helyzet mellett valóban eredményes felvilágosító- és nevelőmunkát szűles körben nem végeznek. A segítség lehetőségeit vizsgálva, a legfontosabbnak azt tartja, hogy az amerikai közkönyvtárak a cél — a könyv megkedveltetése — érdekében minden lehető eszközt (rádió, propaganda-előadások stb.) ragadjanak meg a közönségnek a könyvtárba való becsalogtatása érdekében.

C. VITZ (Who is to blame?: LJ 999.) szerint a viszonyoknak illetően alakulásért részben maguk a könyvtárosok is felelősek. Szerinte elsősorban szigorúan állami könyvtáregyesületre van szükség.

M. S. DUDGEON (State-wide library planning: LJ 1003.) céltudatos munkával megvalósítandó tervvel kíván hozzájárulni a probléma megoldásához. A fő teendők szerinte: 1. Az ellátatlan vidékek megszervezése. 2. Ott, ahol a könyvtárak elosztása egyenlőtlen, e helyzet megjavítása. 3. Biztosítása annak, hogy az, aki fontos okból kíván használni könyvtári könyvet, meg is kapja azt. 4. A bibliográfiai apparátus megjavítása. 5. Az állami támogatások növelése, stb.

G. SCHÜTZ (Libraries: wake up and plan: LJ 310) szerint a könyvtárak közművelődési hatásáról beszélni ott, ahol a lakosoknak legfeljebb 20%-a él a könyvtárakkal, természetesen nem lehet. A könyvtár ne a külső csillogást keresse, hanem elsősorban belsőleg váljék korszerűvé. Ezt követeli az élet fejlődése. Felhívja az amerikai könyvtárostársadalmat, hogy lássa meg végre a könyvtárosi hivatás igazi problémáit és ezeket a problémákat az emberi társadalom létének, fejlődésének és igazi céljainak tükrében tekintse.

G. F. BOWERMAN: The children's department: fundamental for successful library work. (LJ 953.)

X. P. SMITH: Streamlining library instruction. (LJ 521.)

3. A könyveszerzés.

J. A. HOWARD: Gauging the call of the reading public for religious books. From the public library angle. (LJ 573: milyen beszerzési és válogatási politikát tanúsítsanak a vallásos tárgyú könyvek irányában mutatók)

olvasói érdeklődéssel szemben a nyilvános közkönyvtárak? Szerző szerint a következő irányelvek alapján járjunk el: 1. Várjuk be mindig, mely címek iránt mutatkozik érdeklődés. 2. Ugyanazon műből ne szerezzünk be több példányt, ha az illető mű iránt kereslet nem mutatkozik. 3. A legolvasottabb művekből szerezzünk be több példányt.)

N. C. VAN DEUSEN: Periodical Exchange. (LJ 131: proposíciók a fölspéldánycserére vonatkozólag; a cikkben foglaltak kizárólag az amerikai könyvtárakat érintik.)

4. Katalogizálás.

E. ACKERKNECHT: Deutsche und amerikanische Büchereihandschrift. (ZBW 395: a német és amerikai könyvtárakban otthonos címfelvételi kézírássok külső képeről közöl magyarázó ábrákkal kísért érdekes tanulmányt. A könyvtári kézírással kapcsolatos legfontosabb követelmény szerinte az egyes betűk és számok világos és egyértelmű kiírtsága, az egyes szó- és számképek világos körülhatároltsága és végül az írásképek bizonyos egységessége. Ez az egységesség természetesen nem jelenti azt, mintha az egyénnek a kézírásban is megnyilvánuló kifejezőereje bármi tekintetben is csorbát szenvedne. Az írógép fokozódó térhódítása A. szerint nem jelent veszélyt a kézírás megmaradására nézve, hiszen azt tapasztaljuk, hogy a könyvtári írás elsajátítását elemi követelménynek tekintik még Amerikában is, ahol pedig oly előszere-ttel alkalmazzák a munkatechnika minden új eredményét.)

H. G. VON RUNDSTEDT: Der Realkatalog und die Wehrwissenschaften. (ZBW 74.)

E. STRÜBING: Der Registerkatalog der Landesbibliothek Weimar. (ZBW 356.)

E. WALLNER: Inventarisierung und Katalogisierung von Handschriften. (ZBW 52.)

L. DENECKE: Über die Ausbildung einer Instruktion für das Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich. (ZBW 45.)

U. JOHANSEN: Die polnischen und russischen Katalogisierungsvorschriften. (ZBW 387: szláv területen a legújabb időkig a porosz vagy a velük rokon címfelvételi szabályzatok voltak használatban. Újabban a volt lengyel és orosz területeken új szabályok jöttek divatba, amelyek már több lényeges ponton eltérnek a porosz szabályzattól és az angol CR (Catalog Rules) felé mutatnak közeledést. Igen érdekes a két séma oroszországi megütkezésének története. Leningrád a régi porosz instrukciók mellett tört lándzsát, Moszkva viszont az új mellett. A CR végső győzelme kezdettől fogva nem volt vitás, tekintve, hogy az orosz könyvtárak képviselőinek túlnyomó többsége ebben a szabályzatban látta biztosítva a nemzetközi szabályozás lehetőségét. A Moszkvában megtartott első könyvtároskongresszuson már annyira a CR mellett nyilvánult meg a hangulat, hogy a porosz szabályzatról egyetlen egy referátum sem hangzott el, annak ellenére, hogy az orosz könyvtárak jórésze a porosz instrukciók szerint volt katalogizálva és így egy új rendszer bevezetése mindenképpen megfontolandónak látszott. A kongresszus végül határozattá emelte azt a szándékát, hogy egy egységes orosz szabályzatot kíván kidolgoztatni a CR alapján. A tanulmány szerzője vizsgálat alá veszi a lengyel és orosz területeken érvényes szabályzatok eltéréseit a porosz szabályzattól, beszámol az önálló megoldásokról és ennek kapcsán az ezekben fennálló számos ellentmondásra mutat rá.)

J. E. HITCHCOCK: Subject coverage in university library catalogs. (LQu 69.)

N. O. RUSH—M. D. HERRICK: Recataloging an old library. (LJ 668: a régi anyag újrafelvételéről.)

M. E. BOWERS: Cataloging with stencils. (LJ 462.)

L. M. MORSCH: Cataloging and classification and the needs for popular service. (LJ 561.)

5. Szakozás, decimálás.

Deutsche Gesamtausgabe der Dezimalklassifikation. 6. Lieferung: Abteilung 63/66. (FDC 87: a tizedes osztályozás német összkiadása most megjelent 6. részének tartalmáról ad részletes áttekintést.)

L. M. MORSCH: Cataloging and classification and the needs for popular service. (LJ 561: azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi módon fokozhatja egy nyilvános közkönyvtár a maga katalógusának használhatóságát. Vizsgálódásai eredményeképpen megállapítja, hogy a legfontosabb, hogy olyan részletesen osztályozzunk, amennyire csak lehetséges. Ugyancsak lényeges követelmény, hogy állandó használatra osztályozzunk.)

D. MONTEL: France adopts the American subject headings. (LJ 1014.)

F. DONKER DUYVIS: XIVth Report of the International Committee of Universal Classification. (FDC 77.)

6. Könyvkölcsönzés.

I. GRAEBSCHE: Aus der Praxis der Jugendausleihe im Kriege. (Bü 274.)

M. HOOD—G. R. LYLE: A new system of book charging for college libraries. (LJ 18.)

A. G. EVANS: The compleat borrower. (LAR 106.)

7. Olvasótermi használat.

A. I. BRYAN: The reader as a person. (LJ 137: olvasó-pszichológiai tanulmány, telve helyi vonatkozásokkal.)

K. BROWN: A guide to the reference collections of the New York Public Library. (BNy 57, 373: az olvasóterem állományának ismertetése szakok szerint. Az előző öt évfolyamban közölt cikksorozat folytatása.)

8. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

A. v. HARNACK a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott nagyjelentőségű előadásában (Die Auskunftserteilung als bibliothekarische Aufgabe: ZBW 16.) a felvilágosító szolgálatról mint könyvtári feladatról beszélt. Lezögezte, hogy a felvilágosítás-szolgáltatás minden könyvtárnak feladata. A szolgálat alapja a könyvtár katalógusa, amely azonban a könyvtárak mai méretei mellett már nem mindenkor elégséges. A katalógusok mellett a mai könyvtárnak más segédeszközökre is támaszkodnia kell, hogy felvilágosító szolgálatát megfelelőképpen elláthassa. A tanulmány szerzője — a Preussische Staatsbibliothekban hosszú évek gyakorlatával megszerzett személyes tapasztalatai alapján — a következőkben foglalja össze a felvilágosító szolgálatot teljesítő könyvtáros tudnivalóit és kötelemait: A felvilágosítást kérőt mindig hallgassuk meg alaposan! Tájékozódjunk a felvilágosítást kérő személyéről is! A felvilágosítás szolgáltatásának műveleténél összpontosítsuk minden erőnket a feladatra! Vegyünk minden kérdést komolyan! Élünk teljes mértékben a könyvtárban rendelkezésünkre álló segédeszközökkel! Ne feledjük, hogy a felvilágosítást kérő szemében sokszor mi jelentjük az utolsó lehetőséget arra vonatkozólag, hogy kérdésre megfelelő választ kaphat és hogy magartartásunkkal magunk is közreműködünk az intézetünkkel kapcsolatos általános vélemény kialakításában! Ne merüljünk bele túlságosan azoknak a kérdéseknek a bűvárlatába, amelyek bennünket magunkat is érdekelnek! Ne vállaljunk olyan megbízásokat és munkákat, amelyeket másoknak ajánlottak fel! Gyarapítsuk tervszerűen a tudásunkat! Ne higyjük, hogy az, amit az egyetemen elsajátítottunk, még további 40 évre elegendő!

L. G. PATRICK: The information officer in the university library. (LAR 64: egy speciális könyvtár referenszolgálatos könyvtárosának munkakörét körvonalazza.)

R. L. W. COLLISON: The missing relative. (LAR 9: a könyvtárhoz — Amerikában — sokszor fordulnak azzal a kéréssel, hogy kutassa fel az eltűnt barátot vagy vezesse nyomra az elvesztett kapcsolatot. Az ilyen kérések teljesítése alól a könyvtár nehezen vonhatja ki magát; de talán nem is szükséges magát kivonnia, tekintve, hogy a felvilágosító szolgálatnak ez az ága egyszerűen találatkony eszközt jelent a könyvtár propagandájának is. A propagandának ez a módja a közönségnek a rétegét is meghódítaná a könyvtár számára, amely jelenleg még nincs megfelelő respektussal iránta. — Az eltűnt kapcsolat felkutatását megkönnyítendő, javasolja, hogy egy-egy vidék könyvtárai létesítsenek egy hivatalt „könyvtárközi” keresések megválaszolására. A hivatal működése a vidék egész területére terjedjen ki.)

D. L. ROOT: The library can induce travel. (LJ: A Cleveland Public Library-ben 10 év óta utazási felvilágosító szolgálat működik. Ennek a működését ismerteti a könnyed stílusban megírt kis cikk.)

C. TUDURI: Bibliothèque et documentation. (FDC 8.)

I. GRUNBERG: Un auxiliaire important des services de documentation dans l'administration et dans l'industrie. (FDC 53: a XV. nemzetközi dokumentációs kongresszuson elhangzott előadás.)

H. STOECKLER: Fotografische Apparate für Bibliotheken und Dokumentation. (FDC 84.)

D. DRAGULANESCU: Le cinquième centenaire de l'imprimerie et la documentation Roumaine. (FDC 100.)

Az 1939. évi zürichi (XV. nemzetközi) dokumentációs kongresszus 2—4. üléséről ad beszámolót a FDC (3, 39, 46). Az egyes ülések tárgya, az ülések sorrendjében, a következő volt: A dokumentáció a közigazgatásban; a dokumentáció az iparban; fényképi sokszorosító eljárások a dokumentációban.

9. A könyvtár propagandája.

S. HARRAL: Humanize public relations. (LJ 503: a köz és a könyvtár kapcsolatát szorosabbra kell fűzni. Ma azt tapasztaljuk, hogy a könyvtárak előtt igen sokan haladnak el olyanok, akik — példának okáért — még sosem láttak olvasótermet. Ezek után érthető, hogy a közfelfogásban rengeteg téves ismeret fogott gyökeret a könyvtárral kapcsolatban. Kevesen vannak tisztában a könyvtár céljával és a közösség életében betöltött szerepével is. Mind e hiányosságok kiküszöbölését erőteljesen kell szorgalmazni. Számolni kell mindenekelőtt azzal, hogy a köz érdeke lényegesen többet kíván a könyvtártól, mint csupán könyvet. Könyvtár és közönség kapcsolatát olyan módon kell megalapozni, hogy ezek a kapcsolatok az U. S. A.-beli könyvtáraknál túlmenően, az egész évre terjedjenek ki mindenkor.)

D. YORKE: Thinking beyond books. (LJ 675: különösen kisebb könyvtárak emelhetik nagy mértékben a maguk népszerűségét és használatát olyan módon, ha különféle, kisebb-nagyobb bemutásokat és kiállításokat rendeznek. A tanulmány szerzője egy kisebb U. S. A.-beli könyvtárra hivatkozik, mely a vázolt módszert teljes sikerrel alkalmazta.)

A. I. BRYAN: The reader as a person. (LJ 137.)

G. SCHÜTZ: Library printing celebration. (LJ 255: hogyan aknázhathatnak ki a kisebb könyvtárak a könyvnyomtatás feltalálása 500. évfordulójának alkalmát a könyv és a könyvtár ügyének népszerűsítésére.)

R. L. W. COLLISON: The missing relative. (LAR 9.)

D. L. ROOT: The library can induce travel. (LJ 334.)

A rádióról, zenéről és filmről, — mint a könyvtár propagandájának eszközéről a LJ következő lapjain olvasunk: 25, 28, 208, 365, 497, 519, 601, 667, 794.

10. A könyvtárak együttműködése.

J. S. RICHARDS: Why and how should librarians associate. (LJ 1006: a könyvtárosok együttműködésére a könyvtáros képességeinek kifejlesztése és

a könyvtárak teljesítőképességének növelése érdekében van elsősorban szükség.)

Angol és amerikai könyvtárak együttműködésének különféle kérdéseiről írnak:

A. ESDAILE—L. NEWCOMBE: A new system of co-ordination among libraries. (LAR 156.)

E. L. SMITH: United we stand: regional co-ordination of small libraries. (LJ 565.)

L. M. PAYNE: Unsolved enquiries and reference library co-operation. (LAR 263.)

D. R. PFOUTZ—C. W. SUMNER—B. B. GRESSMAN: Rural library extension in Ohio. (LJ. 436.)

M. B. COVERT: Co-operative library service in Ashtabula County. (LJ 430.)

Library hospitality. (LAR 164: a cikk a más városok könyvtárainak olvasóit vendégül látó könyvtárakat a szerint csoportosítja, hogy vendégeiket milyen kedvezményekben részesítik.)

11. Fényképezés és mikrofilm.

H. H. FUSSLER: Library photography. (Állandó rovat a LJ-ben: újabb fotografikus eljárások, készülékek és anyagok ismertetése. A rovat az 1940. évben a következő érdekesebb témákról közölt cikkeket, ismertetéseket és híreket: fényképlaboratóriumok berendezése, világhírek a könyvtári fényképezés köréből, a mikrofilm műszaki kérdései, a mikrofilm propagandája, mikrofilm szakkönyvtárakról, a könyvtári mikrografia története az U. S. A. államaiban.)

A ZBW (79.) ismerteti H. KNIESnek a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadását (Photomikrographie in Bibliotheken). K. előadta, hogy tanácsadása mellett az Ernst Leitz-firma (Wetzlar) olyan foto-mikrografikai készüléket állított elő, mely a felvételt és a nagyító berendezést egy készülékben egyesíti. A szériaszzerű előállítás lehetősége már biztosítva van.

A FDC 84. lapján (H. STOECKLER: Fotografische Apparate für Bibliotheken und Dokumentation) ismertetve találjuk a Leitz-firma által forgalomba hozandó felvétel- és vetítőkészülékek mintáját. [V. ö. ehhez a franciák kísérletét: P. BOURGEOIS: Un nouvel appareil de lecture pour microfilm. (FDC 57.)]

A ZBW (80.) ismerteti W. SCHÜRMEYERnek a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadását (Filmphotokopie im Bibliothekswesen), melyben S. hangsúlyozta, hogy minden nagyobb német könyvtárat felvételkészülékkel kívánnak felszerelni. A mutatkozó anyagi nehézségek elhárítása céljából már tárgyalásokba kezdtek. — Egy könyvoldal filmképije — a számítások szerint — csak 2½ pfennigbe kerülne.

H. M. LYDENBERG: Photographic work in libraries. (LJ 178.)

M. LANGLOIS: Le micro-film et la reproduction des textes. (BB 63.)

F. DONKER DUVVIS: Copying-frames for reflectography. (FDC 82.)

Az ICI (192.) terjedelmes tanulmányt közöl „A mozgókép és a közlés” (Le cinéma et le goût public) címen. A tanulmány egy része a filmkönyvtárakkal foglalkozik. Ismerteti a világ legnagyobb filmkönyvtárait (Reichsfilmarchiv, Berlin; Cinémathèque française, Paris; National Film Library, London; Museum of Modern Art Film Library, New York).

Hírek:

Németországban a „Fachnormenausschuss für Bibliotheks-, Buch- und Zeitschriftenwesen” keretében megalakult az „Ausschuss für photographische Verfielfältigungsverfahren”. Az intézmény vezetője PRINZHORN professzor, a lipcsei egyetemi könyvtár igazgatója;

a Nationalbibliothek, Wien, negatívállományát miniszteri rendeletre egyesítették az egykori „Landesbildstelle Ostmark” negatívgyűjteményével; az angliai Szent Bonaventura-kollégium könyvtára mikrofilm-könyvtárat állít fel. A felvételek tárgya az angol könyv 1474—1640. Az előkészítő munkálatok során eddig 200.000 könyvoldalt fényképeztek le;

az U. S. A.-beli Brown University a Rockefeller-alapítványtól e célra juttatott 35.000 dollár erejéig mikrofilmezni kívánja Latin-Amerika könyvtárainak ritka könyv-anyagát;

K. D. METCALF, az amerikai könyvtárosok egyesülete (A. L. A.) fényképezési albizottságának elnöke tárgyalásokat folytatott európai könyvtárak értékes nyomtatványainak és kéziratainak fényképezése ügyében. A felvételek részletes munkaterve előkészületben van.

12. Könyvkötés, restaurálás.

A könyvnyomtatás feltalálásának 1940-ben világszerte megünnepeelt 500. évfordulója ad különös időszerezést H. SCHREIBER rendkívül érdekes tanulmányának, melynek címe: War Gutenberg Buchbinder? (ABB 46.) S. utal arra, hogy a Gutenberg ellen 1493-ban indított strassburgi per 1870-ben elpusztult, de előzőleg megbízható módon publikált aktáiból tudjuk, hogy Gutenberg 1436 után St. Arbogastban, Strassburg elővárosában különféle kézművi vállalkozásokat („aufentur und Kunst” — ahogy maga Gutenberg jelöli) folytatott. Vállalkozásai egyik résztvevőjének, Andreas Dritzehnnek halála után ennek bátyja különféle követelésekkel lépett fel Gutenberggel szemben; ennek a körülménynek köszönhetjük az 1436. évtől kezdődőleg folytatott titokzatos kísérletekről szóló adatainkat. A perben elhangzott tanúvallomások azon része, amelyekből a kérdésre világosság derülhetne, természetesen igen szűkszavú, hiszen azok a kevesek, akik Gutenberg munkájáról tudtak valamit, a titoktartásban maguk is érdekelve voltak. Pozitív adatok hiányában fel kell azonban tételezni, hogy nem feltétlenül nyomtatási kísérletekről van szó, illetőleg mód van arra, hogy más feltevések is szóba kerülhessenek.

Néhány támpontunk is van arra vonatkozólag, hogy Gutenberg szóbanforgó vállalkozásaiban a könyvkötői tevékenység is szerepet játszott. Biztos tudomásunk van arról, hogy Gutenberg Strassburgban könyvek színezését oktatta; Dritzehn hagyatékában színes köveket találtak; a drágakőcsiszolás mesterségét pedig abban az időben nemcsak az ötvösök, hanem a könyvkötők is gyakorolták. Továbbá Gutenbergnek Strassburgban kétorsós sajtója volt; az ilyen sajtó abban az időben nemcsak a nyomdásznak, hanem a könyvkötőnek is mesterségbeli eszköze. A per aktáiban különféle fémmintákról esik szó, amelyekkel nyomtattak; a fémminták — S. szerint — alkalmaskak lehetnek bőrmunkák díszének elkészítésére is. Egy metszési munkához való eszközléről („snytzel Gezug”) is szó esik a per aktáiban, ami szintén támpontul szolgálhat. Végül ide kell sorolni Hans Dünne tanúvallomását 1436-ból, mely szerint Gutenberg csak a nyomtatáshoz szükséges dolgokhoz 100 aranyat kért. S. erre vonatkozólag megállapítja, hogy nyomtatáson az időben sokféle tevékenységet értettek. — A fenti adatokkal szemben azonban annyi ellenbizonyítékot lehetne felsorolni, hogy ezeknek súlya alatt mégis el kell vetnünk azt a feltevést, hogy Gutenberg könyvek kötésével is foglalkozott.

H. SCHREIBER: Die alten Einbände der Gutenberg-Bibel. (ZBW 511: a 42-soros Biblia 45 ismert példánya közül 9, tehát egyötöd része van korabeli kötésben. A tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy mely műhelyekből kerültek ki ezek a példányok? Valószínűnek tartja, hogy a példányok nagyobb része kötetlenül került ki a nyomdából. A bizonyíthatóan vagy hihetően Mainzban kötött példányokra vonatkozólag fennáll tehát ezekután a kérdés, van-e valaminő közülük a nyomdászhoz és a kiadóhoz? Ebből a

szempontból elsősorban a mainzi Gutenberg-múzeum példánya figyelemre méltó, mert kötése beigazoltan mainzi eredetű.)

M. J. HUSUNG: Programmatisches und Kritisches zu einem Atlas bzw. Corpus der Lederschnittenbände des Mittelalters. (ABB 41, 53, 73, 81: a cikk szerzője kimutatja, hogy a bőrmetszés [Buchlederschnitt] a tizennegyedik és tizenötödik században még specifikusan német műgyakorlat. Feltalálója alig-hanem Tider Woltmann, egy braunschweigi könyvkötőmester.)

H. LÜERS: Vom Einbinden dicker Bücher. (ABB 93: hasznos kötéstech-nikai tanácsok régi vastag, nehéz könyvek kötésére.)

F. K. WALTER: Administrative responsibility for the conservation of printed material. (LJ 568: a cikk szerzője szerint a könyvtárosnak jól kell értenie a könyvkötéshez is, hogy a könyvkötőt munkájában megfelelőképen irányíthassa.)

A LJ állandó kötéstechnikai rovatának (Bookbinding news) néhány fontosabb cikke:

M. H. SHELL: Binding supervision in library administration. (LJ 40.)

K. A. RUPPERT: Binding: practical, durable and aesthetic. (LJ 80.)

A. C. HANSEN: Library binding instruction at Pratt. (LJ 80.)

P. BARR: What is binding supervision? (LJ 404: a könyvtárak helyes könyvkötészeti programjának alapelvei: 1. A könyvtár mindenkor szá-moljon mult-, jelen- és jövőbeni szükségleteivel. 2. A helyes könyvkötési program alapja a jó munka, a budget teherbírása és az anyag meg-óvása. 3. A könyvkötési programnak a könyvtár adminisztrációjához kell alkalmazkodnia. 4. A könyvkötési programnak mindenkor számot kell vetnie a könyvtári anyag természetével. Különösen a könyvtár specialitásaira kell gondot fordítani. 5. Nagy gondot kell fordítani az ú. n. folyó anyagra is. 6. Ha szükség van rá, a könyveket haladéktalanul újra kell kötetni. 7. A kötésmunkák tervszerűségének előmozdítására tervezetet kell kidolgozni. 8. Azt, hogy egy kötet mikor kerüljön újrakötésre, állapota mellett haszná-latának multja és sejtethő jövője szabja meg.)

M. R. SMITH: Binding and the library budget. (LJ 548: a könyvek újrakötésének kérdése.)

A Rómában néhány éve megnyílt és beszámolóinkban már ismertetett „Istituto di Patologia del Libro“ nevű olasz könyvjavító intézet általános működését szemléltetően ismerteti A. SCHWABIK (Wie in der „Bücher-Klinik“ in Rom gearbeitet wird: Ph 157.);

az intézetet 1939 decemberében megleltette Mussolini miniszterelnök és Bottai nemzetnevelésügyi miniszter. (ABI 108.);

a római rádió 1940. március 31-i adásában hallgatóinak ismertetett adott az intézetről és működéséről. (ABI 267.)

13. A könyvtárépület, technikai berendezése, új találmányok.

Rudolf BUTTMANNnak, a müncheni bajor állami könyvtár vezérgaz-gatójának a könyvtár kibővítését ismertető, a 35. német könyvtárkongresz-szuson elhangzott előadását (Die baulichen Erweiterungen der Bayerischen Staatsbibliothek) a ZBW ismerteti röviden. (80.) A kibővítés eredmé-nyeképpen új helyiségeket kapott a könyvtár beszerző osztálya, a művészeti olvas-mányok számára pedig új olvasótermet nyit a könyvtár.

R. JOERDEN (Neue Freihandbüchereien in Hamburg; Bü 143) ismerteti a szabadválogató rendszerű kölcsönzési eljárás bevezetése folytán egyes ham-burgi olvasókönyvtáraknál szükségessé vált és már foganatosított könyvtár-átépítési munkálatokat.

Újabb német építkezésekről számolnak be:

[O.] JANSEN: Essens neue Volksbücherei-Hauptstelle. (Bü 279.)

R. JOERDEN: Umbau der Bücherhalle Hamburg-Hammerbrook. (Bü 280.)

W. ZINK: Neuaufbau der Stadtbücherei Castrop-Rauxel. (Bü 311.)

H. LÖSCHNIGG: Die Stadtbücherei Graz, Beginn des Aufbaues. (Bü 347.)

R. FÄRBER: Eröffnung der neuingerichteten Stadtbücherei Paderborn. (Bü 347.)

H. RUPPE: Neue Städtische Büchereien in Wien. (Bü 346.)

A LAR 1940. évi folyama ismét több új könyvtárápületet ismert.

(A legjelentősebbek: LAR 39, 108, 138, 265.)

A különösen Amerikában igen népszerű könyvtárkocsi („bibliobus“, „book-wagon“, „book-truck“, „bookmobile“, „book-bus“) növekvő térhódításáról tanuskodik a LJ több cikke: LJ 262, 395, 402, 648, 986, 1097.

A LJ állandó rovata (New buldings and equipment), az előző évekhez hasonlóan, az 1940. évben is több új könyvtárápületet és technikai berendezést ismertetett. A rovat beszámolt többek között a négy millió dollár költségen épülő új washingtoni nyilvános közkönyvtárról és feltűnően sok új találmányról adott ismertetést. Így bemutatta többek között egy a stack világítására szolgáló új típusú világítóberendezés mintáját, ismertetett egy főként a kéziratok pormentesítése szempontjából fontos új légtisztító készüléket és egy áttetsző lapvédő modelljét, mely a könyvmegóvás szempontját szolgálja igen ügyes és célszerű módon. 22. számát a folyóirat úgyszólván teljes egészében új könyvtárápületek, berendezésük és felszerelési tárgyaik ismertetésének szenteli. Az említettekén kívül is sok új könyvtárápítkezést, épületet és berendezést ismertet. A fontosabbak:

D. P. O. HARA: University of Wichita's new library. (LJ 146.)

C. D. MATTHEWS: Toward enlarging and rearranging a college library. (LJ 198.)

H. M. BLAIR: College library building opened. (LJ 280.)

E. BARTLETT: Western State College dedicates a new library building.

(LJ 283.)

T. G. BROWN: Brooklyn's new central library. (LJ 375.)

J. R. MASON: George Washington University's new library. (LJ 908.)

Stack levels added. (LJ 1093: a rochesteri egyetem könyvtára stack-jének kibővítéséről számol be. A stack-et, melyben 180.000 kötet számára volt férőhely, a kibővítéssel 290.000 kötet befogadására tették alkalmassá. A bővítési munkák miatt az állományt ki kellett mozdítani addigi helyéről, ami azonban nem okozott fennakadást a használatban.)

A Ph (6.) hírt ad arról, hogy a new-haveni Yale-egyetem számára 400.000 kötet befogadására alkalmas Y-alakú könyvtárápület épül.

14. A személyzet. Státus és szolgálati beosztás.

O. GLAUNING: Der weibliche mittlere Dienst. (ZBW 164: szerző a saját tapasztalataiból felhozott példákkal kívánja igazolni, hogy a nők könyvtári munkateljesítménye semmivel sem marad a férfiaké mögött. Azt tapasztalta, hogy a női munkerők önállóság és kollégialitás tekintetében is versenyre kelhetnek a férfiakkal. Azt hiszi, hogy egy szavazás, mely annak eldöntésére irányulna, hogy melyik nem állja meg jobban a helyét a könyvtári munkában, a nők javára dőlné el.)

I. WOLF: Noch einmal: Die Frau im mittleren Bibliotheksdienst. (ZBW 406: a szerző GLAUNING megállapításait támasztja alá.)

R. S. COWPER: Not in our stars. (LAR 166: a nőknek a vezető állásokra való alkalmassága kérdéséről elmélkedik. Véleményeket idéz annak igazolására, hogy a nők valóban alkalmasak könyvtári vezetőállások betöltésére. C. szerint a nők nem nyugodhatnak bele abba, hogy a vezető helyek el legyenek előlük zárva.)

G. R. LYLE: They have made their mark. (LJ. 947: egy amerikai könyvtárosokról készült statisztikát vizsgál meg. A statisztizált 169 könyvtáros életkorának átlaga 58 év; L. érdekes összehasonlítás kedvéért közli, hogy a legkiválóbb amerikai tudósok átlagban 40 évesek.)

W. VAN JACKSON: Negro library workers. (LQu 95.)

J. M. FLEXNER: Refugee librarians. (LJ 550: tévedésektől hemzsegő és a politikai elfogultság diktálta hozzászólás az Európából emigrált könyvtárosok amerikai könyvtáraknál leendő alkalmaztatásának kérdéséhez.)

15. Könyvtárosképzés.

HEINZ DÄHNHARDTnak, a német népkönyvtárügy egyik legfőbb irányítójának alapvető jelentőségű tanulmányát a német népkönyvtárosok továbbképzésének időszerű kérdéseiről és tapasztalatairól közli a Bü (Ergänzungsausbildung: Bü 202.). A tanulmányból kitűnőleg a német népkönyvtárak 1939—1940. évi továbbképző tanfolyamának vizsgáira bocsátott 102 jelölt közül 9 jelölt „jó”, 44 „megfelelő”, 32 pedig „elégséges” eredménnyel végzett. 6 jelölt nem jutott tovább, 11 jelölt pedig még ezután kerül vizsgára.

A német tudományos könyvtárosképzés 1938. augusztus 18-án rendeleti úton közzétett tan- és vizsgatervét örömmel üdvözli a német könyvtárosok egyesülete, 1939. június 2-án Grácban megtartott ülésén. A rendelet végrehajtási utasítása még nem jelent meg. Ugyancsak ezután jelenik meg a tudományos könyvtárak segédlétszámába (mittlere Dienst) képesítő tanfolyam vizsgaterve is. A népkönyvtárügy számára tervbevetett állami vizsgálóintézet létesítése a népkönyvtárosképzés önállóságának újabb állomását jelentené. (ZBW 86.)

A német tudományos könyvtáraknál a magasabb alkalmaztatásokra képesítő könyvtárosképzésnek 1940. február 29-én kelt rendelettel közzétett tan- és vizsgatervét mint jelentős lépést üdvözli a német könyvtárosok egyesülete, 1940. május 25-én Berlinben tartott ülésén. (ZBW 468.)

A wieni Nationalbibliothekban 1939. október 13-án és 17-én tartották meg egy tudományos könyvtárosképző tanfolyam záróvizsgáit. Eredmény: 5 jelölt közül 3 „jó”, 1 „dicséretes”, 1 pedig „elégséges” eredménnyel végzett. (ZBW 95.)

Ergänzungsprüfung für den Dienst an volkstümlichen Büchereien im Frühjahr 1940. (Bü 228: a német népkönyvtáraknál való alkalmaztatáshoz szükséges könyvtári továbbképző tanfolyamon sikerrel végzettek névsora.)

Bekanntmachung. (Bü 235: a német népkönyvtári vizsgabizottság előzetes tájékoztatása népkönyvtári tanfolyamzáró vizsgák terminusáról és tételeiről.)

Aufnahmen in die diesjährige Ausbildung für den Dienst an volkstümlichen Büchereien. (Bü 314: közli, hogy az 1940. október 1-én kezdődő 1940—1942. évi német népkönyvtárosképző tanfolyam jelentkezői lezárultak. A tanfolyamra összesen 20 férfit és 164 nőt vettek fel. A felvett nők életkora átlagban a 20. életév körül van.)

F. K. WALTER: Library binding in the library school curriculum (LJ 176: tekintve, hogy a könyvkötés technikája az utóbbi években sok tekintetben gyökeres változáson ment át, W. szerint a kötés oktatásának is alkalmazkodnia kell a megváltozott követelményekhez.)

E. M. WALKER: Painless library instruction via the movies. (LJ 519: szerző, a detroiti (Michigan) Mackenzie High School könyvtárosa közreműködésével a könyvtár működését bemutató oktatófilm készült. A cikk ismereti a film felvételének körülményeit.)

X. P. SMITH: Streamlining library instruction. (LJ 521: az eredményes könyvtárhasználat szempontjai, kollégiumi növendékek részére.)

E. M. FAIR: „When I went to library school”. (LJ 934: a cikk az amerikai könyvtárosképzés több időszerű kérdését érinti.)

Előzetesen tájékoztatnak a tervbevetett angol könyvtárosvizsgákról:

May examinations. Latest date of entry. (LAR 3.)

May examinations 1940. (LAR 38.)

May examinations. London Centre. (LAR. 105.)

May examinations. London Centre. (LAR 137.)

December examinations 1940. (LAR 262.)

Southern California. (LJ 43: a délkaliforniai egyetem könyvtártudományi iskolájának megnyitásával kapcsolatos híradás.)

J. I. WYER: The meaning of degrees. (LJ 62: az amerikai könyvtárosképzés időszerű kérdései.)

K. L. Sharp scholarship. (LJ 115.)

Denver summer sessions. (LJ 132: rövid beszámoló a denveri könyvtárosiskola működéséről.)

Hospital librarianship. (LJ 163: a minnesotai egyetem könyvtárosképző iskolája közli, hogy kórházi könyvtárosok számára 1940. április 1-i kezdettel rendezi negyedik tanfolyamát.)

Columbia library school. (LJ 298: a Columbia-egyetem könyvtárosiskolájának 1940. évre kiírt levéltárosi tanfolyamáról és a tanfolyam anyagáról tájékoztat előzetesen.)

Library training scholarships. (LJ 303: a massachustetsi könyvtárosegység által rendezendő könyvtárosi tanfolyamra figyelmeztet.)

Library training scholarships. (LJ 303: figyelmeztet a philadelphiai „Drexel Institute“ 1940. szeptemberében kezdődő könyvtárosi tanfolyamára.)

1940 Library School Appointments. (LJ 967: az U. S. A. könyvtárosiskoláinak és tanfolyamainak rovata.)

A felsorolt közleményeken kívül az U. S. A.-beli könyvtárosképzéssel kapcsolatos fontosabb közleményeket közöl a LJ a 28., 358., 650., 968., 969., 976., 977., 978. és 1039. l.-on.

SUPKA ERVIN

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Polykarp Radó : *O. S. B. Das Andenken der Herrschaft König Ludwig des Grossen in einem Messbuch aus Spalato.* Ein Messbuch des Nationalmuseums (c. l. m. ae. 334), vom Münchner Antiquar L. Rosenthal 1893 erstanden, früher im Franziskanerkloster auf der Insel Curzola, wohin es aus Zara kam, ist schon seit Jahrzehnten durch J. Melich als das älteste, mit lateinischen Buchstaben geschriebene Sprachdenkmal der kroatischen Sprache erwiesen (vgl. Anm. 2., sowie 16. und 18.). Vorliegende Studie beweist, dass es ein Reissmissale war, der ganze Befund zeigt dies, vgl. S. 4. Der Stamm des Messbuches (fol. 1—4' und fol. 23—168), geschrieben von der ersten Hand, ist für Weltpriester geschrieben (vgl. Anm. 29.) und zwar in Spalato, wie es aus dem Feste des Hl. Domnius hervorgeht (Anm. 4. und 5.). — Das Buch bekamen noch um die Mitte des XIV. Jahrhunderts Dominikaner, die einen Kalender dem Messbuch beilegten (fol. 5—10'). Der Dominikaner-Charakter dieses Kalenders ist evident (vgl. S. 6—7.). Das ursprüngliche Buch trug keine Spur von ungarischem Einfluss: der Kalender jedoch zeigt die heiligen Patrone des ungarischen Königreiches auf (vgl. S. 8.). Auch der Kalender ist in Spalato geschrieben worden: das Fest des Hl. Domnius zeigt dies (vgl. noch Anm. 33.). Der ungarische Einfluss im Kalender lässt sich dadurch erklären, dass Ludwig der Grosse Dalmatien 1357 von Venedig zurückeroberte und Spalato so wieder dem ungarischen Reich eingegliedert wurde. Der Kalender ist tatsächlich nach 1348 geschrieben worden: da das Fest des Hl. Vinzenz, des Diakons, als „totum duplex“ im Kalender vorkommt, vorgeschrieben von dem Generalkapitel des Jahres 1348; die Beschlüsse des Kapitels von 1355 sind jedoch noch nicht durchgeführt (vgl. Anm. 39. und 40.).

Paul Gulyás : *Les prétendus miniaturistes du roi Mathias.* Les historiens de la Bibliothèque Corvinienne se sont beaucoup occupés de deux personnages que des documents contemporains d'authenticité absolue désignent sous le nom de „miniator“. Ce sont un certain Blandicus cité 1471 par le roi Mathias dans une lettre à Pomponio Leto et le dominicain Joannes Antonius Cattaneo de Mediolano, délégué vers 1582 à la tête de l'abbaye bénédictine de Madocsa, qui figure dans le livre des comptes du roi Wladislas II. en 1495 en qualité de „miniator librorum regionum“. Mme Hoffmann, séduite par l'expression „miniator librorum regionum“ attribuée au supérieur de l'abbaye de Madocsa les illuminatures de plusieurs manuscrits Corviniens et notamment du Cassien de la Bibliothèque Nationale de Paris, son prétendu chef d'oeuvre. Une première difficulté qui s'oppose à cette supposition est ce fait singulier, que toutes ces peintures furent exécutées vers la fin du

IX. décade du XV. siècle quoique Joannes Antonius s'établît en Hongrie vers 1482; une seconde c'est que notre dominicain ayant une mission spéciale et bien ardue en Hongrie, on a peine à croire qu'il eut eu le loisir nécessaire à exécuter tous ces travaux de pinceau. Quant à Blandius, on ne peut s'empêcher de trouver étrange que le roi ait envoyé un artiste et non pas un philologue en Italie, pour lui procurer des manuscrits.

Tous ces scrupules s'évanouissent si l'on tient compte de la signification du mot „miniator“ au Moyen Age. Selon le Catholicon de Balbi, livre de chevet de ces temps „miniator“ fut le synonyme pour „rubricator“. Blandius et le supérieur de Madocsa furent donc des philologues et non pas des peintres, ce qui est bien plus conforme à la mission de l'un et de l'autre. Les „livres royaux“ dont les rubriques furent confiées au savant dominicain durent être les *Rerum Ungaricarum Decades* de Bonfin transcrits juste à cette époque par le scribe Jean, ennobli par Wladislas II. pour sa copie „fidèle et soignée“.

Tout récemment Mme. Berkovits vient d'attribuer le Cassien de Paris et les manuscrits du même style à Felix Petantius, diplomate de Wladislas II. qu'elle identifie — se reposant sur les suppositions peu probantes de MM. Kukuljevic et Matkovic renouvelées naguère par M. Florio Banfi (Holik) — avec un certain Felix Ragusanus qui fut au dire de Nicolas Oláh le chef des copistes du roi Mathias. Que Felix Ragusanus, dont l'identité avec Felix Petantius est loin d'être démontrée, soit l'auteur de toutes ces peintures est possible, mais cette supposition ne se changera en certitude qu'en le cas si on découvrira des oeuvres signées de maître.

Oszkár Sashegyi : *Kalenderzensur in Ungarn unter Franz I. Schon Maria Theresia und Joseph II. bestimmten in verschiedenen Verordnungen die Zensur der Kalender, dieser beliebtesten Volkslektüre des Zeitalters. Nach der französischen Revolution wandte man aber ein besonderes Augenmerk auf diese Schriften, welche auf die Stimmung und Meinungen des Volkes einen gewaltigen Einfluss ausüben konnten. Unter den angeführten Beispielen kam es vor, dass ein Kalender unter den Namen der Heiligen auch den Namen Luthers brachte und die Zensur deshalb einschreiten musste. Öfters aber gab der Anhang, welcher meistens kleine Erzählungen und Anekdoten enthielt, der Zensur zu tun. Hier musste man besonders streng darauf achten, dass keine autoritätswidrigen Erzählungen und unschicksamen Anekdoten vorkommen sollen. Die ungarischen Provinzialzensoren verfügten aber eines- teils nicht über die Mittel, um eine wirksame Kontrolle der Buchdrucker durchführen zu können, und legten anderseits auf diese kleinen Histörchen kein solches Gewicht, wie es die Regierung erwartet hätte. Auch die ungarische Statthalterei war nachsichtig und milde und bestrafte die kontra- venirenden Buchdrucker höchstens mit einer Rüge. So war die Strenge der Zensur in Ungarn nicht so drückend. Man hielt zwar die harmlosesten Anekdoten für gefährlich, konnte aber meistens ihre Verbreitung nicht verhindern.*

András von Harsányi: *Deutsche Bibliotheken.* — Der Aufsatz ist der erste einer Aufsatzreihe, die die Ereignisse der letzten vier Jahren im Leben der grossen deutschen Bibliotheken zu schildern versucht. Zuerst wird die Deutsche Bücherei behandelt. Bei dieser Bibliothek wird besonders hervorgehoben, dass sie vor kurzer Zeit eine Körperschaft des öffentlichen Rechtes und als solche dem Reichspropagandaministerium unterstellt worden ist.

Frau Jeanette Barcsay: *Das Exlibris und das Buch.* Verfasser gibt eine Übersicht über die Geschichte und Entwicklung des Exlibris.

TARTALOM.

	Lap.
Radó Polikárp: NAGY LAJOS dalmáciai uralmának emléke egy spala- tói kódexben	1
Gulyás Pál: MÁTYÁS király állítólagos miniátorai	11
Sashegyi Oszkár: Kalendáriumok cenzúrája	18
Harsányi András: Német könyvtárak	27
v. Barcsay Andrásné: Az exlibris és a könyv	34
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Plechl Béla — Nagy Sán- dor. — LUKÁCS JÓZSEF: Előkerült a „Csiki Gyutacs“ két száma. — GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi nyomda felszerelési költségei. — GÁRDONYI ALBERT: Karai László óbudai prépost budavári háza. — CSORBA TIBOR: Polonikák a magyarországi levéltárak és könyvtárak tulajdonában. — TR. Z.: Egyetlen példányban meg- jelent magyar nyomtatvány. — GÁSPÁR MARGIT: Keletmagyarországi és erdélyi gyűjtés. — GÁSPÁR MARGIT: A legújabb kor magyar könyvészeti törekvései	48
Ismertetések: WALTER SCHÖNE: Die deutsche Zeitung des siebzehnten Jahrhunderts in Abbildungén. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — GERHARD MENZ: Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — <i>Handbuch der deutschen Tagespresse. Handbuch der Weltpresse.</i> (Ism. MOKCSAY JULIA.) — HEINRICH KRAMM: Wit- tenberg und das Auslandsdeutschum im Lichte älterer Hochschul- schriften. (Ism. BUCSAY MIHÁLY.) — RADÓ POLIKÁRP: Index Codic- um Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae. (Ism. GÁB- RIEL ASZTRIK.) — GYARMATI BALASSA BÁLINTnak Istenes Éneki. — ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — DERCSÉNYI DEZSŐ: Nagy Lajos kora. (Ism. BERKOVITS ILONA.) MO- NOKI ISTVÁN: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. (Ism. GORIUPP ALISZ.) — <i>A Fővárosi Könyvtár Evkönyve.</i> (Ism. CSÁNKY MIKLÓS.) — GULYÁS PÁL: A bibliográfia kézikönyve. I. (Ism. GORIUPP ALISZ.)	60
Levélszekrény: TR. Z.: Magyarázat egy sajtóközleményre. — VARJAS BÉLA: Levél egy szakemberhez	91
Folyóiratszemle 1940: I. rész. Összeállította Supka Ervin	96
Résumé — Inhaltsangabe	109

A szerkesztésért Trócsányi Zoltán, a kiadásért Sashegyi Oszkár felel.

39.750. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

GANZ ÉS TÁRSA

VILLOMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KÖBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SÜRGÖNYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvállványok

A Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtárban

Könyvállványaink a modern könyvállványok összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezek segélyével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a polcok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a polcok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

A vasállványok különösen raktárrendszerű könyvtárak építkezésénél alkalmazhatóképpen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbelső födémek ilyenkor dróttüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket bordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél helyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

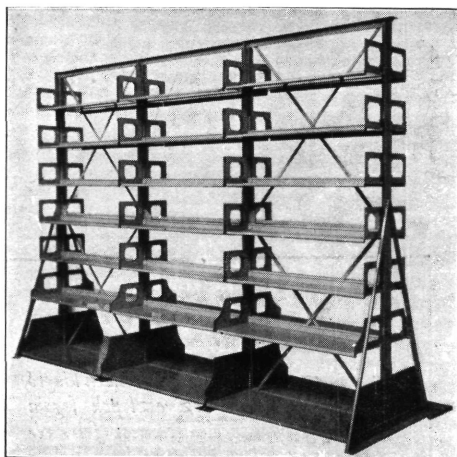
A polcok báromféle alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.
2. A nagyobb könyvek részére 31 cm.
3. A közép- és kislakú könyvek részére

21,5 cm.

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártatnak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcsó! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

K é t o l d a l ú á l l v á n y

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Kötet számára
Országos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. .. kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt. .... „	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt. .... „	40.000
Székesfővárosi könyvtár	400.000
Kegyess Tanítórend könyvt. .... „	90.000
Székesfőv. pedagógiai könyvt. .... „	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt. .... „	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvt. .... „	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt. .... „	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. „	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. „	45.000
Műegyetem közgazd. szemin. áönyvt. .. „	10.000
Cisztercita-rend főgimnáziuma könyvt. .. „	4 000
Kir. M. Pázmány Péter Tud.-egyetem .. „	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	„ 400.000
---------------------------------	-----------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban. Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen.

A Magyar Könyvszemle

bevételei 1940-ben

Előfizetés: Mezőgazdasági Múzeum 40— P. — Országos Társadalombiztosító Intézet 30— P.

1941-ben

Hozzájárulás a folyóirat költségeihez: Budapest: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Orsz. Széchényi Könyvtár útján 992'36 P. — Orsz. Széchényi Könyvtár 1.500 P. — Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtár 500— P. — József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egyetem Központi Könyvtára 100— P. — Képviselőházi Könyvtár 200— P. — Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 200— P. — Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára 100— P. — A Székesfehérváros Központi Pénztára 198— P. — Pécs: Egyetemi Könyvtár 100— P. — Sopron: Műegyetem 100— P. — Szeged: Egyetemi Könyvtár 300— P.

Előfizetés: Budapest: Földművelésügyi Minisztérium 39'60 P. — Fővárosi Könyvtár 128'80 P. — Fővárosi Pedagógiai Könyvtár 39'60 P. — Hunyady József 20— P. — Kegyesrendi Könyvtár 39'60 P. — Országos Társadalombiztosító Intézet 39'60 P. — Országgyűlés Könyvtára 39'60 P. — Orsz. Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 500— P. — Ranschburg Gusztáv p. tag 10— P. — Szabadalmi Bíróság 39'60 P. — Szépművészeti Múzeum 39'60 P. — Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet Könyvtára 80— P. — Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete 20— P. — Tszti Kaszinó 39'60 P. — Znakovszky Emma r. tag 10— P. — Csorna: Premontrei Prépostság Könyvtára 40— P. — Győr: Városi Közkönyvtár 39'90 P. — Nagykőrös: Ref. Arany János-Gimnázium 40— P. — Nagyvárad: Városi Könyvtár 29'62 P. — Pannonhalma: Benedekrendi Központi Főkönyvtár 40— P. Prága: Ceteka Hírlapelőfizetési Iroda 39'60 P. — Székesfehérvár: Klökner könyvker. 39'60 P. — Zirc: Apátsági Könyvtár 39'60 P.

Egyéb bevételek: Ranschburg Gusztáv bizományi elszámolása 1940. évf. Magyar Könyvszemléről 114— P. — Klempa Károly 40— P. — Kézbesíthetetlen tiszteletdíjak: Szent-Iványi Béla 5'60 P. — Musnai László 10— P. — Ajándék: Hajnóczy Iván 15'50 P.

1942-re (december 31-ig):

Hozzájárulás a folyóirat költségeihez: Orsz. Széchényi Könyvtár 1.384'48 P.
Előfizetés: Cisztercita Gimnázium 10— P.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
(Sajtó alatt.)

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1942. évi folyam * II. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1942

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, GOMBÁS GÉZA, az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának vezetője, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, PUSKÁS ENDRE, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI GYÖRGY az Országgyűlés Könyvtárának igazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

NEKCSEI DÖMÖTÖR BIBLIÁJA A WASHINGTONI LIBRARY OF CONGRESS-BEN.

1940 tavaszán a *The Hungarian Quarterly*-ben kisebb tanulmányom jelent meg Nagy Lajos külföldön lévő műkincseiről, melynek befejezésében utaltam arra, hogy nagyon sok olyan magyar kódex vagy ötvöstárgy lappanghat külföldön, melynek provenienciáját nem ismerik, egykori tulajdonosát jelző címerdízűk pedig vagy elpusztult, vagy megfejtethetlen a külföldi kutatók számára.¹ A kis cikkekre pár hónap múlva onnan kaptam választ, ahonnan a legkevésbé vártam; Amerikából. Miss META HARSEN a newyorki Morgan Library tisztviselője a *The Hungarian Quarterly* szerkesztősége útján közölte velem, hogy gyűjteményükben van az úgynevezett *Vatikáni Legendárium*nak (Roma, Vatikán cod. lat. 8541) egy eddig a magyar kutatók által nem ismert része, valamint a washingtoni Library of Congressben egy *kétkötetes biblia*, mely az első lapon lévő XVI. századi bejegyzés szerint 1545-ben ZULEMANNnak, I. FERDINÁND király kövétének tulajdonában volt. A *Biblia* miniaturái, stílus szempontjából nagyon közel állnak a *Vatikáni Legendárium*hoz. Véleménye szerint a Genesis oldalon lévő és minden bizonnyal a biblia egykori tulajdonosát jelző címer megfejtése közelebb vinne a kézirat készülési helyéhez és nemcsak stiláris, hanem datálási kérdéseket is megfejtene.

A levélhez mellékelte fényképek közül az egyik kétségtelen szoros kapcsolatot mutat a *Vatikáni Legendárium*mal, melynek magyar vonatkozásai közismertek.² Miss META HARSENNEL foly-

¹ DERCSÉNYI DEZSŐ: The treasures of Louis the Great. The Hungarian Quarterly. Vol. VI. 120—130. l.

² KARL L.: Notice sur un légendier historique conservé à Rome. Revue archéologique 1925. A magyar szentek legendájának mesterét Niccolò di Giacomo da Bologna magyar tanítványa személyében Gerevich Tibor határozta meg: L'arte antica Ungherese. Roma é. n. 10. l.: v. ö. Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Bp. [1941] 139—141.

tatott későbbi levelezés során sikerült tisztázni, hogy a Morgan Library-ban lévő példány miniatúráit a XVII. században szétvagdalták és egy papírkódexbe ragasztották fel. A newyorki könyvtár leválasztotta a miniatúrákat és a keretdísz alapján megpróbálta az eredeti lapokat összeállítani. Leírásuk szerint a 85 jelenetet ábrázoló töredékben a következő képek foglaltatnak: Jézus Krisztus életének későbbi szakából vett 49 jelenet, Szent János evangelistáról egy jelenet, idősebb Szent Jakab életéből 8, ifjabb Szent Jakabról 7 jelenet, Simon és Judásról 4, Szent Bertalanról 8, Szent János és Pálról két jelenet, Szent Kristófról négy, Szent Vitus és Szent Miklós életéből egy jelenet. Sajnos, amit jogosan remélhettünk volna, hogy a newyorki töredékben megtalálható Szent István királynak a vatikáni példányból hiányzó legendája, nem bizonyult be. A töredék magyar szempontból így is figyelemreméltó, nemcsak azért, mert érdemes a magyar vonatkozású emlék minden lapját nyilvántartanunk,³ hanem azért is, mert az általam ismert pár miniatúra, különösen a vir dolorumot ábrázoló,⁴ egészen magyaros, különösen a kunsüveges alak. A képek átvizsgálása után mindjobban valószínűsíthető tehát a magyar művészettörténetnek az az álláspontja, hogy az egykor többszáz miniatúrát magában foglaló kódexen egész műhely dolgozott Bolognában, festői között pedig magyar művészek is voltak.

*

Magyar szempontból sokkal értékesebbnek látszott a washingtoni Library of Congress gyűjteményében lévő kétkötetes biblia, melynek címlapját valóban magyar tulajdonos: NEKSEI DÖMÖTÖR címere díszíti. Már magából az elhelyezésből sem nehéz megállapítani, hogy a Genesis elejére helyezett és mindkét hasáb felett megismételt címer, melyet angyalok tartanak, a biblia tulajdonosának jelzésére szolgált. Maga a szorosavett címer kétszer feketével vágott ezüstszerű pajzsot ábrázol. A felső azurkék mezőben

³ Eddig a következő lapokat ismerjük, a vatikáni könyvtárban lévő törzsön kívül: LUKSICS PÁL több miniatúrával díszített lapot említ (Szent László ismeretlen legendája. Bp., 1930) párizsi magántulajdonban. BERKOVITS ILONA (MKSzle 1942, 84. l.) Seymour de Ricci-re hivatkozva szintén felemlít kettőt, amikhez a most ismertetett newyorki lapokat kell még számítani.

⁴ Képét közöltem Nagy Lajos kora, Bp. [1941] című munkám 140. lapján.

vörös ruhába öltözött, kezében kardot tartó ifjút látunk. (VII. tábla 1. kép) A címer tulajdonosát NEKCSEI DÖMÖTÖR I. KÁROLY tárnokmestere személyében vélem felismerni, akinek címerét két pecsét őrizte meg.⁵

Az egyik az Országos Levéltár (Sta. R. I.) 1323. évi április 8-án kelt oklevelen látható, míg a másik, épebb, négy évvel későbbi, a soproni levéltár (Dl. 95) 1327. december 6-án kelt oklevelén található meg. Az utóbbi pecséten a felirat is tisztábban olvasható: S. magri. Demet. f. A. [lex] andri d. g.nre Aba Tavarnco [rum D. Reg] is. maiusculái gyöngysoros keretben vannak foglalva. Maga a pecsétrajz kétszermetszett pajzsot ábrázol, mely fölött kardot tartó alak látható, tőle balra csillag, a pajzs két oldalán pedig a teret kitöltő indadísz. (VII. tábla 2. kép) Felületes összehasonlításra is kitűnik, hogy a pecsét és a biblia címerrajza nagyon közel áll egymáshoz, csupán a pecséten a kardot tartó alak nem a pajzs meghosszabbításában van komponálva, mint azt a biblia címlapján láthatjuk, hiányzik továbbá a biblia címeréből a csillag és a teljesen ornamentális jelentőségű indadísz. További bizonyítékul szolgál a biblián látható címer színezése is. A NEKCSEI-család címerének színeit nem ismerjük, az Aba-nemzetségét, melyből NEKCSEI DÖMÖTÖR is származott, CSOMA JÓZSEF rekonstruálta. Szerinte az ABA-nemzetség címerpajzsának színe ezüst, címerállata pedig, a sas, fekete lehetett, míg csőrében zöld koszorút tartott.⁶ A bibliában látható címer színei közül különösen a pajzs ezüst és a vágások fekete színe — a heraldikában legritkábban alkalmazott szín — egyezik az ABA-nemzetség címerének színeivel. A rajz és a színezés alapján kétségtelennek tartom, hogy a washingtoni biblia NEKCSEI DÖMÖTÖR címerét hordja és I. KÁROLY híres tárnokmestere számára készült. Kétségtelen az is, hogy a Genesis első lapján látható címer *a legrégebb festett címeres emlékün*k.

Természetesen a legnagyobb mértékben érdeklődtem a két amerikai kézirat, különösen a washingtoni kézirat után. A hosszadalmas és nehézkes levelezés mellett Dr. KOSÁRY DOMOKOS, a Teleki Pál tudományos intézet osztályigazgatója volt szíves ame-

⁵ VINCE GÁBOR: Három pecsét a középkorból. Arch. Ért. XIII. 1879, 229—231. I. BÁRÓ NYÁRY ALBERT: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886, 226, XIII. tab. 97. Az itt közölt felvételt KUMOROVITZ L. BERNÁT egyetemi m-tanár úrnak köszönhetem.

⁶ CSOMA JÓZSEF: Magyar nemzetiségi címerek. Bp., 1904, 20. lap.

rikai tartózkodása alkalmából az értékes kódex fényképeit megszerezni, akinek e helyütt is legmelegebb köszönetemet fejezem ki.⁷ Az ő révén kevéssel Amerika hadbalépése előtt sikerült hozzájutni az értékes biblia valamennyi miniált oldalának fekete és színes fényképéhez.

Sajnos, a washingtoni könyvtár nem tudott felvilágosítást adni a biblia provenienciájáról, csupán annyit közölt, hogy angol magángyűjteményből került Washingtonba. Ez is több a semminél, mert ismerünk még egy angol magántulajdonból származó NAGY LAJOS-kori kéziratot az oxfordi Bodleian Library *Secretum Secretorum*át, mely MAGDELAINE HALL kézirataiból került a könyvtárba.⁸ Ez a körülmény is arra figyelmeztet, hogy az angol közgyűjtemények módszeres átvizsgálása még sok értékes meglepetést tartogathat számunkra.

Bár a kézirat provenienciáját nem sikerült megnyugtató módon tisztázni, valamint pontos bibliográfiai leírásával is adós maradok, mégis helyesebbnek tartottam a rendelkezésre álló anyag közreadását, miután az említett hiányokat csak majd a háború után lehet pótolni.

A kézirat első lapján a XVI. század közepéről való bejegyzés látható (amelyre később még visszatérek), magát a XIV. századi bibliát két rendkívül gazdagon miniált laptól eltekintve, 156 iniciálé díszíti, melyekből 116 figurális, 40 pedig ornamentális jellegű. Írása jól olvasható, nagyon tiszta, kéthasábos olasz írás. Az első miniált lap Szent Jeromosnak a bibliához írt bevezetését tartalmazza és gazdag festészeti dísszel ékes. A lap felső részén végigvonuló, sajnos, a kódex későbbi bekötésénél megcsontított miniatura Noe bárkáját és egy vadászjelenetet ábrázol, míg a szöveget kezdő *P* iniciáléban katedrán ülő és a bibliát magyarázó szerzetest látunk, bár e képet XIV. századeleji bolognai egyetemi előadás képének is tarthatnók. A lap baloldalán szélesen húzódo díszítés a bal alsó sarokban kuporgó alak vállain álló

⁷ Nem mulaszthatom el, hogy BALOGH JÓZSEFnek, a The Hungarian Quarterly igazgatójának, TÁPAI-SZABÓ GABRIELLÁnak a levelezéssel kapcsolatos segítségéért, ISTVÁNYI GÉZÁnak a XVI. századi bejegyzés pontos olvasásáért, TÖRÖK PÁLnak ugyancsak a bejegyzéssel kapcsolatos szíves felvilágosításaiért őszinte köszönetemet fejezzem ki.

⁸ JAKUBOVICH EMIL: Nagy Lajos király oxfordi codexe, a Bécsi Képeskrónika kora és illuminátora, MKSzele 1930, 382—393.

férfi kezéből indul ki és gazdag levéldíszből áll. A lapot alul az Új-Szövetség kis tondókba komponált jelenetei díszítik. Angyali üdvözetet, Jézus születését és a három király imáadását ábrázoló kis képecskéket ovális keretbe foglalt angyalfejek választják el egymástól és Szent Péter, illetve Pál mellképe zárja le. (I. tábla)

A következő iniciálé már Szent Jeromosnak Mózes öt könyvéhez írt bevezetéséhez készült és a szerzeteseknek bibliát átadó, trónon ülő püspököt ábrázol. A mi szempontunkból a következő lap a legjelentősebb, melyen a Szent Jeromos-féle bevezetés fejeződik be, illetőleg a Genesis kezdődik. Ezt a lapot felül a már említett, kétszer megismételt, angyaloktól tartott címer kereteli, két hasábjá között pedig a teremtés hat napját ábrázoló miniatura sorozat látható. A teremtés hat napját négy karéjból és élére állított négyszögből kombinált keretben mondja el a miniátor, mégpedig a bolognai miniatura szokása szerint úgy, hogy valamennyi kép főszereplője az Atyaisten. (II. tábla)

A lap alján lévő két miniatura közül az egyik nem szigorúan vett bibliai tárgyú és a kódex megrendelőinek képét is megőrizte, míg a második a Paradicsomból való kiűzetést ábrázolja.

A bevezetés alá helyezett miniatura Krisztust az életkönyvével ábrázolja. Architektonikus kiképzésű trónon ül Krisztus, baljában könyv, jobbát áldásra emeli. A trón körül szentek és angyalok, míg a trón lábainál egy templom felajánlásának jelenetét látjuk. Gótikus, egyhajós a szentély északi oldalához csatlakozó toronnyal díszített templommodellt jobbról egy kiterjesztett-szárnyú angyal, balról egy térdelő férfi tartja, illetve ajánlja fel. A férfi mellett felesége, aki nyilván a templom alapításában donátortársa volt. A térdelő asszony mögött Mária áll, mintegy ajánlva védenecit fiának. (VIII. tábla 2. kép)

Kevesebb problémát ad a másik miniatura, mely a bűnbeesés, Paradicsomból való kiűzés és a kiűzött, dolgozó, szenvedő első emberpárt ábrázolja. A három jelenetet összefoglaló miniatura első két részében Ádám és Éva, csak úgy, mint a nő teremtésének jelenetében, mezítelenül, az utolsó részen pedig állatbőrbe öltözve jelenik meg.

Az első három lapnak gazdag miniált díszét a következő lapokon már hiába keressük. A kis képecskék festője legtöbbször megelégedett egy-egy iniciálé megfestésével, elvétele, mindössze három oldalon, gazdagabb levelekből és indából összeállított díszí-

téssel. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a biblia minden könyvét, gyakran az eléje írt Szent Jeromos-féle bevezetést díszítette iniciáléval. Különösebb érdeklődést az Ó-Szövetség, főképp a próféták iránt mutat, míg az Új-Szövetség illusztrálásánál egyáltalában nem emlékezik meg Jézus életéről, hanem meglegszik pár konvencionális iniciáléval. Sőt, Jézus életét ábrázoló iniciálét nem is találunk az Új-Szövetségi részben.

Az Ó-Szövetséget díszítő figurális díszítésű kezdőbetűk között a léviták könyvének első könyvéhez illesztett *V* iniciálé az Úrnak áldozatot bemutató Mózeset ábrázolja. Érdekesebb a Józsué könyvéhez festett kezdőbetű. (VII. tábla 3. kép) A szöveg szerint az Úr rábízta Izrael fiainak vezetését Józsuéra, míg az iniciálé az *E* betű felső részében komponált kivont kardot és könyvet tartó angyalt, a betű alsó részében pedig térdreereszkedő harcost ábrázol, aki előtt pajzsalakú zászló függ. Lehetséges, hogy a zászló, melynek színei egymást váltva függőleges sávokba helyezkednek el, szintén családi címert ábrázol, mert a XIV. század elején KAKAS MIKLÓSNAK (VII. tábla 4. kép) és KÖCSKI SÁNDORNAK hasonló rajzú pecsétjét ismerjük. Lehetséges azonban az is, hogy nem címerábrázolás céljából készült, annál inkább, mert KAKAS MIKLÓS, illetve KÖCSKI SÁNDOR családi kapcsolatait NEKCSÉI DÖMÖTÖRREL nem ismerjük.⁹

A Bírák könyvét bevezető *P* iniciálé Józsué halála után Izrael vezéreit mutatja be sisakkal, lándzsával és címerdíszes pajzsokkal. A Királyok negyedik könyvét bevezető, szintén *P* iniciáléban Acháb halálát látjuk. Nehémiás könyvének elején pedig az egész lapot körülvevő levéldísz mellett Jeruzsálem falainak leomlása miatt kesergő Nehémiást festette meg. (III. tábla)

Elvértve két iniciálé is került egy oldalra, mint Judit könyvé-nél, ahol Szent Jeromos bevezetését díszítő kezdőbetű mellett Judit történetének legfontosabb jelenetét, Holofernes lefejezését is bemutatja. Hasonlóképpen kettős iniciálé jutott Eszter könyvének bevezetéséhez, illetve első verseihez, mely közül az utóbbi a trónon ülő Asverus perzsa királyt és Esztert, alul pedig Amán felakasz-

⁹ Kakas Miklós pecsétje 1312 I. 23. oklevélen Orsz. Levéltár Sta. R. XVI., Köcski Sándor pecsétjével együtt közli Nyári id. munka, V. tábla, 39—40. ábra.

tását ábrázolja. (V. tábla 1. kép) Mint említettem, a Próféták könyveinek iniciáléi valamivel gazdagabbak és számuk is tekintélyesebb. (IV. tábla)

Feltűnő, hogy az új-szövetségi részben is megtartja miniátorunk eddigi gyakorlatát és csak a bevezetésekhez, illetve az egyes evangéliumoknak első verseihez illeszt iniciálét. (VI. tábla) Ezek is többnyire csak egy-egy evangélistát ábrázolnak, míg az Új-Szövetség eseményei hidegen hagyják a biblia illuminátorát. Elég egyhangú Szent Pál leveleinek illusztrálása, ahol tizenkét *P* iniciáléban tizenkétszer festette meg Szent Pál félalakját. (V. tábla 2. kép)

Az egyes oldalakat díszítő levélornamentika rendszerint az iniciáléből kinövő indadíszből áll, melynek szára és vége palmetta-levelekből virágzik ki. Nagyon gazdag a Nehémiás könyvét kezdő rész, melynek a lap három oldalát körülvevő indadísz alul hármas paragrafusszerűen kiszélesedik. A díszítés két oldalát apró kis köröcskék, magukban álló levelek élénkítik. (III. tábla)

A biblia miniatúra díszje félreismerhetetlen bolognai jellegzeteségeket mutat. Az alakok arcán és ruhakezelésén jelentkező bizánci hatás mellett az ornamentika alapjában véve franciás igazodása Bolognára utal, ahol a XIII. század végén, a következő század elején e két nagy stílus találkozása és egységes olasz stílusba való olvasztása megfigyelhető. Két nagy művészeti irány találkozott Bolognában és az egyetem mellett kialakuló, az intenzív jogi élettől is táplált könyvmásolás és könyvfestés e két nagy művészi irány szinte egyidejű befolyása alatt fejlődik. A XIII. század második felében a francia hatás erősebb, szinte egyeduralgó jellegű. Szent Lajos korának francia irodalma szétterjedve egész Európában magával viszi ugyanennek a kornak francia miniatúra stílusát is. A század végén és a XIV. század első felében megújuló bizánci hullám önti el az olasz könyvfestő műhelyeket, Nápolyt, Sienát, Bolognát, minden bizonnyal a nápolyi udvarban kedvelt görög kéziratok, behívott művészek hatására.¹⁰ Bolognában a már helyi elemekkel gazdagodott franciás könyvdíszítés magába olvasztja a délről jövő bizánci elemeket és az egyetem körül virágzó szépszámú könyvfestő műhelyekben megindul a

¹⁰ DVOŘÁK M.: Byzantinischer Einfluss auf die Miniaturmalerei des Trecento. Gesammelte Aufsätze zur Kunstgeschichte. München, é. n. 45—74.

különbéle irányból kapott elemek összehangolása az olasz művészet formaképzésre való alakítása.

GEREVICH TIBOR, aki elsőnek tisztázta a bolognai miniaturák XIII. és XIV. századi stílustörekvéseit, fejlődésének irányát, a trecentó első felében három iskolát különböztet meg Bolognában. Az első áll legközelebb bizánci mintáihoz. A kerek arc, a két végén legörbülő száj, a rövid nyak, csakúgy bizánci hatásra vezethető vissza, mint a profil vagy az alakok teljes szembeállításának kedvelése. Jellemző erre az iskolára az architektúrának inkább mint dekoratív elemnek felfogása, ami végsőfokon francia eredetű, valamint a térérzék hiánya és a háttérnek mustrás, sokszor egyhangú kezelése.¹¹

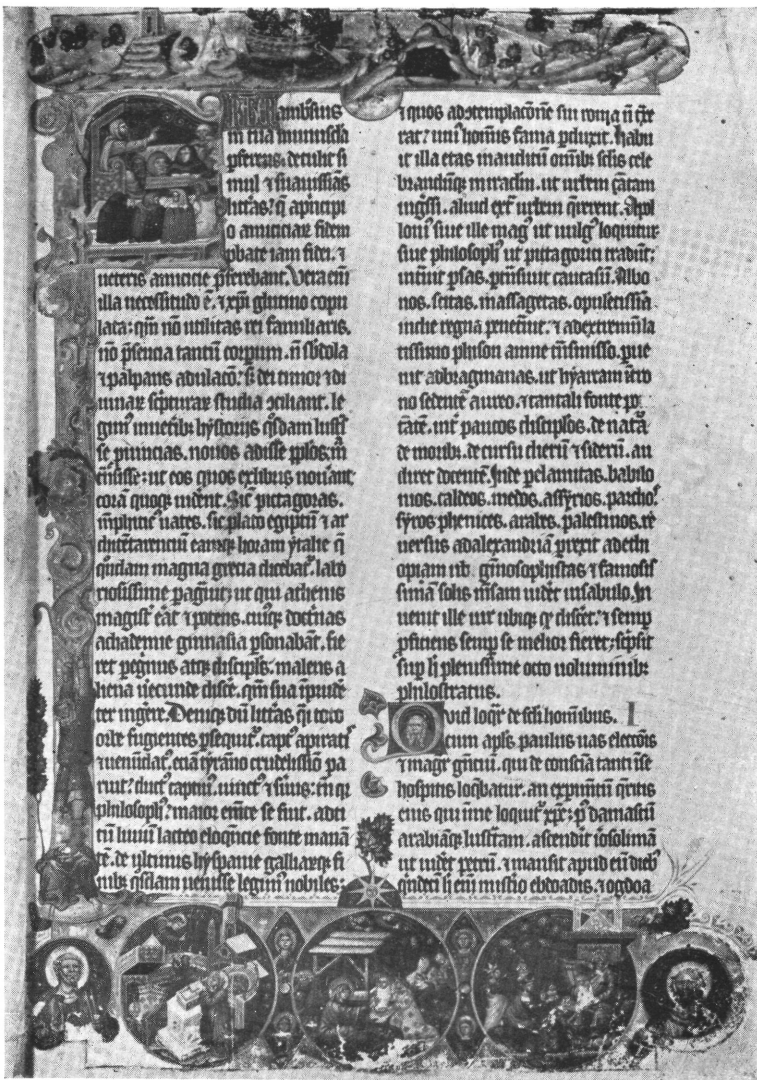
A GEREVICH TIBOR által e csoportba sorolt kéziratok közül a legjellegzetesebb: a sienai Biblioteca Comunaleban lévő *Decretorum volumen commentari* című kézirat¹² rendkívül közel áll a washingtoni bibliához, annyira, hogy szinte azonos mester, vagy legalább azonos műhely munkájának látszik.

Különösen a *sienai kódex* címlapján (VIII. tábla 1. kép) és a *Nekcsei-biblia* Genesis oldalán látható, trónoló Krisztust ábrázoló miniaturák (VIII. tábla 2. kép) összevetése mutatja a két kódex közös származását. Mindkét kompozíció középpontja a széles, architektónikus kiképzésű, trónon ülő, kezében könyvet tartó, áldó Krisztus. A két alak frontális beállítottsága, a szakállal, dús hajjal és dicsfényel keretelt arctípus bizáncias merevsége, csakúgy azonos kézre mutat, mint a szélesen kezelt ruházat, vagy az áldást osztó kéz merev természetellenessége. Teljesen azonos az architektúra felépítése és kezelése is. Bár a sienai kézirat gazdagabb az architektónikus keret, NEKCSÉI DÖMÖTÖR *bibliáján* pedig fejlettebb, perspektívája tökéletesebb. Még olyan kis részletekben is, mint egyes építészeti tagoknál, párkányoknál, csúcsíveknél közeli rokonság áll fenn. Sőt mindkét miniaturánál feltűnik a trón lábazati részének mellképekkel való díszítése. Azonos az alakok frontális vagy teljes profil beállítása, amittől mindkét miniaturán csak ritkán tér el a

¹¹ GEREVICH, TIBORIO: Le relazioni tra la miniatura e la pittura Bolognese nel Trecento. Rassegna d'arte X. 1910, 31. l.

¹² VENTURI A. Storia dell' arte Italiana. Vol. V. La pittura del Trecento e le sue origini. Milano. 1907. 1009 l. 780. kép.

Mambians
 in tua munuscula
 pferens de rebus si
 mul i suauissimas
 luras? q apinapi
 o annuicaz fidem
 obare iam fidei. 7
 ueteris amonice ptebant. Vera eni
 illa necessitudo e. 7 xpi gincino copu
 lata: qm no utilitas rei familiaris.
 no pferna tantu corpus. si scicola
 7 palpans aduicaco: si dei timor 7 oi
 unax spm uax studia pstant. le
 gum iunctib: hystoris qdam luffi
 se pinnas. nouos aduie plos in
 cindit: ut eos quos exibus nouam
 cora quoz uident. Sic pita gomas.
 mpirat uates. sic plato egypm 7 ar
 chitacennu canap horam pialie q
 quidam magna grecia dicebat. lato
 uoliffime pagur: ut qui athenis
 magist car 7 potens. cuqz doctnas
 achademie gymnasia psonabat. sic
 rer pognus atqz discipis. malens a
 hena uicunde dicit. qm sua spm
 ter ingere. Deniqz dii luras q toto
 oite fugientes psequit. capr aprati
 7 uenidat. euo tyrano erubescit pa
 ruit: dicit capm. uincit 7 suus: in q
 philofophi: maior enim se fuit. adu
 eni luum lacteo eloqz fonte manā
 re. de yltimus hyspanie galharq: si
 cula qdam uenisse legim nobles:

7 quos ad exemplacione sui rompa si fce
 rar: uni hominis fama pduer. habu
 ut illa etas in auctu omib: scis cele
 brandiqz miracul. ut uetm caram
 ingiffi. aliud est uetm qurere. Apol
 loni siue ille mag ut uulg loquur
 siue philofophi ut pita gouu tradit:
 uentur pfas. pntiur caucasii. Albo
 nos. scitas. massageras. opulentiſſia
 indie regna pueniur. 7 ad extremila
 tiffimo phison amne tiffimiffi. que
 ut abdragmanas. ut hyarram icto
 no fecerit a uero. 7 cantali fonte po
 cae. ut pauos chulupbs. de nara
 de montu. de curfu dieru 7 dieru. au
 dierer docent. inde pelamntas. babio
 tuos. caldeos. medos. affyros. pachio
 ffyros phenices. arates. palestinos. et
 uerfus ad alexandria pgerit ad ecm
 opiam ubi. gnosofophistas 7 famofif
 sima solis rissam uidet in sabulo. In
 uenit ille ut ubiqz q dicit: 7 semp
 pfficiens semp se melior fieret: scipit
 sup h pleniffime octo uoluminib:
 philoftratus.

Quid loqr de scil homibus. I
 cum apst paulus uas electiois
 7 magr grecu. qui de consia tanti use
 hospitis loqbatur. an ex puniti qruis
 eius qui tunc loquit: qz q damastu
 arabiaqz iustam. ascendit i solimā
 ut uidet petri. 7 mansit apud eum dies
 quida heni miffio obdoadis. 7 ogooa

Szent Jeromos bevezetése.
 Nekksei-biblia, Washington,
 Library of Congress.

studia: homo dñi q̄ possunt latetiam.
 sibi inipiant fur ad adueniē: r̄ qd̄ nesci
 ebāt dubius p̄tūle sententis. nos p̄ pal
 sione r̄ reuocacione et̄ n̄ tā p̄p̄iam qm̄
 hystoria scdm̄. alit̄ est̄ audita: alit̄ u
 ta n̄at̄. qd̄ melī intelligim̄: melī r̄ p̄f
 et̄. Audi q̄ emule: obrectato: astulta.
 n̄ d̄p̄nc. n̄ rep̄heto: sepe uagita: s̄ cofi
 et̄ cūctis ill̄ ap̄los p̄feto. p̄tore os p̄r
 in sonar: os an̄ p̄p̄as s̄ sp̄ualia carul
 mata p̄stos lego: in qd̄ uilim̄ p̄ne q̄
 dū inipies tenit̄. qd̄ leuore uolūis:
 qd̄ ignore aios s̄ me uctas: s̄ ubi in
 inflacoē r̄ uidi et̄ ar̄: it̄inga heb̄os: dū
 fax urbiū magis s̄tūle. qd̄ ubi h̄er
 te r̄: nu uolūis n̄ h̄er. alit̄ ē h̄er se p̄a
 abap̄hs. uisipata r̄ctūdia p̄banim̄: r̄
 em̄dacoa s̄tū r̄ceptāla lat̄na q̄ ḡra
 ḡra q̄ heb̄rea uerū. h̄er s̄ in uidos.
 s̄tū r̄ r̄p̄o: d̄sidi carūtim̄: ur̄ quā
 me tantū ap̄ s̄ubire fecisti. r̄ aḡnēt̄ cr̄
 ordū capere. uolūis: u ues. quo possi
 eodem sp̄ritu quo s̄p̄t̄ s̄tū r̄bi. inlati
 num̄ eos cūstere sermōnem.
 Et̄ p̄t̄ p̄loḡ. Inup̄ r̄ biblia et̄ p̄
 mo l̄t̄ r̄ ḡnēt̄s.

q̄ p̄ncip̄ s̄atur d̄s celū r̄ t̄ra. ita
 at̄ ēat̄ ianis r̄ naq̄a: r̄enepe
 se face abysfi: r̄ s̄r̄ d̄o f̄edat̄ s̄
 ad̄s d̄y r̄ q̄ d̄s. s̄iat̄ h̄er: r̄ it̄a ē h̄er.
 r̄ uo d̄s h̄er q̄ ēet̄ l̄d̄a: r̄ d̄u uis̄
 h̄er r̄eneb̄s. r̄ p̄llat̄ q̄ h̄er d̄e
 r̄eneb̄s n̄aḡ s̄m̄p̄ ē ues̄t̄ em̄a
 ne: d̄ies un̄. d̄y r̄ q̄ d̄s. s̄iat̄ s̄ia
 r̄itū in d̄y q̄ d̄y r̄ d̄u uis̄ āos
 ab aḡs. r̄ s̄r̄ d̄s s̄m̄p̄: d̄u uis̄
 q̄ aḡs q̄ ēat̄ t̄b̄in̄ am̄o. ab̄us
 q̄ ēat̄ s̄ s̄m̄p̄: r̄ s̄m̄ ē uado
 carū d̄s s̄m̄p̄ celū r̄ s̄m̄ ē
 ues̄t̄ r̄ m̄ā. d̄ies s̄d̄s. d̄y r̄ u
 d̄s. r̄ aḡm̄. n̄ q̄ t̄b̄o s̄ l̄o m̄
 un̄. r̄ app̄ar̄ ar̄ba. s̄m̄p̄. ē
 t̄a. r̄ uo d̄s ar̄ba t̄ra: r̄ ḡra
 cōnēh̄. n̄q̄ ap̄llat̄ m̄ar̄a. r̄
 uo d̄s q̄ ēet̄ l̄d̄a. r̄ ar̄. s̄m̄p̄
 ner̄ t̄ra h̄er b̄a ues̄t̄ r̄ fac̄te
 s̄m̄. r̄ lign̄ p̄m̄t̄ r̄ ḡnēt̄ s̄m̄
 tū uis̄ gen̄ s̄m̄. r̄ s̄m̄ in̄te
 met̄yo s̄r̄ s̄ t̄ra. r̄ s̄m̄ ē t̄ra. r̄ p̄
 n̄l̄r̄ t̄ra h̄er ues̄t̄. r̄ aff̄m̄ s̄
 m̄ uis̄ gen̄ s̄m̄. h̄er q̄ fac̄s
 s̄m̄: r̄ h̄er uis̄ q̄ s̄m̄ s̄m̄
 s̄m̄ s̄m̄. r̄ uo d̄s q̄ ēet̄ d̄y. s̄at̄
 t̄q̄ ē ues̄t̄ r̄ m̄ā. d̄ies t̄d̄. d̄y
 ar̄ d̄s. s̄iat̄ l̄uāta s̄m̄p̄. r̄
 r̄ d̄u uis̄ d̄ie ar̄ noct̄. r̄ s̄r̄ s̄m̄
 r̄ t̄pa r̄ d̄ies r̄ āos: h̄er ar̄ s̄m̄
 s̄m̄ celū. r̄ h̄er t̄ra r̄ s̄m̄ ē t̄ra.
 s̄m̄p̄ d̄s d̄y m̄ aḡ l̄uāta h̄er
 m̄ar̄a s̄ p̄et̄ d̄ie l̄uāta m̄ s̄m̄p̄

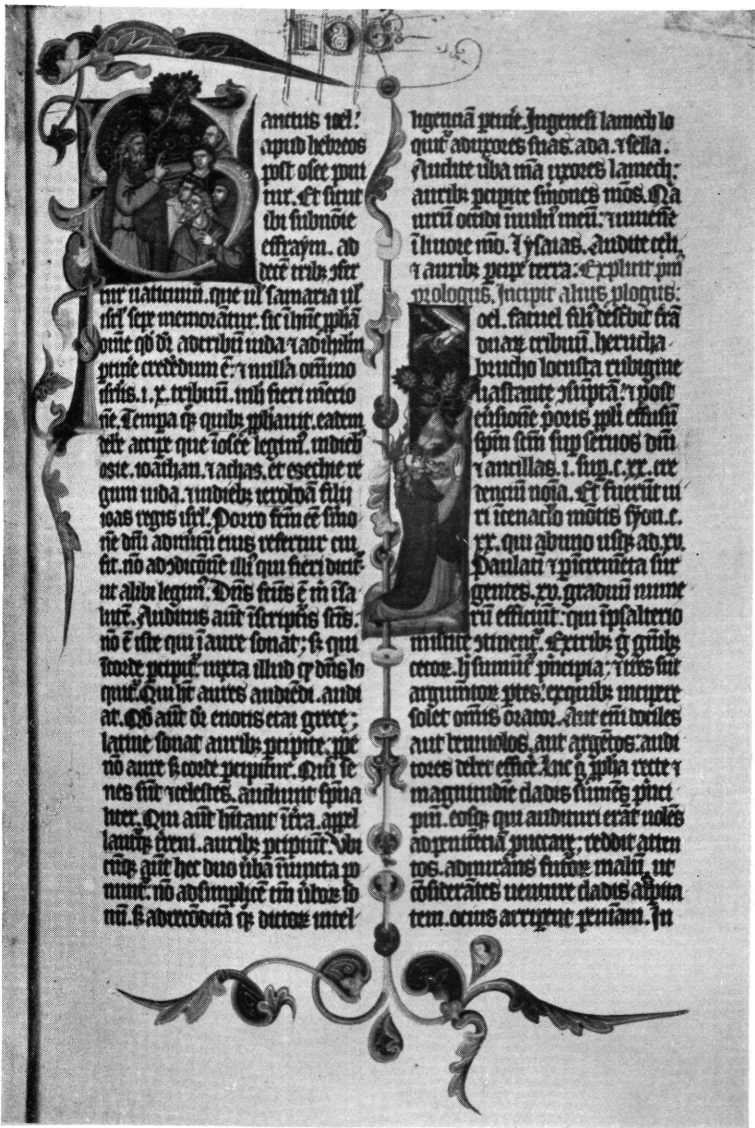
A Genesis első könyve.
 Neksei-biblia, Washington,
 Library of Congress.

Derba nec
me filii
elidit. et fac
mi e munde
catley. an
no xx. rego
eram mltu
his castro.
Et uenit anam unius de fratri meis.
et ueni epuda? et interrogau eos de in
dos qui reman? aut? et sup erat de capti
uitate re iphm. Tdpxunt in q rema
ferit? reduti fut de captiuitate idm
punta? iastitode magna fut: noq
lino. Imur? qudm distigat? et ipse ei
sobuste fut igni. Cumq audist uer
ba huiem. sed? et stem? thuzi dicitus
mltis: et remanaba? rotaba? an faciem
ni cel? dicit. Quofo die ds cel? foctis
magne. an? scribil? qui custodis par
ni? rman?m cu hui? qui diligut te. ruf
tobu? madata tua: fiat auris tua
absiltas. rochi ni? apu. ut audias oio
nem suu tuu qua ego oio roia te hodie.
nec? rone. pilus ist? filius tuus? rochi
tuu? ppeus filioe ist? quib? pccauit
t? ego? tom? pps ni? pccauit. qm
tate sequit? simi? mo? custodiu? ma
dau? remonias? ruidicia. q? pccasti
moysi? famib? tuo. Memento? rbi? quod
madata? moysi? filio tuo. dicit. Cum
mignit? filius ego? duxam uos i
pds. et si? rctamini? adme. rctabo

diatis? pcepta mea? et faciat? ea: etia
si? abduci? filius? adextrema? cel? de
congrabo uos? et iduca? ulocu? que? ele
gi. ut? hitare? nom? meum? du. et ipi? ser
ui? tuu? et pps? tuus? qis? redemisti? rda
trudine? tua? magna? et manu? tua?
ualida. Obsecro? uie? sic? auris? tua?
accidens? adobne? suu? tuu? r adobne?
fioe? tuoe? qui? noluit? tunc? nom? tuu?
et? dicit? suu? tuu? hodie. r da? ei? miam
an? uicu? hie. Ego? em? eram? pccena
Dacta? e? aut? rinde? II? Regis.
iust? ano. et? araxerxis? regie?
et? unu? erat? an? ei. et? leuanu? unu? rde
u? regi? reram? q? languis? an? faciem
regis. Dicit? in? rre. Que? uult? tuus
rictus? e? cu? te? egrot? uo? uide? no? e?
h? frust? h? malu? nectio? q? icode? tuo
e? et? unu? ualde? ac? nimis? et? dixi? regi
dixi? rctm? uure. Que? uo? mexar? ul
tus? nis? q? ciuitas? tom? sepulcroi?
pds? mi? deserta? e? et? ipse? cans? cobul
te? fut? igni? Et? ait? in? rre. Quia? te
pstitul? as? Et? orau? dm? cel? et? dixi? ad
regem. Si? uide? lonu? regi? et? si? placet
seruis? tuis? an? facie? tuam? ut? mitas
me? i? uide? aduicant? sepul? pds? nre
et? edificato? ea. Dicit? in? rre? r regina
q? fidebat? ugra? eu? et? ipse? adq? tempus
erit? uer? tuus? r qm? uide? rctis? et? pla
cu? an? uultu? regis? r auit? me? r ochi
tuu? ei? temp? et? dixi? regi. Si? rgi? uide?
uultu? epas? rre? in? adduces? regois?

Nehemias, vagy Ezdrás második könyve.
Neksei-biblia, Washington,
Library of Congress.

Ama dicitur in
 apud hebreos
 post olee ponit
 tur. Et sicut
 ibi subnoie
 effraym. ad
 det tribu: sicut
 tur uationum. que ut sarnaria ul
 sicut sepe memoratur. sic hinc pñā
 omne qd dicitur uada i aduham
 pñā credendum ē: i nulla octimo
 strās. i. x. tribuū. nisi fieri mēto
 ne. Tempa qz quibz pñāuit eadem
 uet̄ arige que iosep legitur. iudici
 ostē. iachan. i achas. et esechie re
 gum uida. i iudicibz: ieroboā filij
 isas regis isrl. Porro scim ē sñō
 sñē dñi admittit eius referunt cui
 fit. nō aduicōit illi qui fieri dicit
 ut alibi legitur. Dñs sñs ē in isa
 hui. Audimus autē i scriptis sñs.
 nō ē iste qui i aure sonat: s; qui
 sonat p̄cipue: uerba illud qz dñs lo
 quit. Qui ut aures audiēdi. audi
 ar. qd autē dicitur enonis etat grece;
 latine sonat auribz: p̄cipue: que
 nō aure s; corde p̄cipuit. Quā se
 nes sūt uelētes. audiunt sp̄na
 huc. Qui autē h̄t aut iēta. ap̄el
 lantur s̄tati. auribz p̄cipuit. In
 cūqz autē hec duo ūba sumpta uo
 uunt. nō aduicōit tñ dñoz lo
 nū. s; aduicōit qz dicitur intel

ligenā p̄tūt. In genei iamech lo
 quit aduicōes suas. ada. i sella.
 Audite ūba mā p̄pores lauedi:
 auribz p̄cipue sñones mōs. Quā
 uerū occidi inibi meū. i uicēte
 i huore mō. i ysaias. Audite celi
 i auribz p̄cipue terra. Et p̄cipue p̄
 prologus. Incipit alius p̄logus:
 ocl. faciel fili testator sñā
 on. az tribuū. herucha
 leucho locusta rubigine
 uastante i iudicā. i post
 cūstōie portis p̄li effūsi
 sp̄m sñm sup ieruos dñi
 i ancillas. i. sup. c. xx. cre
 tencū uoia. Et fuerūt cu
 ri i tenacio motis sñon. c.
 xx. qui ab uno usqz ad xii
 Paulati i p̄tremēta s̄t
 gentes. xii. graduū mune
 rii efficiūt. qui ipsalterio
 multat i teneat. Et auribz qz gūibz
 ceoz. s; sumūt p̄cipia: t̄tes sūt
 argumtoz p̄tes. ex quibz incipit
 solet omnis oratio. Aut em̄ uolēs
 aut tenuolos. aut argēdos. audi
 tores uelē efficit. In qz p̄na recte i
 magnitudie dades sumēs p̄ci
 p̄i. cozqz qui audim̄i erāt uolēs
 ad p̄tremēta p̄uicay. reddat atten
 tos. admirāns fūtoz mali. ne
 cōsiderātes ueniret dades ad p̄na
 tem. ocus accipere p̄niam. In

Joel profeta könyve.
 Neksei-biblia, Washington,
 Library of Congress.

ha. Luxuriosam
 nomini autem spacio
 turbaret ista? et
 lins. Dies autem me
 ab hebreis iuu
 nit? igitur aude
 presentem diem.
 cupio prologum illud hebr
 uarius
 ostendat esse uicium
 nimis hebreorum
 et uero expressius
 ab uero edico uulga
 ritimosis hinc i
 boy similibus: traher
 us ea que ex tempore
 potant et audiri;
 tribus disciplinis.
 tate. quibus uerbis

desiderat.
 sui x̄ esse in
 alphabeti
 licam feci
 l. lxx. inq̄
 studioso
 hebreorum
 malum?

Si
 ut
 ut
 in
 du
 su
 ap
 lar
 ut
 cial
 ne.

1

Iniciálék a Nekcsei-bibliából.

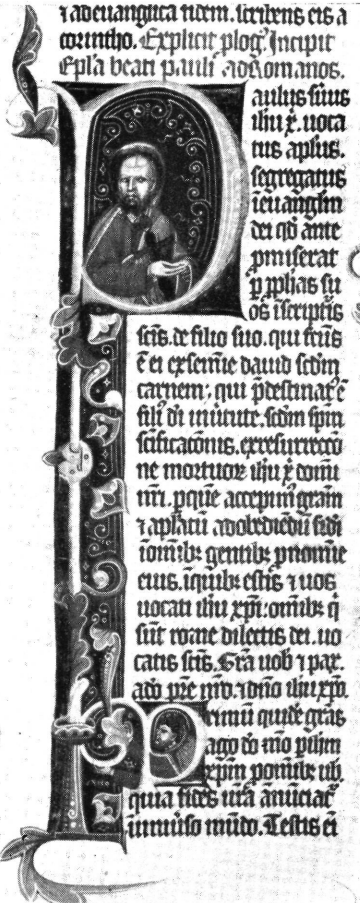
1. Eszter könyve. 2. Szent Pál rómaiakhoz írt levele.
 Washington, Library of Congress.

et ad euangeliu uerum. scribens eis a
 corintho. Explicit prologus. Incipit
 Epistola beati Pauli ad Romanos.

Dignus sumus
 illi x̄. nota
 nus apostolus.
 segregatus
 ieuangeliu
 dei quod ante
 promiserat
 per prophetas su
 os scriptis

scis. de filio suo. qui factus
 est ei ex semine dauid secundum
 carnem; qui predestinatus est
 filii dei in ueritate. secundum spiritum
 sanctificationis. ex resurrectione
 ne mortuorum ihesu x̄ comi
 muni. propter que accepimus gratiam
 et apostolatus. ad obediendum fidei
 i omnibus gentibus: prout uer
 eius. in quibus estis et uos
 uocati ihesu x̄: omnibus que
 sunt ueritate dilectis dei. no
 cans scis. Gratia uobis et pax.
 ab eo patre nostro domino ihesu x̄
 et spiritu sancto.

Quia fides uera amittat
 in multis multo. Testis ei

2

it;
s
t
bi
m
u
m
a
ta
cip
m
his
de
ulfa
per
uo
o.p
pro
m
act
s.ta
a
alte

Api
libu
ds
rat
Dn
r sin
Qd
erat
hōu
luce
yph
mit
erat
testi
um
ut o
Noi
testi
lun
que
hōmē uenictē i
to erat; i mūdū
mūdū cū nō cogn
r sui cū nō recer

1

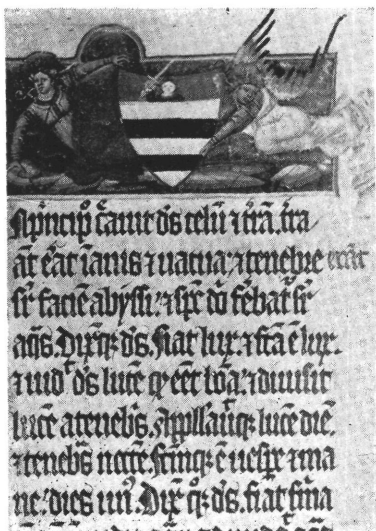
uoluntis agnosce. In
hortacionis? qm qui
gat unū sūt. Qui
prāt? deus est. Ex
Incipit Mattheus
Incun
fili dei.
sara p
to angli
tuā? qu
tuā an
indefen
rectas
fuit iol
tisans?
pente u
rū. Et c
omnis i
solimū
sabane
flumē.
Et erat iohes i
li. r zona pellicea cu
tas r mel siluestre e
dicens. Veniet forcu
sum dignus pcuri

uoluntis agnosce. In
hortacionis? qm qui
gat unū sūt. Qui
prāt? deus est. Ex
Incipit Mattheus
Incun
fili dei.
sara p
to angli
tuā? qu
tuā an
indefen
rectas
fuit iol
tisans?
pente u
rū. Et c
omnis i
solimū
sabane
flumē.
Et erat iohes i
li. r zona pellicea cu
tas r mel siluestre e
dicens. Veniet forcu
sum dignus pcuri

2

Iniciálék a Nekksei-bibliából.

1. Szent János evangélista. 2. Szent Márk evangélista.
Washington, Library of Congress.

1

2

3

4

1. Címerdísz a Nekcsei-biblia Genesis oldalán.
2. Nekcsei Dömötör pecsétje, 1327.
3. Iniciálé Józsué könyvéhez a Nekcsei-bibliában.
4. Kakas Miklós pecsétje, 1312.

I

2

1. Miniatura a „Decretorum volumen commentari“ c. kéziratból.
Siena, Biblioteca Comunale.

2. Miniatura a Nekcsei-biblia Genesis oldaláról.

könyvfestő. Mindkettőnél feltűnik az alakok aránylag rossz porcionálása, a rövid nyak, valamint a szemöldöknek túlzott hangsúlyozása, vagy a száj jellegzetes megoldása. A *Nekcsei-biblia* színesszárnyú angyalai a *sienai kódexen* tiarát és koronát hoznak. A jelenetet lezáró mustrás háttér ugyanazokból az elemekből áll, csak valamivel gazdagabb a sienai kézirat. További kapcsolatokra mutat a sziklás, kietlen táj valamint a jellegzetes faábrázolás is. Bár a lombos fáknak egymásmellé-helyezett, világos, sötétkék, vörös foltokkal való, szinte impressionista ábrázolása nem a bolognai miniátor találmánya, hanem valószínűleg a sienai festészetből származott át Bolognába. Végül mindkét kézirat iniciáléira jellemző a háttér semleges világoskék színe, melyre miniátorunk fehér fedőfestékekkel apró díszeket, arabeszkeket rajzolt.

A többi e csoportba tartozó, egy műhelyből kikerült kézirat festészeti dísze nem áll ennyire közel a *Nekcsei-bibliához*. A salzburgi Szent Péter apátság könyvtárának, „*Gregorii IX. P. M. Decretales*“ című kézirat (XII. 7). és az „*Archidiaconum super decretalium*“ (Salzburg Stud. Bibl. V. 1. A. 2.) fejlettebbnek látszik a *Nekcsei-bibliánál*. Közelebb állanak még az ugyanott őrzött (V. 2. A. 2.) „*Johannis Andreae Bononiensis liber de sexto Decretalium*“ című kézirat miniaturái, bár bizonyos szempontból (arcok alakítása, térképezés) fejlettebbnek látszanak.¹³ Végül e csoporthoz tartozik a bolognai Museo Civico 86. számú „*Matricola e Statuti d. Drappieri dell' a. 1339*“ kézirat, melynek pontos datálása lehetővé teszi az egész csoport korbéli elhelyezését a XIV. század harmincas éveire.

A washingtoni *Nekcsei-bibliát* stiláris kapcsolatai ehhez a műhelyhez kötik. Készülésének időpontját a Genesis elején lévő NEKCSEI-címer alapján is meghatározhatjuk.

NEKCSEI DÖMÖTÖR I. KÁROLY uralkodása alatt vezetés szerepet játszik, lévén feltűnően hosszú ideig, 1316—1338-ig, a király tárnokmestere. Életéről ma sem tudunk többet, mint amit PÓR ANTAL a múlt század végén megállapított.¹⁴ Munkásságát és

¹³ Az itt felsorolt és a salzburgi könyvtárakban lévő kéziratokra vonatkozólag: HANS TIETZE: Die illuminierten Handschriften in Salzburg. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Bd. II. Leipzig, 1905.

¹⁴ PÓR ANTAL: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. Századok, 1890, 20—43. l.

jelentőségét HÓMAN BÁLINT gazdaságtörténeti kutatásai alapján ismerjük.

Az ABA-nemzetség lipóczi ágából származott s már ősei is szerepet játszottak a királyi tanácsban, nemcsak mint vitéz, — hanem finom műveltségű emberek. A XIII. század folyamán NEKCSEI birtoka megszerzésével új előnevet vett fel a család, amit gyakran a LIPÓCZIVAL együtt használtak.

Dömötör — e néven a családban harmadik — testvérével, Sándorral már a század elején ott állt I. KÁROLY mellett. Sándor, a rozgonyi hős, a hadban vitézkedett, Dömötör inkább a király tanácsosai között emelkedik ki tudásával. Valószínű, hogy valamelyik külföldi egyetemen tanult — feltehető, hogy a magyaroktól annyira kedvelt Bolognában — erre mutat ráunkmaradt oklevele és levele, melyeknek fogalmazása ékes latinságról tanúskodik. Ugyancsak nagy műveltségének tudható be, hogy az I. KÁROLYVAL Nápolyból jövő DRUGETH FÜLÖP, későbbi nádor, őt apjának fogadja és magát fiának nevezi. Alig szilárdul meg I. KÁROLY uralma, NEKCSEI DÖMÖTÖR 1316-ban már a király tárnokmestere és a nádor melletti legfontosabb tisztséget egészen haláláig, 1338-ig viseli. Maga a hosszú időtartam is azt igazolja, hogy I. KÁROLY pénzügyi és gazdasági reformjaiban vezető szerepe volt, ha ugyan nem az ő javára kell írni teljesen a nagyszabású reformok elgondolását és kivitelezését is. Munkásságának eredménye, hogy az országot a XIV. század első évtizedének pénzügyi csődjéből kivezette, sőt a regale gazdálkodáson nyugvó új pénzügyi szervezet kiépítésével az egész ország Nagy Lajoskori hatalmának alapjait is lerakta.¹⁵

Ki kell emelni nagy önzetlenségét, hatalmas befolyását nem fordította magánbirtokainak növelésére, abban az időben, amikor az elkobzott birtokokból új főnemesség vagyoni alapjai kerültek ki. De így is az ország tizenöt leggazdagabb családjá közé számított, főképen a Felvidéken és Erdélyben elterülő birtokai alapján. Valószínűleg 1338-ban érte utól a halál, mert a tárnokmesteri szék 1339 januárjában még üresedésben van. PÓR ANTAL szerint a pálosok szent Keresztről és az Üdvözítőről elnevezett kolostorában helyezték nyugalomra, melynek a baranyai

¹⁵ HÓMAN BÁLINT: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp., 1921.

Csatár nevű birtokát adományozta és a kolostor kegyúri jogát vejével, GARAI PÁLlal együtt gyakorolta. Fiú leszármazottja nem maradt, három leányáról is a század második felében megszűnnek az adatok.

Az ország első méltóságának viselője, akit műveltsége és egyéni kiválósága is méltóvá tett erre a tisztségre, minden bizonytalansággal nem volt érzéketlen a művészettel szemben sem. Az a biblia, mely címerét hordja, nyilván NEKCSEI DÖMÖTÖR rendelkezésére készült Bolognában, mellyel e korban Magyarországnak állandó és erős kapcsolatai állottak fenn.

A bolognai egyetem a XIV. század folyamán egyike volt magyaroktól leggyakrabban látogatott külföldi főiskolának. Jogi egyetemének híre és népszerűsége már az Árpádok alatt is vonzotta a felső tanulmányokra vágyó magyar fiatalokat. I. KÁROLY uralma alatt pedig több Bolognában tanuló névszerint is ismerünk. Kettő — LÖRINC később váci püspök és MIKLÓS nyitrai főesperes — rectori méltóságot is viselt és közülük különösen az utóbbi, kit PÓR ANTAL DÖRÖGDI MIKLÓSNak nevez, jut I. KÁROLY idejében vezető szerephez.¹⁶ 1316—17-ben volt a bolognai egyetem rectora, majd hazatérve nyitrai főesperes, később pozsonyi prépost. 1327-ben a királyi kápolna ispánja, két év múlva pedig választott esztergomi érsek, de I. KÁROLY ellenzése miatt TELEGDI CSANÁDNak engedte át az érseki széket. DÖRÖGDI MIKLÓS nem járt rosszul engedékenységgel, mert Esztergom helyett az egri püspökséget kapta a pápától. Feltehető, hogy NEKCSEI DÖMÖTÖR figyelmét ő irányította a bolognai könyvmásoló műhelyekre, melyeket mint egykori bolognai tanuló, majd az egyetem rectora, jól ismert. Bolognában ez időben számos scriptóriumban folyt a másolás és legalább három miniátor műhely dolgozott. Ugyanekkor kiterjedt könyvkereskedői szervezet terjesztette a könyvmásoló műhelyek munkáit szerte Európában. Ennek tudhatjuk be, hogy alig van nagyobb könyvtár, mely XIV. századi bolognai kézirattal ne rendelkezne.

NEKCSEI DÖMÖTÖR a három vezető műhely közül az elsőben rendelhette meg bibliáját a század harmincas éveinek elején. Abban a műhelyben, melyet ma még kétségtelenül nem ismert kapcsolatok

¹⁶ PÓR ANTAL: Adatok a bolognai és padovai jog-egyetemen a XIV. században tanult magyarokról. Századok 1897, 769—795. l.

fűztek Magyarországhoz, hiszen innen nőtt ki a század közepén NICCOLÒ DI GIACOMO DA BOLOGNA, a bolognai miniatúra-festészet legizmosabb tehetsége, iránytmutató mestere. Köztudomású viszont az is, hogy NICCOLÒ köréhez tartozott az az ismeretlen magyar miniator, aki az úgynevezett *Vatikáni Legendárium* magyar szentek legendáját ábrázoló lapjait festette.

A *Nekcsei-biblia* további sorsát nem ismerjük. Valószínű, hogy osztozott a magyar műkincsek megszokott sorsában és a mohácsi vész után vagy török kézre, vagy Bécsbe került. Ezt a két lehetőséget adja az első lapon lévő XVI. századi bejegyzés,¹⁷ mely, sajnos, a kódex sorsáról semmit nem említ. A bejegyzés alapján csak annyi valószínű, hogy a biblia a XVI. század közepén ZULEMANNak, I. FERDINÁND követének (?) birtokában volt. ZULEMAN elmondja, hogy 1545-ben elrabolták őt követtársaitól, Drinápolyba hurcolták, szörnyen megkínózták. Részletesen elmondja azt is, hogy a szultán elé is került, aki I. FERDINÁND terve felől vallatta.

Részt vesz a perzsa hadjáratban és Tebris ostrománál is (1548). Lehetséges, hogy az utolsó, sajnos teljesen olvashatatlan

¹⁷ Ego Zuleman, qui fui orator regis Ferdinandi anno domini 1545, eodem anno furtum me tractat (?) me a sociis meis citra pontem, qui vocatur Mvzthappa passa Hwpry et recta me duxerunt in civitatem Derenapol vincitus variis modis atque cruciatus, ut non possum calamo depingere, egique in eadem civitate apud quendam chaws nomenque suum Ezze, qui non parvis suppliciis affecit per mensem unius dimidii, quem etiam maledixi diei in quantitates fui, quia dederat me in manus servitorum, quibus etiam linguam ignoscabam etc. Dictus chaws duxit me ad curiam chessaris in dicta civitate, ubique fui cum cessare facie ad faciem misitque me ad Bywkodam ibique misit mihi asperos II. millia medio Hyrdat passe, qui eodem tempore fuit kapuagha ipseque me perconctatus est de omnibus, que tractat rex Ferdinandus una baronibus suis, egoque respondy illi juxta voluntatem meam. Ceterum venimus cum cessare Constantinopolim egique In Bywkoda tribus annis ibique magnam tristitiam passus sum, quia nullum honorem habui, sed purgabam stercora sociorum meorum qui me plus facty sunt atque maiorem habuerunt. Post annos III ibique profectus fuy cum cessare adversus kezel bass usque ad Tepris venimus, deinde post tres dies reversi fuimus ad Wan, quod castrum usque novem dies detemporimus non visus sponte se dedit multa vysitamus tamen non est necesse, illa nobis scribit... In dicta domo videlicet Haznas tanta mala passus sum, non non possum calamo depingere juxta voluntatem dei illud fuit datum....

sorok elmondják, miként jutott a biblia ZULEMAN kezeibe. Feltehető, hogy a török udvarban megkedveltetve magát jutott a kézírathoz, de valószínűbb, hogy I. FERDINÁND kárpótolta szenvedéséért ezzel az ajándékkal. Ez utóbbi feltevést az is támogatja, hogy a bejegyzés nem épp hízelgő szavakkal emlékezik meg a törökök bánásmódjáról. Feltűnő csak az, hogy I. FERDINÁND ZULEMAN nevű követéről semmit sem tudunk. 1545-ben ADURNO, ennek halála után társa, J. M. MALVEZZI volt az osztrák követ a portánál. Egyik név sem olyan, melyet ZULEMANNAL azonosítanánk. ADURNO 1545-ben panaszt emel a pasák előtt egyik emberének elrablása miatt.¹⁸ Valószínű hogy ZULEMAN a követség személyzetéhez tartozott, évek mulva kiszabadulva a törökök kezéből följegyzéseiben már a jóhangzású orator-követ rangot adja magának. Erre mutat stílusa, s meglehetősen lapidáris konyhalatinsága is. Visszakerülve I. FERDINÁND udvarába, valószínű, hogy a király ezzel a bibliával kárpótolta, ő pedig első lapjára feljegyezte elrablásának, kínoztatásának történetét. Hogyan került ZULEMAN kezéből angol tulajdonba a biblia, ma még nem tudjuk, később talán ezeket a kérdéseket is megoldja egy szerencséskezű kutató.

Elmondottakból kitűnik, hogy NEKCSEI DÖMÖTÖR bibliája, sajnos, nem a magyar könyvfestészet emléke, de jelentősége így sem lebecsülendő. Kétségtelen bizonyítéka annak, hogy I. KÁROLY uralkodása alatt nemcsak a királyi család, vagy főpapjaink, hanem a világiak között is voltak olyan mecénások, kiknek művészeti pártoló tevékenysége a magyar könyvfestés kialakítására is buzdítóan hatott. Az a körülmény pedig, hogy első festett címeres emléküNKET őrizte meg, különösen értékesé teszi a bibliát számunkra. Arra is figyelmeztet a *Necsei-biblia*, de a newyorki Morgan Library-ban lévő töredék is, hogy az angol és amerikai gyűjtemények sok olyan emléket őriztek meg, melynek felkutatása, beillesztése a magyar művészet, a magyar kultúra fejlődésének történetébe elsőrendű kötelessége lesz szakembereinknek, mielőtt a határok megnyílnak.

DERCSÉNYI DEZSŐ.

¹⁸ TÖRÖK PÁL szíves közlése.

SAJTÓ ÉS KÖNYVÉSZET.

SZINNYEI JÓZSEFET méltán nevezhetjük a régi magyar hírlapok megmentőjének. Észrevette a hírlapok és folyóiratok cikkeinek forrásértékét s mindenekelőtt az időszaki sajtó termékeinek fennmaradását iparkodott biztosítani, hiszen az ő fellépéséig kedvező esetben könyvtárak félreeső termeinek padólján, kedvezőtlen esetben dohos pincékben sorvadtak a halombagyúlt régi újságok. SZINNYEI két cikkben hívta fel a figyelmet a rendezetlenül kallódó hírlapokra.¹ Fáradozásainak eredménye lett a TREFORT ÁGOST rendeletére 1884-ben felállított Országos Hírlapkönyvtár, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár keretében létesítettek.² Ezt követte a második lépés: az összegyűjtött anyag hozzáférhetővé tétele. Már 1862-től kezdve közzétette SZINNYEI hírlapjaink bibliográfiáját a *Vasárnapi Ujságban*,³ mégpedig úgy, hogy korszakonként felsorolva a magyar újságokat, egészen 1853-ig jutott el. Ugyancsak a *Vasárnapi Ujságban* közölte SZINNYEI évenként az előző évben megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzékét. Ezt az éves összeállítást később a Magyar Könyvszemlében adta ki s utána 1906-ig ZÁSZLÓ JÁNOS, majd 1913-ig KERESZTY ISTVÁN folytatta.

SZINNYEI elgondolása szerint az időszaki sajtó forrásanyagának feltárásában a harmadik lépés a hírlap- és folyóiratcikkek bibliográfiája lett volna. Valóban megtette könyvészetünk atyamestere ezt a lépést is hatalmas *Repertóriumának* közzétételével.

¹ A mi hírlapjaink. Reform. 1872. 149. sz. Alapítsunk hírlapkönyvtárakat. Hon. 1880. 271. sz.

² GORIUPP ALICE: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában, 1884—1934. Budapest, 1934.

³ Hírlapirodalmunk a XVIII. században. Vasárnapi Ujság. 1862. 391—392, 404—405. l. — Hírlapirodalmunk a XIX. században. Vasárnapi Ujság. 1863. 66—67, 74—75, 87—88, 95—96. l. 1864. 54—55, 67—68, 75—76, 83, 91—92. l. 1865. 539—540, 551—552, 563—564, 575—576, 591—592, 603—604, 618—619, 630—631, 646—647, 668—669, 674—675. l. 1866. 519—521, 530—531, 543—544, 561—562, 574—575, 583—584. l.

Ez a mű azonban már befejezetlen maradt és azóta sem talált folytatóra. Érthető, hiszen a teljességre törekvő cikkbibliográfia alapfeltétele, hogy maguknak az újságoknak teljes jegyzéke egybe legyen állítva. SZINNYEINEK a *Vasárnapi Újságban* megjelent cikkei óta csak egyetlen kísérlet történt erre: SZALÁDY ANTAL műve: „*A magyar hírlapirodalom statisztikája*“.⁴ SZALÁDY csak a magyar nyelvű időszaki sajtóra van tekintettel, adatai azonban itt is hiányosak és sokszor hibásak, a német, latin és más nyelvű lapokat pedig egészen elmulasztja. Ezt a mulasztást pótolta KERESZTY ISTVÁN műve: „*A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése*“,⁵ amely csak kronologikusan csoportosított címeket ad, bibliográfiai leírásokat nem. A SZINNYEITŐL hírlapjaink érdekében megindított mozgalom KERESZTYNEK, SZINNYEI utódjának és tanítványának művével le is zárul: SZINNYEI a magyar hírlapirodalom feltárásának terén éppoly pótolhatatlan ürt hagyott maga után, mint a könyvészet más területein.

Az 1914 óta szünetelő éves hírlapjegyzékek csak 10 évvel az első világháború befejezése után folytatódtak. WÜNSCHER FRIGYES,⁶ majd SZIKLAY JÁNOS és SZÁSZ MENYHÉRT⁷ sajtóévkönyveiben. 1941-től kezdve az Országos Magyar Sajtókamara is közli évkönyvében a magyar hírlapok jegyzékét. 1936 óta pedig az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelenő „*Magyarország évi könyvészet*“⁸ című sorozat egyes kötetei is közlik a magyar hírlapok és folyóiratok jegyzékét, illetve az azoknál évről-évre beálló változásokat.

Kézenfekvő volt azonban, hogy a SZINNYEI és SZALÁDY munkáinak megjelenése óta keletkezett, valamint az azokból hiányzó magyar időszaki sajtótermékek bibliográfiáját pótolni kellene, nem is szólva arról, hogy latin nyelvű újságaink leírását sehol sem találjuk, hasonlóképpen szláv és román nyelvű lapjainknak is csak címét ismerjük KERESZTY kronológiájából, de az is csak 1867-ig terjed. Ennek a hiánynak pótlására adott lehetőséget az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója a „*Magyar-*

⁴ Budapest, 1884.

⁵ Budapest, 1916.

⁶ Csonka-Magyarország sajtója 1927, 1928, 1930. Sajtóalmanach 1931.

⁷ A magyar sajtó évkönyve. 1935—1939. 1941.

⁸ Szerkeszti' DROSZT OLGA. A hírlapjegyzéket összeállítja MOKCSAY

ország időszaki sajtójának könyvészete“ címet viselő sorozatos kiadványban. Ez az első kísérlet SZINNYEI óta a szerteágazó magyar sajtójegyzékek közös mederbe terelésére és szerves egységbe való tömörítésére. A kiadvány hat első kötete felöleli a teljes magyar időszaki sajtót 1705-től 1920-ig, majd Csonka-Magyarország sajtóját 1921-től 1935-ig. A trianoni béke alapján megszállott területek magyar időszaki sajtóját három további kötet foglalja magába: külön-külön kötet tartalmazza a román, a csehszlovák és a jugoszláv uralom alatt fennállott magyar sajtótermékeket. A kiadvány tizedik kötete az időszaki sajtó teljes magyar és magyarvonatkozású elméleti irodalmát adja, beleértve a magyar hírlapirodalom történetének forrásait, a 11. és a következő kötetek pedig az 1936 óta évenként feldolgozásra kerülő magyar hírlapbibliográfia egy-egy hosszabb ciklusát fogják összefoglalni. A sorozat ezenkívül további köteteiben kiegészülhet a külföldi magyar hírlapok könyvészeti feldolgozásával, valamint egy-egy szakcsoport hírlapjainak jegyzékével. Alapelve azonban az, hogy mindig maguknak a hírlapoknak és nem az egyes cikkeknek leírását adja: az utóbbi külön megoldandó feladat marad.

„*Magyarország időszaki sajtójának könyvészete*“ történetéhez tartozik, hogy már megindulásakor három egymástól függetlenül megkezdett anyaggyűjtés első eredményeit olvasztotta magába. Külön-külön évek óta folyó előkészület után egyszerre érett meg a nyomtatásra „*A magyar hírlapirodalom első százada*“ DEZSÉNYI BÉLA, „*A magyar időszaki sajtó 1911-től 1920-ig*“ KEMÉNY GYÖRGY és „*A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt*“ című kötet MONOKI ISTVÁN összeállításában. A három kötet közül kettő már meg is jelent és a sorozat 1. és 7. számú kötetét képezi, a harmadiknak megjelenése pedig — ez lesz a sorozat 4. kötete — rövid idő kérdése. A három eddig elkészült kötet a magyar időszaki sajtónak korban és területben egymástól messze eső három csoportját dolgozza fel: ebből az adottságból folyik, hogy módszerük sok tekintetben különböző. Megjelenésük azonban immár biztosítja a hírlapbibliográfiai munka teljes újrafelvételét és ezért elérkezett az ideje a módszerek tisztázásának és összehangolásának.

Az időszaki sajtó és a könyvészet módszerei.

Van-e a hírlapkönyvészetnek sajátos, egyéni módszere? A magyar hírlapbibliográfiák összeállítói mindeddig nem vetették

fel ezt a kérdést: a gyakorlatra bízták magukat s ez több-kevesebb szerencsével meg is mutatta a célhoz vezető utat. Jól is tették, hogy módszerük elvi alapjaival nem foglalkoztak tüzetesebben, mert sokkal nagyobb gondot vállaltak volna magukra, mint a feladat látszólagos egyszerűsége sejtethette. Bibliográfiai kézikönyveink, katalogizálási utasításaink, úgy látszik, hallgatólagosan megegyeztek abban, hogy a hírlapok leírásához nem adnak külön tanácsokat. Míg a térképek, zeneművek és aprónyomtatványok leírásának és rendszerezésének kérdései tüzetes megvilágításban részesültek, a hírlapok és folyóiratok felvételének nehézségeire csak egy-egy elejtett megjegyzés emlékeztet.

Már a könyvtárban is mint kellemetlen idegen jelenik meg a hírlap, ormóttan, egész asztallapot elfoglaló kötetivel, amelyek a végtelenségig szaporodnak, s a polcok utolsó folyóméterét is kérlelhetetlen gyorsasággal veszik birtokukba. Állandó viaskodás a kötetbe fűzött hírlap könyvtári élete a könyvtárnak még a tekercsek és kódexek nyugalmasabb korából hozott hagyományai-val. Ott, ahol a könyveket nem választják szét szigorúan a hírlapoktól, az utóbbiak, mint garázda kakukfiókák előbb-utóbb kiszorítják fészükéből a vékonyka könyvcsemeteket. Ritka könyvtár gyűjt rendszeresen hírlapokat, a folyóiratok között is válogat, ha lehet. Ott, ahol a nemzeti könyvtár az egész ország hírlapjait is gyűjti, lehetőleg szabadulni igyekszik ettől a rakoncátlan társaságtól és legalább központi épületét iparkodik megvédeni előlük. Így költöztette ki a British Museum hírlapállományát 1932-ben a London melletti Colindale-be; itt külön épületet kaptak az újságok, amely a számítások szerint 50 évre tud hajlékot adni a további szaporulatnak. A párizsi Bibliothèque Nationale újságygyűjteményét Versailles-ba helyezték át. A mi Széchényi Könyvtárunk hírlaptára is költözőben van a Nemzeti Múzeum épületéből s ez a költöztetés nem az első viszontagság, amelyet fennállása óta ki kellett állania. Nem is csodálatos ez, hiszen állománya 1887-ben még csak 8789 kötet volt, 1902-ben már 20.000-re szaporodott és 1934-ben már a 60.000 kötetet is meghaladta.⁹ Szinte azt mondhatjuk, hogy míg a könyvállomány számtani haladvány arányában szaporodik, addig a hírlapok sokasodása mértani arányokat ölt.

⁹ GORIUPP, i. m.

Mindezekből már következik, hogy a hírlap bibliográfiai leírásának módszerét könyvtári katalogizálási szabályzatokból nem tanulhatjuk meg. Ezek a szabályzatok — beleértve a porosz közönyvtárak híres instrukcióját is¹⁰ — a hírlapok és folyóiratok felvételét a szerzőnélküli könyvek felvételével vonják egyenlő elbánás alá, a hírlapok leglényegesebb tulajdonságáról, az időszakosságról és az adatok időszakos változásának feltüntetéséről csak általánosságban szólnak. Egyedül a Biblioteca Apostolica Vaticana címfelvételi szabályzata¹¹ közöl részletesebb utasításokat a hírlapok és folyóiratok felvételéhez; ezeknél mindig a cím első szava a rendszó, a névelő elhagyásával. Felsorolja azokat az adatokat, amelyeknek változását állandóan figyelemmel kell kísérni s a változások jelölését racionális rövidítésekkel könnyíti meg. Valamennyi címfelvételi szabályzat között legjobb hasznát vettük az Országos Széchényi Könyvtár 1923-ban HÓMAN BÁLINT, akkori könyvtárigazgató által jóváhagyott hírlaptári szabályzatának, amely hosszú gyakorlatból vezeti le alapelveit, de amely nyomtatásban nem jelent meg.¹²

Akár a könyvtári szabályzatok, a bibliográfiai kézikönyvek használhatóságát is nagyban befolyásolja, hogy a hírlapkönyvészetet nem különítik el elég szigorúan annak határterületeitől. GEORG SCHNEIDER „*Zeitschriftenbibliographie*“ elnevezés alá háromfélét foglal:¹³ a hírlapokban és folyóiratokban megjelent cikkek bibliográfiáját, a folyóiratokban megjelenő időszakos bibliográfiai repertóriumokat, végül maguknak a hírlapoknak és folyóiratoknak címjegyzékét. Nyilvánvaló, hogy az időszaki sajtó könyvészetén, ha következetesen használjuk ezt a megjelölést, csak az utóbbit, t. i. maguknak a hírlapoknak a leírását érthetjük, mert hiszen az egyszer megjelent cikkek bibliográfiai felvétele a szerző neve vagy tárgyi rendszó alatt történik és a könyvek bib-

¹⁰ Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. 2. kiad. Berlin, 1915.

¹¹ Norme per il catalogo degli stampati. Città del Vaticano. 1931. 184—195. l.

¹² GORIUPP ALICE az 1937-ben tartott könyvtárosképző tanfolyamon behatóan tárgyalta a hírlapok katalogizálásának problémáit. Jegyzeteinek rendelkezésünkre bocsátásáért, valamint szóbeli közléseiért s útmutatásaiért köszönetet mondunk.

¹³ Einführung in die Bibliographie. Leipzig, 1936. 154—196. l.

liográfiájának kiegészítő része. A szakbibliográfiák valóban egyesesen tartalmaznak könyv- és cikkcímeket.

A jó hírlapbibliográfiától azután — olvassuk tovább SCHNEIDERNÉL — a következő kérdésekre kapunk választ: Mikor indult a lap? Tovább folytatódik-e és megszakítás nélkül folytatódik-e? Változtatta-e a címét, kiadóját, szerkesztőjét, alakját? Milyen gyakran jelent meg? Mely hónappal kezdődnek az egyes kötetek, illetőleg évfolyamok? Mindig egyforma maradt-e a számozás, avagy talán néha az évfolyamot, néha a kötetet számozták? Egy-egy kötet füzeteinek száma egyforma-e vagy változó? Vannak-e pótkötetek vagy mellékletek? Továbbá: a szerkesztő, a kiadó, a nyomda neve, az előfizetési és hirdetési díjszabás, végül az újság lényegének, irányának, tartalmának meghatározása. Fel kell tüntetni még azt is, közöl-e képeket az újság és hogy élet- vagy balesetbiztosítást ad-e előfizetőinek. — Ez persze az ideális eset, a legtöbb hírlapbibliográfia kevesebb adattal is beéri, kézikönyvünk szerint. De éppen az a feladat, hogy kevés adattal lehetőleg minden kérdésre feleljünk.

Ezt a feladatot igyekszik józan rövidséggel, jól fogalmazott egyszerű szabályok alakjában megoldani WILHELM MOMMSEN, a nemzetközi történettudományi bizottság sajtóbibliográfiai osztályának titkára.¹⁴ Az alábbiakban MOMMSEN cikkét, valamint az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptári szabályzatát állandóan felhasználjuk, a nélkül, hogy a forrást külön megneveznénk. Természetesen nem hagytuk felhasználatlanul azokat a tanulságokat sem, amelyekkel az eddig nyomtatásban megjelent hírlapbibliográfiák vagy katalógusok szolgálnak.

Az időszaki sajtó könyvészetének tárgya.

Mit vegyünk fel az időszaki sajtó bibliográfiájába? Ez a kérdés más szóval így fogalmazható: mi az időszaki sajtó? A sajtó fogalmának meghatározása régi és soha kielégítően meg nem oldott kérdés. A nehézségeket főképen az okozza, hogy az utóbbi évtizedekben kialakult sajtótudomány kizárólag a hírközlő politikai lapokat kívánja „újság“-nak tekinteni, a folyóiratokat nem; hírlap és folyóirat elválasztására azonban teljesen egyértelmű meg-

¹⁴ Richtlinien für die historische Bibliographie der Presse. Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. 1934. 22. sz. 3—13. l.

határozást nem ismerünk. A magyar sajtótörténet nem is tesz különbséget hírlapok és folyóiratok között: valamennyit egyformán vonja be vizsgálódásának körébe.¹⁵ Az időszerű sajtó fogalmának legáltalánosabban elfogadott meghatározó jegyei az időszerűség, az időszakosság és a nyilvánosság (aktualitás, periodicitás, publicitás). A mi szempontunkból ezek egyikének — ha kell önkényesen — olyan értelmet kell adnunk, hogy valamely kiadvány „időszerű” jellege könnyen és minden kétséget kizáróan kitűnjék. Ez a megkülönböztető jegy pedig csak az időszakosság szabályossága lehet. Az időszerű sajtó fogalma alá tartozik tehát minden sajtótermék, amely egy évnél rövidebb időközökben jelenik meg. A negyedévenként vagy félévenként megjelenő tudományos kiadványokat tehát még felvesszük, de az évkönyvek már kimaradnak. A meghatározásból következik, hogy helyet kapnak a sajtóbibliográfiában a könyvatos laptudósítók is.

Természetesen azt, hogy évkönyvvel, vagy folyóirattal van-e dolgunk, nem állapíthatjuk meg mindig a kiadvány címéből. A *Hunyadmegyei Történelmi És Régészeti Társulat Évkönyvei* évente négy füzetben jelentek meg, tehát folyóiratnak számítanak. Ezzel szemben a *Bécsi Magyar Intézet Évkönyve* évente csak egyszer jelenik meg, ezért igazi évkönyv és a hírlapbibliográfiából kimarad. Előfordul, hogy folyóirat évkönyvvé alakul át és megfordítva. Így az *Archaeologiai Értesítő*, amely indulásakor még negyedévenként jelent meg, ma már évente csak egy számot ad ki, tehát nem tartozik a sajtókönyvészetbe.

Püspöki körlevelek, időszakosan megjelenő jelentések, jegyzőkönyvek természetszerűleg szintén nem tartoznak a hírlapbibliográfia körébe. Ez utóbbiakkal szemben a hírlapok és folyóiratok megkülönböztető jegye a tartalom heterogén volta és tagoltsága.

Felmerülhet a kérdés, vajjon felvegyük-e azokat a lapokat, amelyek már az első szám megjelenése után megszűntek? Az időszerű sajtó termékeire általában jellemző a nagy „gyermekhalandóság”, vagyis az, hogy az újonnan indult lapok száma sokszorosan felülmúlja azokat, amelyek az első évfolyam után, vagy még előbb megszűntek. Márpedig, ha egy számnál több nem jelent meg, a kiadványt nem nevezhetjük időszerűnek. A rendszeres

¹⁵ MÁTÉ KÁROLY: *Sajtó és tudomány*. Budapest, 1929. — DEZSÉNYI BÉLA: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Budapest, 1941.

megjelenés *szándéka* azonban ilyenkor is megvan, hiszen az újságon többnyire fel is van tüntetve, hogy „megjelenik hetenkint“ vagy akár „naponta“. Azok a sajtóbibliográfiák, amelyek csak a tényleg jelentős lapokat veszik fel, tehát válogatnak az anyagban, az ilyen kérészéletű hírlapokat kihagyják. Ha azonban teljességre törekvő nemzeti hírlapkönyvészetet akarunk adni, akkor a mindössze egyszer megjelent lapokat is okvetlenül fel kell vennünk. Ezek a rövidéletű lapok a történész számára nem közömbösek: mozgalmas idők nyugtalan gondolatvilágát az ilyen egy számból álló újságok néha jobban jellemzik, mint az évtizedek óta fennálló, sokkal jelentősebb társaik. Példaképen elég a magyar szabadságharc hírlapjaira utalnunk.

Másképp kell azonban elbírálnunk az alkalmi lapokat. Ezek többnyire nem közérdeklődésre számottartó kiadványok, hanem egy-egy magántársaság alkalmi hangulatát örökítik csak meg, bái éjszakák, társas kirándulások emlékét. Nyilvánosságuk és időszerűségük korlátozott. Az időszakosság kritériuma sem alkalmazható rájuk, mert többnyire nem is volt a kiadó szándékában, hogy egynél több számot jelentessen meg. Az újságok statisztikája is hamis képet adna, ha abba az ilyen lapokat is beleszámítanánk. Tehát általános elv az, hogy alkalmi lapok a hírlapbibliográfiába nem vehetők fel. Természetesen kivételek lehetségesek: ilyenek a világháború alkalmi katonai újságjai, valamint a megszállott Erdély alkalmi lapjai. Nincs akadálya annak sem, hogy valamennyi magyar alkalmi lap címjegyzéke külön kötetben megjelenjék: ilyen kötet összeállítására az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye módot ad.

Fontos szabály még, hogy csak olyan időszakai sajtóterméket vegyünk fel, amely valóban megjelent. Nem felesleges ezt hangsúlyoznunk, mert az időszakai sajtó teljes jegyzékének összeállításánál gyakran kerülünk abba a helyzetbe hogy olyat is fel kell vennünk, amit magunk nem láttunk. A megszállott területek könyvtáraiban fekvő hírlapok a magyar kutató számára nem mindig megközelíthetők. Ilyenkor a leírás végén a megjegyzések között okvetlenül meg kell említenünk, hogy az újság mely évfolyamát nem sikerült megtalálnunk: a kutató ebből megtudja, hogy az ezen részre vonatkozó adatokat másodkézből kaptuk.

A hírlapok leírása.

Hírlap és bibliográfia ellentétes fogalmak. A könyvészet tárgyai a könyvek és nem a könyvektől lényegben, tartalomban, külső megjelenésben különböző hírlapok. Ha tehát hírlapkönyvészetről beszélünk, tudatában kell lennünk annak, hogy a hírlapok címjegyzékét önkényesen jelöljük meg ezzel a szóval és hogy a hírlap könyvészeti leírásán is mást kell értenünk, mint az egyszer megjelent könyv címleírásán.¹⁶ A könyv teljesen lezárt formában jelenik meg, leírása egyetlen darabról készül, amelynek címlapja többnyire minden adatot elárul, amelyre csak a bibliográfus kíváncsi lehet. A hírlap azonban lezáratlan formában, időben szétosztva jelenik meg. A könyv bibliográfiai címfelvétele személyleírás, a hírlapé életrajz. A könyv címleírása állandó, a hírlap adatai ellenben éppúgy változnak, mint az élő ember személyi adatai. A hírlap leírása ezért mindig elbeszélő, epikus jellegű, minden címfelvétel egy-egy kis történeti monográfia. A legrégibb nemzeti hírlapbibliográfiát a francia EUGÈNE HATIN állította össze;¹⁷ ez 1631-től 1865-ig sorolja fel a francia hírlapok címét. Egy-egy címnél az illető hírlap egész történetét elmondja: a THÉOPHRASTE RENAUDOT-féle *Gazette* például 19 hasábra terjedő leírást kap. Idézeteket is közöl az újságból, jellemző apróságokat annak pályájáról, a szerkesztő szokásairól, életéről. A régi újság nyomán azt is megírja, mely fürdőhelyen pihente ki fáradalmait az öregedő XIII. Lajos francia király. HATIN módszerét követi SZINNYEI is a *Vasárnapi Újság*ban megjelent összefoglalásokban, csak azzal a különbséggel, hogy a vérbeli bibliográfus ösztönével az egyes monográfiákat a legszükségesebb adatok fel-

¹⁶ „Was man unter bibliographischer Verzeichnung einer Zeitung zu verstehen hat, steht bisher nicht fest. Eigentlich handelt es sich um ein Paradoxon: Zeitungs-Bibliographie! Es trifft den Kern aller vorher angeschnittenen Fragen, nämlich die Disharmonie, die zwischen Buch und Zeitung immer bestehen wird. Zeitung und Zeitschrift... bilden in ihrer Gesamtheit eine eigene Art des Schrifttums... Bei dem Versuch, eine bibliographische Aufnahme der Zeitungsbestände durchzuführen, wird man also stets Gefahr laufen, die Geschichte der Zeitung zu schreiben.“ Standortskatalog wichtiger Zeitungsbestände in deutschen Bibliotheken. Leipzig, 1933. XII. 1.

¹⁷ *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*. Paris, é. n.

sorolására korlátozza, úgyhogy a szerkesztők egymásutánját nem kell hosszas kereséssel megállapítanunk, mint HATINÉL.

A hírlapbibliográfia tehát az egyes újságok életének legfontosabb adatait és azok változásait feltüntető kis monográfiáknak bizonyos elvek szerint rendezett egymásutánja.

— Milyen adatokat tartalmazzon a hírlap leírása?

A címfelvétel alapja a könyvek jegyzékében általában a szerző neve, ritkábban a tárgyi cím, a hírlapok könyvészetében kizárólag a hírlap címe. OTTO GROTH szerint¹⁸ a hírlap homlokírása és ennek főrésze, a cím, mindig jellemző az újságra és elhatárolja a többitől. „A személy egységének és azonosságának hordozója a név.” Ez azonban az újságoknál nem mindig elégséges a teljes meghatározáshoz. GROTH derűlátó fogalmazása azt mutatja, hogy a hírlapbibliográfus igazi gondjait nem ismeri. Mert az újság sokkal könnyebben és gyakrabban változtatja a címét, mint az élő személy a nevét. A laza címhasználat különösen a régi újságokra jellemző: a legrégebb magyar teológiai folyóirat, az 1793—95. években negyedévenként megjelenő számait minduntalan változó hosszú latin címekkel díszítette. A laza címhasználat okát GROTH abban látja, hogy az őshírlapok még nem rendelkeztek kialakult individualitással. Szerintünk inkább az volt az ok, hogy az individualitást nem a cím fejezte ki, amely mindig lehetőleg tudós és pompás volt, hanem az a megjelölés, amellyel az egykorúak illették a lapot. A *Neuer Courier aus Ungern* valamennyi címváltozata helyett a kortársak a *Pester Zeitung*, az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* helyett a rövid *Ofner Zeitung* megjelölést használták. — Nem is említjük most a kényszerű címváltozásokat, mint például a román uralom alatt megjelenő magyar lapokét, amelyek több évtizedes használat után voltak kénytelenek lemondani címükben szülőföldjük magyar nevééről.

De más lapokkal szemben sem határolja el eléggé a cím az újságot. Vannak „közkedvelt” címek, amelyeket egyidőben számtalan újság vesz fel. 1911 és 1920 között Magyarország területén az *Ijjóság* hírlapcím hatszor, a *Haladás* hétszer, a *Közérdek* kilencszer fordult elő. Volt *Közérdeke* Gyöngyösnek, Hódmezővásárhelynek, Kassának, Monornak, Kiskunhalasnak, Nagyenyed-

¹⁸ Die Zeitung. I. köt. Mannheim—Berlin—Leipzig, 1928. 305. l.

nek, Nagyváradnak. Gyakran fordulnak elő a szociális erjedést kifejező címek: *Munka* hétszer, *Népakarat* tizenháromszor. Kapós volt a *Színház* cím, amely kilencszer és a *Színházi Ujság*, amely harmincnégyszer fordult elő.

Magától értetődik tehát, hogy a hírlapok személyleírásának a címen kívül még sok elengedhetetlen adata van. Még nagyobb baj, hogy valamennyi adat nem található meg mindig a lapon. Ilyenkor más forrásokat (régibb bibliográfiákat, könyvtári katalóguscédulákat, életrajzi lexikonokat) hívunk segítségül és az így megállapított adatokat a leírás megfelelő helyén szögletes zárójelben ([ ]) tüntetjük fel. Míg a könyvbibliográfia minden adatot zárójelbe tesz, amelyet nem a címlapról írt le, addig a hírlapbibliográfia zárójel nélkül ad minden adatot, amely magáról a hírlapról vétetett, annak bármelyik oldaláról vagy a lap bármely részéről származzék is az. Sokszor van szükség ezért arra, hogy egy-egy hírlapszámot elejétől végéig elolvassunk, mert a keresett új adat, vagy adatváltozás e nélkül nem állapítható meg. Mondanunk sem kell, hogy ez a hírlapbibliográfus dolgát nem könnyíti meg; egy-egy címleírás néha napok fáradságos munkájába kerül. Míg a könyvek leírója egy leíráshoz többnyire csak egy kötetet és annak is csak címlapját kíséri figyelemmel, addig egy hosszúéletű hírlap négy-öt soros címleírása a hírlapbibliográfusnak 80—100 kötet figyelmes átnézésébe kerül. A hírlap és a könyv bibliográfiai leírása közti különbséget ismét csak a számtani és a mértani haladvány arányaival érzékeltethetjük. És a hírlapkönyvész nem kívánhat olyan mértékű segítséget a könyvtártól, mint a könyvek bibliográfiájának készítője; Adrémaüzem, sokszorosított katalóguscédulák kész levonata nem áll rendelkezésére. A könyvtár helyi és személyzeti viszonyai ezt lehetetlenné teszik. Sőt, a hírlapbibliográfus maga is iparkodik a munkával túlhalmozott könyvtáros segítségére sietni. Valóban, a hírlapkönyvészet leírásai valószínűs nyomatott katalógusok: cédulákra szétvágvá és kartonra felragasztva megkímélik a könyvtárost a hírlapok leírásához nélkülözhetetlen, de rendkívüli fáradságot okozó, változó adatok nyilvántartásától. Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának kezdeményezésére a bibliográfiai leírások ilyen módon való értékesítését a hírlaptár tervbe is vette, a bibliográfia elkészülése tehát a hírlaptár régi és javításra szoruló cédulakatalógusának felfrissítését is eredményezi majd. — A hírlapbibliográfusnak tehát

egymagának kell az egész technikai szervezetet pótolnia, amelyet a könyvbibliográfiához a könyvtár szolgált. Egymaga képviseli az egész „sajtótudományi intézetet“, amelynek felállítására jól megalapozott terv van már,¹⁹ de lehetőség eddig nem volt.

*

Az időszaki sajtó címleírásának adatait az áttekinthetőség kedvéért öt csoportra osztva tárgyaljuk. Ezek:

- a) Az újság elnevezése. (1. Cím. 2. Alcím.)
- b) A megjelenés helye. (3.)
- c) Időbeli adatok. (4. Indulás és megszűnés. 5. Szünetelés. 6. Időszakosság.)
- d) Személyi adatok. (7. Szerkesztő, esetleg munkatársak.)
- e) Kiadási adatok. (8. Kiadó. 9. Nyomda. 10. Nagyság.)

Ha e tíz adat közül valamelyik semmi módon sem állapítható meg, akkor a leírásból kimarad, anélkül, hogy kimaradását külön jelelnénk. Tehát ilyen megjelölések, mint hely nélkül, év nélkül stb. a hírlapbibliográfiában nem szükségesek.

Az adatok sorrendje mindig ugyanaz legyen. Következetlen sorrend az áttekinthetőség megölője.

a. Az újság elnevezése.

Mind a címet, mind az alcímet a hírlap homlokírásáról (lapfej, Kopf) írjuk le. Az újságok különösen régebben, a folyóiratok még ma is egy-egy új évfolyam vagy kötet élére külön címlapot is adnak. A cím leírásánál az ilyen címlapokat figyelmen kívül hagyjuk. Tehát pl. évi címlap:

Nemzeti Ujság vagy Hazai 's Külföldi Tudósítások a'
magyar nemzetnek köz javára.

Homlokírás:

Hazai 's Külföldi Tudósítások.

Felvétel:

Hazai 's Külföldi Tudósítások.

A cím és az alcím leírása egyszerűség kedvéért mindig latin betűkkel (antiqua) történjék. Ha a homlokírás szövege nem latinbetűs, akkor latin betűkkel kell átírnunk. Magyarországon fraktúr (gót) és cirillbetűs újságcímek is fordulnak elő. A fraktúrbetűk átírása nem okoz nehézséget, legfeljebb a német β -ről kell megjegyeznünk, hogy azt helyesebb ss-el átírni, ezt írja elő a német viszonyokra szabott

¹⁹ MÁTÉ KÁROLY, i. m. 19. l.

porosz instrukció is; a magyarországi német hírlapok maguk is többnyire *ss*-t használnak *ß* helyett. A cirillbetűs címek átírásának szabályait ld. KNEI ZSA ISTVÁN: Cirillbetűs szláv szövegek átírása. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai. 8. sz. Budapest, 1939.

A helyesírás olyan legyen, mint a homlokírásé. Cz helyett *c*-t nem írhatunk a felvételbe, de a betűrendezésnél a régies ortográfiát figyelmen kívül hagyjuk. Tehát *Piacz* és *Piaci Tudósító* című hírlapok egymásután fognak következni. A verzálisan, csupa nagybetűvel szedett címet vagy alcímet a cím nyelvének megfelelő helyesírással írjuk át. A magyar nyelvű címben minden szót nagy kezdőbetűvel írunk, kivéve a névelőket és kötőszókat.

1. Cím.

A címet változtatás nélkül írjuk le, a névelőt nem kell a cím mögé vetni, de a betűrendezésnél figyelmen kívül marad.

A lapok címe nem mindig állandó. Ezért a felvétel mindig az első címen történik, a változott címről utalás készül. Pl.

Hazai híradó. 1932. jan. 1-től *Erdélyi Híradó*.

Ábrázolt Folyóirat. 1848. márc. 25-től *Képesűjság*. 1848. aug. 5-től *Mulattató Képesűjság*.

Utalók: **Erdélyi Híradó.** — Ld. *Hazai Híradó*.

Képesűjság. — Ld. *Ábrázolt Folyóirat*

Mulattató Képesűjság. — Ld. *Ábrázolt Folyóirat*.

A címváltozások kezelése a hírlapkönyvészek lelkiküzdelmének egyik főforrása. Hajlandó arra, hogy a külön címet külön egységnek tegye meg. Márpedig az újság életében a címváltozás legtöbbször csak epizód. Rettentően fáradságos is volna egy olyan bibliográfiát használni, amelyben valamely alig egy évig fennállott újság, mint pl. az *Ábrázolt Folyóirat*, három külön helyre volna szétszórva, csak azért, mert kétszer változtatta címét ilyen rövid idő alatt. Az újságbibliográfia az életrajzi lexikonhoz hasonlít inkább, mint a katalógushoz. Gondoljunk csak arra, milyen megrökönyödés fogadna egy írói lexikont, amely névmagyarosítás esetén egy író életrajzát két részletben, külön-külön két név alatt venné fel! Arra pedig még gondolni is rossz, hogy a nőírók élete az ilyen lexikonban férjhezmenésük pillanatában befejeződnék és asszonynevükön, mint újszülöttek kezdenének újra szerepelni. Ha a könyvtárak gyakorlati megfontolások alapján eltérnek ettől a szabálytól s minden külön címet külön lapnak tekintenek — ezt az ő szempontjukból csak helyeselhetjük, de a bibliográfiában nem követjük.

Meg kell még említenünk, hogy külföldi bibliográfiák az újságokat gyakran nem első címük, hanem legutolsó címük alatt veszik fel.

Fz az eljárás a történeti szempontot kidomborító nemzeti hírlapbibliográfiában nem ajánlható. Következzenek a címek történeti sorrendben egymás után, az utalások úgyis lehetővé teszik, hogy a sok címváltozást kiállott újság bármely évfolyamát vagy bármely számát könnyen azonosíthassuk. Az sem okoz gondot, ha valamely lap más címen él a köztudatban, mint első címe. Pl. az *Erdélyi Híradóról* kevesen tudják, hogy első címe *Hazai Híradó* volt. Az utalások ilyenkor is könnyen visszavezetnek az első címhez. És vajjon tudjuk-e, hogy ma is él, a mai állapot szerint leírt hírlapjaink a jövő köztudatában nem fognak-e más címen szerepelni?

Nem egyszerű címváltozás persze, ha az újcímű lap új évfolyamkezdéssel indul, vagy amikor a lap jellege vagy iránya döntő változáson megy át. KOSSUTH *Pesti Hírlapja* 1841. január 2-án mint a *Sürgöny* folytatása indult. A *Sürgöny* pedig már maga is a *Rajzolatok* folytatása volt. Mindhármát külön lapnak vesszük fel. Hasonlóképpen járunk el az 1919. szeptember 20-án első évfolyammal indult *Nemzeti Újsággal*, amely az 1919. március 23-án megszűnt *Alkotmányt* folytatta. Itt csupán a megjegyzések rovatában utalunk az összefüggésre. A bibliográfusnak esetről-esetre kell elbírálnia, mikor van valóban új lap indulásáról és mikor egyszerű címváltozásról szó.

Ha az újság többnyelvű és ennek megfelelően több címe is van, akkor a felvétel azon a nyelven történik, amely a szöveg nyelve, illetve amely a címben első helyen áll. Pl. *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* német címe *Zeitschrift für vergleichende Literatur*. A magyar cím alatt vesszük fel, de a német címre utalunk.

A címben szereplő rövidítéseket feloldjuk, tehát M. Kir. = M[agyar] Kir[ályi]. De nem oldjuk fel az ú. n. poligrammokat, mint pl. OTI, BSZKRT, stb., mert ezek közhasználatú rövidítések és mindenki ilyen néven ismeri az illető intézményeket. Azonban a feloldott poligrammról utalunk a címre. Pl.

MONE. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete időszaki hivatalos közlönye.

Felvétel: **MONE.**

Utalás: M[agyar] O[rvosok] N[emzeti] E[gyesülete]. — Ld. *MONE*.

Végül feloldjuk a címben szereplő számokat:

8 Órai Újság. Felvétel: 8 [Nyolc] Órai Újság.

2. Alcím.

Az alcím feltüntetésére szükség van, mert abból a lap jellegére, irányára is következtethetünk.

Az alcím sokszor mint a főcím folytatása jelenik meg. Pl.

Magyar Újság, melly Magyar- és Erdély Országban a mezei-gazdaságot és szorgalmatosságot erányozza.

Ezért az alcím helye mindig közvetlenül a főcím után van. A túl hosszú alcímet rövidítve vesszük fel, de ez a rövidítés következetes legyen. Az alcím kihagyott részei helyére hiányjel (...) kerül. Ha egy lap igen gyakran változtatja alcímét, elég az első és utolsó alcímet felvenni, de jegyezzük meg, hogy közben többször változott. Természetesen, hogy a változott alcímről utalás nem szükséges.

Pl. **Állatbiztosítás.** A községi állattenyésztő és állatbiztosító szövetkezetek hivatalos lapja. Alcím 1913. január 1-től: A Magyar kölcsönös állatbiztosító társaság mint szövetkezet és a községi állattenyésztő és állatbiztosító szövetkezetek hivatalos lapja.

b. A megjelenés helye.

3. A megjelenés helye a cím után az újság legjellemzőbb adata. Hasonló című újságokat elsősorban a megjelenés helye különböztet meg egymástól. A megjelenés helyét a könyvbibliográfia olyan nyelven tünteti fel, ahogyan az a címlapon olvasható. A hírlapbibliográfiában helyesebb a megjelenés helyét mindig az egyszerű alanyesetben álló helynévvel jelölni, mégpedig abban a formában, amely a helység hivatalos neve. A történelmi Magyarország helységneveit azonban mindig magyarul tegyük ki, akkor is, ha az újságon más nyelven olvasható. Tehát Bratislava, Posonium, Prešporok, Pressburg helyett mindig Pozsony. Ezt így kívánja az áttekinthetőség, mert hiszen az azonos című újságokat megjelenésük helye szerint kell betűrendbe illeszteni. De megkívánja ezt az egységes jelölést a hírlapok nagyfokú topográfikus kötöttsége is. Amellett politikai kényszer hatása alatt a helynév a lapfejen különböző nyelveken állhat. Kolozsvár helyett az erdélyi magyar hírlapok 1919-től kezdve a Cluj helynevet tüntetik fel homlokírásukon. De volna-e értelme ilyen felvételnek: Kolozsvár, 1919-től Cluj-Kolozsvár, 1937-től Cluj?

A magyarországi idegen helynevek lefordításának segédeszköze a Helységnevtár.

c. Időbeli adatok.

Az időszaki sajtó fogalmából következik, hogy életének és így bibliográfiai leírásának is legfőbb tényezője az idő. Ez a tényező nemcsak az itt következő adatcsoport nyilvántartásában, de valamennyi adat leírásán végigvonul: minden változást a változás időpontjával kell feltüntetni, ez az időszaki sajtó könyvészetének alaptörvénye.

4. Indulás és megszűnés.

Az indulás és megszűnés adata fejezi ki az újság élettartamát, akár az életrajzban a születés és halálozás évszáma. Az indulás és

megszűnés keltét évvel, hónappal és nappal fejezzük ki. A két dátumot minden külön jelölés nélkül gondolatjellel kötjük össze. Pl. **Pesti Hírlap**. 1841. jan. 2 — 1849. júl. 8.

Ha valamely újság még ma is él, akkor életkorát pusztán az indulás dátuma jelöli. Az adat értékét ilyenkor az Ind. (= indult) rövidítés jelzi. Pl.

Pesti Hírlap. Politikai napilap. Budapest. Ind. 1878. dec. 25. vagy: **Budapesti Szemle**. Budapest. Ind. 1873. jan.

Folyóiratoknál sokszor nem találunk pontos keltet, ilyenkor elegendő az év és a hónap feltüntetése.

Az újság indulásának dátuma többnyire megtalálható az első évfolyam első számán. A megszűnést azonban nem mindig jelentik be az újságok utolsó számukban. Ilyenkor a bibliográfus megkísérli a megszűnés időpontját más forrásból megállapítani. Segítségére van az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógusa, amely az utolsó meglevő évfolyam leírása után a „megszűnt“ szóval jelöli, hogy hiteles érdemlő adat szerint az utolsó feltüntetett számon kívül több nem jelent meg. Ilyenkor a könyvtárban meglevő utolsó szám kelete mutatja a megszűnés időpontját. Ezt azonban, mint nem a lapról nyert adatot, szögletes zárójelben ([ ]) kell feltüntetnünk. Ha a megszűnésre sehol sem találunk utalást, akkor a fellelhető utolsó szám dátumát tüntetjük fel, mint a megszűnés valószínű időpontját, de azonkívül, hogy szögletes zárójelbe tesszük, még meg is kérdőjelezzük.

Tehát pl.

Haladó Gazda. Komárom. 1877—[1878. 18. sz.]

Hári János. Az ifjúság hetilapja. Budapest, 1936. nov. 28 — [1938. 4. sz.]

Határszéli Ujság. Politikai lap. Sárospatak. 1933. júl. 19 — [1935. dec. 31?]

A megszűnés feltüntetésénél már csak azért is igen nagy óvatossággal kell eljárunk, mert nem ritka jelenség, hogy hosszú szünetelés után éled fel újra egy újság vagy folyóirat.

5. Szünetelés.

A szünetelés kezdő- és végpontját pontos dátummal kell feltüntetnünk. Pl. **Magyar Kurir**. Bécs. . . . . 1793. jan. 1 — márc. 19. szünetelt. Ha a szünetelés okát ismerjük, azt is kitesszük: pl. „betiltás miatt szünetelt . . .-ig“.

Az időbeli adatok közé sorolhatjuk az évfolyam-, illetve kötet-számozás feltüntetését is. Annak kifejezésére, hogy egy hírlapnak valamely évben hányadik kötete jelent meg, az időszaki sajtó történeti bibliográfiájában nincs szükség. Tehát a fentebb idézett *Pesti*

Hírlap esetében felesleges kiírunk, hogy 1841-től 1849-ig megjelent az I—IX. évfolyam. Az évfolyamok jelölése a hírlapokon és folyóiratokon úgysem mindig következetes, véletlen és szándékos tévedések igen gyakoriak. Ha valamely kisebb jelentőségű vidéki lap fennállásának tizedik évfordulóját akarja megünnepelni, előfordul, hogy már a IX. évfolyamra habozás nélkül a „X.“-es számot nyomtatja. De a véletlen tévedésektől is úgyszólván hemzseg a hírlapok évfolyamának, kötetének és számainak jelölése. A helyes évfolyam az alapítás évéből könnyen kiszámítható. A kötetszámok pontos megjelölése terén egyáltalán a könyvtárak kötelessége az előzékenység és nem a bibliográfusé. Hogy valamely idézetet a megfelelő kötetben megtalálhassunk, ahhoz a könyvtárnak kell hozzásegítenie, amely úgyis kénytelen az egyes évfolyamokat egyenként számontartani. Ez a teljes nyilvántartás pedig a dolog természeténél fogva úgysem zsúfolható bele a bibliográfiába.

A történeti sajtóbibliográfia célja valamennyi hírlapnak indulásától megszűnéséig való leírása, tehát teljes életrajza. Mi történjék azonban, ha a munka tagozása folytán, mint pl. Magyarország időszaki sajtójának könyvészeténél is egy hírlap már jóval a kiválasztott korszak előtt indult vagy a korszak után tovább él? Ilyenkor kivételesen segítségül hívhatjuk az évfolyamszámozást. A megoldás tehát pl. az 1911—1920 között megjelent időszaki sajtótermékek jegyzékénél ez lesz:

Pesti Hírlap. XXXIII—XLII. évf. Ind. 1878. dec. 25 ... stb.

Ha pedig a korszak közben a lap meg is szűnt, természetesen a megszűnés feltüntetése a már megállapított szabályok szerint történik. Ha az újság címe az induláskor más volt, mint a kiválasztott korszakban, akkor azon a címen vesszük fel, amellyel az általunk feldolgozott korszakba eső legelső száma megjelent, de az indulás évét a kezdettől tüntetjük fel és csak a megjegyzések között említjük, hogy az induláskor más címe volt. Tehát pl.:

Vas- és Fémmunkások Lapja. Budapest. Ind. 1897. ....
 ..... [Címe 1911. jan. 5 előtt: *Vas- és Fémmunkások Szaklapja.*]

Az egyetlen lényeges szabály ilyenkor az, hogy utalás formájában az újság előző címein is megtalálható legyen. Tehát:

Vas- és Fémmunkások Szaklapja. — Ld. *Vas- és Fémmunkások Lapja.*

6. Időszakosság.

Az időszakosság adatát a Megj. [— megjelent vagy megjelenik] rövidítés vezeti be. Pl. Megj. naponta, hetenkint, negyedévenként, naponta kétszer.

Magyarországon a hetenként hatszor megjelenő lap napilapnak számít.

Ha az időszakosság nincs jelölve és a megjelent számokból ki sem lehet számítani, akkor a jelölés a következő: Megj. meghatározatlan időközökben, vagy: Megj. rendszertelenül. Ilyen jelölés: Megj. időszakonként — nem helyes, mert minden hírlap és folyóirat időszakonként jelenik meg.

Néha az időszakosság az alcímbe már bele van foglalva. Ilyenkor nem kell újra feltüntetni. Pl. **Szózat.** Politikai napilap. — Nem szükséges kitenni, hogy: Megj. naponta.

Az időbeli adatokról még jegyezzük meg, hogy hazai szláv- és románnyelvű lapjaink egy része a Julián-naptár szerint jelölte a dátumot. Az ilyen jelöléseket át kell számítani és szögletes zárójelben a Gergely-naptár szerinti keltet feltüntetni. Az eltérés 1900-ig 12, 1900 után 13 nap.

d. Személyi adatok.

7. A szerkesztő és a munkatársak.

Mindig a felelős szerkesztőt tüntetjük fel a címleírásban. Ő viseli a lapért a sajtójogi felelősséget, éppen ezért a jelentékenyebb lapoknál és folyóiratoknál ő a valóságban is a lap szellemi irányítója. Az ú. n. „Sitzredakteur“ intézménye mindig a kisebb jelentőségű lapok kiváltsága volt, amelyek valódi szerkesztője után úgysem volna érdemes kutatni. A felelős szerkesztő mellett a főszerkesztő vagy esetleg egyes munkatársak nevét csak akkor tüntetjük fel a leírásban, ha a lap szellemi irányításában jelentős részük volt. Pl.

Budapesti Hírlap. . . . . . Fel. szerk. Csajthay Ferenc.

Főszerk. Rákosi Jenő.

A rövidítés: Fel. szerk. vagy szerk.

A szerkesztő nevét a lapról leolvasott formában tüntetjük fel, az idegen neveknél is a vezetéknev kerül első helyre: Windisch Karl Gottlieb.

Ha a szerkesztő nincs megnevezve a lapon, lehetőleg más forrásból megállapítjuk és szögletes zárójelben írjuk le. Szerkesztő híján felvehetjük a megnevezett felelős kiadót is.

A nevek előtt csak az öröklött címeket tesszük ki (gróf, báró, vitéz), a szerzett címek (dr., prof.) elmaradnak és elmarad a szerzetesek neve előtt álló P., valamint a név után a szerzetet jelölő O. S. B., S. J., stb. betűk.

Álnéven szereplő szerkesztő igazi nevét meg kell állapítani és szögletes zárójelben kiegészíteni. Pl.

Szerk. Forgó bácsi [Ágai Adolf].

Szépalmy Vintze [Kazinczy Ferenc].

Az álnevek feloldásának segédeszközei: SZINNYEI JÓZSEF és GULYÁS PÁL életrajzi lexikonai. Továbbá PORZSOLT KÁLMÁN: *Magyar írói álnevek*. Figyelő 1882. — SZÉKELY DÁVID: *Magyar írók álnevei a multban és a jelenben*. Budapest, 1904. (Klny. a Corviná-ból.)

Szerkesztőváltozásnál a változás időpontját pontosan fel kell tüntetni, pl. **Magyar Hirmondó**. Pozsony. 1780. jan. 1—1788. okt. 8.
 . . . . Szerk. Rát Mátyás, 1783. jan. 1-től Mátyus Péter, 1784. jan. 3-tól Révai Miklós, stb.

e. A kiadás adatai.

Ezeket az adatokat a lehető legrövidebben, egyszerűsítve tüntessük fel. Ha a kiadó vagy a nyomtató természetes személy, keresztnevét nem szükséges kitennünk (kivéve az igen gyakori neveket, mint „Nagy“, „Kis“ stb.), cégek teljes megjelölése helyett is alkalmazzunk rövid jelölést. Pl. Egyetemi ny., Athenaeum, Stephaneum, Légrády, stb.

8. Kiadó.

Jelölése: K. Pl. **Pesti Hirlap**. . . . . K. Légrády.

A kiadó mindig a lap tulajdonosa és sohasem a felelős kiadó.

9. Nyomda.

Ny. rövidítés vezet be. Tehát: Ny. Athenaeum.

Ha a nyomda székhelye nem azonos a lap megjelenési helyével, akkor a nyomda után a nyomda székhelyét is ki kell tenni. Pl.

Minerva. Budapest. . . . . Ny. Lyceum-ny., Pécs.

10. Alak.

A formátum jelölésének célja a hírlap nagyságának, terjedelmének megállapítása. Jelölésére két eljárás áll egymással szemben. A korszerűbb megoldás kétségkívül a centiméternagyság meghatározása, mégpedig mind a szélesség, mind a hosszúság kifejezése, ilyenformán: 30×25 (mindig előbb a magasság méretét adjuk). De a régiebb hírlapok lemérése nem mindig ilyen egyszerű: ötven évfolyamot sorra megmérni úgyszólván lehetetlen, hiszen egy-egy évfolyamon belül is lehetett egy-két centiméternyi változás. A hírlapbibliográfus pedig kénytelen gazdálkodni az idővel. De a bekötött évfolyamok nem is mutatják a valóságos nagyságot, mert többnyire le vannak vágva. A könyvtárak kitartanak a régies ívrétjelölés (8r, 4r, 2r) mellett, mert a polcokra sorakoztatott újságok egy bizonyos átlagnagyság szerint állíthatók csak egymás mellé. Az 1936 óta napvilágot látó éves hírlapjegyzék már a centiméternagyságot adja meg. Az ennek alapján készülő ciklusbibliográfia tehát szintén a centiméternagyságot tünteti majd fel, míg a régi — 1935-ig terjedő — anyag bibliográfiájában az alakot ívrétben adjuk meg. Persze nem a kötés tényleges íveit vesszük

alapul, hanem a magasság mérete szerint 25 cm-ig 8r, 35 cm-ig 4r, 50 cm-ig 2r, 50 cm-en felül n2r lesz a nagyság megjelölése.

Az itt felsorolt tíz adat a hírlapok leírásának lényeges alkotórésze. Csak akkor hagyhatjuk el valamelyiket, ha semmiképen sem sikerül megállapítanunk. Lássunk ezután egy teljes példát a címfelvétele:

Alkotmány. Politikai és közgazdasági napilap. 1896. jan. 1-től alcím nélkül. Budapest. 1895. dec. 24—1919. márc. 27. Megj. naponta. Fel. szerk. Bonitz Ferenc, 1896. dec. 2-től Dugovich Imre, 1897. nov. 16-tól Miller József, 1898. jan. 1-től Bonitz Ferenc, 1906. máj. 30-tól Túri Béla. K. Alkotmány ny. 1900. máj. 29-től Molnár János. Ny. Alkotmány ny., 1899. ápr. 12-től Szent Gellért ny., 1899. máj. 2-től Stephaneum. 2r. [1919. szept. 28. *Nemzeti Ujság* címmel újra indult.]

A leírás legfontosabb feladata a változások pontos és lelkiismeretes feltüntetése. A változások mindig a pontos dátummal (évvvel, hónappal, nappal) jelölendők. Nem célszerű a változásoknak az évfolyammal és a lapszámmal való feltüntetése, pl. XXXVIII. évf. 3. sz.-tól szerk. X. Y., hanem 1920. jan. 5-től. Pontos dátum helyett nem használhatunk ilyen körülírásokat: a kommün alatt, a forradalom idején, a szabadságharc folyamán. Hanem: 1919. márc. 23—aug. 5-ig, stb.

Külön rövidítésjegyzéket ne adjunk; az ilyeneket senki sem olvassa el és bosszankodik az érthetetlen leírások miatt. Ezért a rövidítések mindig önmagukban érthetők legyenek, magyarázatra ne szoruljanak.

A címléírás függeléke.

A címléírásba nem foglalható különleges adatok szögletes zárójelben a leírás végére kerülnek, esetleg kisebb betűtípussal a leírás után külön bekezdésbe. Ezek között a megjegyzések között utalunk a már fennebb részletezett változásokra. A megjegyzések között tüntetjük fel azt is, ha egy lap egy már meglevő lapba olvad bele, vagy ha két lap egymással egyesül. Pl. Ha a *Független Polgár* beolvad az *Ellenzékbe*, akkor a leírás végén szögletes zárójelbe beírjuk: [1886. júl. 1-én egyesült az *Ellenzékkel*]. Az *Ellenzék* leírása után pedig: [1886. júl. 1-én a *Független Polgárt* magába olvasztotta].

Ha egy betiltott lap helyett a betiltás ideje alatt más lapot adnak ki, akkor a címléírás függelékében ezt is megemlíthetjük. Pl.

Uj Szó. . . . . . [A betiltott *Prágai Magyar Hirlap* helyett]

és a *Prágai Magyar Hirlap* leírása után: [a betiltás ideje alatt *Uj Szó*].

A megjegyzések között jelöljük meg azt is, ha valamely lapnak azonos szövegű, de más című változatai vannak, valamint azt is, ha

egy lapnak külön vidéki kiadását, esetleg rendszeresen megjelenő „mutált“ számaint ismerjük.

A leírás utolsó helyén jelöljük meg azt is, ha valamely lap egy másik időszaki sajtótermék melléklapjaképpen jelenik meg. Tehát a *Regélő* leírása után: [melléklapja: *Honművész*]. A *Honművész* leírásának végére pedig: [a *Regélő* melléklapja]. Máskülönben a melléklapokat ugyanúgy vesszük fel, mint a főlapokat. A jelölés mindig „melléklap“ legyen s ne „melléklet“, mert az utóbbi kifejezésen egyszerű megjelent mellékleteket értünk (könyveket, keresztretjvényeket, törvényszövegeket, regényfüzeteket, néha társasjátékokat is adnak mellékletként az újságok). Ez utóbbiak a hírlapbibliográfia keretén kívüül esnek. Melléklap csak az, ami szabályos időközben jelenik meg, évente legalább kétszer. Sokszor az újság valamely állandó rovatának látszólag külön címet ad, amely néha egy egész oldal tükrének felső részét foglalja el. Ezek azonban mégsem melléklapok, hanem egyszerű rovatok, tehát a bibliográfiából kimaradnak. A határt nehéz megvonni, de általában a melléklapnak külön évfolyam- és lapszámozása van, sokszor külön szerkesztője is; igen gyakran az alakja is eltér a főlapétól. A főlap oldalaival együtt számozott külön című rovat sohasem melléklap.

Végül a leírás függelékében kell megjegyezni azt is, ha a leírt időszaki sajtóterméket nem láttuk, vagy azt, hogy mely évfolyamok nem voltak a kezünkben. Ilyen esetben a hiányzó számok nélkül meg nem állapítható változások dátumát szögletes zárójelbe kell tenni és meg is kell kérdőjelezni. Ha az illető sajtóterméket egyáltalán nem láttuk, meg kell neveznünk a forrást, amelynek nyomán a leírást készítettük. Pl.

Bőripari Munkás. Az Erdélyi és Bánáti Bőripari Munkások Szövetségének hivatalos lapja. Ind. 1920. máj. 16. Megj. hetenkint. Szerk. Nagy Géza. K. A Szövetség. Ny. Gutenberg-ny. 4r. [Nem láttam. V. ö. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt.]

Az irodalmi forrásokból átvett címeket azonban mindig kritikával kell fogadnunk s lehetőleg ellenőriznünk kell, hogy forrásunk magáról a lapról készítette-e a leírást és nem szintén csak irodalmi leírás nyomán. Éppen ezért tanácsos a leírás után azt is feltüntetni, mely könyvtárban található valamely hírlap vagy folyóirat. A leíróhely feltüntetésének különösen a régi vagy a ritka hírlapok esetében kell pontosnak lennie. Ezek sokszor az Országos Széchényi Könyvtárban sincsenek meg s éppen ritkaságuk miatt megérdemelnék, hogy minden meglevő példányukat számontartsuk. Ezen a téren a vidéki magánkönyvtárak hathatós segítségére is szükség volna; a ritka magyar hírlapok — különösen az 1705—1805 között megjelent régi hír-

lapok — gyűjtése minden könyvgyűjtő számára érdekes feladat volna. Ne várjunk arra, hogy a külföldi kereslet verje fel régi hírlapjaink árát, hiszen éppen SZINNYEI egyik cikkéből tudjuk,²⁰ hogy például az 1848—49-es *Közlöny* egy csonka példányáért a British Museum igen nagy összeget fizetett. Amíg azonban a régi hírlapok feltárását nem sikerül nemzeti feladattá tenni, addig be kell érniünk azzal, hogy legalább az Országos Széchényi Könyvtárból hiányzó hírlapok lelőhelyét pontosan megjelöljük a kutatók számára.

Végül a leírás függelékében kell közölnünk minden a szabályokban előre nem látott esetet. Ilyenekre a hírlapbibliográfus sokkal gyakrabban talál, mint a könyvek leírója. A hírlapok nyilvántartása ezért leleményességet, de józan kritikát is kíván, lényeges ne maradjon ki, de felesleges részletekkel, szószaporítással ne veszélyeztessük a leírások áttekinthetőségét. Minden esetet nem láthatunk előre: a hírlap él, megkötni nem engedi magát, sorsa éppoly változatos, mint az emberé.

A hírlapkönyvészet rendszere.

Akár a könyveknél, a hírlapoknál is a címleírások bizonyos rendszerbe foglalva követik egymást. A rendszer itt is lehet mechanikus vagy szisztematikus. A hírlapok címjegyzékét és teljes leírásukat rendszerint mechanikusan csoportosítva adjuk, mégpedig legmegfelelőbb, ha a betűrendhez tartjuk magunkat. A betűrendezés alapja a cím első szava a névelő elhagyásával.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészetében a betűrendes csoportosítás az időszaki csoportosítással fonódik össze. A munkamegosztás meg a történeti fejlődés is azt kívánta, hogy a teljes magyar időszaki sajtót korszakokra osztva dolgozzuk fel. A korszakok beosztása a lehetőség szerint a sajtótörténeti fejlődés menetéhez simul. A sajtótörténet korszakainak határát a sajtótermékek megritkulása jelzi, néha valóságos tömegkatasztrófát okoz a hírlapok között egy-egy politikai esemény. A hírlapkönyvészet legbölcsebben akkor határolja el a korszakokat, ha minél kevesebb cím nyúlik át egyikből a másikba. A sajtótörténet és a sajtókönyvészet érdekei tehát megegyeznek abban, hogy a magyar hírlapirodalom első két korszakának határát 1805-ben, hírlapirodalmunk első virágzásnak végével és 1867-ben, az abszolutizmust követő új fellendülés kezdetén vonjuk meg. E két korszakot foglalja magában Magyarország időszaki sajtójának könyvészete

²⁰ Reform, i. h.

első két kötete. A további kötetek már nem követhetik mindenben a sajtótörténet vonalát: a munkamegosztás és az anyaggyűjtés követelményeinek engedményeket kellett tenni. De a több korszakra tagolt hírlapkönyvészet így is jó szolgáltatokat fog tenni. — Természetesen az egy meghatározott évre korlátozott kutatásnál KERESZTY kronológiája marad a legmegfelelőbb segédeszköz; hasznos volna KERESZTY összeállítását egészen napjainkig kiegészíteni. De nagyobb évkörök anyagát — márpedig a kutatót többnyire ilyenek érdeklik — Magyarország időszaki sajtójának könyvésze is együtt adja: ezzel bizonyos mértékig egyesíti a betűrendes és időrendes bibliográfia előnyeit.

Hazánkban a fővárosi sajtó vezető szerepe, amely a XIX. sz. első három évtizedében alakult ki,²¹ természetszerűen a budapesti lapok felé fordítja a közfigyelmet. Valamely történelmi vagy művelődéstörténeti kérdés megvilágításához elsősorban a budapesti napilapok egykorú számait fogja átnézni a kutató. De a vidéki lapok, egy-egy fontos művelődési központ újságjai számos helytörténeti, táj- és néprajzi forrással szolgálnak. Azonkívül az újságok erősebben helyhez kötöttek, mint a könyvek: megjelenésük helye elterjedésüket, hírszolgáltatukat, olvasóközönységüket is meghatározza és jellemzi. Ezért a hírlapbibliográfia rendszerében feltétlenül szerephez kell jutnia a topografikus szempontnak, a helyszerinti csoportosításnak is. Ha a címjegyzék főrészében a betűrendes csoportosítás mellett foglaltunk állást, akkor a földrajzi helyek szerinti címfelsorolást függelékében kell adnunk. Ezzel a mechanikus rendszerezés mindhárom igényének eleget tettünk: a betűrend biztosítja a bárhol és bármikor élt hírlapnak címe szerinti gyors fellelhetőségét, a korszakokra elosztott kötetek az egyes évkörök sajtójának áttekintését, végül a földrajzi tájékoztató lehetővé teszi, hogy egy-egy helység összes lapjait együtt is megtalálja a kutató.

Ha a függelékek segítségével sikerült a hírlapbibliográfiát a puszta betűrendes módszer egyoldalúságától megszabadítani, kézenfekvő, hogy ugyanilyen módon igyekezzünk megoldást találni az időszaki sajtó *tárgyszerinti* rendszerezésére is. Tehát a földrajzi függeléken kívül szakbeosztásos függeléket is adunk a könyvészet egyes kötetéhez. A szakrendszert a címanyag minő-

²¹ V. ö. DEZSÉNYI BÉLA: Vidéki sajtónk. Kárpátmedence. 1942. 2. sz.

sége befolyásolja, erre nézve a hírlapkönyvészet készítőjének ne kössük meg a kezét. Teljesen kialakult szakrendszere nincs az időszaki sajtónak, illetet külföldön sem ismernek. Hazai viszonyaink két érdekes megoldást termeltek ki: egyik az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának szakrendszere a készülő hírlap- és folyóiratszakkatalógus beosztásához, a másikat a Központi Statisztikai Hivatal használja négyévenként készített újságstatisztikai felvételeinek feldolgozásában.

Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptári szakrendszere római számokkal jelölt és betűjelzés segítségével tovább tagolható tizenhat főszakot különböztet meg. Ezek:

- I. *Politikai lapok.*
  - a) Budapesten,
  - b) Vidéken,
  - c) Külföldön.
- II. *Vegyestartalmú helyiérdekű lapok.*
- III. *Hivatalos lapok.*
  - a) Hatóságiai,
  - b) Testületiek.
- IV. *Tudományos és művészeti folyóiratok.*
- V. *Szemlék.*
- VI. *Ismeretterjesztő, közhasznú, képes családi és néplapok.*
- VII. *Szépirodalmi és divatlapok.*
- VIII. *Élclapok.*
- IX. *Ijúsági és gyermeklapok.*
- X. *Színház, mozi, rádió.*
- XI. *Hitbuzgalmi lapok.*
- XII. *Sportlapok.*
- XIII. *Utazási és fürdőújságok.*
- XIV. *Tábori és katonai lapok.*
- XV. *Szaklapok.*
- XVI. *Könyvmatosok.*

A Központi Statisztikai Hivatal szellemesen alkalmazza kimutatásaiban a nemzetközi tizedes rendszert a hírlapokra. A decimális rendszer 0—9-ig terjedő számozását elhagyja, de a szakcsoportok a decimális rendszernek megfelelő sorrendben követik egymást:²²

²² L. ELEKES DEZSŐ: Magyarország időszaki sajtója 1934-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1935. 12. sz. — ELEKES DEZSŐ: Budapest szerepe Magyarországon szellemi életében. Budapest, 1938. 138—140. l.

Bölcsélet	Kereskedelem, közlekedés, utazás
Vallás	Pénzügy, biztosítás stb.
róm kat.,	Üzlet, hirdetés
ev. ref.,	Természettudomány általában
izr.,	Egészségügy, gyógyászat
egyéb.	Művészet általában
Társadalom általában	Építészet, szobrászat
Statisztika	Színház, mozi
Politika	Zene
Jog	Sport
Közigazgatás, rendészet, hadügy	Divat
Jótékonyág, szegényügy	Irodalom általában, nyelvészet
Tanítás, nevelés	Szépirodalom
Ifjúsági és gyermeklapok	Szórakozás
Közgazdaság általában	Élc
Bányászat, kohászat	Történelem, régészet
Mezőgazdaság, erdészet stb.	Földrajz
Állattenyésztés, vadászat, halászat	Egyéb.
Ipar	

Az utóbbi rendszer előnye, hogy a szakcsoportosítás bizonyos egyetemességgel bír: hazai könyvtáraink és közintézményeink kebelében is egyre terjed a tizedes osztályozás, a hírlapoknak ahhoz való alkalmazása igen célszerű megoldás, ha azonban az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának szakrendszerével egybevetjük, felöltő, hogy a csoportosításban a politikai napisajtó nem kap külön helyet s a „politika“ szakba kerül, együvé a tudományos folyóiratokkal. Itt az Orsz. Széchényi Könyvtár megoldása megfelelőbb: a politikai napi- és hetilapoknak a szakcsoportosítás elejére kell kerülniök. A két rendszer összeegyeztetésére módot ad a tizedes rendszer 07 szakcsoportja, amely a hírlapok és a reájuk vonatkozó irodalom jelölésére szolgál. A Statisztikai Hivatal szakrendszerében a „bölcselet“ szak áll első helyen, minthogy ezt a brüsszeli rendszer az 1 számmal jelöli. Semmi akadálya sincs tehát, hogy a 0 jelzésű szakcsoportba tartozó 07-es szakba sorolandó szoros értelemben vett újságok az összes többi szak elé, külön csoportba és a rendszer élére kerüljenek.

A hírlapkönyvészet egy-egy kötete tehát földrajzi, esetleg időrendi, továbbá szakszerinti függelékeket kell hogy tartalmazzon, ha használhatóságát minden irányban biztosítani akarjuk. Természetes, hogy a kötet betűrendes névmutatóval egészül ki,

amely elsősorban a szerkesztők nevét mutatja, mint azon személyekét, akik a hírlap szellemi részét irányítják, de magában a címleírásban nem állhatnak első helyen.

A hírlapkönyvészet azonban, mint már megállapítottuk — nem könyvészet. Végső eredménye a hírlapok története és bármennyire iparkodik szigorú szabályai segítségével elzárkózni a tárgyilagos tökéletesség merev korlátai mögé, egy-egy fejezete mégis a sajtótörténet első feldolgozása lesz és nem pusztán technikai segítséget nyújtó címgyűjtemény. A hírlapkönyvészet összeállítója a hírlapok életrajzának gondos kivizsgálása közben egy-egy korszak sajtóviszonyaira jellemző számos adatra bukkan és semmi oka sincs arra, hogy ezeket véka alá rejtse. A hírlapbibliográfia ezért — legalább is akkor, ha már lezárt történelmi korszakot ölel fel, — szükségképen és minden esetben történelmi bevezetéssel kell hogy kezdődjék. Ez a bevezetés foglalja magába mindazt, ami a leírásokat alkotó kis monografiákba nem sűrítendő bele; egyszersmind az egyes hírlapéletrajzok összes tanulságait rendszeresen is egybefoglalja. A bevezetésben azonban a bibliografus alázatossága jusson érvényre anyagával szemben: általános érvényű és értékelő megállapítások felé ne hajoljék, szorítkozzék a tények közlésére és megvilágítására, főképen pedig a statisztikai egybevetések széleskörű alkalmazásával helyezze mondanivalóját szilárd ténybeli alapokra.

Az időszaki sajtó könyvészete az így vázolt úton az időszaki sajtó történetének előkészítőjévé lesz. Hazai hírlapirodalmunk FERENCZY kitűnő, de sok tekintetben már kiegészítésre szoruló hírlaptörténete óta csak egyes részleteiben, korszakaiban nyert beható és tudományosnak nevezhető történelmi megvilágítást, FERENCZY folytatása pedig 1867-től napjainkig mindezideig nem találta meg a maga historikusát. *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* az új rendszerezésnek alapvetése is lesz, bevezetései egy-egy korszak megértéséhez adnak majd új szempontokat, a bibliográfia maga pedig az anyag teljes hozzáférhetőségét biztosítja. Végül alapvetése lehet a hírlapbibliográfia az ugyancsak égetően szükséges cikkbibliográfiának is: ez volna hivatva SZINNYEI szellemében az időszaki sajtóban sokszor holtan heverő hatalmas forrásanyagot a történelmi és szaktudományos kutatás tengelyébe állítani. SZINNYEI „A mi hírlapjaink“

megmentését kívánó cikkében²³ MACAULAY szavait idézi, aki szerint minden ország történetének igazi forrásait az ország hírlapjai adják. A sajtóba, mint a történelem hű tükrébe vetett hitet megtépázta az idő, meg a sekélyes hírlapcikkek nagy tömege. Nem hiteles történelmi forrást látunk már a hírlapokban, de ennél talán sokkal érdekesebb az, amit belőlük egy-egy kor szelleméről, életformáiról, önmaga előtt viselt arculatáról megtudunk. Az események közvetlen hatását, a történelemnek és az emberi közösség mindennapi életének viszonyát híven tükrözik a régi hírlapok. „A jövő történetírója a mai ujságok alapján bármely nagy napnak nemcsak mellékeseményeit, hanem hangulatát is megrajzolhatja a hírlapforrások, mintegy politikai, társadalmi naplók alapján.”²⁴ A sajtókönyvészet ezeknek a felbecsülhetetlen értékű naplóknak hozzáférhetővé tételét, formai és tartalmi feltárását van hivatva szolgálni.

DEZSÉNYI BÉLA.

²³ Reform, i. h.

²⁴ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hírlaptári problémák. Magyar Könyvszemle. 1938. 313—316. l.

MÁTYÁS KIRÁLY „ÁLLITÓLAGOS” MINIÁTORAI

— Válasz Gulyás Pálnak. —

A *Magyar Könyvszemle* folyó évi első számában GULYÁS PÁL *Mátyás király állítólagos miniátorai* címmel cikket írt, amelyet korábban a Magyar Tudományos Akadémia ülésén olvasott fel (1942. február 9-én). Tanulmányában MÁTYÁS három miniátorával, BLANDIUSSAL, ZOAN ANTONIO CATTANEO madoccai apáttal és FELIX PETANCIUS RAGUSANUSSAL foglalkozik. BLANDIUST és a madoccai apátot az egykorú források „miniátor“-nak emlegetik, s irodalmunk is mindezideig ellentmondás nélkül elismerte mindkettőjük miniátor voltát. GULYÁS PÁL azonban most kódexfestő voltukat megtagadja.

GULYÁS azt állítja, „hogy a miniator szó a középkori nyelvhasználatban sokáig pusztán a rubricator szinonímája volt s oly egyént jelentett, aki miniumfestéssel írt“ s így „sem BLANDIUS, sem a madoccai apát nem volt modern értelemben vett miniátor, hanem rubrikátor, emendátor, szóval nem művészi, hanem filológiai képzettségű egyén“. Tételét azzal támogatja, hogy BALBI *Catholiconja* szerint miniátor az „qui minio describit vel preparat“, továbbá, hogy a „miniatura szót kéziratok díszítményeinek és képeinek megjelölésére“ HENRY MARTIN szerint 1645-ben LEONE ALLACI használta először az irodalomban. GULYÁS mindkét adata HENRY MARTIN *Les miniaturistes français* című művének jegyzeteiben szerepel, de korántsem annak bizonyítására, hogy a miniátor nem az illuminátorral, hanem a rubrikátorral lett volna azonos. MARTIN a *Catholicon* adatát annak bizonyítására közli, hogy a miniatura szó a miniumfestésből származik, míg az ALLACI-féle adattal azt igazolja, hogy a miniatura szó használata legkorábban az olaszoknál jelentkezik. De MARTIN maga sem állítja határozottan, hogy a miniatura szó ALLACI előtt ne lett volna használatos. („Je n’oserais affirmer que le mot miniature n’était pas déjà en usage au XVIe siècle; mais à ma connaissance, le premier auteur qui l’employa fut Leone Allaci...“)¹ Nem szabad figyelmen kí-

¹ MARTIN, HENRY: *Les miniaturistes français*. Paris, 1906. 186, 187. l.

vül hagynunk azt sem, hogy HENRY MARTIN, a francia miniatúra-művészet kitűnő ismerője e művét 1906-ban és nem 1942-ben írta. MARTIN könyve egyike volt a legkorábbi szakmunkáknak, s a miniatúraművészetrel foglalkozó nagy kiadványok csak később jelennek meg egyre növekvő számban. A mai tudományos eredmények alapján bizonyára már MARTIN sem vállalná azt, amit a század elején írt.

GULYÁS állításával szemben le kell szögeznünk, hogy eddigi ismereteink alapján Olaszországban már a XIII. században (de minden bizonnyal már korábban is) a „*miniator*“ azonos volt az *illuminatorral*, és *könyvfestőművészt*, nem pedig „*filológiai képzettségű egyént*“ jelentett. — FRA SALIMBENE, páрмаi ferences, kitűnő krónikairó a XIII. század második felében írja HENRICUS PISANUSRÓL: „... Item sollemnis predicator et gratusus clero et populo fuit. *Item sciebat scribere, miniare — quod aliqui illuminare dicunt, pro eo quod ex minio liber illuminatur* —, notare, cantus pulcherrimos et delectabiles invenire, tam modulatos, id est fractos, quam firmos...“² A leghitelesebb források, a középkori oklevelek, kódexbejegyzések és művész-szignatúrák tömege igazolja hogy Olaszországban a XIII. századtól a *miniator* mindig miniátor, a *miniatura* mindig miniatúra volt és a *miniare* ige a kódexeknek miniatúrákkal való díszítését jelentette. Időrendben közlök néhány érdekesebb adatot:

Egy elveszett, régebben a ferrarai karmeliták könyvtárában volt XII. századi miniatúrákkal ékes Vergilius-kódex explicitje a következő: „... Scriptum per me Ugolinum de Lentio... MCXCIII... *miniaturas fecit elegantissimas egregius magister Johannes de Aligherio monacus.*“³

NERI DA RIMINI XIII. századi miniaturista egy kódextörődéken, díszes, trónoló Krisztust ábrázoló iniciálé alatt egy-egy tekercset tartó férfi ábrázolása látható. Az egyik tekercs felirata így szól: „Opus Neri *miniatoris* de Ariminio MCCC.“⁴

² Cronica Fratris Salimbene de Adam Ordinis Minorum. Monumenta Germaniae Historica. Tomus XXXII. 181. l.

³ THIEME—BECKER: Künstlerlexicon I. kt. 289. l.

⁴ TOESCA, P.: Monumenti e Studi per la Storia della Miniatura Italiana, Milano, 1930. 31. l. — SALMI, MARIO: Intorno al miniatore Neri da Rimini. „La Bibliofilia“ 1931. 265. l.

ROMOLO LODOVICI XIV. századi firenzei miniaturista egy festett iniciálékkal ékes Dante-kódexet a következő szavakkal fejezett be: „Hoc opus scrixit et *miniavit* Romolus Lodovici...“⁵

MATTEO DI SER CAMBIO DI BETTOLO, híres perugiai miniaturista és aranyműves 1377-ben festi a COLLEGIO DEL CAMBIO pompás matriculáját. Itt a széles lapkeretdísszel gazdag címlapon, a perugiai griffet ábrázoló miniatúra alatt lévő szövegkezdő iniciáléba saját képmását festette a művész, míg a lapszélre ezeket írta:

„Io Mateo di ser Cambio orfo
che qui col sesto in mano me figurai
quisto libro scrisse dipinse et miniai.“⁶

Ugyancsak egy másik perugiai miniaturista, ARNALDO DA COLONIA egy 1426-ban kelt oklevél szerint fizetést kap „per sua fatiga de la *scriptura miniatura et robriatura*...“⁷

A kitűnő veronai medailleur, szobrász és építész, MATTEO DEI PASTI egy 1446-ban írott adat szerint miniatúrafestéssel is foglalkozott: „A di VII marzo (1446) Matio di Pasti da Verona *aminiatore* de avere duc. trenta zinke doro per sua fatura e spexa de avere *aminiato* quinterni dixit lo Breviario che *aminia* Zorzo etc.“⁸

GUINOFORTE DE VICHOMERCATO, LIONELLO D'ESTE milánói miniaturistája nem kis önbecsmérléssel írja egy iniciálé köré: „Guinofortus de Vichomercato da Milano 1449: *ego enim sum minimus omnium miniatorum*“, míg egy másik iniciáléban „Guinofortus de Vichomercato Mediolanensis hoc opus *miniavit* anno Domini 1449 die p. decembris“ olvasható.⁹

⁵ BRADLEY, G. W.: A Dictionary of Miniaturists... London, 1887/89. II; 218. l.

⁶ GNOLI, UMBERTO: Pittori e Miniatori nell'Umbria. Spoleto, 1923. 196. l. A címlap képét közli.

⁷ GNOLI, U.: id. m. 40. l.

⁸ CAMPORI, G.: I Miniatori degli Estensi. „Atti e Memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le Provincie Modenesi e Parmensi“. Modena, 1872. 247, 268. l. — MÜNTZ, E.: Matteo dei Pasti miniaturiste, „Archives des Arts“, Paris, 1890. I. 52. l.

⁹ GRUYER, GUSTAVE: L'art Ferrarais a l'époque des Princes d'Este. Paris, 1897. II. 423. l.

FRANCO DI GIOVANNI DE' RUSSI-nak, BORSO D'ESTE híres miniaturistájának egyetlen művész-szignatúrája maradt fenn a British Múzeumban őrzött kódexében: „Opus Franchi *miniaturis*“.¹⁰

A ferrarai karthausi kolostorban 1475-ben készült díszes Psalterium egy bejegyzése így szól: „Ego frater Mattheus de Alexandria, monachus professus domus sancti Cristophori ordinis Carthusie prope Ferrariam, librum hunc scripsi anno domini 1475 *miniaturumque* per magistrum Gulielmum, civem Ferrariensem et Alexandrum, ejus nepotem.“¹¹

GIACOMO BALSAMO 1486—1498 között a bergamói katedrális kóruskönyveit készítette. A katedrális archivumában őrzött reá vonatkozó adat így hangzik: „Datis Magistro Jacobo de Balsamo pro *miniatura* litterarum Antiphonarii Magni et Médiocris cum figuris et auro 56 l. 10. s.“¹²

BARTOLOMMEO NERONI, XVI. századi sienai festő és építész miniatúrát is festett, egy kódexbejegyzés tanúsága szerint: „F. Adeodatus de Modoetia scripsit. R. Pater Angelus Albinganensis Generalis Abbas facere fecit anno Domini MDXXXII. Magister Bartholomeus dictus Riscus senensis *miniavit*.“¹³

APOLLONIO DE' BONFRATELLI, IV. Pius pápa miniátora egyik kódexében a Három Királyok imádatát ábrázoló címlap díszes kerete ezt a feliratot tartalmazza: „Apollonius de Bonfratellis de Capranica Capellae et Sacristiae Apostolicae *Miniator* fecit Anno Domini MDLXIV...“¹⁴

CESARE DI ORGANTINO festőről ez az adat ismeretes: „1587, 19 Dec. A Cesare d'Organtino pittore per *pittura e miniatura* del privilegio de Monsig. Malvasia.“¹⁵

A fentiekből világosan kitűnik, hogy a „*miniator*“ szó tehát már a legrégebb időkben kódexdíszítő művészt s nem filológiai

¹⁰ D'ANCONA, PAUL: La Miniature Italienne du Xe au XVIe siècle. Paris, 1925. 67. l.

¹¹ D'ANCONA, P.: id. m. 68. l.

¹² TASSI: Vite de' Pittori, Scultori e Architetti Bergamaschi. Bergamo, 1793. I. 28. l.

¹³ MILANESI, G.: Sulla Storia dell'Arte Toscana. Siena, 1873. 75. l.

¹⁴ D'ANCONA, P.: id. m. 92. l. A címlap képét közli.

¹⁵ GNOLI, U.: id. m. 83. l.

képzettségű egyént jelentett. Természetesen a miniaturista gyakran maga másolta a kódexet is, s így egy személyben lehetett scriptor, rubricator és miniator: ez esetben filológiai képzettséggel is rendelkezett. De a rubricator, avagy a scriptor, még kevésbé az emendator szó sohasem jelölhetett miniatorművészt és a rubricator szó a miniator-nak szinonímája nem volt. Így BLANDIUST és CATTANEO madoccai apátot továbbra is kódexdíszítő művésznek, azaz miniatornak kell tekinteni, és az adatok tanúsága szerint semmiképen sem foszthatjuk meg kódexfestő voltuktól művésztünk történetét.

A madoccai apátnak magyarországi szerepére vonatkozó adatokat GULYÁS PÁL még egy adattal egészíti ki, t. i.: frater Joannes abbas „1482. május (!) 18-án engedélyt kapott, hogy apátsága szolgálatára két önként vállalkozó rendtársát is magával vihesse, föltéve, hogy ez nem lesz valamelyik dömés konvent kárára“. — Közölhetjük, hogy már három ízben is foglalkoztunk ez adatnak egy részletesebb változatával, amelyből azt is megtudjuk, hogy a madoccai apát *honnan* érkezett Budára. — CATTANEO még 1482. február 21-én kéri elbocsátását a ferrarai Santa Maria degli Angeli konventtől, és ugyanez év június 18-án jött Budára.¹⁶

Ezek után MÁTYÁS harmadik „állítólagos“ miniatórával, FELIX PETANCIUSNAK FELIX RAGUSANUSSAL való azonosságával kell foglalkoznunk, amit GULYÁS PÁL nézete szerint csakis „bizonyos túlélénk fantáziájú kutatók“ fogadnak el, akik „regényírók módjára a föltevések színes birodalmába“ kalandoznak.

¹⁶ A budai renaissance miniatúraművészet kialakulásában Ferrara jelentőségét hangoztatva írtuk, hogy Mátyásnak két milánói származású miniatóra érkezett Ferrarából: a madoccai apátnál írásbeli adat bizonyítja ezt, Francesco de Castellonál pedig minden írásbeli adattól ékebben művészetet. Utaltunk egyúttal Andreas Pannonius közvetítő szerepének lehetőségére, aki annak a ferrarai karthausi kolostornak volt priorja, ahol Borso d'Este híres Bibliája íródott, s amelyet Ferrara legelső miniatúristái díszítettek. (V. ö. BERKOVITS E.: La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il Rinascimento Ungherese. Biblioteca della Mattia Corvino Nr. 10.) — A madoccai apátra vonatkozó újabb adatokat közli BANFI, FLORIO: Fra Giovanni Cattaneo in Ungheria. Memorie domenicane. Firenze, 1936. 305—315. l., — 1938. 12. l.

Még a mult század végén PETAR MATKOVICS azonosította FELIX PETANCIUST, ezt a kitűnő humanistát és török történészt az OLÁH által említett FELIX RAGUSANUS miniaturistával, a budai miniátorműhely vezetőjével, mivel PETANCIUST ugyanazon követi küldetéseikor más és más források RAGUSAI FELIX néven is emlegetik.¹⁷ Így érthetővé vált, hogy FELIX RAGUSANUS miért volt oly titokzatos és rejtélyes személyiség, s miért nem találkoztunk OLÁH MIKLÓS munkáján kívül sehol másutt a nevével. Egyszerűen azért, mert a források PETANCIUS néven nevezték. (GULYÁS PÁL PETANCIUS nevét következetesen PETANTIUSNAK írja. PETANCIUS *Genealogia Turcorum Imperatorum* című művében világosan PETANCIUS olvasható. Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 378.)

MATKOVICS cikke, amely magyar változatban MARGALICS E. *Horvát történeti repertoriumában* (1900) „*Utazások a Balkán-félszigeten a XVI. században*“ címmel jelent meg, a magyar kutatók előtt ismeretlen maradt. Mentségül szolgálhat a tanulmány keveset sejtető címe. De már furcsább, hogy a HANS ANKWICZ VON KLEEHOVEN által is hangoztatott azonosság például GULYÁS PÁL figyelmét elkerülte. HANS ANKWICZ VON KLEEHOVEN a „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*“ 1913. évfolyamában „*Magister Johannes Gremper aus Rheinfelden, ein Wiener Humanist und Bibliophile des XVI. Jahrhunderts*“ című tanulmányában hosszabban foglalkozik PETANCIUS irodalmi munkásságával, akit MATKOVICS nyomán FELIX RAGUSANUSSAL azonosnak tart. — Még 1914-ben a GULYÁS PÁL szerkesztette *Magyar Könyvszemlében* a 90. lapon részletesebb ismertetés jelent meg ANKWICZ E munkájáról, de a névtelen ismertető a magyar udvarban élő PETANCIUS irodalmi munkásságával való foglalkozást érdemesnek nem tartotta, amint PETANCIUSNAK RAGUSANUSSAL való azonossága is nyilván elkerülhette a figyelmét. — Viszont GULYÁS PÁL *Mátyás király könyvtára* című tanulmányában (Olcsó könyvtár 551—552. sz. Bp. 1920.) bár hivatkozik ANKWICZ cikkére, sőt a *Magyar Könyvszemlében* megjelent ismertetésre is (61. lapon) az azonosság kérdésével nem foglalkozik, pedig tagadása már ekkor módjában állott volna. — HANS ANKWICZ VON KLEEHOVEN különben 1934-ben CUSPINIANUS leveleinek kiadásakor ismét han-

¹⁷ MATKOVICS, PETAR: Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. veka. Rad. 1879. 163—165. l.

goztatja az azonosságot, majd utóbb FLORIO BANFI és KARDOS TIBOR is.¹⁸

A kétségtelennek tekinthető azonosság vizsgálóinak eredményeiből kiindulva, az adatok és a budai termékek tanulmányozása és összehangbáhozása által jutottam arra a következtetésre, hogy PETANCIUS a CASSIANUS-mesterrel azonos, s mivel a hetvenes évek végén már Budán élt, igyekeztem az ismert kódexek alapján művészi fejlődését felvázolni.¹⁹ A PETANCIUS-probléma ezzel még korántsem záródott le. Meglepetéseket tartogathat PETANCIUS irodalmi munkásságának részletesebb földerítése, és a Corvinák díszjeinek folytatólagos tanulmányozása.

GULYÁS, FELIX PETANCIUSNAK FELIX RAGUSANUSSAL VALÓ AZONOSSÁGÁVAL A LEGÉLESEBBEN SZEMBEHELYEZKEDIK, ÉS BÁR A KUTATÓKTÓL SZÁZSZÁZALÉKOSAN HITELES ADATOKKAL ALÁTÁMASZTOTT BIZONYÍTÁSOKAT IGÉNYEL, Ő MAGA MEGLÉGSZIK — ELLENBIZONYÍTÓ ADATOK HIJÁN — A PUSZTA TAGADÁSSAL, ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL ÍROTT CÁFOLATTAL. VIZSGÁLJUK MEG SORJÁBAN GULYÁSNAK AZ AZONOSSÁG ELLEN FELHOZOTT ÉRVEIT.

I. PETANCIUS „sohasem is dicsekedett azzal, hogy ő lett volna a Corvina vezetője — pedig még az üres címekeket sem vetette meg s állandóan mint cancellarius Segniae szerepelt (neve egyetlen zenggi okmányon sem fordul elő) . . .” — Ezzel szemben tudomásunk szerint PETANCIUS azzal sem dicsekedett, hogy II. ULÁSZLÓ diplomatája volt, avagy hogy például Konstantinápolyban béketárgyalásokat folytatott, vagy török történeti munkákat írt. Mindezt a rá vonatkozó forrásokból és fennmaradt emlékekből tudjuk. Hogy miért kellett volna megvetnie a Mátyás által adományozott zenggi kancellárságot, és ennek címét nem viselni, ezt nem értjük. Különben MATKOVICS hangoztatta, hogy mivel a zenggi

¹⁸ ANKWICZ VON KLEEHOVEN, HANS: Johann Cuspinianus Briefwechsel. Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Reformation und Gegenreformation. Humanisten-Briefe, vol. II. München, 1934. — BANFI, FLORIO: Felice Petanzio da Ragusa, Prefetto della Corviniana di Buda. Archivio Storico per la Dalmazia. vol. XXIV; Roma, 1937/38. 362—384. l. — Századok, 1938. évf. 389. l. — KARDOS, TIBERIO: Il Codice Kálmáncsehi di nuovo in Ungheria. Corvina, 1939. 257—258. l. — KARDOS TIBOR: Dalmácia, a magyar humanizmus kapuja. Apollo, V. évf. 35 l.

¹⁹ BERKOVITS E.: Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino. Corvina, 1940. Archivio 53—84. l. Klny. is.

okmányokon neve nem szerepel, valószínű, hogy PETANCIUS kancellári minőségben nem működött. MATKOVICSNAK ezt a tagadását GULYÁS viszont elismeri.

2. GERÉB LÁSZLÓT is tévesen azonosították KARAI LÁSZLÓVAL. — Itt azonban nem erről, hanem a RAGUSAI FÉLIXNEK nevezett PETANCIUSNAK RAGUSAI FÉLIXSEL való azonosságáról van szó.

3. GULYÁS szerint feltűnő továbbá „hogy olyan kiváló emberismerő, mint Mátyás király, parlagon hevertette volna műhelyvezetője diplomata képességeit s egyetlen egyszer sem bízott rá olyan feladatot, mint Ulászló“. — Viszont tudjuk azt, hogy MÁTYÁS számos kitűnő olasz diplomatával volt körülvéve s ezért a humanista miniaturistára inkább a Corvina műhely vezetését bízta. ULÁSZLÓ uralkodása alatt köztudomású, hogy az olasz diplomaták és tudósok elhagyták az udvart és a miniátor műhely is sokkal kevesebbet termelt. Így természetes, hogy ULÁSZLÓ diplomáciai megbízatásokkal is felruházta a még a MÁTYÁS udvarában élt olasz iskolázottságú humanista nyelvtudóst és miniátort.

4. „Lélektani szempontból“ kizárt — írja GULYÁS — „hogy ULÁSZLÓ az általa rútul rászédett királyné meghitt emberét tegye meg a maga bizalmasává, s küldje el többek között leánynézőbe Franciaországba!“ — A renaissance udvari műveltség idején mindennapos volt, hogy a humanisták és a diplomaták más és más, gyakran egymással ellenséges uralkodónak is szolgálatába szegődtek, stb.

5. Mivel Ragusa anyakönyveiben a XV. század második felében valószínűleg egész sereg FÉLIXRE lehetett volna akadni, így tehát a budai udvarban is két RAGUSAI FÉLIX élt.

PETANCIUS a hetvenes években jelenik meg Budán, 1480-tól zengi kancellár. MÁTYÁS uralkodása alatt egyéb szerepléséről nem tudunk: a budai műhely élén állt. II. ULÁSZLÓ megbízásából gyakran utazott külföldre. Ragusában, Velencében, Rhodusban, Franciaországban járt diplomáciai úton. 1509-ben Spanyolországban volt. 1512-ben, majd 1513 augusztusában Konstantinápolyban a török szultánnal békeszerződést készít. 1502-ben nyújtja át ULÁSZLÓNAK „*Dissertatio de Itineribus aggregiendi turcam*“ című memorandumát. Irodalmi művei több másolatban forogtak közkézen, így még életében külföldre is eljutottak. Két II. ULÁSZLÓNAK ajánlott török történeti műve

maradt fenn miniatúrákkal díszes kéziratban: a budapesti *Genealogia Turcorum Imperatorum* és a nürnbergi *Historia Turcica*.²⁰ Mintegy negyven éven át élt a budai udvarban. 1522-ben, amikor CUSPINIANUS PETANCIUS egy művét kiadja, már halottként emlegeti. — Viszont OLÁH MIKLÓS, aki az 1510—1516. években élt Budán, személyesen is ismerte MÁTYÁS miniatör műhelyének vezetőjét, a már öreg, a görög és latin nyelv mellett kaldeusul és arabul is beszélő, továbbá a festészetben is nagy gyakorlattal bíró RAGUSAI FÉLIXET.

Annak feltételezéséhez, hogy a budai udvarban két RAGUSAI FÉLIX élt volna, — akiknek mindegyike egyaránt öregember az 1510-es években, továbbá hogy mindkettő nagy tudós és keleti nyelvész, az egyik kitűnő török historikus, a másik pedig kaldeusul és arabul beszél, — ahhoz sokkal élénkebb fantázia szükséges, mint annak hangoztatására, hogy a kettő egy és ugyanazon személy.*

BERKOVITS ILONA

²⁰ A *Genealogia Turcorum Imperatorum* érdekes, rotulus kézirat. PETANCIUS RAGUSANUSnak bizarr műve. Itt a török szultánokat és vezéreket ábrázoló miniatúrák a legközelebbi kapcsolatban állnak II. ULÁSZLÓ egy másik török tárgyú kódexével a nürnbergi *Historia Turcica* díszítéseivel; mindkét kódexet azonos miniatör díszítette. Így jutottam arra a következtetésre, hogy a nürnbergi kódexnek nemcsak a miniatúráit festette PETANCIUS RAGUSANUS, hanem ő a szerzője is e török történelmi munkának. — A nürnbergi kódex miniatörát a Cassianus mester tanítványának tekintették, én azonban a kézirat díszítéseit a Cassianus mester legkésőbbi művének tartom; így azonosítottam PETANCIUS RAGUSANUST a Cassianus mesterrel, stb. (V. ö. BERKOVITS E.: Felice Petanzio Ragusino... id. m.)

* E cikk már ki volt szedve, mikor KARDOS TIBORTól arról értesültem, hogy Törökországban ez időben a diplomák, békeszerződések stb. hivatalos nyelve az arab volt; alkalmanként használták a bulgár nyelvet is. PETANCIUSnak így feltétlenül ismernie kellett az arab nyelvet is.

NÉMET KÖNYVTÁRAK.

2. *Preussische Staatsbibliothek: Berlin.*

Ismeretes, hogy a berlini *Preussische Staatsbibliothek* nem csupán a Németbirodalom egyik legjelentősebb közkönyvtára, hanem egyúttal betölti a *német könyvtári központ* hivatását is. A német tudományos könyvtárak közös tevékenységének szálai a berlini *Staatsbibliothek*ekben futnak össze, vezérigazgatója hivatalból elnöke a *Birodalmi Könyvtárügyi Tanács*nak. Midőn 1936-ban a *Porosz Könyvtárügyi Tanács* birodalmivá alakult át, a birodalmi kultuszminisztérium (pontosabban: *Reichswissenschaftsministerium*) a berlini *Staatsbibliothek*ekkel karöltve egész Németország területére vonatkozóan egységesítette a könyvtárosképzést és a könyvtárosi vizsgát. Ettől az időtől kezdve a német tudományos könyvtárakban tudományos munkakört ellátó tisztviselők kiképzése egységesen történik.

A *Staatsbibliothek*ekkel kapcsolatos intézmények működése és a könyvtár által vezetett nagy bibliográfiai vállalkozások munkálatai egyébként az utóbbi években a háború ellenére is — ha bizonyos tekintetben csökkentett mértékben vagy lassúbb munkatempóban is — zavartalanul továbbfolytak, sőt éppen a háború még újabb bibliográfiai feladatokat is rótt a könyvtárra. Így a *Reichstauschstelle*, mely a fölöspéldányok cseréjét közvetíti a német könyvtárak között és a hivatalos nyomtatványokat juttatja el hozzájuk és a *Beschaffungsamts der deutschen Bibliotheken*, tehát a német könyvtárak szerzeményi hivatala különösen nagy teljesítményt végeztek a háború folyamán a birodalomba visszatért vagy megszállt területek új hivatalos könyvtárainak felállítása során. A *Beschaffungsamts* végezte egyébként központilag a német könyvtárak részére a háborús fontosságú külföldi folyóiratok beszerzését is. A német külképviseleti hatóságok segítsé-

¹ A szükséges adatokat és felvilágosításokat DR. JOSEPH BECKER úr, a Könyvtár első igazgatója volt szíves megadni.

gével pedig a *Reichstauschstelle* rendezte az utóbbi évek nagyszabású külföldi német könyvkiállításait.

A *Staatsbibliothek* és a *Birodalmi Könyvtárügyi Tanács* kezdeményezésére állítottak fel azután a megszállt területeken (Franciaország, Belgium, Főköormányzóság és Oroszország) egy olyan könyvtárügyi szervet, amely az illető országokban lévő könyvtári állomány védelmét és biztonságba helyezését van hivatva ellátni.

A *Staatsbibliothek* által vezetett és nálunk is jólismert két hatalmas bibliográfiai vállalkozás, a *Deutscher Gesamtkatalog* és a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztésében sem állott be fennakadás, bár a kötetek az utóbbi időben természetesen csak nagyobb időközökben jelenhettek meg. GK-ból így is már 14 hatalmas kötet, a GW-ból pedig 7 került ki a sajtó alól.

Az ugyancsak a *Staatsbibliothek*hez kapcsolt *Auskunftsbureau der Deutschen Bibliotheken* továbbra is a helyközi könyvkölcsönzés nélkülözhetetlen közvetítője abban az értelemben, hogy a hozzáfordulókkal közli, hogy valamely nyomtatvány melyik német könyvtárban található meg. Erre a célra minden könyvtárban nyomtatott űrlap kapható, amelyet címenként 10 Pfennig bélyeg kíséretében kell Berlinbe elküldeni. A válasz úgyszólván postafordultával érkezik meg.

A háború megindulása után hamarosan új gyűjteményt is állított fel a *Staatsbibliothek* „Kriegssammlung 1939” címen és megkereste a hadsereg, a párt és az állam különböző szerveit, hogy a háborúval kapcsolatos nyomtatványokat, például a tábori hírlapokat vagy katonai hatóságok falragaszait e gyűjtemény számára megszerezze.

Mint közkönyvtárnak a forgalma a *Staatsbibliothek* használatára az utóbbi, háborús időben is a megszokott hatalmas keretek között mozgott. 1940/41-ben 383.000 kérést adtak le a kutatók és a helyi kölcsönzés száma 15.000 körül volt. A könyvtár nyomtatványállománya jelenleg 2,939.000, kéziratállománya 70.900 kötet.

3. *Sächsische Landesbibliothek: Dresden.*

A drezdai *Sächsische Landesbibliothek*nek éppúgy, mint a többi nagy német könyvtárnak, a mostani háborús időkből egy

nagy nehézséggel kell szembenéznie és egy nagy követelménynek kell megfelelnie. A nagy nehézség a háborús körülmények folytán előálló tisztviselő-, általában személyzetihiány, a nagy követelmény pedig: nemcsak a kurrens munkát úgy-ahogy elvégezni, hanem mind adminisztrációs, mind tudományos téren olyat felmutatni, ami valóban a Könyvtár fejlődését jelenti. A *Sächsische Landesbibliothek* 1938 utáni munkásságának adatai azt bizonyítják, hogy a fennálló nehézségeket minden erejével legyőzve, igyekezett megfelelni a vele szemben felállított követelményeknek.²

A háború kitörésének idejétől kezdve a Könyvtár napi egy-két órával csökkentette az olvasótermi, kölcsönző- és reference-szolgálat időtartamát. De így is nyitva áll az olvasóterem és a folyóiratolvasó egyhuzamban délelőtt 10-től este 6-ig, a kölcsönzés és reference-szolgálat pedig délelőtt négy, délután két óra hosszat. A zenei osztály olvasóterme zárva van.

Ismeretes, hogy a német könyvtárakban az igényelt könyveket általában nem folyamatosan, hanem bizonyos időpontokban — rendszeren a reggel igényelteteket 11-ig, a többieket déli 1 óráig — szolgáltatják ki. A korlátozások bevezetése óta a *Sächsische Landesbibliothek* napjában csak egyszer elégíti ki a könyvigényléseket. Békeidőben azután a *Sächsische Landesbibliothek* Drezda mintegy húsz különböző pontján közvetítő-állomásokot tartott fenn, ahol a Könyvtár központi épületétől távollakók könyvkölcsönzéseit bonyolították le. Ezek közül most csak a legfontosabbak vannak nyitva.

Az itt következő néhány számadat azonban megmutatja, hogy a korlátozások ellenére is milyen nagy volt a Könyvtár forgalma. Az olvasótermi látogatók száma 1939-ben 31.311, 1940-ben 21.770 volt. Ezek 44.171 nyomtatványt és 292 kéziratot, illetve 1940-ben 34.933 nyomtatványt és 111 kéziratot használtak. A kölcsönzés mértéke különösen nagy volt: a 3985 helybeni kölcsönző 85.419 kötetet kölcsönzött 1939-ben; 1940-ben ezek a számok 3384 és 61.859 voltak. Vidékre és külföldre is kölcsönzött a Könyvtár, magánszemélyeknek és intézeteknek

² A Könyvtárra vonatkozó adatok közléséért és az ezekkel kapcsolatos felvilágosításokért DR. HERMANN NEUBERT urat, a Könyvtár igazgatóját illeti köszönet.

vagy hatóságoknak egyaránt. 1939-ben kerekszámban 800 kölcsönzőnek 15.000 kötet nyomtatványt és 250 kéziratot küldtek el (1940-ben a megfelelő számok: 700, illetve 12.500 és 100). Kölcsönzött természetesen a *Sächsische Landesbibliothek* idegen könyvtárakból is olvasói számára. 1939-ben 122, 1940-ben 123 könyvtárból 2219, illetve 1291 nyomtatványt és 160, illetve 48 kéziratot igényeltek.

A *Sächsische Landesbibliothek* összes állománya 1941-ben 826.894, 1938-ban 780.261 kötet volt. Egyéb adatok 1941-ből (zárójelben 1938-ból): ősnymtatványok 2269 (2261), térképek 41.600 (40.430), kéziratok 8848 (8752) és kották 51.357 (47.348). Az évi gyarodás tehát kerek 16.000 darab. Az állományt a Könyvtárban folyóméterekben is mérik. Az eredmény 1938-ban 22.436, 1941-ben 23.365,07 folyóméter volt. Könyveszerzésre 1939-ben 60.357, 1940-ben 56.693 birodalmi márkát fordítottak, amiből egyedül a kurrens folyóiratokra mindkét évben közel 19.000 birodalmi márka esik.

Az olvasóközönség kiszolgálásában bevezetett — mint láttuk, egyáltalában nem nagyinak mondható — időkorlátozások lehetővé tették a Könyvtár számára, hogy egyrészt a könyvtári rendszerező munkában jelentős eredményeket mutathasson fel, másrészt pedig, hogy továbbra is megrendezhesse híres *könyvkiállításait*. Ilyen kiállítások voltak például 1938-ban: „Szászok szerteszét a világon“, „Német költők *Editio princeps*ei“, „SCHOPENHAUER“, „Utazások és felfedezések“; 1939-ben: „Szép állatképek könyvekben“, „A késői gótika miniatúrái“; 1940-ben „GUTENBERG és tanítványai“, „A 14. század legértékesebb és legszebb képes kéziratái színes reprodukciókban“; 1941-ben: „Nép és jog“, „A 18. század szász könyvillusztrációi“.

Az olvasóközönség kiszolgálásán és a kiállítások megrendezésén kívül tovább dolgoztak az elmúlt években a nagy szak-katalóguson is és annyira haladtak vele, hogy előreláthatólag 1942-ben be is fejezik. De ezek mellett új rendszerező munkába, sőt új gyűjtőtevékenységbe is fogott a *Sächsische Landesbibliothek*.

Előbbihez tartozik egy új disszertációkatalógus felállítása. A Könyvtár nagy betűrendes katalógusát (még a múlt századból származó, tokokba csomagolt negyedretű lapokon) aránytalanul megdagasztották a disszertációkról felvett lapok. A Könyv-

tár most azokat a lapokat, amelyek kizárólag disszertációkról készültek, a betűrendes nagy katalógusból kiemelte és egy olyan új betűrendes cédulakatalógust állított fel, amely csak disszertációkat tartalmaz. A katalógusterem kézikönyvtárát is továbbfejlesztették egy „Bibliographica“-gyűjtemény összeállításával, amely a legszükségesebb bibliográfiai segédkönyveket foglalja magában és a könyvtári tisztviselőknek áll rendelkezésükre hivatali munkájukban.

Megkezdték és erősen előrehaladtak az egykori szász országgyűlés könyvtárának (*Landtagsbücherei*) feldolgozásában. Két gazdag különgyűjtemény is került az utóbbi időben a *Sächsische Landesbibliothek* birtokába: egyik az 1848-as idők mozgalmaira vonatkozó röpiratokat, másik az 1919-es béketárgyalásokkal kapcsolatos emlékiratokat tartalmaz. E különgyűjtemények feldolgozása és elhelyezése különösen nagy munkateljesítményt kívánt meg a Könyvtár tisztviselőitől.

De éppen ezzel a fokozott munkateljesítménnyel tett a *Sächsische Landesbibliothek* bizonyosságot amellet — s ez általános érvényű —, hogy *a háborús körülmények még a nem egyszer leküzdhetetlennek látszó nehézségekkel sem jogosítanak fel egy nemzeti hivatást betöltő könyvtárt arra, hogy tevékenységét a komoly alkotó munka rovására korlátozza.*

Halle/Saale, 1942. január.

HARSÁNYI ANDRÁS.

BETŰ-ESZTÉTIKA.

A korai görög bölcselet értékrendjében a *mesterség*, a *művesség* magasabb fokon állt, mint a *művészet*. Eszerint a mívés, ha nem is hoz létre „ideát“ (vagyis voltaképp nem igazi teremtő), mégis derék ember; tudásával és mesterségbeli készségével erősen különbözik a szemfényvesztő művésztől, kinek tekintete örökké a külső jelenségeken függ, anélkül, hogy a Lét vagy az Igazság forrásáig hatolhatna. Működése az utánzásban merül ki. Megelégszik a tükör szerepével; a létező dolgok elismételgetésével. Amit cselekszik, csak látszat s nem ősi, teremtő tevékenység. A művész a platonai bölcseletben neki jutó száználmas szerepkör után, csak jó századokkal később, PLOTINOS esztétikájában kapja meg az őt megillető rangot, — mikor a görög föld már régen a művészet kiváltképi hazája volt. A művészet a Művészet minden különösebb „szándéka“ nélkül is kivirágzott. Önkéntelenül és öntudatlanul. Valóban: mint a virág. — Az emberi művelődés történetében nem ritka dolog, hogy a jelenségek előbb vannak, mint a nevük, vagy éppen bölcseleti, esztétikai elméletük. Így-valahogy van ez a nyomtatott betűvel is. A könyvnyomtatás feltalálását közvetlenül követő idők magasrendű nyomdai betű- és nyomtatott-könyv-művészete sem az elméleti tudományból sarjadt, hanem az eleven gyakorlatból. Kiváló kalligráfusok, mint PACIOLI, YCIAR, TORY, DÜRER, éppen a XV. század végén és a XVI. század elején, a világ minden részében igyekeztek ugyan az írott, rajzolt, szerkesztett betűnek legtökéletesebb szépségét megformálni, de a nyomtatott betűnek ezekhez a törekvésekhez vajmi kevés köze volt. A nyomtatott betű formái — mégsem függetlenül persze a kor divatos művészetétől, a kalligráfiától — a könyvnyomtató műhelyében, gyakorlat közben alakultak s nagymértékben a technikai lehetőségek és korlátok határozták meg őket. Hogy a nyomdászokat s betűvésőket a célszerűségeen túl szépségtörekvések is fűtötték, az az ember alaptermészetének ismeretében csak magától értetődőnek látszik. S kivált a magas-

kultúrának abban a légkörében, a renaissance idején, mikor az egész élet át-meg-át volt szöve széppel, aesthesissel. Egészséges korok egészséges embere mindig hajlandó azt, amivel foglalkozik, megnemesíteni. Megbecsüli, nagyratartja mesterségét s igyekszik azt szeretete és képességei szerint tökéletesíteni. Így volt ez a nyomtatás kezdő-korában a betűvel is. A betű-tervező, a betű-véső — rendszerint maga a nyomdász — nem éri be azzal, hogy a nagymultú kéziratot könyv írott betűit jólrosszul utánozza, — bár ez a csalóka játék eleinte vonzónak, sőt a közízléssel egyező s a keresletnek megfelelő volta miatt nyereségesnek látszott előtte — hanem lassacskán kialakítja a maga egészen különleges formanyelvét. Rájön az írott és a nyomtatott betű alapvető különbségére. Rá arra, hogy a nyomtatás egysége, alapeleme többé *nem a szó*, mint a kéziraté volt, hanem a különálló, az illeszkedés minden lehető változatát magábanrejtő *betű*. Megtanul betűben gondolkozni. Ez a kettéválás, ez az emberi kultúra sok más területén is megfigyelhető szekularizációs folyamat a XVI. század elejére már teljessé válik. Bár a nyomtatás az eredet, a kézírás emlékeként egyes jegyeket, ú. m. ligatúrákat (összevonásokat), rövidítéseket sokasoká őriz még, sőt a betűknek a tollvonásból származó *árnyalt jellegét* maiglan sem veszti el, — mégis már az első század fejlődése nagyjában kialakítja az új művesség tökéletesen önálló, a maga belső törvényeit követő, új formanyelvét. E formanyelv a kézírásos kultúra kétféleségének megfelelően kétféle marad a nyomtatásban is: „gotikus“ és „humanisztikus“. A semmit sem kicsinylő emberi lelemény s formateremtő képzelet immár ezt az új területet, a nyomtatást is birtokába veszi. Mohón veti rá magát erre a néhány vonalból összerótt, szerény kis ábrára, a betűre s abból szinte határtalan formagazdagságot varázsol elő. Így válik a nyelvi kifejeződés képszerű jelentkezésének legapróbb paránya, a betű, különértékűvé s beront az emberi szépségek nagy érték-rendjébe önálló szerepkörrel. S e minőségében megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

Fejtegetésünket itt természetszerűen a magyarságot egyedül érdeklő „humanisztikus“, latin, vagy, ami azzal egy: a magyar betűre fogjuk korlátozni.

A humanisztikus, ill. antikva-betű bölcsője Velence. Az Olaszországba származott német ős-nyomdászok, hogy a déli

ízlésnek kedvezzenek, már kezdetben is meglágyítják, elgömbölyítik a gotikus betű szögleteit és merevségét. 1470-ben aztán, a speyeri származású DA SPIRA testvérek megteremtik a tiszta római formájú betűt, az antikvát. Röviddel azután egy francia nyomtatómester, JENSON is alkot egyfajta latin nyomdabetűt s az ő nyomán egy még tökéletesebbet, 1496 tájt, ALDUS. Mai latin álló nyomdabetűnknek voltaképp ez a három gyönyörű betűfajta a mindenkorra érvényes ősmintája. A nyomtatott latin *dült betű*, a *kurzíva* föltalálása is ALDUS MANUTIUS nevéhez fűződik (1500). Az első forma-adás ebben az ő érdeme.

Valahányszor a nyomdászat, történelme folyamán el-elernyed vagy elközönségesedni készül, a természetes emberi szépség-ösztön, mely mindegyre megújulni készti, mindig ezekhez a betűkhöz, a szépségnek e kimeríthetetlen forrásaihoz tereli vissza. Így újulnak meg s fejlődnek tovább e régi betűformák, a XVI. században GARAMOND és GRANJON, a XVII. században — mikor a nyomtatóművészet hovatovább Hollandiába szorul — az ELZEVIREK számára dolgozó CHRISTOPH van DYCK keze nyomán. A XVIII. században keletkezik az a betűfajta, amit FOURNIER-le-JEUNE elnevezésével *modernnek* szoktunk jelölni. A XVIII. század a betűművészetben, mint a művészet egyéb területein is, a stílus-teremtés kora. A modern tudományosság születése is ezidőre esik. FOURNIER-le-JEUNE, a korhangulat e kettősségének megfelelően, nem csupán mint betűtervező és öntő tevékenykedik, hanem „*Manuel typographique*“ című kétkötetes nagy művével (1764) a betűtudománynak s a betűesztétikának elméleti megalapozója is. Vele érkezik el a nyomdászat fejlődésének ama pontjára — dúsan termő, de már szemlélődni kezdő férfikorába —, mikor a megtett fáradságos út s az elért tisztes eredmények öneszmélkedésre, összegezésre serkentik. Mind a nyomdásztudomány, mind a mesterség rendkívül sokat köszönhet FOURNIER-nak. Öntődéje gyakorlati mintakönyvében (ma „árjegyzéknek“ neveznök), a *Modèles des caractères de l'imprimerie*, 1742 című műben, mint nagy formateremtő és genialis szakember, előbb a mesterségét újítja s gazdagítja meg, a legapróbb nyomdadíszre kiterjedő gondossággal és tökéletesen anyagszerű stílus-készséggel, hogy később, *Manuel*-jében, megvesse a nyomdász- és betűtudomány alapjait. Utána, 1775-ben, a párisi FR. A. DIDOT, a klasszicista antikva, az „új ízlés“

megteremtője foglalkozik nyomdászelméleti kérdésekkel, „*Épître sur les progrès de l'imprimerie*“ című munkájában. Az „új ízlés“, melynek hatása máig is érezhető a nyomdászatban, az olasz BODONI-ban teljeseedik meg, s nemcsak a XIX. századelő egész Európáját önti el, hanem a kifejeződések formáit minden téren lázasan kereső ifjú Amerika nyomdászatát is rabul ejti. Ezenközben, mintegy a század derekától, a nagy ipari föllendülés és a városiasodás hatalmas előhaladása következtében új feladatok és új stílus teremtésének szükségessége elé kerül újra a nyomdászat is. Az újság, a kínálgató nyomtatvány: a reklám, a falragasz, egyre követelőbben sürgeti a maga sajátos formanyelvének kialakítását. „Ütött a groteszk-betű órája“ — mondja erről az időről STANLEY MORISON. A könyv- és a reklámbetű önállósodásának, elkülönülésének folyamata máig sem ért véget. A század végén az angol WILLIAM MORRIS látja meg a veszedelmet, mely a nyomtatás egyszerű szépségét, tisztaságát és nemességét, a reklám harsonás és feltűnést hajhászó stílusa részéről fenyegeti. Klasszikus betűhagyományokhoz, régi renaissance-betűkhöz való visszatérést sürget. S valóban MORRIS óta minden valamirevaló új betűtípus túlnyomóan a jó példaktól hemzsegő régi mintákon épül. STANLEY MORISON és az amerikai B. UPDIKE hatalmas elméleti művekkel támogatták ezt a stílustisztogató mozgalmat. A stíluskeresés mai válság-korában az új betű tervezőjére, csakúgy, mint minden más művészre is, valóban örökké ott leselkedik a veszély, hogy a torzság vagy az ízléstartalanság végletébe téved.

A XVI. és XVII. századi korai magyar nyomdászat teljesen külföldi betűből él. Beéri hozatott s itthon aztán ékezetekkel némiképp kipótolt, a magyar nyelv-sajátságához többékevésbé átigazított betűkkel.

Önálló hazai betűművességünk, két legnagyobb betűmetsző mesterünk, TÓTFALUSI KIS és FALKA révén egyrészt a holland, másfelől a francia-olasz betűművészethez kapcsolódik. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS Amsterdamban tanulja ki a betűmetsző és nyomdász-mesterséget, 1683 és 1692 között. Stílusa az ELZEVIREK apródad, éles, vékony betűit követi. Bikfalvi FALKA SÁMUEL, az Egyetemi Nyomda egykori (1798—1827) betűmetszője és „betűöntési ügyelője“ pedig a francia DIDOT s az olasz BODONI iskolájának, a klasszicista-antikva-stílusnak nyomdokain halad. A magyar

nyomdászat XVIII. századi stílusán, a Monarchia egész területén betűöntési szabadalmat élvező bécsi TRATTNEREN át, lehetetlen a francia FOURNIER hatását észre nem vennünk. Irodalmunk mult századi nagyjai műveinek számunkra olyannyira meghitt nyomdai megjelenésében ezeknek a különböző betűesztétikai törekvéseknek kései, halvány kisugárzását kell szemlélnünk. A kiegyezést követő kulturális és gazdasági föllendülés korszakában megsokasodnak a szellemi szükségletek s a városiassággal együtt emelkedik a polgáriasodó lakosság olvasási (könyvfogyasztó) kedve. A vállalkozó szellem élénkülése következtében a magyar nyomdák száma is hatalmasan megnő a század végére. De ezidők magyar nyomdászatában a szépért hevülőnek nem sok öröme telhetik. A nyomdák betűanyaga leginkább külföldről jó most is. S magánviseli a kor határozatlan, ingadozó ízlésének bélyegét. Az 1890-ben alapított Első Magyar Betűöntőde kísérletezik ugyan itthon készített betűkkel is („Corvina“, „Góliát“), de azok sem sokkal nemesebb formájúak a szokványos, unt, éppenhogy-betűknél. Népszerűségük maiglan sem nagy. A világháború utáni legújabb kortán csak annyiban hoz némi változást, hogy két nagy külföldi betűöntő vállalat érdekeltsége következtében az Első Magyar Betűöntőde betűválasztéka egyenrangúvá vált a legnagyobb öntődékével. A stílusválság és stíluskeresés korában, ma, azonban még ez sem sokat jelent.

*

A magyar szövegek tipográfiai képére legfőképp nyelvünk sajátos *ékezetrendszere* nyomja rá bélyegét s teszi azt minden más nyelv nyomtatott szövegétől azonnal szembetűnően megkülönböztethetővé. Az ékezetes (pontozott) magánhangzók előfordulása, a betűöntődéktől használt s pontos számításokon alapuló „öntőjegyzék“, „öntőcédula“ adatai szerint, a minden nyelvben egyaránt szereplő *i* és *j* betűn fölül, mintegy tizenöt százalékra tehető. Ha az *i* és *j* betűt is hozzászámítjuk, úgy átlagban minden *hatodik* magyar betű ékezetes. Az ékezetes betűknek ez a rendkívüli *sűrűsége* természetesen döntően s jellegzetesen meghatározza a magyar szövegek szedésképét. Ez a megállapítás persze csak a *mai* magyar ortográfiával nyomtatott szövegre vonatkozik. A régi magyar nyomdászat a latin betűnek a magyar nyelv sajátosságához való illeszkedési folyamata alatt a legkülönbözőkép igye-

kezett az e téren eléje tornyosuló nehézségeken úrrá lenni. A XVI. és XVII. században sűrűn találkozunk magyar nyelvű nyomtatvánnyal, melyben az *á* és az *é* betű ékezte teljesen hiányzik. A nyomdász egyszerűen kibújt a megoldás nehézsége alól. „Meny nyetek el e szeles vilagra, predikallyatok az Euangeliumot...“, így s ehhez hasonlóan nyomtatott magyar szöveget BORNEMISZA PÉTER, *Predikációiban*, 1583-ban s mások is, előbb is, később is. Vagy pedig külön kis *vízszintes* vonalat szed a nyomdász az ékezetes betű fölé, így: *bizonság, királ* (ERDŐSI SYLVESTER JÁNOS *Új-testamentum-fordítása*, Újsziget, 1541).

Az *ö* és az *ü* betű ékezte (ill. pontozása) helyett, még mélyen a XVII. században is, leginkább egy kisebb grádusú *e* betűt használt legtöbb nyomdászunk az *o* és *u* betű fölött. Az ékezet kérdésének következetes és szerves rendezésére csak olyan kiváló ortográfus vállalkozhatott, mint TÓTFALUSI KIS. Amsterdami Bibliája *e* tekintetben mintaszerűnek mondható. S annak ellenére, hogy magyar szövegét, a kor szokásához híven, töménytelen hiányjel terheli (minden *a* névelő után, *s* kötőszó előtt — illyeformán: *a', s'* — és minden elhagyott birtokrag helyén), szedésképe, a szöveg folytonosságának ennyi megbontása után — mégsem szaggatott! Oka ennek részben tán magának az elzevirszerű betűnek rendkívüli finomsága és élessége, mely betűvel eleve nem lehet túlsűrű sorképet kapni. Az egész telinyomtatott lap tükre sem tesz tömör, sötét, tömbszerű benyomást, inkább egyenletes, halvány, könnyű pókhálószővedékre emlékeztet. A finom, símított hollandi papiroson elegendő enyhe festékezés még csak fokozza ezt a levegős hatást. De már itthoni, kolozsvári működése alatt KIS is vissza-visszaesik a kényelmesebb, régi módszerű megoldásokba: szervesen a betűhöz tartozó, ugyanarra az ólomtörzsökre véssett ékezetek helyett — nem ugyan kenyérbetűi között, hanem kurzívából készült előszóban — nála is akadunk a betű fölé külön szedett, ékezetként használt vesszőre, — méghozzá alaposan elcsúsztatva! (L.: HALLER J.: *Hármas Istória*, 1695.) Ugyanitt, *e* kurzív szövegben, visszatér megint a régi hangváltó „umlautos“ *ö* és *ü* is, az *o* meg az *u* fölé biggyesztett kisebb *e* betű alakjában. De úgy látszik ez a kérdés máig sem jutott nyugvópontra. Vagy nem ugyane nyomdászakétség, szakdilemma csökevényét kell-e

szemlélnünk az *o* betű hasába bujtatott két pontban $\ominus$ vagy a „groteszk“-család fölszarvazott, szörnyű $\bigcirc$ betűjében?

A magyar ékezetrendszer kérdése valóban máig sem dőlt el végérvényesen a nyomdászatban. A viaskodás egyre tart a rengeteg ékezetes betűnek a nyomtatás képébe való — esztétikai és szak szempontból egyaránt kielégítő — *szerves* beillesztéseért. Nem mindig teljes sikerrel. Még legújabb betűinken is majd hatalmas — a betű nagyságának $\frac{2}{3}$ -ára rúgó — öncélú vesszővé növekszik az ékezet, eredeti, ékalakú jelszerű rendeltetésével ellentétben, majd meg, csakhogy túlságosan föl ne meredjen, szinte hanyattvágódik a verzálison: *í* megbontva ezzel a szedéskép nyugodt ritmikáját, mely az egyazon lapon szereplő minden ékezet föltétlen párhuzamosságát írja elő kötelező erővel! Több kitűnő nyomdánk használta legszebb betűtípusunk, az Amerikában rekonstruált Bodoni-antikva ékezetei is mintha kissé oldaltabb billennének az esztétikailag megengedhetőnél! Az ékezet szinte a betű mellé kerül itt s nem föléje: *é*. Ennyit a magyar ékezetről.

De hát végre is, mondhatja az olvasó, mi közöm mindehhez? Számomra egy a fontos: az olvashatóság; a többivel nem törődöm! — (De vajjon, ami szép, ami szebb, nem olvashatóbb is egyúttal? És vajjon az ilyen apró nyomdai esztétikai elcsúszások nem okoznak-e *zökkenőket* magában az olvasásban is?) Valóigaz, hogy korunk, az olcsóság és a sietés kora, nem kedvez az elmélyedést kívánó, finomabb szövetű esztétikai életérzéseknek. A mai ember könyvétől tartalmat kíván, ill. csak a tartalmat kívánja meg, — ha az a tartalom mégolyan tartalmatlan, híg is. Az üzleti élelmeség gondoskodik arról, hogy e szertelenül följazott fölületes kíváncsiság — ami távolról sem egy a szellemi szomjúsággal! — kielégülést nyerjen; minél olcsóbban, minél silányabb táplálékkal. Szinte lefelé folyik itt már a verseny: ki tud még rosszabbat, még olcsóbban nyújtani? Hogy' kívánhatnók meg hát korunk átlag-olvasójától (s e renyhe spécies megfészkelte már társadalmunk meglepően magas ormán is!), hogy önfeledt olvasása közben, az események rázázporzott zuhataga alatt, a rohanó „tartalom“ sodrában akárcsak a Szellemet is figyelmére méltassa!? Hát még a betűt!? — Ugyan mi gondja véle!?

De semilyen gyermeki mohóság sem tart örökké! S ez az! Nem egyéb ez, mint a friss, fiatal, most föltört rétegek: a tömeg, fölszabadult, boldog lakmározása! A nagykorú, a *lecsöndesedett*,

a lehiggadt olvasó, kit nem ragadnak már gyermekes hevületek, szemlélődni kezd. (Minden bölcelet, minden szépsézet e percben kezdődik.) S körülnéz. És észrevesz! Sokmindent: az irodalomban többé nemcsak meseszövedéket lát, hanem Szellemet s a kínlódó, vívódó, az Eget s a Szépséget csüggedetlenül ostromló ember kifejeződését! S lassacskán még a — betűt is észreveszi! Ezt a néhány vonalból összerótt igénytelen jelet, melyből a kimeríthetetlen emberi lelemény a *formák* ezernyi változatát varázsolta elő. Ma, olvasás közben a betűre-eszmélés vajmi ritka. Korunk, mely szinte fuldoklik a betűben, a betűözöntől alig látja meg magát a betűt. Falja s nem szemléli. Valahogy természetesnek, régről meghatározottnak, változhatatlannak érzi. Megszokta, unja az elközönségesedettet s nem törődik vele többé. Nincs már, mi megragadja benne; mi *szépérzékéhez* szóljon. Nem úgy, mint hajdan, egészségesebb korokban, mikor egy-egy új betűtípus megjelenése valósággal közügy volt s lázbahozta az értő közönséget. (Igaz, hogy akkor *értő* volt mindenki!) 1692-ben, a francia Királyi Tudományos Akadémia egy szakférfiakból álló társaságot alakított, mely egy tökéletes antikva-típus megteremtését tűzte ki föladatául. A betűk tervezésével és metszésével megbízott PHILIPPE GRANDJEAN megalkotta a kir. Nyomda számára a „romain du roi Louis XVI.”-ot, melyet különösen a kurzívában, a *formák* bizonyos zsúfoltsága s a vízszintes vonalak — az alap- és oromvonal — újszerű használata jellemez. E betűk egész rendkívüli hatással voltak koruk nyomtatóművészetére.

Az a sokféle betű, amit nyomdáink ma használnak, bizony kissé elnyűtt, megkopott már. S egyébként is alig egyebek e betűk, különböző stílus-maradványokból összerótt tákolmányoknál. Ernyedt szépérzékű kor ránk hagyott terhes öröksége! Gondos nyomdász munka tompíthatná még úgy ahogy ez unt betűk rossz összhatását, — de, a sietős gépi tömegtermelés korában, ugyan hol ma a gondosság, a mesterség-szeretet, az egyén felelőssége s a tisztelet az olvasó iránt? Az emberi mesterségek e finomabb, lelki velejárói, melyek jó és szép munkára, az erők teljes megfeszítésére serkentenek?

A szép könyv s a jó betű kedvelője bizony igen-igen gyakran kénytelen fölszisszeni, ha mai magyar könyvben egy-egy lehullt sorba, düledező betűbe botlik, amit az érzéketlen soröntő masina azon hibástul, vakon kiönt. Hát még hová fejlődnek rőkönyö-

dése, ha e betűk jórészét alaposabb esztétikai vizsgálatnak vetné alá? Hogy kerül például a teljesen stilizálatlan, egyszerű, sőt közönséges antikva-betűk közé egyszerre csak egy hullámos, kígyózó j betű, vagy az ú. n. „Old Kenntonian Face“ igazán finom típusa közé egy vadidegen, díszített, szinte fölvirágozott z? Vagy mit szóljon a könyv jó betűkön nevelődött tudósa vagy ínyese ama modern (groteszk) betűtípus verzálisainak rajzához, melyben egyes betűk testvéreiknél éppen még egyszer olyan kövérek? Milyen szavakat, milyen egyenetlen, nyugtalan, hullámos sorképet kell e betűknek *elkeveredve* adniok? Hol itt az *arány*? Az összehangoltság? Gutenberg találmányának legfőbb kompozíciós elve s lényege, hogy: *minden betű minden betűhöz illjék*? — Példáinkat szinte vég nélkül folytathatnók. — De érzük be ennyivel.

A magyar ízléshez mindig is közelálló s ma is kedvelt klasszicista antikvának hazai változata, FALKA SÁMUEL gyönyörű betűtípusa, nem érdemelné-e meg vajjon, hogy némileg korszerűsítve újraéledjen? Vagy nem lehetne-e TÓTFALUSI KIS némely jól-sikerült betűjét alapul venni egy tervezendő új magyar betűtípus-hoz? S egyáltalán: a nemesebb magyar betűhagyományból ki-indulva, újat, korszerűt teremteni?

Oly kérdések ezek, melyek mélyen belevágnak a magyar betűművesség és nyomdászat megújulásának szükségességébe. E szükségét ugyan pillanatnyilag kevesen érzik: néhány lelkes nyomdász és pár tudós bibliofil. De már magában az, hogy érzik, intő jel a nyomdász számára. Mert minden nyomdásznak tudnia kell, hogy — STANLEY MORISON szavaival — „amíg a tipográfus nem érez felelősséget éppen az *értő* közönség iránt, mindaddig eleven jelenről nem beszélhetünk“. Addig a nyomdászat csak cipekedés holt stílusokkal!

SZENTKÚTY PÁL.

DRABIK MIKLÓS PRÓFÉCIÁI ÉS EGY MAGYAR—LATIN KIADÁSÚ RÉSZLETÜK.

MAJLÁTH MIKLÓS királyi ügyigazgató egy 1671. június 10-én kiadott királyi parancs alapján a pozsonyi kirendelt törvényszék előtt vádat emelt DRABIK MIKLÓS „lednici lutheránus prédikátor“ ellen az isteni és mennyei felség megsértése miatt, amit 1665-ben kiadott próféciaival követett el.¹ A kirendelt törvényszék a COMENIUS A. JÁNOS *Lux e tenebris*ében foglalt próféciaák alapján DRABIKOT halálra ítélte, 1671. július 16-án a város főterén ki is végeztette, még pedig anélkül, hogy az uralkodó ugyancsak július 16-án Bécsben kelt rendelkezését — hogy t. i. pro discretionem mortem mitiorem eidem inflixit curare maleatis — figyelembe vette volna, vagyis úgy, hogy a hóhér először levágta jobbik kezét, aztán levágta a fejét, utána kitépte levágott fejéből a nyelvét s a pellengérrre szegezte, majd a testét, fejét, kezét és istentagadó könyvét szekérrre tette, kivitte a vesztőhelyre s ott elégette, végül a máglya hamujával leszállította a Dunához, csónakra rakta s a Duna legmélyebb helyén vízbe szórta.

DRABIK tragédiájának a magja a vád és a büntetés szerint is mindenkép sajtóvétség, s hogy e tekintetben még kevesebb kétségünk lehessen, egy kortárs hat német sírverse közül a másodikban így tesz pontot DRABIK tragédiájára:

„Die Feder kunte man, nicht füglicher beschneiden
Als dass der Kopff, die Hand und sie ihn müste meiden.
Gelästert hat die Zung, sie hat Niemand verschonet,
Gelästert hat die Hand, zur Rew dich der Tod mahnet.
Obzwar dein Laster Buch sambt dem Leib wird verbrennet,
So hat jedoch dein Seel die Seeligkeit errennet,

¹ Az eljárást megindító királyi parancs: Országos Levéltár, Kancell. Concept. exped. 1761. 175. — A kir. ügyigazgató vádirata: Országos Levéltár, N. R. A. 69, 21. sz. alatt eredetiben, 519.32. sz. alatt másolatban is megtalálható.

Wiewohl dein Hand und Kopf dahin, beede verlohren,
So wirst du gleichwohl, der Seele nach, newgebohren.“²

A DRABIK-ügy tehát beletartozik a magyar könyvészet és könyvtörténet körébe is. Mert DRABIK ugyan nem volt lednici, nem volt evangélikus, nem volt prédikátor sem, de mint az osztrák ellenreformáció Magyarországra sodródott áldozata hosszú időn át élt Magyarországon s sorsa beteljesedésén kívül, a magyar történetbe is feltűnően bekapcsolódott, továbbá Magyarországon nyomtatványokat adott ki s tragédiájáról is több nyomtatvány szól.

DRABIK munkáit azonban hiába keressük a magyar bibliográfiában, hiszen az eddigi nyilvántartások még COMENIUS műveiből is csak a neveléstaniakat, illetve a tankönyveket tartják számon, azokat ellenben teljesen mellőzik, amelyekben COMENIUS DRABIK utasítására a világpolitikát akarja megmozgatni az osztrák ház vallásüldözése ellen s ebben a RÁKÓCZIAK messianitását meg a magyarság vallási világhivatását hirdeti állítólagos isteni kijelentései alapján.

DRABIK irodalmi működésének, a régi magyar bibliográfiába való bevonása tehát mindjárt COMENIUS DRABIK utasítására létrejött munkái nyilvántartásával, továbbá a DRABIK-tragédiáról beszámoló irodalom számbavetésével bővül.

KVACSALA JÁNOSNAK COMENIUSRÓL SZÓLÓ MUNKÁIBAN ENNEK az anyagnak nagy része együtt található, tehát nem egészen ismeretlen.

Könyvtörténeti szempontból azonban KVACSALA COMENIUSRA helyezett súlypontjával szemben mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy ebben az ügyben nem COMENIUS a főszemély, hanem DRABIK.

DRABIK a főproféta, COMENIUS csak a segédje.

COMENIUS nem a maga elhatározásából s nem is nevelői hivatottságból került Sárospatakra, hanem DRABIK utasítására, s nem azért marad vagy megy, mert jól érzi magát, vagy mert holtpontra jut nevelési törekvéseivel, hanem azért, mert DRABIK küldi el újabb isteni kijelentései alapján Lengyelországba s mert DRABIK meghagyja neki, hogy adja ki proféciáit a világhatalmak megmozgatása céljából.

² M. A. V. L.: Tu es Deus, qui fecisti mirabilia (1671), Das ist Abermahlige Wunder. Wien, é. n. (de 1671).

Azután azt kell számbavenni, hogy mit írt DRABIK, mit COMENIUS a *Lux e tenebris* előtt s a *Lux e tenebris*-t a *Lux in tenebris*-sel együtt DRABIK próféciái alapján SZABÓ KÁROLY RMK-a III. kötete anyagába kell átvinnünk a csak magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok csoportjából.

Ezen a ponton KVACSALA adatai és eddigi tájékozódásom alapján a régi magyar-anyag DRABIK következő nyomtatásban megjelent műveivel bővítendő:

1. DRABIK cseh nyelvre fordította s valamelyik felvidéki nyomdában kiadta COMENIUS *Regula vitae* című munkáját.

2. Az isteni kiválasztásról írt egy csehnyelvű munkát, amely latin fordításban „*De electione*“ címmel látott 1679-ben napvilágot.

3. Próféciáiból 1660-ban Amsterdamban jelent meg *Einsicht in das Schreckliche Urtheil* címen egy szemelvény.

4. Jövendölései egész anyagát COMENIUS AMOS JÁNOS adta ki több változatban.

Ezek közül a következőkről tudunk:

Historia revelationis Christophori Kotteri, Christianae Ponia-toviae, Nicolai Drabicii. Amsterdam 1659.

Lux e tenebris. Amsterdam 1655. (Angol fordítása B. Codringtontól: *Prophécia of Christophor Kotterus, Christiana Ponia-tova and Nicholas Drabicius.*)

Lux in tenebris (Amsterdam) 1657.

Revelationum divinarum in usum seculi nostri quibusdam nuper factorum epitome. Amsterdam 1663.

5. Felinus, Veterinus és Securius próféciáival szemben tanúsított, írásba foglalt s részben ki is adott kétségeit DRABIK előbb 1663. július 10-én egy összejövetelen igyekezett eloszlatni, ahol nyilvánosan tett vallomást látomásai hitelességeiről. Ez a vallomása „*Confessio*“ címen megjelent nyomtatásban is

Sárospatakon és egyebütt írta COMENIUS DRABIK jövendölései alapján s DRABIK amanuensiseként:

Die selige Begleitung der heiligen Seele, die das ewige Reich mit Triumph betritt, das Herr der guten Werke (1653).

De principis Transylvaniae ruina (1685?) és *Gentis felicitas* (1659) című műveit.

ARNOLDUS MIKLÓS franekeri tanár *Tenebrae in luce* című műve ellen védekezett a *Vindicatio famae et conscientiae Joh. Comenii*. (Lugduni Bat. 1659.)

Maresius Sámuel ellen pedig *Admonitio fraterna de zelo sine scientia et charitate ad Maresium* című irataival.

Ezeken a külföldi vitairatokon kívül akadnak DRABIKnak magyar földön megjelent cáfolatai is, amelyekből eddig példányok nem kerültek elő, de tudjuk, hogy VETERINUS PÁL puchói esperes és SECURIUS JÓZSEF szakolcai orvos ilyen munkái mellett FELINUS JÁNOS puchói ref. lelkész írt egy latin könyvecskét *Ignis fatuus Nic. Drabicii* (1660.) címen.

Mindezeknél az adatoknál fontosabb azonban annak a megállapítása, hogy DRABIKOT milyen műve alapján ítélték el s milyen művét égették meg vele együtt?

A meglévő iratok alapján persze ennek a kérdésnek nincs semmi jogosultsága, mert a kir. ügyigazgató a *Lux e tenebris* alapján emelt vádat ellene s a bíróság is ezt kárhoztatta, tehát ezt kellett meg is égettetnie.

A kérdés mégis felmerül és megoldásra vár. Még pedig azon az alapon, hogy az egyik DRABIK kivégzéséről szóló, szemtanútól származó tudósítás a következőket írja könyve megégetésével kapcsolatban:

(Drabik kivégzése után) . . . kam der Schinder mit dem Luderkarren, darauf legten sie seinen Leib, den Kopff zwischen die dicken Beine, den Stock, worauff die Hand abgehauen worden, legten sie ihm zwischen die Füße, auf diesen Stock setzte sich ein Schinders-Knecht und hielte in der rechten Hand aufrecht des Drabicii abgehauene Hand, in der lincken Hand hielt ein Exemplar des von Drabicio herausgegebenen Tractätleins (welches im gelben Couvert, in Ungarischer und Lateinischer Sprach und in Duodetz), den mit Blut bemackelten Sand fassten die Schinders-Knecht in ein Schaff und setzten es auf den Karrn.

Dann wurden die Stadt-Thor geoeffnet und maschierte ein Compagnie Soldaten mit ihren Fahnen und Spiel, dann der Karren mit der Leiche, dann wieder eine Compagnie und so gieng der Marsch zum Galgen, woselbst bey 12 Schritt davon ein Haufen Holz geschlichtet war, auf diesen legten sie ihn, den Kopff wieder zwischen die Beine, die Hand und des Tractätlein legten sie ihm auf dem Leib, den Sand schütteten sie auch hinauf.

Als nun das Feuer den Coerper, wie auch das Buch ergriff, rollete sich der Deckel und die Blaetter fiengen an sich zu wenden, als ob man mit Fleiss etwas suchte (aber sehr schnell) biss fast in die Mitten, da flogen zwei Blatt in die Höhe, als ob sie mit Fleiss wären herausgerissen worden und trieb solche der Rauch und Wind hoch in die Luft.

Jedermann war begierig diese Blatt zu haben, desswegen ihrer sehr viele lieffen und ritten ihrer sehr viel in der Gegend, wo der Wind hingieng, in Meinung, sie sollten wieder herunter fallen, zumahlen einige ungarische Herren 100 Ducaten davor botten: sie kamen aber nicht zum Vorschein.“

A máglyáról felröppenő levél sokszor visszatérő mozzanatát és az egyebeket mellőzve a tudósításból ki kell emelnünk azt az állítást, hogy a DRABIK tetemével együtt elégetett könyv egy sárga borítékban lévő tizenkettedrét nagyságú kis értekezés s hogy az értekezés kettős, még pedig latin-magyar nyelvű szövegű volt. Ez az állítás olyan tüzetesnek látszó értesülésből és megfigyelésből eredőnek látszik, hogy aggály nélkül vehetjük tudomásul.

Ha azonban tudomásul vesszük, egynéhány dolgot le kell szögeznünk e tudósítás alapján.

Mégpedig először azt, hogy ez a könyv nem a *Lux e tenebris*, mert a *Lux e tenebris* negyedrért nagyságú, legalább öt centiméter vastag könyv.

Aztán másodszor azt, hogy a megégetett könyv sem lehetett DRABIK könyve, mert DRABIK magyarul nem tudott s ha írt, csak csehül írt, tehát ez az értekezés mindenképen csak egy Drabik-mű fordítása lehetett. COMENIUSTÓL sem származhatott, mert COMENIUS ugyan latinra fordította, a Rákócziakhoz közvetítette és ki is adta DRABIK különböző jóslatait és közléseit, de magyarul ő sem tudott, tehát a magyar fordításnak mástól kellett származnia. De kitől?

E mellett harmadszor fennállhat az a lehetőség, hogy a szóban forgó füzet nem egy bilingvis Drabik-fordítás, hanem esetleg olyan két különböző műből álló egység, amelyben az egyik munka valamilyen Drabik-mű fordítása, a másik pedig egy teljesen különálló ismeretlen munka, illetve egyik sem Drabik-munka.

A helyzet különösségét emeli a *Lux e tenebris* alapján emelt vád dolga.

Ha ugyanis DRABIK tetemével együtt nem a *Lux e tenebris* egy példányát égették meg, hanem egy sárga fedélbe kötött latin-

magyar nyelvű tizenkettedrét értekezést, akkor ebből az következik, hogy a *Lux e tenebris* nem állott sem az ügyész, sem a bíróság rendelkezésére s hogy az ítélet nem a *Lux e tenebris* pontos szövegére támaszkodik, hanem köztudomás alapján hozatott, vagy pedig az, hogy a bíróság ítélete és az ítélet végrehajtása közt valami csere történhetett s a *Lux e tenebris* inkriminált példánya vagy az akták közt maradt, vagy egy — gyűjtő kezébe jutott.³

Mindebből a pozitívista könyvtörténet részére az a pár új adat marad, hogy a *Lux e tenebris*-t a kirendelt bíróság Pozsonyban máglyára ítélé, hogy azonban a DRABIK tetemével együtt megégetett könyv nem a *Lux e tenebris* volt.

Ezzel szemben ebből a forrásból szerzünk tudomást arról, hogy DRABIKnak lehetett egy tizenkettedrét nagyságban latinul és magyarul is kiadott művecskéje, illetve hogy a Drabik-irodalomnak lehetett egy magyarnyelvű terméke is — ha ugyan nem egy olyan munkát égettek meg vele együtt, amelynek sem a peréhez, sem a jóslásaihoz nem volt semmi köze.

Mert ha csere történt, ha az ítéletet irányító végrehajtó a vastag negyedréttű *Lux e tenebris*-t ki merte cserélni egy tizenkettedrét értekezéskére, akkor egész érdektelen munkát is tehetett a helyébe abban a biztos tudatban, hogy a csere soha ki nem derül. A szemtanutól származó forrás és adat azonban erre nem nyújt különösebb támaszpontot, tehát meg kell maradnunk amellett a feltevés mellett, hogy a DRABIK—COMENIUS-irodalomnak volt egy bilingvis produktuma, illetve egy magyarnyelvű nyomtatott terméke is.

SZIMONIDESZ LAJOS.

³ Abban az esetben, ha így történt is, nem lett volna egyedülálló eset. Így találtam meg pl. én magam a Martinovics-ügyből kifolyólag kivégzett Óz Pál máglyára ítélt védekező iratának egyetlen eredeti példányát. A máglyán e helyett is valami más írást égettek meg a kiküldött hatósági tanú bizonyossága dacára!

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mihály sárvári evang. iskolamester és Somogyi Péter írásai. 1551. decemberében OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek Vágsellyén elfogatja, Nagyszombatba hurcoltatja s börtönbe veteti SOMOGYI PÉTER vágsellyei iskolamestert s ettől kezdve 1558. június 7-én történt szabadulásáig szigorú eljárás folyik ellene.

Az eljárás során — amelybe BÁTHORY ANDRÁS országbíró is beavatkozott s amelyet ő döntött el SOMOGYI javára — először SOMOGYI hitbéli nézeteit tudakolták s 38 gyanús pontra nézve követeltek felvilágosítást. Később kiderült, hogy a 38 gyanús pontot egy nála lefoglalt könyvből merítették.

SOMOGYI csak azzal védekezett, hogy a szóban forgó műnek nem ő a szerzője, a perről szóló emlékiratában azonban megmondja, hogy a terhére frott munkát MIHÁLY sárvári iskolamester írta.

Ez az egyébként máig ismeretlen maradt MIHÁLY sárvári iskolamester ebben a perben és a perről szóló forrásokban sehol nem köztölt című munkájában az evangéliumi mozgalom alapelveit foglalta össze s igen hangsúlyozta Jézus Krisztus egyházfőiségét. Példálkozásában a pápa mellett OLÁH MIKLÓS érsek neve is szerepelt, mégpedig külön fejezetben ezzel a címmel: „Vajjon Péter igaz követője-e Oláh Miklós, az mostani érsek?“ OLÁH az eljárás folyamán az országbíró előtt főként ezen a fejezeten háborodik fel s ezért minősíti paskvillusnak a munkát s ezért követeli SOMOGYI megbüntetését, mert ebben „Sátánnak és a klérus felett zsarnokoskodó úrnak nevezi“.

A továbbiakban a könyv tartalmából és állásfoglalásából az a két kérdés figyelemreméltó, hogy „meg kell-e válogatás nélkül keresztelni a kicsinyeket is, a nagyokat is?“ és hogy „bőjtöljön-e az olyan ember, akinek úgysis kevés az ennivalója?“

Az első kérdés ugyanis az anabaptista gondolkozás irányába mutat, a második ellenben az e korbéli teológiai érveléstől különösen elütő racionalizmust árul el, mert a reformátorok a bőjtöléssel soha nem azért helyezkednek szembe, mert némely embernek nincs mit ennie, vagy mert bőjtös ételek nehezen állnak rendelkezésére, hanem azért, mert szerintük Krisztus nem rendelte el.

Ha a SOMOGYI PÉTER ellen vádként felsorakoztatott 38 kérdést MIHÁLY sárvári iskolamester munkája sorrendjében kivonatolták volna, akkor a munka gerince is rekonstruálható lehetne s meg lehetne állapí-

tani a kapcsolatait is a reformáció irodalmával, bár a munka aligha lesz fordítás, mert OLÁH MIKLÓS Krisztus-követését külön fejezetben idegen szerző nem igen hánytorgatta. Megjelenési helye és ideje ismeretlen, de nem lehetetlen, hogy a mű azért keletkezett, mert Sárvárt nyomda volt s ez a nyomda gondoskodott a megjelenéséről is.

MIHÁLY sárvári iskolamester e művén kívül SOMOGYI PÉTER pere anyagából tudják meg, hogy SOMOGYI PÉTER is foglalkozott írással s két művel ő is gyarapította a magyar evangélikus irodalmat. Előbb egy Felső-Németországban megjelent kegyes kódexet ültetett át magyarrá a per előtt, amelyet könyvtárával együtt OLÁH MIKLÓS szintén lefoglaltatott s kézirata elkallódott vagy pedig lappang. A per után „*Libellus contribulationis de Sellyensium captivitate*“ cím alatt megírta s Pozsony városának ajánlotta pere történetét.

Ez a munka annak idején tudtunkkal kiadatlan maradt. Eredeti kézirata azonban CRUDY DÁNIEL pozsonyi evang. püspök útján a pozsonyi evang. egyház birtokába került s csak STROMPF LÁSZLÓ adta ki a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* II. (1903) 118—167. lapjain.

SOMOGYI PÉTER pere ilyenformán azért érdekelheti a magyar könyvtörténetet, mert lényegében sajtóper, továbbá mert két ismeretlen magyar könyv buggyan ki aktái közül s mert SOMOGYI PÉTER meg nem jelent harmadik munkája egyik elég korai láncszeme azoknak az életrajzi műveknek, melyek összegyűjtéséhez MÁTÉ KÁROLY tette meg az első lépést „*A magyar önéletírás kezdetei*“ című munkájában.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A puchói nyomda. Nyomda- és könyvtörténetünk sem régebben nem tartotta, sem napjainkban nem igen tartja számon azt a puchói nyomdát, amelyet az osztrák örökös tartományokból az 1620-as évek végén kiüldözött cseh-morva atyafiak hoztak magukkal s amely fél évszázadnál tovább tartó, Trencsénen és Zsolnán keresztül való vándorlás után az 1710-es években megint visszakerült Puchóra.

Mint trencséni és zsolnai nyomdát ismeri mind a kettő, mint puchóit azonban egyik sem emlegeti.

Pedig nyoma elég van mint ilyenek is, hiszen tudhatnánk róla KERMANN DÁNIEL ev. püspök történetéből,¹ azután BÉL MÁTYÁSTÓL és RIBAY GYÖRGYTŐL is.

KERMANN DÁNIEL miavai evang. lelkész és püspök 1730. május 5-én Pozsonyban tartott kihallgatása alkalmával emlékszik meg róla.

¹ SZIMONIDESZ LAJOS: Kermann Dániel ev. püspök főbenjáró pere iratai a Magyar Országos Levéltárban (.) Négy hasonmással. Ružomberok (Rózsashegy), 1940.

KERMANN ugyanis lelkészfelavató-okmány űrlapja egy kifejezése miatt került felségserzés és vallásnyilvánítás vádjával terhelt bíróság elé. S mikor nyomozzák, hogy hol nyomatta a szóban forgó űrlapot, azt a vallomást teszi, hogy Zsolnán, ifj. DÁDÁN JÁNOS nyomdájában 1706-ban s hozzáteszi, hogy azóta a nyomda egy CHRASTINA nevű puchói polgár birtokába jutott és Puchóra került.

A következő tudósítást BÉL MÁTYÁS szolgáltatta Trencsén vármegyéről nyújtott leírásában, ahol azt írja, hogy a Puchón felállított nyomda előbb Szenicre, majd Trencsénbe, onnan pedig Zsolnára helyeződött át.

Jóval többet tud róla RIBAY GYÖRGY, aki két dolgozatában is számon tartja.

Először „*Typographiae Hungariae*“ című összeállításában (1793)² írja, hogy „(Johannis Dadan) socer, Paulus Veterini, Neo-Boleslaviensis exul Bohemus Puchovii habitando emit typographiam a Nicolao Čížek typographo Trenchiniensi, quale antea per Benjaminum ab Hage ex Bohemia adlata fuit, eamque genero suo, huic Johanni Dadan, cujus uxor illius filia, Elisabetha fuit, jure haereditario donavit“. — Ez a tudósítása azonban nem egészen világos és látszólag a trencsényi nyomdáról szól. Tekintettel azonban arra, hogy a cseh-morva atyafiak menekült lelkészei először a lednici Rákóczi-uradalomban Puchón telepedtek le, nyilvánvaló, hogy először HAGEN BENJAMIN is Puchón állapodott meg a nyomdájával s csak akkor ment előbb Szenicre, azután Trencsénbe vele, mikor látta, hogy Puchón csak az exulánsoknak dolgozhat, idegen munkára ellenben nem igen számíthat.

Azután „*Lucubrationes de lingua et natione slavorum*“ című dolgozatában³ említi e nyomda puchói létezését.⁴

Ezek a megemlékezések világosan mutatják, hogy a puchói, szenici, trencsényi és zsolnai nyomdák nem külön alapítások, hanem a Csehországból Magyarországra behozott HAGEN-nyomda vándorlásának különböző állomásai. Tehát SZILÁDY JENŐnek az a megállapítása, hogy a cseh exulánsok a tótságnak felbecsülhetetlen szolgáltatott tettek nyomdák létesítésével, mert ők alapították a trencsényi (1632), zsolnai (1665) s a XVII. század végén a puchói nyomdát⁵ — e szerint úgy helyesbítendő, hogy ez a három nyomda tulajdonkép egy volt, illetve, hogy az egyik trencsényi nyomda — a ČÍŽEK—HAGEN—DÁDAN-

² Kézirata a magyarhoni evang. egyetemes egyház levéltárában: I. c. 11. 46.

³ Kézirata a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában: 2. Fol. Slav.

⁴ SZÁBÓ ZOLTÁN: A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. — Ribay György életműve. (1937.) 17. l.

⁵ SZILÁDY JENŐ: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517—1711. (1939.) 65. l.

féle a szenici, zsolnai, a puchói, mellette azonban létezett Trencsénben egy másik — a WOKÁL-féle —, amely szintén morva eredetű, mert a WOKÁLOK is morvák voltak.⁶

A WOKÁL-nyomda itt most nem érdekel bennünket, a Puchóból (és Szenicről) Trencsénbe áthelyezett HAGEN-féle nyomtatványaival ellenben „*Typis Laurentij Benjamin ab Hage*“ cégjelzéssel 1651-től találkozunk s 1661-ig fordul elő a cégjelzése (II. 980.). RIBAY GYÖRGY Trencsénben a „*Typis Lutheolianis*“ jelzésű nyomdát a folytatásának tartja. Ennek eddig csak egy terméke ismeretes (II. 1027.). Zsolnán ellenben 1665-től 1710-ig működött a DÁDAN-család tagjai kezén.

Puchói és szenici korszakából termékei nem ismeretesek. De nem azért, mert nem működött vagy mert nem maradtak kiadványai, hanem alighanem azért, mert főként a cseh-morva felekezet nyomtatványait készítette, amelyeknek Magyarországon való kinyomására bibliográfusaink nem is igen gondoltak, tehát nem törekedtek a puchói nyomda legkorábbi — az 1620-as évek végéről s az 1630–1640-es évekből származó termékei megállapítására.

Nyilvánvaló azonban, hogy a puchói nyomda termékei a cseh-morva testvérek felekezetének a nyomtatványai között rejlenek, ez az irodalom tehát ebből a szempontból végigvizsgálandó s eleve azt az eredményt ígéri, hogy a különböző más jelzésű nyomtatványok között puchói és szenici nyomtatvány is található. És az sem lehetetlen, hogy DRABIK MIKLÓS jövendőléseivel kapcsolatos vagy COMENIUS ÁMOS JÁNOSTÓL származó irat is akad köztük. SZIMONIDESZ LAJOS.

Újabb adalékok az 1848/49. évi hírlapirodalom könyvészetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtár 1848/49-i hírlapanyagának átnevezése alkalmával néhány könyvészeti adatot találtam, melyek a GORIUPP ALISZ által közölt adatok („*Adalékok az 1948/49-i hírlapok bibliographiájához*“: MKSzle 1925, 141.) mellett újabb kiegészítésül szolgálhatnak ID. SZINNYEI JÓZSEF: *Hírlapirodalmunk 1848–49-ben* című cikkéhez (MKSzle 1877, 105., 223. és kny.). Adataim a következők:

⁶ A Puchón lakó cseh-morva menekültek teljes névjegyzéke a ledniczi uradalom 1669-ben felvett urbariumában található „*Helvetici in nova platea*“ cím alatt. Köztük elsőként szerepel *Paulus Veterinus* három forintos cenzussal, *Vocal László* és *Badan* (!) *László* két-két forint cenzussal. *Badannál* (!) a jegyzék feltüntet három fiút is. (Országos Levéltár, Urb. et conscr. 18. 4.) — Később, az 1684. június 19-én felvett urbariumban Puchón még a „*Helvetici in nova platea*“ sorában található: *Paulus Dadan* és *Vencenslaus Dadan*, akik nyilván *Badan* (!) *László* fiai, mert az előző 1669-i urbariumban név szerint még nem szerepelnek. (Országos Levéltár, Urb. et conscr. 18. 6.)

I. Magyar nyelvű hirlapok:

1. *Abrázolt Folyóirat.* (Kassa.) 1—12. szám = 96 lap. (V. ö. SZINNYEI 1. sz. alatt.)

*2. *Alföldi Hírlap.* (Debrecen.) Az 1849. évből SZINNYEI által ismert 67 számon kívül a Könyvtár birtokában van a júl. 24-én megjelent 70. szám = 206 l. (V. ö. SZINNYEI 2. sz.)

3. *Aradi Hirdető.* (Arad.) 1849. évi, SZINNYEI által is ismert 26 számának terjedelme 122 l. (V. ö. SZINNYEI 5. sz.)

4. *Budapesti Híradó.* (Pozsony és Budapest.) SZINNYEI által is ismert 723—888. számainak terjedelme 670 l. (V. ö. SZINNYEI 9. sz.)

5. *Debreczeni Lapok.* (Debrecen.) 9 számának terjedelme 36 l. (V. ö. SZINNYEI 12. sz.)

6. *Erdélyi Híradó.* (Kolozsvár.) A lap 1848. évi első (314.) számának helyes kelte: jan. 4. (V. ö. SZINNYEI 17. sz.)

7. *Futár.* (Budapest.) Terjedelme 4 l. (V. ö. SZINNYEI 25. sz.)

8. *Hadi Lap.* (Csíkszereda.) Első számának helyes kelte: 1849. máj. 27.¹ (V. ö. SZINNYEI 28. sz.)

9. *Jövő.* (Budapest.) A lapnak 1848. dec. 1. és dec. 28. között nem 32, hanem 23 száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 39. sz.)

10. *Katholikus Néplap.* (Budapest.) 1848. évi 26. száma nem dec. 27-én, hanem dec. 28-án kelt = 208 l. 1849. október havi első száma nem 1-én, hanem 4-én jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 41. sz.)

11. *Kolozsvári Híradó.* (Kolozsvár.) SZINNYEI által ismert 94 számának terjedelme 378 l. (V. ö. SZINNYEI 45. sz.)

*12. *Kolozsvári Lap.* (Kolozsvár.) Indult 1849. nov. 16-án. Megjelent hetenként kétszer. A Könyvtár birtokában van a dec. 21-én megjelent 11. szám, melynek felelős szerkesztője MAKOLDI SÁMUEL, nyomtatója a ref. kollégium nyomdája volt. A lapnak, melyet SZINNYEI nem ismer, különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy az a maga idejében az egyedüli, Erdély területén megjelent magyar nyelvű újság.

13. *Magyar Academiai Értesítő.* (Budapest.) A folyóiratnak 1848-ban nem a 3., hanem 3 száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 52. sz.)

*14. *Magyar Őr.* (Budapest.) Első száma nem 1849. jan. 29-én, hanem jan. 25-én jelent meg. A Könyvtár birtokában levő utolsó szám márc. 11-én jelent meg = 20 szám, 80 l. (V. ö. SZINNYEI 55. sz.)

*15. *Népelem.* (Budapest.) 1848. szept. 26-án megjelent még a 72., szept. 27-én pedig a 73. száma. (V. ö. SZINNYEI 65. sz.)

* A csillaggal jelölt tételek SZINNYEI által nem ismert lapokat vagy számokat közölnek.

¹ A keltet helyesen közli LUKÁCS JÓZSEF: *Katonai hirlapok a magyar honvédség felállításáig* c. cikkében: MKSzle 1941, 381.

16. *Pesti Divatlap.* (Budapest.) SZINNYEI által is ismert 28 számának terjedelme nem 788, hanem 796 l. (V. ö. SZINNYEI 70. sz.)

17. *Pesti Hirlap.* (Budapest.) 1849. január havi utolsó száma nem 23-án, hanem 28-án kelt, sorszáma nem 370., hanem 270. (V. ö. SZINNYEI 71. sz.)

*18. *Szegedi Hirlap.* (Szeged.) Első száma nem 1849. máj. 1-én, hanem máj. 2-án jelent meg. Július 28-án megjelent még a lap 34., ezt követőleg július 30-án pedig a 35. száma. (V. ö. SZINNYEI 80. sz.)

19. *Székely Hirmondó.* (Kézdivásárhely.) SZINNYEI által is ismert 4 számának terjedelme 16 l. (V. ö. SZINNYEI 81. sz.)

20. *Társalkodó.* (Budapest.) 1848. évi első száma nem január 6-án, hanem január 7-én kelt. (V. ö. SZINNYEI 82. sz.)

*21. *Tisza-vidéki Ujság.* (Szeged.) 1849. ápr. 14-én is megjelent még száma: a 29. (V. ö. SZINNYEI 84. sz.)

22. *Vasárnapi Ujság.* (Kolozsvár.) 733. száma nem 1848. jún. 10-én, hanem június 19-én kelt. (V. ö. SZINNYEI 85. sz.)

II. Németnyelvű hirlapok:

1. *Anhang zum Temesvarer Wochenblatt.* (Temesvár.) 1848. évi, SZINNYEI által is ismert 53 számának terjedelme 296 l. (V. ö. SZINNYEI 4. sz.)

2. *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde.* (Brassó.) 46. számának helyes kelte 1848. november 20. 46. számának terjedelme nem 502, hanem 302 l. (V. ö. SZINNYEI 7. sz.)

3. *Gemeinnützige Blätter für Belehrung und Unterhaltung.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában meglévő 1848. évi 1. száma nem május 1-én, hanem május 4-én kelt = 4 l., szerk. és kiadta JÁNISCH JÓZSEF, nyomta az egyetemi nyomda. (V. ö. SZINNYEI 18. sz.)

*4. *Grosse Pfaffenzwicker, Der.* (Győr.) Könyvtárunk birtokában a SZINNYEI által ismert 1848. április 18-i és 20-i, valamint a GORIUPP által ismert április 22, 26, 29, május 2, 4, 6, 9, 11, 13, 16, 20 és június 5-i számokon kívül megvannak a június 21, 28 és július 13-i számok. (V. ö. SZINNYEI 19. sz. és GORIUPP 4. sz.)

*5. *Hungaria.* (Pozsony.) 1848. július 4-től augusztus 31-ig megjelent 25 szám. (V. ö. SZINNYEI 21. sz.)

*6. *Intelligenzblatt der Morgenröthe.* (Budapest.) Indult 1848. január 1-én, a Könyvtár birtokában lévő utolsó szám március 19-én jelent meg = 23 szám, 110 l. (V. ö. SZINNYEI 22. sz.)

*7. *Junge Ungarn, Das.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában meglévő 1. szám 1848. április 8-án kelt. (V. ö. SZINNYEI 23. sz.)

*8. *Katholische Christ, Der.* (Budapest.) A Könyvtár birtokában lévő 1848. évi utolsó szám december 24-én jelent meg = 34 szám, 148 l. (V. ö. SZINNYEI 25. sz.)

9. *Közlöny des Teufels.* (Budapest.) A Könyvtárban megvan az 1848. szeptember 11-én megjelent 2. és a szeptember 17-én megjelent 3. szám. A 2. számot KOZMA VAZUL, a 3-at EISENFELS RUDOLF nyomta. (V. ö. SZINNYEI 27. sz.)

*10. *Oesterreichisch deutsche Zeitung.* (Wien.) Alcíme 1848. április 14-től 28-ig „*Beiblatt zur Pressburger Zeitung*“. A lap nevezett időközben megjelent 4—11. száma a pozsonyi *Städtische Pressburger Zeitung*nak és *Pannoniának* volt a melléklapja. A 4—6. számon szerkesztő nincs feltüntetve, a 7—11. számot KERN H. szerkesztette. A 4—11. számot kiadta LÖW HENRIK, nyomta KLOPF U. és EURICH A.

11. *Pannonia.* (Pozsony.) 1848. II. félévi 1. száma nem július 1-én, hanem július 4-én, 1849. évi 9. száma nem február 5-én, hanem február 3-án jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 35. sz.)

*12. *Pester Zeitung.* (Budapest.) 1848. évi utolsó száma december 31-én jelent meg = 867 szám, 5188 l. 1849. évi első száma nem január 16-án, hanem január 2-án jelent meg = 868. szám, 5187. l. Az 1849. évfolyam terjedelme 5187—6468. l. (V. ö. SZINNYEI 41. sz.)

*13. *Siebenbürger Wochenblatt.* (Brassó.) Az utolsó, a Könyvtár birtokában meglévő 1848. évi szám december 25-én jelent meg = 106 szám, 628 l. (V. ö. SZINNYEI 51. sz.)

14. *Temesvarer Anzeiger.* (Temesvár.) SZINNYEI által ismert 18 számának terjedelme 97 (+1 sztl.) l. Nyomta BEICHEL JÓZSEF. (V. ö. SZINNYEI 57. sz.)

15. *Temesvarer Wochenblatt für nützliche Unterhaltung und heimatische Interessen.* (Temesvár.) 1848. december 30-án nem az 50., hanem az 53. száma jelent meg. (V. ö. SZINNYEI 58. sz.)

*16. *Ungarische Israelit, Der.* (Budapest.) A SZINNYEI által ismert számokon kívül a Könyvtár birtokában van még az 1848. szeptember 26-án megjelent 35. szám = 260 l. A számot EISENFELS RUDOLF nyomta. (V. ö. SZINNYEI 62. sz.)

*17. *Völkerbund.* (Wien.) A lap a Könyvtár birtokában lévő 1. szám tanúsága szerint 1848. május 30-án indult. (V. ö. SZINNYEI 71. sz.)

III. Szlováknyelvű lapok:

*1. *Orol Tatránski.* (Pozsony.) Indult 1845. augusztus 8-án. A SZINNYEI által utolsónak ismert és a Könyvtárban is utolsó (97.) szám 1848. július 6-án jelent meg = 774 l. (V. ö. SZINNYEI 3. sz.)

Ismeretlen magyarországi hírlapok, vicclapok, szemlék az Országos Széchényi Könyvtár hirlaptárában. Az Országos Széchényi Könyvtár régi, feldolgozatlan anyaga közül a hírlapbibliográfia szempontjából nagyon érdekes anyag került elő az 1942. évi költözéskor. Mintegy 200 hazai időszaki sajtótermék egyes számai az 1868-tól 1872-ig terjedő évekből s egy 1884-ben indult nyomatomunk. Nagyobbik része a már meglevő hírlapanyag állományát egészíti ki, vagy legalább is hiányokat pótol. Érdekesebbik és értékeesebbik része azonban az a nyolcvanegy hírlap, folyóirat — igaz valamennyiből csak egy, legfeljebb két szám maradt fenn —, amelyeket sem az Országos Széchényi Könyvtár, sem a főváros másik három nagy közkönyvtárának állományában nem sikerült megtalálnunk. Az e korra vonatkozó fontosabb hírlapbibliográfiák, hírlaptörténetek sem tesznek róluk említést, azt a hat lapot kivéve, amelyet SZINNYEI JÓZSEF a Vasárnapi Ujság 1870. évfolyamában,¹ a hazai németnyelvű hírlapirodalomról összeállított rovatban közölte (*Echo aus Siebenbürgen; Der Grenzbote; Ludwig Schönberger's Pester Börsen- und Handelsbericht; Neutra-Trenchiner Nachrichten; Pancsovaer Wochenblatt; Temesvarer Anzeiger*). KERESZTY ISTVÁN hírlapbibliográfiája² nyomán mindössze hét lapra vonatkozólag tehetünk feltevéseket. Közülök a zágrábi *Napredak* (1869/70. X. évf.) azonos lehet az idézett műben megemlített, ugyanilyen című lappal. Bár ez 1848-ban indult Karlócán s később Zimonyban, majd Újvidéken adták ki, közbeeső szünetekkel. Utolsó nyomunk 1869-ből való.³ Így a folyamatosságot, a hiányzó évfolyamok nélkül, nem tudjuk kimutatni. Hasonlóan eredménytelen az egybevetés a *Vršačka Kula* esetében. A lap 1867-ben indult, viszont az újonnan előkerült példány 1871-ben még csak a IV. évfolyamnál tartott. A *Zagrebački Katolički List* (1871. XXII. évf.) valószínűleg összefügg az 1849-ben megindult zágrábi *Katholische Zeitung*gal; és lehetséges, hogy az 1849-ben megindított s 1852-ben még élt zágrábi *Südslavische Zeitung*nak folytatása az 1871-ben Sziszeken évfolyam nélkül megjelent, „új folyam“ jelzésű, azonos című újság. Mindez azonban csak feltevés. Mintahogyan esetleg újraindulást tételezhetünk fel a *Pest-Ofner Lokal-Blatt* (1870. I. évf.), a *Pučki Prijatelj* (1870. IV. évf.) és a *Sloga* (1870. I. évf.) című lapok esetében. Bizonyítanunk azonban ezt nem lehet, mivel az

¹ SZINNYEI J.: A német hírlapirodalom Magyarországon 1870-ben. Vasárnapi Ujság, 1870. XVII. évf. 62. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A Magy. Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. V.

³ Az Orsz. Széchényi Könyvtár katalógusának tanúsága szerint 1869-ben megszűnt.

idézett hírlapösszeállításban felemlített, azonos című lapok időpontja és a most előkerült anyag első dátuma között nagy az időbeli távolság, másrészt a lapokon az újraindulást nem tüntették fel, vagy pedig csak későbbi évfolyamok vannak kezünkben.

Feltehetjük még, hogy a *Die Unabhängigkeit* (1871. I. évf.) című, Pesten megjelent lap az Országos Széchényi Könyvtárban egykor megvolt: *Die Ungarische Unabhängigkeit* (1871. I. évf.) folytatása.

Csupán két hetilap előzményeire vonatkozólag vannak pontos adataink: a *Pest-Ofner Illustrirte Zeitung*ról, melléklapja: *Die Fackel*, s a *Pester Familien-Journal*ról, főlapja: a *Neues Pester-Journal* révén; azonkívül a *Novij Svět* származásáról, amely az 1871-ben megszűnt ungvári *Svět* egyenes folytatása. De mindhárom lap hiányzott a fentjelzett könyvtárak, hírlaptörténetek, bibliográfiák anyagából.

Az előkerült sajtótermékekkel egyenként foglalkozni nem áll módunkban, sem nagy számuk, sem jelentőségük miatt: csak egy-két szám maradt meg közülök, nagyobbára az első évfolyam első száma, vagy a mutatóványszám. Valószínűleg nagy részük nem is élt tovább. Némelyik pedig talán csak a mutatóványszámig jutott el. Tiszavirág életükből sok tanulságot levonni nem igen lehet. Csupán rövid, összefoglaló ismertetésre szorítkozhatunk. Kortörténeti szempontból mégis fontos dokumentumok. Jellemző, hogy az elnyomás megszűntével mennyire fellendült az időszaki sajtó. De jellegzetesen tükrözi vissza a korizlést a lapok címe, anyaga is.

Nem lep meg bennünket, hogy magyarnyelvű közöttük csak egy van, s az is későbbi. Az akkori magyarnyelvű időszaki termékek ugyanis már megvoltak a könyvtár állományában. Az 1884. február 27-én indult *Budapesti Levelező* egyik korai könyvatosunk, vidéki lapok számára. Érdekessége, hogy PORZSOLT KÁLMÁN szerkesztette és hogy MIKSZÁTH KÁLMÁN egyik karcolatát közli (A demokrácia a szabadelvű clubban.), amely pár nap múlva a *Pesti Hírlapban*⁴ jelent meg. Több száma nem ismeretes.

Legnagyobb a száma a németnyelvű lapoknak: összesen 48. Magyaroztatát a szerkesztők nevei adják. A kiegyezés után a sajtó fellendült. Ezt az alkalmat a szellemi megmozdulásokban rögtön részt vevő zsidóság azonnal észrevette és meg is ragadta.

Műfajok szerinti megoszlásuk a következő: 10 politikai lap; 6 vegyes tartalmú, helyi érdekű lap; 4 tudományos és művészeti folyóirat; 9 ismeretterjesztő, közhasznú, képes, családi és néplap; 2 szépirodalmi lap; 5 élclap; 1 színházi lap; 2 hitbuzgalmi lap és 9 szaklap. Zömük (26) a fővárosban jelent meg és ugyanott nyom-

⁴ Pesti Hírlap, 1884. VI. évf. 61. sz.

ták: 3 politikai lapot: *Pester Montagszeitung* (1871. I. évf.), *Pester Montagsblätter* (1871. I. évf.) című lapokat és a magyar munkáspárt orgánumat, a *Brüderlichkeit* (1871. évf. nélkül); a *Pest-Ofner Lokal-Blatt* (1870. I. évf., 1871. II. évf.) című vegyes tartalmú helyi lapot; 2 tudományos és művészeti folyóiratot: a *Revue* (1871. I. évf.) és a magyar-zsidó haladáspárt lapját: *Die Palmét* (1871. I. évf.). Hat ismeretterjesztő és közhasznú lap került elő a fővárosi anyagból: *Die Neue Freie Zeit* (1870. [I. évf.]); *Pester Familien-Journal* (1870. évf. nélkül), *Die Unabhängigkeit* (1871. I. évf.), *Der Vereins-Courier* és melléklapja: *Der Vereins-Bote* (1870. I. évf.) és végül a *Pest-Ofner Illustrierte Zeitung* (1870. V. évf.), a közismert *Die Fackel* című lapnak 1870-től főlapja. A most előkerült főlap még három melléklapról tesz említést (*Ungarischer Figaro*, *Spatzenversammlung*, *Allgemeiner Geschäftsbericht*), ez utóbbiak azonban még nem kerültek elő, s valószínű, hogy soha meg sem jelentek. Pesti szépirodalmi és művészeti lapok: *Die Donau* (1870. évf. nélkül) és *Das Neue Blatt* (1871. I. évf.). A sok korabeli fővárosi élclap közül megkerült: a *Blaustrumpf* (1870. I. évf.) s a *Das Neue Blatt* melléklapja: *Der Knirps* (1871. I. évf.); azonkívül a *Pester Fliegende Blätter* (1871. I. évf.) és az évente egyszer megjelent *Neuer Freier Narren Lloyd* (1871. VII. évf.). Viszonylag sok a fővárosi szaklap az anyagban: egy üzleti hetiszemle: *Die Geschäftswoche* (1870. I. évf.), 3 közgazdasági, kereskedelmi, közlekedési illetve biztosítási, stb. szaklap: a Pesten és Bécsben megjelent *Intelligenzblatt* (1871. I. évf.), SCHÖNBERGER LAJOS *Pester Börsen- und Handelsberichtje* (1871. IV. évf.) és a bécsi világi kiállítás magyarországi különlapja: az *Ungarisches Centralblatt für Handel, Verkehr und Finanzen* (1871. [I. évf.]), két melléklapjával: *Der Spediteur* (1871. évf. nélkül) és *Der Sichere Mann*-nal, az „első magyarországi biztosítási lappal“, azonkívül a gazdasági és szociális jellegű *Stadt-Zeitung für Pest-Ofen Alt-Ofen und Neu-Pest* (1871. évf. nélkül), amelynek meghirdetett melléklapját: *Der Löschmann* című tűzoltó orgánumat valószínűleg ki sem adták. Sorukat a *Postbote* (1871. I. évf.) című póstás-hetilap zárja le.

Aradi megjelenésű az *Arader Tageblatt* (1871. I. évf.) című politikai lap. Besztercebányán adták ki a *Neusohler Journal* (1871. I. évf.) című helyi érdekű hetilapot. Gyulafehérvárról egy politikai hetilap, a már említett *Echo aus Siebenbürgen* (1871. I. évf.) került elő. Nyitáról egy vegyes tartalmú, helyi hetilap: a *Neutra-Trenchiner Nachrichten* (1870. II. évf.). Pancsovai kiadású a hetenként kétszer megjelent *Pancsovaer Deutsche Zeitung* (1870. I. évf.) és a *Neues Pancsovaer Wochenblatt* (1871. II. évf.) című helyi érdekű, vegyes tartalmú s a *Pancsovaer Wochenblatt* (1870. III. évf., 1871. IV. évf.)

című ismeretterjesztő, közhasznú lap. Pozsonyból egy folyóirat: a *Deutsch-ungarische Monatschrift* (1870. évf. nélkül), egy ismeretterjesztő, közhasznú hetilap, a Pozsonyban és Budán kiadott: *Die Deutsche Wacht an der Donau* (1871. II. évf.), a *Pressburger Zwischenakt* (1871. I. évf.) című színházi napilap, és két hitbuzgalmi folyóirat: *Das Katolische Pressburg* (1871. I. évf.) s *Die Kirchliche Reform* (1871. évf. nélkül), a *Die Deutsche Wacht an der Donau* melléklapja került elő. Sziszeki politikai lap a fentemlített *Südslavische Zeitung*. Temesvárról három sajtótermék származik: az *Union* (1871. I. évf.) című osztrák-magyar szabadkőműves politikai lap; egy ismeretterjesztő és szórakoztató hetilap, *Temesvarer Sonntagsblatt* (1870. I. évf.) és egy ipari, kereskedelmi és gazdasági szaklap: a már említett *Temesvarer Anzeiger* (1871. IV. évf.). Túrócszentmártonban adták ki a *Neue Gartenlaube* (1871. I. évf.) című szépirodalmi havi folyóiratot. Zágrábról négy németnyelvű lapot tartalmazott az anyag, két politikai napilapot: *Südslavische Correspondenz* (1871. I. évf.), *Agramer Lloyd* (1871. I. évf.), egy helyi érdekű lapot: *Agramer Sonntags-Zeitung* (1871. I. évf.) és egy élclapot: *Die Klatschrose* (1871. I. évf.); Zimonyból pedig egy politikai hetilapot, a már jelzett *Der Grenzbotét* (1870. II. évf., 1871. III. évf.).

Számban a német anyag után következik a horvát: 5 politikai lappal, 3 tudományos és művészeti folyóirattal, 4 ismeretterjesztő, 1 ifjúsági és 1 hitbuzgalmi lappal, 3 szaklappal. Legnagyobb részük Zágrábban jelent meg és ott is nyomták őket: az *Obzor* (Láthatár) (1871. I. évf.) és a már említett *Sloga* (Egyetértés) című hetilapot s ennek esti lapját, a *Večernik Slogét* (1870. I. évf.); a *Školski Prijatelj* (1870. III. évf., 1871. IV. évf.) és a fent tárgyalt *Napredak* (Előre) című pedagógiai folyóiratokat, s az utóbbi mellékletét: az első általános horvát tanítói gyűlés központi választmányának értesítőjét (*Vjestnik Proe Obće Hrvatske Učiteljske Skupštine*); azonkívül 3 ismeretterjesztő és szórakoztató lapot, a *Dragoljub* (Kincsszerető) ([1868.] II. évf.), *Hrvatska* (Horvátország) (1871. I. évf.) és *Hrvatski Sokol* (Horvát Sas) (1870. I. évf.) című és a fentemlített *Zagrebački Katolički List* című hitbuzgalmi lapot; s végül a horvát-szlávon gazdasági egyesület kiadásában megjelent 2 gazdasági szaklapot: *Gospodarski List* (Gazdasági lap) (1870. XVIII. évf.) és *Gospodarski Poučnik* (Gazdasági oktató) (1867 előtti, évf. nélkül). Sziszekről két politikai lap: *Zatočnik* (Bajnok) (1870. II. évf.) és *Branik* (Oltalom) (1871. I. évf.) és egy jogi szaklap, a *Novi Pravnik* (Új jogász) (1871. I. évf.) gazdagítja a horvát hírlapanyagot. Károlyvárosról és Varasdórról egy ifjúsági folyóirat: *Zlatni Orasi* (Arany Diók) (1870. I. évf.),

illetőleg egy oktató, mulattató néplap: *Pučki Prijatelj* (Népbarát) (1870. IV. évf.) került újonnan a könyvtárba.

Még kevesebb a szerb szaporulat: egy pesti pedagógiai szaklap: a *Srpska Narodna Škola* (Szerb nemzeti iskola) (1870. I. évf.), két pancsovai szaklap: a gazdasági jellegű *Pančevac* (1870. II. évf., 1871. III. évf.) és a *Domaći Lekar* (Házi orvos) (1871. I. évf.) című nép-egészségügyi havilap; két Versecen kiadott időszaki termék: a fentebb említett, helyi jellegű *Vršacka Kula* (Verseci vár) és az ismeretterjesztő *Istok* (Kelet) (1871. I. évf.) című lap; 2 újvidéki politikai lap: a *Narod* (Nemzet) (1870. I. évf., 1871. II. évf.) és *Srbski Narod* (Szerb nemzet) (1870. II. évf., 1871. III. évf.) s az ott megjelenő helyi jellegű *Zemljak* (A földi) (1870. évf. nélkül) című nemzeti hetilap.

A szlováknyelvű anyagot csak két ismeretterjesztő, vegyes tartalmú hetilap és egy élclap képviseli: a Pesten megjelent *Zora* (Hajnal) (1870. évf. nélkül), *Vlastenec* (Hazafi) (1870. II. évf., 1871. III. évf.) és *Ježibaba* (1871. I. évf.), a *Slovenské Noviny* melléklapja.

Olasz és ruszin lapokból csak kettő-kettő került elő: az előbbieket Fiumében adták ki s mindkettő gazdasági és tengerészeti jellegű; egy politikai napilap: *Giornale di Fiume Commerciale, Marittimo e Politico* (Fiumei kereskedelmi, tengerészeti és politikai lap) (1871. I. évf.) és egy havonként kétszer megjelent szaklap: *Marina e Commercio* (Tengerészet és kereskedelem) (1871. III. évf.); az utóbbiak közül az egyik, *Novij Svět* (Új világ) Ungvárott jelent meg s mint mondtuk, a *Svět* című szépirodalmi lap folytatása; az oroszbarát élclap a: *Sova* (Bagoly) (1871. I. évf.) pedig Pesten.

A röviden felsorolt adatokból természetesen a szóban levő anyagot megismerni nem lehet. De minthogy SZINNYEI is csak szám szerint sorolja fel az idegennyelvű sajtótermékeket a *Vasárnapi Ujságban* közölt hírlapösszeállításában — a németnyelvűeket is csak ritka esetben címük szerint — így az akkori idegennyelvű hírlapirodalmunkra vonatkozó ismereteinket ez az újonnan előkerült anyag bizonyára gazdagítja.

SZEKERES MARGIT.

Kossuth Pesti Hírlapjának változatai. A mutált lapokat, lapvariánsokat, lapváltozatokat — miként a nem tévedésből egyidőben keltezett, hasonlóan számozott, de formai beosztásban, tartalomban a legcsekélyebb módon is egymástól eltérő lappéldányokat nevezik — rendszerint különböző körülmények: lapszerkesztői tréfák, képviselőválasztási korteskedések, cenzuratörlések, cikkpótlások, valamint sajtótechnikai eljárások is életre hívhatják. A magyar hírlapváltozatok behatóbb tanulmányozására TRÓCSÁNYI ZOLTÁN hívta fel a hírlap- és könyvtudománnyal foglalkozók figyelmét egyik MKSzlé-

ben, megjelent és egyben ezt a kutatást elindító cikkében (v. ö. — —: *Hírlapváltozatok*. MKSZle, 1937. 223—231. l.). Azóta sok cikk foglalkozott már hasonló kérdéssel, több-kevesebb új adattal gazdagította irodalmát, melyek közül mi a „Két régi újság pöre egy utánnomás körül“ címűt (DEZSÉNYI BÉLA: — — MKSZle, 1940. 278—282. l.) említjük meg, minthogy az egyébként igen kifogástalanul megírt közlemény némi helyreigazításra szorul.

DEZSÉNYI szerint ugyanis „nem lesz érdektelen... megismerkedni a *legrégibb* hazai hírlapváltozattal... [mely] úgy jött létre, hogy a *Jelenkor* című újság 1848. évi országgyűlési tudósításainak egy részét egy másik lapból, a *Nemzeti Újságból* vette át, mégpedig úgy, hogy az egyes beszédeket ugyanarról a szedéstről nyomtatták mindkét újság részére“. Ehhez csak annyit kell hozzáfűznünk, hogy nekünk sikerült egy *régebbi* hírlapváltozatra bukkannunk, mégpedig egy igen tekintélyes lapban, KOSSUTH százasztendő *Pesti Hírlapjában*. Erről sem mernénk állítani, hogy a „legrégibb magyar hírlapváltozat“: a fenti idézet, valamint a mi meglátásunk már némi óvatosságra intenek. Bátran állíthatjuk azonban, hogy az érdekesebbek közé tartozik, hiszen ékesen szóló tanúja KOSSUTH és alig meginduló lapja nagy népszerűségének.

KOSSUTH *Pesti Hírlapja* 1841-ben indult hódító útjára. Nemzeti létünket, sorsunkat tárgyaló hasábjain elsőnek ismerte fel a sajtóban a gondolatközlés leghatásosabb eszközét, a nemzeti sajtónak igazi alakító erejét és hatalmát. Vele együtt indulnak el az egykorú lapokban a magyar problémával kapcsolatos fejtegetések és viták, melynek természetes következménye e lapoknak egyre fokozódó népszerűsége. Szinte versengenek egymással és a versenyben az a győztes, annak a példányszámai emelkednek, amelyeknek szerkesztői meggyőzőbb erővel, nagyobb sikerrel szerepelnek a megoldásért folytatott küzdelemben. Ezért határozta el KOSSUTH és a kiadótulajdonos LANDERER LAJOS, hogy az igen keresett és egy-kettőre szétkapkodott *Pesti Hírlap* elfogyott számaiból második kiadást nyomtatnak.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptára KOSSUTH *Pesti Hírlapját* két példányban őrzi; a 450-es jelzettel ellátott példány tartalmazza az első, a 449-es jelzetű a második kiadás számait. A második kiadást a lap alsó margóján nyomtatással is jelzi egészen 1841. febr. 27-ig (Télutó 27. 1841. 17. sz.), 1841. márc. 3-án (Tavaszelő 3. 1841. 18. sz.) azonban már nem találjuk a megkülönböztetést, ellenben ezzel a számmal kezdődik LANDERER LAJOS-nak az előfizetőkhez intézett és egyúttal a második kiadás szükségességét megmagyarázó felhívása: „Lapjaink eddigi számai mind elfogytak. Azokkal tehát többé nem szolgálhatván, czúttal a folyó év máso-

dik évnegyedére, valamint hátralévő három évnegyedére is előfizetést nyitunk. Az évnegyedes előfizetés (Április elejétől június végéig) a két fővárosban, házhordással 2 frt. 48 kr.; borítékban, vagy postán borítékkal 3 frt. 30 kr.; — három évnegyedes előfizetés pedig (Áprilistól az év végéig) szabott ár szerint, helyben házhordással 7 frt. 30 kr.; borítékban vagy postán borítékkal 9 frt. mind pengő pénzben. Akik három évnegyedre előfizetnek, azoknak a márciusi számokkal is kedveskedendünk, azon naptól, melyen megrendelésüket veendjük. — Végezetül, mivel szerencsénk van tapasztalni, hogy lapjaink eddigi számai folyvást kívántatnak, tisztelettel kérjük mindazokat, kik az eddigi számokat bírní óhajtják, méltóztassanak minél hamarabb előfizetni; mert azon esetre, ha 300 megrendelés érkezik, MÁSODIK KIADÁST készítettünk, s a kijött számokkal is szolgálандunk; ha pedig annyi nem érkezik, hogy a második kiadás költségeit fedezné, az előfizetett pénzt visszafizetjük“ (v. ö. 1841. márc. 24. 24. sz.). 1841. máj. 22. 41. sz.-ban szerkesztőnek és kiadónak már „van szerencsájük jelenteni, hogy Hírlapjuk első félévi elfogyott számai második kiadásban e hónap végével egészen készen lesznek: azokból tehát, ha ki még bírní óhajtáná, teljes számú példányokkal szolgálhatnak“ (v. ö. még: Tavaszutó 26. és 42. 1841. 29. és 43. számokat, valamint Nyárelő 16. 1841. 48. sz.-t). Az utánnomás szükségességét tisztán látjuk az eddigeből: oka az elfogyott és még mindig nagyon keresett számokban, az érdeklődésben rejlik.

Lássuk most már, miért és mennyiben variánsok KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* első számai, a Télihó 2. 1841. 1. sz. A példányok lapfejei megegyeznek, úgyszintén a háromhasábos beosztás és a nyolcoldalas lapterjedelem. Az első kiadáson azonban az első oldal három hasábját a lapnak kb. $\frac{3}{4}$ -nyi mélységében kettéosztja SZALAY LÁSZLÓNAK a „*Journalistica*“-ról szóló, három oldalra menő, tárcaszerűen közölt cikke, mely a második kiadásban az ötödik oldalon található és megfelezi a háromhasábos lapbeosztást. Itt a „*Journalistica*“-t közlő rovatnak már címe is van: *Értekező*. SZALAY közleménye a második kiadás ötödik oldalán, a zárómondatot kivéve, befejeződik. A zárómondat átkerül a hatodik oldal első hasábjára, melyet folytatólagosan követnek mindazok a cikkek (*Magyarország 1841-ben* GOROVE ISTVÁN tollából; *Nemzeti Színház* —T— aláírással), melyeket az első kiadás a „*Journalistica*“ után közölt a tárcarovatban. A második kiadásban ezek az ötödik és a hatodik oldalakat töltik meg háromhasábos beosztásban. E variánsok eddig említett eltérései (1—6. oldalig) tisztán formai jellegűek, a cikkek helyének megváltozását, más oldalakon való elosztását jelentik; mégis állítanunk kell mélyebb megfontolásukat. Áthelyezésük tartalmi fontosságuk megítéléséből származhatott: az elmé-

leti, elmélkedő tárgyakat közlő, a lassubb és hosszabb megfontolásokból születő és azt eredményező cikkeknek át kellett engedniök helyüket a nemzet lázas életütemével egybekapcsolt gondolatoknak, mondatoknak. Viszont az is nagyon valószínű, hogy az újranyomás más tördelési technikát kívánt és eredményezett, a kiszedett tükör esetleges széthullása, stb. miatt. Tartalmi eltérést csupán a mindkét kiadásban a hetedik és nyolcadik oldalon megjelent hirdetésekben észlelhetünk. Igen sok közülök — hivatalosak és magánhirdetések — nincsen meg a második, illetőleg az első kiadásban és megfordítva. Ezt viszont a későbbben eszközölt második kiadás időbeli eltolódása magyarázza meg: a szerkesztőség elgondolása szerint ugyanis azokat a híreket, vagy hirdetéseket, melyek aktualitásukat veszítették, el lehet hagyni és újakkal felcserélni; így az utánnymott változat még az első kiadást megvásároltak között is vevőre találhat.

KOSSUTH *Pesti Hirlapja* későbbben — legjobb tudomásunk szerint — már nem tüntet fel több lapváltozatot; a második negyedtől kezdődően a szerkesztő és kiadó közös megállapodással annyira fokozott példányszámban állította elő az egyre emelkedő előfizetők és alkalmi vásárlók részére a lapot, hogy nem volt többé szükség utánnymásra.

SZEMZŐ PIROSKA.

Magyar vonatkozás egy XVIII. századi német bibliografusnál. Az 1725-ben frankfurti és lipcsei impresszummal meginduló *Amoenitates Literariae* c. folyóiratszerű vállalkozásban, melyet JO. GEORG. SCHELHÖRN éveken át jórészt egymaga töltött meg bibliográfiai és irodalomtörténeti értekezésekkel és adatközlésekkel, a II. kötet (1730. évi, második, javított kiadását használok) nagyobb terjedelmű értekezést tartalmaz a ritka könyvekről s ezek ritkaságának különböző okairól (*Dissertatio de libris rarioribus et variis raritatis eorum causis*). Itt, a 353. lapon, a hatósági rendelkezésre, vallási érdeket sértő voltak miatt forgalomból kivont könyvek között szerepel egy olyan magyarországi kiadvány, melyet SZABÓ KÁROLY nem ismer s mely tudomásom szerint azóta sem került szóba. Egy barátjára hivatkozva közli SCHELHORN, hogy Kolozsvárott SERVET MIHÁLY tanításaival egyező értelmű, selejtes értékűnek mondott munka jelent meg, melynek az evangélikus vallású bibliográfus még a címét is csak az „absit blasphemia“ szavak kíséretében meri leírni: *Fulmen de coelo delapsum Trinitarium Deum Trinunum contundens. Anno 1687.* Az *Amoenitates Literariae* szerkesztőjének tudós barátja már hiába kerestette ezt a ritka könyvet Erdélyben is; ha nem szavahihehető erdélyi embertől nyerte volna értesülését, létezését is kétségbevonná, mint ahogy BAYLE híres lexikonja (SOCIN) szerint a socinianusokra Lengyelországban is ráfogták kiűzésük ürügyéül egy *Tormentum throno Trinitatem deturbans* című mű sajtó alá készítését. Semmi okunk rá, hogy az er-

délyi unitáriusokkal kapcsolatban is efféle misztifikációt feltételezünk s így a XVII. századi magyarországi nyomtatványok listájára bátran felvehetjük ezt az elveszett vagy lappangó iratot, bár többet nem tudunk róla, mint hogy 1687-ben Kolozsvárott jelent meg s mint latinnyelvű címéből kitűnik, a Szentháromság dogmáját bírálta unitárius szempontból. Magyarul-e vagy latinul? — a cím latinnyelvűsége nem dönti el teljes bizonyossággal, s így azt a kérdést is függőben kell hagynunk, hogy adatunk a RMK I. vagy II. kötetéhez járul-e szerény kiegészítésül.

WALDAPFEL IMRE.

ISMERTETÉSEK.

A világirodalom remekei képekben. (Az Orsz. Magyar Szépm. Múzeum kiállítása 1941. nov.—1942. ápr.)

Mi az, ami a művészetben és különösen a legáltalánosabb, a mindenkori számára leghozzáférhetőbb művészetben: az irodalomban vonzza az embereket? Mi az, amit keresnek benne? A világmindenségben tévelygő ember problémáit, az emberi lélek egy-egy típusának szimbólumait, a mesevilágot és a szerelmet. Ezek az örök témák, ha egy istenáldotta zseni kezében megtalálták a megfelelő művészi kifejező formát, az emberiség örök szellemi kincseivé lesznek: minden emberhez: az emberhez szólnak; kor- és nemzetfölöttiek.

Hogy egy valóban kiváló irodalmi mű századok mulva, egészen különböző szellemi légkörben is mindig új és friss élményt jelenthet az olvasó számára, annak legkézzelfoghatóbb bizonyítékai az irodalmi művek képzőművészeti megjelenítései.

Irodalmi művek képzőművészeti ábrázolásai nem szükségképpen illusztrációk. PROUST az olvasmányokról elmélkedve azt mondja, hogy a jó olvasmány a szellemi életnek csak küszöbe, csupán az író számára konkluzió. Itt kezdődik az olvasó számára a szellemi tevékenység, az olvasás célja, az olvasmány által megindított gondolat- és képzetsorok továbbfűzése. Misem természetesebb, minthogy a képzőművésznél ez a továbbalkotás a szó szoros értelmében véve tetet ől. A festő nem az irodalmi motívum egyszerű illusztrátora, a leírások képes ábrázolója, hanem ugyanannak a gondolattartalomban újra-átélője, mindenesetre az irodalmi mű hatása alatt. Nem minden egyén, vagy kör közelíti meg egyformán a költői gondolatot. Sokszor lealacsonyítja, vagy eltorzítja, saját felfogása szerint egészen mást magyaráz bele. A képek segítségével nyomon követhetjük a különböző korok, nemzetek, szellemi áramlatok, egyének állásfoglalását a nagy irodalmi alkotásokkal szemben.

A Biblia és a görög-római ókor irodalma ma is kimeríthetetlen forrása a művészeteknek; azonban a modern kultúra, a modern szellem is termelt ki olyan egyetemes, időtlen alkotásokat, mint pl. a legátfogóbb, a végső nagy problémákat, a világot hordozó *Divina Comedia*; *Boccaccio Decameronja*, az élet színes kis mozaikokból összerakott képe, ma is olyan eleven és aktuális, mint annakidején. A minden emberben rejlő, a világot soha tudomásul venni nem akaró gyer-

meket TASSO és ARIOSTO vezetik egy csodálatos világba, ahol a jó, az igazság és a szerelem győz. *Hamlet*, *Othello*, *Lear király*, *Romeo és Julia* csakúgy, mint CERVANTES *Don Quijoteja* és GOETHE *Faustja* már szimbolumokká váltak, az ezerarcú emberiség, örök emberi tulajdonságok, karakterek, érzelmek megtestesítőivé.

Nem minden művészt értenek meg kortársai, sokszor generációk fejlődése, szellemi alakulása kell ahhoz, hogy művét megfelelően méltányolják, helyesen és lényegében felfogják. A *Divina Comedia* a kor-szellem szülötte; a középkori ember világnézetének, az e világról és túlvilági életéről, a vallásról alkotott fogalmainak összefoglalása, legművészebb kifejezése. Hatása és olvasottsága a következő évszázadokban a *Bibliáéval* vetekszik. A miniatűr művészek megtisztelő feladatnak tartották egy-egy DANTE-kódex illusztrálását. Az olasz festészet virágkorában Firenzében és Velencében százával készültek a szebbnél-szebb illusztrált DANTE-kiadások, amelyek most szertesztét, a világ minden részében féltve őrzött kincsei a nagy könyvtáraknak. A budapesti Egyetemi Könyvtár birtokában is van egy, a XIV. századból való, velencei művész által készített példány, amelyet az előadás naív bája, üde közvetlensége, elegáns, finom színharmóniája a legértékesebb DANTE-illusztrációk közé emel. A miniatűrök mellett a fametszők is résztvettek a díszítő munkában; a Szépművészeti Múzeumban őrzött 1493-as velencei kiadás egyik példányát fametszetek díszítik.

De nem a kódex-illusztráció jelenti DANTE hatásának legértékesebb megnyilatkozását. Az olasz renaissanceban alig volt festő, akinek, hasonló problémához nyúlva, nem DANTE látnoki víziója lebegett volna szemei előtt. Míg a festők nagyrészt általában a vizuális valóságokhoz közelebb álló *Pokol* ragadta meg, BOTTICELLI sorozatának, mely DANTE látomásainak önálló, egyéni, művészeleg is tökéletes után-érzése, legsikerültebb része a *Purgatórium* és a *Paradicsom*. Ennek az elvontabb, eszmei világnak a megérzékítésére, Beatrice étheri alakjának megrajzolására BOTTICELLIT szinte hivatottá tette miszticizmusa, allegorizáló hajlama, átszellemült típusai, légies formanyelve, vonalvezetésének zenei ritmusa.

RAFFAEL a Parnasszuson HOMEROS és VERGILIUS mellé állítja DANTET, a theológusok közt is helyt ad neki *Disputa* című kompozícióján, a *Theológiát* magát pedig BEATRICÉBEN szimbolizálja.

„Az olasz művészetben a hanyatlás akkor kezdődik, amikor a festők megszűnnek DANTÉT magukban hordozni“ — mondja CORNELIUS, német romantikus festő. Ez az állítás ugyan túlzott, de tény az, hogy az olasz festészet virágkorának bezárulásával elfordul az érdeklődés a vallásos témáktól, amelyek az elmúlt három évszázadon át majdnem kizárólag uralkodtak, s a dantei gondolkör sem vonzotta már a fes-

tőket. Az akkori közönséget, a barokk királyi udvarok unatkozó népét a lovagkor csodás kalandjai, a daliás lovagok, légius hősnők, vagy bátor amazonok érzelmes szerelmi történetei kötötték le. Mindenki ismerte TASSOT és ARIOSTOT, Angelica és Medoro, Rinaldo és Armida, Tancred és Clorinda szerelmét, Lorand hőstetteit. BOCCACCIO *Decameronjának* bájos epizódjai, amelyek eddig nem is igen juthattak szóhoz, most egyszerre szintén meghódították a világot. A barokk és rokokó idők sok nagy művésze merített a híres lovagregényekből.

A lovagregények iránti érdeklődés már régen lehanyatlott, amikor a regények szereplői, mint a szerelem hősei még mindig a köztudatban éltek. A lovagregények pályafutása a XX. században a marionettszínházban folytatódik. Nápolyban egy bábjátékban találkozunk és örjögő Loranddal. ARIOSTO költeményének utolsó illusztrátorát, CHLOSSOVSKYKOT ez a marionettadarab ihlette meg és a bábjáték figuráival illusztrálta a darab szövegekönyvét.

Az epigonok lovagregényeinek túlkapasait akarta kipellengérezni CERVANTES — és a szegény, fellengős kóbor lovagban és testes csatlósában — ha némileg karikatúra jelleggel is — megvonta az idealista és realista embertípus örök párhuzamát. Don Quijote kalandjai szerencsés témák voltak a festők számára, de kevesen tudtak behatolni szatirájának mélységeibe. CERVANTES alakjai is azok közé tartoznak, amelyek örökké köztünk élnek és századok múlva is elevenen hatnak. Mégis, csak a XIX. században akadt kongeniális művész, DAUMIER, a híres francia festő-szatirikus, akit megragadott a mulatságos regény mélyebb értelme és saját kifejezőmódján, a költőével azonos eszközökkel, a karikatúrához közeljáró túlzásokkal, éles ellentétekkel, homálybaburkolt, víziószerű megjelenítéssel érzékeltetni tudta CERVANTES két hősében a szimbolumot.

Érdekesen követhetjük nyomon SHAKESPEARE népszerűségének útját a festői alkotásokon keresztül. Tudjuk, hogy SHAKESPEARET a XVII. század végéig hazáján kívül csak nagyon kevésbé ismerték. A praeromantika hozta divatba, amely túláradó érzelmességét az irodalmon keresztül akarta kiélni, azonkívül, mint minden bomló, dekadens kor, folyton új izgalmakat keresett. Valóságos Shakespeare-i kultusz fejlődött ki a festészetben is és az angol BOYDELL az akkori divatos festőkkel egy hatvankét képből álló SHAKESPEARE-galériát készíttetett. Ez a sorozat, amelyet azután metszetekben sokszorosítottak, művészileg nem egyenletes értékű; de jellemző az akkori SHAKESPEARE-imádatra és érdekes példája annak, hogy az irodalmi mű milyen különböző hurokat pendít meg az egyes művészek lelkében, akik azután a maguk egyéni képére formálják a kapott benyomásokat. Szentimentális és romantikus hajlamú festők alkotásainak érdekes keveréke ez a galéria. Amazok

inkább az érzelmes jeleneteket választják, de a legdrámaibbakat is el-lapósítja édeskés beállításuk, síma előadásmódjuk. Emezek a tragikus, hátborzongató, sokszor fantasztikus jeleneteket szeretik, s a drámai hatást még növeli az előadás páthosza, az erős fényellenték.

Ez a kor DANTÉT is elővette újból, de nem tudta követni a lélek útjának mélységeibe, inkább az érzelmes, megindító epizódokat ragadta ki. A legnépszerűbb témák az unokáival éhhalálra ítélt UGOLINO gróf megrendítő sorsa és FRANCESCA DA RIMINI és PAOLO MALATESTA bús szerelme voltak. De ami DANTE egyszerű, komoly előadásában megrázóan hat, szinte eltorzul a praeromantika érzélgős, túlzott páthoszában és csak ritkán döbrent meg a mély tragikum, mint például REYNOLDS *Ugolino*jában.

Talán egy korban sem volt a festészet olyan irodalmi, nem állt annyira az irodalom hatása alatt, mint a romantika idején, amikor szinte elképzelhetetlen volt az olyan kép, amelyiknek ne lett volna gondolati tartalma, sujtete. A legmegfelelőbb, legközismertebb témákat éppen az irodalom nyújtotta. A romantikusok érzéketlennek találták az őket megelőző utolsó évszázadokat, s inkább a régi időkkel, főleg a középkorral éreztek lelki közösséget. Érdekes, hogy a festők megint csak a régi, jól bevált témákhoz fordultak, az évszázados, világhírű irodalmi alkotásokat vették elő, DANTÉT, SHAKESPEARET, a lovagregényeket. Hogy csak a legnagyobbat, a romantikus mozgalom fejét, DELACROIX-t említsük: DANTE *Comediája*, az *örjögő Loránd*, a *Megszabadított Jeruzsálem*, SHAKESPEARE hősei egész életén át foglalkoztatták. Itt nem egyszerű irodalmi inspirációról van szó: a hatalmast, a küzdelmet, az emberi szenvedélyek mélységeit kutató saját lelke visszhangját találta meg kedvelt olvasmányáiban.

A XIX. század elején született meg az utolsó nagy irodalmi mű, amely időtlen egyetemességével az egész világon visszhangra talált, a *Faust*. Mikor az első jeleneteket írta, GOETHE szeméi előtt REMBRANDT *Faustja* lebegett, mint azt maga is vallotta. REMBRANDT rézkarcát ugyan csak egy későbbi élelmes francia műkereskedő nevezte el *Faust*-nak, de nagyon találóan, mert a túlvilági jegyeket olvasó mágus is csak a középkori *Faust*-szimbólum egyik változata, valóban fausti alak. A lényeges az, hogy GOETHE *Faust*nak érezte, s ebből a szempontból érdekes, hogy ezúttal egy kép volt némileg hatással egy irodalmi alak megformálására. Később is ez a kép volt az egyetlen, amelyet GOETHE a sok *Faust* ábrázolása után egyáltalán megfelelőnek tartott. GOETHE maga is készített a *Faust*hoz hét rajzot és a költemény számtalan művészt ihletett meg. A német és francia romantikus festők irodalmias hajlamaira a *Faust* gazdag motívumkincse a legnagyobb mértékben ösztönzőleg hatott. A festőket azonban inkább a mű

viszonylag kevésbé értékes, külsőséges motívumai ragadták meg; gótikus, ónémet hangulatot igyekeztek belemagyarázni, mint pl. PETER CORNELIUS, s leginkább a szerelmi drámát látták benne. A költőnek legjobban DELACROIX annyira franciás megjelenítései tetszettek, s kijelentette, hogy felülmúlták a saját elképzelését a maga alkotta jelenetekről. Később azonban lelohadt a lelkesedése és erről az illusztrációról is — csakúgy, mint a többről — elutasítólag nyilatkozott. Közben *Faust* népszerűsége nőttön nő, s a különböző festői áramlatokon keresztül átvonul az egész XIX. századon, de — akár a zenei irodalomban — a *Gretchen-tragédia* viszi a főszerepet. A hatás nemzetközi. A német és francia festők mellett magyarokat is találunk a *Faust*-illusztrációk sorában. LIEZENMAYER meglehetősen terjedelmesen meséli el Gretchen szerelmét. Ennél sokkal értékesebbek ZICHY MIHÁLY rajzai. ZICHY azok közé az illusztrátorok közé tartozik, akik legjobban megközelítik GOETHE gondolatát. Őt, a többi művészekkel ellentétben — inkább a kétségek között vergődő tudós vonzotta *Faust*ban, mint a szerelmes csábító. Nagyvonalú, a lényegét kiemelő előadásban rajzolja meg tépelődését, a húsvéti áhítatot, a Föld szellemének vízióját, Mephisto megjelenését, Faust megkísértését; a vonaljáték hangsúlyozása még jobban érzékelteti a téma elvontságát.

A romantika elvirágzásával ezek a témák is lekerültek a napirendről. A század második felének intellektuális művészeihez egyedül DANTE költeménye állt közel. A tehetséges francia illusztrátor, GUSTAVE DORÉ készített a század második felében egy DANTE-sorozatot. A Szépművészeti Múzeumban levő egyik szép rajzon, amelyen az olasz költő ókori mesterétől vezetve, a Pokol kapujához közeledik, ez a felírás olvasható: *Liszt abbé szimfóniája után*. Megkapó jelkép ez a lap: a Művészet papjai csodálatos közösséget, titkos szövetséget alkotnak, tagjai korok és népek feje felett meghallják egymás szavát.

A század utolsó negyedében mind ritkábbak lesznek a festészetben az irodalmi emlékek, az irodalom hangja mindinkább elhalkul. A *l'art pour l'art* a *mit* helyett a *hogyanra*, a tárgyról a kifejezőmódra viszi át a hangsúlyt. A realizmusban, majd az impresszionizmusban, amely az élet tűnő jelenségeinek rögzítését tűzi ki főfeladatául és számúzi az irodalmi tartalmat, egy évszázados törekvés valósul meg. Már a XVIII. század első felében találkozunk ezzel az új irányzattal. Sokáig meglehetősen szórványos jelenségek ezek, melyek, mint láttuk, nem kerültek felszínre. Egy évszázadnak kellett eltelnie, míg az új felfogás diadalra jutott. A régi témákat csakugyan meglehetősen kimerítették és a modern irodalom nem alkalmas festői tárgyak szolgáltatására. A lényeg azonban az, hogy a festészet már nem

is keres irodalmi témákat. Ez az oka annak, hogy az *Ember tragédiája*, világviszonylatban is az utolsó, emberiséget, világmindenséget felölelő mű, képzőművészek által nem jutott kellő feldolgozáshoz. Ha kedvezőbb korban születik, hány képzőművészeti remeknek lehetett volna forrása, csakúgy mint a *Divina Comedia* és a *Faust*. Így, az irodalmi hatás számára kedvezőtlen korban ZICHY illusztrációsorozata a nagy drámának egyetlen jelentékeny festői kifejezése.

A Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítása azt a régi kort idézi fel metszeteken és rajzon keresztül, amikor az irodalom diadalát ülte a festészetben.

DOMÁN ANDREA.

Hoyer, Fritz: *Einführung in die Papierkunde*. Mit einem Beitrag zur Geschichte des Papiers von Dr. HANS BOCKWITZ. Leipzig, 1941. Hiersemann, [8] 235 [1] l. 8°.

ARMIN RENKER élvezetes stílusban, de inkább a nagyközönség számára megírt és aránylag kevés exakt adatot közlő műve után (*Das Buch vom Papier*, 1936) csak olyan újabb papírtörténeti munka keltethetett érdeklődést, amely RENKERÉNél több, vagy újabb adatot tartalmaz és stílus dolgában sem marad el mögötte. HOYER munkája mindenben megfelel ezeknek a feltételeknek. Ő maga inkább technikai szakember lévén, a kimondottan papírtörténeti rész megírását átengedte BOCKWITZnak, aki ezen a téren a leghivatottabbak egyike, míg sajátmagának a papírkészítés technikai részének előadását tartotta fenn. Természetesen ennek előadásában sem lehet a kérdés történetét teljesen figyelmen kívül hagyni; HOYER nem is esett ebbe a hibába, sőt itt tűnik csak ki, hogy milyen tájékozottsága van a papírtörténet terén is.

A könyv BOCKWITZtól megírt első fejezete a papír feltalálásától kezdve ismerteti annak történetét rövid, tartalmas összefoglalásban, egészen a modern papírgyártás kialakulásáig, amelyben már a technika és a kémia legújabb vívmányai játszzák a főszerepet. Tanulmányában igen jó könyvészetét adja azoknak az elszórtan, részben hozzáférhetetlen helyen megjelent különféle cikkeknek és értekezéseknek, amelyek a papír feltalálására és első elterjedésére derítenek világosságot.

Amint köztudomású, a papírgyártást Kínában találták fel, a Kr. u. I. és II. század fordulója táján. A kínai források, amelyeknek legrégebbje is csak a Kr. u. V. századból való, TSAI LUN-t nevezik meg feltalálónak, aki HO-TI császár (87—105) földművelésügyi minisztereként foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy a drága és nehézkesen kezelhető selyem és bambusz helyett olcsóbb, könnyebben kezelhető anyagot találjon írásos feljegyzések céljára. A kínai krónikások szerint Kr. u. 105-ben számolt be a császárnak kutatásai eredményé-

ről és bemutatta neki a szederfakéregből, kenderhulladékból és rongyokból előállított első papírt. A ránkmaradt legrégebb kínai papírok vizsgálata is igazolja, hogy ezek a Kr. u. III. századig tényleg ezekből az anyagokból készültek, míg később a rongyanyag hozzáadását mellőzték.

A kínai krónikák csak egyet nem árulnak el: hogyan készült a papír. Az első kínai munka, amely a papírgyártásról technikai részleteket is közöl, a XVI. század végéről való; ismerve azonban a kínaiak konzervatívizmusát, feltehetjük, hogy a legrégebb időkben is hasonló módon készíthették a papírt. A rostanyagot mozsárban, víz hozzáadásával törték, foszlatták szét elemeire, majd a legrégebb időkben fűnemű növények rostjaiból szőtt, később pedig vékony, egymással párhuzamosan elhelyezett bambuszrostokból álló, fakeretbe foglalt szitával merítették ki papírlapokká, végül a megszáritott lapokat nyvezték.

A kínaiaktól hamarosan eltanulták a papírgyártást a japánok, majd a többi szomszédos népek is. Nyugatabbra csak jóval később jutott el a papír, mégpedig először az arabokhoz, akik a VIII. század közepe táján, Szamarkandban ismerték meg a papírkészítés mesteriségét, amikor ott kínai papírkészítőket ejtettek foglyul. Arab szerzőtől származik a ránkmaradt legkorábbi leírás is a papírkészítésről, egy XI—XII. századi anonym munka. Az első arab papírkészítőműhely a X. században létesült, Bagdadban; addig csak kínai behozatallal fedezték az arabok szükségletüket. Az arab papírkészítők nyersanyaga jórészt kenderkötelek hulladékaiból állott, amelyeket rostokra bontottak, méztejzel kezelték, majd víz hozzáadásával mozsárban zúztak fínomra. A merítést gyékényfonattal eszközölték, az nyvezést pedig rendszerint nem állati enyvvvel, hanem keményítővel.

Az arabok ismertették meg Spanyolországot is a papírkészítés mesteriségével. Hosszú ideig itt is csak behozatallal fedezték a szükségletet és csak a XI—XII. század fordulója körül kezdődött meg a spanyolországi papírgyártás, hasonló nyersanyagokból és hasonló módzerekkel, mint az araboknál.

A XIII. század elején Spanyolországból Franciaországba is eljut a papír és bár kezdetben sok az ellenzője, idővel mégis elterjed a használata. Ugyancsak Spanyolországból jut el a papír Olaszországba is, ahol még hamarabb elterjed. Az első olasz papírmalom már a XIII. században létesül Fabrianoban (Ancona), míg az első franciáról csak a XIV. század első felében történik említés. Az olasz mestereknek tulajdonítják a fémszálakból készült merítőszita feltalálását, sőt az is valószínű, hogy a vízierővel hajtott rongyzúzó is olaszok találták fel. (Ennek vízikereke alapján nevezik a papírkészítő műhelyét

papírmalomnak, bár a nyersanyag őrlése csak sokkal későbbi, 1680 körüli hollandi találmány.)

A francia és az olasz papír Németországba is korán eljut, de természetesen itt is jó időbe telik, amíg az első német papírmalom megalapításával a belföldi termelés megkezdődhetik. ULMAN STROMER volt az első német papírkészítő, aki a Nürnberg melletti régi gabonamalmot, a „Gleismühl“-t megszerezte és papírmalommá alakította át 1389—90-ben. Érdekes megemlíteni, hogy STROMER munkásságáról naplót vezetett, amely ránk is maradt. Címe „*Püchl von mein geslecht vnd abentewr*“ és az 1360—1407 közötti időt öleli fel.

Németországban hamarosan elszaporodnak a papírmalmok és a XV. század folyamán már számottevő papíripar fejlődik ki. Ugyan ebben a században létesül Angliában is az első papírmalom, míg Dániában, Hollandiában és Magyarországon csak a XVI. században. A felsorolt országokban természetesen már sokkal korábban ismerték a papírt, mint amikor készíteni kezdték, így pl. Hollandiában már a nyomdaipar nagyon fejlett volt, amikor még mindig Franciaországból behozott papírral dolgozott, de hazai papírgyártásnak nem érezte szükségét, mert a francia papírt kellő mennyiségben és nagyon jó minőségben tudta megszerezni. A magyar királyi kancellária már 1300 körül ismerte és használta is a papírt, amint ezt ránkmaradt irományok bizonyítják.

Míg a távolkeleti és az arab papiroknál sohasem találunk vízjegyet, addig az európai papirok szinte sohasem nélkülözik azt. A legrégebb ismert vízjegy 1282-ből való; Bolognában, ismeretlen eredetű papíron fedezte fel BRIQUET. A legrégebbi fabrianói vízjegy 1293-ból való; ugyancsak innen ered, szintén még 1300 előttől, a legrégebbi olyan vízjegy, amelyen a készítő neve is szerepel. Mindezekből a körülményekből biztosan következtethetjük, hogy a vízjegy olasz találmány. Sajnos, nem mindig használható biztos alapul valamely papír eredet- és kormeghatározásához, mert igen gyakran hamisították is; a későbbi időkben sok mester egyes közkedvelt, jóminőségű papírfajták vízjegyeit utánozta és azokkal saját, silányabb portékáját látta el, hogy nagyobb kelendőséget biztosítson neki. Így például a XVIII. században egyes osztrák és cseh papirokon hollandi gyárak vízjegyeit alkalmazták.

A könyvnyomtatás feltalálása adott még csak igazi lendületet a papírgyártásnak. A nyomdászok nagy papírfogyasztása mindig újabb és újabb papírmalmok alapítására ösztönözte a papírkészítőket, annyira, hogy lassanként már nehézségekbe ütközött a nyersanyaggal, a rongyokkal való ellátás. Hosszú időn át csak kiviteli tilalmakkal, rongyszedési privilégiumokkal és hasonló intézkedésekkel tudták

annyira-amennyire szabályozni a malmok rongyellátását, de idővel még így is rosszabbodott a helyzet, mert 1680 körül Hollandiában feltalálták az eddigi rongyzúzó helyett az úgynevezett hollandit, amely őrlésszerű eljárással, a zúzónál sokkal gyorsabban és tökéletesebben foszlatta a rongyot, tehát a műhelyek teljesítőképességét a réginek többszörösére emelte.

További nagy lendületet adott a papírgyártás fejlődésének két találmány: az egyik a papírgép, amely a hollandiban előállított nyersanyagot végtelen papírrá dolgozza fel. NICOLAS-LOUIS ROBERT találta fel 1798-ban, a FOURDRINIER-testvérek pedig a következő években Angliában tökéletesítették. A XIX. század első évtizedeiben már több ilyen gép működött Német- és Franciaországban.

A másik fontos találmány a rongyanyag pótlását célozta és olyan anyagok felhasználását tette lehetővé, amelyekből sokkal nagyobb, szinte korlátlan mennyiségek állnak rendelkezésre. Ezzel egy csapásra megoldódott a nyersanyaghiány kérdése. A szászországi KELLER 1844-ben feltalálta ugyanis a fának köszörűkövön rostjaira való bontását, amely rostokból egészen használható papírt sikerült készítenie. Az amerikai TILGHMAN 1866-ban szabadalmazott találmánya szerint még tökéletesebb papír készíthető a fából: ő kémiai úton való megbontással a fából a tiszta cellulózerostot választotta ki, megszabadítva minden káros hatású szennyeződéstől. Ebből az anyagból már kifogástalan minőségű papírt lehet előállítani.

Meg kell még emlékeznünk a német ILLIG találmányáról, amelyet 1807-ben ismertetett: szerinte nem kell az egyes papíriveket külön enyvezni, hanem a folyékony papírpéphez már a hollandiban lehet az enyvezésre szolgáló növényi gyantát hozzákeverni és megfelelő eljárással a rostokra lecsapatni, minek következtében a gyártási folyamat lényegesen meggyorsul.

BOCKWITZnak a fentiekben ismertetett bevezető tanulmánya után HOYER a papírgyártás technikai részét ismerteti nagy szakszerűséggel és részletességgel, de a laikus számára is érthető, könnyed stílusban. Néhány bevezető definíció után részletesen ismerteti a kézi merítésű papír előállítását, a nyersanyag válogatásától kezdve a kész áru csomagolásáig. Közben igen sok érdekes adalékot közöl a régi papírmalmok berendezésére, a mesterek és legényeik életére és szokásaira vonatkozólag.

A következő fejezetben a géppel történő papírgyártást ismerteti, részletesen tárgyalva annak különféle nyersanyagait, a rongyot, fát, szalmát, makulatúrát, a töltő-, enyvező- és festőanyagokat, valamint a papírgép működését, továbbá az esetleges kikészítőmunkákat.

Ezután külön fejezetben tárgyalja a papírok különféle fajait rendeltetésük szerint, majd közli a normalizált papírméreteket, végül

több kisebb fejezetben ismerteti a papír fizikai tulajdonságait, konzerválásának és vizsgálatának módszereit, majd pedig az egyes nyomda-technikai eljárásoknak megfelelő papírfajtákat.

A nagyközönséget talán legjobban az a rész érdekelheti, amelyben HOYER a modern papírok nyersanyagösszetételét ismerteti. Ebből kiderül, hogy a „famentes“ papír nem azt jelenti, mintha az tisztán rongyanyagból volna, mert hiszen ilyen papírt manapság szinte kizárólag csak bankjegyek céljaira készítenek, hanem azt, hogy köszörülés-sel, tehát mechanikai úton előállított, kémiai szempontból tisztátalan faanyag nincs benne, hanem kémiai úton előállított, de ugyancsak fából nyert cellulóze a főalkotórésze. E mellett lehet ugyan benne rongyanyag is, de rendszerint az sincs benne. Az újságpapír és a hasonló olcsóbb, nem famentes papírok viszont legnagyobbbrészt köszörült fából készülnek, ezért van sokkal kisebb ellenállóképességük és ezért is sárgulnak olyan könnyen meg.

A könyvtáros szempontjából igen tanulságos a papírkonzerválást tárgyaló fejezet, amely a régibb és újabb eredetű papírfajtáknak megfelelő, különböző konzerválási eljárásokat ismerteti részletesen.

A művet, amelynek külső kiállítása a HIERSEMANN-cég megszokott jó ízlésének ezúttal sem válik szégyenére, gazdag bibliográfia és kitűnő tárgymutató teszi teljessé.

GRONOWSKI IVÁN.

Thiel, Viktor: *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum.* Ein Beitrag zur Geschichte deutscher Leistung. Biberach a. d. Riss 1940. Günther-Staib, XVI, 190 l., 3 térk. 8°.

Szerző ebben a művében papírtörténeti kutatásainak eredményeit foglalja össze a Duna vidékére vonatkozólag. Tárgyalja Dél-Németország, továbbá Ausztria, Cseh- és Morvaország, valamint a Szudéta-vidék papírgyártásának történetét, viszont a Dunavidék egységbe szervesen beletartozó Magyarországot sajnálatos rövidséggel intézi el és nem is alaposabb egyéni kutatásai alapján, hanem csak egy régibb tanulmányból meríti anyagát. (HÖSSLE: *Geschichte alter Papiermühlen in Ungarn und Siebenbürgen*; Zentralblatt f. Papierindustrie, 1922., Nr. 2—3., 7., 12.)

Az első fejezetben általános bevezetésül a papír feltalálását és Keletről Közép-Európába való vándorútját tárgyalja a szerző, miközben az események alakulását gazdaságtörténeti alapon igyekszik magyarázni. Ebben magábanvéve módszerbeli hibát nem láthatunk, sőt ellenkezőleg, csak helyeselhetjük felfogását; abban viszont hibáztat-ható, hogy más szempontokat sehol sem hajlandó figyelembevenni.

A második fejezetben már szorosabban vett tárgyára tér át és a papírnak a Duna vidékén beviteli kereskedelem révén való elterjedését ismerteti részletesen.

A harmadik fejezet a XV—XVII. századi papírgyártásról szól, különös tekintettel Ausztriára és Csehországra, valamint a Szudétavidékre. Hatalmas adattömeget közöl a szerző ebben a fejezetben, amely azonban magyar viszonylatban sajnálatosan keveset tartalmaz.

A negyedik fejezet már csak az osztrák papírgyártás XVII—XVIII. századi történetét tartalmazná címe szerint, de ebben tárgyalja a szerző a felvidéki és erdélyi papírmalmokat is, megint csak szűkszavúan.

Az ötödik fejezet végül Ausztria újkori papírgyártását és kiviteli kereskedelmét ismerteti, a papírgyártógép és a cellulóze-papír feltalálása utáni időkben.

THIEL a magyarországi papírmalmokról szinte kivétel nélkül csak alapításuk évét és a bennük működött első, esetleg még a második mester nevét közli. Talán nem lesz érdektelen ezeket az évszámokat és helyneveket itt felsorolnunk: 1545 Brassó, 1573 Nagyszeben, 1584 Kolozsvár, 1663 Tiszolc, 1675 Igló, 1693 Poprád, 1697 Podolinc, 1704 Kisszeben, 1760 Csermely (Kassa közelében), 1778 Diósgyőr, 1785 Sajóháza, 1709 Brassó (második malom az elpusztult régi helyett), 1754 előtt Nagyszeben (második malom), 1786 Borgóprund. Szerinte mindez kivétel nélkül „deutsche Leistung!“.

THIEL művében sok vízjegyet közöl reprodukcióban és számos rizsmaborítóív vignettáját is bemutatja, de egész anyagában csak egy-két magyar vízjegyet látunk. A mellékelt térképek között, amelyeken a papírmalmokkal bíró helységeket tünteti fel, Magyarország térképe egyáltalában nem szerepel.

A mű külső kiállítása ellen nem lehet kifogást emelni.

GRONOWSKI IVÁN.

FOLYÓIRATSZEMLE 1940.

(Rövidítések: *AB*: Archiv für Buchbinderei, Halle (Saale), XL. évf. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XIV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XLII. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XIX. évf. 1—4. sz. — *BNy*: Bulletin of the New York Public Library, XLIV. évf., 1—5. sz. — *Bü*: Die Bücherei, Leipzig, VII. évf. — *FDC*: Fédération Internationale de Documentation: Communications, La Haye, VII. évf. — *ICI*: Informations sur la Coopération Intellectuelle, Paris, 3—8. sz. (1940.) — *LAR*: The Library Association Record, London, XLII. évf., 1—6., 10. sz. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXV. évf. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, X. évf., 1—2. sz. — *Ph*: Philobiblon, Brünn, XII. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LVII. évf.)

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

16. Könyvtárosegyesületek.

XV. Internationale Konferenz der Internationalen Vereinigung für Dokumentation. (FDC 3, 39, 46: beszámoló az 1939. évi zürichi nemzetközi dokumentációs kongresszus 2—4. üléséről. Az üléseken a következő kérdéseket vitatták meg: a dokumentáció a közigazgatásban; a 'dokumentáció az iparban; fényképi sokszorosítóeljárások a dokumentációban.)

35. Versammlung des Vereins Deutscher Bibliothekare vom 30. Mai bis 3. Juni 1939 in Graz. Schluss der Vorträge. (ZBW 16: a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadások egy részének szövegei. Az egyes előadásokat beszámolóink fejezeteiben ismertetjük.)

Mitgliederversammlung des Vereins Deutscher Bibliothekare in Graz am 2. Juni 1939 um 16 Uhr. (ZBW 83.)

Mitgliederversammlung des Vereins Deutscher Bibliothekare in Berlin am 25. Mai 1940. (ZBW 461: beszámoló a német könyvtárosok egyesületének 1940. május 25-én a berlini Preussische Staatsbibliothek előadótermében 90 résztvevő jelenlétében megtartott háborús üléséről. ABB, az ülés elnöke bevezetőjében kijelentette, hogy az állami és egyetemi könyvtárakhoz intézett körkérdésre adott válaszokból megállapítható, hogy a háború nem okozott jelentős működésbeli korlátozást a könyvtárak életében. A rendkívüli munkák természetesen szünetelnek. Hátrányosabban befolyásolta működésükben a könyvtárakat a kemény tél folytán előállott szénhiány, amelynek következtében néhány könyvtár kénytelen volt olvasótermét bezárni. A kölcsönzés rendes menetét, áldozatok árán, általában fenntartották. A fagy okozta csőrepedések általában napirenden voltak. Másfelől azonban nyereséget is jelentett a háború: a berlini Preussische Staatsbibliothek, a wieni Nationalbibliothek és a leipzig-i Deutsche Bücherei új értékekkel gyarapították háborús gyűjteményüket. A kongresszuson CARL WEHMER tartott előadást Gutenberg-ről és művéről.) (Lásd még: ABB 48.)

Verein Deutscher Bibliothekare. (ZBW 148, 336: a német könyvtárosok egyesületének hírei. Közreadja ABB könyvtárigazgató, az egyesület elnöke.)

Gesellschaft der Bibliophilen zu Weimar. (Ph 120: rövid beszámoló az egyesület 1940. szeptember 28—29-én Drezdában tartott évi közgyűléséről.)

A svájci bibliofil társaság 1940. évben Bielben tartott évi ülésén HANS BLOESCH tartott előadást XVIII. századi bieli nyomtatványokról. (Ph 110.)

Convegna di bibliotecari. (ABI 263: az olasz bibliográfiai főfelügyelők és közkönyvtári igazgatók Parmában tartandó üléséhez, előzetes.)

Il VI Convegno Nazionale dell'Associazione Italia per le Biblioteche. (ABI 344: részletes beszámoló az 1940. május 15—18-án lezajlott olasz könyvtároskongresszusról.)

A svéd könyvtárosok egyesülete (Sveriges Allmänna Biblioteksförening) 1940. szeptember 28—29-én ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját Stockholmban.

The Library Association. Annual conference 1940. (LAR 38: az angol könyvtárosok egyesülete bejelenti, hogy évi találkozóját és konferenciáját az 1940. évben Londonban fogja megtartani.)

Az U. S. A. könyvtárosainak egyesülete (American Library Association) az Ohio-állambeli Cincinnatiában tartotta 1940. (62.) évi kongresszusát. Az ezzel kapcsolatos tájékoztatókat és beszámolókat közli a LJ a 179., 266., 292., 359., 383., 384., 528., 580. és 630. l-on.

Il 61° Congresso dell' „American Library Association“. (ABI 140: rövid beszámoló az amerikai könyvtárosok San Franciscoban tartott 1939. (61.) évi kongresszusáról.)

Hospital librarians to meet. (LJ 267: előzetes tájékoztató amerikai kórházkönyvtárosok 1940. május 1—3-ára tervbevert chicagói összejöveteléről.)

17. Könyvtártípusok.

R. REUTER: Unser Beruf und seine Sprache. (Bü 133: korszerű elmélkedések a népkönyvtárak munkájának lélek- és neveléstani mozzanatairól. A német népkönyvtárak feladatainak irányelvei.)

S. CZAKÓ: Das Volksbüchereiwesen in Ungarn. (Bü 29: a magyar népkönyvtárügy történeti áttekintése. Lásd ehhez BISZTRAY GYULA tanulmányát: MKSzle 1937, 111. és F.: Folyóiratszemele 1936: MKSzle 1937, 183. l.)

A. KREISSL: Bedeutung und Aufgaben der öffentlichen Büchereien an der Volkstumsgränze. Die Entwicklung im Reichsgau Sudetenland. (Bü 325.)

H. KRCAL: Die deutschen Gemeindebüchereien im Protektorat Böhmen und Mähren. (Stand Sommer 1939.) (Bü 72.)

Richtlinien für den Auf- und Ausbau der deutschen Krankenhausbüchereien. (Bü 40: a német birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi miniszternek a német kórházkönyvtárak felállítása és kiépítése tekintetében követendő alapelvek tárgyában 1939. november 14-én kiadott rendelete. A rendelet 5. része szabályozza az állami népkönyvtárak és a kórházkönyvtárak együttműködésének fontosabb kérdéseit.)

Uj német népkönyvtárak létesítéséről számol be a Bü a 34., 149., 274., 310. és 346. l-on.

N. T. BALABANOFF: Die Volksbüchereien in Bulgarien. (Bü 106: a bulgár népkönyvtárügy történeti áttekintése.)

R. JOERDEN: Neue Freihandbüchereien in Hamburg. (Bü 143: az olvasók szabad válogatására berendezett könyvtár rendszerének térhódítása Hamburgban. A Hamburgban működő nyolc nyilvános könyvtár közül négy már teljesen áttért erre a rendszerre; további három könyvtárban csak a szépirodalmi művek nem tartoznak e rendszer keretébe.)

SCHULZ: Eröffnung einer Freihandbücherei in Bremen. (Bü 36.)

SALEWSKI: Ein Jahr Freihand-Jugendbücherei in Lichtenberg. (Bü 276.)

A. MARCHETTI: Terni—Problemi della Biblioteca Comunale. (ABI 281.)

E. V. CORBETT: Municipal Library statistics, 1938—39. (LAR 31, 117.)

J. CHANCELLOR: Mass education and the public library. (LJ 54.)

D. R. PFOUTZ—C. W. SUMNER—B. B. GRESSMAN: Rural library extension in Ohio. (LJ 436.)

E. L. SMITH: United we stand: regional co-ordination of small libraries. (LJ 565.)

H. M. CLARK: School library service in Oregon. (LJ 740.)
How to organize a special library. (FDC 23: a szakkönyvtár megszerzésének alapelvei.)

Laundry Management Library. (FDC 24: egy újabban létesített amerikai mosóipari szakkönyvtárról.)

S. DITZION: Mechanics' and mercantile libraries. (LQu 192: az amerikai kézműipari szakkönyvtárak történetének áttekintése.)

S. B. MITCHELL: The amateur gardener's library. (LJ 236: a kertészeti szakkönyvtárról.)

C. P. RUSSELL: Libraries in the national parks. (LJ 330.)

T. M. HEYERDAHL: A library for the feeble-minded. (LJ 690.)

Kórházkönyvtári vonatkozásokat tartalmaznak:

R. HYATT: Book service in a general hospital. (LJ 684.)

E. B. POMERANZ: Aims of bibliotherapy in tuberculosis sanatoria. (LJ 687.)

W. A. HEAPS: Bibliotherapy and the school librarian. (LJ 789.)

18. Az egyes államok könyvtárügye.

Az 1939. és 1940. években a könyvtudomány és a vele kapcsolatos tudományágak három közismert nagy művelőjének — a német PAUL LADEWIGnek, az olasz GIUSEPPE FUMAGALLINak és LEO S. OLSCHKINak — halála döntőtte gyászba a német és olasz nemzet, és rajtuk keresztül az egész világ könyvtáros- és tudóstársadalmát. A beszámolóinkban ismertetett folyóiratok sorában: LADEWIGET [FRITZ] H[EILIGENSTAED], a Bücherei kiadója búcsúztatja lapjának hasábjain. (Bü 140.) FUMAGALLI, a Maso Finiguerra szerkesztőjének életművét DOMENICO FAVA méltatja az ABI-ban. (154.) OLSCHKITól az 1940. május—júliusi gyászkeretes számával búcsúzik a Bibliofilia, melynek az elhunyt tudós alapítója és több mint negyven esztendőn át legfőbb szellemi irányítója volt.

J. WITSCH: Über die Schwarze Kunst. Das Erbe Gutenbergs und die deutsche Volksbücherei. (Bü 293: a határvonalat a középkor és az újkor között méltán jelenti Gutenberg találmánya, mert a kézzel írott könyv arisztokratikus levegőjét valóban világok választják el a nyomtatott betű demokratikus hatásától. És bár a betűvel, éppen e demokratikus megjelenési formájában sokszor és sokan visszaéltek, mégis elmondhatjuk, hogy a betű igazmondó jellegén, melyet még a Biblia nyomtatásának ideje óta viselt, e visszaélések sem tudtak változtatni. A könyvnyomtatás feltalálásának félévezredes évfordulóján hálával idézzük emlékezetünkbe Karl Preusker emlékét, aki pontosan egy évszázaddal ezelőtt lépett egy kis írásával a világ elé, melyben azt kívánta, hogy a nevezetes évfordulót — akkor 400 éve mult a könyvnyomtatás feltalálásának — városi és falusi könyvtárak felállításával ünnepeljük meg. Az 1940. év tehát kettős jubileumot jelent a német művelődés életében: a könyvnyomtatás feltalálásának 500. évfordulója mellett ez az esztendő hozta meg a német könyvtárügy első alapvetésének századik évfordulóját.)

G. DRÖSCHER: Der politische Einsatz des kolonialen Schrifttums. (Arbeitsbericht zum Bücherverzeichnis „Deutsche Kolonien“...) (Bü 31.)

J. RODENBERG: Westlicher Vorposten. Deutsches Leben und deutsche Kultur am Strassburger Münster. (Ph 195.)

W. SCHEFFEN: Zwanzig Jahre „Grenzbüchereidienst“. (Bü 257: a német határterületek könyvtárügye terén végzett 20 évi munka és küzdelem krónikája.)

D. WAPLES: Belgian scholars and their libraries. (LQu 231.)

E. ACKERKNECHT: Aus dem norwegischen Büchereiwesen. (Bü 224: a norvég népkönyvtárak szervezetének ismertetése.)

A. PREDEEK tanulmánya (Gegenwartsprobleme des amerikanischen Bibliothekswesens: ZBW 445.) az amerikai könyvtárügy sorsproblémáiról MUNTHE beszámolóinkban már említett könyvének (American librarianship from a European angle... Chicago, 1939) ismertetésén alapszik.

C. H. MILAM: What te do now. (LJ 578: az amerikai könyvtárosszerveület és a benne tömörült könyvtárosok feladatai a háborúval kapcsolatban.)

L. R. MILLER: Do we read in our profession? (LJ 11: egy statisztikát ismertet, melyből kitűnik, hogy 49 amerikai nyilvános könyvtárban mennyi időt fordíthatnak a könyvtárosok a szakirodalom tanulmányozására. Eredmény: semmi időt nem engedélyeznek 28 könyvtárban; egy órát vagy ennél kevesebb időt 6 könyvtárban; egy, usque két órát engedélyeznek 2 könyvtárban. Csak bizonyos könyvtárosok számára engedélyeznek tanulmányozási időt 13 könyvtárban.)

M. A. MURPHY: The American spirit in recent fiction and non-fiction. (LJ 557: arról ír, hogy mi az amerikai könyvtárak szerepe és hivatása világkrízis idején.)

E. J. REECE: College and university library news, 1939—1940. (LJ 1071: részletes beszámoló az amerikai főiskolai és egyetemi könyvtárak munkájáról, anyaguk gyarapodásáról és a személyzeti változásokról.)

19. Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése.

G. LEYH: Grundsätzliches aus der Geschichte der Bibliotheken. (ZBW 337: szerző a Handbuch der Bibliothekswissenschaft 3. kötetének megjelenése előtt könyvtártörténeti kutatásainak néhány alapvető jelentőségű eredményét hozza nyilvánosságra a jelen tanulmányban. A tanulmány ki nem mondott, de mindvégig kiérezhető alaptétele az, hogy a könyvtár fejlődéstörténete bizonyos fokig „ellenáll” minden olyan rendező elvnek, amelyet eddig — ha mégoly nagy szellemek is, mint például Lessing, Leibniz vagy Dilthey — belé akartak látni. A régebbi könyvtári fejlődés értékelésénél természetesen szó sem lehet mai szempontok alkalmazásáról. De hogy ebbe a hibába ne essünk, ahhoz jóformán meg kell kerülnünk azt a képet, amelyet bizonyos régebbi kor, főként pedig ennek közfelfogása alkotott a könyvtárról. Magasrendű humor sugárzik L. írásából, amidőn ennek kapcsán rámutat arra, hogy milyen fontos és előkelő szerepet játszanak a könyvtárak egyes útleírásokban és útikalauzokban. De e népszerűség értéke még erősen kétes. Ha a felületet megvakarjuk, bizony sokszor kibújik az igazság: a könyvtárak vonzóerejét nem valódi értékeik tették. L. tanulmányának rendkívül értékesek és figyelemreméltóak azok a részletei, amelyekben a fejlődés során kialakult különféle könyvtártípusokról és ezeknek egymáshoz való viszonyáról ad képet. E ponton több olyan problémakört érint, melyeknek égető időszerűségét mindnyáján érezzük.)

J. GREGOR: Entwicklung der Theatersammlung der Nationalbibliothek in Wien. (ZBW 36: megállapítja, hogy a wieni Nationalbibliothek színhagyűjteményének történeti fejlődését két komponens determinálta: egyfelől a német szín- és filmjátszás fejlődése, másfelől pedig mindazon komponensek, amelyek magának a Nationalbibliotheknak történeti fejlődésében szerepet játszottak. Az utóbbiban tehát egyfelől nyugati (olasz, francia, spanyol, sőt angol) elemek, másfelől pedig a régi osztrák-magyar monarchiából érkező hatások. Ezek az elemek és hatások ma ismét igen fontosak, mert bepillantást engednek a német határterületek és a külföldi államok németiségének színházi fejlődésébe. A határterületekről a Nationalbibliothek 1918 után is tovább gyűjtötte a német színjátszás emlékeit. G. azt kívánja, hogy teremtsék meg a német színjátszás emlékeinek összkatalógusát. Természetes, hogy ennek a tervnek a megvalósítása érdekében elsősorban a német könyvtárak összefogására van szükség.) (A 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadás.)

L. WEINHOLD: Die Musikabteilung der Leipziger Stadtbibliothek. Ihre Entstehung und ihre Bestände. (ZBW 152.)

H. T. KELLER: Die Bibliothek der Ukrainischen Wissenschaftlichen Schewtschenko-Gesellschaft. (ZBW 95: az elsősorban ukrainikát gyűjtő könyvtárat 1892-ben alapították. Allománya 260.000 kötet könyv, 2000 kézirat és 1800 térkép.)

H. H. BOCKWITZ: Das Deutsche Buchmuseum zu Leipzig. (Ph 142: a leipzig-i könyvmúzeum célja és feladatai, írás- és nyomdászattörténeti szempontból.)

H. HOFMANN: 25 Jahre Städtische Bücherhallen zu Leipzig. (Bü 34.)

BUSCH: Fünfhundert Jahre Stadtbibliothek Hannover. (Bü 149.)

A ZBW (80.) ismerteti S. FRAUENDORFERNAK a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadását: Die Bibliothek des Internationalen Landwirtschafts-Instituts in Rom.

A. MAMBELLI: La Biblioteca comunale „Aurelio Saffi“ di Forlì. (ABI 247.)

M. E. ALAIMO: La Biblioteca comunale di Palermo: la sua storia, i suoi cimeli. (ABI 166.)

U. TERGOLINA—GISLANZONI—BRASCO: La Biblioteca Vaticana in un affresco dell'Ospedale di Santo Spirito in Roma. (ABI 234.)

Como. — *Biblioteca comunale. Attività nel 1939.* (ABI 209.)

A. BOINET: Courrier de France. Paris. Bibliothèque polonaise. (B 72: az 1938-ban alapított párizsi lengyel könyvtár ismertetése.)

R. H. HILL: The Bodleian since 1882 — some records and reminiscences. (LAR 76.)

C. H. COMPTON: The St. Louis Public Library to-day and tomorrow: a survey. (LAR 164.)

American library in Paris. (LJ 349: a húsz esztendővel ezelőtt alapított párizsi lengyel könyvtár ismertetése.)

H. M. LYDENBERG: Report of the New York Public Library for 1939. Report of the Director. (BNy 167: a könyvtár igazgatójának beszámolója a könyvtár 1939. évi működéséről: Az 1939. évi könyvtárhasználat indexe általában magasabb az előző évinél. [A könyvtár főépületét látogatók száma 10 százalékkal magasabb, mint az előző évben.] A stack-ben fennálló férőhelyhiány tovább kísért, úgyhogy kiküszöbölése végett nem egyszer drasztikus eszközökhöz kellett fordulni. Általában, főépületből és fiókokból egyaránt a több iránti kérés nyilvánul meg: több helyet kérnek az olvasónak, a könyveknek, de még a könyvtár személyzetének is. Az olvasók érdeklődésére vonatkozólag megállapítja a jelentés, hogy a mai generációk általában sokkal inkább érdeklődnek közgazdasági, politikai és szociális kérdések iránt, mint az előzőek. Az irodalom iránti érdeklődés általánosságban hanyatlott. — Emelkedett a genealógiai irodalom és a településtörténet iránti érdeklődés. A könyvtár térkeposztályán megnövekedett forgalmat két tényezőnek tulajdonítják: a háborúnak és a newyorki világiállításnak. A könyvtár hírlaposztálya az 1939. évben öt világlap kb. 100 évfolyamát vette filmre. Két új mikrofilm-olvasógépet vásároltak, amivel a könyvtár olvasógépeinek száma 9-re emelkedett. A könyvtár katalógusdobozait kétharmadrészen újjakkal cserélték fel. A zeneosztály megnyitotta fonográf-gyűjteményét. Az 1940. évre a könyvtár új fiókkönyvtárak felállítását tervezi.)

Histories of American libraries. (LJ 291: a Knoxville-i könyvtár története.)

T. D. CLARK: The Transylvania Library. (LJ 481.)

G. WULFEKÖETTER: Libraries in Cincinnati. (LJ 419.)

E. W. WELCH: The Milner Library. (LJ 1066.)

P. A. T. NOON: The Ohio State Library — a six-year picture. (LJ 426.)

A felsoroltakon kívül még igen sok kisebb könyvtárt és történetét ismerető cikk jelent meg az év folyamán, különösen a Bü-ben, a LAR-ban és a LI-ben.

20. Kiállítások.

Rövidítések: ÁK: Állami Könyvtár, EK: Egyetemi Könyvtár, KK: Központi Könyvtár, NK: Nemzeti Könyvtár, NyK: Nyilvános Közkönyvtár (Public Library), OK: Országos Könyvtár, VK: Városi Könyvtár.

W. RUMPF: Die kleine Buchausstellung. (Bü 269: a kisebb könyvkiállítások rendezésének szempontjairól ír. A kisebb kiállításoknak R. szerint nem lehet célja, hogy valamely kérdésre kimerítően feleljenek vagy azt kimerítő módon illusztrálják; céljuk, hogy a könyvön keresztül maradéktalanul felkeltsék az érdeklődést a kiállítás tárgya iránt. Onként következik ebből, hogy a kisebb kiállítás nyilvános bizonyágtétel sem lehet a könyvtár állományának nagyságáról. Hol rendezzük meg a kisebb könyvkiállításokat? R. szerint a katalógusteremben vagy az olvasóteremben. Kitér a tanulmány a kiállítási szekrények és tárlók technikai kérdéseinek taglalására, tanácsot ad a kisebb könyvkiállítások tárgyának megválasztásához és figyelmeztet a kiállítás propagandájának jelentőségére.)

W. G. FISCHER: Die Ausstellung der Leipziger Stadtbibliothek zur Ehrung Gutenbergs 1940. (ABB 49: a leipzig VK-nak a könyvnyomtatás feltalálása 500. évfordulója alkalmából rendezett könyv- és kötetéstörténeti kiállításának ismertetése.)

C F. MCCOMBS: Printing from the 16th to the 20th century. Introduction to the catalogue of an exhibition. (BNy 71: a newyorki NyK-nak a könyvnyomtatás feltalálása 500. évfordulója alkalmából rendezett nyomdászattörténeti kiállítása anyagának ismertetése a kiállított könyvek jegyzékével és a kiállításon résztvevő különféle közületek, intézmények és egyesületek jegyzékével.)

Buchausstellung in Bochum. (Bü 313: a bochumi VK kiállításának ismertetése. A kiállítás háborút járt német írók és költők műveit mutatta be.)

G. MORAZZANI: La mostra Paganiniana a Genova. (B 195: a genovai Paganini-kiállítás kiemelkedőbb kézirat és nyomtatványának bemutatása.)

J. M. FLEXNER: „Here is labor.“ An exhibit held in four branches of the New York Public Library. (LJ 275: a newyorki NyK négy fiókjában rendezett, a könyvtár működését bemutató kiállítás anyagának ismertetése.)

Az 1940. évben a könyvnyomtatás feltalálásának 500. évfordulóját ünnepelte a világ. Az ünnepegekből, mint beszámolóinkból alább kitűnik, nagyszámú nyomdászati- és nyomtatványtörténeti, valamint Gutenberg-emlékkiállítások rendezésével derekasan kivették a részüket a könyvtárak is. — A napjainkban újjáéledő nemzeti szellemről tesznek tanúbizonyosságot a nagy számmal és valóban lenyűgöző külsőségek között megrendezett nemzeti könyvkiállítások, melyeknek hivatása, hogy a nemzet művelődésének tárgyi vagyonán, különösen irodalmi megnyilvánulásain keresztül képet adjanak a nemzet életakarataról és szellemiségéről. Figyelemreméltó, hogy míg Európában a kiállítások tekintetében is ilyen szintézisek felé haladunk, addig az amerikai könyvkiállítások tárgyainak minden szintézis vagy átható vezérgondolat híján szűkölködő tarka változatossága egy még teljesen individualista világgép hatására mutat.

Könyvtártörténeti és technikai vonatkozású kiállítások: Hannoveri VK: fennállásának 500. évfordulója alkalmából a könyvtár történetére vonatkozó kéziratokat és nyomtatványokat mutatta be. A newyorki NyK négy fiókja a könyvtár működését mutatta be kiállítás keretében. Az északamerikai egyesült államok könyvtárosegyesületének fényképbizottsága, a Rockefeller-alapítvány támogatásával, a könyvtári mikrofilmzés történeti és technikai anyagát vonultatta fel kiállításán.

Nemzeti könyvkiállítások: Athen: görög könyvkiállítás. Belgrád: német könyvkiállítás. Berlin, ÁK: Portugália. Budapest: német könyvkiállítás. Bukarest: német könyvkiállítás. Cincinnati (Ohio): Latin-Amerika,

New York; Latin-Amerika. Newark, NyK: Latin-Amerika. Pozsony: német könyvkiállítás. Sofia: olasz könyvkiállítás. Zágráb: német könyvkiállítás.

Könyv- és nyomdásztörténeti, valamint bibliofil vonatkozású kiállítások:

a) a könyvnyomtatás feltalálásának 500. évfordulója alkalmából: Baltimore (Maryland), Enoch Pratt Free Library; Berlin, AK; Berlin, „Awag“; Berlin, Schlossmuseum; Bern, Gutenbergmuseum; Brooklyn, Pratt Institute Free Library; Buffalo, NyK; Cambridge, Fitzwilliam Museum; Cleveland (Ohio), NyK; Grand Rapids (Michigan), NyK; Heidelberg, EK; Kansas City, NyK; Leipzig, Studentenleihbibliothek; Leipzig, VK; Moszkva, Leninkönyvtár; München, AK; New York, American Institute of Graphic Arts; New York, Bard College Library; New York, NyK; New York, The Queens Borough NyK; Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum; Philadelphia, NyK; Wien, NK; Würzburg, EK. A londoni könyvtárak nem tudták kiállítás megünnepelni a jubileumot — írja a IAR (120.) —, mert nyomtatványait elszállították a fővárosból.

b) egyéb kiállítások: Birmingham, Reference Library: a nyomtatás fejlődése 1929—1939. Bordeaux, VK: a könyv, 1815—1852. Dresden, AK: későgót miniatúra. Graz, OK: stájer nyomtatványok. London, British Museum: középkori görög és latin kéziratok. New York, NyK: amerikai nyomdászok (1670—1939), francia nyomtatványok, jó könyvek, kéziratok illusztrációi (középkor, reneszánsz, modern), The Cambridge Press (1639—1939), zsidó könyvek a 15—20. századig. Reval: exlibrisek.

Történelmi és politikai tárgyú kiállításokat rendeztek: Bochum, Studentenbibliothek: Anglia igazi arca; férfiak, akik történelmet csinálnak; hadvezetés, stratégia, hadviselés; költők a harctéren; Nagy Frigyes 1740, 1940; a német front; a német város; Németország és Észak; Németország kincsei; Sven Hedin, Németország barátja; Világsemények — világpolitika. Dortmund, Studentenleihbibliothek: négy évszázad német hősei és hadvezérei. Graz, OK: a harmincéves háború nyomtatványai. Greenville, NyK: a demokrácia munkája. Hamburg, Bibliothek der Hansestadt: „A Führer könyve.“ New York, NyK: amerikai vonatkozású régi német könyvek; Brazília; a francia forradalom; a holnap világa.

Művészeti, tudományos és irodalmi tárgyú kiállításokat mutattak be: Amsterdam, Városi Múzeum: nemzetközi plakátkiállítás. Biefeld, Múzeum: Thoma-kiállítás. Bruxelles, Királyi Könyvtár: Bruegel-metszetek. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár: Teleki Sámuel-emlékkiállítás. Firenze, NK: Luigi Guicciardini-emlékkiállítás. Gorizia, Biblioteca Governativa: famunkák. Graz, OK: Hamerling; régibb nemzetgazdasági irodalom; Peter Rosegger; Richard Wagner. Hamburg, Bibliothek der Hansestadt: Matthias Claudius-emlékkiállítás. Kansas City, NyK: utazások. Kassel: Johann Heinrich Tischbein-emlékkiállítás. Leiden, Lakenhall: Jo Spier holland grafikus. Lipcse: új görög grafikusok. London, British Museum: Bibliakiállítások; színes virág-könyvek. Moszkva: Michail Lomossow-emlékkiállítás. New York, NyK: Botanikai művek; Cadwallader Washburn; az év 50 legjobb könyve; a francia könyvillusztráció 400 éve; Gavarni; Stefan George-emlékkiállítás; ipari és közgazdasági nyomtatványok (15—20. század); Kepler József; Edy Legrand; a mozgófénykép feltalálásának 50. évfordulója; Musszorgszkij-emlékkiállítás; nemzeti levelező-hét; New York multjából; párbajok; professzorok mint szerzők; Racine-emlékkiállítás; Arthur Rackham-emlékkiállítás; szöveggönyvek; új szerzemények; Yeats-emlékkiállítás. Nürnberg, VK: a szép természettudományi könyv. Parma, Biblioteca Palatina: Bodoni-emlékkiállítás. Pavia, EK: Spallanzani-emlékkiállítás. Sarnano, NyK: bibliográfiai és művészeti kiállítás. St. Paul (Minnesota), NyK: kiállítás gyermekek számára. Wien, NK: „A népi színjátszás Ostmarkban és Ferdinand Raimund.“ Wien, Rathausmuseum: Grillparzer műveiből. Zürich, Szépművészeti Múzeum: a svájci grafika és nyomdászat a háború jegyében (1798—1815, 1847, 1870, 1914—1918, 1939—1940).

21. *A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai.*

A pozsonyi Ek ajándékba kapta a helybeli német könyvkiállításon bemutatott német könyvek nagyobb részét.

A bayreuthi Richard Wagner-émlékmúzeum három Wagner-levelet kapott ajándékba.

A hallei EK Georg Wissowa klasszika-filológus nagyértékű hagyatékát örökölte.

A jeni EK számos ősnymtatvány és régi olasz költői mű birtokába jutott.

A lipcsei VK XVI—XX. századi nagy zenészek kéziratait szerzte meg.

Lipce városa a „Gesellschaft der Freunde des Deutschen Buchmuseums“-nak ajándékozta az 1609. évi strassburgi „Relation“ egyik facsimile-lenyomatát.

A mainzi Gutenberg-múzeum régi japáni nyomtatványokat kapott ajándékba Japánból.

A marburgi EK Adolf von Harnack levelezését örökölte.

A Memel-vidék könyvtárait nagy könyv-adománnyal gyarapították a német könyvkiadók.

A nürnbergi VK 60 drb nürnbergi nyomdából kikerült ősnymtatványt szerzett meg magántulajdonból.

Az offenbachi Deutsches Ledermuseum értékes XVII. századi kecskebőr Kgrán-kötéseket vásárolt.

A bécsi NK több mint 17.000 fényképfelvételt tartalmazó fénykép-gyűjtemény birtokába jutott. Ajándékba kapta Hermann Bahr hagyatékát.

A madridi Museo Naval két ősnymtatvány birtokába jutott. Az ősnymtatványok az egyes spanyol városokban megejtett könyv-reviziók alkalmával kerültek meg.

Az odensei Andersen-múzeum megszerezte Andersen 1841. évi úti-naplóját.

A stockholmi királyi könyvtár 297 db. Lagerlöf-levelet és a nagy svéd író számos egyéb kéziratot művét örökölte.

A liverpooli EK finom angol és skót kötéseket vásárolt.

A japán könyvtáraknak értékes német könyveket ajándékozott a Németbirodalom.

Az U. S. A. könyvtárainak 1938—1939. évi gyarapodásairól részletes képet nyújt R. B. DOWNS tanulmánya a LQu-ban: Notable materials added to American libraries, 1938—1939. (LQu 157.)

A Berkeley-i EK két német magánkönyvtár állományát vásárolta meg. (Összesen 28.000 kötetet.)

A bostoni NyK John Ruskin 22 drb levelés vásárolta meg.

Az illinoisi EK Milton: Elveszett paradicsomának I. kiadását szerzte meg.

A newyorki NyK fontosabb gyarapodásai ősnymtatványokban 1939-ben: Rudolf von Ems: Weltchronik (1402). — Jacobus de Cessolis: Schachzabelbuch. Augsburg, Günther Zainer, 1477. — Vergilius: Opera. Strassburg, Johannes Grüninger, 1502. — Hain: 11678., 14245. és 2727. sz. alatti hébernyelvű ősnymtatványok. — XVI. századi mexikói nyomtatványok, tíz quaker pamflet a XVII. századból, a XIX—XX. század legnagyobb angol és amerikai íróinak, költőinek levelei és műveik első kiadásai, a volt Jugoszlávia és a szomszéd államok között létrejött különféle egyezmények eredeti iratanyaga (1929—1938).

A texasi könyvtár Defoe: Mercator c. lapjának megjelent két évfolyamát (1713—1714) hiánytalanul megszerezte.

A washingtoni Library of Congress kb. 8000 kötetnyi spanyol könyvtárat kapott ajándékba. — Megszerezte Leoncavallo: Bajazzók c. operájának szövegkönyvét.

22. *Érdekesebb hírek.*

Pozsonyban 1939 augusztus 17-én új német városi könyvtár nyílt meg. A 700.000 márká költségen épült új aacheni városi könyvtárat 1940 február 11-én adták át ünnepélyesen hivatásának.

A boroszlói EK katalógustermében tűz pusztított, mely a katalóguscédulák nagy részét elhamvasztotta.

A gráci OK könyvállománya az elmúlt évtized alatt 28.000 kötettel gyarapodott.

A németországi papíripar több mint 100.000 munkást foglalkoztat.

A legszebb német könyvek előállítóinak jutalmazására Lipcse városa felújította a Gutenberg-gyűű adományozásának szokását.

A müncheni Karl & Faber-cég árverésén Filippo Calandri: *Aritmetica* (Firenze, 1491/92) c. műve 1250 márká kikiáltási ár mellett, 1650 márkáért kelt el. Az árverésen különösen a szép kötések iránt nyilvánult meg nagy kereslet; ezek a kikiáltási ár nyolc-kilencszeresét is elérték.

A berlini J. A. Stargard árverésének érdekessége, hogy azon a nagy katonák kéziratái általában magasabb áron keltek el, mint a művészekéi.

A varsói NK és EK hivatalos rendelkezés folytán Varsói Állami Könyvtárrá egyesültek.

A krakkói VK újjáalakított épületben, német vezetés alatt megnyílt.

A prágai orosz szabadegyetemen 30.000 kötetes orosz könyvtár nyílt meg.

1940 januárja óta Olaszország is képviselteti magát a nemzetközi dokumentációs testületben.

Napoleonnak egy Jozefin császárnéhoz írott, 1796. május 29-én kelt leveléért egy párizsi árverésen 68.000 frankot fizettek.

Dr. Isaak Collijn, a stockholmi svéd királyi könyvtár igazgatója nyugállományba vonult.

Rendezték a görög levéltárügyet. Ezentúl minden magánlevéltárat be kell hivatalosan jelenteni, úgyszintén az ezeknél beálló minden változást is. Kéziratok és értékesebb könyvek külföldre vitelét megtiltották.

Athén egyes kerületeiben nyilvános kölcsönkönyvtárakat állítottak fel. Az angol könyvtermés 1939-ben 14.913 kötet, szemben az előző évi 16.091 kötetel.

Egy moszkvai levéltárban különféle Beethoven-kéziratokat fedeztek fel. A moszkvai Tolsztoj-múzeumban őrzött Tolsztoj-kéziratok terjedelme több mint 100.000 levél. A múzeum 30.000 drb. Tolsztojhoz írott levelet őriz.

Az Amerikai Egyesült Államok nyilvános közkönyvtárainak száma 6588.

A newyorki NyK-ban folyó munkáról 3 drb 16 mm-es néma színesfilm készült, testületi használatra.

A detroit-i NyK 1940-ben ünnepelte fennállásának 75. évfordulóját.

A Carnegie-alapítvány 90.000 dollárnyi összeget juttatott amerikai kollégiumi könyvtárak fejlesztésének céljára.

A lewisburgi Bucknell-egyetem három névtelen adományozótól összesen 100.000 dollárt kapott könyvtárépítés céljaira.

A newyorki Hyde-Parkban épülő Franklin D. Rooseveltkönyvtár katalógizálási munkái előreláthatólag több évet fognak igénybevenni, tekintettel arra, hogy kb. 6 millió dokumentum vár feldolgozásra.

Kik a legolvasottabb írók Amerikában? Egy amerikai szavazás eredménye (430.000 szavazás alapján): 1. Shakespeare. 2. Dickens. 3. Longfellow. 4. Dumas és Mitchell. 5. Poe.

A massachusettsi optikai társaság 500 személyen megfigyelte az olvasás fizikai kísérőköörülményeit. A vizsgálatok eredményeképpen megállapították, hogy két ember sincs, akinek olvasása egyformának lenne mondható. A szemnek az olvasmánytól való távolsága minden egyes embernél különböző. A társaság vizsgálódásai a következő folyamatokra terjedtek ki: az

olvasás sebessége, a szó-értés időtartama, visszaesések az olvasásban (újra-olvasások), az olvasás szünetei, koncentráció.

Argentínában 1200 folyóirat jelenik meg.

Az újjélandi könyvtárakba járó hírlapok után nem számolnak postaköltséget.

23. Könyvtörténet, kódexismertetések.

E. KIESSLING: Papyruskunde. (ZBW 101: Németország, Amerika, Görögország, Norvégia és Lengyelország könyvtárainak papyrusgyűjteményeit és a papyruskutatás újabb eredményeit ismerteti.)

K. HOLTER a 35. német könyvtároskongresszuson elhangzott előadásában (Gotische Buchmalerei im südstdeutschen Raum: ZBW 23.) összefoglaló képet nyújtott a mai ostmarki, morva és szudétánémet területeknek megfelelő vidéken virágzott gót miniatúráról.

T. GNOLI: La legatura della Bibbia di Borso e le legature artistiche esistenti a Modena. (ABI 103.)

C. F. BÜHLER: An unusual fifteenth-century manuscript. (B 65.)

R. LEFEVRE: Su un codice etiopice della „Vaticana“. (B 97.)

A. D. LATTANZI: Miniature fiorentine alla Biblioteca Nazionale di Palermo. (ABI 243.)

W. F. VOLBACH: Le Miniature nel codice del Cardinale Laborante. (B 41.)

K. J. LUETHI, a berlini Gutenberg-múzeum igazgatója a FDC-ba írott cikkében (Zum Halbjahrtausend typographischer Kunst: FDC 104.) a könyvnyomtatás elterjedéséről és szellemi kihatásairól elmélkedik. Gutenberg találmányának megszületése nyomán hihetetlen gyorsasággal terjedt a nyomtatás. A Gutenberg-múzeum birtokában van egy kép, amely az 1470-ben már működő Ulrich Geringet, az első párizsi nyomdászt ábrázolja. 1468-ban, Gutenberg halálának évében már tíz nyomda működött, 1475-ben már ötven és jó 30 évvel Gutenberg halála után már nem kevesebb mint 200 helyen, több mint 1000 nyomdában állították elő a könyveket. Ennek a valóban rendkívül gyors elterjedésnek más tanúi is vannak a korból. Fichte például így ír 1470-ben, Párizsban: „Németországban a könyvkészítésnek új módját találták fel és a készítőik onnan úgy rajzanak szét a világba, mint ahogy a harcosok áradhattak ki a trójai ló hasából. A Fényt viszik Németországból a Föld minden részébe.“

L. S. OLSCHKI: Il quinto centenario dell'invenzione della stampa (B 225: az elhunyt könyvtudós utolsó írásműve: posthumus tanulmánya a könyvnyomtatás jubileuma alkalmából.)

Az alábbi tanulmányokra vonatkozólag lásd GRONOWSKI IVÁN ismertetését a MKSZle 1941. évi 200—202. lapján:

R. JUCHHOFF: Wandlungen des Gutenbergbildes. (ZBW 202.)

C. WEHMER: Inkunabelkunde. (ZBW 214.)

K. SCHOTTENLOHER: Die Druckersippen der Frühdruckzeit. (ZBW. 232.)

E. VON RATH: Die Anfänge des Buchdrucks in Strassburg. (ZBW 240.)

K. OHLY: Die Anfänge des Buchdrucks in Basel. (ZBW 247.)

K. HOLTER: Mit Spruchbändern verzierte Bucheinbände als Vorläufer des Frühdrucks im Donaulande? (ZBW 260.)

E. FREYS: Neue Bruchstücke der 36zeiligen Bibel. (ZBW 273.)

F. GELDNER: Ein unbeachteter Einblattdruck der Type der sechsunddreissigzeiligen Bibel in der Universitätsbibliothek München. (ZBW 278.)

A. W. KAZMEIER: Eine bisher unbekannte Buchhändleranzeige und andere frühe Drucke des Lukas Brandis aus einer alten Schlossbibliothek. (ZBW 292.)

A. DOLD: Zwei unbekannte Einblattdrucke der Offizin des Johannes Zainer in Ulm aus der Zeit um 1940. (ZBW 299.)

O. CLEMEN: Beiträge zur Geschichte des Buchdrucks und des Buchgewerbes in der Reformationszeit. (ZBW 309.)

F. EICHLER: Kupferstecher des 17. und 18. Jahrhunderts im Dienste der Widmanstetterschen Druckerei in Graz. (ZBW 322.)

J. RODENBERG: Westlicher Vorposten. Deutsches Leben und deutsche Kultur am Strassburger Münster. (Ph. 195; Gutenberg, Mentelin, Eggestein és Rusch működésének színteréről: Strassburgból kikerült híres őnyomtatványokról.)

K. SCHOTTENLOHER: Hartmann Schedel (1440—1514). Ein Gedenkblatt zum 400. Geburtstag des Nürnberger Humanisten. (Ph. 279.)

C. S. SCARAFONI: Gli incunabuli della Bibliotheca Capitolare di Viterbo. (ABI 182.)

E. CARUSI: Un incunabulo con disegni di scuola Leonardesca. (ABI 145.)

R. RIDOLFI: La „Compagnia del Mantellaccio“ e la sua sconosciuta edizione originale. (B 282.)

A. MESSINI: Per la storia della tipografia di Emiliano Orfini di Foligno (1470—1474). Un documento inedito. (B. 203.)

K. RATHE: Die Impresa eines Wiener Humanisten. (B. 54; a braunau Dr. Eduard Langer-könyvtár Johannes Cuspianus-exlibrise keletkezésének idejét közvetlenül 1503 utánra teszi. Az exlibris alján elhúzódozó szimbolikus ábrázolásban a cikk szerzője humanista szimbolikus utalást keres. Az ábrázolásban szereplő négyküllős kerék szimbolikus értelmével azonban nincs tisztában, ezért a megoldást téves úton keresi.)

H. H. BOCKWITZ: Papiermacher und Buchdrucker im Zeitalter Gutenbergs. (Ph 254: érdekes megfigyelése, hogy a nyomtatványok papíránya az őnyomtatványkorszak végén a nagy kereslet és a nyersanyaghiány következtében jóval silányabb, mint a közvetlenül megelőző időkben. A 15. századi papírkészítésnek B. szerint még sok tisztázatlan kérdése van.)

F. T. KLINGENSCHMIDT: Kurmainzer Papiermühlen. (Ph 96.)

T. E. KEYS: The earliest medical books with movable type: a review. (LQu 220: orvosi vonatkozású könyvek az őnyomtatványkorszakból.)

W. HOFFMANN: Unbekannte Bibeldrucke aus schwäbischen Klöstern (Ph 307: a leírt Biblia-példányok sorában egy magyar is szerepel: Sámuel és a Királyok Könyvének Méliusz-féle fordítása 1565-ből Debrecenből (nyomtatta Hoffhalter Rafael). (V. ö. Gulyás Pál: Gutenberg Évkönyv 1930, 198. l., továbbá Varga Zsigmond tanulmánya a Kálvin és a kálvinizmus [Debrecen, 1936] című műben [455. l.]. Varga a fordításnak öt magyarországi példányáról tud. — H. a tanulmányát kísérő képek sorában egy felvételt közöl Méliusz: Sámuel Könyve fordításának 1. lapjáról.)

W. O. WATERS: Mexican imprints, 1544—1600, in the Huntington Library. (LJ 50: a 16. század második feléből 50 drb., mexikói nyomdából kikerült nyomtatványa van a könyvtárnak. Az 1539—1600. években Mexikóban működött összesen 10 nyomdász közül 7 nyomdász művei vannak meg a könyvtár állományában.)

Regional printing. (LJ 62: rövid elmélkedés az amerikai könyvnyomtatás kezdeiről.)

B. SCHWARTZ: Some Indo-persian miniatures. (BNy 3.)

A. FRAUENDORFER: Rubens als Buchillustrator. (Ph 123: Rubens tudvaleg maga nem illusztrált könyveket. Ennek ellenére se szeri, se száma azoknak a könyveknek, amelyeket az ő általa megrajzolt előkép után illusztráltak más művészek. A tanulmány ezekből az illusztrációkból mutatja be a jelentősebbeket.)

G. K. SCHAUER: Die Drugulin-Pressen in Leipzig. (Ph 46.)

K. F. BAUER: Vierundzwanzig Jahre neuzeitlicher Buch- und Druckkunst. Eine Chronik. (Ph. 221: a nyomdászatörténet kiemelkedőbb teljesítményei 1891—1914-ig.)

C. V. NORDLUNDE: Dänischer Buchdruck im 20. Jahrhundert. (FDC 101: a dán nyomtatványkultúra fejlődése már a századforduló óta is igen szembetűnő.)

G. LEYH: Randbemerkungen zu einem Bildniskatalog. (ZBW 111: a tanulmány H. W. Singer: Allgemeiner Bildniskatalog. Bd. 1—14. Leipzig, 1930—1936 és u. a., Neuer Bildniskatalog. Bd. 1—5. Leipzig, 1937—1939 című művének részletes bírálatát tartalmazza. L. szerint a nemzetközi képkatalógus régóta függőben lévő kérdése ezzel a művel sincs megfelelőképpen megoldva.)

G. GUERRIERI: Giacomo Leopardi Bibliofilo. (ABI 78.)

G. A. E. BOGENG: Ex libris und supralibros. (ABB 70, 76: az exlibris története technikai szemszögből.)

C. SANTORO: La collezione degli autografi della Biblioteca Trivulziana. (B 1.)

M. LETSCH: Die Mitarbeiter der Erfurtischen Gelehrten Zeitung. (ZBW 1.)

L. SERVOLINI: La litografia italiana. (ABI 237: Senefelder találmányának olaszországi pályafutása.)

24. Bibliográfia.

A. RÜMANN: Lob der Bibliographie. (Ph. 158.)

J. VORSTIUS a 35. német könyvtáros-kongresszuson a nemzetközi kongresszusok anyagának a berlini Staatsbibliothekban készülő bibliográfiájáról szólt. (Az előadás ismertetését közli a ZBW [82. l.]) A bibliográfiában feldolgozásra kerülő anyag tudományos szempontból elsőrangú fontosságú, mivel kongresszusokon rendszeren a legújabb tudományos eredmények és áramlatok is megvitatásra kerülnek. De hézagpótló jelentőségű a készülő mű azért is, mert ennek a területnek a bibliográfiája iránt napjainkban rendkívüli kereslet mutatkozik. Az anyag feldolgozása egyébként számos nehézségbe ütközik, tekintve, hogy javarészt nem a könyvpiacra megjelent anyagról, hanem társasági iratokról van szó, amelyeknek címe, de még a szöveg nyelve is folytonosan változik. A bibliográfia terjedelmére vonatkozólag bejelentette V., hogy az 4—5000 címszó alatt körülbelül 12—13.000 ülés anyagát fogja tartalmazni. A mű kötetekre tagolva jelenik meg olyan módon, hogy minden kötet egy tudományág anyagát öleli fel. Az első kötet az ülések orvostudományi anyagát tartalmazza. (Lásd alább következő könyvismertetéseink sorában.)

J. VORSTIUS: Neue Bücher zum Bibliotheks- und Buchwesen. (ZBW 97, 145, 193, 333, 377, 440, 494, 560.)

Recenti pubblicazioni. (B 219, 311, 377: olasz és angol könyvtártudományi és rokonvonatkozású művek betűrendes bibliográfiája.)

Bibliographia. (FDC 27, 65, 89, 108: decimális könyv- és folyóiratcikk-bibliográfia.)

G. SPINI: Bibliografia delle opere di Antonio Brucioli. (B 129.)

E. HOLZER: Die Bücher der Afrikaforschung. (Ph 17: híres Afrika-utazók művei: az ógörög íróktól Stanleyig.)

T. M. GUARNASCHELLI: Bibliografia Maltese. (ABI 452.)

S. J. RICCARDI: Bibliography of English regency furniture, interiors and architecture, 1795—1830. An annotated and selective list of references exemplifying the taste of the Prince Regent, later George IV, King of England. (BNy 319.)

P. H. BAGINSKY: German works relating to America 1493—1800. A list compiled from the collections of the New York Public Library. (BNy 39.)

E. D. COLEMAN: The Jew in English drama. An annotated bibliography. (BNy 361, 429.)

G. L. MCKAY: A register of artists, booksellers, printers and publishers in New York City, 1811—1820. (BNy 351, 415.)

25. Könyvismertetések.
Könyvtáran, könyvtárpolitika.

American Library Association. Books for adult beginners: compiled by the staff of the Readers Bureau of the Cincinnati Public Library. Chicago, 1939: LAR 101. (W. A. M.)

H. V. BONNY: A manual of practical book selection for public libraries. London, 1938—1939: FDC 69.; LQu 122. (H. E. HAINES.)

Exposition Internationale des Arts et Techniques Paris, 1937. Bibliothèque. Organisation. Technique. Outillage. Introduction de J. CAJN. Paris, 1938: B 78. (A. BOINET.)

T. HAMLIN: Some European architectural libraries: their methods, equipment and administration. New York, 1939: FDC 30.

Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. III. Leipzig. (1940): Ph 186.
Handelingen van het 5. Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boeken- en Bibliotheekwezen, Leuven 22—25. April 1938. Gent, 1938: ZBW 428. (W. MENN: beszámoló az 1938. évi leuveni flamand könyvtáros-kongresszusról. Igen érdekes előadást tartott J. F. VANDERHEYDEN az ablak nélküli könyvraktárakról.)

F. H. HYERS: The library and the radio. Chicago, 1938, 1939: LAR 34. (M. C. P.)

M. JACKSON-WRIGLEY and E. LEYLAND: The cinema, historical, technical and bibliographical: a survey for librarians and students. [London], 1939: LAR 35. (M. C. P.)

C. B. JOECKEL: Current issues in library administration. Chicago, 1939: LAR 68. (F. G. B. H.)

A. F. KUHLMAN: Archives and libraries: papers presented at the 1939 Conference of the American Library Association... Chicago, 1939: FDC 96.; LAR 131. (M. W.); LQu 285.

E. H. LEHMANN: *Handbuch der Zeitungswissenschaft.* Bd. I. Leipzig, 1940: FDC 72.; Ph 186.

L. R. MCCOLVIN: Library staffs. London, 1939: FDC 28.

E. W. MCDIARMID, JR.: The library survey: problems and methods. Chicago, 1940: LJ 800. (C. H. COMPTON.)

S. MÜLLER—J. A. FEITH—R. FRUIN: Manuel for the arrangement and description of archives. Drawn up by direction of the Netherlands Association of Archivists. Trans. from the 2nd. ed. by A. H. LEAVITT. New York, 1940: LAR 193. (G. H.)

W. MUNTHE: American librarianship from a European angle: an attempt at an evaluation of policies and activities. Chicago, 1939: FDC 28.; LJ 154. (W. S. HOOLE: rendkívül érdekes és tanulságos mű.); LQu 112. (K. D. METCALF: a mű nem ment tévedésektől, melyek abból erednek, hogy szerző nem ismeri eléggé behatóan az amerikai fejlődést.); ZBW 445. (A. PREDEEK: beható tanulmányban foglalkozik M. eredményeivel. Idézi a könyv egyik megállapítását, amely szerint az amerikai kölcsönzések csillagászati számai mögött csupán egy töredéke rejtőzik az amerikai lakosságnak (2—18 százaléka). Az amerikai olvasók nagy tömegei csak napilapokat, magazinokat és fajsúly nélküli szórakoztató irodalmat olvasnak. A kibontakozásnak, M. szerint, nagy akadálya az, hogy jelentős területek állanak könyvtár nélkül.)

R. L. SIEFKES—C. K. MORSE: A course in methods for the small library: prepared especially for adults. Lincoln, 1937. (LQu 153.)

D. WAPLES: Investigating library problems. Chicago, 1939: ABI 142. (O. PINTO.)

L. R. WILSON: Practice of book selection. Chicago, 1940: LJ 446. (D. M. COOPER.)

Der Wissenschaftlicher Bibliothekar. Hrsg. vom Akademischen Auskunftsamt Berlin in Verbindung mit dem Amt für Berufserziehung und

- Betriebsführung in der Deutschen Arbeitsfront. Berlin, 1939: ZBW 362. (G. LEYH: hasznos tájékoztató, de ennél többet és lényegesebb újat is nyújt.)
 G. WOLEDGE—B. S. PAGE: A manual of university and college library practice. [London], 1940: LAR 191. (A. C.)

Könyvtártípusok.

- E. APOLLONI: Guida alle biblioteche italiano. Milano, 1939: ABI 69. (C. A.); FDC 68.
Association of Special Libraries and Information Bureaux. Report of proceedings of the Sixteenth Conference, 1939: LAR 163. (B. M. H.)
 H. BRANSCOMB: Teaching with books, a study of college libraries. Chicago, 1940: LJ 445. (W. H. CARLSON.)
Das Büchereiwesen in Oberschlesien. Jahresbericht 1938 über das Volks- und Schülerbüchereiwesen. Gleiwitz, 1939: Bü 234. (F. GROSSE.)
 F. F. FARGO: The library in the school. Chicago, 1939: FDC 31.
Grenzbüchereitagung Klagenfurt Kärnten-Steiermark. Vom 31. Mai bis 3. Juni 1939. Herausg. W. SCHEFFEN. 1939: Bü 152.
 W. GÜLICH: Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft: Voraussetzungen und Grundlagen weltwirtschaftlicher Forschung. Jena, 1939: LQu 227. (F. VEIT.)
 W. HAUSDORFER: Professional school and department libraries. New York, 1939: LQu 137. (P. HOWARD.)
 H. L. HOWE: The seaman's library manual. New York, 1939. (FDC 71.)
Institut International d'Agriculture. Les bibliothèques agricoles dans le monde et bibliothèques spécialisées dans le sujet se rapportant à l'agriculture. Rome, 1939: LQu 287. (J. E. TOWNE.)
 B. L. JOHNSON: Vitalizing a college library. Chicago, 1939: LAR 69. (H. S.)
 E. A. SAVAGE: Special librarianship in general libraries and other papers. London, 1939: LQu 138. (L. C. MERRITT.)
 F. SCHRIEWER: Die deutsche Volksbücherei. Jena, 1939: FDC 71.; ZBW 419. (J. W. KINDERVATER.)
Survey of special collections in New Jersey libraries. Compiled by Junior Members Round Table, New Jersey Library Association. New York, 1940: LJ 696. (J. B. FOGG.)
 K. TAUPITZ: Das Büchereiwesen in Dorf und Kleinstadt. Grundlagen und Aufbau im Gau Sachsen. Dresden, 1940: Bü 182. (H. HOFMANN.)
 J. L. THORNTON: Special library methods; an introduction to special librarianship. London, 1940: FDC 111.
 M. WILSON: School library management. 6th ed. revised and rewritten by A. M. CURRIN. New York, 1939: LQu 280. (A. McCAGUE.)

Könyvtártörténet.

- O. BERNSTORF: Die alte Bibliothek der Lateinschule [in Stadthagen]. Aus: Das alte Stadthagen und seine höhere Schule. Bückeburg, 1939: ZBW 541. (F. ROHDE.)
 L. BRUMMEL: Geschiedenis der Koninklijke Bibliotheek. Leiden, 1939: LQu 266. (J. C. M. HANSON.); ZBW 426. (W. MENN.)
 E. DACIER: Les trésors des bibliothèques de France. Tome VI (fasc. XXI—XXIV). Paris, 1938: B 85. (A. BOINET.)
 V. DATTILO: La Biblioteca Nazionale di Napoli. Napoli, [1939]: ABI 141. (T. T.)
 D. FAVA: La Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze e le sue insigni raccolte. Milano, 1939: ABI 141. (G. R. ANSALDI); Ph 325. (R. KULLMANN.)

G. GEYER: Die Entstehung der Bibliothek des Instituts für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften in Berlin. Berlin, 1939: ZBW 540. (C. KRICKER.)

Jahresbericht der Preussischen Staatsbibliothek 1937. Berlin—Leipzig, 1938: ABI 143. (O. P.)

Jahresbericht der Preussischen Staatsbibliothek 1938. Berlin—Leipzig, 1939: ZBW 418. (W. MENN: a könyvtár állaga 3 millió kötet. Fontosabb szerzeményei: 5 drb. ósnyomtatvány, Brahms 120 drb. levele, 6000 drb. hanglemez, az utolsó kínai dinasztia iratai. Az előző évhez viszonyítva a használat csökkent, a látogatók száma megnövekedett. A könyvtár tudományos tisztviselőinek szakirodalmi munkássága elismerésreméltóan nagy.)

C. B. JOECKEL—L. CARNOVSKY: The metropolitan library in action: a survey of the Chicago Public Library. Chicago, 1940: FDC 30.; LJ 342. (C. VITZ.)

C. LUCCHESI: L'attività della Biblioteca Civica Gambalunga nel sessennio 1933 a 1938. Rimini, 1939: FDC 71.

Minneapolis Public Library. Fifty years of service, 1889—1939. 1939: LAR 194. (H. A. S.)

Newark (New Jersey) Public Library. Fifty years, 1889—1939. 1939: LAR 194. (H. A. S.)

J. W. THOMPSON: The Medieval library. Chicago, 1939: ICI 181.

Könyvtárépítés, berendezés.

E. R. HANLEY: College and university library buildings. Chicago, 1939: FDC 28.; LQu 118. (M. R. LINGENFELTER.)

K. KASTBERG: Hvorledes bor et Skolebibliotek indrettes? Copenhagen, 1939: LAR 132. (O. W. P.: az iskolai könyvtár berendezésének mikéntjéről.)

J. A. LOWE: Small public library buildings. Chicago, 1939: FDC 68.; LQu 308.

C. D. PLAISTER: Floors and floor coverings. Chicago, 1939: LQu 120. (A. M. GITHENS.)

R. D. H. SMITH: Public library lighting. Vol. II. Artificial lighting, Part I: General principles and planning. Gravesend, 1938: LQu 121. (A. M. GITHENS: kár, hogy ábrákat nem mellékelte a műhöz a szerző. Így a könyv építészeti szempontból nem kielégítő.)

Katalogizálás.

American Library Association. Catalogers' and classifiers' yearbook. No. 8. Chicago, 1940: FDC 91.; LAR 190. (J. L. T.)

J. D. COWLEY: Bibliographical description and cataloguing. London, 1939: FDC 91.

J. C. M. HANSON: A comparative study of cataloguing rules based on the Anglo-American Code of 1908. Chicago, 1939: ZBW 186. (H. FUCHS: a katalógusszabályzatok kívánatos nemzetközi egyeztetése szempontjából jelentős lépést jelent a könyv.)

A. F. JONES: Elementary cataloguing: a textbook for the new cataloguer. Gravesend, 1939: FDC 69.; LQu 284. (S. G. AKERS.)

D. M. NORRIS: A history of cataloguing and cataloguing methods, 1100—1850: with an introductory survey of ancient times. London, 1939: LQu 115. (J. C. M.: a cím nem fedti teljesen a tartalmat: nem egyetemes, hanem angol katalógizálástörténetről van szó. Bibliográfiai része rendkívül hiányos, a legfontosabb műveket nem ismeri.)

M. S. TAYLOR: A handbook of classification and cataloguing for school and college librarians. London, 1939: LQu 283. (J. E. HITCHCOCK.)

J. L. THORNTON: Cataloguing in special libraries — a survey of methods. London, 1938: ZBW 140. (H. SCHREIBER.)

E. WEISS-REYSCHER: Anweisung zur Titelaufnahme von Musikalien. Leipzig, 1938: Bü 154. (W. ABENDROTH.)

G. WISSLER: Sachkatalogisierung. Bern, 1938: FDC 29.; ZBW 138. (H. NEUBERT.)

Szakozás.

American Library Association. Classification and pay plans for municipal public libraries. Chicago, 1939: FDC 28.

H. E. BLISS: The organization of knowledge in libraries and the subject-approach to books. 2nd ed., revised and partly rewritten. New York, 1939: ZBW 539. (J. VORSTIUS: a második kiadás javulást jelent az elsővel szemben.)

A. F. MARCHAL: Les classements rationnels. Bruxelles, 1939: ICI 182.

W. S. MERRILL: Code for classifiers: principles governing the consistent placing of books in a system of classification. 2nd. ed. Chicago, 1939: LAR 71. (A. J. H.)

E. NÉMETH: A tizedes osztályozás fejlődése. Die Entwicklung der Dezimalklassifikation. (Budapest, 1939): ZBW 539. (S. RUNGE: a tanulmány jóval többet nyújt, mint amennyit a címe ígér. Nemcsak a tizedes osztályozás fejlődését rajzolja meg, hanem bemutatja a tizedes osztályozás rendszere által befolyásolt egyéb rendszereket is. R. szerint e ponton még további kutatásokra volna szükség, amelyek szerinte beigazolnák, hogy a tizedes osztályozás minden más, az utóbbi évtizedben kidolgozott rendszer kialakulására kihatott valamiképen. A könyv néhány magyar rendszert is bemutat, amelyek közül az egyik R. szerint nem egyéb, mint a Schrettinger által a müncheni Staatsbibliothek számára tervezett rendszer átdolgozott formája.)

S. R. RANGANATHAN: Prodegomena to library classification. Madras-London, 1937: ZBW 479. (H. RAFF: RANGANATHAN rendszerének fogalomcsoportjai zavarosak, definícióiban is sok a homály. A tudomány fejlődése nem ismer kényszert, legkevésbé túri el egy mégoly jóhiszeműen megalkotott osztályozórendszer kényszerét.)

M. SELVA: Manuel de bibliotecnia. Adjustado al programa oficial con tablas completas de clasificacion decimal. Buenos Aires, 1939: FDC 70.

M. E. SEARS: List of subject headings for small libraries, including practical suggestions for the beginner in subject heading work. 4. ed. rev. with the addition of (Dewey) Decimal Classification numbers, by I. S. MONRO. New York, 1939: FDC 70.

J. D. STEWART: James Duff Brown, Subject classification for the arrangement of libraries and the organization of information: with tables, indexes, etc., for the subdivision of subjects. 3rd ed., revised and enlarged. London, 1939: LQu 116. (J. C. M. HANSON.)

M. S. TAYLOR: A handbook of classification and cataloguing for school and college librarians. London, 1939: LQu 282. (J. E. HITCHCOCK.)

Könyvtárhasználat (dokumentáció, kooperáció, kölcsönzés).

E. V. ALDRICH: Using books and libraries. New York, 1940: LJ 801. (M. A. GELFAND.)

V. CAMERANI: L'uso pubblico delle biblioteche. Milano, 1939: ZBW 182. (A. v. HARNACK: kezdő olasz könyvtárosok számára készült mű.)

J. CHANCELLOR: Helping adults to learn: the library in action. Chicago, 1939: LQu 129. (C. O. HOULE.)

F. ELAHI: Reference assistance to Indian readers: a textbook for librarians. Lucknow, 1940: LAR 277.

F. GRUENWOLDT: Die Dokumentation in der Forstwirtschaft. Berlin, 1940: FDC 109.

J. B. ROUNDS: Research facilities of the International Labour Office available to American libraries. Chicago, 1939: LQu 142. (T. S. HARDING.)

L. F. SCHMECKEBIER: Government publications and their use. Washington, 1939: LQu 139. (R. W. NOYES.)

L. SHORES: Basic reference books: an introduction to the evaluation, study and use of reference materials, with special emphasis on some 300 titles. 2d ed. Chicago, 1939: FDC 112.; LQu 130. (J. T. RUBEY.)

Verein Deutscher Bibliothekare. Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. Jg. 30. Leipzig, 1939: FDC 28.; ZBW 478. (M. STOIS.)

Könyvkötés, restaurálás.

G. A. E. BOGENG: Der Bucheinband. Handbuch für Buchbinder und Bücherfreunde. 2. veränd. Aufl. Halle, 1940: Ph 118. (M. DEBES: tárgy- és névmutatója nincs, ami meglehetősen nehézzé teszi az egyébként hasznos könyv használatát.)

H. HERBST: Tider Woltmann, ein Braunschweiger Buchbinder des 15. Jahrhunderts. Braunschweig, 1938: Ph. 332. (M. DEBES: egy eddig nem ismert kötődíszítési technikáról számol be a könyv); ZBW 142. (H. SCHREIBER.)

J. HOFMANN: Kostbare Bucheinbände der Leipziger Stadtbibliothek und ihre Katalogisierung. Leipzig, 1940: ABB 56. (H. SCHREIBER.); Ph 119. (M. DEBES.)

P. KERSTEN: Die Herstellung von Buntpapieren für Bucheinbände, Mappen und Kästen nach bewährten Verfahren. Halle, 1939: ZBW 433. (H. SCHREIBER.)

P. KERSTEN: Die Verzierungstechniken des Bucheinbandes. 2. verm. u. verb. Aufl. Halle, 1939: ZBW 433. (H. SCHREIBER: a mű függeléke az utóbbi évek szakfolyóirataiban használt, a könyv szerzője szerint helytelen kötés-technikai elnevezésekkel foglalkozik.)

H. KEUNE: Schriftschreiben für Buchbinder und Handvergoldler. Langensalza, (1939): ZBW 482. (A. ACKERKNECHT.)

H. SCHREIBER: Augsburgur Buchbinder der Gotik und Renaissance. (Augsburg), 1938: ZBW 483. (O. GLAUNING: hézagpótló mű.)

M. SCHWEIDLER: Die Instandsetzung von Kupferstichen, Zeichnungen, Büchern usw. Alte Fehler und neue Methoden bei Beseitigung von Altersschäden an graphischem Kulturgut. Stuttgart, 1938: ZBW 483. (E. v. FRISCH.)

Bibliográfia.

J. M. AGNEW: A southern bibliography: fiction 1929—1938. (Louisiana), 1939: LQu 133. (W. S. HOOLE: sok tekintetben kifogásolható mű.)

K. ARNS: Index der anglo-jüdischen Literatur. Bd. I—II. Bochum, 1938—1939: Bü 81. (G. WUNDER.)

F. BACHMANN: Die alten Städtebilder. Ein Verzeichnis der graphischen Ortsansichten von Schedel bis Morian. Leipzig, 1939: ZBW 538. (R. OEHME: a könyv mindenképp a tizenhatodik század könyv- és művészettörténetének nagy nyeresége.)

T. BESTERMAN: A world bibliography of bibliographies. London, 1939: FDC 27.

The bibliographie index: a cumulative bibliography of bibliographies. 1938. New York, 1939: LQu 272. (H. B. VAN HOESEN.)

K. G. BITTING: Gastronomic bibliography. San Francisco, (1940): Ph 114.

P. BOULER: Die Reden des Führers nach der Machtübernahme. Eine Bibliographie. Berlin, 1939: ZBW 172. (K. A. SOMMER.)

P. CARON—M. JARYC: World list of historical periodicals and bibliographies. London, 1940: FDC 116.

F. E. CHIPMAN: An index to legal periodical literature American, English, Canadian, British Colonial. Vol. VI: 1932—1937. Los Angeles, 1939: FDC 67.; LQu 140. (R. DIELMANN.)

D. E. COOK—E. RAHBEK—SMITH: Educational film catalog. New York, 1939: FDC 112.

E. A. DAWE: Paper and its uses: a treatise for printers, stationers, etc. London, 1939: FDC 112.

F. GREENWOOD: Bibliography of swimming. New York, 1940: LJ 342. (W. M. RANCK.)

R. L. GRISMER: A reference index to twelve thousand Spanish American authors: a guide to the literature of Spanish America. New York, 1939: FDC 66.; LQu 125. (C. CASTILLO.)

Grossdeutschland im Kampf. Ein Verzeichnis neuer Schriften zur Kriegslage. Frankfurt a. M., 1940: Bü 234. (F. GROSSE.)

M. HILER—H. G. CUSHING: Bibliography of costume: a dictionary catalog of about eight thousand books and periodicals. New York, 1939: LAR 34. (H. A. S.); LQu 152.

Institut Internationale d'Agriculture. Bibliographie internationale d'économie rurale. International bibliography of agricultural economics. Internationale Bibliographie der Agrarwirtschaft. Vol. I. No. 1—2. Rome, 1938—1939: ZBW 179. (B. RUNGE.)

Internationale Bibliographie der Geisteswissenschaften, II. Jahr: 1936. Berlin, Paris, stb., 1938: ZBW 415. (T. GRIEWANK.)

KELÉNYI B. ÖTTÓ—SZÁSZ BÉLA: Aquincum irodalma. Bibliographia Aquincensis. Budapest, 1939: ZBW 417. (R. GOESSLER: a tudományak nagy szolgálatot tettek a szerzők munkájukkal. A mű módszere kifogástalan.)

W. KRABBE: Bibliographie. Ein Hilfsbuch für Bibliothekspraktikanten. 3., durchgesehene und ergänzte Aufl. Leipzig, 1939: ABI 142. (O. P.); Bü 152. (F. GROSSE: a jelen 3. kiadás sem tökéletes még, javításra szorul.); ZBW 414. (E. GRATZL.)

T. DE MARINIS: Appunti e ricerche bibliografiche. Milano, 1940. Ph 324. (R. KULLMANN.)

Modern drama, 1900—1938: a select list of plays published since 1900, and of works on dramatic theory and other related subjects. London, 1939: LQu 296. (F. H. O'HARA.)

K. D. MÖLLER—A. TECKE: Bücherkunde zur Hamburgischen Geschichte. Verzeichnis des Schrifttums der Jahre 1900—1937. Hamburg, 1939: ZBW 175. (W. HOFFMANN.)

E. H. O'NEILL: Biography by Americans, 1658—1936: a subject bibliography. Philadelphia, 1939: LQu 308.

T. R. PALFREY—J. G. FUCILLA—W. C. HOLBROOK: A bibliographical guide to the Romance languages and literatures. Evanston, 1939: LQu 135. (H. L. NORMAN.)

M. PFLÜCKE: Periodica chimica. Berlin, 1940: FDC 27.

R. SALVIN: Giotto, bibliografia. Roma, 1938: ABI 70. (G. A. ANSALDI.)

G. SCHMID: Goethe und die Naturwissenschaften. Eine Bibliographie. Halle (Saale), 1940: Ph 327. (H.)

K. SCHOTTENLOHER: Bibliographie zur Deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubenspaltung 1517 bis 1585. Im Auftrage der Komm. zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation hrsgg. von —. V. Bd. Nachträge und Ergänzungen. Zeittafel. Leipzig, 1939: ZBW 93. (G. MENTZ: a monumentális mű rövidesen befejezést nyer a 6. kötet megjelenésével, mely a szerzők és a könyvcímek jegyzékét fogja tartalmazni.)

W. SCHULZE: Die Quellen der Hamburger Oper (1678—1738). Eine bibliographisch-statistische Studie zur Geschichte der ersten stehenden deutschen Oper. Hamburg—Oldenburg, 1938: ZBW 135. (W. KRABBE.)

C. B. SHAW: A list of books for college libraries, 1931—38. Chicago, 1940: LAR 277.; LJ 531. (C. F. GOSNELL.)

W. P. SOMMERFELDT: Norsk Bokfortegnelse for 1930—1935. Utgitt av Universitetsbiblioteket. Oslo, 1938: ZBW 414. (A. JÜRGENS: a norvég nemzeti könyvtermés 1931—1935.)

H. STÜMKE: Bibliographie der internationalen Kongresse und Verbände. Bd. I: Medizin. Leipzig, 1939: LJ 154. (A. D. OSBORN.)

Verzeichnis der an der Universitätsbibliothek und den Bonner Universitätsinstituten laufend gehaltenen Zeit-Schriften. Bonn, 1939: ZBW 137. (R. MUMMENDEY.)

J. VORSTIUS—G. REINCKE: Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekwesens, mit besonderer Berücksichtigung der Bibliographie. XIII. Jg. 1938. Leipzig, 1939: FDC 91.; LQu 270. (C. L. CANNON.)

D. A. WURZBURG: East, west, north and south in children's books: an annotated regional bibliography for use in grade and junior high schools. Boston, 1939: LQu 128. (E. POWER.)

Könyvtári katalógusok.

J. BÄTTIG: Der Schlagwort-Katalog der Kantonsbibliothek Luzern mit Regeln. Luzern, 1939: FDC 70.; ZBW 542. (J. VORSTIUS.)

Biblioteca Apostolica Vaticana. Norme per il Catalogo degli stampati. 2. ed. Citta del Vaticano, 1939: FDC 69.; ZBW 188. (H. FUCHS.)

British Museum. General catalogue of printed books. Vol. 16—18, Bible, part 1—3. London, 1936—1937: ZBW 423. (W. HOFFMANN.)

J. PETTEE: Classification of the Library of Union Theological Seminary in the City of New York. Revised and enl. ed. New York, 1939: LAR 69. (L. A. B.); LJ 26. (W. E. WRIGHT.); ZBW 542. (S. RUNGE.)

The Pierpont Morgan Library. Illustrated catalogue of an exhibition held on the occasion of the New York World's Fair. New York, 1939: B 83. (L. S. OLSCHKI.)

Preussische Akademie der Wissenschaften. Mittelalterliche Bibliothekskataloge. Deutschland und die Schweiz. Bd. 3, Teil 3: Bistum Bamberg. Bearb. von P. RUF. München, 1939: FDC 67.; ZBW 180. (F. EICHLER.)

A. THURSTON—C. F. BÜHLER: Check list of fifteenth century printing in the Pierpont Morgan Library. New York, 1939: B 93. (I.—); LQu 298. (E. E. WILLOUGHBY.)

Kézirat-katalógusok, kézirat-tan.

A. DOLD: Neue St. Galler vorhieronymianische Prophetenfragmente, der St. Galler Sammelhandschrift 1398b zugehörig. Beuron, 1940: ZBW 544. (F. STUMMER.)

Guide to depositories of manuscript collections in the United States: one hundred sample entries. Columbus (Ohio), 1938: LQu 126. (E. M. HUSSELMAN.)

J. LECHNER: Die spätmittelalterliche Handschriftengeschichte der Benediktinerinnenabtei St. Walburg-Eichstätt. Münster i. W., 1937: ZBW. 364. (K. CHRIST.)

S. DE RICCI: Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada. Vol. 3. Indices. New York, 1940: LAR 277.

V. VON VELDEKE: Die Bilder der Berliner Handschrift. Im Auftrag der Preuss. Staatsbibliothek bearbeitet von A. BOECKLER. Leipzig, 1939: ZBW 428. (K. PREISENDANZ.)

Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich. Teil I—II. Leipzig, 1938—1940: FDC 66.

B. WEISSENBORN: Der hallische Handschriftenschatz in Auswahl. Halle (Saale), 1939: ZBW 430. (C. WENDEL.)

Nyomdászattörténet, ősnymtatványkatalógusok.

„*Altmeister der Druckschrift*“ (Frankfurt, 1940): Ph 117. (H. H. BOCKWITZ: Gutenbergről A. RUPPEL, Ratdoldról R. DIEHL, Aldus Manutiusról W. OSCHILEWSKI, Schönspergerről, Miksa császár udvari nyomdászárol C. WEHMER, Peter Schöfferről G. MORI értekeznek.)

G. AVANZI: Le edizioni del secolo XV dei Fioretti di San Francesco. Indice bibliografico. Roma, 1940: B 96.

G. BAERSECKE: Vor- und Frühgeschichte des deutschen Schrifttums. Bd. I. Halle, (1940): Ph 185.

H. BARGE: Geschichte der Buchdruckerkunst von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. (1940): ABB 95. (HELWIG.)

K. F. BAUER: Aventur und Kunst. Bearbeitet von —. Frankfurt a. M., (1940): Ph 322. (F. A. HÜNICH.)

G. BIRKENFELD: Johann Gutenberg. Sein Leben und seine Erfindung. München—Berlin, 1939: ZBW 371. (A. BÖMER: a szerző nem ismeri az összes forrásokat, ezért beállításai sokszor elavulttan hatnak.)

D. BLAKEY: The Minerva Press, 1790—1820. London, 1939: LAR 36.

A. BLUM: The origins of printing and engraving. Trsltd. by M. H. LYDENBERG. New York, 1940: LJ 1080. (H. LEHMANN-HAUPT: szerző a francia könyvtárak anyagát jól ismeri, ami előnyösen érzeteti a hatását a könyvön. Amit a kínai és európai nyomdászat viszonyáról mond, L. szerint nem áll meg.)

M. BORRETTI: L'arte della stampa e le Biblioteche in Calabria Citra. Messina, 1939: B 208. (A. S.)

Buch und Schrift: Jahrbuch der Gesellschaft der Freunde des Deutschen Buchmuseums, N. F., Bd. I. (1938). Leipzig, 1938: LQu 149. (S. KRAMER.) — Bd. II. (1939—1940): Ph 5, 79.

Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs. Hrsgg. von der Preuss. Staatsbibliothek und von der Gesellschaft für Typenkunde. Bearb. von K. OHLY, E. v. RATH, C. WEHMER. Leipzig, (1940): Ph 322. (F. A. HÜNICH.)

N. D. EVOLA: Ricerche storiche sulla tipografia siciliana. Firenze, 1940: B 210. (M. CATALANO.)

D. FAVA: Manuale degli incunabuli. Milano, 1939: ABI 213.; FDC 72.

Gutenberg-Jahrbuch 1939. Mainz, 1939: ZBW 545. (W. MENN.)

H. JACKSON: The printing of books. New York, 1939: FDC 95.

W. JUNK: Die Historico-Bibliophilie. Den Haag, 1939: ZBW 537. (R. MUMMENDEY.)

E. KUHR: Alte finnische Drucke in der Universitätsbibliothek Greifswald. Greifswald, 1939: ZBW 422. (A. H.)

C. L. LANG: Die Zeitschriften der deutschen Schweiz bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. (1694—1798). Leipzig, 1939: FDC 72.; ZBW 174. (J. KIRCHNER.)

D. C. MCMURTRIE: Some facts concerning the invention of printing. Chicago, 1939: LAR 164.; ZBW 547. (C. WEHMER: a mainzi nyomdászati történetének előadásában a mű a Zedler-féle sémát követi. Forrásai általában nem a legjobb.)

D. MCMURTRIE: Wings for words: the story of Johann Gutenberg and his invention of printing. Chicago, 1940: LJ 914. (J. C. BAY.)

A. RUPPEL: Johannes Gutenberg. Sein Leben und sein Werk. Berlin, 1939: ABB 88. (HELWIG); Bü 158. (H. HAXEL: a Gutenberg-irodalomnak nagy nyeresége a könyv.); ZBW 369. (K. SCHOTTENLOHER.)

A. RUPPEL: Die Stadt Mainz und ihr grosser Sohn Gutenberg. Berlin u. Mainz, (1940): Ph 167. (H. B.)

A. RUPPEL: Die Technik Gutenbergs und ihre Vorstufen. Berlin, 1940: ABB 88. (HELWIG.)

V. SCHOLDERER: Hand list of incunabula in the National Library of Wales. 1940: LAR 277. (A. E.)

W. SCHÖNE: Der Aviso des Jahres 1609. Leipzig, 1939: ZBW 173. (J. KIRCHNER.) (Lásd ehhez HUBAY ILONA ismertetését: MKSzele 1940, 127.)

Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts — *Wiegendruckgesellschaft* —. Reihe A: Die Buchdruckerkunst des 15. Jahrhunderts. Bd. 31—32. Im Auftr. der Ges. unter redaktioneller Mitarbeit von J. BENZING hrsgg. von K. OHLY. Leipzig, 1937—1938. ZBW 141. (A. BÖMER.)

Lexikonok.

H. EHRENCRON-MÜLLER: Anonym- og Pseudonym-Lexikon. Kobenhavn, 1940: FDC 110.

Lexique international des termes universitaires. (London), 1939: ICI 143.

A. LUTHER: Deutsche Geschichte in deutscher Erzählung. Ein literarisches Lexikon. Leipzig, 1940: Bü 153. (W. ABENDROTH.)

SUPKA ERVIN.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Dercsényi: *La Bibbia di Demetrio Nekcsei nella Library of Congress in Washington.* L' A. pubblica due manoscritti del secolo XIV, aventi riferimenti ungheresi. L'uno si trova nella Morgan Library di New York ed è un frammento del *Leggendario illustrato della Vaticana* (Cod. Lat. 8541). La letteratura scientifica data l'esemplare della Vaticana intorno al 1360 e cerca il suo miniaturista fra i seguaci di Niccolò di Giacomo da Bologna. Dal punto di vista ungherese il codice è interessante soprattutto perché contiene leggende illustrate di San Ladislao, Sant'Emerico e San Gherado vescovo. Questi fogli della miniatura vennero eseguiti, secondo i critici ungheresi, da un miniaturista ungherese formatosi nella bottega bolognese. Le miniature del frammento di New York ci sono pervenuti tagliati e incollati in un codice di papiri del XVII secolo. La biblioteca di New York ha separato le miniature ed ha tentato di ricomporre le pagine a base della cornice decorativa delle miniature. I frammenti contengono 85 scene dalla vita di Cristo e degli Apostoli.

Dal punto di vista ungherese è molto più prezioso l'altro manoscritto, una Bibbia in due volumi del secolo XIV, conservata nella Library of Congress di Washington. La pagina della genesi della Bibbia è ornata di ricche miniature fra le quali si trova anche lo stemma del proprietario: due angeli tengono lo scudo argenteo, tagliato da due strisce nere, sopra le quali, in campo azzurro, sta un giovanetto vestito in rosso, con la spada in mano. Il proprietario dello stemma fu Demetrio Nekcsei, cancelliere di Carlo I, re d'Ungheria. Il suo stemma ci fu tramandato, fin' ora, soltanto attraverso sigilli. Il disegno e la rappresentazione del suo sigillo del 1327 concorda perfettamente con lo scudo miniato.

La Bibbia stessa contiene 156 iniziali in parte decorativi in parte continenti miniature. Fu eseguita nella bottega dei miniatori di Bologna. L'artista ornò soprattutto l'introduzione di San Girolamo ed i primi versi dei libri della Bibbia. Per il suo stile pittorico l'artista di questa Bibbia appartiene a quel gruppo di pittori bolognesi che rimane ancora abbastanza fedele ai modelli bizantineggianti. Un altro rappresentante di questo gruppo artistico è il manoscritto „*Decretorum volumen commentari*“ della Biblioteca Comunale di Siena che presenta affinità stilistiche tanto vicine al maestro della Bibbia del Nekcsei che dobbiamo supporre l'identità dei due maestri. Basta confrontare la miniatura „Cristo in trono“ sul frontespizio del codice senese con la stessa rappresentazione della genesi della Bibbia del Nekcsei. In base ad altri manoscritti prodotti dalla stessa bottega, ma soprattutto in base alla „*Matricola e Statuti dei Drappieri*“ del 1339 (Bologna, Museo Civico, ms. 86) possiamo fissare la data della Bibbia del Nekcsei nel terzo decennio del secolo XIV. Demetrio Nekcsei fu cancelliere del re Carlo I tra

gli anni 1316—1338, e come tale ebbe parte importantissima nelle riforme finanziarie ed economiche, e si deve soprattutto al sistema regale da lui introdotto se l'Ungheria poté elevarsi, sotto il regno di Lodovico il Grande, al posto grande potenza politica ed economica. In questi tempi all'Università di Bologna troviamo continuamente dagli studenti ungheresi, anzi due di loro, investono anche la dignità di rettore. Può darsi che il rettore degli anni 1316—17, un certo Niccolò di Dörögd, che, ritornato in patria, diventò l'ispano della capella reale, poi vescovo di Eger, fosse quello che richiamò l'attenzione di Demetrio Nekcsei sulla bottega bolognese di miniatori. La Bibbia rimase in Ungheria probabilmente fino al principio del secolo XVI. Secondo una nota della prima pagina, intorno al 1550 era in possesso di Zuleman, ambasciatore del re Ferdinando I. La nota racconta che i turchi avevano rapito quest'ambasciatore, e per ricompensarlo il re gli donò la Bibbia. La sorte posteriore della Bibbia ci è sconosciuta. Sappiamo solo che pervenne alla biblioteca americana da una collezione privata inglese.

Benché la Bibbia non sia un lavoro della pittura ungherese medievale, illustra chiaramente i fecondi rapporti culturali italo-ungheresi del secolo XIV e perciò è degna anche della nostra attenzione. Attesta, d'altra parte, la tesi che nella prima metà del secolo XIV i mecenati ungheresi si reclutano già non soltanto fra i membri della famiglia reale e dell'alto clero, ma nel loro novero troviamo anche laici nobili, le cui ordinazioni comportarono la formazione e lo sviluppo della miniatura ungherese nella seconda metà del secolo.

Béla Dezsényi: *Die Bibliographie der Zeitungen und Zeitschriften.*

— Der Titel einer neuen Veröffentlichungsreihe der Széchényi Landesbibliothek lautet: Bibliographie der periodischen Presse in Ungarn. Sie wird das Verzeichnis sämtlicher in Ungarn erschienenen Zeitungen und Zeitschriften enthalten von Beginn, also vom Jahre 1705 bis zur Gegenwart. Verfasser, der im Auftrage der Bibliothek die Herausgabe des Sammelwerkes besorgt, gibt im vorliegenden Aufsatz den Plan und die Grundsätze des Werkes bekannt. Die sechs ersten Bände der Bibliographie enthalten die periodischen Presseerzeugnisse des historischen Ungarns bis zum Jahre 1920, weiters diejenigen Rumpfungarns bis 1935. Drei weitere Bände umfassen die ungarischen Zeitungen und Zeitschriften der infolge des Friedensvertrags an Rumänien, an die Tschechoslowakei und an Jugoslawien angegliederten Gebiete. Der zehnte Band enthält die Bibliographie der ungarischen wissenschaftlichen Literatur über die periodische Presse und namentlich das Quellenverzeichnis zur Geschichte des Zeitungs- und Zeitschriftenwesens in Ungarn. Der elfte und die folgenden Bände geben die Fortsetzung der Bibliographie vom Jahre 1936 an, in der Weise, dass jeder Band das Titelverzeichnis von je einer fünfjährigen Periode in sich fasst.

Was die Methoden der Zeitungsbibliographie angeht, muss es bemerkt werden, dass der Begriff „Zeitungsbibliographie“ an sich schon einen Widerspruch enthält. Unter Bibliographie verstehen wir gewöhnlich eine Reihe von Büchertiteln, und die Anwendung derselben Bezeichnung für ein Verzeichnis von Zeitungen ist willkürlich. Ein Buch stellt ein abgeschlossenes Ganzes dar,

dagegen ist die Erscheinung der Zeitung in der Zeit verteilt, die Titelaufnahme könnte also eigentlich immer nur mit dem Eingehen derselben abgeschlossen werden. Im Laufe ihres Bestehens ist die Zeitung der fortwährenden Veränderung und Umgestaltung unterworfen, wie ein lebendiges Wesen. Demgemäss kann die Titelaufnahme des Buches mit der Personalbeschreibung, diejenige der Zeitung mit der Biographie verglichen werden. Die bibliographische Beschreibung einer Zeitung trägt stets einen erzählenden, epischen, historischen Charakter. Jede Titelaufnahme ist eine kleine historische Monographie, die vollständige Zeitungsbibliographie kommt einer kurzgefassten Geschichte der periodischen Presse gleich. Der bibliographischen Aufnahme eines Buches liegt im allgemeinen ein einziger Band, ja meistens nur dessen Titelblatt zugrunde; der Zeitungsbibliograph muss hingegen zu einer einzigen Titelbeschreibung eine Reihe von Zeitungsbänden aufmerksam durchlesen, da die für die Zeitung charakteristischen Angaben sich in jeder Nummer verändern können und es sind diese Angaben an den verschiedensten Stellen des Zeitungsblattes verstreut. Auch müssen bei der Anfertigung der Titelbeschreibungen viel öfter literarische Quellen herbeigezogen werden, als beim Buche. Auf diese Schwierigkeiten ist es zurückzuführen, dass weder die bibliographischen Handbücher, noch die bibliothekarischen Katalogisierungsordnungen genügsame Anweisungen zur Herstellung von Titelaufnahmen der Zeitungen und Zeitschriften enthalten. Es wird nicht einmal die Bibliographie der Zeitschriftenaufsätze von derjenigen der Zeitschriften selbst streng auseinandergehalten. Es ist selbstverständlich, dass Verfasser in seinem Artikel nur die letzteren, also die Bibliographie der Presseerzeugnisse selbst und nicht diejenige der Aufsätze — die ja gleich den Büchertiteln einmal erschienene Individualitäten darstellen — vor Augen hält.

Die Bibliographie der periodischen Presse in Ungarn teilt über jede Zeitung und Zeitschrift folgende Angaben mit:

1. Titel.
2. Untertitel.
3. Erscheinungsort.
4. Zeitpunkt der Gründung und des Eingehens.
5. Zeitangaben über vorübergehende Unterbrechung des Erscheinens.
6. Erscheinungshäufigkeit (Periodizität).
7. Namen der Schriftleiter.
8. Verlag.
9. Druck.
10. Format.

Die Reihenfolge der Angaben ist beständig, dermassen, dass der Wert einer jeden Angabe aus der Reihenfolge selbst verständlich wird. Fehlende, oder nicht ermittelbare Angaben fallen stillschweigend weg. Verfasser gibt genaue und ausführliche Anweisungen zur Ermittlung und zur Anführung der einzelnen Angaben.

Bemerkungen über Sonderfälle — solche kommen bei der periodischen Presse des öfteren vor — folgen am Ende jeder Beschreibung in einem besonderen Anhang. Es wird ebenfalls im Anhang vermerkt, wenn ein Blatt als

Beilage oder Nebenblatt eines anderen erscheint, oder wenn sich mehrere Blätter zu einem neuen vereinigen. Zuletzt wird der Standort der Zeitung angegeben, im Falle dieselbe in der Sammlung der Széchényi Landesbibliothek nicht zu finden ist.

Die einzelnen Bände der Bibliographie enthalten in ihrem Hauptteil die in der angeführten Weise verfertigten Titelbeschreibungen in alphabetischer Reihenfolge. Da die Zeitungen und Zeitschriften viel enger an ihr Erscheinungsort gebunden sind, als die Bücher, muss in ihrer Gruppierung auch der topographische Gesichtspunkt zur Geltung kommen. Es wird also jeder Band mit einem geographischen Anhang ergänzt, worin die Zeitungen in der alphabetischen Ordnung der Erscheinungsorte angeführt werden. Ein weiterer Anhang enthält das systematische Verzeichnis der Presseerzeugnisse, wo die einzelnen Organe in die entsprechenden Fachgruppen geordnet zu finden sind. Schliesslich wird ein jeder Band mit einer historischen Einleitung beginnen, worin in kurzgefasster Gesamtdarstellung das Verhältnis des Zeitungswesens zur historischen, politischen, wirtschaftlichen und geistigen Entwicklung im allgemeinen erörtert wird. Wie bereits gesagt, ist die Zeitungsbibliographie stets eine aus kleinen Monographien bestehende Zeitungsgeschichte. Die in der *Bibliographie der periodischen Presse in Ungarn* zum ersten Male unternommene vollständige Beschreibung sämtlicher ungarischer Zeitungen und Zeitschriften stellt also zugleich ein unentbehrliches Quellenwerk zur langersehnten, gross-angelegten und nach modernen Methoden bearbeiteten Geschichte des ungarischen Zeitungs- und Zeitschriftenwesens dar. Dieser historischen Aufgabe wird besonders in den geschichtlichen Einleitungen der einzelnen Bände Rechnung getragen.

Es wurden zur gleichen Zeit mehrere Bände der Bibliographie in Angriff genommen und deren zwei, nämlich *Das erste Jahrhundert des ungarischen Zeitungswesens (1705—1805)* und *Die ungarische Periodische Presse unter der rumänischen Herrschaft* sind bereits erschienen; ein dritter — *Die ungarischen Zeitungen und Zeitschriften in den Jahren 1911—1920* — befindet sich im Druck. Die Absicht des Verlegers wie des Herausgebers ist, die einzelnen Bände in kurzen Abständen einander folgen zu lassen. Dies entspricht auch den Interessen der Széchényi Landesbibliothek, da die Titelaufnahmen der Bibliographie zugleich als Titeldrucke zur Erneuerung des veralteten Zettelkatalogs der Zeitungssammlung verwertet werden. Die bibliographische Arbeit wird demassen in den Arbeitsgang der Bibliothek und namentlich der Abteilung für periodische Presse eingeschaltet.

Ilona Berkovits: *Les „prétendus“ miniaturistes du roi Mathias. — Réponse à Paul Gulyás.* Dans son article paru dans le premier numéro de cette année du Magyar Könyvszemle Paul Gulyás prétend que les deux miniaturistes du roi Mathias, Blandius et Cattaneo, supérieur de l'abbaye de Madocsa (cité comme „miniators“ par les sources contemporaines) ne peuvent être considérés comme enlumineurs, car, à cette époque, le mot miniator ne signifiait pas miniaturiste, mais rubricator, emendator, c'est-à-dire une personne ayant une culture philologique. En citant des chartes médiévales, des glossaires de manuscrits et des signatures d'artistes, l'auteur apporte la preuve

que, dès le XIIIe siècle et peut-être même avant cette époque, en Italie, le mot „miniator“ signifiait enlumineur, la „miniatura“ miniature et le verbe „miniare“ voulait dire décorer un manuscrit avec des miniatures. De sorte que Blandius et Cattaneo doivent être considérés quand même comme des enlumineurs.

Dans le même article Paul Gulyás nie l'identité de Felix Petancius avec Felix Ragusanus, identité démontrée par Mme Berkovits dans un article antérieur (Felice Petanzio Ragusino capo della Bottega di miniatori di Mattia Corvino. op. cit.) dans lequel elle développe la thèse de P. Matkovics, de H. Ankwicz von Kleehoven, de Florio Banfi, et de Tibor Kardos, et prouve en même temps, à base de l'étude critique et stylistique des oeuvres de l'atelier du miniator de Bude, que Felix Petancius Ragusanus doit être considéré comme maître de Cassien de la Bibliothèque Nationale de Paris. Dans une critique détaillée l'auteur réfute le point de vue de Gulyás relatif à l'identité de ces deux personnes.

Andreas von Harsányi: *Deutsche Bibliotheken.* — In der Aufsatzreihe über die grossen deutschen Bibliotheken werden nun die Sächsische Landesbibliothek in Dresden und die Preussische Staatsbibliothek in Berlin behandelt. Neu in Angriff genommene Verwaltungsarbeiten, neu angelegte Katalogen und neue Bibliographien werden besprochen, sowie die statistischen Angaben von den Jahren 1938—1941. über Gesamtbestand, Ausgaben und Benutzung der Bibliotheken miteinander verglichen. — Bei der Preussischen Staatsbibliothek wird es als eine grosse Leistung betrachtet, dass die mit der Staatsbibliothek verbundene wichtige Gemeinschaftsunternehmungen weitergeführt worden sind, wobei die an die Staatsbibliothek angegliederte Reichstaustauschstelle mit dem Auskunftsbureau und Beschaffungsamt der deutschen Bibliotheken durch ihren kriegswichtigen Leistungen besondere Bedeutung erlangt haben; bei der Sächsischen Landesbibliothek wird dagegen die Fortsetzung der Veranstaltung der berühmten Bücherausstellungen auch während des Krieges in erster Linie betont. — Der Verfasser sieht in diesen Angaben ein Beweis dafür, dass in den Deutschen Bibliotheken in diesen Jahren (1938—1941) — trotz des Krieges, der besonders einen Personenmangel mit sich brachte — der Betrieb aufrecht erhalten und eine schöpferische bibliothekarische und wissenschaftliche Arbeit geleistet worden ist.

Paul Szentkúty: *Buchstabenästhetik.* Bei der Übernahme der lateinischen Buchstaben, der *Antiqua*, als Ausdrucksmittel der ungarischen Sprache in der Buchdruckerei, bereitete die äusserst häufige Interpunktion die grössten Schwierigkeiten. Die lateinischen Lettern mussten der von jedem europäischen Idiom abweichenden Spracheigenheit, der spezifischen Orthographie und dem eigentümlichen Interpunktions-System der ungarischen Sprache angepasst werden. Dieses Ringen um ästhetischen Ausdruck und um die stylgemässe Einverleibung der riesigen Menge der über dem Buchstaben stehenden Punkte und Striche, dauert noch heute in der ungarischen Druckerei an. Das Druckbild des ungarischen Textes ist vor Allem durch diesen überaus hohen Prozentsatz (18%), der mit Komma versehenen Vokale bedingt. Die glücklichsten Lösungen dieses Problems brachten die beiden ausgezeichneten ungarischen Buch-

drucker NIKOLAUS KIS VON TÓTFALU (1650—1702.) und SAMUEL FALKA VON BIKFALVA (1766—1826.). Es wäre angebracht, wenn die heutige ungarische Buchdruckerei um vorbildliche Buchstaben zu diesen grossen Meistern zurückgreifen würde.

Lajos Szimonidesz: *Prophetien des Nikolaus Drabicius und ihre Teilausgabe in ung.-lateinischer Sprache.* Die ungarischen Bibliographien registrieren die Werke des Nikolaus Drabicius und ihre von Joh. A. Comenius veranstalteten lateinischen Ausgaben nicht in voller Folge, so werden diese an der Hand des Kvacala'-schen Comenius Werkes nachgetragen. Auch wird es festgestellt, dass der Prozess gegen Nikolaus Drabicius wesentlich ein Zensurprocess war, dass Drabicius auf Grund des *Lux e tenebris* verurteilt wurde, bei der Exekution aber nicht ein Exemplar des *Lux e tenebris*, sondern ein ung.-lat. zweisprachiges Heftchen mit ihm verbrannt wurde, somit eine solche Teilausgabe seiner Prophetien auch erschienen und in den ungarischen und slovakischen Bibliographien nachzutragen wäre.

TARTALOM.

	Lap
Dercsényi Dezső: NEKCSEI DÖMÖTÖR bibliája a washingtoni Library of Congress-ben	113
Dezsényi Béla: Sajtó és könyvészet	126
Berkovits Ilona: MÁTYÁS király „állítólagos“ miniátorai	153
Harsányi András: Német könyvtárak	162
Szentkúty Pál: Betű-esztétika	167
Szimonidesz Lajos: DRABIK MIKLÓS próféciái és egy magyar-latin kiadású részletük	176
Kisebb közlemények: SZIMONIDESZ LAJOS: Mihály sárvári evang. iskola- mester és Somogyi Péter írásai. — SZIMONIDESZ LAJOS: A puchói nyomda. — SUPKA ERVIN: Újabb adalékok az 1848/49. évi hírlap- irodalom könyvészetéhez. — SZEKERES MARGIT: Ismeretlen magyar- országi hírlapok, vicclapok, szemlék az Országos Széchényi Könyv- tár hírlaptárában. — SZEMZŐ PIROSKA: Kossuth Pesti Hírlapjának változatai. — WALDAFFEL IMRE: Magyar vonatkozás egy XVIII. századi német bibliografusnál	182
Ismertetések: A világirodalom remekei képekben. Az Orsz. Magyar Szépm. Múzeum kiállítása 1941. nov. — 1942. ápr. (Ism. DOMÁN ANDREA.) — FRITZ HOYER: Einführung in die Papierkunde. (Ism. GRONOWSKI IVÁN.) — VIKTOR THIEL: Geschichte der Papier- erzeugung im Donauraum. (Ism. GRONOWSKI IVÁN)	198
Folyóiratszemle 1940. II. rész. Összeállította SUPKA ERVIN	209
Résumé — Inhaltsangabe	230

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

GANZ ÉS TÁRSA

VILLAMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KÖBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SÜRGÖNYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvtárak

A Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-könyvtárban

Könyvtáraink a modern könyvtárak összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezek segélyével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a polcok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a polcok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

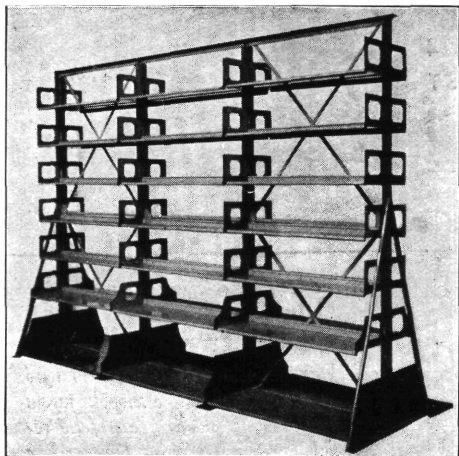
A vasállványok különösen rakétárszerű könyvtárak építkezésénél alkalmazhatók igen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbenső födémek ilyenkor dróttüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket hordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél helyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

A polcok háromféle alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.
2. A mozgatható polcok mélysége:
  - 21·5 cm.
3. A közép- és kislakú könyvek részére

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártanak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcsó! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

K é t o l d a l ú á l l v á n y

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Kötet számára
Országos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. . . kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt. .... „	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt. .... „	40.000
Székesfővárosi könyvtár	400.000
Kegyess Tanítórend könyvt. .... „	90.000
Székesfőv. pedagógiai könyvt. .... „	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt. .... „	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvt. .... „	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt. .... „	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. „	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. . . „	45.000
Műegyetem közgazd. szemin. áonyvt. . . „	10.000
Ciszterciatárrend főgimnáziuma könyvt. . . „	4 000
Kir. M. Pázmány Péter Tud.-egyetem . . „	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	„ 400.000
---------------------------------	-----------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban. Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen.

Új sorozat!

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

- I. 1939. Aachs—Bálint. 1248 hasáb.
- II. 1940. Bálint—Berényi. 1272 hasáb.
- III. 1941. Berényi—Bredeczky. 1271 hasáb.

Ára kötetenként 50 pengő.

Most jelent meg!

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve I.

Budapest, 1941.

Ára 40 pengő.

Radó Policarpus:

Index codicum manuscriptorum liturgicorum regni Hungariae.

Budapest, 1941. 8°, 62 lap.

Ára 5 pengő.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
(Sajtó alatt.)

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

LXVI. ÉV.

HARMADIK FOLYAM 1942. JÚL. — SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1942. évi folyam * III. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MŰZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1942

Zolnai Klára:

**Bibliographia bibliothecae regis
Mathiae Corvini.**

Budapest, 1942. 8°, 160 lap.

Ára 10 pengő.

Dezsényi Béla:

Sajtó és könyvészet.

Budapest, 1942. 8°, 34 lap.

Ára 2 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

NÉMET KÖNYVTÁRAK.

4. München, Bayerische Staatsbibliothek.

A müncheni *Bayerische Staatsbibliothek* 1890-ig a Német-birodalom legnagyobb könyvtára volt. Akkor megelőzte a berlini *Preussische Staatsbibliothek*. Ez a helyzet ma is, amikor a *Bayerische Staatsbibliothek* kétmilliókétszázézeres állományával a Birodalom második legnagyobb könyvgyűjteménye. Tartanak azonban Münchenben attól, hogy egy hellyel még hátrább szorulnak és a lipcsei *Deutsche Bücherei* fog Berlin után következni. Ez valóban hamarosan be is fog következni. Az ok a gyűjtőkörök különbözőségében rejlik. A lipcsei *Deutsche Bücherei* a német nemzeti könyvtár, s mint ilyen, láttuk a róla szóló beszámolóban, gyűjti a teljes németnyelvű nyomtatványanyagot. A *Bayerische Staatsbibliothek* gyűjtőköre ezzel szemben különböző szempontok szerint korlátozva van.

Ha végig kívánjuk kísérni a *Bayerische Staatsbibliothek*ekben egy könyv útját attól a pillanattól, hogy bekerül a könyvtár épületébe, addig, amíg az olvasó kezébe juthat, legelőször természetesen a *Szerzeményszályon* találkozunk vele.¹

A könyvtár anyagának igen jelentős részéhez kötelezpéldányszolgáltatás útján jut. Az 1860. évi bajor kötelezpéldánytörvény a bajorországi kiadókat (nem a nyomtatókat!) a nyomtatványok 2—2 példányának beküldésére kötelezi. Ez a törvény ma is érvényben van. A beérkező két példányból egyet a könyvtár saját állományába sorol be, a másikat pedig előre megállapított — részben földrajzi, részben tudományszak szerinti — kulcs szerint elosztja a három bajor egyetemi könyvtár (München, Erlangen, Würzburg) között. Az állam és a párt hivatalos kiadványai az

¹ Ezúton mondunk köszönetet DR. ERNST MEHL főkönyvtárnok úrnak, aki több délelőttön keresztül lekötelező szívességgel vezetett végig a könyvtáron és ismertetett meg annak berendezésével és rendszerével.

egész Birodalomból az illető hatóságoktól közvetlenül jutnak a könyvtárhoz. A német könyvtárak állományát nagymértékben gyarapító és a nálunk is jól ismert *Reichstauschstelle* természetesen Münchennek is bőven juttat nyomtatványokat. Az ellenszolgáltatás nélküli állomány-növeléshez nagyobb mértékben hozzájárul még a Bajor Tudományos Akadémia is. Ennek az 1758-ban alapított intézménynek a *Bayerische Staatsbibliothek* régtől fogva hivatalos könyvtára. Éppen ezért azok a cserepéldányok, amiket az Akadémia a világ minden részébe szétküldött kiadványaiért kap, ide kerülnek. Ezen az úton a müncheni könyvtár évi több ezer márka értékű nyomtatványhoz jut, köztük igen sok magyar nyelvűhöz is. Ajándék — magánosoktól és intézményektől egyaránt — olyan sok érkezik a könyvtárhoz, hogy nyilvántartásukra egész rendszert kellett kidolgozni. Ez elsősorban is egy cédulákból álló *Schenkerkatalog*ot jelent. Minden cédula fején az ajándékozó neve, állása, címe és egy szám áll, azután következnek sorban az ajándékozott könyvek az ajándékozás dátumával együtt. Ha a dátum alá van húzva, az annyit jelent, hogy az ajándékot külön levélben megköszönték. Az a szám, ami a *Schenkerkatalog* céduláján a név mellett áll, belekerül az ajándékozott könyvbe. Van azután egy könyvecske, amely a számok sorrendjében tartalmazza az ajándékozókat. Így a könyvben található számról az ajándékozó egyszerűen visszakereshető.

Régi eredetű és ajándékozások által keletkezett fölöspéldányanyagát cseréli a könyvtár más könyvtárakkal. Egészen nagyszabású duplumcserét bonyolítottak le a müncheniek a bécsi *Nationalbibliothek*ekkel.

A Bajorországon kívül megjelent — tehát kötelezpéldány-szolgáltatás útján be nem érkező — nyomtatványok legnagyobb részét vétel útján szerzi be a könyvtár. A Németországban megjelent könyveket müncheni könyvkereskedők, a külföldiek közül a franciákat és olaszokat a frankfurti *Auffarth*, a többieket pedig a lipcsei *Harrassowitz* szállítja. Münchenben lehetőleg minél több könyvkereskedést hív fel a könyvtár szállításra. Körülbelül 90 kereskedő közül 30-cal áll a könyvtár üzleti összeköttetésben; a szállítás az egyes kereskedők között kialakult gyakorlat alapján általában szakok szerint oszlik meg. A könyvkereskedőktől való vásárlásra egész nagyszabású apparátus szolgál. Ezzel összefügg a *Bayerische Staatsbibliothek* amaz érdekessége, hogy növedék-

naplója nem könyvből, hanem cédulákból áll. A munka rendje az, hogy a *Deutsche Bücherei* által kiadott napi nemzeti bibliográfiából kivágnák a megrendelni kívánt címeket és cédulákra ragasztják. Azért a napi és nem pl. a heti bibliográfiából, mert a napi bibliográfia nem szakok, hanem *kiadók* szerint csoportosítva hozza a címeket, így pedig egy pillantással meg lehet állapítani, hogy milyen kívánt mű jelent meg bajor kiadó kiadásában, amit tehát nem kell megrendelni, mert kötelepéldányként be fog érkezni. A felragasztott címekről két megrendelőlapot állítanak ki. A megrendelőlapok előre kinyomott nyolcadrét cédulák. Az egyik megrendelőlap kimegy a könyvkereskedőhöz, a másik abc-rendben a Szerzeményosztályon marad a könyv beérkeztéig. Akkor eldobják. A felragasztott címeket is abc-rendben összegyűjtve külön őrzik — a rendelés napját a megrendelőlap kitöltésekor rávezetve —, a nyomtatvány beérkeztekor pedig a szállítás napját is feljegyezve beosztják a már beérkezett könyvek cédulái közé. Ez a beosztás egyenlő tulajdonképpen a növedéknaplóba való bevezetéssel. A sorozatos műveknél az eljárás kissé módosul. Itt nagyobb cédulák vannak és a végleges bevételezés az új kötetnek a sorozat cédulájára való rávezetésével történik. A sorozatokat és folytatásokat illetőleg az a könyvtár gyakorlata, hogy azokat nem is rendeli minden egyes új kötet megjelenésekor külön, az első rendelés az egész sorozatra vagy folytatásra érvényes; a Szerzeményosztály ezeknél csak reklamálja az újonnan megjelent, de le nem szállított köteteket.

A könyvkereskedők számlájukat két példányban kiállítva küldik be a könyvtárnak. Egyiket a Szerzeményosztály évenként és kereskedőnként bekötve megőrzi, másikat a szállítás megtörténeke igazolásával a pénztárhoz küldi. A számlaűrlapokat az egyöntetűség kedvéért a könyvtár maga bocsátja a kereskedők rendelkezésére, egyszerre nagyobb mennyiségben. Külön megállapodás van a könyvtár és a kereskedők közt a számla kitöltésére és a szállítás módozataira vonatkozólag. Ilyen például az, hogy a számlán önálló és sorozatos művek egymástól elválasztva, külön csoportosítva, egyes csoportokon belül betűrendben tüntetendők fel; sorozatos művek a sorozatcím alatt veendőek fel; ha a szállítás nem követheti azonnal a rendelést, akkor az az ok megjelölésével azonnal közlendő a könyvtárral. A rendelések a címnek a nemzeti bibliográfiából történő kivágása és cédulára való fel-

ragasztása után azonnal történnek, tehát kevés kivétellel még aznap, amikor a bibliográfia napi kiadása megérkezik. A rendelések gyors lebonyolítása érdekében minden könyvkereskedő címevel előre kinyomott borítékok is készen állanak.

A *Bayerische Staatsbibliothek*nek könyvvásárlásra kb. évi 140.000 márka fedezete van. Ebből 25.000 márka kéziratokra megy, 5000 a Zeneosztály, 2000 a Térképosztály beszerzéseit fedezi. A Nyomtatványosztály könyvbeszerzéseire tehát 100.000 márkán felüli összeg fordítható. Ennek az összegnek csupán kb. 25%-a jut természettudományi művekre, a túlnyomó többség a szellemtudományoké. Ennek magyarázata mindenekelőtt az, hogy Münchennek két olyan jelentős könyvtára van, amely szinte kizárólagosan, vagy túlnyomórészt természettudományi jellegű. Egyik a *Bibliothek der Technischen Hochschule* (200.000 kötet), másik a *Bibliothek des Deutschen Museums* (több mint 215.000 kötet). Ezenkívül az egyetemnek van egy külön orvosi olvasóterme, ahol az egyetemi könyvtárnak és az Orvosegyesületnek összesen 230.000 orvostudományi szakmunkája áll az olvasók rendelkezésére. A *Bayerische Staatsbibliothek* vásárlásai 1941-ben szakok szerint így oszlottak meg (a 25%-nyi természettudományi munkán kívül): történelem 18.000, művészet 16.400, jog- és államtudomány 10.500, nyelv- és irodalomtudomány 10.000, általános művek 13.700, új szépirodalom 4700, teológia 4300, nemzetgazdaság 2000, XV—XVII. századi nyomtatványok 2200, filozófia és pedagógia 1000 márka (kerek számokban).

A vásárlás, ajándékozások és kötelempéldányszolgáltatás útján történő teljes évi gyarapodás átlagosan évi 35—40.000 bibliográfiai kötet. Az új szerzemények beérkezésük után a főigazgató elé kerülnek, aki minden új könyvet látni kíván. Ezután a könyvek a közönség előzetes megtekintésére egy hétig kiállítva fekszenek. Az értékeesebb tudományos műveket külön állítják ki és csak szakembereknek bocsátják rendelkezésére. A kiválasztás mind a könyveket, mind a betekintésre engedélyt nyerő személyeket illetően teljesen egyéni. Azokat a műveket sorolják ebbe a csoportba, amelyekről nagyjából előre tudják a Szerzeményosztályon, hogy van számukra érdeklődő. Az érdeklődő viszont nemcsak akadémiai tag vagy professzor lehet, hanem egyetemi hallgató is.

Mint mondtuk, a *Bayerische Staatsbibliothek* inkább a szellemtudományokra veti a fősúlyt. Egyébként általában gyűjti

a lehetőséghez képest a teljes németnyelvű irodalmat, az idegen nyelvűek közül az alapvető munkákat. Folyóiratoknál ugyanez a helyzet. Újságok közül gyűjti az összes bajorokat és egy sereg jelentőset a többiek közül, nemcsak németországit, hanem külföldit is. A háború előtt itt volt például a londoni *Times* egyik legteljesebb sorozata. A Zeneosztály számára egyaránt gyűjtenek kótványokat és zenei kézikönyveket. Egyébként csak olyan nyomtatvány tartozik a könyvtár gyűjtőkörébe, amely valamilyen módon eladásra kerül. Tehát például a színházi műsorok *igen*, gyászlapok, kereskedelmi nyomtatványok és egyéb eladásra nem kerülő körlevelek viszont *nem*.

A Szerzeményosztályról az új nyomtatvány a *Katalogizálás*-hoz kerül. Ha sorozat vagy folytatás, akkor a nagy katalógusterembe hozzák, ahol az illetékes tisztviselők rávezetik az új kötetet a sorozat vagy folytatás lapjára és elkészítik utalólapjait. Az önálló művek az ú. n. Titeldruckstelle-be kerülnek, ahol kikeresik, kivágják és felragasztják az illető mű címléírását, mégpedig németnyelvű nyomtatvány esetében a lipcsei bibliográfiából, idegennyelvűeknél pedig a Berliner Zetteldrucke-ból.

A könyvtár *főkatalógusa* 1840-től való. Addig könyvkatalógusa volt, amit 1803-ban fektettek fel, amidőn 150 bajor kolostor és egyházi alapítvány szekularizálásakor azok könyvállománya Münchenbe került. A könyvkatalógus azonban, ellentétben más hasonló katalógusokkal, tiszta és betoldások nélkül való. Az új szerzeményeket ugyanis külön lapokra vették fel és ezeket külön rendezték. E pótlásokból nőtt azután ki egy újabb átkatalogizálás alkalmával (amire egy másik százazres gyarapodás adott okot) a ma is használatos, negyedív nagyságú lapokból álló *főkatalógus*.

A könyvek számozása csak 1935 óta kurrens, mégpedig évenként újra kezdődő, tehát minden jelzet tartalmazza az esztendő is. 1935 előtt a múlt század elejéről való, teljesen egyéni bajor szakrendszer szerint történt a számozás. E rendszer 12, nem egészen következetesen megállapított, főcsoportot és ezeken belül 200, gondosan elválasztott, szakcsoportot különböztet meg. A szakokon belül az egyes művek szerzők szerint, betűrendben következnek. Ennek eredménye azután az, hogy a gyarapodás folytán a jelzetek számai egészen cifra exponenseket kapnak. (Ugyanezzel találkozunk a *Széchenyi Könyvtár* régi katalógusánál is.)

Érdekes megemlíteni, hogy az 1803-i átkatalogizálás után a müncheni könyvtár történetében nevezetes MARTIN SCHRÖTTINGER azt javasolta, hogy az egyes szakokon belül *numerus currens* szerint következzenek a könyvek, hogy így a gyarapodást egyszerűen lehessen beosztani és jelzettel ellátni. SCHRÖTTINGER javaslatát akkor nem méltatták figyelemre, kívánsága csak a világháború után teljesült. 1935-ig minden szaknak külön kurrens számozása volt — ez volt SCHRÖTTINGER eredeti javaslata —, s mint mondtuk, 1935 óta van egységes kurrens számozás.

Említsük meg, hogy ugyanilyen szakrendszert több más könyvtár is követ, így például Karlsruhe (*Badenische Landesbibliothek*), Bécs (*Nationalbibliothek*) és az *Országos Széchényi Könyvtár* is.

A *Bayerische Staatsbibliothek*nek e főkatalógusán kívül van *helyrajzi repertórium*a is, ami — a szakrendszer miatt — néha az olvashatatlanságig tele van betoldásokkal. A könyvtár *szak-katalógusa* földrajzi-történelmi. A többi szakok szerint a mostani háború után kívánják kibővíteni. A meglévő szakkatalógus is azonban — természeténél fogva — olyan, hogy kivétel nélkül minden nyomtatványt be lehet osztani, csak éppen földrajzi vagy történelmi szempont szerint. Így vegyünk például egy közigazgatási jogi munkát. *Közigazgatási jog* alatt nem találhatjuk meg, mert ez sem nem földrajzi, sem nem történelmi fogalom. De a könyv előfordul a katalógusban, talán nem is egyszer, mert be van osztva amaz *ország*nál és annál a *kornál*, amelynek közigazgatási jogát tárgyalja.

A szakkatalógus lapjai fasciculusokban vannak elhelyezve. Egy fasciculuson belül a lapok a könyvek megjelenésének időrendjében és nem betűrendben következnek. Ennek megvan a maga hátránya persze, de megvan az a nagy előnye is, hogy a kutató, témáját illetőleg, készen kapja egy-egy kornak vonatkozó könyvészetét, a régebbit vagy a legújabbat, már amelyik érdekli. A fasciculusoknak is van jelzete, egy betű és egy szám. Ezek betűrendes mutatóba vannak felvéve.

Jegyezzük meg, hogy *Magyarország* irodalmának fasciculusa közvetlenül *Ausztriáé* után következik, ami, tekintve a szakrendszer régi voltát, érthető is. A lapok azonban, mivel *feltűnően sok magyarnyelvű és magyar vonatkozású nyomtatvány van*, nem keverednek idegen művekével. Önálló, igen vaskos fasciculusa

van pl. *Budapestnek és a PETŐFI-irodalomnak*. Erdély, *Siebenbürgen* címszó alatt, külön földrajzi egységként szerepel, szintén tekintélyes mennyiségű anyaggal. A legújabb tudományos és szép-irodalmat tekintve is nagyszámú magyar anyag egyenként vagy kisebb tételekben került a könyvtárba. Nagyobb zárt gyarapodásról a könyvtárban nem tudnak.

Még egy másik speciális katalógusa is van a könyvtárnak. Ez egy *biográfiai utalókatalógus*. Ebbe belekerül mindenki, akiről a könyvtárban biográfiai vagy biográfiai jellegű munka található. Említsük meg, hogy *Mátyás királyunkról* igen szép számmal láttunk cédulákat.

Mindezeket az olvasóközönség csak külön engedéllyel használhatja. Az engedély megszerzése persze nem kérdés és minden komoly kutató megkapja azt. Általában az olvasóközönség egy külön katalógust használ, amely a könyvtáráépület bejáratához s a kölcsönzőhelyiséghez közel esik. Itt nemzetközi méretű cédulákon 1911-től való *szerző*-, ugyanattól az évtől való *Schlagwort*-, azonkívül *világháborús és forradalmi idők* katalógusa használható.

Katalogizálás után az újonnan beérkezett könyvek közül a fűzött kötés alá kerülnek. Szabály az, hogy *mindent kötnek*, kivéve azokat a kisebb jelentőségű bajorországi vidéki újságokat, amelyek a helyi vonatkozású híreken kívül ugyanazt tartalmazzák, mint a nagyvárosi lapok. Ezeket keresztkötés alatt őrzik. A könyvtárnak van saját könyvkötőműhelye, itt azonban csak kéziratokat vagy ritkaságokat kötnek és javítanak. Ami ezen felül van, azt városi könyvkötők végzik. A könyvtár elve, hogy lehetőleg München minden könyvkötőiparosának egyenlő mértékben juttasson munkát.

Kötés után a könyv megkapja végleges helyét a raktárban. A körülbelül száz év előtt épült könyvtáráépületben már akkor bizonyos mértékben modern megoldást találtak a könyvek elhelyezése tekintetében. Kétemeletes, galériás megoldás volt ez, azzal az előnnyel, hogy a legfelső polchoz sem kellett létra. Addig jó volt ez a rendszer, amíg azokban a termekben, ahol a falak mellett a polcok állottak, a terem közepén tisztviselők és kutatók dolgoztak. Lassan azonban egyrészt külön helyiségek kellettek a tisztviselők és kutatók számára, ezért több terem ki kellett üríteni, másrészt annyira szaporodtak a könyvek, hogy a falak mel-

letti polcokra már nem fértek. Ekkor kerültek szekrények a termek közepére is, ami két hátránnyal járt: egyrészt a termek közepére nem lehetett galériát szerkeszteni, tehát mégis szükségessé vált a létrák használata, másrészt — igen nagy költséggel — meg kellett erősíteni az egyes emeletek mennyezetét. És még így sem fértek el az új könyvek, hiszen a kezdeti évi ötezres gyarapodás hamarosan ötszörösére emelkedett. Már a világháború előtt új épületet akartak emelni, de a háború miatt nem lett belőle semmi. A legutolsó évek hozták csak meg a megoldást, mégpedig oly módon, hogy egy szárnyat egész magasságában átépítettek vasállványrendszerű raktárhelyiséggé. Az újrendszerű raktárnak 12 emelete van és a kölcsonzóval pater-noster-lift köti össze.

A folyóiratteremben ma 3—4000 folyóirat legutolsó évfolyama áll az olvasók rendelkezésére. A háború előtt persze jóval több volt. Katalógusa kombinált *cím- és Schlagwort*-katalógus. Ezenkívül van még egy külön katalógus a tisztviselő számára. Ez *kardex*-rendszerű fémkatalógus, amit általában csak gyári kartotékok számára szoktak használni. Pontos ismertetése hosszadalmas lenne, legyen elég annyi, hogy áttekinthetősége elsőrangú és ennél a katalógusnál, amely éppen az ellenőrzés célját szolgálja, ez a lényeg.

A *Bayerische Staatsbibliothek Kézirattára* a leggazdagabb az összes németországi könyvtáraké közt. Anyagának legnagyobb része természetesen egyházi jellegű és az 1803-as szekularizálás alkalmával került a könyvtár birtokába. A kb. 50.000 kéziratot magába foglaló gyűjteményhez hatalmas kézikönyvtár járul, amely a szokásos kéziratári segédkönyveken kívül gondosan összeválogatott történelmi és egyháztörténelmi gyűjteményt is tartalmaz. Külön olvasóterme van, katalógusa ú. n. *Kreuzkatalog*, tehát egyesített betűrendes név-, (cím-) és *Schlagwort*-katalógus.

A könyvtár kótagyűjteménye főleg régi anyagáról nevezetes. Állománya kb. 5000 kézirat, 100.000 kóta és 15.000 elméleti mű. A Térképtárban kerek 60.000 térképet őriznek, mégpedig fektetve (tehát nem úgy, mint a drezdai Landesbibliothekban, ahol vízszorra húzva, felfüggesztve tartják őket).

A könyvtár olvasótermében, amelynek 10.000 kötetes kézikönyvtára (betűrendes és *Schlagwort*-katalógussal) és *reference*-szolgálat (külön kis bibliográfiai kézikönyvtárral) van, 130 kutató talál egyszerre munkahelyet. Raktári könyvet közönséges

kölcsönzőlappal kell kérni „olvasóterem” megjegyzéssel. *Napijegy* ára 10 Pfennig, *olvasójegy* egy évre 5 márka, egy hónapra 1 márka; *kölcsönzőjegy* ennek kétszerese. A kölcsönzőjegy váltásánál a nem állami tisztviselő 20 márka betétet ad, egyéb jótállás nem szükséges. A Münchenen kívüli kölcsönzést illetőleg a szabály az, hogy Bajorországon kívül csak könyvtáraknak kölcsönöznek, azoknak is csak akkor, ha a keresett mű egy más kisebb könyvtárban sincsen meg. Ezzel a kisebb könyvtárak forgalmát kívánják növelni, Münchent pedig kímélni és tehermentesíteni. Bajorországon belül közvetlenül postai úton kölcsönöznek magán-személyeknek is, elsősorban vidéki lelkészeknek, tanároknak, tanítóknak, orvosoknak. Szabály még az is, hogy *helybe* szépirodalmat szórakoztatásra nem kölcsönöznek. Megokolás: a *Bayerische Staatsbibliothek* nem kívánja állami eszközökkel rontani a sok kis müncheni kölcsönkönyvtár üzletét. Megjegyezhetjük még, hogy a térítvények két szelvényét kölcsönzők és *jelzetek* szerint csoportosítják, tehát nem úgy, mint az általában szokásos: kölcsönzők és *szerezők* szerint. Néhány adat még az 1941. évről: a helyben olvasók száma 41.681, használtak 34.017 nyomtatványt és 3913 kéziratot, a kölcsönzők száma 2025, kölcsönöztek 52.731 kötetet.

A könyvtár személyzete: 26 tudományos képesítésű, 24 érettségizett, 7 alsóbbfokú tisztviselő és 22 raktári alkalmazott; ezeken kívül még 27 szerződötett — többségükben érettségizett — alkalmazott és 10 munkás.

Emlékezzünk meg még arról is, hogy a *Bayerische Staatsbibliothek*, több más nagy könyvtárhoz hasonlóan évenként kiállítást rendez. 1941-ben „A német Elsass” volt a kiállítás tárgya, amelynek 10 íves katalógusa nemcsak a kiállított anyag érdekessége, hanem a katalógus nem pusztán felsoroló, hanem messze-menően magyarázó szerkesztésmódja miatt is külön ismertetésre tarthatna számot.

Nem lenne végül teljes erről a könyvtárról való beszámolónk, ha nem szólnánk néhány szót magáról a könyvtárepületről is. Ezzel kapcsolatban pedig egyrészt arról, hogy bár régi — száz évvel ezelőtti — volta miatt beosztása nem felel meg mindenben egy modern könyvtárról való elképzelésnek, főleg hatalmas helypazarlásával, mégis éppen e helypazarlást igen előnyösen élvezik a tisztviselők tágas és világos dolgozóhelyiségekben, másrészt pe-

dig művészi belső kiképzéséről. A könyvtár folyosóin képek és freskók vannak, a bejáratnál és feljáratoknál szobrok. Különösen szép a könyvtár főlépcsőháza, amelyet az építő, GÄRTNER, a génuai egyetem mintájára tervezett. 1848-ig ezen a lépcsőn csak a bajor királyi család tagjai és vendégei járhattak, a közönség mellékeljáratokon közlekedett. Az egyik királyi vendégnek, I. MIKLÓS orosz cárnak úgy megtetszett a lépcsőház, hogy egyik otthoni palotájában maga is megépíttette.

5. *Egyéb könyvtárak; a visszacsatolt és megszállt területek könyvtárai; könyvtárstatisztika.*

Az előzőekben négy nagy német könyvtárról számoltunk be részletesebben. Három közülük a Birodalom három legnagyobb könyvtára, a negyedik, a *drezdai*, mintegy típusa a német tartományi nagykönyvtáraknak. Adjunk most rövid áttekintést a többi német közkönyvtárról, kiemelve a visszacsatolt és megszállt területek könyvtárügyét és ismerkedjünk meg néhány adattal az 1941. évi német könyvtárstatisztikából. Az áttekintésre kitűnő alkalmat nyújt a Német Könyvtárosok Egyesülete által kiadott és idén 32. évfolyamába lépett *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken* című kiadvány.² Ez közel 500 német közkönyvtárat sorol fel városok szerinti betűrendben, az 1941. évre vonatkozó legfontosabb adataival. A könyvtárak között legtöbb az egyetemi, állami (*Staatsbibliothek*), városi (*Stadtbibliotheken*) és országos könyvtár (*Landesbibliothek*). Ez utóbbi megjelölést az egyes tartományok, országrészek (pl. Szászország, Württemberg, Hessen stb.) reprezentatív könyvgyűjteményei viselik.

Közkönyvtári jellege van azonban ezeken kívül nem csupán egy sereg egyházi és tudományos intézmény könyvtárának, hanem különböző politikai hatóságok, sőt gyárak és cégek könyvgyűjteményeinek is. Berlinben minden egyes birodalmi minisztériumnak százezres, sőt néhánynek többszázzezres könyvtára van. Bécsben a birodalmi helytartónak 280.000 kötetes *Administrative*

² Leipzig, Harrassowitz, 1942 .VIII + 217 lap. Kiegészítve saját adatgyűjtésünkkel. Megjegyezzük, hogy a *Jahrbuch* összefoglaló statisztikát csak néhány könyvtárról ad. Az összefoglaló adatok legnagyobb része saját számolásunk eredménye, részben a *Jahrbuch* egyes adatai, részben közvetlenül nyert adatok alapján.

Bibliothek áll rendelkezésére. Hatalmas mennyiséget foglalnak magukban a Birodalmi Szabadalmi Hivatalok könyvtárai. A berlini 260.000 kötet könyvön kívül 10 millió szabadalmi leírást, a bécsi 90.000 kötet mellett 6 és fél millió leírást őriz. Nagy szabadalmi leírás-gyűjteménye van a drezdai *Technische Hochschule* könyvtárának is: másfélmillió német és angol. A leírásokat bekötik s így érthető, hogy például az említett berlini könyvtár évi 88.000 márkás költségvetéséből 1941-ben 35.000 márkát költött bekötésre.

A *nemzetiszocializmus* egy sereg új könyvtár felállítását hozta magával. Van például egy hivatalos intézmény, amely a *Führer* megbízásából a nemzetiszocialista párt szellemi és világnézeti képzésének felügyeletét látja el. Könyvtára 50 ezer kötetet számlál. Nálunk is ismeretes azután a frankfurti *Zsidókérdést Kutató Intézet*, amelynek 350.000 kötetes könyvtára kerek 300.000 kötet judaicumot és hebraicumot foglal magába. Szintén meghaladja a 300.000 kötetet a *DAF*-nek, a Német Munkafrontnak berlini könyvtára.

Figyelemreméltó két világhírű német gyárnak a könyvtára. Egyik az esseni *Krupp*-műveké, amelyben 13 főnyi külön könyvtári személyzet kezel egy százezer kötetes könyvtárat és az *I. G. Farbenindustrie* két tudományos könyvtára: egyik Frankfurtban százezer, másik Leverkusenben kilencvenezer kötettel. Mindkettőnek természetesen külön tisztviselő- és raktárszemélyzete van.

A nyilvános könyvtárak közé tartozik a lipcsei *Breitkopf—Härtel* zeneműkiadó cég gyűjteménye is, amelynek nagysága szövegeknyvekben, segédkönyvekben és saját zeneműkiadványokban meghaladja a 150 ezret. Lipcsében van egyébként a Német Könyvkereskedők Egyesületének könyvtára is, amely 62.000 kötet könyvön kívül 40.000 könyvkereskedői árjegyzéket és 65.000 könyvkereskedői körlevelet őriz.

*

A mostani háború páratlan német hadisikerei nyomán egymásután tértek vissza a Birodalomhoz a világháború után elcsatolt területek. A német könyvtárügyi hatóságok a visszacsatolt területek könyvtárait vagy a lehető leggyorsabb időn belül ismét megnyitották, mint például Strassburg másfélmillió, Kolmar másfélszáz ezres vagy Posen félmillió könyvtárát, vagy pedig új

nagyszabású szervezőmunkába kezdtek bele. Ilymódon járnak el például a metzi könyvtárral, melynek jelenlegi százezer kötetes állományát kiegészítve, azt Lotharingia országos könyvtárává kívánják fejleszteni. Vagy: Felső-Sziléziában a beutheni könyvtár 90 ezres és a visszatért kattowitzi könyvtár szintén 90 ezres állományának egyesítéséből Kattowitzba tervezik Felső-Szilézia Landesbibliothek-ját.

A Birodalom új mellékországai közül a *Lengyel Fő-kormányzóságban* is nagyarányú átszervezési munkát végeznek a németek a könyvtárügy terén. Lublin, Varsó és Krakkó állami könyvtáraiban több kisebb-nagyobb könyvgyűjteményt olvasztottak össze. A varsói a régi egyetemi és nemzeti könyvtárak egyesítéséből állott elő és állománya ma aprónyomtatványaival, metszeteivel, térképeivel stb. együtt meghaladja a kétmilliót. A lublini egy sereg kisebbben kívül három nagyobb könyvtár könyveit foglalja magába, a krakkói pedig a régi Jagellókönyvtárén kívül a Lengyel Tudományos Akadémia és a volt egyetemi szemináriumok anyagát (több, mint 1,100.000 kötet). A krakkói *Staatsbibliothek*nek — mint azt ABB, a legfőbb német könyvtárigazgatás vezetője a könyvtár megnyitása alkalmával mondta³ — különleges hivatása van a főkormányzósági könyvtárak között. Egyrészt azért, mert megtalálható benne úgyszólván hiány nélkül a teljes lengyel vonatkozású irodalom, másrészt pedig, mert a Krakkóban alapított *Institut für Deutsche Ostarbeit* bibliográfiai tekintetben egyedül reá támaszkodik. A krakkói könyvtár egyébként a háború megkezdése előtt majdnem kész új könyvtáráépületébe már német vezetés mellett költözött be. Az átszállítást, az anyag rendezését és a különböző gyűjtemények beolvasztását három német tisztviselő vezetése alatt *kizárólag lengyel* tudományos és segédszemélyzet végezte. A három említett főkormányzósági könyvtár személyzeti megoszlása egyébként ugyanezen alapelvet mutatja. Lublinnak és Krakkónak egy-egy német igazgatója és két-két német középfokú (érettségizett) tisztviselője, Varsónak pedig csupán egy német kormány-

³ A megnyitáson elhangzott beszédek megjelentek ebben a kiadványban: *Staatsbibliothek Krakau. Feierliche Eröffnung durch den Herrn Generalgouverneur Reichsminister DR. FRANK am 4. April 1941.* Krakkó, 1941.

biztos vezetője van. A többiek, mind a tudományos, mind a közép-fokú tisztviselők, hasonlóképen a raktárszemélyzet is *lengyel*.

A német *Birodalmi Könyvtáriügyi Tanács* — amint ezt már a *Preussische Staatsbibliothek*ről szóló beszámolómnk során említettük is — a többi megszállt, de Németországhoz nem csatolt területen is gondoskodott arról, hogy a könyvállomány megőriztessék és a háborús károk a lehetőséghez képest helyreállíttassanak.

A *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken* számadataiból még néhány érdekes megállapítást tehetünk. Ilyen mindenekelőtt az, hogy a nagy könyvtárak beszerzéseiknél még ma is, a háború, a hatalmas technikai erőfeszítések és teljesítmények idejében is, a *szellemtudományokra* vetik a fősúlyt. Itt is a történelem vezet. Érdemes megjegyezni, hogy *teológiai* művek vásárlására a *Bayerische Staatsbibliothek* a könyvvásárlásra rendelkezésére álló összeg 6,5, a göttingeni egyetemi könyvtár 8,5, a hallei egyetemi könyvtár 11,5%-át költötte el 1941-ben. Összes kiadások tekintetében a *Preussische Staatsbibliothek* évi 600 ezer márkán felüli összeggel vezet, a középnagyságú, 5—800 ezer kötetes könyvtárak összes kiadása pedig évi 50 és 120 ezer márka között mozog. Berlin „egyéb dologi kiadásokra“ az összes kiadások 50%-át költötte, ami a rendes 12—20%-os átlaghoz képest aránytalanul tűnhet fel; nem szabad azonban elfelejteni a *Preussische Staatsbibliothek*kal kapcsolatos bibliográfiai intézmények hatalmas szükségleteit. Nagy összegeket költenek a német könyvtárak kötésre is, átlagosan költségvetésük 15%-át. Az elv ugyanis az — mint azt már a *Bayerische Staatsbibliothek*nél érintettük is —, hogy *minden* nyomtatványt be kell kötni. A kötések egyszerűek és aranyozás helyett nyomtatott vagy néha géppel írt címkét kapnak, — de be vannak kötve. Olyan könyvtáraknál, ahol a könyvállomány általában nem vétel, hanem ajándék vagy kötelese példányszolgáltatás által gyarapszik, a kötésre fordított összeg még nagyobb arányú: a lipcei *Deutsche Büchereinél* például évi 123.000 márkás költségvetésből 43.000.

A *Deutsche Büchereinél* említettük, hogy egységes birodalmi kötelese példánytörvény nincsen. Az egyes országrészek vonatkozó törvényei azonban ma is érvényben vannak és ez a regionális kötelese példányszolgáltatás lényegesen hozzájárul az egyes állami,

városi és országos könyvtárak állományának gyarapításához. Igen sok egyetemi könyvtár is kap kötelezpéldányokat (például a bajorok, Halle, Bonn, stb.). Az évi összegyarapodáshoz viszonyítva az arány az egyes könyvtáraknál igen különböző: Berlin (*Staatsbibliothek*) 25, Halle, Bonn, Breslau (egyetemi könyvtárak) 10—10, Stuttgart (*Württembergische Landesbibliothek*) 30, Drezda (*Sächsische Landesbibliothek*) 35%-át kapja évi összegyarapodásának kötelezpéldányszolgáltatás útján, míg a *Deutsche Büchereinél* láttuk, hogy a könyvkiadók önkéntes kötelezpéldányszolgáltatása alkotja úgyszólván az egész évi gyarapodást.

A könyvtárak 1941-ben átlagosan 300 napon álltak az olvasók rendelkezésére. Legnagyobb látogatottságnak általában ama városok könyvtárai örvendtek, amelyeknek egyetemük, főiskolájuk van. Főiskola nélküli városokban a mégoly nagy állományú könyvtárakat is aránytalanul kevesebb olvasó kereste fel. A könyvtárak törzsközönsége tehát változatlanul az egyetemi és főiskolai tanárokból és hallgatókból kerül ki. A németek készítenek olyan statisztikát is, hogy egyes egyetemi könyvtárakat a beiratkozott hallgatók hány százaléka használta. Az egyetemi könyvtárak és fakultások szerint tagolt statisztika azt mutatja, hogy a legszorgalmasabb kölcsönzők a *teológusok és bölcsészek*.

Közöljük végül 471 német közkönyvtár összállományának 1941. évi statisztikáját, kerekszámokban. A könyvtárakat nyolc csoportba osztottuk. Ezek szerint 50 *egyetemi és főiskolai* könyvtár 19 és *egyegyedmillió* kötetel rendelkezett. Az 50 közül 18 állománya haladta meg a félmilliót. Ebbe az összegbe nem számítottuk bele a *technikai főiskolák* könyvtárait (28 — 2 és félmillió kötetel). *Allami, országos és városi* könyvtárat 143-at számláltunk össze (30 és félmillió kötet). Egyéb adatok: *egyházi intézmények* (rendi és alapítványi könyvtárak): 46 — 2 millió kötet; *múzeumok, tudományos akadémiák, különböző tudományos intézetek és társadalmi egyesületek* könyvtárai: 76 — 5 és *negyedmillió* kötet; *természettudományi intézetek, egyesületek és gyárak* könyvtárai: 32 — *másfélmillió* kötet; *politikai hatóságok és állami hivatalok* könyvtárai: 60 — 6 millió kötet; *katonai* könyvtárak: 23 — 1 és *háromnegyedmillió* kötet; *levéltárak kézikönyvtárai és egyéb bibliográfiai kézikönyvtárak*: 13 — *háromnegyedmillió* kötet. A 471 könyvtár *összállománya* tehát félmillió híján 70,000.000 kötet. Hozzá kell még ehhez tenni azt, hogy

ebben az összegben elenyésző kivétellel nincsenek benne a térképek, metszetek, zeneművek, aprónyomtatványok, szabadalmi leírások, kéziratok, az egyetemi könyvtáraknál pedig a disszertációk; ezek összege szintén többmilliót tesz ki. A Birodalomban a Lengyel Főköormányzósággal együtt, de a Protektorátus nélkül 10 olyan könyvtár van, amelynek állománya meghaladja az egy-milliót (*Krakko* állami, *München* egyetemi, *Frankfurt* állami és egyetemi, *Bécs* egyetemi, *Bécs* nemzeti, *Strassburg* országos és egyetemi, *Varsó* állami, *Lipcse* Deutsche Bücherei, *München* állami és *Berlin* állami). Legnagyobb a legutolsónak említett berlini *Preussische Staatsbibliothek*, amely az összes speciális gyűjteményt beleszámítva túlhaladta már a 3 milliós számot is.

Ennek az óriási könyvállománynak kialakulásában nagyon sok tényező működött közre. Különösen sokat jelentett a régi német városok magas kultúrája és a reformáció; maga LUTHER elsőrendű fontosságúnak tartotta a *Libraraien* felállítását. A német birodalom széttagoltsága is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az összállomány ilyen nagy legyen: minden kisebb-nagyobb ország, hercegség, grófság vagy város igyekezett olyan saját könyvtárat kialakítani, amelynek könyvanyaga mennyiség és minőség tekintetében egyaránt túlnő a helyi kereteken. Így persze megtörtént, hogy két, ugyan különböző ország területén fekvő, de egyébként szomszédos város mindegyikében nagyméretű könyvtár fejlődött ki, nagyjából ugyanazzal a törzsanyaggal (pl. Halle és Leipzig, vagy Erfurt és Weimar, vagy Karlsruhe és Stuttgart). Ez a tény kétségtelenül csökkenti bizonyos mértékben a 70 milliós szám értékét, de roppant sokat jelent abból a szempontból, hogy minden jelentősebb német kultúrközpontnak megvan a *saját* nagykönyvtára.

HARSÁNYI ANDRÁS.

A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR

Erdély fővárosában végigsétáló idegen, a patinás, címerekkel ékeskedő, főúri paloták megtekintése után talán csodálkozva áll meg a Szent György-téren díszelgő egyetemi könyvtár hatalmas épülete előtt.

Az idegen azonban jólesően veszi tudomásul, hogy a szerencsés elgondolással felépített könyvtár egy cseppet sem képez kirívó ellentétet a régi idők hagyományait híven őrző — Mátyás király szelleméről regélő — ódon város falai között.

Nem hiába őrzi a sárkányölő Szent György lovag szobra ezt az épületet, a dárdájával átdöfött szörnyetegen diadalmaskodó vitéz látásából naponta hitet és erőt merítettek azok a névtelen hősök, akik szívós és néma harcban állottak őrt a kultúra, a nemzeti kincsek, és az ősi hagyományok megmentéséért.

Hogy milyen felbecsülhetetlen szolgálatot tettek a nemzetnek ezek a névtelen hősök, arról csak az szerezhet fogalmat magának, aki bejárja a termek, dolgozószobák végtelen sorát, bepillanthat a rejtett ajtók mögé, ahol ezer veszély árán, de híven megőrizték azokat a nemzeti kincseket, amelyek legékesszólóbb bizonyítékai a magyarság évezredes jogainak.

A magyar kormány áldozatkészségéből 1909-ben készült el a Szent György-téri palota, amelynek felépítésénél — GYALUI FARKAS ajánlatára dr. ERDÉLYI PÁL igazgató múlhatatlan értékű akaraterejével — a bázeli egyetemi könyvtár típusát (fajképét) valósították meg. Felszerelése, berendezése ma egész Magyarországon egyedülálló.

A főépülethez egy amerikai rendszerű, tűzbiztos, vasbeton épület csatlakozik, melynek hat emeletét üvegburkolatú padlózat választja el egymástól. Ez a tulajdonképeni könyvraktár, ahonnan lifteken szállítják a megrendelt anyagot a megfelelő terembe.

A nagy olvasóteremmel és a tisztviselők dolgozóhelyiségeivel folyosó köti össze ezt az épületrészt. A termekben külön íróasztalok, zajtfogó linoleumburkolat biztosítja a kényelmet, a csendet a könyvben búvárkodónak. Az egész épületben hat olvasó- és dolgozótermet találunk. Az első emelet jobbszárnyán a Kézirat-tár és a Folyóírat-tár van elhelyezve külön olvasóteremmel.

Ugyanitt a balszárnyon a Régi Magyar Könyvtár és a Díszművek terme, végül a Térképtár van.

A főhomlokzati részen találjuk a vetítettképes előadásokra berendezett díszes előadási termet.

Az egész második emeletet a családi levéltárak és az Erdélyi Múzeum levéltára foglalja le. Az alagsorban hadirokkantak és özvegyek teljesítenek szolgálatot a népkönyvtár olvasói számára.

A Ferenc József-tudományegyetem alapításakor bérbevett Erdélyi Múzeum gyűjteményével és könyvtárával az intézet nemcsak tudományos és nemzeti hivatásának felel meg, hanem hatalmas, hatszázezer kötetnyi anyagával magához öleli a közművelődés úgyszólván minden ágát is.

Ezt a sokoldalúságát lehetetlen volna megfelelő személyzet nélkül ellátni. A 25 tudományos tisztviselőn kívül 17 segéd-tisztviselője van, azonkívül 25 altiszt és szolga áll az intézet rendelkezésére.

Dr. Barbul Jenő könyvtárigazgató a Biblioteca Universtății Regele Ferdinand I. din Cluj, Cluj, 1935. című művének 47. oldalán közli:

Az Egyetemi Könyvtár anyag-gyarapodása.

Év	Nyomtatvány	Ósnyomtatvány			Folyóírat	Újság	Doktori értekezések	Egyetemi értesítők	Iskolai értesítők	Köt. és füzet összesen	Vegyes nyomtatványok
	k ö t.	Régi magyar könyvek	Régi román könyvek	fűz.							
1919-i állapot	129.508	19	88	—	29.549	548	8.686	10.537	12.965	191.900	593
15 évi gyarapodás . . .	148.214	5	—	606	29.078	10.566	31.924	2.098	6.713	229.204	39.711
1934. XII. 31-i állapot	277.722	24	88	606	58.627	11.114	40.610	12.635	19.678	421.104	40.304

A Múzeumi Könyvtár anyag-gyarapodása.

Év	Nyomtatvány	Őnyomtatvány	Régi magyar könyvek	Folyóirat	Újság	Köt. és fűzet összesen	Vegyes nyomtatványok
	k ö t.		fűz.	k ö t.			
1919-i állapot	151.715	86	1.972	13.220	9.786	176.779	116.585
15 évi gyarapodás	3.939	—	11	635	29	4.614	5.384
1934. XII. 31-i állapot	155.654	86	1.983	13.855	9.815	181.393	121.969

BARBUL könyvében 1934 végére az egyesített könyvtárak statisztikai adatainak gyarapítására meg kell jegyeznünk a következőket: a könyvtárnak a román uralom alá kerülése idején aránylag igen kevés román könyve és folyóirata volt. Mindössze annyi, amennyi a két erdélyi, kolozsvári és marosvásárhelyi kir. ügyészségektől átvett, Erdélyben nyomtatott román könyv, folyóirat és hírlap volt. Ehhez járult az egyes román kultúrintézetekkel (Földrajzi társaság, Academia stb.) cseréből nyert gyarapodás. A románok mindjárt a megszállás elején hatalmas összeget (egy-millió leu körül) bocsátottak a könyvtárigazgatóság rendelkezésére a könyvtár „romanizálása” céljából. Ez összegből nevesebb román írók és tudósok egész könyvtárait vásárolták meg. Azonkívül a könyvtár tisztviselői átkutatták a bukaresti Academia, Parlament, a jasszii egyetemi könyvtár és más román könyvtárak duplum-anyagát és azt magukkal hozták. Ilymódon, természetesen rengeteg többes példány érkezett a könyvtár gyarapítására, amelyeket bejegyeztek a gyarapodási naplóba.

Ehhez járult, hogy 1923-tól, amikor a régi román királyság területén érvényben levő sajtóügyi kötelempéldány-törvények érvényét Erdélyre is kiterjesztették, az Egyetemi könyvtár egész Románia területéről 2—2 példányban megkapta az összes nyomtatványokat. Ezek is bekerültek kettős számban a gyarapodási naplóba. Az anyag feldolgozásánál eleinte a kevésbé jártas könyvtári tisztviselők beiktattak a könyvtár könyvállományába olyan egészen jelentéktelen munkákat is (alapszabályok, zárszámadások stb.), amelyek azelőtt külön csoportosítás és jelentőségüknek megfelelő könyvtári feldolgozást nyertek.

Később, a helyszűkétől megijedve, a románok is kénytelenek voltak a duplumokat és a jelentéktelenebb anyagot a raktárból kiemelni és a padlásra helyezni. Ebből a duplum-anyagból jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára és az Erdélyi Tudományos Intézet Könyvtára részesülnek érdeklődési körüknek megfelelően.

Magának az Egyetemi Könyvtárnak azelőtt olyan reális statisztikája volt, amilyent ritkán lehet a nagyobb könyvtárakban találni. Ez annak köszönhető, hogy 1909-ben, mikor a Könyvtár új palotába költözött, állományát darabról-darabra megszámlálták. A további gyarapodás kimutatását a gyarapodási napló évi eredményeinek hozzászámításával eszközölték. *Így az Egyetemi Könyvtárnak románok által kimutatott 229.204 kötetet és füzetet kimutató 15 éves gyarapodása teljesen irreális és propagandisztikus célú!*

Az Erdélyi Múzeumban kimutatott, 4614 kötetet és füzetet kitevő gyarapodása pedig azt mutatja, hogy a román uralom alatt az Erdélyi Múzeum Könyvtára tetszhalott volt. Ezt a dolgot annál fontosabb megállapítanunk, mert a románok egyetemünk tízéves fennállásakor, az egyetem munkájának kidomborítására, nagyarányú kiállítást rendeztek. Ezen a kiállításon hatásos grafikonok mutatták be a két könyvtár anyagának gyarapodásait a magyar vagy román uralom évei alatt. Az Egyetemi Könyvtárra vonatkozó grafikon a magyar uralom alatti gyarapodást dombvidékként tünteti fel, amely után a havasok csúcsai folytatódnak. Az Erdélyi Múzeum gyarapodását mutató grafikonnál a dombvidék a román uralom alatt lapályba megy át.

A könyvtár legbecsesebb gyűjteménye a Régi Magyar Könyvtár, amely a románok eltávozása után ismét visszakapta eredeti helyét az épület első emeletén. Magyar szerzőknek nálunk és külföldön megjelent közel kétezer művét őrzik itt az 1711. esztendő előtti időkből; értéküket nagymértékben növeli a több, mint 80 darab unikum.

Külön gyűjteményt képeznek az erdélyi országgyűlések articulusai, egyeseken I. RÁKÓCZI GYÖRGY, APAFI és BETHLEN GÁBOR aláírásait és pecsétjüket láthatjuk. Mind a Régi Magyar Könyvtár, mind a Kézirattár csaknem teljesen az Erdélyi Múzeum tulajdona. Az utóbbiban leginkább erdélyi vonatkozású anyaggal találkozunk. Régi nagy urak írásai sorakoznak a polcokon, döntő

bizonyítékául szolgálva annak a magas szellemi színvonalnak, amely Erdélynek mindig legfőbb erőssége volt. Gróf GYULAI LAJOSNAK 140 kötetből álló naplóit, s a nagy WESSELÉNYI MIKLÓS gyöngybetűkkel rótt leveles könyveit és naplóit szemlélhetjük itt, érdekes korszakot nyerve az akkori idők politikai és társadalmi életéből. Gróf KUUN GÉZA, gróf LÁZÁR MIKLÓS, a különböző TELEKI grófok kéziratai, HALMÁGYI ISTVÁN naplói, RETTEGI GYÖRGY emlékiratai, PÁLFFY JÁNOS híres jellemképei, HERMÁNYI DIENES JÓZSEF anekdotái, WESSELÉNYI ISTVÁN kiadatlan kuruc-kori naplóin kívül itt találjuk APAFI híres papjának, MAGYARINAK a most kiadás alatt levő prédikációit, s legújabban gróf BÁNFFY MIKLÓS letétjeként II. RÁKÓCZI FERENC fővadászmesterének, a vak TOLDALAGHI MIHÁLYNAK a naplóit, aki 1738-ban fogságot is szenvedett.

A Hírlapkönyvtárban, amely az országban a második helyen áll, rendkívüli ritkaságként őrzik az első erdélyi hírlapnak, az „Erdélyi Hírvivő“-nek a példányait. A gyűjtemény legrégebb darabjai a RÁTH MÁTYÁS által 1780-ban megindított „Magyar Hírmondó“-nak teljes évfolyamsorozatai, azonkívül az 1814-ben DÖBRENTÉI által megindított „Erdélyi Múzeum“ és az 1829-ben megjelent „Nemzeti Társalkodó“. Érdekességek BRASSAI SÁMUEL-nek a „Vasárnapi Újság“-jai és báró APOR KÁROLYNAK — a marosvásárhelyi tábla egykori elnökének — a negyvennyolcas lapokat és hírlapokat egybefoglaló gyűjteménye.

A Díszművek termében az erdélyi fejedelmek szellemével találkozunk. I. RÁKÓCZI GYÖRGY, BETHLEN GÁBOR, BARCSAI ÁKOS, II. APAFI MIHÁLY könyvtárának maradványköteteit találjuk a polcokon. Becses emlékként őrzik BETHLEN GÁBORNAK azt a térképét, amelyiket az 1608-as esztendőben — Törökországi követsége alkalmával — magával vitt. A latin és magyar felírású szöveg élénk bizonyítéka mély, vallásos érzületének. „Július 7-ik napján indultam el Dévai házamtól Konstantinápoly felé“ — mondja az írás. — „Seregeknek Ura, szent Istene, áldd meg utamat, tedd szerencsássá, hogy minden én utaimban és követségemnek minden idejében forgolódhassam és szolgálhassak a te isteni nagy nevednek tisztességére, hazámnak megmaradására, az én Uramnak becsületjének öregbítésére, magamnak tisztességemre.“

Az európai nagy képtárak illusztrált képzőművészeti anyagában gyönyörködhetünk ebben a teremben. Nagy értéket kép-

visel az a tizenkét kötetnyi díszkiadás, mely a XV. századbeli GRIMANI Breviáriumának részben színes hasonmása.

A második emeleten van a nagyméretű kiállítási terem is, mely állandó könyv-, kézirat- és levéltári kiállítás céljaira készült, de a közelmúltban több értékes művészeti kiállításnak is szállást adott. A többi termeket a levéltárak foglalják le. Az ide vezető folyosók falait régi főúri családok arcképfestményei teszik színessé és érdekessé. Egy szép barokk levélszekrény vonja itt magára a figyelmünket, mely az 1796. esztendőből való és a MIKÓ grófok hagyatéka.

A szemben levő falról GYULAI ISTVÁN kurucezredes képmása tekint le reánk. Címerekkel gazdagon ékesített termék következik. Azoknak a családoknak a címerei díszítik a falakat, akik letétbe, vagy örökös megőrzésre nyújtották be levéltári anyagukat. Az erdélyi főnemesség csaknem teljes számban képviselve van itt. A TELEKIEK, WESSELÉNYIEK, ESZTERHÁZIAK, KEMÉNYEK, KORNISOK, GYULAIK, APOROK, LÁZÁROK, SZENTKERESZTYEK, TOLDALAGHIAK, BORNEMISSZÁK, UGRONOK, WASSOK és még sok más főúri család levéltárán kívül a leghatalmasabb a LOSONCZI gróf és báró BÁNYFY-családnak a nemzetségi és rokonsági, mintegy százezer darabból álló két nagy levéltára. Köztörténeti szempontból legértékesebb az egyik első alapító, gróf KEMÉNY JÓZSEF oklevél- és levélgyűjteménye s a nemrégiben beérkezett JÓSIKA-féle nagy, volt hitbizományi levéltár, melynek különösen gazdag a levelezési anyaga.

KELEMEN LAJOSNAK, az Erdélyi Nemzeti Múzeum főigazgatójának kezdeményezésére már 1903-ban indult meg az a mozgalom, melynek folyományaként egymásután helyezték el az erdélyi családok értékes anyagjukat a levéltárban. Újabban ismét lendületet kapott ez a román megszállás idején félbenmaradt mozgalom, amit annak a 8000 darab felhívó levélnek a kibocsátása eredményezett, amelyeket az iskolás gyermekek útján juttattak el a szülőkhöz. A könyvtár igazgatósága az adományozók címereit szakértő heraldikus művésszel festeti meg, s így a termék nemcsak értékben és anyagban, hanem külső látványosságban is állandóan gyarapodnak.

A levéltárhoz csatolva találjuk a MÁRIA TERÉZIA korától kezdődően összegyűjtött és betűrendbe szedett nyomtatott szo-

morújelentések mintegy 88.000 darabját, és az 1711. esztendő utáni időkből őrzött halotti beszédek ezerre tehető gyűjteményét.

Nagy veszteséget jelent a könyvtárnak az a kilencven ládányi tudományos folyóirat, amelyet a románok elvittek magukkal.

Ez a komoly veszteség csak hosszú idő elteltével lesz ismét pótolható. A megszállás éveiben magyar művekkel alig gyarapodhatott a könyvtár. Ennek a hiánynak a pótlására indult meg az a hazafias mozgalom, amelynek a szervezője PASTEINER IVÁN dr. közgyűjteményi felügyelő volt. Felhívására jelentékeny méretekben nyilvánult meg a közönség Erdély iránti szeretete. A tudományos intézetek, könyvkiadók és egyes nagylelkű adakozók áldozatkészsége folytán 48 hatalmas ládányi új kiadású magyar könyvet vallhat az Egyetemi Könyvtár magáénak.

Régi jogai szerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum is megkapja ismét a köteles sajtórendészeti példányokat. Ezen a réven a budapesti kir. főügyészségtől 94 láda könyv és folyóirat érkezett le Kolozsvárra.

Ennek a gazdag anyagnak feldolgozására még az aránylag nagy könyvtári személyzet sem lett volna elegendő, ha VALENTINY ANTAL igazgató kezdeményezésére az Országos Széchényi Könyvtár nem nyújt segítséget az „Adréma“ címűrógép segélyével kisedett címléírások kliséivel.

VALENTINY ezévi nyugalombavonulásával utóda, dr. HERPEY ÁRPÁD van hivatva a könyvtárnak szépen megindult gyarapodásán és fejlesztésén munkálkodni.

'S. CSENGERY ILONA.

VÁRDAY FERENC PONTIFICALÉJA BÉCSBEN

Bécs évszázadokon keresztül őrizője volt a legszebb magyar kódexeknek. CSONTOSI JÁNOS ismertette először a bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kézirateit még a mult század végén.¹ CSONTOSI azonban e munkájában nem foglalkozott a kódexek díszítéseivel. Később, elsősorban a Corvinák vizsgálata kapcsán, az értékesebb festett kéziratok művészettörténeti tanulmányozására is sor került a magyar irodalomban. 1933-ban a velencei egyezmény alapján Bécsből a magyar kódexek egy része hazakerült. De a bécsi Nemzeti Könyvtárban még ma is találunk oly magyar vonatkozású emléket, amely irodalmunkban ismeretlen. Egy magyar szempontból igen értékes kódexet kívánok ismertetni, amely CSONTOSI jegyzékében nem szerepel és létezése kutatóink figyelmét mindeztideig elkerülte. Díszes magyar kézirat ez. VÁRDAY FERENC erdélyi püspök Pontificaléja.

*

A GUTKELED-nemzetségből származó VÁRDAY FERENC, a Gyulafehérvárott székelő erdélyi püspök, kiváló humanista és nagy mecénása volt egyházának. Későn, huszonhét éves korában lépett egyházi pályára. Korábban a budai udvarban teljesített szolgálatot: II. Ulászló főlovászmestere volt. Tanulmányait Olaszországban végezte; az 1500—1504 években Páduában és Bolognában tanult, de járt Rómában és Velencében is. Székesfehérvári kanonok (1507), királyi kincstárnok (1509), váci püspök (1510), majd pedig erdélyi püspök lesz (1514—1524). VÁRDAY részt vett a Dózsa-lázadás leveretésében. Az erdélyi püspök helytartója volt az az olmtüzi TAURINUS kanonok, aki *Stauromachia* című eposzában a Dózsa-lázadást megírta.² Míg az enyedi születésű ADRIANUS

¹ CSONTOSI JÁNOS: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratei. MKSzele 1884. évf. 157—308. l.

² HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. 1935. 201—202. l.

VOLPHARDUS TRANSYLVANUS egy 1522-ben Bolognában kiadott s JANUS PANNONIUS verseit is tartalmazó munkáját VÁRDAY FERENC-nek ajánlja.³ VÁRDAY FERENC erdélyi püspök életének utolsó évtizedében komoly építkezésekkel gazdagítja a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházat. Itt egy renaissance lépcsőkorlátot készített és átépítteti a gótikus Szent Anna-kápolnát. Fennmaradt VÁRDAY FERENC végrendelete, amelyet 1524 október 22-én „beteg testtel, de ép elmével“ írt,⁴ s ebben nagyobb összeget adományoz a székesegyház tornyának építésére. Foglalkoztatott festőket is. Valószínűleg VÁRDAY idejében festették a gyulafehérvári székesegyházban az északi mellékhajó apszisának freskóit.⁵ Művészszeretetét nemcsak gyulafehérvári építkezései bizonyítják. A végrendeletében felsorolt pompás kincsek tanúsága szerint komoly műgyűjtő volt. Ismeretes az is, hogy több képet vásárolt ANTONIO BINI budai kép- és kegszerkereskedőtől.⁶

VÁRDAY FERENC palotája azonban nemcsak műkincsekben volt gazdag, hanem százegy kötetből álló könyvtárral is rendelkezett. Az erdélyi püspök székházának 1521-ben készült leltárában a díszes ötvöstárgyak, kandeláberok, monstranciák között a következő két tétel olvasható: „Libri diversi in maiori volumine numero LXXXIII“ és „Libri minori volumine XVII“.⁷ A könyvek VÁRDAY végrendeletében is szerepelnek, ahol a püspök összes könyveit és egy breviáriumot testvérének, AMBRUSNAK adományoz: „Item Ambrosio de Varda fratri suo legauit uestem rubram sericeam... uestem de schamlath coloris parvonacei, baltheum nigrum, libros omnes, rocheta, bireta, ephippia de veluto nigro, cui et frenum fiat simile, et breuiarium.“ VÁRDAY FERENC e könyvei közül ma már egyet sem ismerünk.

³ R. M. K. III. No. 250. — ÁBEL JENŐ: *Analecta nova*, 487—488. l. — MKSzele 1877. 88. l.

⁴ BUNYITAY VINCE: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Közli a végrendelet teljes szövegét s ismerteti Várday gyulafehérvári építkezéseit.

⁵ BALOGH JOLÁN: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. Erd. Múzeum 1932. 328—331. l.

⁶ LUKCSICS PÁL: Bini Antal olasz képkereskedő Budán a XVI. század elején. *Archaeologiai Értesítő* 1929. 269. l.

⁷ LUKCSICS PÁL id. m. u. o.

A bécsi Nemzeti Könyvtárban van egy díszes *Pontificale* (Cod. 1799.).⁸ Ez a fólió kézirat egy egész lapot betöltő díszítést és 58 iniciálét tartalmaz: ezek között 13 iniciálé figurális képpel, 43 pedig lapszélornamentikával ékes. A *Pontificalét* egy XVI. századi bejegyzés szerint 1567-ben Lembergben 2 forintért vásárolták: „Leopoli 1567 1. Octobris emptum flor[enis] duobus.“ A XVII. században a kézirat egy bejegyzés szerint a galíciai Jaroslavban volt, a jezsuiták könyvtárában: „Inscriptus catalogo Jaroslaviensis collegii societatis Jesu ad S. Joannem.“ A bécsi könyvtárba csak a XIX. században került.

A *Pontificale* 5a lapjának díszítését két egymás alá helyezett miniatúra képezi. A felső miniatúra a „prima tonsura“ jelenetét, egy klerikus felszentelését ábrázolja. Püspökök és kardinálisok társaságában ülő pápa az előtte térdeplő klerikus hajfürtjét levágja. Az előtérben egyházi és világi férfiak csoportja figyel a jelenetet. A pápa mellett, jobbra és balra egy-egy címer látható. Ezek egyike X. LEÓ pápa címere, a másik püspöki címer, amely arany alapon három balra-forduló ezüst éket mutat; míg a címerpajzs fölött levő püspöki süveg mellett F. V. betűk olvashatók. Az alsó miniatúra magas trónon ülő püspököt ábrázol, akinek egy előtte térdeplő klerikus könyvet nyújt át. A térdeplő mellett, egy fa zöld lombjai közé illesztett címerpajzs látható Szent Mihálllyal, aki hosszú lándzsáját a lába alatt vergődő ördögbe döfi. A felső és alsó miniatúrát szélesebb felirat választja el egymástól. A felirat így hangzik: PONTIFEX . F . V. HERMANN a Szent Mihályt ábrázoló címer és az F V kezdőbetűk alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kódex tulajdonosa valószínűleg VÁRDAY FERENC erdélyi püspök volt. A kódex provenienciája elsősorban Lengyelország felé mutat, s magyar kapcsolatokra semmiféle bejegyzés nem utal. Így elismeréssel adózhatunk HERMANNNAK, aki csupán a kezdőbetűk és a Szent Mihályt ábrázoló címer alapján következtet a *Pontificale* tulajdonosára: annál is inkább, mert föltevése teljes mértékben fedi a valóságot.

⁸ HERMANN, JULIUS HERMANN: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 4. Unteritalien. No. 46. 112—117. 1. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Osterreich. Neue Folge VI/4. Közli a kódex részletes leírását.

A gyulafehérvári székesegyház Szent Anna-kápolnájában a bejárattal szemben két ablak közé illesztett gyámkövön fennmaradt VÁRDAY címere: három balra-forduló ék, a címerpajzs felett a püspöki süveggel. De ismerjük VÁRDAY végrendeletének veres pecsétjét is, amelyen ott van „a püspök címerének pajzsában a GUTKELED-nemzetség ismeretes három éke, a paizs felett püspöki süveg F V betűk között”.⁹ A pecséten tehát, miként a *Pontificalén* is, a címer fölött ott szerepelnek az F. V. betűk. — A *Pontificale* ezek szerint kétséget kizáróan VÁRDAY FERENC gyulafehérvári püspök tulajdona volt, akit az 5a lap alsó miniatúráján megörökített a miniatör. De az is biztos, hogy a *Pontificale* nem került VÁRDAY AMBRUS birtokába. Az erdélyi püspök ugyanis végrendelete elején értékes kincseket adományoz a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyháznak. Ezek sorában szerepel egy *Pontificale* is: „Item ecclesiae Sancti Michaelis archangeli legauit omnia ornamenta episcopalia, vestes videlicet qualescunque, quibus in diuino cultu Episcopi uti solent, omnia item vasa argentea, illa videlicet, quibus Episcopi missarum solemniam peragendo utuntur, gutturnium cum pelui, thuribulum, cruce aurea maiorem et minorem, cum pontificali, calice, infula, agminario, aspersorio argenteo, ac duobus annulis aureis, uno quo zaphyrus, altero quo Balassius includitur cum chyrotheca ac casula de nigro veluto.” Nyilvánvaló, hogy a bécsi *Pontificale* szerepelt a felsorolt kincsek között. A bécsi kódex mindenképen méltó volt arra, hogy VÁRDAY féltett kincsei közé sorozza, és azt a gyulafehérvári székesegyháznak adományozza. Úgy látszik azonban, utolsó rendelkezését nem soká tisztelték. Halála után negyvenhárom évvel a *Pontificalét* már Lembergben árulják két forintért.

Bár a *Pontificale* tulajdonosa VÁRDAY FERENC volt, továbbá a saját és X. LEÓ pápa címere szerepel a kódexben, ez korántsem XVI. századi kézirat. Jóval korábban, még a XIV. században keletkezett, s csupán a címereket készítette és a két nagy miniatúrát festette át egy XVI. századi miniatúrista.

A *Pontificaléval* lengyel vonatkozása miatt első ízben a lengyelek foglalkoztak. Így OBERTÝNSKY, aki azt véli, hogy a kódex a XIV. századi olasz miniatúraművészet terméke, vagy

⁹ BUNYITAY VINCE id. m. 32. l.

talán egy, az olasz miniatúra hatása alatt, velencei mintaképek után dolgozó miniátor műve. Mivel a császárkoronázás szövegében „Lodovicus imperator“ szerepel, OBERTÝNSKY a kézirat keletkezését IV. BAJOR LAJOS császárkoronázásának idejére (1323) helyezi.¹⁰ De a kódex díszítései semmiesetre sem készülhettek a XIV. század első harmadában. A *Pontificale* szövege egy XIV. századeleji kézirat után készült; egy I. ANJOU KÁROLY korabeli kódex későbbi szövegmásolata.

HERMANN szerint a *Pontificale* díszítése „úgy látszik, mintha utánzata vagy szabad másolata volna egy, a XIV. század második felében Felső-Itália keleti részében készült kéziratnak, s egy oly kevésbé jelentős mesternek a műve, aki a XIV. század végén, vagy a XV. század elején Magyarországon, vagy Erdélyben működött; e munkájában többen segítettek, köztük egy olasz mester is. A címereket, amint a nagy miniatúra átfestéseit pedig a XVI. század második évtizedében készítették.“ HERMANN szerint továbbá a *Pontificale* mestere az olasz trecento-munkák karakterisztikus formáit igen ügyetlen módon követi, míg a részletekben az Alpeseektől északra eső művészethez igazodik. Így az iniciálék szíjpántos díszei az olaszban ritkák, de a német és francia munkákban annál gyakoribbak. A lapszéldíszítések, bár kapcsolatuk a trecento-indákkal világosak, mégis egyéni fölfogásukban ügyetlen utánzóra mutatnak, s csak a 12b lap iniciáléjában ismerhető fel egy olasz kéz közreműködése. A klerikus felszentelését ábrázoló miniatúra pedig HERMANN szerint bolognai mintaképeket követ.

HERMANN felfogását csak részben fogadhatjuk el. Elismerjük elsősorban azt, ami az 5a lap miniatúráinak átfestésére és a címerek készítésére vonatkozik. VÁRDAY FERENC már mint erdélyi püspök díszítette újra e lapot, saját címerével és képmásával. Az alsó miniatúra azonban csaknem teljes egészében újnak hat; még vizsgálatra szorul, hogy vajjon nem teljes egészében újonnan készítette-e egy elkopott díszítés helyére a XVI. századi mester, aki a felső miniatúrán a pápát és környezetét ugyancsak erősebben átfestette, míg az előtérben levő férfiak csoportjai inkább megőrizték a régebbi formát. Valószínű, hogy a XVI. századi mester

¹⁰ OBERTÝNSKY, ZDZISLAW: *Pontificale Lwowskie z XIV. w. Wiedenskiej Nationalbibliothek. Lwow 1929.*

a VÁRDAY gyulafehérvári környezetében dolgozó festők egyike volt.

Tagadnunk kell azonban HERMANN álláspontját a *Pontificale* régebbi díszítésére vonatkozólag. Amennyiben ez nem XIV. századvégi, vagy XV. századeleji másolata, avagy utánzata egy XIV. századi olasz kéziratnak, s nem is olasz miniátor közreműködésével készült, hanem egy jelentékenyebb magyar miniátor-műhely terméke, valószínűleg még NAGY LAJOS uralkodásának utolsó évtizedéből. Már HERMANN megállapításai folytán sem merülhet fel az a gyanú, hogy VÁRDAY FERENC esetleg itáliai tartózkodása alatt vásárolta volna az akkor már mintegy százharmincéves *Pontificalét*. A kódex díszítésének jellege nem sajátosan bolognai és nem is olasz, hanem olaszos. Egyes motívumai-ban olasz mintaképeket követ, de kivitelezése azoktól nagyon is távol áll. Viszont közeli kapcsolatba hozható a NAGY LAJOS-kori magyar miniatúraművészet termékeivel, elsősorban a XIV. század hetvenes éveiben készült vidéki alkotásokkal. Már HERMANN rámutat arra, hogy a *Pontificaléban* a trecento-ornamentikát elnagyoltabb, ügyetlenebb kivitelezésben festik, s hogy emellett oly díszítő motívumok is adódnak, amelyeket az olasz művészetben nem alkalmaztak, de gyakran mutatkoznak a francia és német kéziratokban. Ez bizonyít elsősorban amellett, hogy itt önálló, magyar munkával, nem pedig egy olasz kézirat szolgálai másolatával állunk szemben. A miniátor átvesz olasz motívumokat, így a nápolyi szalagfonatos díszeket, de ugyanekkor alkalmazza a német miniatúraművészetbe is felszívódott francia sajátosságokat. Éppen a NAGY LAJOS-kori magyar vidéki munkák jellegzetessége ez. A *Pontificale* díszítése nem egyedülvaló ebben az időben. Két pozsonyi munkában, az 1375-ben készült HENRIK csukárdi plébános *Missaléjában*¹¹ és az ugyancsak a hetvenes években készült GANOIS VENCEL *Bibliájában*¹² találjuk meg a lapszeldíszítések azonos karakterét, az elnagyoltabb itáliai motívumok alkalmazását. GANOIS VENCEL *Bibliájában* a *Pontificale* díszíté-

¹¹ Gyulafehérvár, Batthyány-könyvtár. A kódex több képét közli HOFFMANN EDITH: Henrik csukárdi plébános miniator. Orsz. Szépművészeti Múzeum Évkönyve IV. 1927. 74—90. l.

¹² Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 78. HOFFMANN EDITH: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratjai. 1928. 73—74. l.

Adalbert Stifter :
Mappe meines Urgrossvaters című novellájából készült címlapkép
a Studien III. kötetéhez.

Studien

VON

ADALBERT SPIETTER

22943/11

Zweiter

Band.

Gustav Heckenast in Pest.

Deutscher Almanach

für 1847.

Zu Hefen Wildunger.

Pesth.

Gustav Weckensast.

J R I S

DEUTSCHER ALMANACH

FÜR 1848.

W. G. Schmitt del.

VERLAG VON

P. NEUBAUER

Várdy Ferenc Pontificalja 88b lapjának részlete.
Bécs, Nemzeti Könyvtár. Cod. 1799.

Várdy Ferenc Pontificaléja 5a lap
Bécs, Nemzeti Könyvtár, Cod. 1799.

séhez hasonlóan fellelhető a szalagfonatos motívum, a lapszél-díszítés egyenes szárába illesztett alakok festése, az élénk olasz színek tompább, fakóbb visszhangja stb. — A *Pontificale* különben a csukárdi plébános *Missaléjával* érdekes sorsközösséget mutat. Mindkettőt átfestették a későbbi századokban. A *Pontificalét* Erdélyben, a XVI. század elején gazdagították, a csukárdi plébános *Missaléját* Pozsonyban, a XV. század második felében festette át HAN JÁNOS miniátora.

A *Pontificale* díszítése tehát nem a NAGY LAJOS-kori udvari művészethez, nem a *Képes Krónika* mesterének művészetéhez igazodik, hanem a vidéki alkotásokkal, elsősorban a pozsonyi kéziratokkal rokon. Műhelymunka ez, amelyen több mester dolgozott, közöttük a 12a lap iniciáléjának festője, akinek művészetében az olasz hatás még erősebben mutatkozik. HERMANN nyilván azért tekinti olasz kódex másolatának a *Pontificalét*, mert a XIV. századi magyar miniatúraművészet vidéki darabjait nem igen ismeri. (HERMANN különben még a *Képes Krónika* mesterét sem tartja magyarnak, hanem egy NAGY LAJOS udvarában dolgozó olasz művésznek.) A *Pontificale* az olasz művészet szempontjából csakugyan kevésbé volna jelentős, de magyar viszonylatban határozott érték. XIV. századi mesterének műhelye vajjon hol működött: Erdélyben vagy Magyarországon-e? Határozott feleletet adni erre nem lehet. Erdélyi munkákat e korból nem ismerünk. De a *Pontificalé*nak a pozsonyi kódexekkel való sok rokon vonása inkább amellet szól, hogy díszítése az anyaországban készülhetett.

Így a *Pontificalé*ban nemcsak VÁRDAY gyulafehérvári püspök egy kódexével ismerkedtünk meg, hanem egy NAGY LAJOS-kori magyar kódexfestészeti emlékkal, egy eddig ismeretlen vidéki műhely termékével.

A *Pontificale* valószínűleg nem az egyetlen régebbi korokból való kézirat volt VÁRDAY tulajdonában. LUKSICS PÁL a gróf ZICHY-család zsélyi levéltárában a VÁRDAY-család kéziratái és levelei között egy *Missale* két kitépott lapját találta, amelyekben VÁRDAY FERENC egy misekönyvének töredékeit gyanítja.¹³ LUKSICS úgy véli, hogy a XV. század közepén vagy végén íródott a

¹³ LUKSICS PÁL: Miniature egy XV. századból származó misekönyvből. *Archaeologiai Értesítő* 1929. 265—266. l.

Missale, de a töredék miniatúrája, nézetünk szerint, még a XV. század elején készült. Amennyiben e *Missale* csakugyan VÁRDAY FERENC tulajdona volt, úgy ez is amellet bizonyít, hogy az erdélyi püspök gyűjtötte és megbecsülte a régibb korok kéziratait. Valószínű, hogy korabeli miniatúristákat is foglalkoztatott, de közülük csak a *Pontificale* XVI. századi második mesterének munkáját ismerjük.

BERKOVITS ILONA

PETER J. N. GEIGER ÉS HECKENAST GUSZTÁV KÖNYVILLUSZTRÁCIÓNK TÖRTÉNETÉBEN.

A könyv, tartalma, külső megjelenése mindig hű tükörképe a teremtő koroknak, nemzeteknek. Szemléltetően és meggyőzően árulkodik emberről, ízlésről, életfelfogásról, eszményekről. A „szép könyv“, a bibliofilek féltett kincse egyformán szolgáltat adatokat művészet- és szellemtörténetnek.

Tanulmányunk az illusztrációkkal ékesített könyvvel foglalkozik és a XIX. századba vezet bennünket, mely legnagyobb részében még az előző kor hatása alatt áll. A szépirodalom illusztrálása tulajdonképpen a XVIII. században indul el nagy lendülettel. Franciaország ebben az időben jut el könyvművészete csúcspontjára és erősen befolyásolja a többi európai kultúrnemzetet is; hiszen nem kisebb művészek, mint BOUCHER, FRAGONARD, GREUZE, OUDRY, SAINT-AUBIN és még igen sok híres festő vállalja a könyvek díszítését, illusztrálását. S míg Franciaországban a könnyed elegancia, szellemes találékonyság, a biztos kézzel megalkotott szerkesztés és a gondos technikai kivitel ragadják el az olvasóközönséget, a németországiak nagyobb érzelmi mélységről, bensőségről is tanúskodnak. Az osztrák és vele együtt a mienknek a biedermeier leheletfínom bája és érzelgőssége a velejárója. Majdnem minden irodalmi mű — regény, dráma, költeményes kötet — képekkel tarkán jelenik meg. A rajzolók alig győzik a kiadók megrendeléseit. A közönség most már egyenesen „igényli“ a pompásabbnál pompásabb kötésű, díszítésű műveket, a „díszkiadásokat“. Csak a képzett kiadó személye, műveltsége menti meg a kiadványsorozatokat a kispolgár megbízhatatlan, nem időt álló tömegízlésétől, vagy a kontárkéztől. A réz-, a XIX. században majdnem kizárólag acéllemezre vitt metszet-illusztrációk most már nemcsak díszes keretet, fej- és záródíszeket képeznek, hanem egész kis jeleneteket, képeket ábrázoló egységes könyvdíszek. Legtöbbször az előzékcímlapon, az ugyancsak gondosan

megrajzolt cím és impresszum között foglalnak helyet. E képecskék, sokszor vérbeli művészek valóságos miniatűr remekei, vagy a könyv tartalmának allegorikus megfogalmazásai, vagy a szöveg egy-egy érdekesebb jelenetét vetítik ki. A címlapkép (Titelvignette) a XVIII. és a XIX. század könyvművészetének legjellemzőbb eleme, a század vége felé lassan a szöveg lapjai közé illeszkedik, mely az illusztráció öncélúságához vezet. A fordulatot ezúttal Anglia adta: visszatért a fametszethez, mely a réz- és a felette uralomrajutott acélmetszethnél sokkal festőibb képhatást keltett. Németországban, a fametszet igazi otthonában, MORITZ v. SCHWIND (1804—1871. Bécs, München) és LUDWIG RICHTER (1803—1884. Drezda) nép- és gyermekkönyvei, valamint ADOLF v. MENZEL (1815—1905. Berlin) történeti tárgyú fametszetei viszik diadalra az új eljárást. A korszak végén a fotomechanika nagyhangú képviselői teljesen elnyomják a művészi metszet-illusztráció önálló életét.¹

Nálunk HECKENAST GUSZTÁV az első azok között, akik illusztrált kiadványaikkal művészi tökéletességre törekedtek. Megjelenéséig könyvkereskedelmünk és könyvkiadásunk még csak igen kevésse megmunkált terület, mindamelllett, hogy HARTLEBEN K. A., EGGENBERGER, KILIÁN többi kiadóinknál fokozottabb mértékben, nagyobb beavatottsággal igyekeznek anyagi és erkölcsi lehetőségeket kamatoztatni. Valójában HECKENAST érti meg kora követelményeit. Vállalkozó kedvvel fogadja el a kiváló német és magyar írók kézíratait s piacra dobott könyveit nemcsak üzleti szempontból értékeli; műveltsége a fémjelzett irodalom kiadójává emeli. A pilismaróti, finom ízléssel, értékesen berendezett, magasszínvonalú könyvtárral ellátott kastély ura, aki megjárta Német- és Franciaországot, Angliát, ha árúsítja is a Faustot, amelltt még kívülről is megtanulja. Írók és művészek mecénása, barátja s nem egyszer sikerült verset, vagy rajzot vet papírra. Belső ügye a könyv. Íróit műveik értékének megfelelő honoráriummal, alkotásait szebbnél-szebb, gazdagabbnál-gazdagabb kiadványokkal tartotta életben. Ha kedvenc írójáról volt szó, sohasem kímélte

¹ V. ö. LÖFFLER, KARL: Lexikon des gesamten Buchwesens. Leipzig, I. köt. 284—286. l., III. köt. 321—22. l. — RÜMAN, ARTHUR: Die illustrierten deutschen Bücher des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1926. — SONDEHEIM, MORIZ: Das Titelblatt. Mainz, 1927. — NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyvillusztráció. MKSze, 1937 135—152. l.

az előállítási költséget és a legjobb hazai és külföldi művészeket foglalkoztatta (BARABÁS MIKLÓS, PETER J. N. GEIGER, JOSEF M. KAISER, LUDWIG RICHTER, stb.), hogy minél szélesebbkörű olvasóközönséget teremtsen. HECKENAST legkedvesebb kiadványa STIFTER íróbarátjának művei voltak. Igen nagy súlyt helyezett szépségükre. Vásznonba, félbőrbe, bőrbe, selyembe köttette a nyolcadrét alakban, gondosan megválogatott, jól olvasható betűkkel megjelentetett könyveket, szebbnél-szebb rézmetszetekkel díszítette, melyeknek rajzait PETER J. N. GEIGER, metszeteit JOSEF AXMANN készítette.²

GEIGER (1805—1880. Bécs) a Habsburg-ház udvari festője, az egykorú tárlatok népszerű díszje, akiért még Párizs is vetélkedett, már a STIFTER-művek kiadása előtt feltűnt magyar kapcsolataival HECKENASTnak.³ Neve még gyermekkorában eljutott hozzánk, minthogy egyik szobrász-nagybátyja meghívásunkra nagyobb szoborcsoportot dolgozott ki számunkra. 1842-ben azután maga a kiváló festőművész állapotodott meg a pozsonyi születésű s időközben Bécsbe került EHRENREICH S. ÁDÁM rézmetszővel, valamint WENZEL GUSZTÁV jog- és történettudós tanárunkkal, hogy elkészíti hazánk történetének legjellemzőbb képeit s azokat sorozatosan, füzetekben publikálják. Ugyanazon év őszén elkészült az első próbalap, 1843-ban pedig rendszeresen megindul

„Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban Geiger Péter N. János akadémiai képvisítől; tervezte és magyar s' német nyelven magyarázta Dr. Wenzel Gusztáv a bécsi cs. k. Teréziai lovag akadémiaiban r. ny. professzor. Kiadta Ehrenreich Ádám akad. rézmetsző. — Geschichte Ungarns und Siebenbürgens in Abbildungen von Peter J. N. Geiger, akademischem Maler; nach den Angaben, und mit Erläuterungen in ungarischer und deutscher

² HECKENASTra vonatkozólag v. ö.: Briefe von Adalbert Stifter. Hrgb. v. JOHANNES, APRENT. Pest, 1869. 3 Bde. — SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Bp., 1931. 83—115. l. — HECKENAST DEZSŐ: Heckenast Gusztáv. Bp., 1936. — Egy magyar könyvkiadó regénye. Összeállította RÉVAY JÓZSEF és SCHÖPFLIN ALADÁR. Bp., év n. — PUKÁNSZKY BÉLA: „Souvenir de Pilismarót“. Tükör, 1939 207—212. l.

³ K. v. WURZBACH: Biogr. Lexikon. Wien, V. köt. 123—125. l. — Magyar képzőművészek lexikona. Bp., I. köt. — Allg. Lexikon d. bildenden Künste. 13. köt. 344—345. I. — LÖFFLER, i. m. I. köt. 609 l.

Sprache von Dr. Gustav Wenzel a. ö. Professor an der k. k. Theresianischen Ritterakademie in Wien. Herausgegeben von Adam Ehrenreich akad. Kupferstecher.“

Összesen 17 metszetet készített GEIGER történelmünkéből. Sikerét három kiadás igazolja, valamint az egykorú sajtó egybehangzó elismerő nyilatkozata: „Figyelmet érdemel tőlünk magyaroktul azon jeles képgyűjtemény, melynek kiadását Ehrenreich úr vállalta magára, s melly a magyar históriának szebb perceit örökíti. E jeles munkának rajzolója Geiger úr bécsi akadémiai festész, kinek eddigi képei — akár kigondolás genialitását, akár az ábrázolatok kiviteleit, akár pedig a rajz hibátlanságát tekintsük — őt az elsőrendű művészek közé sorozzák . . . Azonban Ehrenreich úr vállalatát szép siker koronázza, mert előfizetőinek száma már csaknem 600-ra megy, kik között az uralkodó család minden főnséges tagjain kívül a magyar aristocráciák legfényesebb nevei olvashatók . . . Ajánljuk e gyönyörű gyűjteményt olvasóink különös figyelmébe.“⁴ Így írt a *Honderü*, de többi lapjaink is. A magyar közönség pedig mindenütt szeretettel fogadta a GEIGER-képeket. Megérezte, hogy mesterük népünket, történelmünket, régi viseleteinket, fegyvereinket tanulmányozva, nemes példával járt elől festőinknek a történeti tárgyú képek megalkotásában. Sőt későbbben is örömmel forgatta őket, mikor JÓKAI MÓRnak *A magyar nemzet története* című munkáját ékesítették fametszetes kivitelben.⁵

HECKENAST a vállalkozásában megjelenő szépirodalmi zsebkönyvön, az *Irisen* (1840—1848) keresztül került GEIGERREL közvetlen kapcsolatba. E folyóirat kevés kivétellel, majdnem teljesen maga köré csoportosította az akkor élő bécsi írónemzedéket. Közöttük LUDWIG A. FRANKL, aki *Sonntagsblätter für Heimatliche Interessen* (Bécs, 1842) című lapjában közölt méltatásaival nagyban hozzájárult GEIGER megismertetéséhez, felhívja az *Irisben* vele együtt közreműködő STIFTERNEK és HECKENAST-

⁴ *Honderü*, 1843 II. 507. l., 1844 I. 738. l. — Regélő, 1843 II. 1079. l. stb.

⁵ SCHIMMER, ADOLF: *Historische Handzeichnungen von Joh. Nep. Geiger*. Wien, 1861. — HEVESI LUDWIG: *Österreichische Kunst des 19. Jahrhunderts*. Leipzig, 1903. 86—87. l. — ERNST LAJOS: *A magyar történeti festészet*. Bp., 1910 34., 96. l.

nak a figyelmét a bécsi festőművészre, annál is inkább, minthogy tudomása volt arról, hogy STIFTER elbeszéléseit HECKENAST önálló kötetekben akarja megjelentetni és mindkettő nagy súlyt helyeznek a könyvek tetszetős és elegáns kivitelére. STIFTER és kiadója lelkes örömmel megfogadják L. A. FRANKL tanácsát és felkérésük GEIGERNél is visszhangra talál. STIFTER maga is ügyesen kezelte az ecsetet s valahányszor hivatása óráit meglophatta, igen mélyen átértzett, hangulatos tájképekben igyekezett kivetíteni magából a lelkével eggyészövéződött természetet és festő maradt elbeszéléseiben is. Írása a természet költészete, a friss föld illatát, a zsenge növények minden színét és fínomságát, a nyárban érő búzatáblák egész perzselő melegét felszívta magába. És a költő lelkének éppen ezek a csodálatos erővel irodalommal szőtt, hegyi levegőt és fenyőillatot árasztó erdő- és pusztaképei ihlették meg legjobban GEIGERT s ugyanakkor megkövetelték, hogy a stifteri gondolatnak necsak egyszerű másolója, hanem rendkívül finom-érzészű művésze legyen. — GEIGERnek első STIFTER-illusztrációi a *Studien* I. és II. kötetében, 1844-ben jelentek meg. Ezzel a Linzben élő STIFTER, a bécsi festőművész és HECKENAST művészi egyezsége léptek, mely a STIFTER-kötetek megjelenése folyamán mind melegebb barátsággá fejlődött. Tanúsága több mint háromszáz levél. Költő, illusztrátor és kiadójuk talán még sohasem váltottak egymással ilyen tisztahangú és ideális tartalmú leveleket. Személyes ügyeik mellett politikáról, nevelésről, irodalomról esztétikáról, művészetről szólnak. Bennünket elsősorban az utóbbi kérdést tárgyalók érdekelnék, helyesebben, amelyek bepillantást engednek GEIGER műhelyébe, vagy szüntelenül nyomába vannak a bécsi rajzokat, illetőleg metszeteket Pestre szállító postakocsinak.⁶

„In Erwiederung Ihres Geehrten melde ich Ihnen, dass mir die fertigen Bogen der ‚Studien‘ zugestellt worden sind. Ich danke Ihnen auf das herzlichste, dass Sie das Buch so schön machen, es gefällt mir ausserordentlich, auch die Vignette, der Haidebube, wird wunderschön . . . Sollte Axmann mit dem Stiche nicht leicht zu bestimmter Zeit fertig werden können, so könnte ja die zweite

⁶ V. ö. Briefe von Adalbert Stifter, i. m. — HECKENASTnak GEIGERhez címzett, a szakirodalomban eddig ismeretlen, kiadatlan levelei (Fővárosi Könyvtár, Budapesti Gyűjtemény, B/926/41. Joh. Nep. Geiger).

Zeichnung Geigers von jemand anderm zur selben Zeit gestochen werden, als die erste unter Axmanns Händen ist“⁷ — írja STIFTER 1843. december 8-án a nyugtalankodó HECKENASTnak az 1844-ben megjelent *Studien* I. és II. kötetének GEIGER-illusztrációiról. A *Haidebube* az I. kötet címlapképe volt és a benne szereplő *Haidedorf* című elbeszeléséből merítette tárgyát; a „*Studien von Adalbert Stifter. I. Band*“ cím és az „1844. Verlag v. Gustav Heckenast in Pest“ impresszum között foglal helyet a pusztai pásztorfiú sziklán ülő, dús növényzettől körülvett, bájos figurája. A szemlélőnek nem ismeretlen a feléje áradó stílus és annak poétikus hangulata, mert kétségtelenül BARABÁS MIKLÓSunk finom és hangulatos biedermeier-alakjainak ikertestvérére ismer benne. GEIGER kis képéhez több vázlatot is készített, melyeket úgy kiadójának, mint STIFTERnek megküldött véleményezés végett.⁸ Bár GEIGER bizonyos fokig alkalmazkodott szövegéhez — amit az író, amint látni fogjuk, az ellentmondások elkerülése érdekében maga is megkívánt — mindig egyéni művészetének erejével vetítette ki a képzeletében testet öltött stifteri eszmét. Hiszen STIFTER a műveiből áradó varázslatos hangulaton kívül pl. a *Haidebube* figurájához csak a következő leírással járult hozzá: „... Inmitten all dieser Herrlichkeiten [der Natur] stand er, oder sprang, oder sass er, ein herrlicher Sohn der Haide: aus dem tiefbraunen Gesichtchen voll Güte und Klugheit leuchten in blitzendem, unbewusstem Glanze die pechschwarzen Augen... um die Stirne war eine Wildnis dunkelbrauner Haare kunstlos den Winden der Fläche hingegen...“⁹

A *Haidebube* című metszet jelzése „*Peter Joh N. Geiger del — Jos. Axmann sc[ulpsit]. Viennae*“. Valamennyi GEIGER—STIFTER-illusztráció ilyen jelzésű s így bátran leszögezhetjük, hogy minden GEIGER-rajzot JOSEPH AXMANN Bécsben működő mester metszett acélba nagy hozzáértéssel a pesti kiadványokhoz. GEIGER nagyon szívesen dolgozott AXMANNnal, mert metszetei nyomán sohasem veszett el rajzainak művészi értéke. STIFTER vele is szoros barátságban volt. Sokszor látta vendégül hosszabb időre családos-

⁷ Briefe v. Stifter, i. m. I. 52. l.

⁸ SCHLOSSAR, ANTON: Adalbert Stifter und die Künstler Axmann u. Geiger. Zeitschrift f. Bücherfreunde, 1900/1901. 273—287. l.

⁹ STIFTER, ADALBERT: Studien. Pest, 1844. I. köt. 279. l.

tól linzi házában s mikor a kevés gyakorlati érzékkel rendelkező AXMANN nehéz anyagi helyzetbe kerül, hosszú méltató levélben fordult GEIGERhez megsegítéséért: „Zeichnen Sie eines der versprochenen Bildchen, dass Axmann eine Arbeit bekommt... Axmann bekommt, sobald er zu arbeiten anfangen kann, eine a conto-Zahlung von Heckenast... Ich halte Axmann trotz mancher Fehler, die er unläugbar hat, für einen grossen, wo nicht der Anlage nach für den ersten Kupferstecher Wiens. Schade, dass diese herrliche Anlage nicht zu jener hohen Entwicklung kam, zu der sie berufen war“ — írja többek közt.¹⁰ AXMANNT egyébként nálunk is nagyon méltányolták sok értékes magyarvonatkozású metszetéért — Nyitra-, Tihany-, Beczkó-vára, Pázmány Péter, Arany János, Jókai Mór, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Berzsenyi Dániel, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, I. Ferenc József —, melyeknek egy részét Pesten dolgozta ki HECKENAST számára.¹¹

A *Studien*, 1844. II. kötetéhez STIFTER *Der Hochwald* című novellája adta az illusztrációt: hatalmas erdőborította hegyek tövében, összehajló sziklafalak között ülő két, finom árnyalatokban gazdag leányalak, az elbeszélés testvérpár-hősnői, a háttérben halványabban körvonalazott férfi, a két leány kísérője. GEIGER művészi kézzel emeli ki a jelenet főszereplőjét, a fiatalabbik testvért, azt árasztja el minden szépséggel, azt dolgozza ki leheletfinom vonásokkal, míg a többi figura elmosódottabb, s így a szemlélő legszívesebben nála időzik.

Az 1847-es év fontos kelte a GEIGER—STIFTER-illusztrációk történetének. Ekkor hagyja el a sajtót a *Studien* III. és IV. kötete, valamint az *Iris* zsebkönyvnek erre az esztendőre szóló évfolyama. A könyvművészetet GEIGER ezúttal négy művészi képpel gazdagította.

¹⁰ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 23. l. — v. ö. még u. i. 23—25., 29—30., 88—89., 207., 233., 282., 354—355. l.

¹¹ V. ö. WURZBACH, i. m. I. köt. 96—97. l. — Allg. Lexikon d. bildenden Künste, i. m. II. köt. 287. l. — Tudományos Gyűjtemény, 1821 XII. 102. l. — NAGY IVÁN: Magyarországi képzőművészek. Századok, 1874 28. l. — BARABÁS MIKLÓS emlékiratai. Bp., 1902 148 l. — Művészet, 1904 205., 270. l. — SCHLOSSAR, ANTON, i. m. 273—287. l. — ERNSZT LAJOS, i. m. 31. l.

A *Studien* III. kötetéhez a *Mappe meines Urgrossvaters Augustinus* doktora szolgáltatott modellt: régies, korfestő berendezésű szobában, karosszékben ülő, könyvolvasásban elmerült alak. Itt már nem a természet, hanem az okoskodó ember GEIGER művészetének forrása. A háttérben és ezer apró részletében gondosan megrajzolt képen már 1844-ben dolgozott AXMANN. „Der Stich des Urgrossvaters ist noch nicht fertig — írja az érdeklődő HECKENASTNAK STIFTER 1844. december 25-én —, dafür muss ich Sie versichern, dass das, wofür mir am meisten bange war, der Duft in den hintern Dingen auf der Platte wundervoll ist. Axmann nimmt sich sehr zusammen, aber er wird wohl stark in den Jänner hineinkommen. Lassen Sie es sich nicht kränken, wenn nur die Sache schön wird.“¹²

Rendkívül érdekes a *Studien* IV. kötetének a zsidó beduint, Abdiast ábrázoló címlapképe. Abdias kemény, elszánt alakját a sivatag hangulatkeltő tája körvonalazza (v. ö. STIFTERnek *Abdias* című novelláját). Itt GEIGER legkevésbé tartalommegértető; a saját művészi gyönyöreit kereső mester, aki nemcsak képzeletből, könyvforrások alapján gondolja el keletet és emberét, de maga is megjárta a homoksvatagot. Az *Abdias*on végigömlő pátosz nem stílus, nem számító hatástkeltő eszköz, hanem a keleti ember lelkületének őszinte kifejező jelképe. — STIFTER eredetileg más beállítást szeretett volna: „Geiger wird den Juden zeichnen, wie er die Schakale füttert...“¹³ — írja 1844. július 17-én HECKENASTNAK, azonban GEIGER meggyőzte beállításának kifejezőbb voltával. A bécsi mester legkedvesebb STIFTER-témája kétségkívül *Abdias*. Rendkívül sokáig dolgozott rajta; úgylátszik, hogy keleti utazásának sok-sok élményéből küzdelmesen kellett megteremtenie a legkielégítőbb elgondolást. STIFTER többször megfordul ekkor műhelyében, hogy sürgesse és segítse, ha szükségesnek mutatkozik. „Heute gehe ich nach Schliessung dieses Briefes zu Geiger, um Abdias zu holen oder zu fördern. Geiger und ich stehen sehr gut.“¹⁴ Azután: „Geiger werde ich schon treiben, dass er sich mit den Zeichnungen sputet. Ich weiss etwas, dass ihn sehr freuen wird, ich halte ihn nämlich für einen grösseren Compositeur, als

¹² Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 63. l.

¹³ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 55. l.

¹⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 65. l.

Cornelius und Kaulbach¹⁵ — írja mindkét esetben HECKENAST-nak (1844. december 25., 1846. október 18.). GEIGERT később is megihleti *Abdias*. A 60-as évek felé STIFTERREL való barátsága mindinkább elmélyül; a sűrűn váltott eszmekicserélő levelek, az író ösztönző, hozzáértő műteremlátogatásai egyre közelebb hozzák őket egymáshoz. STIFTER felveti GEIGERnek, megfestené-e számára művei alapján azt a képet, mely a legnagyobb hatással volt rá. Ekkor születik meg a *Beduinok a sivatagban* (1858) című vászon, melyet GEIGER azután STIFTERnek ajándékozott.¹⁶ Művének képzőművészeti megjelenítése az ecset lágy vonásaiban, a színek ragyogó tűzésében még jobban elragadta az író: „Geiger sandte mir ein meisterhaftes Bild ‚Abdias‘ vorstellend. Meine Freude war ausserordentlich, und der Genuss des Kunstwerkes wird täglich grösser; denn das Bild wird, wie Geigers Arbeiten überhaupt, immer schöner, je länger man es hat... Ich weiss keinen besseren Dank für diese Annäherung seines Geistes an den meinen, als dass ich, wenn dieses Bild in meinem Zimmer hängt, nie mehr im Stande bin, in meinen Dichtungen zum Gemeinen oder Werthlosen herabzusinken. Das Bild ist das Erzeugnis des feurigsten Genies.“¹⁷ (HECKENASTnak, 1858. július 29-én.)

GEIGERnek — szerintük — a STIFTER műveiből áradó szellemet és hangulatot legjellemzőbben kifejező és egyúttal legszebb illusztrációs alkotásai az *Iris*, 1847. *Der Waldgänger* című elbeszéléséhez készültek. Mégpedig kettő, minthogy a tervezett címlapkép először túlságosan nagyra sikerült, viszont annyira tökéletes volt, hogy író, kiadó és művész egybehangzóan a szöveg közé illesztették külön kartonon. Az erdőjáró férfi, kíséretében a *Haidebube*-stílusában megrajzolt kisleány, az embernek legigazabb barátjáért, a természetért való rajongását fejezi ki. A két árnyalatokban gazdag figura hegycsúcson áll, alattuk hömpölyög hatalmas árjával a Moldva, körülöttük erdővel borított vidék pompázik. Az egyszínű acélmetszet csupa levegő, szín és illat. — Ennél talán még tartalmasabb, hangulatkeltőbb a másik metszet, a címlapkép. Ezen a *Waldgänger* sziklás hegycsúcson ülő figura, arcán áhítatos nyugalommal; ember, aki a körülötte tündöklő

¹⁵ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 95. l.

¹⁶ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 231. l.

¹⁷ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 239. l.

természet csodájában Isten közelségét érzi. Külön érdekessége, hogy STIFTER maga készítette hozzá a vázlatot.¹⁸

„Ich habe durch Herrn v. Axmann mit der grössten Be-
stürzung vernommen, dass jene Vignette zu der Stifterschen Er-
zählung ‚Procopus‘, welche Sie mir und Herrn Stifter schon im
May auszuführen versprochen, bis vor wenigen Tagen noch nicht
in den Händen des Herrn Axmann war. — In dieser Verlegenheit
erlaube ich mir, Euer Wohlgeboren auf das eindringlichste zu
bitten, keinen Augenblick weiter mit der Ausführung der Vignette
zu zögern. Jeder Tag der Verzögerung bringt mir namhafte Ver-
lust, denn die Erscheinung eines Taschenbuches hat seine vor-
geschriebene Zeit, und ohne Titelvignette könnte ich das Taschen-
buch doch nicht herausgeben! . . . Auch füge ich hier anbringend
einige kurze Auszüge aus der Erzählung bei, welche auf einige
nothwendige Äusserlichkeiten der Bilder hindeuten.“¹⁹ HECKENAST-
nak ez az 1847. július 3-án GEIGERhez intézett sürgető levele
nagyon indokolt volt, mert az *Iris*nek 1848 elején meg kellett
jelennie s tartalmán kívül a legnagyobb vonzerőt valóban művészi
metszeteinek köszönhetette. Ismerte GEIGERnek akkori elfoglaltsá-
gát is. A bécsi mester tehetsége és dicsősége tetőfokán, túlhalmozva
megrendelésekkel — ebben az időben készíti SCITOVSZKY pécsi
püspök megbízásából a pécsi székesegyház részére Szent József
oltárképét,²⁰ vele javíttatja ki a Pesti Műegyesület a HEINRICH
EDÉNél megrendelt *Hunyadi Mátyás* című műlapot, mert GEIGER
szerint „az öltözetek nem jelölték meg a kort és a csoportok rajzá-
ban is tetemes hibák voltak“²¹ — már nem igen vállalt szöveg-
illusztrációkat s csak STIFTERhez és HECKENASThoz fűződő barát-
sága tiltotta, hogy cserbenhagyja őket. A *Procopus*nak, a töp-
rengő csillagász fausti figurájának azonban GEIGER nem tud ellent-
állni, túlságosan motívumgazdag ahhoz, hogy meg ne ihlesse
teremtőerejét. Tudományos műszerei, földgömbje, távcsövei mel-

¹⁸ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 80., 89—90. l.

¹⁹ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

²⁰ Művészet, 1911. 274. l. — SZÖNYI OTTÓ: Boross János festő levelei Scitovszky pécsi püspökhöz . . . A Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület Értesítője. Pécs, 1912. 153., 159. l.

²¹ SZANA TAMÁS: Száz év a magyar művészet történetéből. Bp., 1901. 53., 135. l. — Művészet, 1902. 78. l.

lett üllő Procopus szimbolikus alakja a nagy találékonysága ellenére is véges emberi értelemnek. Idézett HECKENAST-levelünk a *Procopus* keletkezésének történetén kívül egyéb műhelytitkot is feltár: GEIGERnek elsősorban invenciója, STIFTER szövegei és igen sok esetben a kiadó értékes, hozzáértő tanácsai is segítségére voltak illusztrációi megalkotásában.

A *Studien* utolsó két kötete 1850-ben jelent meg egy-egy GEIGER-címképpel. Az V. kötetnek a megszokottnál nagyobb illusztrációja a *Hagestolz* című novellából merített és STIFTERnek igen tetszett: „Der Hagestolz ist aber ausserordentlich schön. Die Figur drückt vollendet den Charakter des Hagestolzens aus, wie er im Gedichte ist“²² — írja 1847. november 16-án kiadójának. Az „agglagény“ magaelémeredt, szomorú elhagyatottságot lehelő alakja típuskép és a VI. kötet illusztrációjával, a *Der beschriebene Tännling*-gel együtt hű másolata STIFTER elképzelésének. Az utóbbi felsőausztriai népviseletben ábrázolja a hűtlen szerelmesén búslakodó, komorarcú favágót, akit bánkódó szíve és az emlékezés visszacsalt a boldog találkozások tanújához, a néma lucfenyőhöz.

Nem sokkal ezután STIFTER minden erejét régen tervezett ifjúsági elbeszéléseinek feldolgozására fordítja. *Bunte Steine* címen, 1853-ban, két kötetben, *Studien*-formátumban jelentek meg és ami szerzője szívének a legnagyobb keserűséget okozta, nem GEIGER, hanem LUDWIG RICHTER illusztrációival.²³ Pedig kiadójával együtt, mint előző műveinél, ezt is a bécsi festőművésznek szánta. „Ich hoffe Geiger zu bestimmen, dass er zu der Arbeit eine Freude bekommt, und wenn ich öfter antreibe, hoffe ich, dass es gehen wird“ — írja HECKENASTnak bizakodva 1853. január 12-én,²⁴ holott a kiadást HECKENAST még ugyanebben az évben tervezte. GEIGER azonban nagyobb kompozíciói miatt nem készül el idejében és HECKENAST lipcsei könyvkereskedő-rokona, GEORG WIGAND tanácsára az általa sokat foglalkoztatott RICHTERT bízza meg. STIFTER vígasztalhatatlan, mikor megkapja a RICHTER által illusztrált *Bunte Steine*-köteteket, amit kiadója előtt sem titkol. HECKENAST, minthogy a közönség nagy szeretettel fogadta az író

²² Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 145. l.

²³ RÜMAN, i. m. 281. l. — V. ö. még bevezetésünkben.

²⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. I. 80. l., II. 4. l.

újabb művét s RICHTER képei valóban nagyon gyengék voltak (csak a fametszetnek volt igazi mestere), újabb, GEIGERrel illusztrált kiadás közrebocsátását határozza el. Még 1852 decemberében megindítja a bécsi művésszel tárgyalásait: „Eingedenk Ihrer warmen Theilnahme an Stifters Werken, und eingedenk Ihres hohen Verdienstes das Sie sich durch die künstlerische Illustration der ‚Studien‘ erworben, kann ich mir das Vergnügen nicht versagen, Ihnen das neueste Buch, unseres Freundes vorzulegen u. zu verehren. Mit grossem Leidwesen muss ich dabei die Bemerkung machen, dass diesen beyden Bänden eine grosse Zierde abgängig ist, welche den Bänden der ‚Studien‘ durch die Beigabe Ihrer herrlichen Vignetten zu Gut kam. — Das Mscript der ‚Bunten Steine‘ ist so spät im Herbste in meine Hände gekommen u. es musste mit der Herausgabe so geeilt werden, dass nichts Anderes übrig blieb, als einige Vignetten während des Druckes, der in Leipzig geschah, durch einen dortigen Künstler anfertigen zu lassen. — Wie wenig Richter durch die beyden Zeichnungen befriedigt hat, werden Sie selbst sehen. Stifter ist ganz unglücklich über die missrathenen Geschöpfe! — Ich konnte ihm kaum andern Trost geben, da selbst die Hinweglassung der Bilder nicht mehr thunlich war, als dass ich ihn versicherte, sobald als möglich, für eine neue Ausgabe zu sorgen, die ihn in Bezug auf die Bilder vollkommen aussöhnen möge. Ich habe nun die Idee eine neue Ausgabe der ‚Bunten Steine‘ in einem Bande zu veranstalten. Das Buch soll durch einen colorirten Stahlstich geziert werden. Das Colorit dürfte nicht anders seyn, als in der leichten Manier Ihrer Handzeichnungen: nur einige Farben aufgesetzt!... Noch eines: Nachdem über die Vignette der Titel: ‚Bunte Steine‘ von Adalbert Stifter stehen soll, dürften vielleicht die Buchstaben ‚Bunte Steine‘ mit in das Bild gezogen werden und bunt colorirt, gleichsam den Titel figürlich bezeichnen.“²⁵ HECKENAST egyúttal a megrajzolandó címkép formai utasításait is mellékelte leveléhez, annyira szerette volna az új egykötetes, ezúttal színes metszettel ékes STIFTER-művet sajtó alá rendezni, azonban GEIGER — talán megbántottnak érezte magát, vagy RICHTERrel vállalt művészi szolidaritást — nem teljesítette kérését. Íróbarátjával együtt ekkor

²⁵ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

már nem is erőszakolták s a tervbevett új kiadás JOSEF MARIA KAISER fametszetes illusztrációival jelent meg 1869-ben.²⁶ STIFTER azonban ettől sem volt különösebben elragadtatva s HECKENAST-hoz írt leveleiben nem is annyira KAISERT, mint inkább azokat okolta, akik a rajzokat fába metszették.²⁷ Túlságosan egybeforrt GEIGER munkáival ahhoz, hogy az acélmetszetek helyébe lépő, kezdetben nem eléggé művészi fametszetekkel egyhamar megbarátkozzék.

A HECKENASTnál 1857-ben, három kötetben, ugyanannyi GEIGER-címképpel megjelenő *Nachsommer* című műve arról tanúskodik, hogy az illusztrátor és a kiadó megbékültek egymással. A három kép az egykorú előkelő osztrák családnak és az uralkodó biedermeier életművészetnek hű tükörképe, a barokk-empíre diplomata-léggör némi színezetével. Különösen áll ez az I. kötetben levő, pantalót, „vatermördert“, hosszú, bodros kézelőt, majdnem vállig érő ősz haját viselő, borotvált arcú férfialakra; a nyugalomba vonult egykori államférfit, öntözővel a kezében, rózsái ápolása közben ábrázolta GEIGER. — A II. kötet dámája virágos vázával díszített asztalnál ül kényelmes karosszékben; mellette virágok, bokrok, a háttérben az anyagi biztonság és előkelőség szimboluma: kastélyszerű villa. Az idős hölgy szép, omlós selyemöltözetében, főkötője mögül előkandikáló ősz fürtjeivel, finommetszésű arcán halk mosolyával méltó párja az első ábrázolásnak. A III. kötetben lányukat, az előkelő ház féltve őrzött virágszálát rajzolta meg GEIGER. Az ifjú, karcsú leány könyvvél kezében, szobája közepén áll, körülötte nagy, kényelmet nyújtó bútorok, előtte finom csipkével beborított asztal, rajta citerája, a zenekedvelő biedermeier Bécs nélkülözhetetlen hangszerre. — E mesteri miniatűrök létrejöttét igen érdekes megvilágításba helyezik az írónak, illusztrátornak, metszőnek és kiadónak egymással váltott levelei.²⁸ Legelőször is megtudjuk, hogy a

²⁶ RÜMAN, i. m. 134. l. — Lásd még u. i.: Kaiser a Bunte Steine kötetin kívül a Studien egy-egy önállóan kiadott elbeszélését is (Abdias, Der Hochwald, Der Weihnachtsabend) ellátta a szöveg közé illesztett, fametszetes illusztrációival.

²⁷ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 15., 32—34. l.

²⁸ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 23., 36., 63., 76., 95., 103—104., 109—110., 114., 117—118., 134—136., 138., 140—141., 143—144., 148—149., 153—156., 185., 187—188., 192—194., 208. l.

Nachsommer még a *Studien* keletkezése idején papírravetett elbeszélésből nőtt meg az évek folyamán háromkötetes stifteri művé (az író benne tervezte meg főművét és GOETHE *Wilhelm Meisterje* mellett emlegette) és GEIGER már ebben az időben megrajzolta a diplomata alakját, melyet az új megfogalmazás után már nem lehetett felhasználni. „Mein ursprünglicher Entwurf liegt so weit von meinem jetzigen Werke ab, dass das Bild, das damals trefflich passte, es jetzt nicht mehr thut. Jahre liegen dazwischen“ — írja STIFTER GEIGERnek (1856. december 24.). GEIGER ekkor még egy vázlatot készít, de STIFTER ekkor is sok javítani valót talál: „1. Die Kappe weg, und die schönen weissen Haare, die unter der Kappe heraus sehen, über das ganze Hinterhaupt. 2. Beim Rocke den Einschnitt im Kragen weg, damit er unmoderner werde. 3. Den Rock unter der Brust auf beiden Seiten etwas weiter, dass er weniger schön und elegant sei. 5. Die Beinkleider weniger gespannt und etwas schlottiger“ — figyelmezteti a szöveghűségére (1857. augusztus 29.). Általában itt sem a rajzot kifogásolta, inkább felfogásbeli ellentétek voltak. A biedermeier nagyszony nyerte meg legkevésbé a tetszését. A fiatal lányról viszont csak dicsérőleg nyilatkozott: „Geigers Zeichnung hat mich ganz glücklich gemacht. Sie hat meine höchsten Erwartungen übertroffen. Ich war den ganzen Abend gestern in einer Art Entzücken. Ganz so ist die Dichtung. Ich hätte mit meiner besten Phantasie ein getreueres Abbild nicht angeben können. Diese herrliche Geistigkeit, Kraft und jungfräuliche Vornehmheit, verbunden mit dem Antiken, was die Gestalt ausspricht, nebst dem Gefühle, das die Stellung errathen lässt, ist in der Dichtung; aber sie ist mehr als meine Dichtung, und kann sie nur heben“ — írja HECKENASTnak (1856. december 22.). GEIGERnek is, AXMANNnak is meg kellett szenednie ezért a „tökéletességért“, mert STIFTER oldalakra terjedő levelekben, hajszálig menő részletekben boncolta a rajz, de különösen a metszés munkáját. Figyelme minden árnyékolásra, vonalra kiterjedt, a hatáskeltő ruharedőket éppen úgy megbeszélte, mint a szobát díszítő szőnyeg mintáit.

Hasonló körülmények között rajzolta meg GEIGER STIFTERnek 1865-ben megjelent, háromkötetes, magyarvonatkozású történeti regényéhez, a *Witikohoz* készített illusztrációit. Az első kötet címképéről — erdei úton ügető Witiko lovag, álmodozó-szemű szláv típus, előkelő korhű öltözetben — már 1860. május

31-én ír STIFTER kiadójának és kéri, küldje el a nála levő kéziratot tanulmányozás végett GEIGERnek.²⁹ GEIGER elolvassa ugyan, de csak 1864 körül tér rá vissza, mert az író időközben megbetegedett és a többi kötet kéziratával nagyon lassan haladt előre. A festőművész még maga sem döntötte el tárgyát és HECKENAST-hoz fordult tanácsért. A kiadó 1864. január 1-én siet segítségére levelében: „Bei Durchsicht Ihrer letzten Briefe finde ich, dass ich auf einen derselben noch nicht geantwortet habe. Sie haben mir in Betreff der Bilder zu ‚Witiko‘ eine Frage gestellt! Ich erlaube mir hierauf die Bemerkung zu machen, dass mir für den 1. Band die Darstellung des jungen Witiko wie er durch die Wälder nach Böhmen herüberreitet, um in diesem Lande sich sein Schicksal zu machen, als besonders passend u. bezeichnend erschienen würde. Im 2ten Bande in jenen Recitaten, die ich noch hier habe, kommt nur eines vor, das ohne Zweifel auch ein sehr schönes Bild geben würde. Es ist der Moment wo der junge Ritter und die Tochter Heinrichs sich ihre Liebe gestehen. Diese Zeichnung könnten Sie aber erst dann machen, wenn Sie das Manuscript in Händen haben. Sobald ich es ganz durchgelesen haben werde, will ich es Ihnen senden. Ich war sehr erfreut, dass Sie an dem höchst originalen Werke Stifters so grossen Gefallen hatten. Meine Meynung über das Buch stimmt mit Ihrem Urtheile ganz zusammen u. ich freue mich umsomehr, dass wir in diesem Punkte gleicher Ansicht sind, weil ich fürchte, dass der grössere Theil des Publicums das Werk ganz falsch beurtheilen wird. In solchen Fällen möchte man an sich irre werden, wenn es nicht Männer gäbe, deren reines u. freyes Urtheil ein sicheres Kriterium sind, als der Modegeschmack der Menge u. die Bornirtheit gemühseliger Recensenten.“³⁰ GEIGER ezután STIFTER legnagyobb meglegedésére HECKENAST választását valósítja meg az első kötet számára.³¹ Tulajdonképen a következőkben is az epikus ábrázolási mód érvényesült, mely a komolytárgyú regény elgondolásának jobban megfelelt, mint a cselekvényes — a HECKENAST által a második kötet élére ajánlott szerelmi jelenet. „Da Geiger zum ersten Bande weniger eine Handlung als

²⁹ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 327. l.

³⁰ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

³¹ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 102., 105., 107. l.

vielmehr das Wesen der Hauptgestalt überhaupt dargestellt hat, so müsste etwas Ähnliches wohl auch in den zwei folgenden Bänden geschehen. Unter der Menge Personen des Werkes sind nach *Witiko* wohl die hervorragenden *Wladislaw der II.*, Herzog von Böhmen (später König), und Kaiser Friedrich der Rothbart. *Wladislaw* wäre für den zweiten Band (da er noch Herzog ist) und Friedrich für den dritten³² — írja *STIFTER* *Pestre* (1864. november 18.). *HECKENAST* azután már ilyen értelemben sürgeti *GEIGERT* és *AXMANN*.³³ *Wladislaw* festői öltözékében, gazdagon redőzött köntössel a vállán, drágaköves, kócsagos föveggel, nemesveretű karddal jellemzően geigeri történeti kép. Látszik, hogy a festőnek ez a legerősebb oldala.³⁴ Talán a harmadik kötet *Barbarossaja* a legsikerültebb valamennyi között: életerős, elszánt, tettekéssz, rettenthetetlen uralkodó, szemében ugyanakkor érzélgős, germán lágyssággal. Bár mind a három képet a XII. század állította be, a felfogás mélyén ott bujkál az egykorú művészet *biedermeier* ecsetkezése. Éppen a *Witikóval* kapcsolatban nem lesz érdektelen, ha rámutatunk arra, hogy *HECKENAST* jóelőre felismerte benne a „nem tömegcikket“. Előállítását jóval meghaladta üzleti hasznát, mégis vállalta díszes kiadását, sőt emiatt *GEIGERNÉL* adósságba is keveredik. „Da ich nun doch abgehalten bin, hinauf zu kommen [nach Wien], so habe ich vor einigen Tagen meine Schuld von 500 fr. an Sie Abgeschickt und sage Ihnen hiemit meinen besten u. verbindlichsten Dank, für Ihr freundliches Zuwarten, das ich für diesmal ausnahmsweise in Anspruch nahm“³⁵ — mentegetőzik *GEIGERNEK*. Ez is beszédes tanúja annak, hogy, bár *HECKENAST* jól látta a kedvelt és sokat olvasott írók munkáiból származó előnyt, mint igazi nagyvonalú, európai színvonalon álló kiadó, sohasem zárkózott el egyedül az írók fejlődését ösztönző művek elől.

Három esztendővel a *Witiko* megjelenése után, 1868-ban a halál elszólítja *STIFTER*T. *HECKENAST* továbbra is szeretettel gon-

³² Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 77. l.

³³ *HECKENAST* levele *GEIGERHEZ*. Fővárosi Könyvtár idézett gyűjtemény. 1864. március 4.

³⁴ Briefe v. A. Stifter, i. m. III. 120—121., 179., 227—228. l.

³⁵ *HECKENAST* levele *GEIGERHEZ*. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény. 1864. március 4.

dozza műveit és megjelentet belőlük egy-egy kiadást. Különösen a novellásköteteket kapkodta szét a bel- és külföldi olvasóközön-
ség; már az író életében újabb és újabb kiadások láttak napvilá-
got.³⁶ Bennünket — tárgyunknál fogva — az 1864-ben indított
Studien 6. kiadás érdekel, melynek két kötetéhez 1869-ben *Nach-
gelassene Schriften* címen, ugyancsak két kötetben, a poszthumusz
elbeszélések járultak s természetesen az eddig ismertetett *Studien-
illusztrációkon* kívül, újabb GEIGER-illusztrációkat is hoztak.³⁷
A Nachgelassene Schriften két kötetét 1873-ban azután egybe is
vonta HECKENAST és igen helyes indokolással, formában, kötés-
ben a *Studien* 1864. 6. kiadáshoz csatolta: „Die vorliegenden
Erzählungen A. Stifters, unmittelbar nach dessen „Studien“ ent-
standen, doch erst in den nachgelassenen Werken des Dichters
gesammelt herausgegeben, können gleichsam als eine weitere Folge
der „Studien“ in gegenwärtiger Auflage der beliebten zweibändi-
gen Octavausgabe der „Studien“ in gleicher Ausstattung an-
schliessen, glauben wir, dass die Erscheinung dieses dritten Bandes
den zahlreichen Besitzern der zweibändigen Ausgabe nicht un-
willkommen sein würde. Pest, Sept. 1872. — Die Verlags-
handlung.“³⁸

Az 1864-es *Studien*-kiadvány első kötetének két eddig nem
ismertetett illusztrációja van: az egyik a címkép, a *Der Condor*
című elbeszélés hősnője, tipikusan biedermeier intériurben, barna
biedermeier szépség, középen elváasztott, a füleket eltakaró
tükörsíma haja madonnaszerűen szabályos arcot keretez be, maga
a naív báj és női szelídség, csak úgy árad az egész képből a
levendula-illat. Nem feledkezett meg GEIGER a citeráról és a
galambpárról sem. — A másik a *Narrenburg* című elbeszéléshez
készült és külön kartonon illeszkedik a kötetbe, akár az eddig

³⁶ A Pesten kiadott STIFTER-művekre vonatkozólag lásd „Heckenast
Gusztáv pesti könyvkiadó és nyomdatulajdonos által kiadott könyvek, zene-
művek és arcképek névsorá“-t 1844-től 1874-ig .

³⁷ A GEIGER által illusztrált HECKENAST—STIFTER-kiadványokat fel-
sorolja BODENSTEIN, CYRIAK: *Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788—
1888*. Wien, 1888. 12—24. l. — Ezeket és a RICHTER és KAISER által
illusztráltakat lásd RÜMAN, i. m. 1069., 1070., 2122., 496., 1071., 497., 498.,
1072., 499., 2547. l.

³⁸ STIFTER, ADALBERT: *Studien*. Pest, 1873. III. köt. Előszó.

ismertetett többi címkép, csak a címet és az impresszumot vétette le róluk ebben az újabb kiadásban HECKENAST. A *Narrenburg* metszete éremalakú képecske, rajza, metszése valóságos mestermű: enyelt szerelmespárját, a lányka mellett álló kutyát és az alakokat bekeretező szőlőlugast csupa finom vonallal, gondos árnyékolással domborította ki a művész. A gyönyörű miniatűr eszméjét HECKENASTnak köszönhette STIFTER, aki már az 50-es évek elején tárgyalt ügyében GEIGERrel. 1854. április 3-án érdeklődik is nála: „Ich erlaube mir Sie an Ihr gütiges Versprechen in Betreff der Zeichnung, welche ich zu einer beliebigen Erzählung Stifters in etwas grösserem Format gewünscht hatte, hiemit höflichst zu erinnern. Sie hatten meine Idee, den Stoff aus der *Narrenburg* zu nehmen, seiner Zeit gebilligt, doch müchte ich Sie durchaus nicht an einen gewissen Stoff binden und überlasse darum die Wahl ganz Ihrem Ermessen... Sie machen uns wohl... mit der neuen Vignette eine freundliche, liebe Überraschung?“³⁹ 1853. december 13-án STIFTERnek HECKENASThoz intézett sorai a már kész metszetről beszélnek s elragadtatása ellenére, a beavatott író nem hallgathatja el kritikáját: „Ein Exemplar *Narrenburg* habe ich bekommen, ich danke. Das Mädchen in der Vignette ist herrlich, überhaupt das ganze Bild, ein klein wenig stören mich die Oberfüsse des Mannes, die zu sehr herrschen.“⁴⁰

A GEIGER—STIFTER-illusztrációk befejezéséül szólnunk kell még a poszthumusz elbeszélésnek, *Der fromme Spruch*nak *Gerlintjéről*. Megint jellegzetes biedermeier hangulatot árasztó miniatűr — kertjében, rózsái között álmodozó fiatal leány —, ez sem egyszerű szövegmagyarázat, magában való, önálló kép.

Az eddigiekben szemlélt képecskék kétségkívül a hazai és a külföldi könyvművészet legjobb alkotásai közé tartoznak. Valamennyi megcsillogtatja a vérbeli művész találékonyságát, kifejező erejének bensőségességét. GEIGER a gondolat megtestestítésében a lélek legtitokzatosabb mélységéig követte az író; éppen olyan találóan adta vissza élesen körvonalazott típusait. Technikájában is símult eszméihez, tárgyköréhez. Ez a magyarázata

³⁹ HECKENAST levele GEIGERhez. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

⁴⁰ Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 100. l.

Der Nachsommer

VON

ADALBERT STIFTER

Erster

Band.

Gustav Heckenast in Perch.

Witiko.
Eine Erzählung von
Adalbert Stifter.
Dritter Band.

(Friedrich.)
Pest. Gustav Heckenast.

Studien

von

ADALBERT SCHUPFER

Erster

Band.

Alle Rechte vorbehalten. Das Kommen schreibe.

Gustav Heckenast in Pest.

229
Huldien
von
ADALBERT STIFTER
Dritter Band.

Gustav Heckenast in Pest.

annak a végtelen hálának és elragadtatásnak, amely az írónak minden GEIGERT érintő sorából kicseng. A művész ugyanakkor korának is hű kifejezője: alakjai, jelenetei az idealizáló biedermeier-festészet alkotásai, komoly értéküket ma is eleven hatásuk igazolja. E rajzokon a színek elevenése nélkül is átszűrődik a festő készsége és technikája. A kis kompozíciók sokkal jobban tükrözik a lírikus lelkű GEIGER szíve minden melegét, kedélygazdagságát, mint híres, nagy vásznai. Van abban valami meghatározó, hogy a beérkezett történeti festő alázatos szívvel leereszkedik az illusztrációk egyszerűbb tárgyköréhez és egy szűkre szabott, erősen meghatározott körre szorítja művészetét. STIFTERnek igazi otthona az ember és világa, a bennünk és körülöttünk uralkodó természet és GEIGER mindezt nemcsak adaptálta, hanem a mesterkéz hűségével adta vissza, mert minden művészetnek ez az igazi és egyetlen tárgya.

Az acélmetszet ma már túlhaladott, „nem divatos“ könyv-ábrázolás. Túlságosan költséges, az előállítás is igen sok időbe kerül s a „gépkönyv“ korának olvasói csak az „érdekesítő szöveget falják“, nem érnek rá egy-egy szép illusztráció felett elmerengni, mint a biedermeier-kor embere békés, kényelmes otthonában. A mai könyvművészeti törekvések fametszete is inkább bibliofileket gyönyörködtet és bibliofil kincs ma már a GEIGER-illusztrációs STIFTER-mű is. A „szép könyv“ barátja, ha még nincsen birtokában, vágyódva gondol egy ilyen első kiadásra. Becsület és ritkaságukat mi sem mutatja jobban, mint hogy kevés példány fordul elő belőlük a könyvpiacra és magas az árfolyamuk. A *Witike*ért például 1924-ben 180 márkát fizettek; a *Student* 1906-ban jegyezték utoljára, ára akkor 48 márka volt, stb. Azóta pedig az árak erősen átértékelődtek, tehát sokkal drágábbak lettek. Nem hinnénk, hogy sok magángyűjtemény, vagy akár közkönyvtár dicsekedhetik azzal, hogy STIFTER műveinek összes első kiadása birtokában van. Még itt Budapesten, a megjelenés székhelyén az ország első könyvtára, a Széchényi Könyvtár sem rendelkezik valamennyivel.

A teljesség kedvéért nem hagyhatók említés nélkül azoknak a költőknek és történeti nagyságoknak arcképei sem, melyeket HECKENAST *arcképcsarnok* című képsorozata, vagy magángyűjteménye részére rendelt GEIGERNél. Schillert, Goethet, Shakespeare-t,

Grillparzert, Schillernek Wallensteinjét, Grillparzernak Medeját és talán Sapphóját, Ottokárját, valamint Luther életének kiemelkedő jeleneteit ábrázoltatta a bécsi mesterrel. Megrendelőlevelei rendszerint írásbeli kompozícióterveket is tartalmaztak. Legtöbb esetben STIFTER látogatott el HECKENAST kérésére GEIGER műtermébe, hogy a legsikerültebb beállításokat megbeszélje, vagy ösztönző kritikát gyakoroljon. STIFTER oly nagyrabecsülte GEIGER művészetét, hogy mindenkor készséggel tett eleget HECKENAST kérésének s ha ideje nem futotta, írásban beszélt meg GEIGERREL a képeket.⁴¹ Talán ma furcsának és érthetetlennek tűnik fel, hogy a polgárcsaládok akkor milyen szívesen és mennyi ilyen irodalmi tárgyú metszettel ékesítették szobáik falát, még az alacsonyabb műveltségűek is. Az a kor az irodalmat képzőművészeti ábrázolásokon keresztül akarta átélni. Valóságos kultusza fejlődött ki az „írók galériájának“, a sorozatot azután nem mindig egyenlő értékű metszetekben sokszorosították.

HECKENAST igen nagy reményeket fűzött a Luther-képekhez. 1863. április 24-én GEIGERHEZ intézett levelében meg is indokolja, hogy miért és bőséges forrásanyagra figyelmezteti a művészt: „Ich bin sehr erfreut, dass Sie die Ausführung dieser Bilder [Luther und Melanchton], so wie wir uns besprochen übernommen haben u. erlaube mir hiemit, Ihrem Wunsche gemäss 6 Stoffe für die ausführenden Bilder mitzuthemen. Ich bitte dieselben zu prüfen u. übrigen nach Ihrem Gutdenken zu verfahren. Mehre dieser Stoffe, sind meines wissens, wenigstens in bedeutendern Bildern, noch nicht dargestellt worden und dürften darum ein doppeltes Interesse im Publikum finden.“⁴² A hat jelenetet pedig a következőkben állapítja meg: 1. Luther a wormsi gyűlésen. 2. Szónoklata a képrombolók ellen. 3. A 95 pont kifüggesztése. 4. Luther családja körében. 5. Eck János katolikus teológussal való vitája. 6. Luther halála. HECKENAST minden jelenettémához az ábrázolás módját is hozzáfűzi. Például: „2. Luther tritt gegen die Bilder-

⁴¹ V. ö. Briefe v. A. Stifter, i. m. Wallenstein: II. köt. 29–30., 35–38., 40., 49., 99–100. l.; Schiller: II. köt. 272., 312., 316., 327. l.; Goethe: II. köt. 273–274., 316., 327. l.; Shakespeare: II. köt. 334., III. köt. 57. l. stb.

⁴² HECKENAST levele GEIGERHEZ. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

stürmer auf. Er predigt zornentbrannt gegen den Unfug. Die Scene mag vor den geöffneten Thüren einer Kirche vor sich gehen. Der Pöbel hat die Heiligen-Statuen u. Bilder in der Kirche herabgerissen u. zertrümmert, und schleppt Bruchstücke derselben, wie auch Messgewänder heraus. Einige entlaufene Mönche und Nonnen befinden sich unter dem Pöbel — Luther steht kräftig und bändigend dem aufgeregten Haufen gegenüber.⁴³ HECKENAST egyébként mindvégig a drámai és erősen patetikus ábrázolási módot javasolja GEIGERnek, ami a kor ízlésére is jellemző. — Könyvforrásokat is ajánl: „In ‚Freitags Buch‘ [Bildern aus der deutschen Vergangenheit 1859—62] bitte ich den Aufsatz über Luther zu lesen. Er enthüllt interessante Daten u. eine gute Charakteristik. Das Buch von Meinhold [Der getreue Ritter oder Sigismund Hager und die Reformation], obschon es in gegnerischen Absichten geschrieben ist, hat viele interessante Schilderungen aus der Reformzeit und aus Luthers Leben u. enthüllt einen wahren Schatz von Citaten u. Hinweisungen auf Quellen, die Ihnen vielleicht in der Hofbibliothek zugänglich seyn dürften.⁴⁴ A Lutherképek sorsát a kiadó levelezéséből egészen sokszorosításukig nyomon kísérhetjük, amelyet a költségek kímélésére, fényképpel valósított meg HECKENAST: „Die Photographie der Lutherbilder betreffend, muss ich Sie hiemit freundschaftlichst bitten mir insofern an die Hand zu gehen, dass Sie nach Ihrem Ermessen diejenigen Photographien Wählen, die Ihnen zur Ausführung des Unternehmens, als ihr Zuverlässigste und Geschickteste erscheint u. dass Sie entweder mir dieselben bezeichnen um mich über die Lieferungsbedingungen direkt zu verständigen, oder dass Sie die Güte haben dem von Ihnen gewählten Photographen die Sache vorzulegen . . . Das Format der Bilder habe ich auf 11 bis 12 Zoll höhe und 14 bis 15 Zoll breite gestellt.“⁴⁵

Meg kell említenünk, hogy a Grillparzer-illusztrációk HECKENASTnak egy meghíúsult kiadói tervével fűgnek össze. Még az író életében szerette volna összes műveit sajtó alá rendezni, GRILLPARZER azonban, aki meglehetősen visszavonultan élt akkor, a könyvkiadók minden hasonló kísérlete elől elzárkózott s így

⁴³ ⁴⁴ A fentidézett levélben.

⁴⁵ HECKENAST levelei GEIGERhez. 1864. jan. 1., márc. 4.

életében nem is jelent meg műveiből teljes kiadás. Halálakor (1872) azután újra időszerűvé vált a kérdés és az örökösök megbízottjával, THEOBALD Frh. v. RIZYvel folytatott tárgyalásaival párhuzamosan rendeli meg GEIGERNél az illusztrációkat.⁴⁶ 1874. február 10-ről kelt levele már elkészült Grillparzer-képekről szól: „Seit 8 Tagen sind Ihre neuesten 3 Grillparzerbilder in meinen Händen... Nun bin ich endlich im Stande, Ihnen meinen allerherzlichsten Dank für die herrlichen Kunstwerke zu sagen, womit Sie mich abermals bereichert haben. Alle drei Bilder entsprechen vollkommen ihrer grossen Aufgabe, die Sie sich gestellt haben, um das klassische Gedicht Grillparzers zu illustriren; aber ganz besonders ergreifend ist ‚Medeas Rache‘. Ein Bild, wie es nur selten einem Meister gelingt und wie es nur in den geweihtesten Stunden des Künstlers zur Welt gebracht werden kann...“⁴⁷ Még ugyanebben a levélben bízza meg a művészt Sappho és Ottokár illusztrációinak elkészítésével is. — Időközben a Grillparzer-művek kiadásának joga a stuttgarti COTTARA szállott és ettől kezdve HECKENAST sem sürgette GEIGERNél a további illusztrációkat.

A sokszorosításra szánt GEIGER-képek a bécsi mesternek *Mátyás király tudósai és művészei körében* című olajfestményével, valamint *István megkeresztelése* című freskószerűen megfestett vázlatával együtt HECKENAST legféltettebb kincseit képezték. Csak akkor vált meg tőlük, ha kiállításokra kölcsönkérték őket, amit a művészet érdekében sohasem tagadott meg.⁴⁸ Miként STIFTERT, GEIGERT is régi barátai között tartotta számon s leveleiben többször meghívta pilismaróti birtokára: „Vielleicht kommen Sie endlich einmal nach Pesth um ihre Freude an den Bildern zu haben und auch mir durch Ihren Besuch eine Freude zu machen.“⁴⁹ A barátság nem volt egyoldalú, GEIGER is melegen viszonzta és

⁴⁶ SZEMZŐ PIROSKA, i. m. 89—90. l.

⁴⁷ HECKENAST levele GEIGERHEZ. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

⁴⁸ STIFTER állította ki 1857-ben István megkeresztelését a linzi műtárlaton. V. ö. Briefe v. A. Stifter, i. m. II. 137., 182., 195—196., 290. l.

⁴⁹ HECKENAST levele GEIGERHEZ. Keletnélküli levéltöredék. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

sűrűn váltott levelein kívül, fényképével is megajándékozta.⁵⁰ HECKENAST könyvekkel, jó magyar borokkal tele ládákat adogatott fel Bécsbe viszonzásul s ha útja a császárvárosba viszi, nem szalasztja el a „műteremlátogatás“ alkalmát. Ezer meg ezer hasonló apróság szította, élesztette barátságukat, mely friss és életerős volt egészen 1878-ig, HECKENASTnak a haláláig. Vele eltávozott az a lelkes, nemesszívű ember, aki nehéz és viharos évek során a magyar könyvkiadást a német irodalomnak és művészetnek is szolgálatába állította, hogy megtartsa a „művet“ minden nemzetek kultúrájának.

SZEMŐ PIROSKA

⁵⁰ HECKENAST levele GEIGERHEZ. 1864. jan. 1. Fővárosi Könyvtár, idézett gyűjtemény.

KATONAI HÍRLAPOK A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALAKÍTÁSÁTÓL A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG.

A *Magyar Könyvszemle* 1941. évi IV. füzetében „Katonai hírlapok a magyar honvédség felállításáig“ címmel tanulmány jelent meg e sorok írójának tollából. A tanulmány utolsó bekezdésében a következő mondat szerepel: „A *Honvéd* könyvészeti adatai már belenyúlnak a katonai hírlapirodalom harmadik korszakába s így azok taglalása már nem tartozik e részlet-tanulmány sorai közé.“

Tekintettel arra, hogy a tanulmány megjelenése óta megjelent az első magyar katonai sajtóbibliográfia is,¹ amelyben a szerző a katonai hírlapirodalom történetét korszakokra osztottan tárgyalja s mivel a tanulmány és a könyv adatai a harmadik korszaknál eltérést mutatnak, az idézett mondatban foglaltak helyesbítésre szorulnak.

Az idézett mondatban szereplő „*A Honvéd*“ című katonai lap — a jelenlegi felfogás szerint — a magyar katonai sajtótörténetnek *nem a harmadik, hanem a második korszakába* tartozik. A katonai sajtótörténet *első korszakát* II. RÁKÓCZI FERENC hadiújságjától, 1705-től, az 1848/49-es katonaujságok megszűnéséig, pontosabban a világosi fegyverletételig, 1849. augusztus 12-ig számítjuk. A *második korszak* a világosi fegyverletételtől a világháború kitöréséig, 1914. július 26-ig tarthat, a *harmadik korszak* maga az 1914/18-as világháború s a *negyedik korszak* a világháború befejezésétől, 1918. november 3-tól napjainkig számítható.

E korszakok határai olyan évszámok, amelyek az egységes nagy magyar történelemben is valóban „korszakokat“ jelentenek s határolnak el egymástól, tudományos szemmel vizsgálva tehát

¹ LUKÁCS JÓZSEF: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferentől napjainkig (1705—1941.). Bp. 1942.

nem idéznek elő törést a történelem folyamatosságában. Így még a korszerű hadtörténetírás szerves egységébe is beleilleszthetők.²

Bár a magyar katonai sajtó II. RÁKÓCZI FERENC hadiújságjától a magyar honvédség 1868-ban történt megalakulásáig érdemes multra tekinthet vissza, az igazi fellendülés, a *magyar katonai sajtó teljes kifejlődése csak 1868 után kezdődött*. Ez a korabeli sajtótermékeken is világosan felismerhető. RÁKÓCZI hadiújságját latin nyelven és kezdetleges módon szerkesztették és adták ki. Az 1848-as szabadságharc szerkesztőit, kiadóit, nyomdászait a körülkerítés (*Komáromi Értesítő*), vagy az állandó mozgó háború (*Hadi Lap, Csíki Gyutacs*) által előidézett akadályok gátolták a munkában. Az átmeneti időszakok lapjai pedig (*Tárogató* 1859, *Katonai Hetilap* 1862) a cenzúra és az elnyomatás miatt váltak erőtlenné és szüntek meg. Ezzel szemben az 1867. augusztus 5-én indult *A Honvéd* már teljesen fejlett sajtóviszonyok mellett, korszerű nyomdatechnikai eszközökkel s viszonylag sokkal békésebb időszakban szerkesztették.

A kiegyezés utáni esztendőök a nemzet önmagátalálásának boldog évei voltak, melyben egyforma igyekezettel kereste a nemzeti boldogulás útját a polgár és a honvéd. Az ilyen nemzeti felbuzdulás pedig, ha cenzúra nem gátolja, minden országban a sajtó gazdagodását idézi elő. A magyar katonai sajtó is erős fejlődésnek indult. Fejlődését biztosította *A Honvéd* nagyszerű indulása és élettartama.

Az első magyar nyelvű, Magyarországon szerkesztett katonai hetilap egy hónap híján hét esztendeig élt. 1867. augusztus 5-től 1874. június 30-ig. Gróf BETHLEN OLIVÉR honvédalezredes szerkesztette MIKÁR ZSIGMOND és HALÁSZ KÁROLY hadnagy segítségével. 1871. április 6-án felelős szerkesztő gróf BETHLEN MIKLÓS lett, aki később az egész lapot átadta HALÁSZ KÁROLYNAK s ő maga *Polgár és Honvéd* címmel új lapot indított. *A Honvéd* 8 lap terjedelmű változatos tartalmú lap volt. Egész élettartama alatt megfelelt hivatásának és célkitűzéseinek, melyet az induláskor maga elé szabott s bejelentett. „A honvédelem szervezését csak népszerű és a nemzeti géniusznek megfelelő alapokon látjuk biztosítottak!” — hirdették kezdettől fogva. A lap egyéb cél-

² V. Ö. VITÉZ TIMON BÉLA DR.: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. Bp. 1941. 24. l.

kitűzése közül kiemelkedik még a haditudományok rendszeres ismertetése is. Ezt a szerkesztő mindennek elébe helyezi, amit világosan kivehetünk az első számban közreadott kérelméből is: „Elnézésért könyörgök a journalista honfitársaktól azon számtalan hibákért — írja —, melyeket írmodoromban, mint e téren még járatlan, netalán elkövetni fognék és valahányszor megtámadják írói képességemet, gondolják meg azt, hogy jó az *akarát és szent a cél!*“ Igen! A szent cél volt a fontos és nem az újságírói „bravúrok“, mint ahogy a magyar katonai sajtóban mindig ez volt és lesz a legfontosabb.

Mindamellet a lap nem vált egyhangú „közlöny“-nyé. Az általános jellegű kül- és belföldi hadseregismertetésen kívül állandó tájékoztatást adott a honvédegyletek életéről, „Honvéd-posta“-rovatot nyitott a bajtársak segítségére, könyvismertetést közölt, a mai hírrovat „érdekes közlemények“ alatt mutatkozott be, a „tárca“-rovatban tanulságos hadtörténeti közleményeket adott s így a szerkesztők mindjobban belemelegedtek a szerkesztés valódi gondjaiba. A lap magyar sikerét bizonyítja az a tény, hogy az augusztusban indult lap 5 hónap alatt, 1867. év végéig 2370 előfizetőre tett szert. Az előfizetők neve a lapban is megjelent. Az osztrák főhadparancsnokság azonban úgylátszik nem látta szívesen az egyre erősödő lapot, mert VÁGÓ FERENC nagyenyedi közhonvéd az 1867. október 12-i számban arról panaszkodik, hogy „az elmúlt héten 2 cs. és kir. csendőr, az odavaló rendőrrel együtt“ a nála levő lapot elkobozta.

Az ilyen bántó hírek azonban úgy látszik nem ártottak a lapnak, mert mind előfizetőkben, mind kivitelben nagyszerűen gyarapodott. 1868. december 21-től kezdve már képekkel illusztráltan jelent meg. A legtöbb 48-as magasrangú tiszt arcképét leköszölte, ami igen értékes forrásul szolgálhat a szabadságharc kutatóinak. Az indulástól számított harmadik hónapban megszületett az első melléklet is *Oktató Levelek* címmel, melyet az idő folyamán *Új Honvéd, Képes Harci Világ* (az első hangsúlyozottan képes katonai lap), *Harci Világ* és *Olló* címmel követték a többiek. *A Honvéd* az egyetlen lap, melynek ilyen változatos mellékletjei voltak s így talán éppen ennek köszönhető, hogy e lap a magyar honvédség kialakulásának egyik leggazdagabb tárháza és emlékeztetője.

Alig kezdte meg áldásos munkáját *A Honvéd*, gróf PONGRÁCZ KÁROLY szerkesztésében 1868 októberében új lap indult. A *Katonai és Honvédelmi Lapok*. Bevezető sorai az akkori helyzetre igen jellemzőek: „Jól emlékezünk még nem régen mennyi nehézséggel kellett a katonai írónak megküzdenie. A magasabb előjárók az úgynevezett ‚firkálást‘ rossz szemmel nézték... s ha a szegény tiszt drága kincsét, álmatlan éjjeleinek eredményét, a tudomány terén szerzett új adatait papírra tette s nyilvánosságra óhajtotta hozni, bírálathoz kellett bocsátania egy mogorva előjárójának, akinek gyakran minden bölcsessége a reglementek szó szerinti ismeretén túl nem terjedt. Így miként lehetett volna a haditudomány emelkedését remélni a hadseregben?“

1869. január 1-től a lap *Honvédelmi Lapok* címmel folytatta értékes munkáját s a kéthetes lapból hetilap lett. Cikkei, hírei érdekesek voltak és tanulságosak. A közölt rendeleteket és ki-nevezéseket pedig hivatalos forrásból merítette. A lap *Az Altiszt* címmel melléklapot is adott. Ezzel jelentkezett a hadseregben az altiszti kérdés is, mely sok vitát szült és csak napjainkban ért el viszonylagos nyugvópontot. Az érdekes melléklap első számának utolsó lapján, alul, 3 soros petite betűs javított szöveg olvasható, mely a *Katonai és Honvédelmi Lapok*ba a sietség miatt belecsúszott sajtóhibák helyes szövegét adja. Jellemzők egyébként a melléklapban leközölt 1859-i katonai életképek. SZALÁDY³ szerint a *Katonai és Honvédelmi Lapok* december 15-én szűnt meg. A Nemzeti Múzeumban levő példányokból megállapítható, hogy december 27-én.

1869-ben már a hivatalos jellegű közlönyök is életre kaptak. Így indult meg augusztus 15-én a Genfből hazatért KÁPOLNAY százados szerkesztésében a *Katonai Közlöny*. A lap — mint ez a szeptember 20-i szerkesztői üzenetből kiderül — gróf PONGRÁCZ megszűnt lapja helyett indult s célkitűzése a régebbiről ismert katonaszerkesztőre igen jellemző: a magyar honvédséget csak bel-politikamentesen és protekció nélkül tudta elképzelni, mert szerint e kettő nem való az igazi katonához. 1872 március végével, hogy „az erők szét ne forgácsolódjanak“, a lap beleolvadt gróf

³ SZALÁDY ANTAL: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880-ig. Bp. 1884. 104. l.

BETHLEN OLIVÉR *A Honvéd* című lapjába, de szerkesztési módja még sokáig mintaképül szolgált a későbbi katonai szakközlönyöknek.

1871-ben — mint ezt az előbbieken említettük — gróf BETHLEN MIKLÓS kivált *A Honvéd* kötelékéből s megindította *Polgár és Honvéd* című lapját. Ezzel megkezdődött két nagy társadalmi réteg, a polgárság és honvédség fogalmának tisztázása is, ami viszont a sajtó helyes értelemben vett rétegeződéséhez vezetett. A lap hangsúlyozta, hogy láncszem óhajt lenni a polgárság és a honvédség között, mert arra nincs szükség, hogy a honvédség magát külön, a nemzettől elvált testületnek tekintse.

Érdekes megemlíteni az első szám „A magyar honvédség” című cikkét, mely közli a bécsi *Wehr Zeitung* megállapítását a magyar katonáról: „... a magyar honvédségről elismerni kénytelen, hogy a magyar emberből meglepőleg rövid idő alatt jó és használható katona válik!”

Az akkori kiadói viszonyokra jellemző e lap kiadója: GRESER SYRÉ és *unokaöccse*. Ennél titokzatosabb kiadói név nem igen fordul elő a katonai sajtótörténetben. A lap egyébként hírt ad TÓTH ÁGOSTON ezredesről, a híres katonai térképészről is, aki abban az időben olvasta fel székfoglalóját a Magyar Tudományos Akadémián. „... honvédtiszti egyenruhájában szokatlan jelenség volt az Akadémia olvasóasztalánál — írja a lelkes szerkesztő —, de örömmel láttuk e helyen s méltó volna, hogy a hadászati tudomány — mely az Akadémia körében kezdet óta fel van véve, de már évek óta nem hallatott magáról — egyszer valahára adna ismét életjelt.”

1873-ban megindult az ifjú Ludovika Akadémia tudományos lapja, *A Ludovica Académia Közlönye*, mely kétszeri címváltás után, anélkül, hogy megszűnt volna, *Magyar Katonai Szemle* címmel ma is él. A nyolcadrét alakú, 80—90 lapos vastag füzetet a Ludovika Akadémia tanári kara szerkesztette. A felkészült, képzett katona-tanárok igyekezetét a lap busásan jutalmazta, mert működésük nyomán az általános katonai irodalom és hadtörténetírás kifejlődésében e lappal nagy fellendülés keletkezett. E lap jelentős állomása a katonai sajtótudománynak is, mert

eddig adataink szerint e lapban jelent meg először nyomtatásban a tudatosítást szolgáló „katonai hírlapirodalom“ kifejezés is.⁴

Az 1876. december 24-én indult *Katonai Lapok* szerkesztője, TAKÁTSY JÓZSEF is ismeri a hírlapirodalom erejét, mert hangsúlyozza, hogy: „A nemzeti katonai szellem és jellem csak úgy verhet erős és tartós gyökeret a nemzetben, ha az az irodalom által terjesztetik“. S ő már hírlapszerkesztési „fogásokat“ is alkalmaz a cél érdekében. Tizenkét pontból álló „körkérdést“ intéz az olvasóközönséghez s így reméli az előfizetőket szaporítani. A kísérlet azonban nem sikerült, mert bár a honvédfőparancsnokság a lapot pártfogásba vette, a 3. szám után valószínűleg megszűnt. Mindezek tetejébe az áldozatkész kiadó a lap első két számát jórészt ingyen küldte szét. SZALÁDY⁵ e lapból csak kettőt ismert. A Nemzeti Múzeum hírlaptárában három van.

A boszniai okkupáció idején ismét a harctéri tudósítások váltak időszerűvé. Képes harci tudósításokat tartalmazott a *Háború Krónika*, mely három politikai lapnak (*Vasárnapi Újság*, *Politikai Újdonságok és Képes Néplap*) volt a melléklapja s hetenként egyszer jelent meg NAGY MIKLÓS szerkesztésében. A *Harctéri Sürgönyök* című lap viszont valóban „sürgönytílusban“ közölte haditudósításait, legtöbbször csak az újságlevél egyik lapján.

1878-ban megszületett az *Első Magyarországi Hadastyán Újság*, mely a kiszolgált katonák bajtársi szellemét igyekezett ébrentartani. A magyar-németnyelvű lap adatait SZALÁDY statisztikája őrizte meg számunkra.

Ugyanebben az időben indult a második *A Honvéd* című lap is, a „hazai véderő érdekében“. SUDROV J., később SZINAY ZSIGMOND szerkesztők tisztában voltak, hogy katonai lapot szerkeszteni nagy felelősség s ezt be is ismerik mindjárt az első számban: „Tudjuk és érezzük, miszerint merész vállalatba fogtunk . . .“ S mivel a művelt honvéd tisztikar pártfogására számítottak, inkább két neves katonai író szerződtettek: VON WICKEDE porosz törzskari tisztet és báró SEYFFERT cs. k. őrnagyot. Az előfizetés nehezen gyűlhetett be, mert a 6. számnál felhívás ment az olvasók-

⁴ RUTTNER KÁLMÁN: (REITZ EDE után): Adatok a katonai irodalom történetéhez. Ludovika Akadémia Közlönye, 1880. 168. l.

⁵ SZALÁDY: I. m. 104. l.

hoz, hogy aki a 6. számot megtartja, előfizetőnek számít. Az első öt számot tehát valószínűleg díjmentesen küldték ki. Az eddigi adatokból világosan kitűnik, hogy a katonai lapok kiadói semmivel sem hoztak kevesebb áldozatot a magyar művelődésért, mint a polgári kiadók. Sőt! Tekintettel a „szent célra“, mely állandóan a nemzeti haderő propagandáját követelte, sokszor még az „üzlet“ rovására, a jó „kiszolgálás“ terhére is, mert pl. voltak lapok, ahol hirdetésről szó sem lehetett.

A második *A Honvéd* szintén hetilap volt. Minden vasárnap jelent meg ívrét alakban, de feltűnő, hogy a „fejléc“-ben sokszor változott a betűtípus és változott a lap alakja és a papír minősége is. Szerkesztőváltásnál ez érthető. *A Honvédnél* azonban csak egyszer volt szerkesztőváltás, ott tehát a sok kísérletnek más oka lehetett. Hogy a lap meddig élt, egyelőre nem állapítható meg, mert SZALÁDY hírlapstatisztikájának megjelenése idején élő lap volt, a meglevő példányok pedig csonkák.

1881-ben már oly természetes a magyar hadügynek az irodalom által történt képviseltetése, hogy az akkor indult *Hadi Lapok* szerkesztője, TICHTL MÓRIC lovag így ír: „Meghaladott kérdés immár, van-e szükség azon nagy nemzeti érdek irodalmi képviselőjére, mellyel a még eddig véglegesen nem rendezett magyar hadügy bír...“ A május 12-i szám vezércikkben foglalkozik a világosi fegyverletétellel és GÖRGEY személyével. A kényes kérdés tehát, mely csak napjainkban került végleges megoldásra, már akkor is élénken foglalkoztatta a katonai sajtót.

A lapban újra szó esik a katonai hírlapirodalomról. 1883. március 22-től ugyanis PAPP GYULA személyében új szerkesztő került a lap élére. Az új szerkesztő *A katonai irodalom* címmel cikket írt, melyben közli, hogy az előbbi szerkesztő és laptulajdonos nagy áldozatokat hozott a magyar katonai hírlapirodalom megteremtése érdekében, de nem kapott kellő támogatást sem a közös hadügyminisztertől, sem a honvédelmi minisztertől, sem a Tudományos Akadémiától, amelynek pedig e célra ezrek állnak rendelkezésre. Az új szerkesztő hangsúlyozta még, hogy kizárólag magyar orgánum lesz. Hiába volt azonban a nagy igyekezet. Ez a lap sem élt sokáig.

Az akkor még csecsemőkorát élő magyar csendőrség az 1882-ben indult *Rendőri Lapok* hasábjain kapott nyilvánosságot. E lap közölte a csendőrparancsnokságok hivatalos közleményeit,

a törvényellenesen távollevő hadkötelesek és katonaszökevények névsorát, címlapján pedig egy-egy körözött bűnöző eredeti fényképe látható. De nem klisé után készült nyomat, hanem felragasztott fénykép. Ez az eljárás a magyar sajtó életében minden valószínűség szerint egyedülálló s csak nyomozólapnál érthető. 1897-ben a lapnak *Magyar Csendőr* alcíme volt.⁶

A „korrupció elleni küzdelmet“ tűzte ki célul az 1882-ben élt *Hadastyánok Lapja*, mely *Veteranen Zeitung* címmel német nyelven is megjelent. Érthetetlen körülmény e lappal kapcsolatban, hogy az I. évfolyam 1. szám 1882-ben jelent meg s a III. évfolyamon is 1882-t nyomtak. A lap egyébként nem élt sokáig.

Katonai Lapok címmel 1885-ben új lap indult, mely a „honvédségnek szánt politikai jellegű szakközlöny“ alcímet viselte s bár kétszeri címváltás után egész 1919-ig élt, az indulásnál nem talált megfelelő megértésre. Még a honvédelmi miniszter is elítélte magatartását. 1891-ben, e lap eltévelyedésének ellensúlyozására, *Haderő* címmel új lap indult SZÉKELY ÁRPÁD szerkesztésében. Ha e lap első vezércikkét szemügyre vesszük, méltán elcsodálkozhatunk: „Korunk egyik legnagyobb vívmánya a fejlett hírlapsajtó — írja a szerkesztő. — Természetes hát, hogy a polgári osztályok mindegyike nagyon sietett oly hírlapra szert tenni, amely sajátlag érdekeit védelmezze. A katonai osztály ezt mostanig nem cselekedte — nálunk.“ Hogyan? Kérdezzük csodálkozva a mai ismeretek birtokában. Hiszen addig az időig már több, mint 30 katonai lapot ismertünk. A vélemény mégis ilyen lesújtó volt? A szerkesztő erre is véleményt ad: „1867-ig nem voltak kedvezők a politikai és hadügyi viszonyok, ezen időn túl pedig azon néhány hetilapocska, illetőleg szűktartalmú havi folyóirat, melyeket a vállalkozók, rájuk nézve zsiros jövedelmű lapüzletet csinálándók, kiadtak, még csak legtávolabbról sem feleltek meg bizonyos célok elérhetése végett használt jelzőjüknek.“ (T. i. a „szakközlöny“-nek.) S végül megállapítja az elfogult szerkesztő, hogy: „... a katonai osztály merőben árva volt nálunk hírlapi képviseltetés dolgában“.

Ha ma egy laikus e sorokat elolvassa, kétségtelenül a buzgó szerkesztőnek ad igazat. A szakembert azonban nem tévesztik meg a látszólagos tények. A korabeli sajtótermékeken ugyanis

⁶ V. ö. ENDRÓDY GÉZA: „Magyar Csendőr“ c. lapjával.

többször találkozunk az „első“ megjelöléssel. Sok szerkesztő igyekezett úgy feltüntetni lapját, mintha az lenne az első igazi katonai lap Magyarországon. Holott előttük már jó egynéhány — megbukott. Hogy a lelkes olvasók elfogadták „elsőnek“ e lapokat, az érthető. A lapok példányszáma és a hírek gyorsasága abban az időben túlságosan „korszerű“ volt. Így történhetett meg a *Haderő*nél is az, hogy egyik olvasó, F. L. ny. ezredes a szerkesztőségnek írott levelében örömmel üdvözli „az első magyarnyelvű katonai szakhírlap“ megindulását s hangsúlyozza, hogy „A toll támadásai ellen tollal kell védekezni!“ A levelet a szerkesztő természetesen azonnal leközi, mert hiszen hízelgő reánézve, hogy ő az *első* magyarnyelvű katonai szakhírlap szerkesztője.

Kétségtelen, hogy a magyar katonai sajtó sok akadállyal küzdött. Az akadályokon sokan el is buktak, de ez semmit sem változtat a szent célért harcolók érdemein. Sőt. S hogy a *Haderő*nek mennyire volt igaza, s mennyiben volt az a lap az „igazi“ és „első“, bebizonyosodik az élettartamából. Bár a honvédelmi miniszter támogatást ígért, mégis, a lap jóformán meg sem indult, a 6. szám után, 1891. december 15-én elakadt. Lehet, hogy helyes úton haladt volna, de valahol hiba volt, amit a tömeg, a közönség nem tudott megbocsátani.

Általában vizsgálva a dolgokat, megállapíthatjuk, hogy a katonai szerkesztőségekben lázas munka folyt. Mindenki átérezte a nagy felelősséget: a magyar katonaeszmény megtartása, a hősi multon felnevelt magyar fiatalság s a régi honvédbajtársak megbecsülése, a hadtörténetírás korszerű fejlesztésének gondolatával karöltve adják meg a nemzet igazi alapját, mind belső egység, mind külső tekintély szempontjából.

Ez utóbbi gondolatnak mintegy megerősítésére, 1888-ban, RÓNAY HORVÁTH JENŐ százados szerkesztésében, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megindult a *Hadtörténelmi Közlemények* című tudományos folyóirat, mely az azóta elmúlt viharos félévszázad után is él. Ezzel a Magyar Tudományos Akadémia is belekapcsolódott a honvédség katonai folyóiratirodalmába.

1894 januárjában Nagykanizsán megjelent az első *Csendőrségi Közlöny*, 1896. január 4-én pedig Esztergomban megszületett az első magyar csendőrújság is, ENDRÖDY GÉZA csendőrfőhadnagy szerkesztésében, *Magyar Csendőr* címmel. A jó írógárdával ren-

delkező hetilap azonban, úgylátszik, nem bírta a vidéki levegőt, mert 1897-ben a szerkesztőt már Pesten találjuk a *Rendőri Lapok*nál s az eddig önálló lapból ott alcím és rovat lett. Nem sokkal később, 1899-ben a *Törvényszéki és Rendőri Újság* is adott mellékletet *Csendőrség* címmel s mire elérkezett a századforduló, már volt *Csendőr Újság* is, mely szak- és általános ismereteket közölt.

A Győrben 1903-ban indult *Katonai Altiszti Lapok* újból bebizonyította, hogy az ország minden részében szükségét érezték ugyan a katonai sajtó megerősítésének és kifejlesztésének, de a sok oldalról megnyilvánult kívánság legtöbbször meglegedett a saját környezetének és célkitűzéseinek ismeretével. Így történt, hogy ez a lap is úgy indult, mint „első“ altiszti lap. Pedig — mint ismeretes — már 1868-ban is volt altiszti lap, a gróf PONGRÁCZ szerkesztette *Az Altiszt*. A győri altiszti lap havonként kétszer jelent volna meg, de az első számon kívül egyelőre nem ismerünk példányokat.

A következő év ugyancsak altiszti lapot teremtett *Az Őrszem* címmel. Ez a harcoshangú, mindig csak az altisztek érdekeit szolgáló lap egészséges gyökeret vert a magyar kultúra és a magyar katonai sajtó termékeny talajában. Bár sok támadásban volt része és sok változáson ment át, ám DE SGARDELLI CAESAR ny. alezredes kiadásában és szerkesztésében még ma is él.

Ugyanebben az évben SZILÁGYI LAJOS vezérkari százados szerkesztésében *Külügy-Hadügy* címmel megjelent az első XX. századbeli külpolitikai katonalap is s a magyar katonai sajtó erős kanyarral fordult szembe a hadügyi érdekeken át a külügyet súroló idegen és bomlasztó áramlatokkal. Ekkorra már a „szent célon“, a magyar hadsereg gondolatán kívül más hivatást is kapott a magyar katonai sajtó: a tiszta magyar katonaszmény megóvásának feladatát s ez teljesen lekötötte a lelkes és tehetséges katonaszerkesztőket. Arra azonban még maradt idő, hogy még abban az évben HEHS ALADÁR szerkesztésében Aradon megindítsanak egy igen szép képes katonai folyóiratot, a magyar hadsereg és a magyar társadalom részére, *A Hadsereg* címmel. A lap olyan közkedveltségnek örvendett, hogy még a világháborút is átvészelte s csak az 1919-es zavaros idő tudta megszüntetni. Ez volt a béke-évek egyik legszebb katonatársadalmi lapja.

1907-ben a *Csendőrségi Lapok*kal korszerű sajtót kap az akkor már izmosodó magyar csendőrség. A gondosan és hozzáértéssel szerkesztett lap azelőtt, 1882-től 1907-ig *Rendőri Lapok* címmel élt. 1907-től 1918-ig a belügyminisztérium kiadásában jelent meg, 1918/19-ben változáson esett át, majd megszűnt és 1924-ben mai alakjában kelt újra életre. A mai idő egyetlen katonai folyóirata, mely a háborús papírkorlátozásig rendszeresen szépirodalmat is adott.

Az 1909-ben indult *Katonai Tudósító* (később *Katonai Szemle*) már újból érzi a szakadékot a polgár és honvéd között s célkitűzéseiben ezt igyekszik áthidalni. „Mindannyian katonák vagyunk“ — írja első vezércikkében s ezzel már a XX. század elején igyekszik megértetni a gondolkozókkal, hogy a nemzetért egyformán felelős a polgár és a honvéd. Kinek-kinek a saját eszékeivel kell a „szent célt“ szolgálni s ebben a munkában együtt kell menetelniök a polgároknak a katonákkal és viszont.

Az 1913-as esztendő három új katonai lapot termelt: az augusztusban indult *Hadügyi Szemlét*, a szeptemberben Szombathelyen indult első magyar *Tartalékos Tiszti Közlönyt* és a pesti *Honvéd Újságot*. A két előbbi lap igen rövid életű volt, a harmadiknak pedig egyelőre csak az 1918-as példányait ismerjük.

A világháború előtti ú. n. „békekorszak“ már önmaga rostálta ki a kezdetben megfelelő, de a kor haladásával lépést tartani nem tudó különböző katonai sajtótermékeket. Ám mire odajuthattunk volna, hogy minden katonatársadalmi rétegnek legyen a saját jellegzetes sajtója — mint sok külföldi államban —, addigra megindultak az 1914/18-as világháború hadműveletei, melyek egy egészen új sajtóirodalmat teremtettek: a tábori újság-irodalmat.

Az 1849-től 1914-ig élt mintegy 50 katonai lap, változatos tartalmával és jellegzetes adataival értékes forrása lehet a kor kutatóinak s még értékesebb tanúsága a magyar honvédség küzdelmes esztendőinek.

LUKÁCS JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az 1849-diki *Hadi Lap* történetéhez. Folyóiratunk 1941. évf. 384—6. lapjain LUKÁCS JÓZSEF *Katonai hírlapok* című cikkében ismerteti az 1849-ben Csíksomlyón nyomtatott és kiadott *Hadi Lap* katonai hírlapot a Széchényi-könyvtár egyetlen, csonka példánya alapján. A tanulmányból az tűnik ki, hogy a *Hadi Lap*ból más és több szám nem maradt fenn, ismeretlen.

A valóság az, hogy a *Hadi Lap*nak fennmaradt még egy teljes, az 1849. július 11-én megjelent 3. száma is az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárában. Ezt az unikum-számot részletesen ismertettem *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig* című tanulmányomban (*Erdélyi Múzeum* 1939. évf. 249—75. l.). Mivel unikumról van szó, talán nem felesleges, ha röviden itt is jelzem a teljes példány tartalmát. Indokolt ez azért is, mivel e lapnak egyetlen ismertetője, SZINNYEI JÓZSEF, valószínűleg nem autopszia alapján, hanem a báró APOR KÁROLYTÓL kapott írásbeli tájékoztatás nyomán írta meg ismertetését.¹

A *Hadi Lap* 1849. május 28-án indult meg, negyedréteg nagyságban, félívnvi terjedelemben; hetenkint egyszer, hétfőn jelent meg június 25-ig összesen öt számban. A cím alatt olvasható homlokhirdetés szerint a szerkesztőségnek célja volt, hogy „ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésök által oly részvétet tanúsítanak Lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenként, Hétfőn és Csütörtökön“. Erre azonban nem került sor, mert az osztrák-orosz haderő július végén elárasztotta Csíkot is s emiatt a *Hadi Lap* kérész élete is befejeződött.

Az egyetlen példányban fennmaradt 3-ik szám vezércikke: *Utász Csapatunkéhoz* — a szerkesztőségtől — és az ezt követő költemény —

¹ Bizonyítja e feltevésemet az, hogy SZINNYEI a nem látott, mert idáig ismeretlen június 25-i s 5 helyett 6-nak mondott számról idézi a lap homlokhirdetését, hibásan. L. SZINNYEI JÓZSEF: *Hírlapirodalmunk 1848—49-ben.* (MKSzle. 1877. évf. 112—113. l.)

Székely utász dal — GERŐFI utászhadnagytól — a harmadik, a lap terjedelmének legnagyobb részét kitevő közleményben lel magyarázatot. E harmadik cikk címe: *Határszéli s azontúli tudósítások. Gimest Szoros Június 6, 1849.* A cikk elején a tudósító honvédtiszt közli, hogy a honvéd utászoktól azon melegében épített határszéli erődöket a kirendelt magyar haderő megszállta s most már nincs ok félni az ellenség, a muszka betörésétől. A bizakodást humoros formában is kifejezi a pennás hadfi.

„Lelkes fijatal utászink — beszéli — ágyútelepeket készítvén a szírtetőkön, kérdezték a muszka katonák, mit csinálnak azok a gyermekek oda-fönn? a harmincados azt felelte, melegágyat, meljbe majd ugorkát ültetünk.“ Nos, a vezércikk ezt az erődítményeket gyorsan megépítő utászcsapatot dicsőíti, mondván, hogy „A történet múzsája az utász nevéét gyémántbetűkkel vési be méljen keblébe az utókornak és a sírjában méjjen alvó hőse az ő világnak fölébred, mikor lépdél keresztül temetőjén a fijatal hős utász; szent csókkal ihleti ajkait s nyugodtan dől vissza pihenni korhadt koporsója tördelt deszkái közé, mert viraszt álma fölött elfagyott keblének azon édes remény Nemtője, hogy még csak egy csepp vér átsörtet szív kamráján az utásznak: addig sívító goljója s dörgő bombája az ellenségnek nem árt-hat a magyar hős mejjének.

Őnök 17—18 éves gyenge karú bajnokok! — folytatódik a cikk — megtörték homlokát Erdély Alpeleinek és meredek gránitsziklák érc oldalain vágtak kényelmes utakat, hol mennykövet prüszögő ágyúink, csörtetve dö-röngöznek föl a felhő fedett szírtormokra, lesujtani villámként, bármennyi milliói söpredék katonáját az ellenségnek.“ Majd a 12 ágyútelep műszaki remek megépítésének (6 nap alatt készült el Móricz Sándor utász-százados terve szerint és vezetése alatt) meg a székelyföldi katonai parancsnoknak, Gál Sándor ezredesnek dícsérete után így végződik cikkünk: „Le hát a kalapot Erdélynek minden fia az utász csapat előtt. Ezeknek egyetlen szavokra sinai fal húzódik Erdély bércein, meljen muszka szurony s kozák zsida soha be nem törhet... És fel a kalappal hazáznak minden hős fiai! fegyverre és botra! elé a határszél szírtormain mosoljgó torlaszokra s ha jön a muszka, öljétek mint a bogarat, aztán rendre pihenjétek és ismét öljétek, míg hír-mondó se marad egy is.

Nevetek gyémánt betűkkel lesz feljegyezve a történet lapjain s az utókor hálás kezekkel font babért tűz sírkeresztetekre.

És te ne félj hazám! Lesznek kik védvárakat emeljenek éretted. Lesznek, kik harcoljanak éretted. Lesznek, kik harcoljanak és meghaljanak éretted! Ne félj hazám, ne félj hazám.“

A GERŐFI utászhadnagy költeménye még ennél is riadalmasabb stílusban fogadkozik, hogy:

Kitépem a lapájt fekvő ágyából
 S dönthetetlen bástyát alkotok.
 A természet nyugalmas honából
 Fölhasználók minden módokat.
 Így hajtja meg magát a jövőndő,
 Az őskor Istene közibünk visszajő.
 A verejték gyöngyben összeolvadt remény
 Nyugalmat ad s új erőre gyújt.
 S most frissülten a szírt tetejére
 Földobok egy hatfontos ágyút.
 És dalában ágyúim zengzetének;
Egy arany időnek élvei dörögnek.
Kincsem az, hogy van hazám. Óh honom
 Érted lánghévvvel izzadom.
 Ellenemnek tört hányok cselére,
 Hatalmas tört torlaszaimból;
 Goljózáport hullatok fejére,
 Mennykövet szórok ágyúimból,
 S mihelyt az ellent megfutamítom,
 Magyar szabadságot dall utász lantom...
 Majd ha új lét s új tavasz korányja
 Dús szívekben illatoznak át.
 Karjainkról rab békót lerázva,
 Megmentettünk egy szabad hazát.
 Szent ügyünk, hát szentesítve légyen,
 Oly nemzet, mint magyar, ne légyen.

Látnivaló, hogy a versben költészet nincs, de még helyesírás sem, pedig némely hibáját közlésünkben eltűntettük. Általában a lap színvonalja nem nagyon igényes; népies, sőt még azon alul eső felfogással és stílusban szól olvasóihoz. Pl. elmondja a tudósító, hogy „a moldvai zsidó édes mosoljal“ veszi el a Kossuth-bankókat, a császár bankóit ellenben nem fogadja el, mert „az österreich császár trekut“. A „Kossuth a császár“, mire a 20—30 főből álló honvéd legénység természetesen roppant háromszoros éljent kiáltott. Egy másik híre a minapában megtartott moldvai népszámlálás eredményét ismerteti, mondván, hogy: „a magyarok száma sokkal többre ment, mint az oláhoké“. A moldvai magyarok különben is tiszta magyar érzelműek; minden magány társasági köreikben Kossuthot éljenzik. Jásban pedig a Kossuth-bankót örömmel beváltják, a Kossuth-aranyért a bojárók 7—8 pengő forintot fizetnek. Vőlegények jegygyűrűk helyett mátkáiknak Kossuth-arannyal kedveskednek. A Kossuth-arany oly drága kincs,

hogy a nép csókkal illeti azokat. A nép szabad érzelmű s a magyar alkotmány iránt legjobb hangulatú.

Ilyen és ehhez hasonló naív kitalálásokkal van fűszerezve a lap. Utolsó rovatának címe: *Kezeli Tudósítások*. Ebből is közlünk kettőt. Az első ez:

„Debrecenből kapott hiteles levél szerint május 22-én az angol követ Debrecenben volt s ezen három főtételek alatt ígért magyar honnak a muszka dulások ellen segéjt. a) Ha Buda várát a magyar tábor beveszi. b) Ha a magyar tengerparton anglia szabadon kereskedhetik. c) Ha az angol királynő valamelyik fiát magyar hon királynak választja.

Kossuth — folytatja a beavatott tudósító — az utolsó feltételt merejében (merőben) megtagadta. Parancsolt és a vár rögtön bevevődött (máj. 21.); a szabad kereskedés megengedett s ezen két feltétel mellett is megígértetett, hogy utó csep vérig védendi anglia (így!) a független magyar hont.“

De a franciák sem voltak restek. Ha már nem adhattak is segélyt, bizonyosan, mert Kossuth nem is kért tőlük, hát „május 23-án megjelent Debrecenben két francia követ, kik a magyar függetlenséget méltányolni és helyeselni küldettek ide“. Ezekből megítélendő a többi hír értéke is.

Színvonala alacsony, helyesírása rossz, hírei nem megbízható naívságok. Ez igaz. De egy szempontból a *Hadi Lap* célját következetesen megvalósítja: a nép, a tömeg lelkének és érdeklődésének olyan táplálékot adott, mely a lelkesedést, a szabadságharc mellett kitartást fokozni nagyon is alkalmas. Szóval nem csak címe szerint, de mindentől hadilap volt. Szerkesztője is katona: BIRÓ SÁNDOR százados.

A *Hadi Lapot* a „Csíksomjói Zárda betűivel“ nyomták a Ferencrendi szerzetesek. SZINNYEI ugyancsak az APOR KÁROLYTÓL nyert felvilágosítás után elmondja, hogy a szabadságharc leveretése után bekövetkezett rémuralom meg is kínozta a barátokat e miatt a forradalmi, SZINNYEI szerint egyenesen a BEM lapjának¹ előállításáért. Az üldözés és házkutatások miatt mind a barátok, mind mások a lap náluk levő példányát megsemmisítették. Ez az oka, hogy az egészből csak egyetlen szám ismeretes csupán.

KRISTÓF GYÖRGY.

¹ Ez tévedés. BEM tudott a lapról, hisz tényleges katona szerkesztette s ehhez az ő engedélyére volt szükség. Ha volt BEM-nek lapja, az a Brassói Lap lehetett. A *Hadi Lap* színvonala kizárja a „félhivatalosság“ fogalmát.

Weszprémi István könyvtára. WESZPRÉMI munkáiban, különösen *Bibliographiájában* nagy bibliográfiai apparátussal dolgozott. Meglepő a régi magyar orvosírók munkáinak közvetlen ismerete és feldolgoása. Leveleiből (a budapesti Egyetemi Könyvtár és M. Tud. Akadémia) azt is tudjuk, hogy egy-egy ritkább magyar orvosi könyvet magánosoknál is felkutatott, kölcsönkért, csakhogy eredeti kútfők alapján dolgozhasson. Különösen CORNIDES útján jutott értékes könyvekhez és kéziratokhoz (DADAY: *Weszprémi mint biographus*, Népegészségügy 1927, 1052. old.). Ezek után, és figyelembevételével, hogy WESZPRÉMINÉK jól menő praxisa volt, s jómódú embernek számíthatott, azt vártam, hogy nagy és ritkaságai folytán értékes könyvtárat gyűjtött össze. Annyival is inkább, mivel 1749-ben mint a kollégium könyvtárosa korán megismerhette a könyvek kezelését és értékelését.

Eppen ezért nagy volt a meglepetésem, midőn a debreceni városi levéltárban (Relationes 1815. No. 169., Hagyatéki iratok 2958.) megtaláltam az özv. WESZPRÉMI ISTVÁNNÉ után maradt hagyatékáról felvett jegyzőkönyvek és leltárak között a könyvek leltárát (*Series Librorum b. d. Experientissimi ac Spectabilis Domini Stephani Weszprémi Med. Doctoris L. R. Civitatis Debretzen quondam Physici Ordinarii* címen) 667 könyvről. Hozzá nem értő készítette, ezért sokszor csonka a cím, vagy értelmetlen, a szerző neve is sokszor hiányzik.

ÖZV. WESZPRÉMINÉ MISKOLCZI MÁRIA nagyasszony 1807. július 7-én halt meg, addig azonban férje hagyatékát gondosan őrizte és emlékének becsülését, úgy látszik, gyermekeibe is igyekezett beoltani. Legalább is CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY KAZINCZYNAK ezeket írta (KAZINCZY *Levelezése*, III. kötet 200. l.): „Dr. Földynek minden munkáját még tavaly tavasszal megkértem az özvegyétől Gróf Széchényi Ó Excja számára pénzen; de azt a' trepida zelotypiát, a' mellyet a' Vén Anyja, férjének, Dr. Weszpréminek írási ' könyvei eránt praktizál, ő is bé-szíván, tőle által nem vehettem.“

ÖZV. WESZPRÉMINÉ halála után 1807. július 15-én Zsófia leány (BOTTLIK MIHÁLY törökszentmiklósi postamester felesége) kérte a várostól a hagyaték felbecsülését és az osztálytevést. A város RAKOVSKY DÁNIEL szenátort küldte ki e célból. A hagyatéki leltárban (említett irat 52—53—54—58. sz. a.) egy könyvnek való thecát (három darabban, 8—8 polccal, egyenként 6 láb és 7 ujj magas, 4 láb széles, 1 láb mély, ára 15 frt.), egy kisebb thecát (2 láb széles, 5 láb magas), három polcot (két-két öl hosszúsággal) és egy kis thecát (5 láb magas, 3 láb széles, aljában 2 ajtós almárium, 7 frt. értékű) írtak össze, ezeket az örökösök egymás között felosztották. A könyvekről felvett series szerint 667 könyv volt, amelyeknek becsüs és egyúttal licitacionális ára 302.27 rhénesforint volt. A könyveket a református kollégium-

ban bocsátották kótyavetyélés alá 1808. június 26-án (id. iratok, C. No. 31.). Ez az összeg BOTTLIKÉKNAK jutott részül.

Ezek szerint tévedés GYÓRY TIBOR megállapítása (*Az antitoxikus therapia előharcosa*, Orvosi Hetilap 1909, 487. l.), mely szerint a debreceni kollégium WESZPRÉMI litteráriai hagyatékát ajándékba kapta.

Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy WESZPRÉMI, halála (1799) előtt vagy egy ezidőszerint ismeretlen végrendeletében könyveket hagyott a kollégiumra (pl. BALDINGER biográfiai tárát). A legtöbb könyv azonban kétségtelenül kótyavetyére került s vett belőle a kollégium is, de mások is. Így pl. KÖLCSEY FERENC (*KAZINCZY Levelezése IX. kötet 225. l.*) írja 1812-ben: „Péchy Lukács... könyve Dr. Veszprémié vala, de most nem a Debreczeni Bibliothecájé... Midőn ezelőtt mintegy hat évvel Veszpréminek könyveit elvesztegették, Péchy Lukács hat **xr-ért** nekem engedtetett.“

A könyvtárban folyóiratok nagy számmal szerepeltek: *Miscellanea Curiosa* (1684), *The Universal Magazin of Knowledge, Acad. Caes. Leopold. Nat. Cur.* (1724), *Acta Phys.-med.* (Nürnberg 1724), *Nova Acta Phys.-med.* (1754), *Memoirs of the Royal Soc. London* 1738, *Götting. Anzeiger, Ung. Magazin, Med. u. Phys. Journal, Der deutsche Merkur, Realzeitung d. Wissenschaften.*

XVI. századbéli könyvei közül hat magyar (*Observ. Cometae* 1581; JORDÁN: M. Brunogall.; MELIUS: *Herbarium*; BEJTHE *Füveskönyve, Historica descriptio Rerum c. Budam* Ao. 1598) és 12 külföldi szerzőtől. A XVII. századból: 1 magyar: JESSEN (*Anatómia*) és 19 külföldi szerző. A többi a XVIII. századra esik. Tartalomszerűen általános orvosi munkák: 208; járványtani 13, szülészeti 4, növénytani 6, állatorvosi 4, orvostörténeti 12, gyógyszer-tani 22, természet-tani 24, matematikai 5, életrajzi 28, bölcsészeti 10, irodalmi 21, nyelvtani 9, bölcséleti 28, vallási 108, egyetemes történeti 54, jogi 14, politikai 6, vegyes tartalmú 80, folyóiratok 11. Természetesen e számok nem a darabszámot mutatják, mert hiszen vannak köztük többkötetes művek is.

Öt kéziratot tüntet fel a series:

1. (405. sz.): SUPERVILLE *Catechismusa*, 4-0. (Említi BALDINGER, HORÁNYI és EÖTVÖS LAJOS is.) (Nincs meg a kollégium könyvtárában.)
2. (413. sz.): *Historia universalis*, 4-0. (Nincs meg a kollégium könyvtárában.)
3. (449. sz.): *Epistolae Manuscriptae Summorum Virorum*, 4-0. (Nincs meg a kollégium könyvtárában.)
4. (463. sz.): MADATS GÁSPÁR *Házi Apothecája*, 8-0, 1628. (Nincs meg a kollégium könyvtárában.)

5. (618. sz.): *Compendium Universale Historiae* V. I., 4-0. (Nincs meg a kollégium könyvtárában.)

Biographiájában ezenkívül maga is több kéziratot említ, melyek e felsorolásban már nem szerepelnek. SÖREGI JÁNOS („*Zoltai Lajos*“, Déri-Múzeum Évkönyve 1939/40., 245. l.) írja, hogy „Weszprémi kéziratgyűjteménye szétszóródott. Toldy Ferenc szerint Weszprémi tulajdona volt Kazzai Karácson végrendelete, egyik legnevezetesebb magyar nyelvemlékünk, melynek nyoma veszett“.

Ha szabad fenti számokból a könyvtár tulajdonosának szellemi érdeklődésére következtetni, azt látjuk, hogy legélénkebb érdeklődést az orvosi, természettudományi munkák iránt mutatott, rögtön utána a vallásos és egyházi vonatkozásúak következtek, ami a korabeli orvosoknál hovatovább ritka és meglepő. Feltűnik még az egyetemes történet, a bölcelet iránti érdeklődése. WESZPRÉMI irodalmi munkássága megfelel nagyjában a könyvtárában kifejezésre juttatott érdeklődési körnek, kivéve talán az életrajzi irodalmat, mely ezirányú munkásságának mennyiségéhez és fontosságához mérten kevésbé jelentékeny.

DIÓSADI ELEKES GYÖRGY.

Változat vagy második kiadás? A MKSZle legutóbbi számában SZEMZŐ PIROSKA tollából példás lendülettel megírt nagyérdekű közlemény jelent meg „*Kossuth Pesti Hírlapjának változatai*“ címmel. A cikk szerzője „*Két régi újság pöre egy utánnyomás körül*“ című ugyancsak a MKSZlé-ben megjelent szerény cikkünket is méltónak találta a hírlapváltozatokkal foglalkozó adatközlések sorában megemlíteni és jóleső elismeréssel idézte megállapításainkat. E megállapítások között csak azt tartja elítélendőnek, hogy a *Jelenkornak a Nemzeti Újság* szedéséről nyomtatott hasábjait mint a „*legrégebbit*“ magyarországi hírlapváltozatot ismertettük, holott őszerinte már KOSSUTH Pesti Hírlapjának 1841-ben megjelent első évfolyama, illetve annak egy része is két változatban ismeretes. „A mi meglátásunk már némi óvatosságra int“ írja s így a *Pesti Hírlap* újonnan felfedezett változatát csak az „*érdekesebbek*“ közé sorolja, hogy egy esetleges még régebbi hírlapváltozat fellelése ne vezethessen ismét új — meglátásra, amilyenre saját régebbi cikkünk túlságosan határozott fogalmazása lehetőséget adott...

Minden új adatot örömmel kell fogadnunk, különösen az elhanyagolt magyar hírlaptudomány területén. Egy pillanatig sem sajnáljuk, ha mások meglátása olyan felfedezéssel is gazdagítja tudásunkat, amely egy régebbi feltevés értékét lerontja. A hírlapváltozatoknak TRÓCSÁNYI ZOLTÁN által kezdeményezett vizsgálata eddig is termékeny szempontnak bizonyult, SZEMZŐ cikkében pedig különösen

jelentős megállapításhoz vezetett, mert a mult század reformkorának legtekintélyesebb újságját kapcsolta be e röghözkötöttnek látszó, valójában azonban igen fontos sajtótechnikai kutatás körébe. Szerzőnk azonban túlszerény volt akkor, amikor azt állította, hogy az első magyar hírlapváltozatot fedezte fel.

Mert a *Pesti Hírlap* változata — nem változat. A változat természetétől elválaszthatatlan, hogy valóságos mibenlétét szándékosan vagy szándék nélkül leplezi; aki a lapnak csak egy példányát látja, nem tudja, hogy az változott formában is megjelent. Áll ez a több címfejjel megjelent újságokra vagy újságmelléletekre éppúgy, mint a csak kis részében „mutált“ lapra, vagy a kivételesen egyetlen személy részére nyomtatott lappéldányra. A *Jelenkor* olvasói nem tudták, hogy lapjuk több hasábjá a *Nemzeti Újsággal* egyezik. A változatok továbbá egy időben, legalább is nem nagy időközökben egymásután jelennek meg. Hiszen a hírlap élete rövid, „sorsa fidibusz“. Végül a legfontosabb: a lapváltozatok azonos, vagy csak kis részben változtatott szedéstről készülnek.

A *Pesti Hírlap*nak részben változott számai azonban nyíltan hirdetik, hogy nem egy időben jelentek meg és hogy új szedéstről nyomtatták őket. Nem változattal állunk tehát szemben, hanem második kiadással. Időszaki lapok második kiadása nem volt ritka a mult században: az új előfizetők — ezt SZEMZŐ is megállapítja — a már előbb megjelent számokat is iparkodtak megszerezni. Ha ezekből a készlet kifogyott és a kereslet mégis nagy maradt, akkor a keresett számokat újra nyomtatták. Gyakran találkozunk a negyvenes évek hírlapjainak vagy folyóiratainak hirdetési között e felhívással: „lapjaink korábban megjelent számai még kaphatók“ — ami mutatja, hogy e régi számokra mindig volt vevő. Folyóirat második kiadására tudunk példát hazánk határain kívül is. A lipcsei „*Illustrierte Zeitung*“ teljes évfolyamát újra nyomtatták a megjelenés után egy évvel! Az akkori időkben még nem volt oly sürgető az aktualitás igénye, mint ma: az újságok cikkeit újra meg újra elolvasták, egy-egy bekötött évfolyamban úgy lapozgattak, mint valami történelmi munkában. KOSSUTH vezércikkei sokszor heteken át folytatódtak és senki sem érezte az összefüggés megszakadását. Akik aztán később lettek figyelmesek KOSSUTH cikkeire, meg az újságra, amely azokat hozta, természetesen minden számát meg akarták szerezni.

SZEMZŐ cikke KOSSUTH újságjának hallatlan népszerűségét új, kézzelfogható oldaláról igazolta. Semmi szükség arra, hogy e felfedezést a hírlapváltozatok vizsgálatához kapcsoljuk, amellyel legfeljebb egy félreértett munkahipotézis köti össze. De a tévedés szerencsés volt

és jó eredményre vezetett. Érdekes volna, ha a nagy éleslátással megírt közlemény szerzője az első hírlapváltozat felkutatására tett, egyelőre eredménytelen kísérlet után nem sajnálná az újabb fáradságot és elindulna az első — második kiadás keresésére is.

DEZSÉNYI BÉLA.

Semsey Pál ezer forintos hagyománya a kassai franciskánus barátok könyvtárára. 1676.

SEMSEY PÁL — „jó emlékezetű“ Semsey Sigmond édes Attyam ur(amna)k fia“ — Tornán 1676. szeptember 1-én tett végrendeletében több egyházi célra szolgáló hagyomány után — „az cassaj Pater reformatus franciscanus Baratoknak, négy ezer forintig summában“, amiből ezer forint a komoróci, semsei, tornai templomokra és a jászói kórházra essék —, háromezer forintot hagyott ugyancsak a kassai franciskánus barátoknak könyvek beszerzésére.

Végrendeletének erre vonatkozó pontja így hangzik:

„... az három ezer forint penigh legyen az kassaj Franciscanusok reformatus Baratoké. Tudván penigh ennek a Magyar Országban levő Sanctissimi Salvatoris nevű Provincianak szükségés voltát, az sok zuzavar haborusagos üdők miat, nem kicsin karokat szenvedet mind klastromoknak keöfalaiban mind könyveknek elrontasaban, kit mind edigh is helyre nem hozhattanak, kegyes Benefactorok is, kiknek Szent alamisnajokal taplalodtanak azok is mind el fogytanak semissé lettenek nem seghitetven őket elegendő könyvek nem lévén az iffiu Tanuloknak előmenetelére az Tanulasban és romlot kalastromokat is föl nem épithetik a' nagy szükség miatt. Mire nézve az föllyül megirt három ezer forintoknak (mellyek eö kegyelmeket concernállyák) egyik ezerét hagiom eö k(e)g(yelmekne)k. illyen conditióval, hogy azon meghnevezet ezer forintot semmire masra ne fordítsák, költsék, hanem Theologus és Philosophus könyveket szerezenek, vegyenek raita, Hogy igy mind az Pater Lectoroknak, kik az iffiusagot tanityak, s' mind az iffiusagnak legyenek elegendő konyvek. Tanithassanak s tanulhasanak és cum majori fructu szolgálhasanak az Országának és sok szükölködő Lölköket seghethessenek tudományokkal. Az fellyül meghirt három ezer forintoknak is a két ezerét is illyen formán hagiom eö k(e)g(yelmekne)k, hogy semmire másra ne fordithassák, költessék, hanem az Kassai kalastromnak templomanak épületire...“

SEMSEY PÁL özvegye, CSANÁDY ANNA, férje végrendeletét DRASKOVICS MIKLÓS gróf országbíró közbejöttével 1687. január 1-én kiadatta magának s 1687. április 15-én ESZTERHÁZY PÁL nádorral is tanúsítványt készíttetett róla.

Ebben a formában maradt fenn a végrendelet ESZTERHÁZY PÁL nádor egyik protokollumában* s egész különleges bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a XVII. században köznemes családok egyes tagjai is mily bőkezűen gondoskodtak iskolai és könyvtári szükségletekről.

SZIMONIDESZ LAJOS.

A „Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria atque moto promovendi rem sericeam.“

Ezen a címen Nagyváradon 1793-ban névtelenül egy latin nyelven írt kiváló gazdaságtörténeti munka jelent meg. Németre is lefordították.¹

E munka szerzőjére nézve eltérők voltak a vélemények. A legutóbb eltelet 50—60 esztendő folyamán hol MILLER FERDINÁND JAKABnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára egykori igazgatójának, brassói MILLER JÁNOS FERDINÁND, Buda sz. kir. főváros volt főjegyzője fiának, hol BLASKOVICS JÓZSEFnek, a neves selyemtenyészési szakembernek,² hol SCHEDIUS LAJOSnak³ tulajdonították.

Legutóbb KÓSA JÁNOS „A budapesti selyemipar kialakulása“ című érdemes munkájában⁴ és „Vita egy selyemtenyészési könyv szerzőségéről“ című cikkében⁵ BLASKOVICS JÓZSEF mellett tört lándzsát.

Ha azonban visszamegyünk a XIX. század elejére, MILLER FERDINÁND JAKAB javára teljesen tisztázódik a kérdés. Nem kell egyebet tennünk, csak először is felütnünk SCHWARTNER MÁRTONNAK, a budapesti, akkoriban pesti tudományegyetem diplomatika tanárának, ugyanazon egyetem könyvtára őrének „*Statistik des Königreiches Ungarn*“ című, 1809-ben megjelent munkáját. Ez a munka olyan időben jelent meg, amidőn még mind MILLER, mind BLASKOVICS kétségtelenül életben voltak, tehát a helytelen közlés miatt vagy az egyik, vagy a másik, vagy mind a kettő fölszólalt volna.

* Protocollum donationale principis Pauli Eszterházy de Galantha regni Hungariae palatini ab anno 1681 usque annum 1698. No 2. (Országos Levéltár. Náadori protokollumok, 33. rakt. sz.) 164—165. l.

¹ GRELLMANN H. M. G. Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie 2. B. 1797. 233—270.

² PETRIK G. I. 1888. 297. és II. 1890. 741. és SZINNYEI I. 1891. 1102. és VIII. 1902. 1419.

³ Révai Lexikon 16. kötet 740. l.

⁴ I. m. 3. l.

⁵ MKSZle 1940. 178—181.

SCHWARTNER ebben a munkájában a *Schediumot*, mint MILLER művét idézi.⁶

De menjünk tovább. A *Tudományos Gyűjtemény* 1824. évi folyamában⁷ „Y“ jelzéssel „*Brassói Miller Ferdinánd Jakab emlékezete*“ címen nekrológ jelent meg.

Ebben „Y“ fősorolja MILLER munkáit és közöttük a *Schediumot* is.⁸

Összegyűjtött munkáit három bőrkötetbe kötve megtalálhatjuk a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában.⁹ Ezekből láthatjuk, hogy gyakorta volt szokása névtelenül kiadni írásműveit.

Az első kötetben 11-iknek van besorozva a kérdéses „*Schedium de praesenti statu Fabricarum et Manufacturarum etc.*“ című munka is.

Noha itt nem lehet célunk, hogy MILLER munkáira és működésére részletesebben kitérjünk, mégis három munkája említését nem mellőzhetjük.

Az egyik művének címe a következő: „*Jacobi Ferdinandi Milleri Hungari Budensis disquisitio historico-critica belli fraterni inter Andream I et Belam I.*“

Érdekessége főleg abban mutatkozik, hogy itt „budai magyar“-nak vallja magát.

A második és harmadik munkája *magyarul* írott. Az egyik címe: „*Az Gyuladásbeli történetek eránt T.(ekintetes) N.(emes) Bihar vármegye számára kiszabott Rendtartás.*“ Ez is névtelenül, évszám és kiadási hely megjelölése nélkül jelent meg. Miután azonban az évszámmal megjelöltek a kötetbe időrendben vannak fölvéve, föltételezhetjük, hogy ez a munka is így soroztatott be. Akkor pedig megjelenési ideje 1784 és 1786 közé esik. SZINNYEI szerint 1784-ben jelent meg.

Azt hisszük, nem csalódunk, ha MILLERnek ezt a művét az *első magyarul megjelent tűzoltási szabályzatnak* tekintjük.

A harmadik munka címe: „*Nemes magyar hazánk hajdani dolgait tárgyazó tudósítás, vagyis Szent Endrei város határában tartott régi római kőrások és emlékek leírása.*“

Végül rátérünk, mint utolsó bizonyítékra, az ugyancsak a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő „Hung h 3912“ jelzetű kötetre.

⁶ I. m. Erster Theil 236. I. a) Jegyzetet „Beyträge zur Geschichte der Seidencultur in Ungarn, Croation und Slavonien sind in de Luca's Oesterreichische Staatenkunde B II. 270—71 und in des Hrn. v. Miller Schedium de praesenti statu fabricarum etc...“

⁷ VII. kötet 36—58. l.

⁸ U. o. 50. l.

⁹ 93159 jelzetű. A kötésen kívül „Opuscula varii argumenti I. F. Miller“.

Ez a kötet a Széchényi-alapítványból való, tehát a Nemzeti Múzeum legrégebb könyvei közé tartozik, míg az előbb említett csak 1840-ben került a könyvtár birtokába.

Ez a kötet mai állapotában csonka, csak a *Schedium*ot foglalja magában. Eredetileg azonban BLASKOVICS öt munkája is hozzá volt kötve. Ez a kötésen is meglátszik, de különben a kötet első, belső oldalán írott jegyzék is erről tanúskodik. Ezeket utólag távolították el a kötetből. A kötet végén a következő kéziratos bejegyzés található:

„Author huius Schedii est Iacob Ferd. de Miller in Comitatu Bihariensi Tab. Jud. Assessor Statist. P. P. O. et Libror. Revisor Regius.“

Az írás hasonlít MILLER kezeírásához.

Ha egybevetjük a BLASKOVICS-féle munkák eltávolításának tényét a kéziratos bejegyzéssel és azzal a ténnyel, hogy MILLER hosszabb időn át a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója volt, a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy BLASKOVICS műveinek a kötetből való eltávolítása és a kéziratos bejegyzés MILLER nevéhez fűződik. Ez lélektanilag is megmagyarázható.

Azt hisszük, a fentiekkel végérvényesen eldöntöttek tekinthető, hogy a „*Schedium*“ nem BLASKOVICS, hanem MILLER munkája.

GARÁDY SÁNDOR.

ISMERTETÉSEK.

Ovidiusz Metamorphozisai képekben. A Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya a képzőművészetben leggyakrabban feldolgozott műveket ismertető kiállításai során jelenleg OVIDIUS *Metamorphosisait* mutatja be. Az ókori irodalom remekei közül ez a mű volt az, amely a legnagyobb hatással volt a keresztény kultúra képzőművészetére és századokon át ihlette a művészek képzeletét.

Természetesen nem minden történet volt egyformán népszerű. Egyes témákat, amelyek különösen hatásosaknak bizonyultak, vagy különös költői szépség rejlett bennük, szinte agyoncsépeltek, másokkal alig találkozunk.

Jupiter szép halandó szerelmesei mellett Vénusz és Apolló, az antik férfi és női szépségeszmény képviselői a művészek kedvencei. Vénusz nevében adnak formát az újabbkori művészek is női szépség-ideáljuknak és szívesen foglalkoznak a szerelem istenasszonyának alakja köré fonódott szerelmi történetekkel. A legkedveltebb Adonisnak szomorú története, aki halála után virággá változott. Az Apolló nevéhez fűződő regék közül a Daphnéé a legköltőibb, s számtalan képzőművészeti remek ihletője.

A legnagyobb népszerűség Bacchusnak jutott, a mámor, az életöröm, a borivók istenének, akinek mindig voltak és lesznek hívei. A művészek szép ifjúként idézik elének, s az ókori ünnepségeket fellelevenítve, bacchanáliákkal hódolnak neki. A legtöbb képen megbújik valahol mindig Ámor is, mindennek mozgatója, akit már OVIDIUS is a leghatalmasabbnak tisztel, mert az istenek, maga Jupiter sem tud neki ellentállni.

A keresztény kultúra művészetében OVIDIUS elég későn kap helyet, mert a XII. századig a művészet teljesen a mindent háttérbe szorító vallásos gondolat szolgálatában állt. Meg kellett várnia tehát azt az időt, amikor a skolasztika feltámasztotta az ókori filozófiát, s az egyház tantételeinek segítségével magyarázta. A skolasztikus szellem egy általános szimbólumrendszert dolgozott ki, amely szerint minden, a természet, a növények, az oktan állatok, de az emberiség történetének minden mozzanata is csak szimbóluma a keresztény igazságok-

nak. A mitológia és éppen OVIDIUS *Változásai* is így kerülnek bele a XIII. században a nagy keresztény szimbólum-rendszerbe; a ki nyilatkoztatás elferdített, elhomályosodott formáját, az Evangélium élőképét vélték látni benne. Rendkívül érdekesen világít rá erre a felfogásra a *Metamorphosis*nak egy XIV. századi francia illusztrált kézírata, mely a mitológia történeteit párhuzamosan ábrázolja az Újtestamentum jeleneivel. A pársoros magyarázószöveg felvilágosítja az olvasót, hogy az Európát elrabló Jupiter — Krisztus, az áldozati bárány előképe, s a holtakat feltámasztó Krisztus előképe — Aesculap is, aki Hyppolytust támasztotta fel. Herculest Ádámmal hozza párhuzamba a szerző, mert mindkettőjük veszte egy asszony volt, Éva pogány megfelelője pedig Pandora, aki szelencéjét az istenek parancsa ellenére kinyitván, minden bajt és rosszat rázúdított az emberiségre. S eléggé meglepő, mikor a XIII. századbeli bázeli dóm egyik oszlopfőjén Pyramus és Thisbe történetére bukkanunk, amely ennek a vallásos szimbolikának az értelmében Krisztusnak az emberiségért hozott áldozatát van hivatva jelképezni.

A bontakozó renaissance-al hanyatlani kezd a vallásos buzgalom, s széles rétegben újul fel az antik világgal való kapcsolat, most már önmagáért, nem szimbólumok révén. A művészetben, a Madonnák, szentek, evangéliumi történetek mellett lassan megjelennek a mitológia istenségei is.

Túlzás lenne azt állítani, hogy a művészek kizárólag és közvetlenül OVIDIUSHOZ fordultak témáért. Sokan BOCCACCIONAK a Pogány istenek származásáról szóló művén keresztül ismerkedtek meg a mitológiával, de az is főleg OVIDIUSBÓL merített, s később is öhozzá fordultak legszívesebben, hiszen egy-két egyéb, szintén népszerű történet kivételével a legalkalmasabb, legszebb témákat éppen önála találták.

Mitológiai jelenetek Olaszországban sűrűbben a XV. század elején tűnnek fel, a divatos menyasszonyi ládákon. A század második felében átveszi ezt a témakört a táblafestészet is.

A XVI. századnak alig van olyan olasz művésze, akinek az oeuvre-jében nem találánánk legalább egy-két *Metamorphoses*-képet.

Persze, könyvben is kiadták a *Metamorphosis*okat, nem egyszer. A kézíratos irodalom, egészen a XV. század közepéig, szinte feltűnően mellőzi OVIDIUST más ókori írókkal szemben. Itt is, akár a festészetben, a *Metamorphosis*oknak az uralkodó vallásos felfogástól annyira távolálló szellemében kell keresnünk az elutasítás okát. A kézíratos irodalom csak a XIV. század eleje óta karolja fel a *Metamorphosis*okat, s mint láttuk, akkor is csak olyan történeteit, melyeket a keresztény vallás eseményeivel párhuzamba lehetett állítani. A humanizmus dia-

dala azután ezen a téren is meghozza számára a népszerűséget. A század derekától, körülbelül a festészetbe való bevonulásával egyidőben, egyszerre felszökken a kéziratos OVIDIUS-kiadások száma. Különösen nagy, világi mecénások könyvtárában találkozunk remekbe készült kódexekkel. Egyike a legszebbeknek a MEDICI COSIMO számára 1456-ban készült firenzei kézirat. Egy, a nápolyi király rendelkezésre írott *Metamorphoses*-kódex egy évszázaddal később magyar ember, JOHANNES SAMBUCUS gazdag nápolyi kéziratgyűjteményébe került. Sajnos, ez is, mint SAMBUCUS híres könyvtárának legtöbb darabja, elveszett a magyar kultúra számára, s a bécsi császári könyvtár büszkélkedik vele.

A kéziratok között illusztrált példányt alig találunk. A legtöbbjük csupán iniciálékkal, girlandokkal van díszítve. A XV. század utolsó negyedében OVIDIUS már annyira egybeforrt a képzőművészettel, hogy az ezidőtájt meginduló nyomtatott kiadások túlnyomó része viszont már metszetillusztrációkkal készül. Csak Velencében, 1474-től 1553-ig, tehát nyolcvan év leforgása alatt, tizenhét illusztrált kiadást ért meg a *Metamorphoses*, ami az akkori nyomtatási viszonyokat tekintve, óriási szám. A sikerült illusztrációk természetesen azután újból és újból visszatérnek az egymást követő kiadásokban, sokszor évtizedes távolságban.

Ezek közül a korai nyomtatott velencei kiadások közül a Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy 1513-as kiadást, amely magyar embernek, GYULAI FÜLÖP egri prépostnak van ajánlva, s nyilván az ő anyagi hozzájárulásával készült. A magyar művelődés történetének ez a kis fejezete a magyar humanisták művészetszeretetéről, a művelt világgal való élénk kapcsolatáról beszél történetünk egyik legszomorúbb, legzavarosabb korszakában.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy OVIDIUST csak Itáliában méltatták. A renaissance szellemének behatolásával északra, egyidejűleg a német ALTDORFER, s a németalföldi LUCAS VAN LEYDEN, s mások is, megörökítik Pyramus és Thisbét, az ókor Romeo és Júliáját. A metszők egész mondatköröket dolgoznak fel, pl. Hercules kalandjait és Apolló szerelmeit.

A mitológia megjelenése a képzőművészetben Franciaországban is ugyanígy az olasz hatáshoz fűződik, I. Ferenc király uralkodása alatt a királyi palotát, a Fontainebleau-i kastélyt olasz művészek díszítik, nagyjából mitológiai ábrázolásokkal.

Megjelentek az illusztrált francia *Metamorphosis*-könyvkiadások is. A francia metszők nagy művészi gonddal és ízléssel készült illusztrációi csakhamar európaszerte híressé és keresetté lettek.

A Lyonban, JEAN DE TOURNES nyomdájában, 1557-ben kiadott francia *Metamorphozisok*hoz BERNARD SALOMON készíti a metszeteket, s a szép illusztrációkat 30 éven át több kiadásban felhasználják. Ezek díszítik az ugyanott készült holland kiadást, majd GABRIELE SIMEONI 1559-es olasznyelvű *Metamorphozisait* is. Harminc évvel később, az IFJ. JEAN DE TOURNES ismét kiadja SIMEONI művét, s azt méltóképen akarván illusztrálni, ismét csak az apja által készített SALOMON-metszeteket veszi elő. Mindezek a különféle nyelveken és különböző időben kiadott *Metamorphozisok* egy cégnél készültek, s így a metszesorozat ismételt felhasználása kézenfekvő volt. De SALOMONT értékelték szélesebb körben is. 1579-ben egy párizsi kiadó-cég is az ő metszeteinek másolataival díszíti *Metamorphoses*-kiadását, sőt a népszerűsége átteker az ország határain túlra is. Egészen meglepő, mikor a SALOMON-metszetek tükröképes másolataival már 1563-ban találkozunk német kiadásban, VIRGIL SOLIS, a híres német fametsző és illusztrátor monogrammjával ellátva. VIRGIL SOLIS metszetei szinte vonásról vonásra követik a francia mintát, s csak a kivitelben leljük fel a különbséget. A könnyed, finomrajzú francia kompozíciók a német művész kezéből nehézkesebben kerülnek ki, s a karcsú, légiés alakok erőteljesebbé, szinte vaskosakká válnak.

Míg a festők rendszeren csak egy-egy jelenetet ragadnak ki a *Változásokból*, a metszők, mint már említettük, többnyire egész ciklusokat beszélnek el. Művészi szempontból a legfigyelemreméltóbb GOLTZIUS-nak, a kiváló németalföldi manierista művésznek *Metamorphoses*-sorozata, melyben a *Változások* összes fontosabb történeteit feldolgozza. Rendkívül mulatságos az a kártyajáték, amelyet MAZARIN készíttetett a gyermek XIV. LAJOS számára. Szabályos, 52 lapos patience-kártya ez, ahol azonban a rendes figurákat minden lapon egy-egy OVIDIUS-mese képe helyettesíti, pársoros magyarázó szöveggel. Így a kis király játszva tanulta meg a *Változások* összes fontosabb eseményeit, amelyeknek ismerete hozzátartozott a műveltség alap-elemeihez.

A tobzódó életörömet ünneplő flamandok, élükön RUBENSSEL, rokonszellemű irodalmi megfelelőjüket látták OVIDIUSban, sőt a komoly REMBRANDT is gyakran fordul hozzá témáért.

Németországban JOACHIM VON SANDRART, korának ünnevelt festője és művészeteoretikusa, a művészek számára készült *Teutsche Akademie* című munkájában, amely 1675-ben jelent meg, összefoglalja mindazokat az elméleti és tárgyi tudnivalókat, amelyekre szerinte minden művésznek szüksége van. Az irodalmi témák közül a *Metamorphozisok*at emeli ki, mint legfontosabbat, s hogy minden művész számára hozzáférhetővé tegye, közli annak teljes német fordítását, a nagyobb

szemléletesség kedvéért saját maga készítette illusztrációkkal kísérve. Egy évszázaddal később a *Teutsche Akademie* átdolgozott és javított kiadásának előszavában az átdolgozó ismét hangsúlyozza, hogy a *Metamorfózisok* nélkül senkisésem képes a régieket utánozni, sőt a műalkotások felismerése és helyes megítélése is lehetetlen.

A XVIII. században egymást érik a díszesen illusztrált OVIDIUS-kiadások, s ebben is a franciák járnak elől. Az 1732-es amsterdami kiadás francia és holland nyelven jelenik meg s a két nemzet jeles művészei készítik az illusztrációkat. Még ennél is pompásabb a franciák 1771-es parádés párizsi kiadása. A kiadók nem kíméltek költséget és fáradságot, hogy valóban nagyszerűt, OVIDIUS nevéhez méltót hozzanak létre. Az illusztrációkhoz a divatos művészek: BOUCHER, MONNET, MOREAU rajzai után a legügyesebb metszők készítették.

A drága és értékes könyv kiadását újból és újból meg kellett ismételni, még a XIX. század elején is, és az illusztrációkat az 1791-es németnyelvű bécsi kiadásban is átveszik.

Ennek a századok óta tartó, sőt fokozódó népszerűségnek szinte egyszerre vet véget a romantika, amely száműz minden klasszikus hagyományt, nemcsak művészi felfogásban, hanem tematikában is és lázasan kutatja a középkor, a lovagvilág kincseit. A mitológiát üresnek, tartalomnélkülinek találják. Ezt az általános hangulatot juttatja kifejezésre DAUMIERNak a *Charivari* című lapban megjelenő sorozata az antik történetekről, amely kíméletlen szatirával teszi nevetségessé a mitológia elúnt meséit.

A XIX. században fellendülő fiatal magyar festészet sokáig emberöltőnyi késéssel követi a nyugat gyors ütemben váltakozó festői áramlatait. Az OVIDIUS-kultuszba is csak akkor kapcsolódik bele, mikor külföldön a realizmus már régen száműzte a *Metamorphosisokat* kelléktárából. Festőink még a század késői éveiben is érdeklődve fordulnak az ovidiusi alakok felé, annál is inkább, mert a századvég hirtelenül gazdaggá lett Budapestjében magánpaloták és középületek tömege emelkedett, melyeknek falait freskókkal akarták díszíttetni. Semilyen témakör sem volt erre alkalmasabb, mint a mitológia. Ha másképp nem, hát allegóriák formájában. Múzeumok, magánpaloták, az Operaház díszítése közben így lett nálunk a derűslelkű LOTZ KÁROLY a mult század végén a görög és római mesék boldog világának szeretetreméltó újrateremtőjévé.

S hogy ehhez a munkájukhoz festőink a kellő ismereteket megszerezzék, ők is OVIDIUSHoz fordultak. Erre vall a Szépművészeti Múzeum grafikai kiállításának egy kedves darabja, az a 224 képet számláló könyvecske, ami egykor LOTZ freskófestő társának, THÁN MÓRnak tulajdonát képezte.

DOMÁN ANDREA.

Jubileumi Emlékkönyv annak emlékeztére, hogy 350 évvel ezelőtt fordította le és adta ki a teljes Bibliát magyar nyelven először Károlyi Gáspár.

215 évvel ezelőtt szervezték meg az Egyesült Államokban működő Református Egyház első gyülekezetét.

100 évvel ezelőtt szervezték meg az Északamerikai Evangéliumi Zsinat első egyházközösségét.

50 évvel ezelőtt indította meg az egyházszervezés munkáját az Egyesült Államokban működő Református Egyház az amerikai magyarok között.

40 évvel ezelőtt indult meg az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja.

Kiadta: az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. Szerkesztette: Dr. TÓTH SÁNDOR, a Református Egyház Belmissziói Tanácsának magyar titkára.

Készült FIÓK ALBERT nyomdájában Expert Printing Company. Pittsburgh, PA. 1940 [Megjelent 1941 novemberben].

N. 4°, 400 l. Ára 1 dollár 50 cent (tisztá jövedelme a Reformátusok Lapja fejlesztésére fordítatik).

Ez a díszmű TÓTH SÁNDOR református lelkész¹ odaadó munkájának és az amerikai magyar reformátusság áldozatkészségének köszönheti megjelenését. A háborús viszonyok folytán ebből a könyvből, tudtommal, alig kerültek haza példányok; hisz a diplomáciai viszony megszakítása előtt jóformán pár héttel került ki FIÓK ALBERT magyar nyomdász sajtója alól.² Jegyezzük meg mindjárt, hogy nyomdai kiállítása dicséretére válik a derék magyar nyomdásznak, akinél különben az amerikai magyar reformátusok legtöbb nyomdatermékét nyomják. Kifogástalan magyar betűi, ízléses szedésselrendezése, szép képei, mind a lelkes és jó nyomdászmestert és „óhazai” iskoláját dicsérik. A nyomás munkája azonban, mivel a nyomda betűanyaga

¹ Szül. 1884. Körösladányban. A ref. teológiát Budapesten végezte 1902—1906. Amerikába ment 1909-ben; lelkész volt a buffalói és clevelandi magy. ref. egyházakban 1909—1922. A lancasteri (Egyes. Áll.) Franklin és Marshall College-ben a magyar nyelv, történelem és irod. r. tanára volt 1922-től 1936-ig. 1936-tól az amerikai Reformed church magyar belmissziói titkára. Ő fedezte fel Genfben César de Saussure-nek, II. Rákóczi Ferenc udvari nemesének törökországi leveleit és feljegyzéseit. (Kiadta THALY KÁLMÁN, Bpest, 1909.)

² Született Nagykárolyban (Szatmár m.), Amerikába ment 1921-ben. Az Amerikai Ref. Egyesület alelnöke, a Pittsburghban megjelenő „Magyar-ság” c. hetilap szerkesztője.

igen korlátolt és magyar személyzete sem nagy, több, mint félévig tartott.

Az alábbiakban a könyvnek folyóiratunkat közelebről érdeklő cikkeire óhajtok csupán kiterjeszkedni, de előre kell bocsátanom, az amerikai Református Egyház Magyar Egyházkerületéről a következő (1939-ből való) adatokat: van 78 magyar egyházközsége és 61 lelkész; a magyar egyházat anyagilag támogató és fenntartó tagok száma 7383. Magyarnyelvű istentiszteletek száma: 5267 (angolnyelvű: 670). Vasárnapi (magyar) iskolába járó növendékek száma: 4207. Az egyházközségek összes kiadásai 227.270 dollárra rúgtak. Az egyházközségek ingatlan birtokának az értéke, a templomokkal együtt: 1,843.698 dollár.

A *bevezető rész* az Egyházkerület félszázados jubileumára vonatkozó üdvözlő iratokat (köztük nagyszámban a magyarországiakat) és ünnepi beszédeket közli. Az *első rész* („*Magyar munkánk ötven éves*“) visszatekintéseket, tanulmányokat ad az amerikai magyar református munka történetéről. Dr. KALASSAY SÁNDOR volt esperes pontos kronológiát nyújt az ötven év eseményeiről; ebből kiemeljük a minket érdeklő következő adatokat: 1897. aug. 1-én indul meg az első amerikai magyar református lap, az *Órálló* (1899-ben megszűnt); 1900. aug. 15-én megindul a *Reformátusok Lapja* (CSUTOROS ELEK, KONYHA PÁL, KUTHY ZOLTÁN szerk.); 1903. megindul egy vasárnapi iskolai lap (*Örömbír*) és a vasárnapi iskolai leckék magyar kiadása; 1918-ban megjelenik az első amerikai *Magyar Református Naptár* („*Arvaházi Naptár*“). De e fejezet több más cikke is világot vet az amerikai magyar reformátusok munkásságának különböző akcióira, többek között folyóirataira, kiadványaira, a vasárnapi és nyári iskolák magyarnyelvű tankönyveire és az ezzel kapcsolatos megannyi kisebb-nagyobb problémákra. És e problémákon túl, a tárgyi-lagos cikkekből annyszor megszólal az amerikai magyarság *első generációjának* legfőbb problémája: az „óhaza“. TAKARÓ GÉZÁNÉ az egyházi munkáról írván, azt mondja például róluk: „Megtanultak itt sok mindent. Csak egyet nem: felejteni. Az elhagyott és sokszor megsiratott édes szülőháza képét nem tudták elfelejteni soha. Hiába menekült a tenger túlsó határára, California földi paradicsomába: felejteni sehol nem tudott. Az emésztő honvágy elkísérte mindenüvé...“ A *második rész* („*A Reformed church 215 éves, az Evangelical Squad 100 éves*“) főleg amerikai vonatkozású: az időközben egyesült két amerikai egyházközség (református és evangélikus) történetével és ezeknek a Magyar Református Kerülettel való kapcsolataival foglalkozik. E fejezetben olvassuk a könyv szerkesztőjének, dr. TÓTH SÁNDORNAK összefoglaló cikkét a lancasteri magyar tanszékről. Ennek

során beszámol a — sajnos — azóta megszűnt magyar tanszék *könyvtáráról*, amely a magyar terem könyvszekrényeiben volt elhelyezve. De volt magának a College *Nagykönyvtárának* is magyar része, ahol a magyar klasszikusoknak teljes gyűjteménye megvolt. Összesen 2000 felé járt, TÓTH szerint, a magyar kötetek száma Lancasterben. A *harmadik* rész élén („*Magyar bibliánk 350 éves*“) CSEKEY SÁNDOR budapesti református teológiai tanár előadását olvassuk a bibliafordító KÁROLI GÁSPÁRRól, azonkívül SZÁSZ KÁROLY és BÓDÁS JÁNOS verseit és néhány szubjektív hangú cikket a Biblia tanulmányozásáról és fontosságáról. Figyelemreméltó TÓTH BÉLA south-norwalki lelkésznek mélyenjáró és a magyar református egyháztörténelemben nagy jártasságra valló szép tanulmánya („*Biblia és a magyar élet*“). A *negyedik* rész („*Az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja negyven éves*“) élén közli a Lap 1900. augusztus 15-én Clevelandben megjelent első számának címlapját facsimilében. Ennek a lapnak volt szerkesztői (CSUTOROS ELEK, HARSÁNYI SÁNDOR, TÓTH MIHÁLY, VASVÁRY ÜDÖN, BERNÁTH ÁRPÁD, MELEGH GYULA) emlékezéseikben érdekesen, bár kissé töredékesen és mindvégig szubjektíve mondják el a negyvenéves évfordulót elért lap történetét. (Érdemes lett volna a lap történetét valakivel összefüggően megírni.) De ezekből az anekdótázóhangú cikkekből is láthatjuk, milyen nehéz, sokszor heroikus küzdelmet kellett folytatniok ezeknek a derék szerkesztő-lelkészeknek, hogy az amerikai magyar reformátusok központi orgánuma anyagi és szellemi nehézségek ellenére megmaradjon és hozzá még bizonyos színvonalon maradjon fenn. TAKARÓ GÉZA, SZABÓ LÁSZLÓ amerikai református lelkész, költő, Arany János-tanítvány költészetéről ír meglehangú méltatást. Egy névtelen cikk DUDÁS NÉ GÓLYA MARGITOT, az amerikai magyarságnak kétségkívül legtehetségesebb novelláíróját mutatja be, egyben közölve tőle egy fínomhangú elmélkedését. Az *ötödik* rész („*Elköltözött lelkészeink*“) KALASSAY SÁNDOR volt esperes nekrológiáit tartalmazza 33 elhunyt amerikai lelkészről. A *hatodik* rész a magyar református egyházak és lelkészeinek seregszemléje, hosszabb-rövidebb ismertetéseket, életrajzokat közöl róluk. Néhány lelkészről és egyházi íróról pedig részletesebb cikket, és munkáiknak kitűnő ismertetését hozza.

Az amerikai magyarság szervezett élete körülbelül 60 éves. Szervezetei elsősorban az egyházak és a nagy országos betegsegélyző egyesületek (Verhovay, Rákóczi, Református és Bridgeporti), azonkívül a kisebb vagy helyi egyesületek. Szellemi élete körülbelül ugyanennyi időre tekinthet vissza. Ez a mű az amerikai magyar református világ legnagyobb szervezetéről, a Magyar Református Kerületben egyesült egyházakról és azok munkásairól, azonkívül a reformátusok jól meg-

alapozott folyóirata történetéről ad színes képet és nyújt sok adatot. Lapozgatva, még jobban érezzük hiányát a többi intézményeket ismerető munkálatoknak; szellemi életük és sajtótermékeik számbavétele pedig jóformán el sem kezdődött. Ez kifejezetten a newyorki *Magyar Információs Könyvtár* (Hungarian Reference Library) feladata lett volna. Bár a könyvtár évek során gyűjtött adatokat főleg az amerikai magyar írókról, ezek rendszerezését és publikálását meg sem kezdte. Pedig az első generáció kihaltával mind nehezebb lesz az emlékek összegyűjtése; számbavételük, tapasztalatból mondom, máris nem könnyű. Hogy csak a folyóiratunk körébe vágó feladatokat említsem: kívánatos volna összeállítani az Amerikában megjelent magyar nyelvű nyomtatványok bibliográfiáját és ebben az időszakai sajtót; számbavenni az önálló magyar könyvtárakat (egyesületek, egyházak könyveit) és az amerikai közkönyvtárak magyar anyagát; összeállítani az amerikai magyarságra vonatkozó bibliográfiát; megírni az amerikai magyar irodalom és időszakai sajtó történetét s kiadni az amerikai magyar írók és közéleti férfiak életrajzi lexikonát. (Ez utóbbi hiánya máris meglátszik a GULYÁS PÁL-féle monumentális életrajzi lexikon eddigi kötetein, amelyekben az amerikai magyar írók elég mostohán vannak képviselve, de ez, előmunkálatok híján, nem is lehetett máskép.)

A fönt vázolt feladatokat az újjászervezendő newyorki könyvtár keretében szakképzett kutatók kell, hogy elvégezzék, mivel az eddigi jóindulatú kísérletek alig használhatók fel. Ezzel tartozunk az egyetemes magyar szellemi életnek, de az amerikai magyarságnak is, amely nehéz körülményei között ki tudott termelni magából írókat, költőket és fenn tudott tartani, sokszor talán a reális szükségletet meghaladó számban is, bár igen vegyes színvonalon, napi- és hetilapokat. Ha nem akarjuk, hogy az amerikai magyarság íróinak, szerkesztőinek, szellemi életük sok-sok szerény, de lelkes munkásának neve és munkássága nyomtalanul eltűnjék néhány évtized múlva, ez a háború utáni sok fontos teendőink között nem szabad, hogy az utolsó legyen.

BARANYAI ZOLTÁN.

Rennert, Georg: *Die ersten Post-Zeitungen.* (Post und Telegraphie in Wissenschaft und Praxis, Bd. 45.) Berlin, 1940, Decker, 280 l. 8°.

Az első újságok kialakulására vonatkozólag többféle nézet uralkodik a szakirodalomban. Egyesek szerint a nagyobb városokban rendezett *országos vásárok* alkalmával élelmes vállalkozók feljegyezték és összegyűjtötték a vásárosok ajkáról ellesett legújabb híreket, valamint a postai gyalog- és lovasküldöncök útközben hallott híreit és ezeket eleinte kéziratban, később pedig már nyomtatásban is terjesztették, főleg a félévenként megtartott országos vásárokon. Mások

szerint főleg a *postamesterek* foglalkoztak hírgyűjtéssel, amiben nagy segítségükre volt egyrészt az a körülmény, hogy a postai küldöncök elsősorban nekik számoltak be az útközben hallottakról, másrészt pedig a postamesterek saját személyükre vonatkozólag portómentességet élveztek s ezért könnyűszerrel levelezhettek kollégáikkal s minden költség nélkül cserélhették ki egymás között a máshonnan kapott híreket is. Ezekből a postamesteri híradásokból fejlődött ki azután a „*Post-Zeitung*“, amelyet később vagy maguk a postamesterek, vagy más vállalkozók, rendszerint nyomdászok, nyomtatásban is terjesztettek.

RENNERT elsősorban ezekkel a postamesteri újságokkal foglalkozik művében, de kitér a többi egykorú újságokra is. Kifejti, hogy a „*Post-Zeitung*“ mellett használatos másik igen gyakori elnevezés, az „*Ordinari Zeitung*“ is ugyanezt jelenti: a rendes postajáráttal érkező újságot, tehát a postamesteri újságot. Maga a „*Zeitung*“ szó ebben a korban hírt, híradást jelent; de még GOETHE is alkalmazza ugyanilyen jelentésben: „*Die Zeitung, die ich vermelde, klinget nicht tröstlich.*“

A továbbiakban kifejti, mennyire összefügg az újság fejlődése a posta fejlődésével, új postajáratok megszervezésével. Ez annál is inkább érthető, mert a postamester nemcsak díjtalanul levelezhetett és így költség nélkül szerezhetett mindenfelől híreket, hanem a kiadásában megjelent újságokat is díjtalanul küldhette a postával az előfizetőknek.

Az első újságok megindulása után nem sok idővel már olyan törekvéseknek is nyomára jutunk a levéltárak anyagában, hogy a postamesterek, máskor pedig a nyomdászok szabadalmat igyekeznek szerezni egy-egy városra, vagy nagyobb területre vonatkozólag az újságkiadásra és terjesztésre. Olyan esetekben, amikor egy-egy helyen a postamester is és a nyomdász is egyszerre kér szabadalmat az újságkiadásra, többnyire úgy dönt az illetékes hatóság, hogy a szabadalmat a postamesternek adja meg, arra való hivatkozással, hogy már azelőtt is a posta hatáskörébe tartozott az újságkiadás. II. FERDINÁNDnak egy hasonló frankfurti esetre vonatkozó, 1628-ban kiadott rendelete pl. szószerint a következőket mondja: „*Demnach die Druckerei der wochentlichen Zeitungen und Advisen dem Postamt zu Frankfurt jederzeit bis dato hergebracht und annex gewesen.*“

Később ezek a postamesteri újságok minden más kiadású újsággal szemben nagyobb tekintélynek kezdtek örövendeni és a hatóságok maguk is szinte félhivatalos lapnak tekintették és sokszor anyagilag is támogatták őket. Ez többek között azért is természetes, mert a postamesterek már állásuknál fogva is becsületbeli kötelességüknek tartot-

ták, hogy csak hiteles, vagy legalább is ilyennek vélhető híreket közöljenek és ne bocsássanak nyomtatásban közre mindenféle naív sületlenséget, mint más egykorú lapocskák.

*

Az időszaki sajtótermékek első megjelenési helye Németország. Egyes kutatók bizonyítani igyekeznek, hogy az első német időszaki sajtótermék már a XVI. század végén jelent meg, de az első ránkmaradt lapok valamivel későbbiek: ezek az 1609-ben Wolfenbüttelben megjelent „*Der Aviso*“ és az ugyanebben az évben Strassburgban kiadott „*Relation des Jahres 1609*“. (L. HUBAY ILONA ismertetéseit: MKSzele 1940, 127. és 410.)

Ezek és más egykorú lapok is hetenként jelentek meg, mert a postajáratok ilyen időközökben közlekedtek. Ha egy-egy rendkívüli postajárat jött és elegendő új hírt hozott, akkor a postamester „*Extraordinari Zeitung*“ címmel rendkívüli számot is szokott kiadni.

Olyan helyeken, ahol a forgalom erős fejlődésével kapcsolatban a postajáratok száma sűrűsödött, az újságok megjelenése is gyakoribbá vált; így nagyobb városokban már korán kezdenek hetenként kétszer, sőt háromszor és négyszer is megjelenni, néha pedig mellékleteket is adnak ki hozzájuk.

RENNERT jelen műve az első komoly összefoglalás a német postai újságok történetére vonatkozólag, amely a megjelenési helyek betűrendjében, időrendben sorolja fel a Németországban megjelent összes régi újságokat, mindegyiknél külön megemlítve, hogy példányait hol őrzik, mely évfolyamok milyen számai vannak meg, továbbá, hogy a ma már fel nem lelhető újságokról hol történik említés. Felsorolásában 25 német város szerepel (különösen érdekes Augsburg, Breslau, Frankfurt a/M., Hamburg, Leipzig, Regensburg, Stettin és Bécs újságjainak története), sőt megemlékezik a Németország területén kívül megjelent németnyelvű postai újságokról is: Svájc négy nagyobb városán kívül még Stockholmban, Rigában, Revalban, Narvában, sőt Szentpétervárott is jelentek meg ilyenek.

A „*Post-Zeitung*“ vagy „*Post-Zeitungen*“ újság cím először 1620-ban Bécsben, 1621-ben pedig a Majna melletti Frankfurtban fordul elő, majd a következő években szinte mindenütt, ahol újságot adnak ki. Az újság címek sokszor változnak az idők folyamán, de a „*Post*“ szó igen sokáig megmarad bennük: az augsburgi „*Post-Zeitung*“ címe pl. 253 éven át maradt meg eredeti alakjában, 1679-től 1932-ig.

A szerző az újságok hirtelen elszaporodását a XVII. század elején a harmincéves háborúval és az emberek ebből folyó nagy hírszomjával magyarázza; e mellett azonban — azt hisszük — a forga-

lom és a kereskedelem nagy megélénkülése is lényeges szerepet játszott.

Az újságok híryanagának összehasonlítása és annak megállapítása, hogy melyik mennyire függött a másiktól, mit vett át belőle, vagy mi benne az eredeti hír, nagyon nehéz, mert igen kevés régi újság maradt ránk, sokszor ezek is nagyon hiányos állapotban. RENNERT nem is kezd bele ebbe a kevés pozitív eredménnyel kecsegtető kísérletbe, hanem megelégszik az adatok pontos regisztrálásával. A további részletkutatások szempontjából eléggé nem dicsérhető érdeme, hogy minden újság címdaláról, amely kutatásai közben kezébe került, jó fényképeket készíttetett (sokszor ugyanannak a lapnak címváltozatairól is) és ezeket a kötet végén több mint harmadfél-száz mélynyomású reprodukcióban közli.

A könyv külső kiállítása semmiben sem válik a gazdag tartalom szegényére.

GRONOWSKI IVÁN.

Handbuch der Zeitungswissenschaft. Herausgegeben von WALTHER HEIDE. Bearbeitet von ERNST HERBERT LEHMANN. Bd. I. Leipzig 1940, Hiersemann, XI, 1. l. 1392 has. + Lieferung 5. Leipzig 1941, 1393—1744. has.

A világháború óta eltelt két évtizedben a német sajtótudomány mind a bel- mind a külföldi szellemi életet számos alkotással gazdagította és a főiskolai oktatásban is szilárd helyet vívott ki magának. Ezért merült fel a szüksége az időszaki sajtó valamennyi kérdését és a sajtókutatás minden területét felölelő kézikönyvnek, amelynek megalkotásához éppen az ezirányú német kutatás nagy multja és felkészültsége adja meg a biztos alapot. A német sajtótudományi társaság már 1935-ben megindította a kézikönyv előkészítő munkálatait, elnökének, WALTHER HEIDE egyetemi tanárnak vezetése alatt; a szerkesztés munkájával ERNST HERBERT LEHMANN-t bízták meg. Hasonló jellegű összefoglaló művet eddig a német tudományos irodalom sem mutathatott fel; érdekes, hogy a sajtótudományi kézikönyv előfutárjai a felvilágosodás korára mutatnak vissza: a XVIII. században egyre-másra jelentek meg az újságlexikonok, amelyek célja az volt, hogy a közönség előtt a hírlapokban tárgyalt kérdéseket és a megértésükhöz szükséges alapfogalmakat megvilágítsák. Hiszen a sajtó kezdettől fogva számtalan addig ismeretlen gondolatot vitt a köztudatba, amelyeknek nyelvi kifejezése sem volt mindig általánosan érthető. Önkénytelenül a mi RÁTH MÁTYÁSunkra kell gondolnunk, ha ezekről a „*Staats- und Zeitungsglossikon*“-okról olvasunk: tisztelettel kell, hogy eltöltsenek bennünket a *Magyar Hirmondó* iránt, amelynek első szerkesztői ezt a

küzdelmet a nyelvi kifejezésért a Németországban már akkor rendelkezésre álló segédeszközök nélkül vívták meg.

De a német sajtótudomány kézikönyve, amelynek eddig első kötete nyert teljes befejezést, más célt tűz maga elé, mint a régi, laikus közönség számára írt újságlexikonok. Elsőízben kíván tudományos összefoglalást adni a sajtó lényegéről. A mű megjelenéséig elért tudományos eredményeket rendszerezi és a további kutatás számára hozzáférhetővé teszi.

Gyakorlati megfontolások vezették a mű szerkesztőjét, amikor a *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* által képviselt kézikönyv-forma helyett az anyagot lexikon formájában, betűrendben csoportosítva rendszerezte. E célból a német sajtókutatás hatalmas anyagának áttekintése után, választották ki a címszókat: az előkészítő munkához a könyvtárak és az egyetemi sajtótudományi intézetek is segítséget nyújtottak. Nem könnyítette meg az anyaggyűjtés munkáját, hogy olyan műveket is tekintetbe kellett venni, amelyeket más tudományágak művelői írtak a sajtóról: főleg a történelmi és államtudományi irodalom bibliográfiáját kísérték az összeállítók figyelemmel. Az így feltárt anyag jóvoltából a kézikönyv szerkesztősége egyúttal sajtótudományi dokumentációs központtá lett, amely még a jövőben is jó szolgálatot fog tenni a kutatóknak.

A kézikönyv egyes cikkeinek írói a szerkesztőségtől kész bibliográfiai anyagot kaptak; ezt természetesen maguk is kiegészítették. A cikkek szerzői megannyi elismert képviselői a német tudományos életnek, főleg a publicisztikai tudománynak: KARL BÖMER, KARL D'ESTER, GERHARD MENZ, PETER GAST, WILHELM OLBRICH, CARL SCHNEIDER s mások nevét olvassuk a munkatársak jegyzékében. A cikkek szövege kimerítő, de rövidre fogott: csak a leglényegesebb meghatározásokat és szempontokat adja. Nagy gonddal készültek az egyes cikkek irodalmi utalásai: nem adnak teljes bibliográfiát egy-egy kérdéshez, de a lényeges és a további kutatás szempontjából használható anyagot hiánytalanul felölelik. A cikkek egyébként élvezetes, minden szárazságtól ment formában vannak írva és — ez a legfontosabb — páratlanul gazdag képanyag világítja meg az elméleti fejtegetéseket. A kézikönyv célja különben nem kizárólag a tudományos kutatás szolgálata. A mai Németország a sajtó számára előkelő helyet biztosít közéletében: a közíró hivatása valóságos nemzeti fontosságú állás s minden újságíró messzemenő érdeklődést tanúsít hivatásának elméleti alapvetése és történelmi multja iránt.

Kézikönyvünk eddig elkészült első kötete a betűrend szeszélye folytán az „Abonnentenversicherung“ címszóval kezdődik és a „Greuelpropaganda“ címszói jut el. A második kötetből eddig meg-

jelent első füzet egészen a „Hohenzollern“ címszóig viszi tovább a művet. A sajtót érdeklő általános fogalmakat tárgyaló cikkek közül a hirdetésügyre (Anzeigenwesen), valamint a tárcára (Feuilleton) vonatkozók tűnnek ki. Az előbbit 150 hasábon keresztül tárgyalja a kézikönyv, a hirdetésügy történelmi, lélektani, közgazdasági, műszaki vonatkozásainak tüzetes megvilágításával; az utóbbiban a tárca mint irodalmi műfaj és mint hírlapi rovat kerül a tárgyalás középpontjába, pontos és részletes irodalmi utalásokkal. Az életrajzi vonatkozású cikkek közül kimagaslik a GUTENBERGRŐL szóló terjedelmes fejezet. Magyar vonatkozása miatt érdekes a COMENIUSRA vonatkozó cikk: a nagy nevelő úgy kerül kapcsolatba a sajtótudománnyal, hogy a sáropataki „scholastica pansophica“ tantervébe a földrajzi és a történelmi studiumhoz heti egy órai újságolvasást is beiktatott.

Az egyes országok és országrészek sajtótörténetét tárgyaló cikkek közül a „Bayern“ című a legrészletesebb. Két részre tagozódik: az elsőben az egész bajor sajtó történeti fejlődését tekinti át KARL D'ESTER, majd az egyes bajor városok sajtójának multját foglalják össze az illető városok speciális kutatói. Különösen érdekes az Augsburgról szóló cikk a magyar szempontból is emlékezetes „Allgemeine Zeitung“ életrajzával. A külföldi államok sajtótörténetei közül a betűrend eddig két ország: Franciaország és Anglia (Grossbritannien) sajtójának történetét helyezte előtérbe. Az előbbit szintén D'ESTER írta, az 1939—1940. háborús évekről szóló kiegészítést pedig HANS ULRICH ARNTZ. A sajtótörténetileg kevésbé jelentős országok — így Bulgária és Görögország — persze nem részesülnek ilyen részletes tárgyalásban. A magyar sajtóig még nem jutott el a kézikönyv; azt hisszük, hogy hazai hírlapirodalmunk részletesebb méltatásra tarthat számot, hiszen az elszigetelt, kis elterjedtségű nyelvű sajtók között mind a korai kezdet, mind a lapok nagy száma előkelő helyre állítja. Azonkívül az újságok központosított gyűjtése terén is példaadó módon vette ki részét hazánk az Országos Széchényi Könyvtár 1884-ben alapított Hírlapkönyvtárával. Kár, hogy a *Handbuch der Zeitungswissenschaft* „Bibliothek und Presse“ című cikke kizárólag a német hírlapkönyvtári törekvéseket tartja számon s nem helyezkedik nemzetközi alapra, mint ahogy ez más címszóknál történik; az utóbbi esetben a British Museum és a párisi Bibliothèque Nationale mellett bizonyára említést kapott volna a mi nemzeti könyvtárunk hírlapgyűjteménye is.

Sajnos, több helyen is megnyilvánulnak a kitűnő módszerességgel készült gazdag lexikon tárgyilagos lapjainak forgatása közben nyelvünk okozta elszigeteltségünk következményei. A könyvtári folyóiratokról szóló cikkből a *Magyar Könyvszemle* említése hiányzik; az

emigráns-sajtó bibliográfiájában hiába keresünk adatokat a magyar emigráns-sajtról (a török és a szerb nem maradt ki). A „Bibliographie der Presse“ című cikk a magyar sajtóbibliográfiák terén KERESZTY kronológiáját ismeri (ennek címét pontosan és helyesen idézi), valamint a *Magyar Sajtó Évkönyvét* — ez utóbbinak összeállítói azonban kézikönyvünk szerint: „*János und Menyhért*“...¹ Azt kell remélnünk, hogy az „*Ungarn*“ címszó megjelenése a magyar sajtótörténet újabb eredményeit is összefoglalva ezekért a kihagyásokért és hiányokért kárpótolni fog.

Az egyébként csekély számú hiba nem teheti kétségessé a kézikönyv kiváló használhatóságát és pontosságát: megjelenése a további tudományos kutatás terén is jelentős állomás. DEZSÉNYI BÉLA.

Kurth, Karl: *Die deutschen Feldzeitungen des Weltkrieges.* Leipzig, 1937, Noske, X, 254, 2 l. (Wesen und Wirkungen der Publizistik 8.)

A világháború — pontosabban az első világháború — katonai újságjainak feldolgozása a haditudománynak és a sajtótörténetnek egyaránt érdekes, de eddig csak részleteiben megoldott feladata. Mindenekelőtt a valóban megjelent tábori újságok teljes bibliográfiájának összeállítására van szükség: erre éppen a magyar katonai sajtó terén történt legutóbb módszeres és alapos kísérlet. KARL KURTH könyve azonban a világháború német katonai újságjainak nem bibliográfiáját, hanem történetét adja. Nagy segítséget adott munkájához a lipcei Deutsche Bücherei gazdag világháborús gyűjteménye, de főképpen az a körülmény, hogy felhasználhatta a német hadsereg vezérkarának kebelében fennállott III. B. osztály levéltárát: ennek az osztálynak hatáskörébe tartozott annakidején a tábori sajtó irányítása, támogatása és felügyelete. KURTH mindenekelőtt a tábori lap és a szorosabb értelemben vett „lövészárk-újság“ fogalmát határozza meg: a háborúról szóló, de nem katonák számára kiadott folyóiratok, valamint a megszállott területek lakossága részére írt lapok kimaradnak és csak a frontkatonák, a hadbaszállt sereg tagjai számára készült lapok történetét öleli fel könyve. Folyóiratok és újságok között nem tesz különbséget a szerző; a periodikus irodalom két ágának merev elhatárolását már a német sajtótudomány is kezdi feladni s a megkülönböztetés az átmeneti formák nagy száma miatt a tábori sajtóra éppenséggel nem alkalmazható.

A német tábori újságok általános fejlődését és kialakulását előadó rövid történeti áttekintés után az egyes lapokat monografikus

¹ Sziklay János és Szász Menyhért helyett.

feldolgozásban adja KURTH, mégpedig a hadszínterek szerint osztályozva, a nyugati fronttal kezdve, a keleti és a balkáni arcvonalig, majd az „egyéb frontok“ sajtóját veszi sorra: a tengeri haderő küzdelmeinek és a gyarmati harcoknak publicisztikai emlékeit. Az egyes hadszínterek újságjait ismét a katonai alakulatok sorjában osztályozza: a magasabb egységek, hadseregek, hadtestek, hadosztályok lapjait követik az ezredek, zászlóaljok, századok lapjai, valamint a speciális csapatok orgánumai. A lapok részletes áttekintése után összefoglaló fejezet összegezi az eredményeket: ebben veszi behatóan szemügyre a szerző a tábori lapok kiadási viszonyait, előállításuk műszaki körülményeit, gazdasági alapjait, a szerkesztők és munkatársak együttműködésének feltételeit, végül a tábori sajtó szervezeti kérdéseit, valamint a cenzúrát. Kritikát gyakorol a tábori sajtó véleményalkotó és irányító feladatainak megoldása felett és megállapítja, hogy míg szervezési és hírszolgálati kötelezettségeinek jól megfelelt, addig a szoros értelemben vett „véleményalkotás“ (propaganda) terén nem tudott eleget tenni a vele szemben támasztott követelményeknek. — Gazdag tudományos bibliográfia egészíti ki az érdekes tanulmányt, amelyben csak azt kell kifogásolnunk, hogy az egyes tábori újságok részletes bibliográfiai leírását nem közli; ezt a hiányt legalább teljes címmutatóval kellett volna pótolni, hogy a könyv szövegében a harcterek és katonai alakulatok rendje szerint felsorolt lapok címük szerint is könnyen fellelhetők legyenek.

DEZSÉNYI BÉLA.

Valentiny Antal—Entz Géza: *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója*. 1874—1917, 1930—1937. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 186 l. 8-r.

A folyóiratok tárgymutatói a tudományos munkának mindig jelentős és szükséges segédeszközei voltak. Különösen fontos a tárgymutató kiadása, ha nem csupán egyetlen tudományszakot művelő, hosszúéletű folyóiratról van szó. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tekintélyes multa visszatekintő folyóiratának ez év tavaszán megjelent, ötven évfolyamot felölelő mutatója éppen ezért jelentős érdeklődésre tarthat számot, annál is inkább, mert folyóirataink mutatóinak szokásos betűrendes összeállítási módszerétől eltérőleg, mint a kötet címe is elárulja, *név- és szakmutatót* nyújt. A szakrendszer, melyet a cikkek címanyagának, VALENTINY ANTAL javaslatára választottak, a tizedes szakrendszer. Nálunk ez az első kísérlet a decimális rendszernek ilyen célra történő felhasználására. Az eredmény a választás helyességét minden tekintetben igazolta: a mutató áttekinthető és könnyen használható. A folyóirat nagy és számos tudományszakra

kiterjedő címanyagában a tartalomjegyzékben közölt mutató a tizedes szakrendszerben járatlanokat is gyorsan elvezeti a keresett kérdéshez. Magának a szakrendszernek alkalmazása, a címanyag tagolásának mértéke a szerzők kitűnő kritikai érzékéről tanúskodik. Az anyag nincs felesleges kis szakokra szétszórva, sem össze nem tartozó kérdések nincsenek általános, összefoglaló szakokba összesűrítve. Az áttekinthetőséget emeli, hogy a könyvismertetések minden szakban követik a tárggyal foglalkozó közlemények felsorolását.

Ugyancsak decimális szakcsoportokba osztva tájékoztat a munka a folyóirat képanyagáról. Szakcsoportosításon kívül, időrendben találjuk a mutatóban a folyóiratban megjelent nekrológok jegyzékét és az ott közreadott oklevelek és levelek felsorolását. Külön fejezet számol be az Erdélyi Múzeum-Egyesület, valamint az *Erdélyi Múzeum* folyóirat életére vonatkozó közleményekről. Gondosan készített névmutató, az ötven évfolyamban említett folyóiratok és társulatok jegyzéke zárja le a kötetet, mely a munka nagyobb részét elvégző VALENTINY ANTAL és a sajtó alá rendező ENTZ GÉZA gondos, körültekintő és sok fáradságot igénylő munkájáról tanúskodik.

GORIUPP ALISZ.

Bucsay Mihály: SZEMIAN MIHÁLY *tanulmányútja 1770—74-ben Hallében, Jénában és más hét német egyetemen, úti emlékkönyve alapján*. Német kivonattal. Budapest, 1942. 52 l. (*A Középdunai Protestantizmus Könyvtára*, A) Magyar és szlovák sorozat, harmadik kötet.)

A kollégiumi tanulmányok és rektoroskodás után külföldi egyetemeket látogató protestáns teológusaink ritkán jártak úti emlékkönyv nélkül. Ezek az úti emlékkönyvek voltak számukra megőrzői a külföld tudósaival, nagy embereivel való személyes kapcsolatuknak. Az emléksorok — tudósokon, hírességeken kívül akad persze bőven diák-társaktól és más, legkülönbözőbb foglalkozású és társadalmi állású ismerőstől is bejegyzés — szövegükben ritkán mutatnak igazi személyi vonatkozásokat; hangjuk rendszerint túlzó, midőn a tulajdonost legmélyebb tiszteletükről vagy legnagyobb szeretetükről biztosítják a beírók, mégis nyomai a személyes kapcsolatnak annyiban, hogy az emléksorokat írókkal az útikönyv tulajdonosa ismeretségben volt, a hírességeknél tisztelgett, professzorok előadásait hallgatta, szemináriumakon résztvett vagy házukban megfordult. Ebből pedig lehet bizonyos következtetéseket levonni arranézve, hogy nagyjából milyen szellemi irányzat vonzotta a tulajdonost és milyen hatásokkal kell számolni nála. Szinte megszámlálhatatlan sok német diák úti emlékkönyve (*Stammbuch*) maradt fenn; ezek már *összefoglaló* irodalmi feldolgozásban is részesültek. Jelentős számmal találhatók magyar-

országi diákok ilyen úti emlékkönyvei a kollégiumi és különböző más egyházi (például egyházmegyei) könyvtárakban is; néhány igen nevezetes van a *Hallei Magyar Könyvtár* Berlinbe vitt kéziratanyaga közt. Irodalmi feldolgozása azonban nyomtatásban eddig csak néhány erdélyi szász diáknak jelent meg. Éppen ezért jelentős tehát most BUCSAY MIHÁLY tanulmánya, aki a *Középdunai Protestantizmus Könyvtára* sorozatában SZEMIAN MIHÁLY 1770 és 1774 közti, főleg Halléban és Jénában, de még más hét német egyetemi városban való tanulmányútja idején készült úti emlékkönyvét dolgozta fel. A bejegyzések elemzéséből és azok szorgos csoportosításából egyrészt össze tudta állítani SZEMIAN négyéves tanulmányútjának pontos egymásutánját, másrészt pedig a SZEMIAN tanulmányai színhelyén lévő egyetemek szellemi életének vázolásával és az úti emlékkönyvbe bejegyző professzorokkal és tudósokkal való közelebbi megismertetés segítségével megrajzolja azt a környezetet, amelyről SZEMIAN szellemi képére is következtetni lehet.

Mint már nem egy más tanulmányában, úgy itt is hangsúlyozza BUCSAY a *wittenbergi Kassai-féle alapítványi könyvtár* (későbbi és ismertebb nevén *Hallei Magyar Könyvtár*) nagy jelentőségét a magyar protestáns lelkipásztorjelöltek tudományos képzésében. SZEMIAN többszöri wittenbergi kirándulását és hosszabb ideig való ottartózkodását is ezzel a könyvtárral hozza kapcsolatba BUCSAY és úgy véli, hogy SZEMIAN későbbi irodalmi munkásságához, elsősorban tót-, illetve csehnyelvű magyar történetéhez nemcsak az indításokat, hanem a kútfoket és irodalmat is itt kapta és használta.¹

Igen figyelemreméltó számunkra az a bejegyzés is, amely a jénai J. G. MÜLLER egyetemi tanártól, az ösztöndíjak ephorusától és egyben a jénai nyilvános könyvtárak igazgatójától származik. MÜLLER ugyanis *jótevőjének (fautori suo)* ajánlja emléksorait és szerencsés hazajutást kíván SZEMIANNak. BUCSAY e bejegyzést úgy magyarázza, hogy sok külföldjáró magyar diákhöz hasonlóan SZEMIAN is megajándékozta tanulmányi helyének könyvtárát, ez esetben a MÜLLER igazgatása alatt lévő jénait néhány, valószínűleg magyartárgyú könyv-

¹ Jegyezzük itt meg, hogy a *Hallei Magyar Egyházközségi Kutató-állomás* megalapítása (1938) óta a *Hallei Magyar Könyvtár* anyagának katalógizálása és feldolgozása állandóan folyik. BUCSAY eddigi ezirányú és a *MKSz*lében is ismertetett munkálatai után most készült el és vár kiadásra a könyvtár kéziratának és szláv nyomtatványainak katalógusa, hungaricumainak BUCSAY felsorolásához csatlakozó jegyzéke (PÁLFI MIKLÓS), valamint a könyvtárral foglalkozó eddig megjelent irodalom könyvészete (ILSE-HILDE ZELLE), magunk viszont a könyvtár történetét állítottuk össze és kívánjuk a közeljövőben közzétenni.

vel. Szerettünk volna nyomára akadni SZEMIAN ajándékának és Jénában jártunkkor kutattunk utána. Bár van a jénai egyetemi könyvtárnak — mely a különböző régi jénai könyvgyűjteményeket egyesíti magában — SZEMIAN ottartózkodásának idejéből növedéknaplója, a SZEMIANtól való ajándékozás tényének megállapítására a meglévő növedéknapló, sajnos, nem nyújtott segítséget. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ez az ajándékozás nem történt meg és BUCSAYnak MÜLLER bejegyzését illető magyarázatát, mint a legkézenfekvőbbet el is kell fogadnunk. Ha egyenként átnéznők a jénai könyvtár anyagát, igen valószínű, hogy ráakadnánk SZEMIAN adományára.

Említsük még meg, hogy BUCSAY dolgozatának különös jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy benne nem valami egyedülálló tehetség, egyháza vagy hazája valamely vezető személyisége szellemi arculatának kialakulását, illetve ennek körülményeit kísérhetjük figyelemmel, hanem egy, bár mozgékony, széles érdeklődési körrel bíró s tanulmányait különös tudásszomjjal folytató, de mind tehetségében, mind életművében inkább a jó átlag színvonalán álló egyéniségét. A wittenbergi Kassai-könyvtárt is azonban nem csupán egy-két kinn tanuló magyar diák használta, hanem éppen mintegy összefogója volt az összes Wittenberget, sőt Hallét és más közeli egyetemet látogató magyar studensnek.

Többször és részletesen tér ki BUCSAY SZEIMAN magyarságának és hazafias érzésének kérdésére, általában a „hungarus“-problémára. Az erről való beható ismertetésnek itt most nincs helye, viszont emeljük ki *könyvészeti áttekintését*, amelyben főleg az egyes német egyetemekre vonatkozó legfontosabb irodalom összeállításával tett jó szolgálatot.

SZEMIAN úti emlékkönyvére a hevesnagykúnsági református egyházmege könyvtárában RÉVÉSZ IMRE püspök akadt rá egy vizitáció alkalmával.

HARSÁNYI ANDRÁS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei címen bocsátott közre egy kiadványt a Franklin Társulat az idei könyvnap alkalmából. A kiadvány utolsó lapján közölt tájékoztató szöveg engem is megemlít, mint akinek „útmutatásai szerint“ készült a gyűjtemény. Tapasztalatom szerint sokan úgy értették e közlést, mintha én szerkesztetem volna a kiadványt. Valójában mindössze néhány részletkérdésben adtam tanácsot és véleményt a Társulat megbízottjának.

E nyilatkozatom egyáltalán nem érinti a kiadvány értékét.

HORVÁTH JÁNOS.

A német könyvtárakról szóló cikksorozatunkkal kapcsolatban vettük a Deutsche Bücherei következő levelét:

Leipzig, 15. 8. 42.

Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára

B u d a p e s t
(Ungarn)

Ihre Zeitschrift „Magyar Könyvszemle“ enthält in ihrem Jahrgange 66, 3. Folge, Januar—März 1942, auf S. 27 bis 33 einen Aufsatz des Herrn ANDRÁS HARSÁNYI über Deutsche Bibliotheken.

Im 1. Teil, der mit Berufung auf mich die Deutsche Bücherei behandelt, befindet sich eine Stelle über die Parteiamtliche Prüfungsstelle, die „feststelle, welche Druckwerke inhaltsmässig verschlossen gehalten werden müssen“. Diese Angabe ist nicht richtig, da die hier im Hause befindliche Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS.-Schrifttums mit der Sekretierung von Druckschriften nichts zu tun hat.

Die Parteiamtliche Prüfungskommission legt Wert darauf, dass diese Notiz berichtet wird, worum ich hierdurch bitten möchte.

In vorzüglicher Hochachtung!

DR. ROEPKE
Bibliotheksrat
an der Deutschen Bücherei.

Könyvtár és ponyva. Sajtóban, egyesületekben, sőt az országgyűlésen is sok szó esett az utóbbi időben az ízlés- és erkölcsrontó, színvonalatlan szépirodalmi művekről, amelyeket — jelentésátvitellel — ma „ponyvá”-nak, ponyvairodalomnak neveznek, — jóllehet a ponyvához, a vásári árusításhoz már semmi közük. A ponyván árusított nyomtatvány különben sem volt mindig „ponyva”, azaz haszontalan és káros erkölcsi hatású könyv vagy füzet, mert vásári árusításra, kis „ponyva-füzet” alakjában megjelent ARANY JÁNOS *Szent László füve, Jóka ördöge, Első lopás (Szőke Panni, — Népdalok, — Koldus-ének, — Az ó-torony, — Érzékeny búcsú)* s a kalendárium-kiadó MÉHNER VILMOS *Jó könyvek* a magyar nép számára című olcsó (12 filléres) sorozatában ARANY JÁNOS nevén kívül JÓKAI MÓR, MIKSZÁTH KÁLMÁN, P. SZATHMÁRY KÁROLY, TÖRS KÁLMÁN, REVICZKY GYULA, RUDNYÁNSZKY GYULA, VARGHA GYULA, ENDRÓDI SÁNDOR, VAJDA JÁNOS, TOLNAI LAJOS, GYULAI PÁL, VÖRÖSMARTY MIHÁLY stb. neveit és ponyvára vitt kisebb terjedelmű műveit találjuk. A vásári ponyván árusított olcsó füzetke nem okvetlen volt haszontalan, vagy értéktelen a legújabb időkben sem, régen pedig, a könyvkereskedelem kialakulása előtt itt, a vásári ponyván, a régi könyvkiadók e primitív kirakatában került a nagyérdemű közönség elé minden új könyv, lett légyen az kalendárium, csizió, álmoskönyv, énekes-, imádságos-, mesés-, orvosságos könyv, történelmi mű vagy biblia. Ezek figyelembe vétele után a „ponyva” epithetont talán megtsisztelőnek is tekinthetjük arra a műfajra, a Nick Carter, Buffalo Bill, Revolverművész stb.-fajtájú regényekre, amelyeket az ifjúság jövőjéért s a társadalom erkölcsiéért aggódó szociológusok üldözőbe vesznek.

Ma nem a mult század végének olcsó, párfilléres füzeteit, hanem az ízléstelen és ostoba bűnügyi vagy misztikus rémregényeket nevezik „ponyvá”-nak, árára való tekintet nélkül. Ez ellen követelnek igen erélyes harcot könyvtáros körök is.

Az erkölcsrontó irodalmi művek elleni harc jogos és szükséges s az irányított és társadalmi nevelést szolgáló könyvtárak kötelesek ezektől megtisztítani könyvtárukat, de tudományos könyvtárak, főként egy-egy ország vagy vidék összes nyomtatványainak gyűjtésére rendelt könyvtárak tartoznak ezeket is a törvényben vagy szabályzatukban előírt gondossággal gyűjteni és megőrizni: a kor ízléséhez, erkölcstörténetéhez, irodalom alatti irodalmához adalékok ezek, melyek ismerete nélkül meg sem lehetne rajzolni a mai kor olvasó-társadalmát vagy társadalmának olvasmányait. TR. Z.

Hová lettek régi divatlapok műmellékletei? Mult századbeli divatlapjaink megmaradt példányaiból a divatképek nagyrésze hiányzik. Még a divatképeknél is ritkábbak az egykorú irodalmi vagy politikai kiválóságok arcképei, pedig ilyeneket is számtalanszor közöltek a lapok, különösen VAHOT IMRE *Pesti Divatlapja*: költők, írók, színészek, államférfiak képét sorra örököltette meg BARABÁS rajza nyomán a bécsi, majd a pesti rézmetsző. A divatjukat mult divatképek és a divatképeiktől megfosztott divatlapok sorsát a maga szomorú valóságában vázolta nemrég ugyanezen a helyen TR. Z. (*Divatképek a falon.* MKSzle. 1941. 205. l.) Talán szabad

lesz kiegészítésül a *Pesti Divatlap* egy 1844. november 13-án megjelent közleményére utalunk, mely a divatlapok arcképeinek a divatképekéhez hasonló mostoha végzetét teszi érthetővé. „Egy szenvedélyes újságolvasó — így szól a cikk — jelesb hazánkfiaiinak arcképeit olvasószobájába helyezvén, midőn egyik vagy másik nem az ő kedve szerint ír vagy szónokol, arcképét rendes helyéről leveszi s előbb amúgy magyarmiskásan le hordja, és azután vagy kuczkóba, vagy más illetlen helyre függeszti, néha lábbal felfelé, midőn azonban ismét kegyelmébe jön, rendes helyére teszi.“

Íme, régi képes lapjaink páratlanul értékes illusztrációinak sorsa azon fordult meg, vajjon az ilyen buzgó hazafiak szeszélye nem felejtette-e kegyvesztett politikusainak vagy íróinak képét a számukra pillanatnyi felindulásban kijelölt illetlen helyen... De még szerencsésebb esetben is csak ritkán kerültek vissza a drága metszetek igazi helyükre, a bekötött lapok mellé. Megnehezítette ezt még, hogy a képek alakja a divatlap rendes formátumával nem mindig egyezett meg. A *Pesti Divatlap* 1847-ben és 1848-ban nyolcadrét alakban jelent meg, a műmellékleteket (így EGRESSY GÁBOR és CZAKÓ ZSIGMOND arcképét), azonban továbbra is negyedrért nagyságban készítették. Inkább, mintsem a kép közepén kelljen a fűzésnek átmennie, be sem kötötték a képet, hanem a kötetbe foglalt évfolyamtól külön őrizték, ha őrizték. Maguk a lapok sem mindig példányaikhoz mellékelve küldték szét a képeket. Erre is a *Pesti Divatlap* szolgáltat az egykorú lapkiadási és főleg lapterjesztési viszonyokra rendkívül jellemző adatot, amikor 1844. november 3-i számában kéri, hogy SZIGLIGETI nagyalakú, finom papírra nyomott arcképét lehetőleg maguk vegyék át az előfizetők a kiadóhivatalban, hogy a szállítás közben „össze ne törődjék“... Bezzeg ma örülne a törődött régi képeknek gyűjtő is, könyvtáros is, csak megvolnának. D. B.

Remóta-osztály. Könyvtárakban rendszerint van egy, a többtől elkülönített könyvcsoport, amelyet zárt helyiségben, vagy szekrényben őriznek s amelynek anyaga csak a könyvtár vezetőségének külön engedélyével használható. Zárt szekrényekben állanak a ritka, nagy könyvértékek is, de ezek kutatóknak, anyagi szempontból megbízható olvasóknak külön engedély nélkül rendelkezésükre állanak a könyvtár helyiségeiben való használatra, a remóta-anyag azonban csak politikai, társadalmi szempontból megbízható kutatóknak adható kezébe. „Remóta“-ban ugyanis oly könyveket, füzeteket, hírlapokat, folyóiratokat vagy röpcédulákat szokás elhelyezni, amelyek az állam, a társadalom rendje, nyugalma, biztonsága vagy a közérkölciség szempontjából veszedelmes gondolatokat tartalmaznak. Így remótába került a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában minden kommunista nyomtatvány, a proletárdiktatúráinak minden kiadványa, hírlapja és folyóirata, amelyek az olvasóteremben egyáltalán nem, s a külön osztályokon is csak a vezetőség engedélye és tisztviselői felügyelet mellett használhatók. Ez az anyag, a politikai és társadalmi szempontból veszélyes és tiltott anyag korántsem olyan ritka, mint a régebbi budapesti vagy még inkább a vidéki újságok. Az utóbbiak rendszerint egy vagy két példányban maradtak fenn, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi

Könyvtárának Hírlaptárában és az Országos Központi Statisztikai Hivatal könyvtáraiban — a budapestiek egy része más könyvtárakban is —, a kommunista újságok, a proletárdiktatúra eseményeinek naponkénti feljegyzései azonban a legtöbb magyar és számos külföldi tudományos könyvtárban is fennmaradtak s a könyvtárak gyakran használt darabjai közé tartoznak, különösen a Nemzetvédelmi Kereszt alapítása óta. Sok ellenforradalmár ugyanis éppen a kommunizmus alatt megjelent újságok alapján tudja igazolni hazafias magatartását, elfogatását, túsul kijelöltetését vagy köröztetését stb. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számos esetben adott útbaigazítást, felvilágosítást és hiteles másolatot a Vörös Újságból a kommün alatt üldözött hazafiaknak. Ez az anyag a magyar nemzet négy és fél hónapjának nyomtatott naplója, történeti forrásanyag ugyan, de propagandisztikus cikkei miatt csak nemzethűség szempontjából megbízható kutatóknak adható kezébe.

Ide, a remótába kerülnek a hatóságok által elkobzott hazai és külföldi, politikailag vagy társadalmilag veszedelmes legújabb nyomtatványok is, amelyek csak egészen kivételes esetekben adhatók ki tisztviselői hivatali szobában való olvasásra.

Külön remótában őriztetnek az illusztrált erotikus művek, amelyeknek használatára szintén csak egészen kivételesen, a legkritkább esetekben kap engedélyt egy-egy kutató, aki igazolja, hogy tudományos szempontból van szüksége ezek megtekintésére.

Az erotikus vicclapok, amelyek átmenetet jelentenek az irodalom és erotika között, számuk alatt vörös cédulával vannak ellátva, s olvasóterembe nem adhatók ki. Hivatali szobában használatra is csak felnőtt olvasóknak, akikről feltehető, hogy nem szórakozás, hanem irodalmi kutatások céljából óhajtják használni azokat.

TR. Z.

A cédulázás. Van egy vélemény — reméljük és hisszük, hogy teljesen egyedülálló —, amely szerint a könyvtárban csak a cédulázás a munka, mely fáraszt és kimerít. Aki a könyvtárban egyéb munkát végez, például az olvasóteremben felügyel, a katalógust tartja rendben, — vagy osztályt vezet, az — e szerint — nem dolgozik. E sorok írója a maga részéről a legüdítőbb munkának a cédulázást tartja. A tisztviselő reggel leül íróasztalához, előveszi a könyveket és a cédulákat s maga elé rakja őket, mint az otthon unatkozó dáma a patience-kártyát. Senki nem zavarja. Közben egy-egy könnyvél, amely érdekli, megáll, beleolvas, megismerkedik vele, följegyz magának, ha ráér, egészen elolvassa. Egyik könyv a másik után megy keresztül a kezén, kellemesen, hasznosan, művelődve, tanulságosan eltöltötte az idejét s a végén a cédulák elkészítésével hivatali lelkiismeretét is megnyugtatta, — mert kötelességét teljesítette. Felelősség nem terheli egyébért, mint hogy helyesen szakozott-e és írta-e meg a cédulát. Nem jártak a nyakára nyugtalan idegzetű kutatók, akik már előre sértve érzik magukat, — sem ráérő nyugdíjasok, akik dokumentációt kívánnak, de közben melleleg egy-két órácskát elpolitizálnak. Akinek a könyvtárban semmi „dolga“, például osztályt vezet, az felelős mindenért, ami alatta történik, még a cédulá-

zásért, a könyvek beosztásáért, sőt „elosztásáért“ is, meg a hiányokért. Kár hát annyira lenézni azt, akinek más a hivatali munkája, mint a cédulázás.

REFERENC-ES.

Hírlapkivágatok. Ami az egyik hivatalban bűn, a másikban kötelesség. A könyvtárak hírlaptárában bűncselekménynek számít bármily kiterjedelmű közlemény kivágása, más hivatalokban pedig, mint például minisztériumok sajtóosztályai, hivatali kötelességmulasztás az újságokból ki nem vágni azt a közleményt, amely a hivatal ügykörével bárminemű vonatkozásban áll. Az újságkivágatok a sajtóarchivumok számára készülnek, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy az újságok hatalmas kötetei helyett csak egy kis papírdarabot, vagy lapot, csak azt a sajtóközleményt őrizzék meg, amire később szüksége lehet a hivatalnak s amelyet könnyen meg is lehet találni. E célból az ilyen sajtó kivágatokról cédulák készülnek — ami sok munkát jelent, vagy pedig borítékokban gyűjtetnek össze a kivágott újságdarabok —, s a borítékok vagy nevek s rendszavak szerint rendeztetnek, vagy a decimális rendszer alapján. — A m. kir. külügyminisztérium sajtó-archivumának régebbi anyaga néhai gróf CSÁKY ISTVÁN külügyminiszter ajándékából a Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaptárába jutott, ahol külön gyűjteményként, az Eszterházy-palota földszintjén, a decimális rendszer alapján csoportosítva kerül feldolgozásra. — Külföldön a hírlapkivágatok gyűjtésével magánirodák is foglalkoznak, összegyűjtve egy-egy fontos kérdés egész újság-irodalmát, egy-egy fontosabb beszéd kommentálását, egy-egy pör ismertetését stb., s az ilyen gyűjteményeket pénzért ajánlgatják föl az érdekelteknek. Nagyobb hírlapok szerkesztőségeiben is gyűjtenek újságkivágatokat, amelyeket többé-kevésbé rendezve tartanak együtt. Egy-egy nagy közéleti vagy irodalmi férfiú halála alkalmával az újságíró a régi újságkivágatok alapján tudja összeállítani, órák alatt az illető pályafutásának alapos és részleteiben pontos történetét.

TR. Z.

Osztokodás a családi könyvtáron. Könyvek a piacra általában a családi, magánkönyvtárakból szoktak kerülni, bár — ha ritkábban is — az is előfordul, hogy egyházi, vagy állami könyvtárak értékesítik a könyvpiacra fölös példányaikat, vagy a gyűjtési körükön kívül eső könyveket. Az a régi könyvtömeg azonban, amely az antikváriusok raktáraiban hever, várva a vevőket, legnagyobb részében családi könyvtárakból jut hozzájuk. A szerzetesrendek könyvtárainak nagyrésze II. József korában a piacra került ugyan, de halála után ezek igyekeztek visszaszerezni mindent, amit csak lehetett s a szerzetesrendi könyvtárak egy része kereken száz, a többi egyházi könyvtárak többszáz esztendő óta gondosan őrzik könyv- és kéziratanyagukat. A könyvpiacra mégis állandóan érkeznek, olykor nagy tömegekben, régi könyvek. Az utolsó évtizedekben a főúri, családi könyvtárak közül eladásra került a gróf KÁROLYI GYÖRGY-féle hitbizományi könyvtár, egy gróf CSEKONICS-és legutóbb a gróf SZAPÁRY-könyvtár. Ezek részben aukciók, részben antikváriusok útján szétszóródtak s a nagy közgyűjteményekbe, vagy kisebb magánkönyvtárakba, tudósok, gyűjtők könyvtáraiba olvadtak be. Ha a kisebb ma-

gánkönyvtár tulajdonosa meghal s az örökösök könyvkedvelők, megosztottnak a könyveken. Manapság rendszerint könyvtári szakértőt kérnek föl a becslésre, s ennek szakvéleménye alapján kapja meg minden örökös a könyvtárból is a maga értékét, vagy az őt érdeklő darabokat. Régen azonban, különösen vidéken, az osztozkodás a családi ereklyék fölött, olykor minden hozzáértés nélkül történt s az a körülmény, hogy többkötetes munkák egyes kötetei több családtól kerülnek a könyvpiacra, igazolni látszik azt az anekdotát, hogy az osztozkodásnál az egyik örökös ugyanannak a műnek páratlan, a másik pedig a páros számú köteteit kapta meg. Leszegényedett nemesi családoknál a könyvek száma a többszöri osztozás következtében annyira lecsökkent, hogy utoljára már csak néhány darabon osztoztak s ez a magyarázata annak, hogy ma paraszti sorban levő nemes embernél olykor nem régi bibliát, vagy énekeskönyvet látunk a mestergerendán, hanem olyan könyvet, melynek tartalmához hozzá sem tud férni, lévén a könyv latinnyelvű. Így találkozott e sorok írója egyszer vidéken egy törpebirtokos parasztember házában ISTVÁNFFY krónikájának egyik pergamenkötésű kiadásával, melyet tulajdonosa családi kincsként a mestergerendán őrzött és látogatóinak büszkén mutogatott. S amikor ez is a könyvpiacra került, e nemesi családi könyvtár végképen megszűnt. A körfolyamat azonban örök: a régi magánkönyvtárak szétszóródott darabjaiból újabb magánkönyvtárak alakulnak, melyek hosszabb-rövidebb ideig egészben maradnak s aztán tulajdonosaik anyagi romlása vagy halála esetén elosztódnak, vagy az antikváriacra kerülnek ismét.

TR. Z.

Könyvtárosok figyelmébe.

Előkelő budapesti közkönyvtár keres tudományos szolgálat ellátására kellően képzett szakerőket és középszolgálatra alkalmas kezdő tisztviselőket lehetőleg azonnali belépésre. Cím a kiadóban.

Pályázati hirdetés.

Kassa thj. sz. város polgármestere.

36129/1942. sz.

Kassa thj. sz. kir. város közkönyvtáránál a m. kir. belügyminiszter úr által ideiglenesen megállapított tisztviselői szervezet keretében rendszeresített és elhalálozás folytán megüresedett könyvtárnoki állásra pályázatot hirdetek.

Javadalmazás: az állami rendszerű VIII. fizetési osztály 3. fokozata szerinti fizetés, Kassa városra nézve megállapított lakáspénz és évi 600—pengő pótteltemény.

A minősítési kellékeket az 1929 : XI. t.-c. 13. §-a, illetve a 9300/1935. V. K. M. számú rendelet tartalmazza.

A pályázati kérelemhez eredetiben csatolandók:

1. Saját születési szószerinti anyakönyvi kivonat, valamint a szülők születési és házassági szószerinti anyakönyvi kivonatai, illetve keresztlevelei.

2. Nősohánál az 1. pontban felsorolt okmányokon kívül a házassági szószerinti anyakönyvi kivonat, feleség születési szószerinti anyakönyvi kivonata,

valamint szüleinek születési és házassági szövszerinti anyakönyvi kivonatai, illetve keresztlevelei.

3. A következő, sajátkezűleg aláírt nyilatkozat:

„Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy az 1939. évi IV. t.-c. 1. §-a értelmében zsidónak nem tekinthető személy vagyok és nem tartozom az 1939. IV. t.-c. 1. §-ának 6. bekezdésében meghatározott korlátozások alá eső személyek közé sem.“ (7720/1939. M. E. számú rendelet 3. §.)

4. Három hónapnál nem régibb keletű hatósági erkölcsi bizonyítvány, amely a családi állapotot, politikai megbízhatóságot igazolja. (Csak közszolgálatban nem álló pályázók tartoznak csatolni.)

5. A magyar honosságot igazoló bizonyítvány.

6. A közszolgálatra alkalmas szellemi és testi épséget igazoló három hónapnál nem régibb keletű tisztiorvosi bizonyítvány.

7. Az iskolai végzettséget és a könyvtárnoki álláshoz előírt képepitést igazoló okmányok.

8. Éleleírás (curriculum vitae).

9. Katonai szolgálat igazolása.

A közszolgálatban álló alkalmazottak pályázati kérelmüket szolgálati úton kötelesek benyújtani és pályázati kérelmükhöz törzskönyvi lapjuk hiteles másolatát is tartoznak csatolni.

Felhívom mindazokat, akik a meghirdetett állásra pályázni óhajtanak, hogy a felsorolt okmányokkal felszerelt, felülbélyegzett pályázati kérelmüket Kassa thj. sz. kir. város polgármesteréhez címezve 1942. évi október hó 15. napjának déli 12. órájáig nyujtsák be.

A pályázati feltételeknek meg nem felelő, kellően fel nem szerelt, vagy elkésve érkezett kérelmek figyelembe nem jönnek.

Kassa, 1942. évi szeptember hó 10-én.

DR. POHL SÁNDOR s. k.
polgármester.

INHALTSANGABE.

András von Harsányi: *Deutsche Bibliotheken.* In der Aufsatzreihe über die deutschen Bibliotheken kommt nun die Bayerische Staatsbibliothek an die Reihe. Ein Buch wird von der Ankunft in die Bibliothek durch die verschiedenen Abteilungen begleitet bis es in das Magazin gelangt und ausleihfertig ist. Über den Betrieb der Erwerbungsabteilung wird ganz eingehend berichtet, da das Verfahren im Büchereinkauf und der aus Zetteln bestehende Akzessionskatalog besonders erwähnenswert ist. Übrigens werden bei den einzelnen Abteilungen nicht nur die Einrichtungen geschildert, sondern auch die neuesten Ziffern der Betriebsstatistik angegeben.

In einem neuen Abschnitt bekommen wir auf Grund der Angaben des Jahrbuches der Deutschen Bibliotheken eine kurze Übersicht über das deutsche Bibliothekswesen. Nach der Besprechung der grossen Verwaltungsarbeiten die Bibliotheken des Generalgouvernements betreffend folgen dann noch einige Angaben (in runden Ziffern) über den Gesamtbestand der öffentlichen Büchersammlungen des Grossdeutschen Reiches. Und damit gelangt diese Aufsatzreihe zu ihrem Abschluss.

Ilona S. Csengery: *Die Klausenburger Universitätsbibliothek.* Eine der hervorragendsten Sehenswürdigkeiten der Hauptstadt Siebenbürgens ist das am Sankt-Georg-Platz stehende schmucke Gebäude der Universitätsbibliothek. Nach dreijährigem Bau wurde sie im Jahre 1909 durch die freigebige Opferwilligkeit der ungarischen Regierung fertiggestellt. Vermöge ihrer zweckdienlichen Bauart und ihrer modernen Einrichtung ist sie auch heute noch alleinstehend unter den Bibliotheken Ungarns. In dem grossangelegten Hauptgebäude wurden die Arbeitsräume der Angestellten und die Lesesäle untergebracht; an sie reiht sich das aus Eisenbeton gebaute Bücherdepot, in dessen sechs Stockwerken Fahrstühle den Bücherverkehr abwickeln. — In den Jahren des rumänischen Regims machten die neuen Eigentümer der Bibliothek den Versuch, diese zu „romanisieren“. In 22 Jahren wiesen sie einen Zuwachs von ungefähr 200.000 Bänden auf, aber diese Zahl ist zu hoch gegriffen und dient lediglich propagandistischen Zwecken, da sogar die Pflichtexemplare doppelt registriert worden sind. Die Sammlung ungarischer Presseprodukte ruhte fast vollkommen während dieser zwei Jahrzehnten, aber das Landesoberinspektorat der Ungarischen Kollektionen war nach der Rückgliederung Klausenburgs bestrebt alle ungarischen Presseprodukte der vergangenen 2 Jahrzehnten zukommen zu lassen. Die 25 wissenschaftlich gebildeten Angestellten, sowie die 17 Hilfsangestellten

sind zur Zeit damit beschäftigt, dieses überaus grosse Material zu verarbeiten. Die Zahl des Dienstpersonals beläuft sich auf 25. — Die Bibliothek besitzt wertvolle Zeitschriften und Tageszeitungensammlungen, sowie Sammlungen spezieller Art. In ihr werden zahlreiche Inkunabeln, ungefähr 1500 alte ungarische Bücher und kostbare Prachtwerke geordnet aufbewahrt. Einen unschätzbaren Wert stellt die Handschriftensammlung dar, in der auch sämtliche Memoiren der berühmten Memoirenschriftsteller Siebensbürgens vorzufinden sind. Im zweiten Stockwerk des Hauptgebäudes befinden sich die Säle des Archivs. In den mit Wappen reich geschmückten Sälen sind die Schriftdenkmäler der Vergangenheit Siebensbürgens gesammelt. Die Familienarchive des Siebenbürgischen Adels und Hochadels sind hier restlos deponiert worden. Die Bereicherung des Archivs, in grossem Masse durch zahlreiche Geschenke und Depositen, ist auch gegenwärtig im Gange. Die neuorganisierte Universitätsbibliothek ist ein Brennpunkt des in starkem Masse angestiegenen geistigen Lebens der Stadt Klausenburg.

Ilona Berkovits : *Das Pontificale des Bischofs Franz Várday in Wien.*

FRANZ VÁRDAY, berühmter Humanist, Karlsburger Bischof (Gyulafehérvár, 1514—1524) war ein freigebiger und weitherziger Mäzen seiner Kirche. Während er die Bischofswürde bekleidete, vollzogen sich auch die neuen Bauführungen der Karlsburger Kathedrale. Seine Bibliothek zählte mehr als hundert Bücher, die der heutigen Fachliteratur nicht mehr bekannt sind. Die Wiener National-Bibliothek verzeichnet ein reichgeschmücktes Pontificale (Cod. 1799.), welches im Jh. 1567. noch in Lemberg aufzufinden war und erst im 20. Jhd. nach Wien gebracht wurde. Auf folio 5. dieses Pontificale sind zwei aufeinander gestellte Miniaturen sichtbar. Am, zwischen beiden Miniaturen laufenden Bänderschmuck steht eine Aufschrift: Pontifex F. V., weiter, auf der obigen Miniatur, neben dem Wappen des Papstes LEO X. ein bischöfliches Wappen mit dem Monogramm F. V. Auf Grund dieser Anfangsbuchstaben vermutet H. J. HERMANN (Op. cit.) den Inhaber des Pontificale im Bischof FRANZ VÁRDAY. Übrigens wird diese reichgeschmückte Handschrift auch im Testament VÁRDAYS verzeichnet und der Karlsburger Kathedrale testiert. Nach HERMANN sei sie „anscheinend [eine] Nachahmung oder freie Kopie einer in östlichen Oberitalien in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts ausgeführten Vorlage, von einem handwerksmässigen, möglicherweise in Ungarn oder Siebenbürgen am Ende des 14. oder am Anfang des 15. Jahrhunderts tätigen Miniator unter Mitwirkung von Gehilfen u. a. einem Italiener. Die Wappen, sowie die Übermalungen auf der grossen Miniatur f. 5., im zweiten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts ausgeführt.“ Dieser Auffassung können wir uns nur in Einzelheiten bekennten, so in Betreff der Übermalung der Miniaturen f. 5. und der Verfertigung der Wappen FRANZ VÁRDAY liess diese Seite der Handschrift mit seinem eigenen Wappen und Bildnis von neuem verzieren. Verneinen müssen wir aber HERMANN'S Feststellungen, die sich auf die früheren Verzierungen beziehen. Dieser Kodex ist keineswegs eine „Nachahmung oder freie Kopie einer in Oberitalien, in der zweiten Hälfte des 14. Jhdts ausgeführten Vor-

lage“, wurde nicht von einem italienischen Miniator am Ende des 14. oder am Anfang des 15. Jhdts. gefertigt, sondern, er ist das schöne Erzeugnis bedeutender ungarischer Werkstätte. Wahrscheinlich stammt er noch aus den letzten Jahrzehnten des 14. Jhdts., der Regierungszeit Ludwigs d. Grossen. (1342—1382). In dieser Handschrift haben wir vor uns eine selbständige Werkstättenarbeit ungarischen Erfindungsgeistes und keineswegs eine mit sklavischer Treue geleistete Abschrift einer italienischen Vorlage. Der Miniator übernimmt italienische Motive, s. w. den Neapolitanischen Bänderschmuck, aber er verwendet zur Zeit auch in die deutsche Miniaturkunst übernommene französische Motive. Dies alles ist der charakteristische Zug ungarischer Provinzwerkstätte in der Regierungszeit Ludwigs d. Grossen. Verwandte Züge der Randverzierungen vernehmen wir auch in zwei Pressburger Handschriften: im Missale, gefertigt (1375) für den Pfarrer HEINRICH aus Csukard und in einer Bibel, eben von den 70-er Jahren, welche für VENZEL GANOYS ausgeführt wurde.

Piroska Szemző: *Peter J. N. Geiger und Gustav Heckenast.* Gustav Heckenast, der Pester Verlagsbuchhändler setzte eine Ehre darin den schönen und vielgelesenen Werken des Dichters und später auch seines Freundes Adalbert Stifter eine schöne Ausstattung zu geben. — Der Freund schön gedruckter und künstlerisch geschmückter Bücher nimmt gewiss mit grosser Freude die Pester Erstausgaben Stifter'scher Werke in die Hand, denn sie waren in den besten Leipziger und Pester Druckereien hergestellt und mit den prächtigen Titelvignetten von Peter Joh. N. Geiger, gestochen von Joseph Axmann, geziert. — Der Vf. bespricht sie in der chronologischen Folge der Erscheinung: Studien, 1844—1850, 6 Bde (Bd. I.: Das Haidedorf; Bd. II.: der Hochwald; Bd. III.: Mappe meines Urgrossvaters; Bd. IV.: Abdias; Bd. V.: Der Hagestolz; Bd. VI.: Der beschriebene Tännling.), Der Nachsommer, 1857, 3 Bde, mit drei Titelvignetten, Witiko, 1865, 3 Bde mit drei Titelvignetten. Weitere Titelvignetten brachten: die sechste Ausgabe der Studien 1864, 2 Bde, das Taschenbuch Iris 1847, 1848 und nach dem Tode des Dichters die Nachlasserzählungen 1869, 2 Bde (Die Narrenburg; Der fromme Spruch; der Waldgänger; Prokopos). Diese Zeichnungen gehören jedenfalls zu den schönsten, was auf diesem Gebiete geleistet wurde und werden mit rechtem Stolz in der Geschichte der ungarischen Buchkunst verzeichnet. — In ähnlicher Weise beschäftigt sich die vorliegende Arbeit mit den „Dichterbildern“ — Goethe, Schiller und sein Wallenstein, Grillparzer und seine Medea, Shakespeare — Luther-Bildern, welche Geiger ebenfalls für den Pester Verleger gezeichnet hatte. — Alle Zeichnungen, die Geiger für Heckenast ausgeführt hat, bilden einen wahren Schatz der Kunst; wenn man aber die künstlerische Eigenart der Titelvignetten in den Heckenast'schen Stifter-Ausgaben in Betracht zieht, wird man den feinsinnigen ungarischen Verleger nicht mit unrecht zu den bedeutendsten stellen.

József Lukács: *Soldatenzeitungen von der Errichtung der ungarischen Landwehr bis zum Weltkrieg (1868—1914).* — Vorliegende Arbeit ist die Fortsetzung des Artikels Soldatenzeitungen bis zur Errichtung der unga-

rischen Landwehr (1705—1868), welchen Vf. in der Ungarischen Bücherschau (Magyar Könyvszemle) 1941 H. 4. erscheinen liess. Er gibt eine kurze Übersicht der ungarischen Soldatenzeitungen und Zeitschriften, beginnt mit dem Jh. 1868, Errichtung der ungarischen Landwehr, schliesst mit dem Jh. 1914, Ausbruch des Weltkrieges. Seine Angaben nimmt er von der Bibliographie ungarischer Kriegszeitungen und Zeitschriften 1705—1941, in der Vf. zum ersten Male eine vollständige Aufstellung, bibliographische Bearbeitung ungarischer Soldatenzeitungen veröffentlichte. — Die bedeutenden ungarischen Presseerscheinungen der namhaften Epoche 1868—1914 waren: der Honvéd (1867—1874), die erste in ungarischer Sprache redigierte Soldatenzeitung, der ein grosser Aufschwung im Kriegspressewesen zukam. In dem Bürger und Honvéd (Polgár és Honvéd, 1871) finden wir interessante Artikel über den ungarischen Soldat, Feststellungen von der Wiener Wehr Zeitung übernommen. Zu 1873 liess auch die junge Ludowika-Honvéd-Akademie eine Zeitung erscheinen, Mitteilungen der Ludowika-Honvéd-Akademie (A Ludovica Académia Közlönye), welche alsbald zum führenden Organ der Offiziersbildung und Erziehung emporwuchs und heute unter dem Titel Ungarische Militärische Rundschau (Magyar Katonai Szemle) fortgesetzt wird. Im Jh. 1878 wird ein zweiter Honvéd verlegt; seine zwei berühmten deutschen Mitarbeiter waren der preussische Stabsoffizier von Wickede und Baron Seyffert, k. u. k. Major. Ein vielgelesenes Organ war auch die im Jh. 1882 ins Leben gerufene Veteranenzeitung (Hadastyánok Lapja), wie auch die von Soldaten geleiteten Kriegsgeschichtlichen Mitteilungen (Had-történelmi Közlemények), welche zu 1888 vom kriegsgeschichtlichen Ausschuss der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gegründet wurde. Trotz aller Hindernisse und Schwierigkeiten, die der Aufrechterhaltung im Wege standen, war dieses Unternehmen bis auf heute ein viel befolgtes Beispiel für kriegsgeschichtliches Zeitungswesen, denn an ihre Leitung nahmen immer die hervorragendsten Kriegsgeschichtsschreiber teil. Im Jh. 1896 rief auch die unablässig erstarkende Gendarmerie eine Zeitung ins Leben, die Gendarmerie-Mitteilungen (Csendőrségi Közlöny). Mit dem Jh. 1913 gaben auch die Offiziere in der Reserve ein Organ aus: die Mitteilungen der Reserveoffiziere (Tartalékos Tiszti Közlöny). — Die in Besprechung gezogenen militärischen Presseerscheinungen der Periode 1868—1914 widerspiegeln das mannigfaltige ungarische Soldatenleben und bereichern in hohem Masse mit vielen, bisher unbekanntem Angaben die kriegsgeschichtlichen Forschungen. — Die Heldenzeit des Weltkrieges 1914—1918 schuf für die ungarische Kriegspresse eine sonderbare und beispiellose Angelegenheit und Erlebnis des Kriegsberichterstatters an Ort und Stelle. Die Kriegsaktionen kaum begonnen, tritt sobald die erste Kriegszeitung, Feldzeitung (Tábori Ujság) ins Leben. Dieser folgten dann während der vier Sturmjahre in allen Ecken des Kriegsschauplatzes, selbst in der bittersten Gefangenschaft und Verbannung, die Neugründungen von Feldzeitungen, welche Vf. in seiner nächsten Arbeit erörtern wird.

T A R T A L O M

	Lap
Harsányi András: Német könyvtárak	237
'S. Csengery Ilona: A kolozsvári egyetemi könyvtár	252
Berkovits Ilona: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben	259
Szemző Piroska: Peter Y. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyv- illusztrációink történetében	267
Lukács József: Katonai hírlapok	290
Kisebb közlemények: KRISTÓF GYÖRGY: Az 1849-i Hadi Lap. — ELEKES GYÖRGY: Weszprémi István könyvtára. — DEZSÉNYI BÉLA: Változat vagy második kiadás? — SZIMONIDESZ LAJOS: Semsey Pál. — GARÁDY SÁNDOR: Schedium	301
Ismertetések: DOMÁN ANDREA: Ovidius metamorphosisai képekben. — Jubileumi Emlékkönyv. (Ism. BARANYAI ZOLTÁN.) — GEORG RENNERT: Die ersten Post-Zeitungen. (Ism. GRONOWSKI IVÁN.) — Handbuch der Zeitungswissenschaft. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — KARL KURTH: Die deutschen Feldzeitungen des Weltkrieges. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — VALENTINY—ENTZ: Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. (Ism. GORIUPP ALISZ.) — BUCSAY MIHÁLY: Szemian Mihály tanulmányútja. (Ism. HARSÁNYI ANDRÁS.)	313
Levélszekrény: Horváth János (nyilatkozata). — Deutsche Bücherei né- metnyelvű nyilatkozata. — TR. Z.: Könyvtár és ponyva. — D. B. Hová lettek a régi divatlapok műmellékletei. — TR. Z.: Remóta- osztály. — A cédulázás. — TR. Z.: Hírlapkivágatok. — TR. Z.: Osztokodás a családi könyvtáron	332
Resumé — Inhaltsangabe:	339

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

41.377. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Új sorozat !

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

- I. 1939. Aachs—Bálint. 1248 hasáb.
- II. 1940. Bálint—Berényi. 1272 hasáb.
- III. 1941. Berényi—Bredeczky. 1271 hasáb.
- IV. 1942. Bredeceanu—Czeplédy. 1272 hasáb.

Ára kötetenként 50 pengő.

Most jelent meg !

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve II.

Budapest, 1942. 8°, 400 lap.

Ára 40 pengő.

Jávor Egon:

Hét kéziratposzsonyi missale a Nemzeti Múzeumban.

Budapest, 1942. 8°, 126 lap.

Ára 10 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1942. évi folyam * IV. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MŰZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1942

Zolnai Klára:

**Bibliographia bibliothecae regis
Mathiae Corvini.**

Budapest, 1942. 8°, 160 lap.

Ára 10 pengő.

Dezsényi Béla:

Sajtó és könyvészet.

Budapest, 1942. 8°, 34 lap.

Ára 2 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

A DEBRECENI KÖNYVTÁR KÖZÉPKORI KÉZIRATAI.

I. A nürnbergi liturgikus kódexek.

Vidéki könyvtáraink kéziratárait eddig leginkább részletkérdésekkel foglalkozó tudósok kutatták át, kik a kódexeket vagy megszabott feladatuk megvilágítására használták fel, vagy különleges tudományos céllal vizsgálták át. Az utóbbi időben a liturgikus kéziratok után való kutatás dícséretes népszerűségnek örvendett, s a régebben DANKÓ JÓZSEF és KNAUZ NÁNDOR által elindított mozgalom legújabban KNIEWALD KÁROLY és RADÓ POLIKÁRP tollából friss hajtásnak indult.

Manapság a vidéki könyvtárakban az átutazó kutató többnyire csak vázlatos munkát végezhet. A kéziratok végleges összevetése, idegen hatások vizsgálata a készített jegyzetek alapján már csak a kódexektől távol történhetik meg. Napjaink háborús viszontagsága, a légiháborúk zaja megbolygatta a kéziratok csendes polcait, a mult életét féltve rejtegető csendet. Nem egy könyvtár pincébe vitte értékes darabjait, az óvóhelyek nehezen hozzáférhető pánccsokrányai zárják magukba az eddig békés kiállítás anyagául szolgáló kódexet.* A kutatónak ilyenkor gyors átlapozással meg kell elégednie, abban a reményben, hogy az utánajövőök nyugodtabb munkája széles távlatokra fejleszti leíró munkája vázlatos kontúráját. A kéziratokról manapság minden feljegyzés kettős értékű, mert — itt a külföldi könyvtárakban levő magyar vonatkozású kéziratokra gondolok — a holnap nem ad biztosítékot a tervezett munka eredményes keresztülvitelére.

Az ómagyar Mária-siralmat magában foglaló kódexről e sorok írásakor legszomorúbb hírek keringenek. Mikor 1936-ban

* A kéziratokhoz a korrektúra javításakor 1942 novemberében, sajnos, már nem tudtam hozzáférni, az összes kódexet légvédelmi óvóhelyre szállították.

a kódexen dolgoztam, latin szövegét nem vizsgáltam át, azt hittem ugyanis, hogy megvan idehaza fényképmásolatban. Azóta a legbiztosabb hírek ellenére sem sikerült a löweni kódex lefényképezett latin szövegére bukkannom. Isten ne adja, nem szeretnénk egy napon arra ébredni, hogy mind az eredeti kéziratnak, mind a fényképmásolatnak nyoma veszett.

A vidéki könyvtárak anyagának összefoglaló ismertetése különösen a mai időkben, a kéziratkutatás elengedhetetlen célkitűzése és feladata. A debreceni könyvtár kódexeinek vizsgálatával célom volt a figyelmet különösen a liturgikus anyagra irányítani, a szép miniatűröket művészettörténészeink figyelmébe ajánlani, és egyúttal megállapítani e kódexek eredetét, vándorlását és sorsát.

Szólni fogok *a*) a kódexek anyagáról, először az ú. n. Nürnberg-i csoportról, ahová *b*) a Szent Katalin-kolostor könyvei tartoznak. Ismertetem *c*) a miniatűröket, *d*) a kódexek sajátosságait. A vegyes liturgikus csoport *e*) után a könyvtár liturgikus kódexeinek a provenienciájáról *f*) és vándorlásáról szólok, bemutatva *g*) a KAZAY-féle gyűjteményt. Végül *h*) a magyar sajtások és a magyar szenteknek e külföldi kódexekben található tiszteletével fejezem be vázlatos ismertetésem.

A kéziratok egyik csoportja különös fényvel, áhítatos devócióval ünnepli meg Szent Domonkos és Szent Tamás ünnepét. R. 456; R. 461; R. 462; R. 463; R. 515; aug. 4-re írja: *Dominici confessoris patris nostri*. A litániában is megkettőzik nevét a segítségül híváskor. (R. 520. fol. 111 v.)¹ *S. Dominice, S. Dominice!* Szent Tamás ünnepén boldogan éneklik (R. 464. f. 181) *Quam felix Italia*, drága kincsnek tartják őt, *Thesaurus hunc quem edidit ordo clarus dominici*. (U. o.) Szent Tamás ünnepén (R. 456, f. 264 v). *Vir Thomas doctor ecclesie, lumen mundi, splendor Italie*, antifonával kezdik a vesperást. Megünneplik translációját (R. 519, f. 14) éppúgy, mint a rendalapító Szent Domonkosét is. A dominikánus szentek kötelező ünneplése is megtalálható. Április 29-én duplex ünnepe van, *Petri mr. Ordinis Praedicatorum*-nak

¹ A kódexek lapjai legnagyobbbrészt nincsenek megszámozva. Így a jelzett foliók magánpaginációk és egy későbbi hivatalos lapszámozáskor helyesbítésre szorulnak.

(R. 456), tehát a debreceni kéziratok egy csoportja kétségkívül dominikánus eredetű, valamelyik dominikánus zárda könyvtárából, jobban mondva scriptoriumából származott.

A kéziratok legnagyobb része dominikánus breviárium, amelyek részint férfi, részint női szerzet számára készültek. R. 452, f. 112 „testvérekről“ beszél, kik ha vendégként is érkeznek, a zsolozsmát úgy kell végezniök, amint az a vendéglátó konventben szokás. *Fratres etiam hospites dum sunt presentes in conventu aliquo faciant officium sicut fit in conventu.* Ez tehát férfi szerzet házaiban lehetett használatos. Ehhez a csoporthoz sorolható R. 455; R. 462; R. 516; R. 520.

Mindenütt testvérekről van szó, kik (pl. R. 455, f. 144 vó) a rubrikákban kapnak utasítást: *Duo fratres stantes ante gradum altaris*, a liturgikus cselekedetek végrehajtásához. Egyik breviáriumot obituáriumnak használták, augusztus 16-ra a kalendáriumba bejegyzik: *Obiit frater Dominicus Leffler* (R. 520).

Megállapíthatóan a női rend számára készült R. 464, ahol a németül bejegyzett rubrikákban nővérekről történik említés: f. 119. *Und darnach die schwestern in der Kor sollend singen Xpe leison.* R. 515, f. 186 v. *Darnach die zwei schwester in der Mitte des Kors singen...* A zsolozsmavégzés módjáról szólva, apáca-elöljáróról tesz említést az R. 602, f. 118 v.: *So man die disciplin nimpt, der convent spricht Confiteor die Wachnerin misereatur vri...* Hasonló, női szerzet szokásaira valló tulajdonságokat mutat: R. 456; R. 519; R. 601. Hat breviáriumról R. 451; R. 461; R. 463; R. 518; R. 522; R. R. 599, csak tüzetesebb kutatás tudná eldönteni, vajjon férfi vagy női ág számára készült.

A kódexek e csoportja határozottan nürnbergi provenienciára mutat, sőt közülök nem egyet magában Nürnbergben írtak egy ottani dominikánus apácazárda számára. Melyik volt ez a zárda, ahol a könyvternelést ilyen magas fokon és művészi tökélyvel űzték? A kódexek beírásai alapján ez a Nürnberg-i Szent Katalin-zárda. R. 452 Nürnbergben készült: *Scriptum et finitum in vigilia sc̄i Michaeli per Petrum Holtzman in Nurmbergk anno MCCCCLX quinto*, tehát 1465-ben másolták. Kifejezetten a nürnbergi Szent Katalin-klastromhoz kapcsolódik az R. 456, hol többek között a belső fedőlapon ez áll: *Disz puch gehort in dz closter zu S. Katherin in nirmberg...* Szent Katalinnak különleges tiszteletét hangsúlyozza az R. 601 kódex, hol (f 226) a szentnek két comme-

moratóióját találjuk. A könyvek nürnbergi származására utal egy másik, nem kifejezetten liturgikus, hanem misztikus élet útjait kereső, lelki oktatást nyújtó könyv, az ú. n. WITWENBUCH.² A könyv bejegyzése szerint Das buch gehort in das Kloster zu St. Kathrin, a nürnbergi Szent Katalin-kolostor könyvtárához tartozott. A könyv, amint incipitje mutatja, beszélgetés egy karthausi szerzetes és egy özvegy között. Az explicitben világosan elárulja, ki írta, kinek a számára ezt a kódexet: Erhart gros kartheuser zu nürnberg am frawn Margret Mendlen witwen daselbens. hie entten sich die gesprecht der mendlenpuch. Alleluja. MENDELEK régi patricius család volt Nürnbergben. MARQUARD MENDEL, Margaretha férje, 1381. február 16-án karthausi kolostort alapított. Ő maga sokat utazott, idegenben érte a halál is, Velencében, 1385-ben. Lehet, hogy özvegye belépett a domonkos apácák közé (1442-ben), és ő az, aki később, 1472-ben Freiburgban, mint priorissza hal meg.³ Ezt a feltevést éppen a debreceni kódexek nürnbergi eredetére visszavezethető 17 kódexe támogatja, amelyek közül, mint később látni fogjuk, nem egy, svájci kapcsolatokat árul el. A kézirat szerzője pedig ERHART GROSZ karthausi szerzetes, aki 77 beszélgetésből, egy előszó és utóhangból szötte össze munkáját. Jómaga különben rokonságban volt MARGARETHA MENDELLEL, lelki vigasznak szánta munkáját, a karthausiak egykori jótevője feleségének. A *Witwenbuch*ot 1446-ban készítette el, nemsokára ezután, 1450-ben meghalt.⁴

A könyv debreceni jelenléte hangos bizonyíték arra, hogy ugyanahhoz a lelki közösséghez tartozott, ahonnet a dominikánus kódexek származtak, a *nürnbergi Szent Katalin-kolostor*hoz. Ennek a zárdának az életét, történetét kell közelebbről megvizsgálunk, mert hisz ebben a könyvtárban őrizték, ebben a környezetben írták és másolták a debreceni liturgikus kódexek fentebb

² Wittwenbuch oder Gespräche einer Wittwe mit einem Carthäuser. XV. sz. 183 számozatlan lap, 20×14 cm, egykorú borjúbőrkötés. VARGHA ZS. A debreceni ref. főiskola nagykönyvtára írásban és képben. I—II. Debrecen, 1934, I. 19. no. 5.

³ REICKE E. Geschichte der Reichsstadt Nürnberg. Nürnberg, 1896, 286. l.

⁴ A kódexet RICHARD HUSS úttörő ismertetése alapján: Berichte d. Berl. Akad. über die wissenschaftlichen Untersuchungen. Sitz. v. 26. Jan. 1922 u. v. 28. Jan. 1926, DIENES ÉVA adta ki. GROS ERHART: Das Witwenbuch. Hrsg. u. mit Einleitung versehen v. ÉVA DIENES. Debrecen, 1. Teil, 1936. 2. Teil Hrsg. mit Wörterbuch v. IRÉN LUGOSSY, 1941.

ismertetett összefüggő csoportját. A debreceni anyag alapján egész más, frissebb, tevékenyebb színben tűnik fel a nürnbergi klostrom, amelynek, bátran mondhatjuk, legszebb könyveit Debrecenben őrzik.

Nürnberg régóta kedvelt fészke volt a dominikánus rendnek. Az első férfi-kolostort 1248-ban kezdték építeni, 1271-ben a templomot, 1288-ban a kolostort fejezték be. 1277—1284-ig hat nagy rendi káptalant tartottak itt, ahol a rend legnagyobb tanárai és tudósai is megfordultak. Az apácák klostromának alapköve a XIII. századba nyúlik vissza. A városban lakó beginák átvették Szent Domonkos szabályait és Szent Katalin konventjét alakították meg. A XIV. sz. vége felé a fegyelem kezdett meglazulni, 1428-ban szigorú klauzurát vezettek be. A reformot a rend generálisa, BARTHOLOMEUS TEXERIUS, NICOLAUS NOTEL provinciális, a nürnbergi férfikolostor priorjának, JOHANNES NIDERnek segítségével vitte végbe. A friss és egészséges rendi szellem kialakítására tíz nővért helyeztek át Ensisheim mellől Schönensteinbachból, Elsászból GERTRÚD GWICHTMACHERIN perjelnnővel az élen. Több mint negyven éven át vezette a kolostort (1428—1469). A debreceni kéziratok nagy többségét rendi kormányzása alatt írták. A nürnbergi apácakolostor lassanként a misztikus gondolat tápláló talaja, kisugárzó fókusza lett. Szellemi légkörét lelkes eszmékkel tölti be NIDER, HEROLT és MÜLBERG. A kolostor tagjainak felvételekor a jámborságon kívül bizonyos értelmet, ügyességet, mondhatnám, tehetséget is megkívántak. MARGARETHA RIGLERINT 1431-ben elbocsátják *propter defectum discendi*.⁵ Az új priorissa a könyvtárat újra rendeztette, katalógust íratott, a kéziratok írására nagy gondot fordított. Az elzászi apácák áttelepítésével a francia hatás ismét jogot kért magának, ezért talá-
lunk debreceni kódexeinkben a liturgikus sajtóságokon kívül (febr. 6. Vedasti et Amandi; febr. 21. Germani; Jul. 30. Abdon et Sennen) annyi francia hatásra mutató paleográfiai sajtóságokat. A nürnbergi dominikánus zárda könyveinek nagy részét magában a Szent Katalin-kolostorban írták. Sokszor azonban éppen a legértékesebb példányokat mint hozományt hozták az apácajelöltek magukkal. Nincs kizárva, hogy az elzászi áttelepített apácák

⁵ JOSTES FRANZ: Meister Eckhart und seine Jünger, Friburgi Helvetiorum, 1895, XVIII—XXI. I.

birtokában szép számmal voltak liturgikus könyvek. A könyvtár középkori katalógusát JOSTES⁶ közölte, de a debreceni könyvtár kézíratait nem találjuk benne.

A kéziratok zöme a XIV—XV. századból való. A régebbi kéziratok esetleg valamelyik idegen (svájci) zárdából kerültek Nürnbergbe. Az R. 516, téli beosztású Pars Hyemalis breviárium-ban nem találjuk az 1323-ban szenttéavatott Szent Tamás ünnepét, nincs kizárva tehát, hogy a kódex a XIV. sz. elején készülhetett. Határozott évszámot találunk az R. 452, dominikánus breviáriumban, amelyet 1465-ben másoltak.⁷ A kódexek keletkezése és iratása idején, Nürnberg a szellemi nagyságok találkozóhelye volt. Ebben az időben tartózkodik itt a híres csillagász, REGIOMONTANUS (1471—75), ALBRECHT DÜRER (1481—1542) és VEIT STOSZ (1447—1533).

A debreceni kéziratok nürnbergi csoportja kétségtelen nagy jelentőségű a nürnbergi miniatúrfestészet általános fejlődésének megrajzolásában. A dominikánus miniatúrfestészet részletkutatója, KARL FISCHER a nálunk őrzött 17 kódexből egyet sem ismert,⁸ pedig a nürnbergi dominikánus kolostorok művészi életének értéke csak a debreceni kéziratok miniatúreinek tüzetes vizsgálatával válik teljessé. Alábbiakban nem térek ki e miniatúrok részletes leírására és összehasonlítására, csak jelezni szeretném tárgyukat és a nürnbergi miniatúrfestészet fejlődése szempontjából való jelentőségüket.

R. 451 dominikánus breviárium egynéhány miniatúrje kezdetleges kidolgozása, a keresztény élet nagy misztériumait örökíti meg. Föltámadás f. 7; Mennybemenetel f. 18; Szentlélek eljövetele f. 21 v.; Szentháromság, az Atyaisten tartja a fölfeszített Krisztust, két angyal a szenvedés eszközeivel f. 24 v.; Angyali üdvözlés, az örvendetes hírt vivő angyalnak kezében írás, rajta Ave Maria gracia p.; Szent Ambrus 83 v. Ezenkívül több szép iniciálét találunk elszórva előszeretettel geometriai vonalakkól

⁶ JOSTES FRANZ: O. c.

⁷ Dominikánus Breviárium, 1465. Férfi szerzet számára készült pars aestivalis. Számozatlan lapok (401), 310 × 210. Több kéz írása, kék piros kezdőbetűk. Barátkötés, kapsokkal. VARGHA ZS. tévesen mondja missálénak. I. 19; no. 7.

⁸ FISCHER KARL: Die Buchmalerei in den beiden Dominikanerklostern Nürnbergs. Nürnberg, 1928.

alakult kiképzésben. R. 515 *Dominikánus apácák számára készült XV. századi breviárium*, elején f. 7, indákkal és levelekkel körülfutott oldalon Dávidot látjuk hárfával, iniciálénak kiképezve. A kódex másik, arany alapból kiemelkedő iniciáléja az angyali üdvözet f. 100 v. R. 602, *Dominikánus apácák XV. századi breviáriumának* a 7. f.-án indák, levélképződéssel díszített oldalon lévő angyali üdvözet a nürnbergi dominikánus miniatűr-festészet kedves alkotása (I. kép). Szent Andrást jellegzetes ikonográfiai jegyével az előzőhöz hasonló kiképzésű (f. 119) iniciálében lelhetjük fel. F. 179-en, valószínűleg több mártírt jelképezni akaró, befejezetlen miniatúrát találunk.

A legérdekesebb képek egyike a könyvtárnok svájci (bázeli?) eredetű kolostor liturgikus életéhez tartozó dominikánus breviárium belső bekötési borítólapján találjuk. R. 520, egy a fametszet hatását eláruló technikával készült tollrajz a kis Jézust karján tartó, félholdon álló Boldogságos szűz (Vierge allaitante). Az egész úgy hat, mintha valamely ex libris volna, amely a könyv belső tábláján a kolostor jogos tulajdonát hirdetné. A képen a fametszet-utánzás ellenére kedves báj omlik el, s érdekes volna a miniatúrát DÜRER metszeteivel alaposabban összevetni (II. kép).

A kódexekben igen gyakori az iniciálékból kifutó kék és piros filigrán, R. 464, *Dominikánus apácák számára készült téli breviáriumban* a piros-kék mellett már a rózsaszínű is megjelenik. A lap alján és felső szélén levéldísz is előtűnik. A betűk belsejében sűrű a drolatikus állatok, figurák és mulatságos jeleket ábrázolása, hasonlóak a nürnbergi dominikánus *Scriptorium* legrégebb termékeihez.⁹ R. 456, 461; 462. A későbbi kéziratokban a zöld szín is előbukkan.

R. 515. A liturgikus kódexek nagy részében kétféle betűtípust találunk: a responsoriumok hol kisebbek, hol vékonyabbak, pl. R. 456, R. 515; az „m“ az R. 516 *Breviárium* folyó szövegében 4 mm, a vers és responsoriumban 2½ mm. A korrektor munkájának nyomát a legtöbb kódexben megfigyelhetjük. A nürnbergi dominikánus klostrom scriptoriumában a kéziratokat gondosan átnézték. R. 522, imitt-amott német nyelvű utasításokat olvashatunk, pl. 31 v.-on: Schribe.

⁹ K. FISCHER: O. c. Elsőszámú műmelléklet. Abb. 1.

RAYMOND DE CAPUA által elindított és 1396 körül véghezvitt reform, mint annyi más kolostor életében, úgy Nürnbergben is egészséges művészi élet fejlődését indította meg. A kezdetleges iniciálék helyét művészi kidolgozású miniatúrák foglalják el, s 1430 körül már egy kiváló illuminatorukkal, KONRÁD WYSER-rel dicsekedhetnek.

A nürnbergi miniatúrfestészettel aránylag kevesen foglalkoztak. TH. RASPE értekezésén kívül¹⁰ K. FISCHER értekezése öleli fel a nürnbergi dominikánus étellel kapcsolatos miniatúrfestészet virágkorát, a XV. századot. Mindkét kolostor kivette részét a művészi munka elvégzésében, s a férfi és női rend egymást kiegészítő érdemét nehezen lehetne elválasztani egymástól.

A klastrom könyvtárának a XIV. században, a XV. sz. elején inkább francia eredetű és stílusú kéziratok voltak. Ez a tény, a dominikánusok igen erős párizsi kapcsolatait figyelembe véve, könnyen meg is magyarázható. A párizsi egyetemen tanult dominikánus másolók kezén keresztül érvényesülő francia hatást árulja el pl. a debreceni könyvtár R. 462. sz. breviáriuma, amely, úgy látszik, a könyvtár legrégebb anyagához tartozott. A cinóberpiros és párizsi kobalt-kék színek alkalmazása francia műhelyben szerzett gyakorlatot árul el, az iniciálékba beleszótt drolatikus állatok, torzképek jellegzetes alkalmazásával egyetemben, amelyekből a XIV. sz. egyetemi életének még a következő század elején is kísértő víg humora csendül ki. Ebbe a csoportba tartozik R. 463, és emberi arcokat drolatikus felfogásban ábrázoló R. 519. A párizsi egyetem könyvdíszítő stílusának legközvetlenebb hatását az R. 455, férfiszervezetek számára készült breviárium mutatja, hol a kék és piros kapitálokat a lapszélen végigfutó piros és kék filigránok kísérik. A betűkbe szőtt drolerie-k, az iniciále előtt J-alakú filigránok, a még mindig erős francia hatás alatt álló művész kezére vallanak (III. kép).

A nürnbergi miniatúrfestészetnek, a fametszet hatása alá került irányának is van képviselője Debrecenben.

R. 520 a kis Jézust tápláló Szent Születet ábrázoló tollrajz reliefszerűen adja vissza a redősesét, de a kemény vonalak ellenére az arcon mégis szelíd báj omlik el. Ez a technika a miniatúrfestészetet is hatalmába kerítette, amint azt a nürnbergi iskolához

¹⁰ TH. RASPE: Die Nürnberger Miniaturmalerei bis 1515. Strassburg, 1905.

tartozó NICOLAUS DE LYRA postilláit tartalmazó egyik hazai kódexünkön jól megfigyelhetjük.¹¹

1470 felé a dominikánus zárda illuminátori tevékenysége lankad, megjelenik az első nyomtatott könyv Nürnbergben, az illuminátorokat már a könyvnyomtatók, ANTON KOBERGEREK foglalkoztatják, s a fáradságos erővel készült kéziratok a mult gyönyörűséges példányai maradnak, utánzásra ösztökélő hatás nélkül.

A másolók bejegyzései között kedves expliciteket találunk, a „Szüvem, lölköm, virágom, cinigém, aranyom, gombom, ágam levelém“ *Weszprémy-kódex* bejegyzéséhez¹² hasonlóan a R. 463. sz. kódexben, STRÓBEL JÁNOS másoló szívéből fakad fel a sóhaj: „Desiderio plena mea Helena, Ora pro Joanne Strobel.“

A nürnbergi dominikánus scriptorium másolóinak száma a debreceni kéziratok átvizsgálása után két névvel gazdagodik. Valószínű azonban, hogy a kéziratok nagyobb részét azok írták és másolták, kiknek munkáit a nürnbergi és más német könyvtárok őrzik. Így KONRÁD STARCK a XV. század közepének másolója, a miniatúrfestészet terén pedig MARGARETHA KARTEUSERIN, ki különösen liturgikus könyvek másolásában és díszítésében tűnt ki, 1452-ben egy missálé téli részén, 1463-ban nyári részén, 1458 és 1470 között nyolc antifonáriumon dolgozott, épp abban az időben tehát, amidőn a debreceni kéziratok nagy része íródott.

A középkori miniatúrfestők, illuminátorok nevei legritkább esetben maradtak ránk. A nürnbergi Szent Katalin-klastrom híres illuminátorának, BARBARA GEWICHTMACHERIN nevét, a férfikolostor neves könyvkötője, kiről alábbiakban még szó lesz, KONRÁD FORSTER őrizte meg számunkra egy breviárium bekötési könyvtábláján.¹³ Szokása szerint betűkkel díszítette a breviárium tábláját s a Katalin-kolostor jelzett szerkönyvére a következő szöveget préselte be: *Lectionarius iste scriptus est per sororem Margaretham Karteuserin et illuminatus per Barbaram Gwichtmache-*

¹¹ Bp. Egyet. Könyvtár, Cod. Lat. 94. BERKOVITS ILONA: A budapesti egyetemi könyvtár festett kéziratainak egy csoportja. Budapest, 1932, 12—13. l. (MKszle 1931.)

¹² HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931, 142 l.

¹³ Jelenleg Leipzig, Deutsches Museum für Buch und Schrift Kl. I. 42. Bd. I. L. FISCHER K. o. c. 60—70. l.

rin monasterii sanctae Catherinae in Nuremberg, deo gracias. BARBARA GEWICHTMACHERIN dominikánus apáca volt, a Szent Katalin-klastromban, akárcsak MARGARETHA KARTEUSERIN. Nincs kizárva, hogy rokona volt az első priorisszának, GERTRUD GEWICHTMACHERINNak, ki a szellemi fellendülést elősegítő rendi reform következtében került a nürnbergi kolostor élére. A Lipszében őrzött breviáriummal való összehasonlítás, sőt FISCHER által közölt reprodukcióval való összevetés után is¹⁴ keze nyoma kétségtelenül fellelhető lesz a debreceni anyagban. BARBARA GEWICHTMACHERIN 1491. augusztus 12-én halt meg Nürnbergben, tehát aránylag elég hosszú ideig dolgozhatott a dominikánus apácák scriptoriumában.

A férfikolostor számára másolt PETRUS HOLTZMANN, ki 1465 Szent Mihály vigiliáján fejezi be az R. 452, Dominikánus breviáriumot, JOHANNES STROBEL a XV. sz. közepe táján R. 463, dominikánus breviáriumba írja be a fent idézett kedves latin mondatot. Nincs kizárva, hogy laikus volt (ezt csak az Obituáriumok átvizsgálása után dönthetnők el), de ezen sem kell csodálkozni, mert a dominikánus rend szervezeti szabálya szívesebben vette, ha férfitagjai inkább tanulnak, mint másolnak.¹⁵

A debreceni kéziratok a latin hivatalos liturgikus szöveg mellett igen gyakorn német nyelvű rubrumokat és előírásokat tartalmaznak, akárcsak a magyar breviáriumok és szerkönyvek, pl. a szombathelyi *premontrei antifonáléban* Szent Lászlóról; „Zent Laczlo kÿrjalnak mÿseije ob iusti kyrie conctipotens“ (54 f.), bizonyos utasítások, „ezt más kÿnlbe keres“ (f. 16), „Laudes megh vagÿon yrwan nagÿ kÿmbe (f. 8).¹⁶ Jelzi, mit, mikor kell mondani: R. 452, fo. 371, an dem mitwochen zu der vesper...; R. 464, fo. 119. Und darnach die schwestern in der kor sollend singen Xpe leison...; ugyanilyen utasításokat találunk R. 515; R. 518; R. 519-ben. Az R. 602 a venia tevés, a hibák bevallásának módját közli németül, fo. 118 v. So man die disciplin nimpt. Der convent spricht Confiteor. Die wachnerin Misereatur vri... etc.

¹⁴ FISCHER K.: O. c. Abb. 27.

¹⁵ WALZ ANGELUS: Vom Buchwesen im Predigerorden bis zum Jahre 1280. Beitr. z. Gesch. d. Phil. u. Theol. d. M. A. Suppl. B. III, I., Münster i. W. 1935, 118. l.

¹⁶ GÁBRIEL A.: Breviárium típusú kódexek. Budapest, 1934, 33. l.

*Psalterium. XIII. század Krisztus az Olajfák hegyén.
Debrecen, R. 517. f. 26 v.*

In festo sc̄i trinitatis ad us
 si p̄s a
 Beata
 & b̄n̄dic
 ta & gl̄ia
 sa trinitas
 pater &
 filius &
 sp̄s sc̄i
 laus laus ps̄ laudate p̄m cap̄
 Alacuto diuinaru
 sapie & sc̄ie ter. q̄m i
 sp̄h̄eribilia s̄nt uiridina
 eius: & inuestigabiles me
 eius. h̄ bono: p̄m p̄m
Ad glo sc̄i trinitas par

sc̄i sc̄i sp̄u. laudem & luy exal
 tem. eni i sc̄a ad d̄i a Gr̄as
 ubi d̄s gr̄as t̄ uera una tri
 tas una & sim̄a deitas sc̄a &
 m̄ps ōm̄ una unitas
 sempit̄e. d̄s q̄ dedisti
 fam̄lis tuis i d̄st̄ione uē
 fidei. et̄ne trinitatis gl̄iam
 agnosce. & i pot̄na maie
 statis adorare unitate. q̄s
 ut eulde fidei firmitate
 ab oibz semp̄ m̄l̄am̄ ad
 ūlis. p̄ ad d̄pl̄ aū sc̄i p̄s
 uolere p̄ Cū inuocare n̄ c̄tis
 ad n̄ aū & alia nos inuit

*Dominikánus breviárium. (Svájc.) XV. század eleje. Debrecen, R. 520.
Bekötési tábla b. XV. század második fele.*

Domine in adue
tu domi sabbo. p
ter. Ad vs a Se
uedes vs apm.
Et dies ve sap
nuu dicit dñs:
7 suscitabo ta
und germē iusti:

7 regnabit rex 7 sapiens erit: 7 faciet
iudiciū 7 iusticia: ita: **Do** **D**iff

Quiditor alme syder eter vpr
na lux ardenū xpc receptor
omni exaudi pces suppliciu. **Q**ui con
toles iteru mortis pure scdm saluasti
mūdū laquidū tonās reis remedū
Tergēte mūdi vespe uti spōs de tha
lamo egressus honestissā ūgis mris
clausula **Q**ui? fori potencie gau
curuāt oīa celestia trestia fatē nutu
stōita **Q**ue dēcam agie vcture iude

Dominikánus apácák számára készült breviárium. XV. század közepe. Debrecen, 602. f. 7. — Angyalí üdvözllet.

A kódexeknek nemcsak belső tartalma, liturgikus sajátossága mutat Nürnberg felé, hanem külső köntösük, bekötési táblájuk is. A nürnbergi kódexek egy csoportját sajátos borpiros színbe játszó kötésükről ismerhetjük fel. R. 455; R. 462; R. 516, R. 518; R. 519; R. 522. A kölni stílus befolyása erősen érvényesül R. 463, sőt R. 462 és R. 516-ban is, a sas és liliom váltakozó figurájában.¹⁷ Sajátos rajnai kötéssel pedig az R. 461 mutat rokonságot, úgyhogy a nürnbergi kolostornak Bazel felé észlelt kapcsolatai a bekötés révén is mind határozottabb bizonyosságot öltenek. A debreceni kéziratok jelentősége kötéstábla szempontjából is csak nő, ha meggondoljuk, hogy közöttük a XV. század egyik legnagyobb könyvkötőjének, FORSTER KONRÁDNak kezemunkáját találjuk. FORSTER KONRÁD a nürnbergi klostrom szerzetese volt, 1434, 1435, 1438-ban ugyanitt sekrestyés, jámbor foglalkozása azonban nem akadályozta meg, hogy mesterségének, a könyvkötésnek éljen. 1433-ban már beköti kolostorának a XIV. században írt, és időközben megrongált köteteit. Sajátságos díszítő módszerével a könyvnyomatás előfutárjai közé kell számítanunk. A kötéstáblára bélyegzőnyomatként szalagdíszszerűen betűket préselt; a több, egymás mellé lenyomatott bélyegző folytán tehát összefüggő szöveget kapott. FORSTER körülbelül 70 könyv kötését készítette részint maga, részint testvére, JÁNOS subprior, részint munkatársai, PETER HANSEN, JOHANN EYSTETER, WILHELM KING, JOHANN WIRSING segítségével, kikkel a Szent Katalin és a heilsbronnai zárda számára dolgozott. Utolsó kötését 1459-ben fejezhette be, ekkor már élete alkonyán volt, a hatvanadik évét taposta. Kötései szétszóródtak, Nürnberg, Erlangen, Lipcse, Bazel, Würzburgba vetődtek, a sors különös szeszélye folytán Debrecenbe is került egy. Az R. 453, a prágai Keresztesek számára készült breviárium tábláján, mely később Nürnbergbe vetődött, ezt olvassuk: Anno (MCCCCXXXVIII) | do | uuard | ich | gepunden von | bruder | Conrad | Forster | prediger ordens | zu | Nuremberg. A kódex hátlapján a könyv tulajdonosát betűzhetjük ki. Dysz brevier ist . . . in dem Closter zu San . . . Catheryn.¹⁸

¹⁷ A. SCHMIDT: *Bucheinbände aus dem XIV—XIX. Jahrhundert in der Landesbibl. zu Darmstadt*. Leipzig, 1921. Taf. VIII., IX., X.

¹⁸ SALÁNKI JÓZSEF: *Forster-kötések Debrecenben*. Magyar Grafika, 1932. XIII. 31—34. l. FISCHER K.: o. c. 15. 70. l.

A nürnbergi kolostornak szorosabb kapcsolatait állapíthatjuk meg Bázellel. Könyvtárunkban nem egy könyvet találunk Bern, Bazel, Zürich szellemi világából. Régi katalógusuk említést tesz egy könyvről, amelyet JOHANNES NYDER íratott le részükre Bázelen.¹⁹ Könyvkölcsönzés nagyon gyakori volt a svájci és nürnbergi klastromok között.²⁰ A debreceni kéziratok között is felcsillan e meleg barátság szikrája. A bázeli férfi dominikánus zárdából került ki az R. 520, *Breviarium plenum*, XIV—XV. századbéli teljes breviárium szövege. A francia eredetű szentek egész sorával találkozunk, febr. 6. Vedasti et Amandi; febr. 21. Germani; Jul. 30. Abdon és Sennen; oct. 16. Szent Gall apát, ezenkívül pedig október 11-re a kalendáriumba ezt a sokat eláruló bejegyzést találjuk a templomszentelés évfordulójára: *Dedicatio majoris ecclesie Basiliensis*.

A bázeli szellemi élet mellett azonban a prágai egyetem környezetének hatását is szépen visszatükrözi a nürnbergi eredetű kódexcsoportunk. Az egyetem alapításával számos olasz és francia tanár költözött Prágába, így a tanulók a német-szláv mellett francia-olasz befolyásnak is ki voltak téve. A prágai hatás inkább az iniciálék kidolgozásában jelentkezik, a lapszéleken színpompás fleuronée-k, arany gyümölcsfürtök, akanthuszvirágok bontakoznak ki. (R. 515, R. 602.) Alább látni fogjuk, hogy a prágai keresztetek breviáriuma is Nürnbergbe került, (R. 453), itt kötötte be a híres dominikánus könyvkötő FORSTER KONRÁD, tehát a Nürnberg-Prága kapcsolatnak egy kézzelfogható emlékével állunk szemben.

A könyvek sorsa a dominikánus apácák hányatott életével volt összekötve. Az első priorissza GERTRUD GEWICHTMACHER (1428—1469) alatt fellendült könyvkultúrára súlyos csapást mért a reformáció következtében beállt változás. A mozgalmas élet lassan zsibbadni kezdett, a nürnbergi magisztrátus JOHANN SCHWANHÄUSER személyében prédikátort kényszerített rájuk, és megtiltotta, hogy noviciusokat vegyenek föl. A nővérek száma tizenkettőre

¹⁹ JOSTES: O. c. 133. Item ein puch, das helt in im die XXIII. colacion der heiligen altveter, die uns unser erwirdiger vater, maister Johannes Nyder liesz schriben zu Pasel.

²⁰ KELCHNER E.: Eine Bibliotheksordnung aus dem Jahre 1259. Ein Beitrag zum Bibliothekswesen des Mittelalters. Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 1884. 307—313.

csappant le, a legtöbbször már hetvenen túl volt. A bambergi kolostor a tilalom ellenére mégis négy noviciust küldött, köztük KORDULA KNORRT, a későbbi priorisszát, utolsót ebben a hivatalban, ki 1596. június 26-án, (mások szerint 1595. jan. 25-én) halt meg.²¹ Nevét egy debreceni breviárium is megörökítette az R. 462, amelynek bekötési tábláján ezt olvashatjuk Dasz buch hat unsz geschinckt die Ew. fraw priorin | Cordula Knerren zu Nürnberg, 1589. den 24 ápril.

A nürnbergi apácakolostor 1596-ban a városi tanács birtokába ment²² át, a szomorú sorsfordulatot egyedül MARGARETHA BINDER élte át, ki végül is a bambergi klarisszák klostromába vonult vissza. A nürnbergi apácákkal könyvcsereszonyban lehetett KUNGUND ORTLIBIN, (ORTLIBIN KUNIGUNDA), ki az R. 456 breviáriumot kérte kolostora számára. Disz puch gehort in dz closter zu S. Kathrein in nürnberg und ist der Erwirdigen mutter priorin Kungund Ortlibin verlihen ir lebtag darnach sol es dem obgemelten closter wider werden. CORDULA KNERREN, KUNGUND ORTLIBIN két név, amelyet a debreceni kéziratok őriztek meg számunkra a dominikánus apácáélet színes forgatagából.

Ami a kolostor könyveit illeti, azok a nürnbergi tanács birtokába mennek át, majd innen a városi könyvtárba kerültek. Nem egy kolostori könyv azonban Altdorfba is eljuthatott, amelynek főiskoláját 1576-ban alapították.²³ Az altdorfi akadémia 1578-ban nyílt meg, és 1622-ben emelték egyetemi rangra, amelyet magyar diákok is nagy számmal látogattak.

*

A legfontosabb kérdés lenne, hogy kerültek ezek a kódexek Magyarországra? A terminus a quo, amelytől hozzánk jöhettek 1589, mert ekkor az R. 462-breviáriumba még bejegyzik CORDULA KNERREN priorissza ajándékozását. Sajnos semmi közelebbi adat egyenlőre nem került elő, amely a provenienciára vonatkozólag felvilágosítással szolgálna, mert úgy látszik minden felvilágosítással szolgáló adatot kiteptek, mint az R. 516 esetében. Közbevetőleg és inkább csak érdekességnek említtem meg, hogy RÓMER FLÓ-

²¹ WEBER: Kirchenlexikon ²IX. 571. l.

²² REICKE E.: O. c. 822.

²³ WERNER—SCHMIDT—HERRLING: Die Bibliotheken der Universität Altdorf. Leipzig, 1937, 8—9. l.

RIS utazása közben Nürnbergben, valamelyik antikváriusnál a kassai dominikánus zárdából származó kódexre bukkant. Ki tudja nincs-e e két vándorlás között valamilyen összefüggés?²⁴ A kódexek a XVIII. század végén egy híres debreceni műgyűjtő, KAZAY SÁMUEL patikárus birtokában voltak. Ellenállhatatlan szenvedéllyel vásárolta össze a régi könyveket, érmeket és ritkaságokat. 1711-ben született Dunántúl és már mint debreceni polgár sokat járt külföldön. OTTO FREDERICUS LIRES nevű kereskedővel 1739 táján bejárta Olaszországot, Firenzét, Mantuát, Sienát, állítólag Bajorországba is eljutott. Arról, hogy Nürnbergben járt volna, nincs bizonyítékunk. „Experientianak és curiositasnak okáért“ ment külföldre. Piac-utcai patikájában, a mai Svetics-bérház helyén, gyakran fordultak meg főnemesek és megcsodálták „auctoroknak összeszerzésében való nagy gondosságát“. Kéziratgyűjteménye alkotja ma a *Collectio Kazayana*-t. Jómaga barátságos és meleg kapcsolatot tartott egyházi férfiakkal, ennek tulajdonítható, hogy az általa készített katalógus, úgy ahogy, helyes felsoroláson alapul. CHERNY JÁNOS patikus provizora emlegette róla, hogy „Kazay uram senkihez nem jár, sem magát mutatni, sem ebédre, mindazonáltal a páter franciskánusok magukhoz olykor elvezetik“.²⁵

Egyik magyar nyelvi nyelvemlékünkkel, a *Debreceni kódex*-xel kapcsolatban fennmaradt levélváltása igazolja, hogy kódexeit és régi könyveit igyekezett identifikálni. Pater BLAHO VINCE ferenc-
rendi szerzetes 1781-ben a debreceni kódexről ad felvilágosító-
kat, egyúttal csodálkozott, hogy Debrecenben, ahol valamikor a franciskánusoknak házuk is volt, nem maradt fenn több ferenc-
rendi kézirat.²⁶ Gyűjtemények megszerzéséért TELEKI JÓZSEF,
SZÉCHÉNYI FERENC gróf és JANKOVICH MIKLÓS egyaránt versen-
gett, még JANKOVICH MIKLÓS kecsegtethette magát legtöbb remény-
nyel. KAZAY gyűjteményét először neki akarta eladni. 1795. októ-
ber 27-én találkoztak első ízben, és 2500 forintban egyeztek meg.
Az apai ióváhagyás azonban nem érkezett meg, így JANKOVICH
nem tudta megszerezni a gyűjteményt. Kérdés azonban, hogy

²⁴ Nürnbergi kódexek. Századok, 1870, 352. l.

²⁵ ZOLTAI L.: Újabb adalékok a könyv-, régiség-, éremgyűjtő debreceni patikárius nemes Kazay Sámuel élettörténetéhez. Magyar Gyógyszerészet-tudományi Társ. Ért. 1931. 211—224.

²⁶ NAGY G.: A Debreceni Reformátum kollegium könyvtárában lévő régi magyar kéziratról. Tudományos Gyűjtemény, VII. köt. (1836) 102. l.

JANKOVICH MIKLÓSNak hosszas alkudozás után mégis nem sikerült-e valamilyen kéziratot megkaparintania. A KAZAY birtokában levő nürnbergi dominikánus zárda könyveihez hasonló liturgikus szerkönyvet találunk JANKOVICH gyűjteményében is, amely innen a Nemzeti Múzeum könyvtárába jutott. Így tehát a nürnbergi dominikánus zárda könyvtára újabb Magyarországon levő példánnyal gazdagodik. A kézirat a Nemz. Múz.-ban Cod. Lat. 207, Orationale, amolyan Livre d'heures, Stundenbuch-féle imádságos könyv.²⁷ Ami a tulajdonost illeti, a kódexben a debreceni példányokhoz hasonló beírást találunk: Disz puchlein gehort In das closter zu sant Kathrein prediger orden In Nur, tehát kétségen kívül a nürnbergi dominikánusoké volt. Érdekes, mintha ez a kódex igazítana el bennünket a nürnbergi kéziratcsoport vándorlását illetőleg. A belső fedőlapján 1717-ből származó altdorfi bejegyzést találunk. Nagyon valószínű, amint ez, úgy a többi is 1717 után került Magyarországra, akár a künn tanuló református ifjak hozták haza, akár KAZAY vásárolta fel őket.

KAZAY Collectiójának leltára a Nemzeti Múzeumban is megvan, amelyben a kódexekre vonatkozólag érdekes magyarázatokat is találunk. Ezekből megállapíthatjuk, hogy a birtokában levő kéziratok nem mindegyike került a debreceni könyvtár birtokába.²⁸ A kéziratok katalógust tüzetesebben össze kellene vetni a ma meglevő anyaggal, hogy lássuk pl. mi volt az az 1494. sz. r. jelzésű kézirat, amelyben az apátnők neveit sorolják fel? Valószínűleg obituarium, így rendkívül értékes művelődéstörténeti adatokat tartalmazó könyv. Nagyon lelkesedik KAZAY no. 1689. e. jelzésű *Breviarium Mstum Ordinis Sancti Augustini*ért. „Omnium meorum librorum lithurgicorum hoc est breviariarum elegantissimum quod totum et completissimum est.“ KAZAY SÁMUEL végül is gyűjteményét a Debreceni Kollégiumra hagyta. A híres műgyűjtő adóssága rendezésének fejében vásárolta meg a Consistorium 1797-ben. KAZAY 87 éves korában halt meg. Így kerültek a kéziratok mai lelőhelyükre a Debreceni Református Kollégium Kézirattárába.²⁹

²⁷ BARTONIEK E.: Codices Latini Medii Aevi. Budapest, 1940, no. 207.

²⁸ Nemz. Múz. Kézirat Fol. Lat. 11. L. GRÜNN A.: Kazay Sámuel éremgyűjteménye. Num. Közl. 1903 (II) 5—7. l.

²⁹ ZOLTAI L.: A debreceni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény. Numizmatikai Közlemények 1915. (137—143.)

II. Vegyes eredetű liturgikus kódexek.

A debreceni könyvtár kéziratainak másik része nagyjából szintén KAZAY gyűjteményéből való, de ezeket már nem sorolhatjuk a nürnbergi dominikánus zárda szorosán vett liturgikus kódexei közé. Legközelebb áll a Szent Katalin-kolostorhoz a *prágai keresztesek breviáriuma*, amelyet a dominikánus zárda szerzett meg, és itt köttették be FORSTER KONRÁDDAL. A *Breviarium fratrum Cruciferorum*³⁰ kalendáriummal kezdődik. Jan. 28. Oct. Agnetis, másik kéz: Karoli imper. IX. l.; Márc. 4. Transl. S. Wenceslai, Dup; Márc. 9. Cirilli et Methodi IX. l.; Máj. 2. Transl. S. Elizabeth; Jun. 26. *Ladislai Regis et confess.*, amelyet egy másik kéz kihúzott. Sept. 5. Anniv. familiarum, benefact. Ord. Nri; Okt. 1. Remigiü, Dedicatio eccl. Pragensis.

A kódexet tehát minden kétséget kizárólag Prágában használták, a keresztesek házában, kik különös tisztelettel emlegették a magyar királyi dinasztiából származó Boldog Ágnest. III. Béla lánya Constancia, Przémisl-I. Ottokár cseh királyhoz ment nőül. Házasságukból született Ágnes, kinek Szent Erzsébet, II. Endre lánya unokatestvére volt.³¹ A breviárium litániában, imádságai-ban szívesen és sokszor emlegeti Szent Adalbert, Vencel, Vitus patronusokat, Szent Vencelt egyenesen „beati patri nostri Wen-

³⁰ R. 453. XIV. vége—XV. sz. 185 számozatlan l. Pergament, 30×20 cm, Prága.

³¹ Anno incarnationis dominice 1238 per sanctissimum patrem Gregorium papam nonum confirmatus est ordo fratrum cruciferorum [?] de regula Sancti Augustini quem fundavit adhuc in seculo existens Xpianissima virgo AGNES regali genita ex progenie patre videlicet *Przemislo* illustri rege Bohemorum, matre vero *Constancia*, sorore serenissimi principis domini ANDREE regis ungarie, patre sancte ELIZABETH, que tandem divina volente clemencia ordinem sancti Damiani ingressa in domo sancti Francisci in Praga Xpo desponsata XLVI annis sponso suo ibidem sedulum exhibebat, obsequium. Que etiam sponsi vestigia secuta, terreno carcere soluto de hujus vite exilio anno incarnationis ejusdem MCCLXXXI sexto nonas marciü celum petivit regnatura cum Xpo cui laus et gloria ex tunc et nunc et in eternum. Notandum autem est quod fratres ordinis in prima sui creacione mansione fixa fruebantur ad sanctum petrum in Poržyecz similiter et etiam hospitale primum pro infirmis degentibus eät ibidem constructum. Anno vero incarnationis dominice MCCXXXVII Translata est (dominicanorum?) fratrum mansio in domum sci Francisci in pede pontis Pragensis ubi fratres dominici ordinis xpo domino cottidie famulantur. Cod. Lat. R. 453. f. 8.

zeslai“-nak nevezi.³² A kódex a prágai dominikánusoktól kerülhetett Nürnbergbe.

A KAZAY-féle gyűjtemény legrégebb és a legszebb miniatűrökkel illusztrált kódexe az R. 517-es *Psalterium*.³³ *Beatus vir*-rel kezdődik, de nemsokára egy későbbi kéz beírja *Sancte Spiritus, doce nos quesumus, bonitatem, disciplinam, scienciam*. A psalteriumban különösen szép sorokat találunk az oltáriszentséggel kapcsolatban, többek között az *Adoro Te Devote*-nak egy régi szövegváltozatával állunk szemben, amely joggal keltheti fel külföldi tudósok figyelmét, akár DOM WILMART-ét, ki az *Adoro Te Devote* tradíciójáról klasszikus tanulmányt közölt.³⁴

A kódex litániájának szentjei a frank-vidékre mutatnak. f. 120. Kyliane, Ciriace, Mauricii, Dionisii, Gereon, Eustachii, Lamperte, Pantaleon, Albane, Godeharde, Remigi, Columbane, Galle, Gertrudis, Walpurgis.

A kódex miniatűrái gyönyörű kivitelűek, s külön tanulmányt érdemelnének. Egészoldalas miniatúrt találunk f. 1. Az író, vagy másoló rövid tunikában pergament-szalaggal a kezében; f. 26. v. Krisztus az olajfák hegyén, alvó két apostola mellett, az angyal leszáll, hogy vigasztalja Krisztust; (IV. kép.) f. 36 király jogarral f. 47. Judás árulása; f. 73. Krisztus viszi a keresztet; f. 75. Keresztlevétel. Végül a feltámadás egész lapot betöltő miniatűrjára zárja be a sorozatot. A kódex kötése XVI. századi, kapcsolatokkal és támaszvassal ellátva. A kézirat alaposabb tanulmányozása művészettörténészeink érdekes feladata lesz. KAZAY katalógusában no. 1356. sz. alatt így írja le a reprodukált IV. képet: *Jesus genuflexus orat, duo discipuli ad latus dormiunt, angelus desuper volans consolatur eum, manus dextra e coelis*

³² R. 453. f. 163.

³³ *Psalterium*. XIII. sz. Perg. Papír; 94—101; 110—116; 123—124. Számozatlan lapok. Több kéz.

³⁴ DOM A. WILMART: *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen Age latin*. Paris, 1932. La tradition littéraire et textuelle de l'Adoro te devote. 361—414. Íme a magyar kódex szövege. f. 87 v. *Ecce salus mundi, verbum patris, ostia vera. Viva caro deitas, integra verus homo, Tu deus esurio, qui non sinis exteriorem. Te deus interior sumere possit homo. Transeat ad patris dextera xpi caro, cum quo disponit patris regna redemptor homo, Te veneranda caro xpi veneranter adoro. Corpus ave domini salus et reparatio mundi per te mundetur mens sensus purificetur, morbos averte pestes, piissime (?) crimina dele.*

apparens in volucrum cum Scriptura tenet simile ei quod pergit e sinistra Jesu Christi.³⁵

KAZAY katalógusában találjuk megemlítve az R. 603. bambergi egyházmegyében használt halotti zsolozsmát tartalmazó kódexet is, tehát ez is a *Collectio Kazayanából* került a Collegium könyvtárába. *Sequuntur breves vigilie mortuorum secundum chorum ecclesie Bambergensis*, XV. századi szabályos írással egykorú kötéssel. Valamelyik későbbi possesor nevét is megőrizte JOANNES FELIX KUELBRUNCK személyében.³⁶ Meg kell még említenünk az 1463-ból való *Stundenbuch-ot* R. 604.³⁷ és az ugyancsak hasonló szerkezetű R. 606. XV—XVI. századi kis zsolozsmakönyvet.

A máramarosszigeti Líceum letétjeként került a könyvtárba egy XIV. századi breviárium, no 167, amely különös tisztelettel üli meg Kylian, Braxedis, Henrik császár, Apollinár, Wenzel, Kálmán, Gál, Eusztách, Otmár, Szent Erzsébet ünnepét. F. 313-ra ezt jegyezte be: Sub anno dni MCCCCLXXXVIII completus est liber iste proxima feria VI. ante festum sancti Bartholomei apostoli per manus cujusdam scriptoris. A debreceni kéziratok sorát az Oratoriumban kiállított két XV. századi graduáléval fejezhetjük be.*

A kódexek rövid ismertetése elég volt, hogy a véletlen összesodorta liturgikus könyvek között, a magyar szentek tiszteletét állapíthassuk meg. Szent Erzsébetet különös áhítattal ünnepelték Bázel környékén, hisz rajta kívül csak egy szent ünnepét jelölték piros betűvel. (R. 520.) Szent Lászlót a cseh keresztesek is felvették breviáriumuk kalendáriumába. Hiába, az Árpádok vére, III. Béla lánya Constanza, és unokája Ágnes, őseik hathatós tiszteletének öntudatos terjesztői voltak.

A debreceni liturgikus kéziratok fent ismertetett része érdekes kódexcsalád arcát árulja el. Akik eddig a nürnbergi domini-

³⁵ Nemz. Múz. Fol. Lat. 11. pag. 74 (38).

³⁶ A kódex miniaturái: Lélek tisztítóüzben, Krisztus fenségében, Noé bárkája, Dávid hárfával, Dávid és Góliát.

³⁷ Fac. sim. VARGHA Zs. I. m. II. 11. sz.

* Köszönetet mondok DR. LUKÁCS LÁSZLÓ könyvtárigazgató h. úrnak, kinek előzékenysége lehetővé tette a kódexekbe való tüzetes betekintést.

kánus kolostorok liturgikus és művészi életével foglalkoztak, sajnos, nem vették figyelembe a debreceni Kollégiumi Könyvtár patinás árkádai alatt meghúzódó anyagot. További kutatások majd a diplomatikus leírást hozzák magukkal és hazai dokumentáció alapján is fellebbentik középkori liturgikus életünk ismeretlen szépségeit.

GÁBRIEL ASZTRIK.

MAGYARORSZÁGI MIKLÓS CASSINÓI MISEKÖNYVE (1418) A NEMZETI MÚZEUMBAN

A középkori magyar-olasz kapcsolatoknak, közelebbről a magyar bencés (pannonhalmi) és montecassinói kapcsolatoknak emléke az *Országos Széchényi Könyvtár 361. sz. középkori latin kódexe*.¹ Az értékes kódexre érdemes kutató és régész rendtársam: RÉCSEY VIKTOR hívta föl a figyelmet 1899-ben: „Egy müncheni antiquarius minap azt a szíves ajánlatot tette e sorok írójának, hogy egy középkori, pannonhalmi benczés apát kéziratosa kodexe van nála... Vétel előtt megtekintésre kértem az értékesnek ígérkező kodexet... Pannonhalmi könyvtárunk (itt nem közölhető okokból) nem tartotta meg Miklós apát ezen kéziratát, de nagyon kívánatosnak tartom, hogy mint magyar származású egyházi író termékét valamelyik egyházi maecenásunk vagy hazai könyvtárunk megszerezze.”² Hála Istennek, RÉCSEY óhajta a legideálisabban vált valóra: 1900-ban a Nemzeti Múzeum szerezte meg,³ J. ROSENTHAL müncheni antikváriustól. Hozzá a híres angol könyvgyűjtőtől, SIR THOMAS PHILIPPS-től került. A XIX. századból való bekötési táblán ugyanis e bejegyzés olvasható: „Philipps. M. S. 12 297.” Honnan szerezte az angol gyűjtő a könyvet, nem nyomozható ki. Eleinte gyanakodtam, kódexünk nem a MEERMAN-kódexek közül való-e; PHILIPPS ugyanis 1824-ben JOHANN MEERMAN halála után tartott árverésen 190 latin kódexet vett meg Hágában. A kódex azonban nem található a PHILIPPS-hez jutott MEERMAN-kódexek között.⁴

¹ Papírkódex, 21,6 × 15,1 cm nagy, 1418-ból való, 149 fol. L. E. BARTONIEK, *Codices latini medii aevi*, Budapest, 1940, 317–319. p.

² NICOLAUS DE HUNGARIA bencés apát XV. századbéli kézírata Münchenben, Magyar Sion 1899, 141–144.

³ Orsz. Széchényi Könyvtár Növedéknapló 1900, 17. sz.

⁴ V. ROSE: Verzeichniss der lateinischen Handschriften (*Die Handschriftenverzeichnisse der kgl. Bibliothek zu Berlin XII*), Berlin, 1893, p. XIII–XVIII.

RÉCSEY észrevette a kódexen, hogy gyűjteményes jellegű: az elején egy kis missale található,⁵ Glossae hymnorum, Ps. Prosper Epigrammata és Ad uxorem, Dicta Catonis, közben a legkülönbözőbb pótlékok. Háromszor olvassuk ugyanannak az írónak kolofónját, ezeket RÉCSEY már közölte:

„Expliciunt glose ymnorum per manus fratris Nicolai de ungaria: ad onorem beate marie uirginis gloriose et sancti gerardi episcopi et martiris. Anno domini M-o CCCC-o XVIII. XVII-o die martij etc.”⁶

„Explicit liber qui uocatur prosper et est exceptus de libris beati augustini etc. per manus fratris nicolai abbatis (e szót törölték) de ungaria. Anno domini M-o CCCC-o XVIII-o. Feria proxima ante festum beati georgij martiris etc.”⁷

„Explicit liber magistri catonis per manus fratris nicolai ordinis beati benedicti abbatis de ungaria XIII. die septembris Anno domini M-o CCCC-o XVIII.-o.”⁸

RÉCSEY még azt is megállapította, hogy a missale nem magyar használatra készült; egyébként MIKLÓSRÓL csak azt tudhatjuk, amit a kolofón elárul róla: hogy magyar származású és bencés szerzetes volt. Apáti volta rejtélyes valami: egy helyen írja és azt is kitörölte valaki, tán ő maga. BARTONIEK EMMA gondos leírása után először foglalkozom e missaleval és úgy vélem, sikerül megállapítani róla: *montecassinói bencések használatára szerkesztett úti missale, írója* pedig, akárcsak az előbb említett három művecskéé, *szintén magyarországi MIKLÓS*, aki tehát eszerint Montecassinón élt 1418-ban.

A kis misekönyv *úti missale* jellegét tartalma árulja el: a kalendárium és a miserend után⁹ csak a legnagyobb ünnepek vannak benne, a de tempore-részből semmi más, a szentek közül csak néhány (Keresztelő Szent János, Mihály arkangyal, minden-szentek),¹⁰ ami világosan mutatja, hogy utazó pap részére írták, mint ezt az egyszer már említett analógiák is bizonyítják.¹¹ Csupán a három miseimádság olvasható a következő szentekről:¹²

⁵ Fol. 3—58.

⁶ Fol. 108.

⁷ Fol. 149.

⁸ Fol. 153.

⁹ Fol. 3—14.

¹⁰ Fol. 14—37².

¹¹ MKSzle 1942, 5—6.

¹² Fol. 45²—48².

„De s. ambrosio. — De s. gregorio papa. — Ad laudem et honorem sci benedicti abbatis. — De s. georgio m. — De s. petro ap. — De s. matheo ap. — De s. paulo ap. — De s. katherina v. et m. — De s. jacopo aplo.“

Hol, kinek írták a kis úti misekönyvet? „A kódex hazai jellege ellen szól, hogy kalendáriumában a magyar szentek ünnepei nem fordulnak elő; mellette szól ismét az író NICOLAUS DE HUNGARIA neve és hogy a himnuszok glosszáiról szóló részt Szent Gellért püspöknek és vértanúnak, tehát magyar szentnek tiszteletére dedikálták“: mondja RÉCSEY.¹³ Nem vette azonban észre, hogy világos olasz származásra vall a misekönyv, sőt az egész kódex; BARTONIEK EMMA már valószínűnek tartotta.¹⁴ Lépten-nyomon *olaszos helyesírással* találkozunk a misekönyv latin szövegében: „Ottava (I, 2. 3. 4.) — Alesii („Alessio“ VII. 17.) — Madalene Marie („Maddalena“ VII. 22.) — Asuncio Marie („Assunzione“ VIII. 15.) — Placiti monaci („monaco“ a latin monachus helyett) — ostia „hostia“ helyett fol. 6. és 7.). A misekönyvön kívüli részekben is ugyanezt tapasztaljuk: sőt itt egyenesen olasznyelvű glosszákat is találunk.¹⁵

A misekönyv *bencés jellegét* az elején található kalendárium mutatja. A következő bencés ünnepeket találjuk itten: „Mauri abbatis (I. 15.) — S. matris Scholasticae virginis sororis Be(nedicti) (II. 10.) — Benedicti abbatis (III. 21.) — Maiolis abb. (V. 11.) — Placiti monaci (X 5.).“

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk azonban, hogy pontosan meg tudjuk állapítani *a missale montecassinói származását*. Van benne ugyanis egy votív-mise¹⁶ „szent atyáinknak, Szent Benedek apátnak, Maurus apátnak, Placidus vértanúnak és Scholastica szűznek“ tiszteletére. Benedek és Skolasztika sohasem szerepel együtt bencés liturgikus szövegekben, közös misében, eddigi tudomásom szerint: ez már eleve Montecassinóra mutat, ahol úgy vélték, hogy Szent Benedek és Skolasztika közös sírban pihen.

¹³ Id. cikk 143. l.

¹⁴ „Provenientia: Italia (?)“: Codices latini 319 p.

¹⁵ Fol. 82'. 109.

¹⁶ Fol. 43—44': „Sequitur in Commemoracione sanctorum patrum nostrorum benedicti abbatis. mauri confessoris. placiti martiris. Et scolastice uirginis ad missam.“

Minden kétséget eloszlat azonban ennek a votív-misének introitusza:

„Gaudeat ecclesia cassinensis prole beata cui benedictus adest. Scolastica uirgoque grata. ornant hanc maurus placidus stirps nempe sacrata.“

Már csak az a megállapításunk van hátra, hogy a gyűjteményes kódexnek úti missale-részét is ugyanaz a NICOLAUS DE HUNGARIA, bencés apát vagy szerzetes írta, aki a három kolofónban szerepel. A tulajdonképeni Missalét szerintünk azonos kéz írta, mint a „liber qui uocatur prosper“-t,¹⁷ ezt pedig a 2. kolofón szerint MAGYARORSZÁGI MIKLÓS írta. A PROSPER-féle irat végén a másoló MIKLÓS ezt a fohászt írta le:

„Ne scribam uanum
Duc pia uirgo manum.“¹⁸

Ugyanezzel a lap tetejére írt fohással, ugyanaz a kéz a missalét kezdi.¹⁹ Az írás jellege és az azonosan egyszerű tollrajz-iniatiálék mutatják a másoló azonosságát.²⁰

Ezzel bizonyítottnak vehetjük, hogy nemcsak a kódex túlnyomó részét írta MAGYARORSZÁGI MIKLÓS, hanem a missalét is. Mivel ez kétségtől a montecassinói bencések részére készült, a kódex többi részét is Szent Benedek szent hegyén írta, mégpedig 1418-ban. Azonfelül, hogy magyar bencés, esetleg csakugyan apát volt MIKLÓS, többet nem tudunk: már RÉCSEY sem tudott e kérdésre választ adni.²¹ DOMBÓI IV. MIKLÓS pannonthalmi apát nem lehet, mert 1422-ben lett apáttá; Garamszentbenedeken volt ugyan MIKLÓS nevű apát ez időben, de ezt „NICOLAUS DE BONONIA“-nak hívták.

RADÓ POLIKÁRP.

¹⁷ Fol. 8—59 a missale; fol. 114—149 Prosper Aquitanus kézírata.

¹⁸ Fol. 149.

¹⁹ Fol. 8.

²⁰ Pl. C: fol. 9. 42 = f. 116'. 124. — D: f. 12. 12' = f. 117'. 119'. — E: f. 33' = f. 118. — M: f. 10'. 48 = f. 122'. 137'. — N: f. 11 = 115. — P: f. 11' = f. 117. — Q: f. 13 = f. 119'. — S: f. 10' = f. 118. — T: f. 43 = f. 47.

²¹ Id. cikk 141. l.

M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS AMSTERDAMI BETŰMINTALAPJA.

1940-ben megjelent „Régi hazai nyomdák mintakönyvei” című tanulmányom készülése idején mindent elkövettem annak érdekében, hogy M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak, a legnagyobb magyar betűművesnek betűmintakönyvét, füzetét, vagy lapját a magyar közönséggel való megismertetés céljából előteremtsem. Mindhiába. Effélének létezését pedig föltételeznem kellett. Egyrésztől irodalmi nyomok, másrészt logikai megfontolások alapján. Először is KIS maga tesz említést valamiféle Bécsbe küldött betűmutatványról, melyről „a betűkészítők, tudósok, köztük jezsuiták, úgy nyilatkoztak, hogy annál szebbet soha sem láttak” (*Mentség*, 69. l.). Azután meg a könyvnyomtatás föltalálása óta bevett, jó mívés szokás volt ilyen mutatványlapok, minták, próbák készítése és terjesztése. Az élénk kereslet következtében, már a XVI. század elején föllanduló betűkereskedelemnek ezek az ú. n. *Specimen typorum*-ok, ebben vagy abban az öntődében készült különböző betűk próbalenyomatait összegyűjtve és családonkint specifikálva tartalmazó füzetek vagy lapok voltak az alapjai; a hirdetés, a vevőszerzés egyetlen, kezdetleges eszközei. E nyomtatványok erősen különböztek a többé-kevésbé megőrzésre szánt tudós-, vagy vallásos-célú könyvtől: a jelennek készültek, a kereskedelem, a gyakorlati élet számára; értelmetlenül egymás mellé zsúfolt betűket tartalmazó, minden szellemi tartalomtól ment rölapok voltak ezek; tisztára a könyvnyomtatót érdeklő betűformák gyűjteményei; az új sokszorosító művészet elemeinek, a betűknek száraz leltári fölsorolásai; használat után — haszontalanok ismét. Megőrzésre alig is érdemesek. Ezért is annyira ritkák! Így eshetett, hogy TÓTFALUSI amsterdami öntődének a maga korában bizonyára igen elterjedt és sok szakember előtt ismeretes betűmutatvány-lapjából mindössze egyetlen példány maradt fönn s az is mindmáig megbújt egy levéltári irat-

kötegekben. KELEMEN LAJOS levéltári főigazgató úr szíves baráti útmutatása alapján ott akadtam rá.

Ennek a sűrűn telenyomatott nagy ívrét alakú betűminta-lapnak, most fölhalált *unikumunknak* annál nagyobb a jelentősége, mert M. TÓTFALUSI KISnek éppen annyira nevezetes amsterdami betűkészítő (véső és öntő-) tevékenységére — miről eddig csak értesüléseink voltak — vet közvetlen világosságot. Végre tárgyi bizonyosság — sajátmaga valóságos betűi — alapján is fogalmat alkothatunk magunknak Kisünk *nemzetközi* szerepéről. TÓTFALUSINAK u. i. mindmáig csak magyar *Bibliája* céljaira készült betűit ismertük amsterdami magyarnyelvű kiadványaiból; egyéb — latin, görög, héber — Amsterdamban készült betűit még eddig idehaza soha sem láttuk. Pedig világhíre éppen ezeken alapult. Most íme előttünk állnak. Minthogy betűmintalapunk a megjelenés évét nem tartalmazza, e tekintetben tisztára föltevésekre vagyunk utalva. Nézetünk szerint e mesteri betűknek minden biznnyal Kisünk legérettebb idejében kellett készülniök, mikor egyrészt befejezte már élete nagy művét, a magyarnyelvű Biblia ki-nyomatását, másrészt rég beérkezett és keresett betűmetszőnek és öntőnek, önálló, nagyobbszabású műhely, „nagybani üzem“ tulajdonosának kellett lennie, ki megengedhette már magának a hirdetés fényűzését — amivel rendszerint csak ismertebb „házak“ szoktak élni — s vállalhatta az azzal esetleg együttjáró fokozott betű-előállítás „termelés“ kénytelenségét. *Mintalapunk* keletkezésének időpontját tehát — e megfontolások alapján — a *Biblia* megjelenése, vagyis az 1685. esztendő utánra kell tennünk. Emellett a föltevés mellett szól még az a körülmény is, hogy a *Biblia* rengeteg betűvésői, öntési, korrektori és nyomdai munkája közben — mit a szöveg revíziójával együtt mind maga végzett — fizikai érkezése sem lehetett Kisünknek kifelé, idegen rendelők számára dolgozó betűöntő üzem vezetésére. 1684. augusztus 15-én TELEKI MIHÁLYHOZ és TOFEUSZ püspökhöz intézett levelében Kis még maga is beismeri, hogy a magyar *Bibliához* használt betűi nem tökéletesek, „de ennek oka részint az, hogy a mátrixokat akkor csinálta, mikor még tanulta a mesterséget“. A *Mintalap* szép latin betűtípusai a technikai tökélynek tetemesen magasabb fokát s a mesterségbeli tudásnak valóban sokkalta nagyobb biztonságát mutatják is, mint az amsterdami magyar *Biblia betűi*. (Igaz, hogy magyar és latin nyomtatásszövegek egybevetésénél mindig számba

kell venni a régi magyar nyomtatómesterek rengeteg nehézségét a latin betűnek magyar szöveghez alkalmazása, magyar ékezetekkel való kiegészítése tekintetében. A latin nyelv s általában az ékezzetelen nyelvek gyönyörűen egyenletes nyomtatásképét magyar szöveg — mégha szedése ugyanabból a betűből történnék is — soha sem érheti el. Magyar nyelvű nyomtatott szöveg a latin mellett — esetünkben a *Biblia* szövege a *Mintalapé* mellett — mindig is szaggatottnak, egyenetlennek fog hatni. A XVII. század végének magyar ortográfiáját ezenfelül töménytelen hiányjel tette még nyugtalanabbá.)

A hollandi nyomdászat stílusát, mikor Kisünk Hollandiában megtelepszik, néhány nagy nyomdászhoz képviseli. Kis szemlét tart előbb köztük, mielőtt elhatározza, hová áll be tanulni. A leydeni ELZEVIR-nyomda meglátogatása után, az amsterdami BLAEU mellett dönt. Mestere, a BLAEU testvérek egyike — önéletrásszerű „*Mentség*“-ében Kis egyszer sem nevezi meg, melyik: JÁNOS-e vagy PÉTER? — nem tartozott kora legeredetibb, új formákat teremtő betűművesei közé. TÓTFALUSI leírásából is az derül ki, hogy e BLAEU bizonyára igen derék mesterember lehetett, kitől a betűmetszés, és öntés technikai ismeretei és fortélyai hiánytalanul elsajátíthatók voltak, de túlnagy lelemény már nem telt. „Az én mesterem Romana és Rotunda Betűt meg lehetőst metzett: de Cursivát nem, hanem én velem tsináltatta, ha mi defectus volt — is mátrixaiban“, — mondja róla „*Mentség*“-ében (45. l.).

A BLAEU-ház legnagyobbszabású kiadványának, a hat hatalmas folio-kötetből álló, világhíres *Atlas Novus*nak 1676-ban, nem sokkal Kis Amsterdamba érkezése előtt megjelent német nyelvű variánsa a tipográfiai stílárius ingadozásnak és kiegyenlítetlenségnek valóban jó példáját szolgáltatja. A német szövegek fraktúr-betűje, a tulajdonnevek antikvája s a jegyzetek kurzívája változik ebben a hallatlanul költséges kiadványban (melyből azután mestere ajándékképpen Kisünk is hoz haza egy példányt), a leg-tarkább összevisszaságban. Az egységes kompozíciónak e barokkos fölbontása a nyomtatásképnek esztétikai szempontból alig válhatott javára. Jobb, különb stílusok hatását Kisünkre így hát másfelé kell keresnünk. Ha Kis betűépítő, és nyomtatóstílusának kialakulását nyomon követjük, lehetetlen a legismertebb hollandi nyomdászháznak, az ELZEVIR-nyomdának óriási befolyását föl nem ismernünk. Már magának a „kised“-forma könyvnek ked-

velése és a velejáró kicsiny (5—6 pontos) antikvabetűnek előszeretete is, ELZEVIR-hatásra mutat. S ezt az előszeretetet Kisünk alkalmasint még hazuról hozta. Összefügghetett ez az ELZEVIREket utánzó amsterdami JANSON magyar *Bibliájának* áhítatos, sűrű használatával is. (Mindaddig míg meg nem valósította, neki is ilyen „kised“, zsebben hordható magyar *Biblia* lebegett szeme előtt mindig.) De ez a hatás Amsterdamban közvetlenebbül is érhetette Kisünket. A XVII. századnak betűben egyetlen, igazán eredeti formateremtője CHRISTOFFEL VAN DYCK, legfőként ELZEVIREknek tervezett és metszett betűket. Kevéssel Kis Amsterdamba érkezése után, 1681 márciusában, ELZEVIR DÁNIEL özvegye följajánlja az antverpeni PLANTIN-ház akkori tulajdonosának, MORETUS özvegyének egész betűöntődéjét, melynek fölszerelése 27 sorozat bélyegzőből (patricából, és 50 sorozat kész matricából) állt. A „Specimen“, a betűk próbanyomatait tartalmazó mintalap, amit ehhez az ajánlathoz mellékletül készítettek, néhai CHRISTOFFEL VAN DYCK betűiként tünteti föl az öntőde egész készletét.* Ez a betűmutatványlap azután, hogy az öntődét MORETUSékkal megvétetni nem sikerült, nyilván bejárta az egész amszterdami betűpiacot, mígnem végezetül a Kisünktől is gyakran emlegetett ATHIASHOZ került. Ez a mintalap Kis előtt sem lehetett ismeretlen. Erre vall az is, hogy Kis később, 1686 tájt készült, fölírásaiban hollandnyelvű mintalapjának beosztása, tagolása és nyomdai elrendezése e leghíresebb betűmetsző betűit tartalmazó mintalapot (tán az első ilyenmű nyomtatványt, mi szeme elé kerülhetett) híven követi. De ennek a mintalapnak s általán CHRISTOFFEL VAN DYCK betűrajzoló művészetének hatása Kisünkre egyébként is kétségtelennek látszik előttem. Különösen nyilvánvaló ez a kisebb grádusokban. A stílus-rokonság már első pillantásra szembetűnő. A hollandi betűművesség lassacskán elkorcsosítja és mediaevális elemekkel elegyíti a nagy PLANTIN-ház klasszikus forma-örökét, mit az még azon tisztán vett át a XVI. század francia nyomdászataától, s különösképp GARAMONDtól. A XVII. század holland betűt, amilyenné az kivált az ELZEVIREk gyakorlatában kialakult, kicsinysége mellett is zömök, vaskosas alakja és szinte

* Ebből a „Specimen“-ből kiválogatott mutatványok facsimiléi s az öntőde eladására vonatkozó adatok UPDIKE, D. B. *Printing types c. kétkötetes művéből* (Cambridge 1927.) származnak. (II. 30—37. lap.)

árnyalatlan vonalvezetés, a vízszintesek (az alap-, és oromvonalak) túlhangsúlyozása, és a „t“-betű tapadó és kissé hosszúra sikerült áthúzása teszi az értő szemében azonnal fölismerhetővé. Ez az a betűforma, melyen Kisünk ízlése, tanulóévei alatt nevelődött. Egyéni sajátosság és nagyobb forma-szabadság csupán a kézírás önkéntelenségeit tudatosan őrző *kurzívában* volt lehetséges ez időben. Sőt a barokk-kor megtúrta itt a kacskaringóknak és cikornyáknak a nyomtatóbetű különállását szinte veszélyeztető szerteleiségeit s a túllendülést a betűegység zártságán. A ligatúrákkal egybekötött betűk csinos kacskaringókkal függhettek össze, itt-ott egy-egy betű befejező vonala kézírászerűen hosszan elrántható volt, a nagybetűk díszesebbek lehettek és az „et“ jel szinte ornamentális cirádként hathatott. (Lásd a mellékleteket.) Kisünk, előkelő ízlésű, higgadt magyar emberhez illően, ebben is józan mértéket tudott tartani s csak csínján élt a barokk-kor szabadságaival. Sőt éppen latin *kurzívájában*, mintegy megelőzve korát, öntudatlanul oly betűkompozíciós elvet pedz már, mely csak egy jó századdal később, a klasszicista antikvában teljesedik meg: az *optikai hatás lehető legnagyobbfokú egyenletességének elvét*. Ha a szépség ismérve a művészetek egyéb területein is az *arány*, kétszeresen az a nyomdászatban s a betűművéségben, hol a szépség javát a szigorú mérték: a formák tisztasága és arányossága (az olvashatóság) teszi. E tekintetben Kis amsterdami betűmetsző működése — a kor általános stílus-jegyeit megtartva persze s azoktól szükségkép meghatározva — valóban úttörő jelentőségűnek mondható.

A mintalapunkon *Groot Canon Cursiv* és *Clein Canon Cursiv* néven szereplő nagygrádusú *kurzívák* a betűkompozíciónak utólréhetetlen remekei s nézetünk szerint a legnagyobb holland betűmetszőnek CHRISTOFFEL VAN DYCKNEK bármely, jócskán düledező *kurzíváját* messze túlszárnyalják.

A teljes egészükben (*a, o, d, b, p*) vagy részleteikben (*e, g, R*) ovális alakú betűk ellipsziseinek hossz tengelyei TÓTFALUSI Kisnek ebben a nagyszerű *kurzívájában* szinte mértani pontossággal párhuzamosak, mind egymással, mind a többi betű nyílásával, mind a rézsútvonalakkal. A betűk *duktusa* tökéletes. Ez biztosítja a sorok gyönyörűen egyenletes pergését s a betűk egymásradólását eleve kizárja. Ennél előkelőbb és szebb *kurzívát* csak a legnagyobbak, BODONI és DIDOT alkottak, száz évvel később! A közbeeső

időszak kitűnő betűalkotói, FOURNIER s a bécsi TRATTNER, de még maga a nagy BASKERVILLE is sokkal inkább foglyai még koruk díszítő szellemének, hogyses a formák leegyszerűsítéséig eljuthattak volna. De Kisnek ez amsterdami betűmintalapján látható mind a 29 féle antikva s a háromféle héber betű is minden tekintetben megüti a kor legjelesebbjeinek betűkompozícióit. Ez a lap, melyen először láthatjuk együtt Kis amsterdami oeuvre-jét, teljesen megérteti velünk mesterünk nemzetközi hírét és nagy keresettségét. Külföldi kapcsolatai a pápával, COSIMO MEDICIVEL, valamint a georgiai királlyal közismertek. Kár, hogy nem tudunk többet angliai szerepéről, miről *Mentségében* ő maga így emlékezik meg, hogy „ott is vólt valami bajom“. Viszályára distichont is farag:

Anglia terra vale: fueras mihi Carcer & Orcus;

Anglicam quo te dicere jure queam? (*Mentség*, 38. l.)

Ki tudja, ha ott nem keveredik — nyilván betűszállítási ügyekben — valami bajba, vajjon nem az ő gyönyörű betűin halad-e tovább az időtől, a mintáért mindig Hollandiába járó angol tipográfia? (Már a XVII. század közepén azzal ajánlgatták az angol nyomdák kiadványaikat, hogy „nyomattattak hollandiai betűikkel“; 1660-ban az oxfordi CLARENDON-nyomda betűanyagát DR. FELL bíboros a VOSKENS-testvérektől szerzi be s most íme, a század végén, mint a Kisünkkel való pörösködés mutatja, már megint ottjárnak betűért.)

Hogy Kisünk betűalkotó tevékenységét a maga egészében szemlélhessük, kiegészítésül s az összehasonlítás kedvéért egybeállítottunk Kis *magyar* betűiből — az amsterdamiakból és az itthoniakból — egy ilyen „*Specimen*“-szerű sorozatot.

Igen éles határt vonhatunk e betűk alapján Kisünk amsterdami és kolozsvári működése között. Sokat tesz itt persze a papiros minősége is. Az amsterdami *Biblia* fínom, éles, kicsiny betűit hazai (erdélyi vagy szepességi) durvább, vastagabb, szemcsésebb papiroson, az elmosódás veszélye nélkül tán nem is lehetett volna használni. Hogy Kolozsvárott, legalább is közönséges, használati betűnek („kenyérbetűnek“) másfajta, nagyobb és vastagabbra metszett betűt kellett Kisnek készítenie, annak nagyrészen az itthoni papiros gyengébb minősége is oka volt. Hiába szeretett volna Kis, papírmalom alapításával ezen a hiányon segíteni, min-

den ezirányú lelkes agitációja az illetékesek közönye miatt kárba veszett. Betűit alkalmaznia kellett a hazai viszonyokhoz. Apródad, elzevirszerű betűivel, az amsterdami *Biblia* 6 pontos finom kis antikvájával itthon legfőlebb címlapjai egy-egy sorában találkozunk. S nem látjuk többé viszont, minden barokkos túlzása ellenére is egyik legbájosabb betűjét, az amsterdami *Biblia* bevezetésének aprócska kurzíváját, melyben a kis „k“-betű elragadó kacskaringója szinte beszövi az egész szövegképet, a „k“-betűnek a magyar nyelvben való sűrű előfordulása következtében. Amsterdamban és itthon készített betűinek egybevetéséből — s különösen az itt először közölt *Mintalap* néhány gyönyörű típusának megismerése után lehetetlen meg nem állapítanunk mesterünk alkotóerejének az idő haladtával való csökkenését. A *Hármas História* bevezetésének stílusában erősen ingadozó kurzívája meg sem közelíti a *Mintalap* hasonló grádusú *Paragon Cursiv*-ját. S ezt nemcsak a nyelvbéli eltérés okozza. Ez már a formateremtő erő elbizonytalanodása. Megrendítő „*Mentség*“-ének olvastán ezen nincs mit csodálkoznunk. Az alkotó erő szoros összefüggést mutat az alkotó kedvvel. Arranéze pedig, hogy Kisünknek kedvét szegjék s ezzel alkotó erejét fölmorzsolják, értetlen kortársai igazán mindent elkövettek.

Legyen szabad végezetül tisztelettel javasolnom, hogy ezt a nagyfontosságú unikumot, Kisünk ittközölt amsterdami betűmintalapját, mai rejtekhelyéről, az Országos Levéltárból, Nemzeti Múzeumunk *Régi Magyar Könyvtár* III. gyűjteményébe tegyük át. Ott a helye!

SZENTKÚTY PÁL.

AZ UNGARISCHE STAATS- UND GELEHRTE NACHRICHTEN ÉS AZ OFNER ZEITUNG.

— Két budai hírlap története. —

1730-ban jelent meg az első budai hírlap, a sokban még rejtélyes sorsú *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius* címmel és 1800-ban indult meg ugyanott a hosszúéletű és jólismert, közkönyvtárainkban több példányban is fellelhető *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*. A kettő között eltelt hetven esztendő alatt Buda az ország fővárosa lett, a nádor meg a főhivatalok székhelye. II. JÓZSEF sok reformmal teli évtizede a város kultúrájáról is gondoskodott: színházzal és újsággal ajándékozta meg a hivatalnok-várost. Ekkor alapított SCHICKMAYER JAKAB egymást követőleg két hírlapot is, amelyek együttvéve tizenkét évfolyamot értek meg. Eddig jóformán ismeretlen sorsukat érdemes a meglévő források alapján összeállítani.¹

SCHICKMAYER JAKAB az 1780-as években tűnt fel Budán. Városi polgár ugyan nem lett, de hamarosan a háztulajdonosok közé került. Kamarai ágens volt, azaz pénzkölcsönökkel, végrendeletek végrehajtásával foglalkozott és ilyen minőségében többször szerepelt a budai tanács előtt.² Érdemes felemlíteni, hogy a magyarországi német újságok alapításukat általában üzletembereknek köszönhetik. Amíg magyar hírlapjaink mellett irodalmi ambíciójú író vagy hazafi állt, a *Pressburger Zeitung*-ot

¹ A két hírlapnak nemcsak példányai, de emléke is majdnem elveszett. SZINNYEI JÓZSEF (Hírlapirodalmunk a XVIII. században, Vasárnapi Újság, 1862, 391—2 és 404—5) egyikről sem tud és életrajzi gyűjteményében sem található Schickmayer neve. Első ízben GÁRDONYI ALBERT említette (A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten, Könyvtári Szemle, 1917). Történetére lásd KELÉNYI B. OTTÓ adatokban gazdag cikkét (A Sajtó, 1927. 5. szám).

² Corr. mag. 1791: 484; továbbá 1789: 46, 2992; 1790: 1884, 1885 a Székesfővárosi levéltárban. A budai polgárkönyvek szerint egyébként egy Schickmajer Ignác 1789-ben felvétetett a városi polgárok sorába.

TRATTNER, a nyomdász, a pesti *Neuer Kuriert* MOLL, az ügynök hívta létre. Ez a körülmény bizonyára sokban megmagyarázza, hogy a XIX. század elején miért győzedelmeskedett a magyar nyelvű sajtó olyan könnyen a német fölött.

1786. augusztus 4-én SCHICKMAYER kérvényt nyújtott be a helytartótanácsához maga és társai nevében, akik közül „Ant. Flor. Villich der Rechte Kandidat“ szerepelt aláírásával, hogy engedélyt nyerjenek *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* cím alatt hírlap kiadására. Az engedélyt, az ilyenkor szokásos cenzúrai kikötések mellett, „Schickmayer Jakab társasága“, ahogy ezentúl néhány éven át szerepelt, meg is nyerte. Nem tudjuk, hogy kikből állt ez a társaság; de ha meggondoljuk, hogy az *Ofner Zeitungra*, a lap utódjára és folytatására, a pesti KILIÁN-féle könyvkereskedésben és a GLEIXNER-féle kölcsönkönyvtárban lehetett előfizetni, talán nem csalódunk, ha a kérvényt aláíró és egyébként teljességgel ismeretlen VILLICHEN kívül ezek körében keressük a társakat.

Az engedélyt elnyerve, a vállalkozók 1786 novemberében terjedelmes előzetes jelentéssel fordultak a nagyközönséghez. „Ha igaz az, hogy minden valamennyire művelt államban, a jelenlegi időben hasznos és szükséges az olyan folyóirat, amely a bel- és külföldi eseményekről biztos hírt ad“, továbbá ha igaz a magyarországi olvasóknak az a panasza, hogy a belföldi hírekről csak külföldi lapok útján értesülhetnek, úgy vállalkozásuk máris indokoltnak látszik. A kiadók, írják, a fővárosban laknak, ahol a híreket az országos hivataloktól, tehát első kézből nyerik és levelezést folytatnak az ország minden vidékével, valamint a szomszédos államokkal is. A lap beosztását és rovatait így tervezik:

I. Államügyek általában (Staatsbegebenheiten überhaupt), ahol is első sorban az osztrák monarchiára, azután a külföldi államokra vonatkozó hírek közül válogatják ki a legfontosabbakat és a legérdekesebbeket.

II. Politikai helyi hírek Magyarországból (Politische Provinzialnachrichten aus Ungarn), ahol uralkodói rendeleteket, a hazai ipar tanúbizonyságait, rendőri és más nyilvános intézetek, valamint a hivatali előléptetések híreit közlik.

III. Tarka-barka rovat, amely új felfedezéseket, hasznos tanácsokat, élesesű erkölcsi cikkeket, elvetett vagy elvetendő előítéleteket, anekdótákat, régiségek leírását, kihalt tekintélyes családok történetét, pályatételeket, a legjobb irodalmi és művészi termékek ismertetését fogja tartalmazni.

IV. Melléklet, amely az időjárásról, népszaporodásról, terményárakról, hivatali idézésekről, hirdetésekről stb. ad hírt.

Közölték végül, hogy a lap 1787. január 3-án indul meg, minden szerdán és szombaton 1—1 íven jelenik meg, amihez félív melléklet járul és LANDERER KATALIN nyomdája fogja előállítani.³

A vállalkozók még arra is megkérték a helytartótanácsot, hogy felhívásukat köröztesse a törvényhatóságoknál; továbbá, hogy a legmagasabb helyről leérkező normálékat és rendeleteket, a hetente befutó terményárakat és az évenkénti összeírások eredményét közöljék velük. Hivatkoztak arra is, hogy az osztrák hatóságok ilyen téren támogatják az újságokat. Az új hírlap tartalmából következtethetjük, miként intézték el ezt a kérésüket: ha nem is hivatalosan, de mindent közöltek a szerkesztővel és már ekkor megkezdődött az a bizalmasabb viszony a lap és a helytartótanács között, ami mindvégig megmaradt.

Így indult meg 1787 elején az új budai hírlap. Fejlécét a finoman metszett magyar címer díszítette s alatta a Vergiliusból választott idézet volt olvasható: Provehimur portu. A LANDERER-nyomda igen szépen, tisztán állította elő és, ami azon kor németnyelvű nyomtatványai között feltűnő, latin betűkkel. A közönség körében kedvező fogadtatásra talált, az előfizetők száma egyre emelkedett és nem csupán Magyarországon, de a határokon kívül, így Csehországban is sokan rendelték meg. 1788 végén a pesti és budai postahivatalok már összesen 682 példányt küldöttek széjjel és ebbe a számba nem foglaltattak a helybeli olvasók, akik a kiadóhivataltól, a Zeitungskomptoirtól közvetlenül kapták meg lapjukat.⁴ Összehasonlításként érdemes felemlíteni, hogy ugyanakkor a fiatalabb pesti laptárs, a *Neuer Kurier* mindössze 274 előfizetővel dicsekedhetett,⁵ tehát SCHICKMAYERÉK vállalata mindenképen jól

³ A nyomtatott jelentés egy példánya Helyttan. Rev. libr. 1786 f. 1. p. 141—2 az Országos Levéltárban, ahonnan a többi adat is való. — Kétségtelen, hogy KERESZTY ISTVÁN (A magyar és magyarországi sajtó időrendi áttekintése, Bpest, 1916) által említett Ofner Stadtzeitung, amely 1786—88 között jelent volna meg, azonos az Ung. Staats- u. Gelehrte Nachrichten-nel. A mindenképen hibás 1786-os évszám hihetőleg a fentebbi előzetes jelentésből származott.

⁴ Int. Loc. 1788 : 692; 1789 : 120 a Székesfővárosi Levéltárban, ahonnan kiderül, hogy ez volt az egyetlen budai hírlap, tehát egy külön Ofner Stadtzeitung elképzelhetetlen. Az Ung. Staats- und Gelehrte Nachrichten egyébként több ízben nevezte magát Ofner Zeitungnak (pl. 1788, 341. l.).

⁵ KÓSA JÁNOS: A Neuer Kurier története, MKSzele, 1941, 155—6. l.

megalapozottnak és kifizetődőnek látszott. Kezdeti sikere még további fokozódást ígért, hiszen egymást követték a történelmi események: II. JÓZSEF szerencsétlen török hadjárata, a francia forradalom kezdete és a nagy belpolitikai esemény: a fokozódó magyar ellenállás a józsefi rendszerrel szemben, az országgyűlés összehívása és az 1790-es év majdnem forradalmat súroló eseményei.

Ilyen körülmények között egyre növekedett a közönség érdeklődése, de megszorodtak a lapvállalkozások is. 1788-ban megindult a *Neuer Kurier* Pesten és a haza két szomszédos fővárosában most már két lap versengett egymással. Ezenfelül más tervek is felmerültek és közülük különösen figyelemreméltó egy, az első magyar napilap terve. A budai STÖGER JÓZSEF 1790. október 25-én kérvényezte meg a hatóságnál, hogy *Pesth- und Ofner Blättchen* címmel lap indításához nyerjen engedélyt. Egy krajcárba kerülő, az egyszerű népnek szánt lapot tervezett, amely nem is önálló híreket adott volna, hanem csak „kivonatokat Európa legjobb újságjaiból“. Bécsben egyidejűleg hét ilyen kivonat-hírlap is megjelent, amelyek nagy közkedveltségnek örvendtek és ezeknek egyike, *Das Wienerblättchen* című lebegett mintakép gyanánt STÖGER szeme előtt. Kérvényének további sorsa ismeretlen ugyan, de azt tudjuk, hogy a tervezett lap sosem indult meg.⁶

A politikai mozgalmak idején az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*-nek is állást kellett foglalnia a kor mozgó eszméivel szemben. Politikai eszménye, mint olyan sok honorációé abban az időben, a jozefinizmus volt és már az előzetes jelentés is ennek félreérthetetlen hatását tükrözteti. A jozefinizmusnak lényeges és magyar földön erős visszatetszést keltő eleme volt a centralizáció, ami a különböző részekből összetevődő Habsburgmonarchiát akarta erélyes rendszabályokkal összeolvasztani. A budai hírlap már híryanagának beosztásával is azt mutatta, hogy nem idegenkedik JÓZSEF centralizációjától: első helyen bécsi keltezéssel az összbirodalomra vonatkozó újdonságokat közölte, míg a magyar vonatkozásúak csupán a lap végén s a „*Politische Provinzialnachrichten*“ cím alatt kaptak helyet. Másrészt pedig

⁶ Int. Loc. 1790 : 397. A kérvényező STÖGERRŐL további adatokat nem ismerünk. A budai polgárcönyvekben ugyan több STÖGER szerepel, de ezeknek egyike sem volt vele azonosítható.

a tévítéletek ellen hirdetett küzdelem — a lap programjának lényeges része — ugyancsak a felvilágosodás gondolatkincsére mutatott.

Az így meghirdetett irányzathoz az újság hű maradt. Rögtön legelső számában a jozefinus könyvcenzúrát dicsérte meg, amely, jól tudjuk, enyhítette a régi szigorú rendszabásokat és csupán kevésszámú könyvet tiltott el. „Ez is bizonyítja elnéző alapelveit minden kaján megjegyzéssel szemben“, fűzi hozzá dicsérőleg a budai újság.⁷ A felvilágosodott, abszolútista állam gazdaságpolitikáját szolgálta az *Ungarische Nachrichten* akkor is, amikor figyelemmel kísérte a népszaporodást, gazdasági tanácsokat adott vagy az új találmányokról és felfedezésekről tudósított. Ez utóbbiak között szerepelt egy rövid, de az utókort bizonyára érdeklő híradás arról, hogy „Watt úr Angliában egy gőzgépet talált fel“.⁸

A lap anyagának lényeges részét, a „Staatsbegebenheiten überhaupt“ rovatot egy állandó bécsi levelező küldözte számról-számrára és ha árvíz vagy hadi események következtében a bécsi posta nem érkezett meg Budára, a rovat is elmaradt. A bécsi levelező még más hátránnyal is járt, amennyiben a lap megjelenésénél 3—4 nappal régebbi híreket közölhetett csupán és anyagát a bécsi hírlapokból állította össze. A hírlap magyarországi levelezői a németnyelvű honorácior-réteg tagjai közül kerültek ki és ennek tudható be az a körülmény, hogy a színmagyar vidékekről vajmi ritkán találunk híradást. Az önkéntes levelezők rendszeresen dolgoztak és 1788 farsangján maga a szerkesztő panaszolta, hogy nem kap tőlük anyagot.

A források közül nem szabad kifelejtenuünk a többi egykorú hírlapot sem. A hivatalos *Wiener Zeitungot*, valamint az erdélyi eseményekre vonatkozólag a nagyszebeni *Kriegsbote-t* rendszeresen használták, de ezenfelül a *Pressburger Zeitungot*, a *Lemberger Zeitungot*, a *Prager Zeitungot*, a Magyarországon is sokat olvasott grazi *Bauernzeitungot*, a *Frankfurter Staats-Ristretto-t* is

⁷ Ung. Staats- u. Gelehrte Nachrichten, 1787. jan. 3., I. szám, 3. lap. Ez, valamint az 1792. márc. 21-i XXIII. szám a Nemzeti Múzeum könyvtárában található (8499. sz. a.) s ennyiben kívánjuk pótolni DEZSÉNYI BÉLA nélkülözhetetlen bibliográfiáját. (A magyar hírlapirodalom első százada, Bpest, 1941, 55 l.)

⁸ Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten, 1789, 795 l.)

idézték. Érdekes, hogy a francia, angol és olasz lapokból a budai hírlap, úgy látszik, semmit sem merített, pedig a pesti *Neuer Kurier* ugyancsak gyakran fordult hozzájuk. De a budai hírlap nemcsak ollózott, hanem az ő eredeti híreit is gyakran vették át más újságok, így a *Prager Zeitung* és különösen a már említett kivonat-újságok. Ezek közül az *Auszug aller Zeitungen* vagy a *Das Wienerblättchen* rendszeresen idézte a pesti és a budai hírlapot. A bécsi *Magyar Kurir* is hivatkozott a „budai újságra“ vagy a „Pesti Kurir“-ra,⁹ viszont a magyar vonatkozású eseményekre, később a megyei hírekre vonatkozólag ő szolgál felvilágosítással német lapársainak.

A politikai hírek megbízható közlését tűzte maga elé célul az *Ungarische Nachrichten* és amikor a török háború megindult, a hadi események lassan minden más rovatot kiszorítottak a lapból. Irodalmi ambíciója soha nem volt a szerkesztőnek és ebben is élénken különbözött a sokoldalú, színes *Neuer Kuriertól*. Szépirodalmi közleményeket legfőképpen a háború hatására engedett be lapjába, így egy hadi imát s egy huszárdalt. Tudományos cikkeket is csak ritkán vett fel, így CSERMANSZKY GYULA báti ev. lelkész a földrajzi hosszúság meghatározásáról érkezett és TOLDY JÓZSEF kamarai méhészeti felügyelő folytatásos tanulmányban ismertette a méhtenyésztés hasznát.¹⁰ Úgy látszik, a hasznossági szempontot az irodalmi elé helyezte a lap és ilyen felfogás mellett valóban csodálatos, hogy ADELUNG német nyelvészeti nézeteit mégis magáévá tette, sőt, ezeknek érdekében még vitára is kiállt. Jóllehet könyvismertetések nem közölt, mégis ismertette ADELUNGNAK a német helyesírást tárgyaló munkáját és hozzáfűzte: „A mi időnkben, amikor minden íróska bátorságot vesz magának, hogy megszbja a helyesírás szabályait, nagyon is kívánatosnak tartjuk ezt a könyvet.“ Kevéssel utóbb pedig a *Kriegsboteval* keveredett vitába, amiért az még mindig GOTTSCHED régi helyesírási szabályait követi az ADELUNGÉI helyett.¹¹

Irodalmi szempontból nem érdektelen a Melléklet rovat, amely könyvhirdetésekkkel van tele. Itt nyitnak előfizetési fel-

⁹ Így Magyar Kurir, 1788, 648 l. és 1789, 671 l.

¹⁰ Ung. Staats- und Gelehrte Nachrichten, 1788, a 26. szám melléklete, 332 és 248 l.; 1789, 58 és köv. számok.

¹¹ Ung. Staats- und Gelehrte Nachrichten, 1788, 48, 822 l.

hívást a szerzők megjelenendő műveikre; a pesti és budai könyvkereskedők (WEINGAND, KÖPF, DIEPOLD) újonnan érkezett készletekről tudósítanak; kottákat, térképeket hirdetnek; POLLENCIG JÓZSEF, a trieszti származású és hosszabb időn át Pesten dolgozó rézmetsző a metszeteit ajánlja. A könyvek között a franciák és kisebb számmal magyarok is előfordulnak, így PÉTZELI JÓZSEF a meséit hirdette. Ezek a hirdetések bizonyítják a legerősebben, hogy a hírlap közönsége egybeesett a honorácior-réteggel; néplapra még nem volt szükség, mert a nép nem volt újságolvasó, viszont honoráciorok elégséges számmal akadtak ahhoz, hogy egy lapot fenntartsanak.

Az *Ungarische Nachrichten* nem tűzött nagy, fellengzős célt maga elé. Csupán a közönség informálására törekedett és ezt sikerült elérnie. Bizonyítja ezt az első évfolyamok alatt elért sikere. A mozgalmas 1790—91. évekből a lapnak egy példánya sem ismeretes és amikor 1792-ből egy száma élénk kerül, a fejléce már megváltozott. Ezentúl a párnán nyugvó magyar koronát mutatja és a címét is, csekély eltéréssel, *Hung. Staats und Gelehrte Nachrichten*-nek írja. A korona felrajzolása, valamint a latinos „Hungarische“ alak használata, úgy véljük, az 1790-es országgyűlésen feléledő magyar rendiség előtt való hódolatul szolgált; mert hiszen a szerkesztő sem vonhatta ki magát a magyar szellemi mozgalmak hatása alól. A lap további sorsáról, példányok és levéltári adatok hiányában, ismét nem értesülünk és azt sem tudjuk megmondani, hogy miért szűnt meg 1794 június végével, az első félév befejeztével. Tény, hogy ezekután mindaddig nem jelent meg hírlap Budán, amíg SCHICKMAYER JAKAB társasága ismét engedélyt nem nyert arra, hogy 1796 elejétől kezdve lapját újból kiadhassa.¹²

Hihetőleg ekkor, az újrameginduláskor változtatta régi nevét *Ofner Zeitung*-ra.¹³ A fejléc egyébként is hangsúlyozta az elődjé-

¹² Loc. 1796 : 48 a Székesfővárosi levéltárban és Kósa: A Neuer Kurier története, 161—2. l.

¹³ Eddig általános vélemény volt irodalmunkban, hogy az *Ofner Zeitung* csupán 1798—99-ben jelent volna meg. Jóllehet az 1796—97-es évfolyamok ismeretlenek, a fentebbiek alapján bizonyos, hogy megindulása 1796-ra teendő. Az 1798. jan. 4-i számban (16. l.) egyébként is arra szólítják fel olvasóikat, hogy előfizetésüket „újítsák meg“, amiből nyilvánvaló, hogy a lap már előbb is létezett.

vel való összefüggést: itt is a párnán nyugvó szent korona volt látható, amit két kivont kardú huszár őriz. A lap csütörtökön és vasárnap jelent meg, rendszerint egy íven. Politikai felfogásában némi változás figyelhető meg: az egykorú jozefinista most a francia forradalom eszméivel rokonszenvezik, amint sokan mások is megtették abban az időben. Jóllehet a Martinovics-összeesküvés után az államhatalom reakciója egyre erősebb lett, az *Ofner Zeitung* mégis alkalmat talált a maga nézeteinek hirdetésére. Így pl. a dublini parlament ülését leírva — nem minden szándékoság nélkül — hosszasan ismerteti Browne képviselő beszédét és ilyen gondolatokat idéz belőle: „Emberismeretem és tapasztalatom arra tanít, hogy egy nemzet sosem lesz minden ok nélkül lázadó és a kormányzat köteles arról gondoskodni, hogy ne erőszakkal nyomja el a lázadást, hanem az elégedetlenség okát szüntesse meg... Minden időben és országban eredménytelen maradt minden olyan kísérlet, amely az emberek véleményét erőszakkal és bajonettel akarta meghatározni.”¹⁴ Az ilyen és hasonló kifejezéseket a korabeli olvasók megértették, amit az is bizonyít, hogy pl. a Nemzeti Múzeumban őrzött példányon egy egykorú kéz húzta alá e sorokat. A lap politikai állásfoglalásának is része lehetett benne, hogy olykor, a cenzúra következtében, fehér foltoktól tarkítva jelent meg.

A régi felvilágosodott gondolat tehát továbbfejlődött és a francia forradalom pártjára vonta a szerkesztőt. De régi felfogásának másik eleme, az összbirodalmi centralizáció végkép eltűnt. Jól tudjuk, hogy II. JÓZSEF halálát sehol sem élhette túl ez a gondolat, legkevésbé Magyarországon nem, a rendi öntudattól duzzadó nemesség közelében. Most már a magyar rendiség felé is tett engedményeket a budai hírlap, megyei híreket közölt és foglalkozott a tisztújítással. De érdeklődése különösen JÓZSEF nádor felé fordult, aki megválasztása után a budai királyi palotába költözött és az első Habsburgként hosszabb időt töltött ott. Udvarában nem történhetett semilyen kisebb vagy nagyobb esemény, újévi üdvözlés, színházlátogatás, a palatinus név- vagy születésnapja, hogy azokról a budai hírlap hosszú és lelkes híradásokban be ne számoljon és ezt a szokását később utódja, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* is követte. E két lapnak nem

¹⁴ *Ofner Zeitung*, 1798, 135 l.

kis része volt benne, hogy JÓZSEF nádor hamarosan oly nagy népszerűségre tett szert magyar földön, akkorára, hogy vele bátyjának, FERENC királynak a féltékenységét is magára vonta. Másrészt viszont azt is tudjuk, hogy JÓZSEF nádor alkalomadtán személyesen is fellépett a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* érdekében és azt szinte a vezetése alatt álló kormányzék hivatalos lapjának tekintette.

Nemcsak a nádori udvarral, hanem a budai hivatalnoksággal is igyekezett jó viszonyt tartani a lap. A régi bécsi levelezés már teljességgel megszűnt: az első oldalon a magyar vonatkozású hírek kezdődtek, még hozzá a királyi adományok, hivatali előléptetések, címadományozások, rendeletek, elhalálozások felsorolásával és ezt a szokását is fenntartotta a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*. A pest-budai polgársággal már csak lazább kapcsolatot tartott és keveset foglalkozott, pedig MOLL a *Neuer Kurier*-ben szívesen írt róla; de azért pl. a pesti Rókus-kórház felszenteléséről hosszabb cikket találhatunk.¹⁵

A francia forradalom nagy és hosszú ideig tartó háborúba sodorta Európát, amely adóban és katonáskodásban súlyos terheket rakott a magyarságra is. A háború nyomán a hazafias érzés megerősödött és az *Ofner Zeitung* egyik legjellegzetesebb képviselője lett annak a „patriótizmusnak“, amely akkoriban a magyarországi németnyelvű polgárságot meg a hivatalosokat eltöltötte.¹⁶ A lap örömmel adta hírül a „patrióta buzgalomnak“ minden újabb megnyilatkozását, a hadsereg részére szánt önkéntes adományokat, megajánlásokat és lelkesen írt mindarról, ami a királyért és a hazáért, a „legmagasabb szolgálat“ érdekében történik. Bizonyos, hogy a magyarországi patriotizmus legfontosabb irodalmi megnyilatkozása az *Ofner Zeitung* és folytatása, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* volt.

Nem tudjuk ma már megmondani, hogy egy személy volt-e az, aki két ilyen ellentétes elvet, mint a forradalmi gondolkodás és a dinasztia-hű patriotizmus, rendkívül ügyesen egyesített a lapban. A magunk részéről — a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* későbbi évfolyamait ismerve — hajlandók vagyunk azt feltéte-

¹⁵ *Ofner Zeitung*, 1798, 437—8. l.

¹⁶ Erről részletesebben KÓSA JÁNOS: A magyar nacionalizmus kialakulása, Bpest, 1937, 5—6. l.

lezni, hogy a SCHICKMAYER körüli társaság valamelyik ismeretlen tagja volt a forradalmi gondolkodású, viszont maga SCHICKMAYER mindig a hivatalosokhoz húzott. Felfogását lassan, fokozatosan érvényesítette és amikor a lap egyedüli tulajdonosa lett — ez legkésőbb a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* megindulásakor következett be — politikája egyeduralkodó lett a lapnál és a tiszta patrióta felfogást többé semmi sem zavarta.

Hírszolgálat dolgában az *Ofner Zeitung* mitsem fejlődött az *Ungarische Nachrichten*-nel szemben. Az a széles látókör, ami a *Neuer Kuriert* jellemezte, tőle mindig idegen maradt; amíg az pl. az amerikai Egyesült Államok alakulásával is bőven foglalkozott, ez sosem tekintett oly messzire. Néhány újabb németnyelvű lapot használt fel forrásul, így a *Frankfurter Journalt*, a *Passauer Wochenblatt*-ot vagy, s ez jellemző patriotizmusára, a *Salzburger Zeitung*-ból vett át egy, Károly főherceget, a hadvezért dicsőítő verset.¹⁷

Jóllehet hírszolgálat a kor viszonyait tekintve sem volt tökéletes, az ügyes kiadó mégis megtalálta az utat az akkori Magyarország németnyelvű olvasóközönségéhez. Lapjának elterjedtségével maga is meg volt elégedve és örömmel közölte, hogy 1798 második félévétől kezdve a „kedvelt“ neuwidi újságot is mellékelni fogja lapjához.¹⁸ Nem új melléklet megindításáról volt szó, ilyenekkel amúgysem kedveskedett a takarékos szerkesztő, hanem a lap belsejében, a híres neuwidi újságból átvett időszerű életrajzokat közölt. Így az 1799-es csonka évfolyamban MOZART, SIEYÈS abbé, XVI. LAJOS, MÁRIA ANTOINETTE, KATALIN orosz cárnő életírását találhatjuk. Ezt a szokását is követte a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*.

Igen lényeges újítás következett be a lap tipografiájában. Amíg eddig, a kor általános szokása szerint, mindent összefolyva szedetett és a sűrűn nyomott sorok között legföljebb a 2—3 rovatcím hozott némi változatosságot: most híryanagát címekekkel és

¹⁷ *Ofner Zeitung*, 1799, 386 l.

¹⁸ Előfizetési felhívás az 1798. évi XLIV. számhoz mellékelve, a Nemzeti Múzeum példányához köteve. Nem tudjuk, hogy ez a vállalkozás kapcsolatban állt-e azzal, hogy a *Neuer Kurier* 1798 végével beszüntette a neuwidi újság mellékelését. Egyébként érdemes felemlíteni, hogy a neuwidi újságnak Bécsben készült utánnomását már előbb is hirdette az *Ung. Staats- und Gelehrte Nachrichten* (1789, LIII. sz. melléklete).

alcímekkel látta el s nagyobb betűtípussal szedette a város- vagy országneveket, ahonnan az értesülések jöttek. Így az anyag áttekinthetőbb, könnyebben olvasható lett és ez a beosztás, hosszú ideig megmaradván, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* egyik jellegzetessége lett.

1799 végével SCHICKMAYER megvásárolta a *Neuer Kuriert* és a két lapot *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* név alatt egyesítette. Az új lap az *Ofner Zeitung*gal szemben csak a címben jelentett újat. Hosszú fennállása alatt vajmi keveset változott és amikor 1845-ben, a *Pesti Hírlap* évtizedében megszűnt, már egy mindenképen elavult, régies újságtípust képviselt.

KÓSA JÁNOS.

A JAKOBINUS LANDERER MIHÁLY PÖRE 1795-BEN.

LANDERER MIHÁLY budai nyomdász perének a csomója mindössze 15 lapot tesz a MARTINOVICS-per iratai között.* A 15 lapos csomóban bennfoglaltatnak a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvek, a periratok és az ítéletek, sőt a 15 lap közül hét meg a felzet, vagyis összesen nyolc lap üres is. Amiből az látszik, hogy ennek a szerencsétlen nyomdásznak az ügyében az összes tényezők — a kir. ügyész, az ügyvéd és a bíróság — mindössze hét lapnyi papirost használtak fel arra, hogy a vérpad lépcsőire juttassák.

Mi van ezen a hét lapon? Az első akta LANDERER MIHÁLY kihallgatásáról szól, ami 1794. december 22-én ment végbe a kir. táblai bizottság előtt.

LANDERER MIHÁLY elmondja, hogy 35 éves, római katolikus, nyomdász és hogy budai születésű. Aztán elbeszéli, hogy egyszer véletlenül VERSEGI páternél járt, aki átadott neki egy német és egy latin kátét. A német az emberről, a polgárról, a királyról, és az egyházi vezetőkről szólt, a latin pedig az ausztriai (uralkodó) ház részéről való sérelmeket sorolta fel. De ő mind a kettőt visszavitte VERSEGINEK, mihelyt meggyőződött ijesztő és kárhozatos tartalmukról. Később úgy értesült VERSEGITŐL, hogy mind a kettőt elégette.

A bíróság kérdésére elmondta, hogy VERSEGI felhívta a káték tartalmának barátaival való közlésére is.

De ő ennek a kérésnek nem tett eleget. Beszélt VERSEGI arról is, hogy a káték terjesztésére titkos társaság alakult s közölte a társaság szabályait. Ő le is írta a szabályokat, de öt-hat nap

* Országos Levéltár. A MARTINOVICS-per iratai 4. köt. No. 14. ad A. Acta Michaelis Landerer perduellis „Landereriana censuranda et asservanda“ felirattal.

után ezeket is visszaadta VERSEGINEK. A szabályok mellett volt egy eskümlinta is, de ő esküt nem tett, csak arra való ígéretet, hogy nem beszél a dologról. Az átadott írásokból semmit ki nem nyomtatott. Kinyomtatásuk különben nem is állt volna a módjában, mert anyja és testvérei kiüldözték a nyomdából.

A bíróság kiterjesztette érdeklődését arra, nyomott-e tilos — azazhogy később eltiltott — könyveket?

LANDERER válaszában kijelentette, hogy ilyesmit soha nem cselekedett. Az 1790-es országgyűlés idején nyomott ugyan TRENCK FRIGYES bárótól különféle iratokat, de ezeket a vármegye engedélye alapján adta ki. (TRENCKnek esze volt, fedezte magát!) LACZKOVICS JÁNOS részére is ő nyomtatta az „*Oratio ad Proceres*“-t magyar nyelven, de csak azért, mert LACZKOVICS igazolta előtte, hogy munkáját II. LIPÓT császár tudtával (és jóváhagyásával) készítette. A nyomást LACZKOVICS DELIVUKKAL együtt sürgette, a számlát DELIVUK fizete ki, a példányokat LACZKOVICSNAK és DELIVUKNAK küldte el. SZENTMARIAYTÓL semmit sem nyomott, nem is ismeri, mert csak kétszer találkozott vele, egyszer a kávéházban, egyszer VERSEGINÉL.

Sem a *Társadalmi szerződést* — amit SZENTMARIAY egészen le se fordított! —, sem a „*De subsidiis*“, a „*De statu ecclesiastico*“ és a „*De limitibus regiae potestatis*“ című könyveket — amiket HAJNÓCZY JÓZSEF írt és adott ki — nem ő nyomatta ki, s azt sem tudja, hol jelentek meg.

Ez a vallomása a kir. ügyigazgató gyanúját nem oszlatta el, hanem vádat emelt LANDERER ellen. 1795. február 11-én nyújtotta be a feljelentését a kir. táblához. Kifejtette, hogy LANDERER megszegte Istennek, a királynak és a nemzetnek tartozó hűségét és tagja lett annak a kárhozatos titkos társaságnak, amely 1794-ben az ország forradalomba döntésére alakult s a király és a trón ellen szövetkezett. VERSEGI FERENC pátertől átvette a veszedelmes kátékát s ezzel részese lett az ország biztonsága és alkotmánya ellen támadó szövetkezésnek s ezen felül különböző tiltott könyvek kiadásában és terjesztésében is segédkezett.

Mivel pedig az ilyen szövetkezés nyilván királlysértés és lázadás, Szent István király decretumainak 2. könyve 51. fejezete s az 1715. 7., valamint az 1791. 56. t.-c.-kek alapján azt kéri

a kir. táblától, hogy sujtsa fejvesztéssel és koboztassa el javait is, megindítván ellene a szükséges eljárást.

A királyi tábla az ügyigazgató előterjesztésének megfelelően február 23-ára idéztette meg (börtönéből) LANDERERT, még pedig úgy, hogy az iratok közt levő idézést ARADI ISTVÁN táblai esküdt-jegyző csak aznap kézbesítette.

A február 23-án tartott perfelvételi tárgyaláson NÉMETH JÁNOS királyi ügyigazgató terjesztette elő vádjait s egyetlen bizonyítékul a bíróság elé tette a LANDERER kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvet is.

Vádjait 1795. március 17-én periratváltás közben is csak annyival támogatta, hogy LANDERER vallomásában elismerte, hogy a titkos társaságba felvétette magát, a kátékat leírta, a társaság céljait ismerte, LACZKOVICS JÁNOS írásait kinyomatta. Kéri tehát, hogy a vádban foglalt kérelemnek megfelelő ítélet hozassék.

LANDERER MIHÁLY NAGY SÁNDOR ügyvédet vallotta védőjével, aki a védelmére kidolgozott iratában mindenekelőtt arra hivatkozott, hogy LANDERER cselekedeteiben a felségsértés vagy a lázadás semmiféle eleme fel nem található.

LANDERER bevallotta ugyan, hogy VERSEGITŐL átvette és hogy le is írta a kátékat, de bevallotta azt is, hogy mihelyt a káték veszélyességét felismerte, visszaadta azokat VERSEGINEK az ő másolataival együtt.

Vallotta azt is, hogy a társaság céljairól és szabályairól tudomással bír.

Kérdés azonban, hogy egyáltalában felségsértésnek és lázadásnak tekinthető-e, ha mindezt megcselekedte is?!

Az ő nézete szerint egyiknek sem tekinthető, mert

1. egyik kátében sem foglaltatik semmiféle forradalmi terv s mert a társaságok igazgatóinak a vallomásai is azt bizonyítják, hogy a forradalmi tervet csak szeptember 1-én akarták közölni a megbízható tagokkal (ámde ekkora már valamennyien börtönben ültek).

Egyébként is a káté csak 5—6 napon át volt LANDERERNél. Mivel pedig a vádlottat a kir. ügyigazgató is idiótának bélye-

gezte a JUHÁSZ páter ellen folyó perben, ebből az következik, hogy ennyi idő alatt sem meg nem értette, sem meg nem tanulhatta sem a kátékat, sem a szabályokat. Hozzá LANDERER egyéni tulajdonságai miatt tagja sem lehetett a társaságnak, sem a kátékat meg nem érthette, be se volt avatható a társaság további terveibe.

2. Ám LANDERER idióta létére is elszörnyedve adta vissza a kapott írásokat VERSEGINEK, tehát ha bűnt követett el, azt már ezzel is jóvátette.

3. A bűnhöz, a forradalomhoz való csatlakozáshoz egyéni hajlandóság, illetve szándékosság is szükséges, ennek azonban a vád árnyékát sem szolgáltatta.

4. LANDERER a kátét ugyan megismerte, de a társaság céljaira nem oktatták ki s a társaság elveinek a terjesztésére nem tett sem fogadalmat, sem senkit a káték ismeretébe be nem avatott.

5. Aki a bűnt nem ismeri, bűnös nem lehet. De a bűnösség tudatához az is szükséges, hogy az illető a törvényt ismerje. A hülyének mondott vádlotról egyik sem tételezhető fel, tehát ezekkel a bűnökkel nem is vádolható.

6. A bűn elemeihez tartozik a szándék és az elhatározás is, ámde a vádlott *elszörnyedéssel* adta vissza a kátékat s nem is lépett be VERSEGI társaságába, hogy mondható hát részesnek olyan bűnben, amit egyáltalán nem akart elkövetni?

7—8. A vádlott tökéletlenségének és értetlenségének a kátéről szóló vallomásában is bizonyosságát szolgáltatta, mert az emberről és polgárról szóló német kátében egy szó sincs az osztrák ház által okozott sérelmekről, hanem mindez a franciából latinra fordítottban található. Ha a vádlott oktalanságból le is írta a kátékat, sem nem értette őket, sem nem csatlakozott hozzájuk, tehát nem lehet a felségsértés bűnében részes. De ha a két kátét megértette volna is — folytatja tovább az ügyvéd —, többet ő sem értett volna belőlük, mint azt, hogy az alkotmány reformokra szorul, amit a kátékon kívül ezer meg ezer büntetlenül kézen forgó könyv is követel. Ha tehát valaki egyik vagy másik kátét le is másolja — forradalomra törő szándék nélkül — az ezzel se felségsértést nem követ el, se büntetést nem érdemel.

A vádlott egyébként valódi, forradalomellenes gondolkozásáról készséggel szolgált nyilvános helyekről származó bizonyí-

tékokat. Nem eshetett felségsértés bűnébe végül azzal sem, hogy vármegyei cenzúra után, vagy II. LIPÓT császár engedelmével adott ki könyveket.

Ezért a szerencsétlen, hülye vádlott a király kegyelmét s a börtönből való szabadonbocsátását kéri.

A választ aztán az ügyvéd utólag megtoldotta még azzal a megjegyzéssel is, hogy VERSEGI részéről a három csókból és ölelésből álló felvételt a vádlott nem vehette felvételtek, hanem egyszerűen a jelek demonstrálásának, vagy barátok közt szokásos bizalmaskodásnak.

A kir. ügyigazgató az ügyvéd megjegyzéseire csak azt tartotta leszegezendőnek, hogy a káték közül a demokratikus francia, német és magyar nyelven is meg volt, a reformátorok társaságáé ellenben csak latin nyelven forgott közkézen, s hogy a kátékból az összeesküvés szándéka olyan nyilvánvaló, mint ahogy a felkelő nap után nappal, napnyugta után pedig éjjel következik.

Az ügyvéd 1795. április 27-én kelt viszonzválasza arra hivatkozik, hogy a kátékban seholy nincs utalás a reformok forradalommal való megvalósítására.

Egyébként a vádlott csak akkor lett volna felvehető a társaságba, ha a kátét megtanulja, amire képtelen, tehát nem vehették fel s erre nincs is semmi bizonyíték. A leírás gonosz szándék és helyeslés nélkül történt. Ehhez járul az is, hogy az összeesküvés terve MARTINOVICS és LACZKOVICS vallomásai szerint nem volt teljes. A káték csak előkészítésre szolgáltak, tehát az összeesküvés bizonyítására sem elégségesek.

Végül VERSEGI papként állott vele szemben s fel se tehet róla, hogy rossz szándékokat melengessen keblében.

Mindezek alapján felmentést kér.

Az iratváltásra a kir. ügyigazgató azzal tett pontot, hogy a tények mást mondanak, s hogy eldisputálni a vádlott rossz szándékait szavakkal sehogy sem lehet.

A kir. tábla 1795. május 2-án mondott LANDERER MIHÁLY felett ítéletet és tízévi börtönre ítélte LANDERERT. Még pedig csak a saját vallomása alapján — azért, mert elismerte, hogy a kátét és a felvételi szabályokat is leírta. A jelek ugyan azt mutatják — állapítja meg még az ítélet is —, hogy az összeesküvés tervét teljesen át nem látta, ez tehát enyhítő körülményül szolgál. Azért nem is ítéli halálra és jószágai elkobzására. De hogy megbűnhőd-

jék azért, mert nyomdász létére ilyen veszedelmes társaságba került, szükségesnek tartja tízévi börtön kiszabását.

Az ítélet ellen a kir. ügyész és LANDERER is tisztelettel fellebezett.

A hétszemélyes tábla már két nap mulva, május 4-én felülvizsgálta az ügyet s LANDERER büntetését halálra és vagyonelkobzásra súlyosbította. A súlyosbítás indokolása az volt, hogy LANDERER VERSEGI közléseit megértette, a kátékat és a szabályokat leírta s csak MARTINOVICS elfogása után vitte vissza VERSEGI-nek, amiből nyilvánvaló, hogy a társaság szándékaival is azonosította magát.

LANDERER kegyelmet kért.

Kegyelmi kérvényét a király úgy intézte el, hogy a halálbüntetés helyett bizonytalan ideig tartó s későbbi kegyelmétől függő börtönre büntette. 1801. június 9-én JÓZSEF nádor felakarta számolni a még függőben levő jakobinus-ügyeket s az elítéltek egy részét hatsztendei rabság után kegyelemre ajánlotta. LANDERER azonban még ekkor se szabadult, mert a nádor nem tartotta érdemesnek a király kegyelmére. Előterjesztése szerint ha igaz is, hogy gyüge, de ha arra volt esze, hogy tilos könyveket nyomtasson, s mert a kátéktól is csak akkor menekült, mikor MARTINOVICS elfogásáról hallott, tovább maradhat a börtönében!

Így aztán LANDERER MIHÁLYnak még három évig kellett Kufsteinban szenvednie, míg végre kilenc esztendő letöltése után szabadon engedték, hogy ne kelljen a börtönben meghalnia.

SZIMONIDESZ LAJOS.

KÖNYVTERMELESÜNK A XVIII. SZÁZADBAN.

Sok szó esett már a XVIII. századi magyarországi könyvekről és éppen ezek a kutatások mutatták meg, hogy voltaképen milyen keveset tudunk még erről a gazdag könyvanyagról, amelyet a korábbi kutatások talán éppen tartalmuknak nyelvi és stiláris nehézségei miatt hanyagoltak el. Az eddigi vizsgálatok is inkább nyomdászattörténeti, mint könyvtörténeti téren hoztak értékes eredményeket. Maguknak a XVIII. századi könyveknek, nemcsak mint ipari termékeknek, hanem mint szellemi alkotásoknak vizsgálata még alig indult meg. Pedig a könyvtörténet nem hagyhatja számításán kívül azt a tényt, hogy a könyv mégis csak elsősorban szellemi alkotás, benne egyének és korok szelleme, gondolatvilága tükröződik, így tehát a könyvtörténet sem lehet meg a szellemi kapcsolatok, az általános szellemi háttér felderítése nélkül.

Tehát nemcsak általános történeti, hanem könyvtörténeti szempontból is érdemes megvizsgálni ennek a kornak egész könyvtermelését, mégpedig nemcsak hozzávetőleges megállapítások alapján, hanem a statisztika, mondhatnók a matematika legexaktabb módszereivel. S ugyanekkor ez a műszer-szerű vizsgálat a kor szellemtörténetéhez is megbízható adalékokkal szolgálhat.

A vizsgált korszakot is egészen mereven, mechanikusan választottuk ki 1701 és 1800, az évszázad kezdő és végső éve között. Ez a választás talán önkényes, azonban egyelőre könyvtörténeti szempontból még nincsenek olyan általánosan elfogadott időpontok, amelyek megnyugtató módon, magából a könyvből s nem egyéb szempontokból kiindulva határolnák el az egyes korszakokat. Másrészt pedig ez a merev elhatárolás a kerek évszámokkal esetleges további kutatásokhoz is olyan kiindulópontot ad, amelyhez a megelőző és következő fejlődés képe zökkenő nélkül hozzáilleszthető.

Ezen a helyen nem is tűztünk ki magunk elé más feladatot, mint hogy SZABÓ KÁROLY és PETRIK bibliográfiái alapján száz esztendő Magyarországon megjelent (megjelenési hellyel és évvel ellátott)¹ nyomtatványait megjelenési évük szerint számbavesszük. Igaz ugyan, hogy egyik bibliográfia sem teljes, sok nyomtatvány elveszett, sok pedig a bibliográfiák hiányossága miatt maradt ki, de jelenleg nem is az a fontos ránk nézve, hogy az egyes évek könyvtermelésének abszolút számát állapítsuk meg, hanem a változást, a fejlődést vagy visszaesést és annak okait kutassuk. A nagy számok törvénye pedig feljogosít arra, hogy az arányokat nagyjából megbízhatóaknak tekintsük. Nem valószínű ugyanis az, hogy egy-egy évből különösen sok nyomtatvány pusztult volna el, vagy hogy a bibliográfiák hiányossága éppen egy-egy évet vagy időszakot érintene jobban.

A vizsgálat céljára felhasznált 9673 nyomtatvány a megjelenés éve szerint a következőképpen oszlik meg:

1701	77	1718	32	1735	63
1702	74	1719	29	1736	68
1703	79	1720	37	1737	60
1704	44	1721	52	1738	56
1705	31	1722	44	1739	67
1706	53	1723	39	1740	42
1707	59	1724	47	1741	63
1708	60	1725	42	1742	77
1709	58	1726	33	1743	63
1710	35	1727	57	1744	82
1711	26	1728	54	1745	72
1712	21	1729	52	1746	93
1713	26	1730	56	1747	80
1714	26	1731	64	1748	63
1715	23	1732	63	1749	71
1716	27	1733	62	1750	60
1717	25	1734	65	1751	76

¹ Csak a megjelenési hellyel ellátott nyomtatványokat vettük fel, mert a megjelenési hely nélkülieknél nem tudhatjuk, hogy Magyarországon jelentek-e meg, már pedig ezen a helyen csak a magyarországi könyvtermelést vizsgáltuk. Ugyanígy a SZABÓ KÁROLY közölte könyvekből (az Országos Széchényi Könyvtár kiegészített példányát használtuk fel) is elhagytuk azokat a magyarországi nyomtatványokat, amelyek a megjelenés helyét nem tüntetik fel, hogy a szempont különbözősége ne növelje a két bibliográfia aránytalanságát.

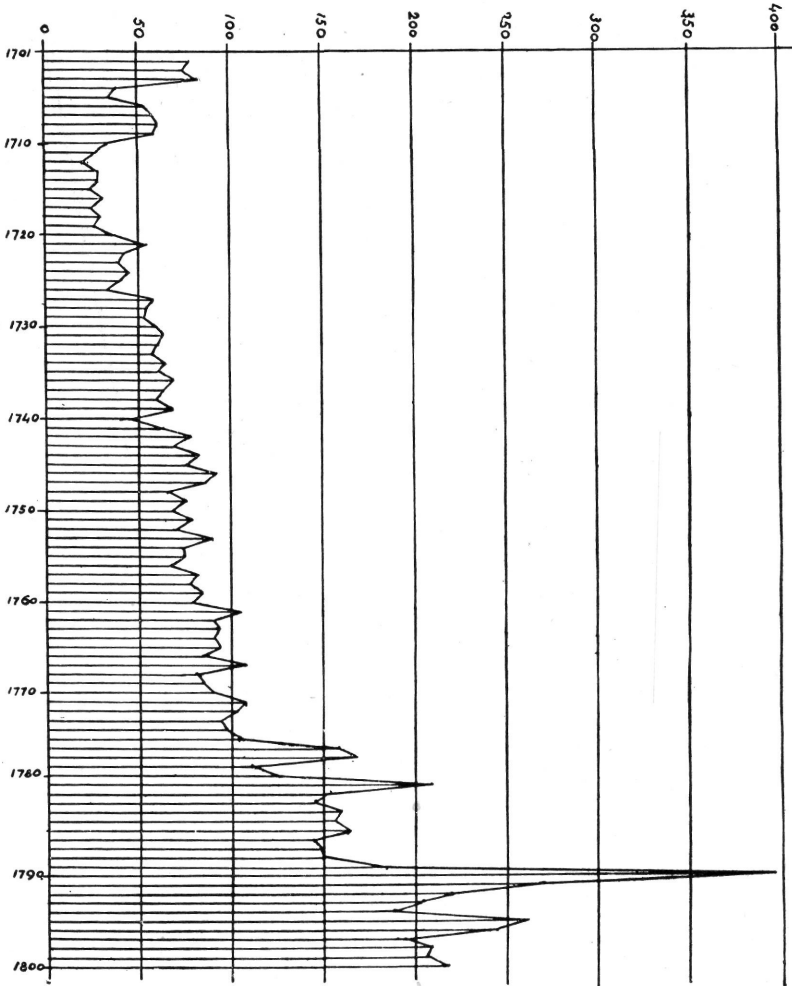
1752	65	1768	83	1785	163
1753	85	1769	85	1786	141
1754	58	1770	89	1787	149
1755	70	1771	114	1788	150
1756	74	1772	102	1789	187
1757	69	1773	98	1790	391
1758	79	1774	99	1791	273
1759	78	1775	109	1792	226
1760	79	1776	161	1793	201
1761	104	1777	167	1794	181
1762	81	1778	117	1795	258
1763	91	1779	154	1796	234
1764	90	1780	217	1797	191
1765	92	1781	151	1798	221
1766	79	1782	143	1799	215
1767	110	1783	159	1800	224
		1784	155		

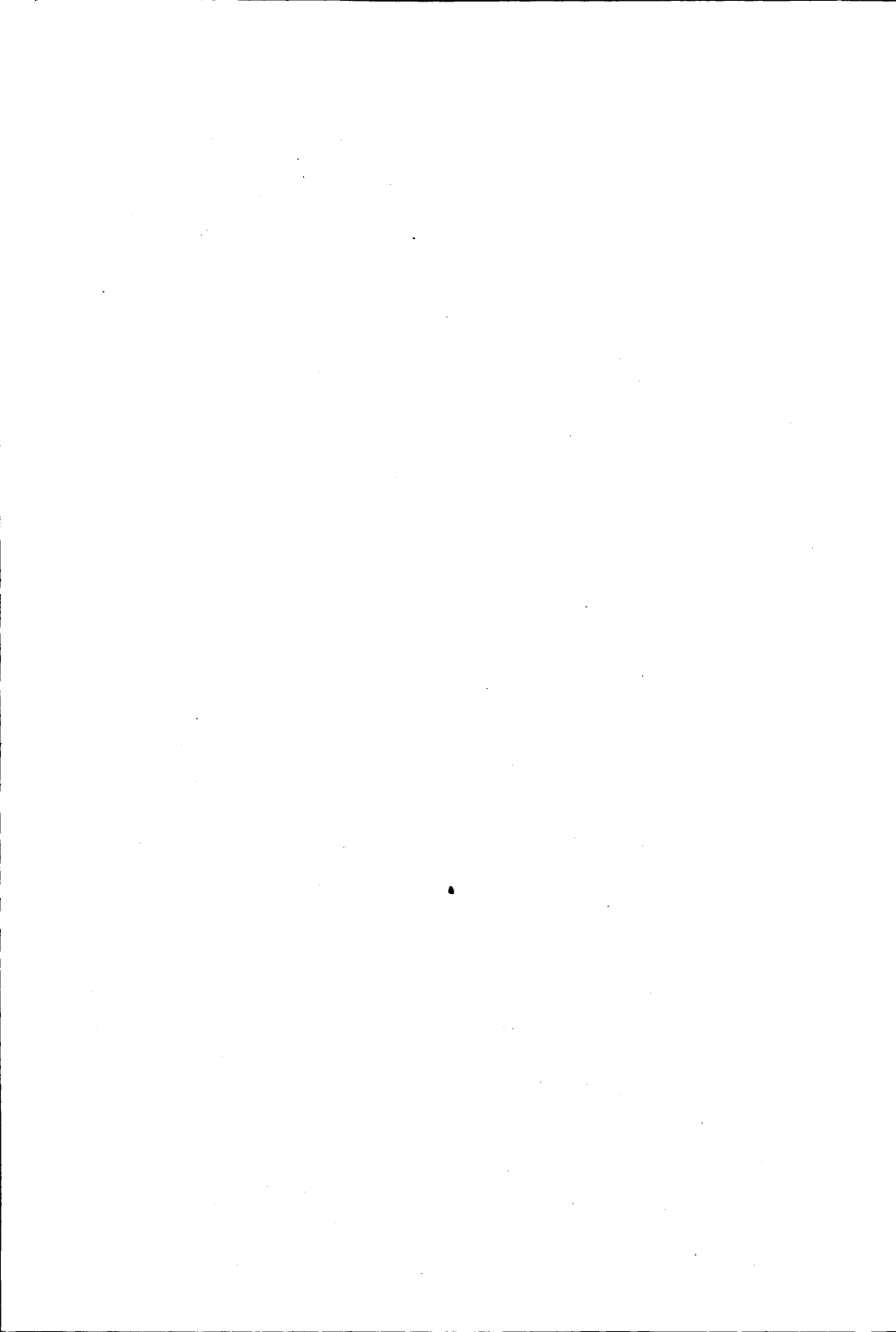
Tehát 1701—1703-ban elég sok nyomtatvány jelent meg, s számuk majdnem egyenlő az egyes években. Ettől kezdve meglehetősen ingadozik és főleg nagyon csökken a könyvmennyiség, annyira, hogy 1711-ben már csak egy harmadát teszi ki az egy évtizeddel korábbinak. 1712-ben még ennél is kisebb számot találunk. Ettől kezdve megint lassan, egyenletesen növekszik a számuk, de még évtizedeken keresztül alatta marad a század kezdetén tapasztalt számnak. Itt természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy PETRIK bibliografiája jóval hiányosabb lehet SZABÓ KÁROLYÉNÁL, mivel sokkal kevesebb könyvtár anyagát tartalmazza, mint ez. De még ha 20—25%-os különbséget is tételezünk fel, már pedig ennél nagyobb különbség nem nagyon valószínű, akkor is csak 1730 körül éri el a könyvtermelés az 1701-i mértéket.

A könyvtermelés állandó, fokozatos emelkedését a század folyamán csak kisebb zökkenők szakítják meg. Így jelentősebb visszaeséseket látunk a következő években: 1726, 1737—38, 1740, 1748, 1754, 1766, 1778, 1786, 1793—94, 1797. (1762, 1768, 1781 és 1791—92 nem tekinthető ilyennek, mert csak a megelőző év nagy felszökése miatt tűnik visszaesésnek). Ezzel ellentétben feltűnő emelkedések a következők: 1721, 1727, 1742, 1746, 1753, 1761, 1767, 1771, 1776—77, 1780, 1790—91 és 1795.

MELLÉKLET

Csapodi: „Könyvtermelésünk a XVIII. században“ című cikkéhez.

Az 1701—1711 közti hanyatlás oka világos: a Rákóczi-féle felkelés. Az állandóan váltakozó hadiszerencse, a folytonosan ingadozó hadszíntér lehetetlenné tette a nyugodt szellemi munkát és zavarta a nyomdák működését is, innen a számok különös hullámzása (jellemző az 1704—5-i első mélypont is), főleg pedig a felkelés végének teljes kimerültségét és a pestisjárvány pusztítását jól szemlélteti az 1711—12-i rendkívül alacsony szám.

Nem ilyen egyszerű a kép további alakulásának magyarázata. Első pillanatra arra lehetne gondolni, hogy a könyvcenzúra és a nyomdaellenőrzés alakulása, ezeknek szigorítása vagy könnyítése az ok, amelyben magyarázatot kell keresnünk. Hogyha azonban a számok hullámhegyeit és völgyeit összevetjük azokkal az időpontokkal, amelyekben a könyvnyomtatást vagy könyvcenzurát szabályozó rendeletek megjelentek,² szorosabb összefüggést nem találunk. Nagyon jellemző e tekintetben, hogy mikor 15 évi szünetelés után III. KÁROLY 1720-ban ismét elrendeli a könyvek előzetes cenzuráját, ez nemcsak hogy nem mutatkozik meg a könyvtermelés csökkenésében, hanem ellenkezőleg ekkor és a következő évben éppen erős emelkedést tapasztalunk. Ugyanígy nem tapasztalni nyomát annak, hogy II. JÓZSEFnek könnyítő rendelkezése (1782) vagy, a FERENC-féle reakció, a cenzúra megszigorítása (1793) bármiképpen befolyásolta volna a nyomtatványok mennyiségét. Csak két időpont látszik összevágni: az 1726-i mélypont összeesik azzal az időponttal, amikor elrendelik, hogy privilégium nélkül nyomda nem működhetik és az 1754-i föltűnő hanyatlás, ami ugyanabban az évben következik be, amelyben elrendelik, hogy minden Magyarországon nyomtatandó könyv kéziratát Bécsbe kell küldeni előzetes felülvizsgálásra. Mindkét esetben azonban a mélypontot követő évben igen erős emelkedés tapasztalható. Ezek az átmeneti csökkenések tehát, ha egyáltalán kapcsolatba hozhatók a rendeletekkel, legfeljebb azt bizonyítják,

² A cenzúráról ld.: SCHERMANN EGYED: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Budapest, 1928. (A Szent István Akadémia hittudomány-bölcséleti osztályának felolvasásai. II. k. 2. sz.) — SASHEGYI OSZKÁR: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1780—1830. Budapest, 1938. (Minerva-könyvtár 130. sz.) — Természetesen csak a könyvcenzúra és nem a könyvrevízió változásait lehet itt tekintetbe venni, mert a revízió, a külföldről behozott könyvek felülvizsgálata nem befolyásolta a hazai könyvtermelést.

hogy a korlátozó intézkedések adminisztratív feltorlódást, vagy az új rendszerhez való alkalmazkodás pillanatnyi zökkenőit okozták csak, komolyabb és tartósabb hatásuk nem volt.

Annak a bizonyossága ez, hogy a könyvtermelés mennyiségét tulajdonképpen semmi más nem befolyásolta, mint az általános szellemi és anyagi fejlődés: a békésebb idők beálltával meginduló nyugodtabb élet, az anyagi megerősödés, a lakosság számának emelkedése, főleg pedig a művelődés állandó bontakozása, az iskola-terjedése, a művelt, író-olvasó réteg szélesedése. A szellemi kultúrának ezt a fejlődését semmi nem tudta feltartóztatni, legkevésbé a cenzúra, aminek célja nem is az volt, hogy a könyvtermelést vagy a könyvolvasást csökkentse, hanem az, hogy irányítsa. A cenzura meg akarta akadályozni s meg is akadályozhatta bizonyos irányú munkák megjelenését, gondoskodhatott arról, hogy a könyvekben nem kívánatos eszmék vagy kifejezések ne fordulhassanak elő, de nem tudta és nem is akarta megakadályozni a műveltség fejlődését, terjedését és az egyre fokozódó olvasói igény kielégítését.

Az egyes évek esetlegességek szerint lényegtelenül ingadozó számadatai helyett sokkal világosabb képet kapunk erről a folyamatról, ha ötévenként vizsgáljuk meg a könyvtermelés mennyiségét. Így a következő számokat kapjuk:

1701—1705	305	1751—1755	354
1706—1710	265	1756—1760	379
1711—1715	122	1761—1765	458
1716—1720	150	1766—1770	446
1721—1725	224	1771—1775	522
1726—1730	252	1776—1780	816
1731—1735	317	1781—1785	771
1736—1740	293	1786—1790	1018
1741—1745	357	1791—1795	1139
1746—1750	373	1796—1800	1086

Világosan látható így az első, több mint egy évtizedes időszak hanyatlása, azután a mélypontról való igen lassú fölemelkedés, az 1730 táján (helyesebben a részleteredmények szerint 1727 körül) kezdődő erős emelkedés, azután 1740 és 1760 közt meglepően megakad a fejlődés. Ezután (pontosabban 1758-tól kezdve) megint feljebb ugrik a görbe, de az egész évtized átlaga meglehetősen egyenletes. Ez a három évtized a barokk kor kitel-

jesedése nálunk, egy szellemiség teljes kifejlődése, megállapodása, az a fordulópont, amikor elveszti átütő erejét, további fejlődésre való indítások már nincsenek benne, hanem a felszín alatt már itt vannak azok az erők, a felvilágosodás és racionalizmus erői, amelyek rohamosan a felszínre törve félretolják a régit és izgatott sietséggel a maguk képére formálják a kor gondolatvilágát. Az új szellemi áramlat érvényesülését kereshetjük a könyvtermelésnek MÁRIA TERÉZIA uralkodásának utolsó éveiben meginduló rohamos emelkedésében. Különösen fontos ebben a tekintetben a Ratio educationis következtében kiadott sok tankönyv és talán itt említhetjük meg a BESSENYEIVEL kezdődő magyar irodalmi fejlődést is. Mindkettő új korszaknak kezdete, jellegzetesen a felvilágosodáshoz kapcsolódó események.

Az 1780. év szokatlanul nagy ugrása természetesen MÁRIA TERÉZIA halálára vezethető vissza, a halálesettel kapcsolatos számtalan megemlékezés, gyászbeszéd duzzasztja fel a számot. A következő évre már helyreáll az egyensúly, 1781-ben majdnem pontosan ugyanazt a számot találjuk mint 1779-ben. Nagyon meglepő azonban a következő évtized alakulása. Az a nagy emelkedés, amit MÁRIA TERÉZIA uralkodásának utolsó éveiben találtunk, II. JÓZSEF uralkodása alatt megakad. Ha az 1780-as év természetellenes többletét le is számítjuk, akkor is az 1775—1780 és az 1781—1785 közti évek számadatai majdnem egyenlők. Sőt ha az 1790-ik év mintegy kétszáznyi abnormis többletét leszámítjuk, mint ami már II. JÓZSEF halála utáni események következménye, akkor uralkodása második felének könyvtermelése is körülbelül megegyezik az előző két ötéves szakasz számadatával. Annak a jele ez, hogy II. JÓZSEF uralkodása szellemi téren nem hozott olyan átütő erejű föllendülést, mint talán gondolnók. Inkább egyenes folytatása MÁRIA TERÉZIA uralkodása utolsó szakaszának. Ugyanannak a szellemiségnek egyenletes érvényesülése. Nem is csoda, hiszen JÓZSEF nem volt különösebb barátja a magas-kultúrának, gyakorlati alkotások megvalósítására törő egyénisége sok jó szándékú, de sikertelen kísérlete ellenére tagadhatatlanul egyoldalú és nagyobb mélységek nélküli volt, bizonyos laposság, szellemi stagnálás korát is jellemzi.

1790-ben a grafikon hihetetlenül felszökik. A magyar társadalom lázgörbéje ez, annak a hirtelen kirobbanó feszültségnek, lázas nyugtalanságnak, szinte forradalmi jelenségeknek képe,

amelyek II. JÓZSEF halála és az 1790—91-i országgyűlés körül játszódtak le. 1791-ben már némileg csillapulnak a rezgések, majd a következő három évben fokozatosan lecsökkennek normálisabb mértékre.

Feltűnő azonban, hogy a század utolsó évtizedének könyvtermelése milyen sokkal felülmúlja a korábbi időszakokat. II. LIPÓT és FERENC uralkodása, a MARTINOVICS-féle összeesküvés leleplezését követő reakció egyáltalán nem befolyásolja a megjelenő könyvek mennyiségét, sőt mennyiségük messze túlhaladja azt a számot, amelyet II. JÓZSEF korában találtunk. Annak a bizonyítéka ez, hogy a szellemi fejlődést megkötni nem lehet, főleg pedig, hogy a magyar irodalom (most már elsősorban a magyar nyelvű szépirodalom) kibontakozása megindult és feltartóztathatatlanul halad előre.

Következtetéseinket most csak a könyvtermelés számának változásaiból vontuk le, talán lesz alkalmunk máskor ugyanezt a könyvanyagot részletesebben is megvizsgálni, figyelembe véve nemcsak a mennyiséget, hanem a nyomtatványok tárgyának, nyelvének stb. változásait is. Így is azonban a könyvtermelés változásaiban egy század szellemiségének tükörképét láthatjuk meg.

CSAPODI CSABA.

A TÉRKÉPKATALÓGIZÁLÁS KÉRDÉSE.

Az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai kiadványainak sorozatában most jelent meg az 1936—1940. évek térképeinek könyvésze. A térképkönyvészet — melyet NAGY JULIA állított össze kiváló hozzáértéssel és nagy szorgalommal — más helyen bővebben fogjuk ismertetni. A magyar kartográfia történetének munkásai nagy örömmel fogadták a könyv megjelenését, mert FITZ JÓZSEFnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára főigazgatójának érdeklődése — hogy a kiadványok sorozatába a térképkönyvészetet is felvette — ráterelte a figyelmet könyvtárainkban, levéltárainkban és másféle gyűjteményeinkben levő térképanyag szakszerű összeírásának szükségességére. FITZ JÓZSEF továbbmenő nagy hálára kötelezett bennünket, amikor értekezletre hívta össze a magyar kartográfia történetének néhány művelőjét, hogy a térképkönyvészet megjelenése alkalmából szakvéleményüket meghallgassa és további programjának — a korábbi években megjelent térképek könyvészetének folytatása — menetét ismertesse. A munkaterv szerint folytatólagosan feldolgozásra kerül az 1921—35. évek térképészete, ezt a az első világháború mozgalmas éveit magában foglaló, 1911—20. években megjelent kartográfiai munkák összeírása követi.

A megbeszélések folyamán felvetődött a térképek katalógizálásának eddigi módja és a katalóguscédulák elrendezésének kérdése. Az értekezlet kívánatosnak tartotta, hogy minden hazai számításba jöhető gyűjtemény, könyvtár, levéltár, magángyűjtemény stb. — amennyiben térképállománya van — az 1911-ig megjelent térképeket *egységes elv* szerint katalógizálja, mert csak ennek az előmunkálatnak elvégzése után lehet szó Magyarország térkép-bibliográfiájának összeállításáról.

Könyvekben, folyóiratokban, újságokban stb. mellékletként vagy szöveg között megjelent térképeket is helyes felvennünk a katalógusba. Ha azonban a térképek csak a szöveg magyarázatára, érthetőbbé tételére szolgálnak, ha megjelent és hozzáférhető helyen levő térképek reprodukciói, akkor elhagyhatók. Ha az ábrázolás tárgya nem a Föld felületére van elhelyezve, akkor is mellőzendő a felvétele, mert ez már grafikon. Általában a katalógizálást végző tisztviselő helyes szakérzékének kell itt a határt megszabni.

A térképkatalógus beosztásának és elrendezésének jól megfelel az IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ által ajánlott és NAGY JULIA által is használt négy főcsoport, valamint tartalom szerint további alcsoportokba való beosztás. De lehet a térképeket céljuk szerint is főcsoportokba beosztani, ahogy azt ECKERT javasolja. A tartalom vagy cél szerint rendezett alcsoportokba, hely szerint kell beosztani az anyagot. Az egy helyre vonatkozó térképeket megjelenésük éve szerint csoportosítjuk. Ezt a célszerű és a legtöbb külföldi gyűjteményben is követett osztályozást kissé részletesebben ismertetjük, miután NAGY JULIA — bár műve bevezetésében maga is utal erre, de nem így hajtotta végre, mert kiemelte a címleírásokban a szerző nevét s ezáltal a címleírások abc-jében szerző, helynév — ha első szó — és a cím szava felváltva szerepel. Kivételében ugyanis az Országos Széchényi Könyvtár címleírásának szabályait követte és a térkép leírásában a szerző nevét előre vetítette ott is, ahol a név nem első szó.

A térkép katalógusa a könyv katalógusától eltérő felvételt és kezelést kíván. A térkép abból a szükségletből keletkezett, hogy a Föld felszínén tájékozódni tudjunk. Tehát a térkép a térbeli egymasmellettséget fejezi ki, a hol? honnan? és hová? kérdésekre felel, és különböző jelenségek *térbeli* elterjedésének szemléltető ábrázolására alkalmas. Több szellemi, művészi és technikai tényező együttműködésének eredménye; — így van szellemi tervezője, kivitelező rajzolója, réz-, fametszője, kiadója, nyomdája stb. A könyvkatalógus azt öleli fel, ami a könyv címlapján van, s ezzel a katalógus már kész is, beosztható és használható. A térképnek azonban — amint azt a térképkatalógust készítőik nagyon jól tudják — néha címe sincs, igen gyakran pedig a szerzője sem állapítható meg. Valamely helyet azonban mindig ábrázol! A térképet tehát, az ábrázolt helyet illetőleg, behatóan tanulmányozni kell katalógizálása előtt, hogy ezzel beosztását megkönnyítsük.

Hogyan készítsük el tehát a térképkatalógus céduláit? Akkor járunk el helyesen, ha a térképet *címe* szerint írjuk le, de a hely nevét mindig előre vetítjük. A hosszú és terjedős címet szakszerűen rövidíteni kell és a fontost, lényegest úgy hagyjuk meg, hogy a cím értelme megmaradjon. A kihagyott részek helyét pontokkal jelöljük.

MAGYARORSZÁG. Ungaria cum finitimis provinciis antiquitus nunc noviter et aucta edita, auctore G. M. Vischer. Anno 1687.

BUDAPEST. Budae Ac Peste, Iconographica Descriptio... 1686.
N. M. de la Vigne senior.

PEST-PILIS SOLT-KISKUN VM. Mappa specialissima... Comitatum Pest-Pilis et Solth... Balla. 1794.

A címfelirat eredeti betűtípusát, beosztását technikai okokból ne utánozzuk. A szerző neve nem emelendő ki, hanem a címben levő sorrend helyén marad, csak tipográfiai úton emeljük ki. A katalóguscédulák abc-be rendezése pedig — a szakcsoportokon belül a helynév szerint történjék. Kivételt teszünk az atlaszokkal, mert azok olyan értelmű munkák, mint a földrajzi könyvek és ezért a szerzőnév előre teendő.

Ha egy térkép címében több helynév fordul elő, minden helynevet beveszünk a katalógusba és az első főcímre utalunk.

Nézzük meg mármost, hogyan alkalmazták ezt az elvet a térképkatalógusok összeállításánál. Régen a katalógusok címfelvétele a térkép címének pontos, részletes és szolgai lemásolásából állott. A legtöbb multszázadbeli katalógus is ezt az elvet követte. A hosszadalmas cíMLEÍRÁS, ha más adatot nem veszünk fel, a tájékozódást a legkevésbé sem szolgálja. Az újabb térképkatalógusok, melyek tudományos célból vagy könyvkereskedők használatára készültek, szintén sok kívánnivalót hagynak maguk után, bár igyekeznek betartani a fentebb említett szempontokat. Így például HENRY STEVENS londoni könyvkereskedő cég katalógusában: *Son et Stiles, 39 Great Russel Street, London, W. C. 1.: A Catalogue of Atlases et Maps... New Series No. 24.*, az atlaszokat a szerzők neve szerint rendezi, a térképeket hely és azon belől a megjelenés éve szerint állítja rendbe. A címet megfelelően rövidíti. KARL W. HIERSEMANN lipcsei cég: *Topographien, etc...* Katalóg 608., 1930., *Kartographie*, Katalóg 593., 1929., az atlaszokat és topográfiai munkákat szerző szerint, egyes városok és országrészek lát képes és kartográfiai ábrázolását pedig hely szerint rendezi, a címet sorrendjében meghagyja. A bécsi GILHOEFER ÉS RANSCHBURG-cég katalógusaiban is ezt az elvet követi: *Deutsche Städteansichten*, Karten etc. Katalóg 198. *Old Maps, Alte Landkarten*, Katalóg 240. *Drei Jahrhunderte in Bildern, Flugblätter ... und Landkarten des 16. bis 18. Jahrhunderts*. Katalóg 258., az atlaszokat, topográfiai gyűjtőmunkákat a szerző neve szerint sorolja fel. A térképeket helynév szerint, az egy helynévre vonatkozó adatokat megjelenési évük alapján állítja sorrendbe. A helynevet — ha nincs elől a címben — előre kivetíti, a szerző nevét a helyén hagyja. Általában szakszerűen, gondosan készített katalógusok. JAKUES ROSENTHAL müncheni cég katalógusa *Alte Atlanten, Landkarten* etc. Katalóg 96., 1938., az atlaszokat szerzőjük neve szerint katalógizálja, a térképeket helyszerint és évük sorrendjében állítja össze. A szerző nevét a címben helyén hagyja. A budapesti RANSCHBURG GUSZTÁV könyvkereskedő, Budapest, 118. sz. *Antiquar* könyvárjegyzék, 24. *Cartographia Hungarica*-összeállítása kevésbé szakszerű, mert helyet, nevet és első címszót összekever az

abc szerinti összeállításban. A Magyar Kir. Hadilevéltár térképkiállításának katalógusa: — *A Magyar Kir. Hadilevéltár térképkiállítása*, 1937. Stádium Sajtóvállalat r.-t. Kiadja a Hadilevéltár Főigazgatósága — a kiállított térképeket írja le. A felsorolás természetesen a kiállítás beosztását követi, a címek helyesen vannak felvéve. EPERJESY KÁLMÁN katalógusát: *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke*, Szeged, 1929., a bécsi Hadilevéltár cédulakatalógusának alapján állította össze, megtartva a gyűjtemény térképtárának beosztását. A címlírásban a tényleges címhez alkalmazkodott és a szerző nevét ott hagyta, ahol a címben előfordult. Kár, hogy névjegyzéket nem állított össze. GLÁSER LAJOS összeírása: — *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású anyaga*. A Kir. Állami Térképészet, Budapest, 1933. — bevezetésében foglalkozik a térképfelvétel elvével. Ő is megállapítja, hogy felesleges a térkép összes feliratainak lemásolása, csupán a cím szempontjából fontos szöveg leírására korlátozza a felvételt. Az ábrázolt hely nevét nem vetíti ugyan előre, de a szövegben kurzívval kiemeli. Az elrendezésben a levéltárak kötetéhez alkalmazkodott és hely-, valamint névmutatót készített.

A modern gyűjteménykezelés a címfelvétel mellett más értékes és használható adatokat is értékel, ami a katalógizálás szakszerű és tudományos munka-jellegét megadja. Bár a katalógizálás alapelveivel minden szakember tisztában van, mégis a térképek külön elbírálására való tekintettel — az egyöntetűség biztosítása érdekében — legyen szabad néhány alapelvet leszögeznünk. Ezzel hasznos szolgálatot vélnünk tenni azoknak a munkatársainknak, akik könyvtárakban, levéltárakban vagy más gyűjtőhelyeken térkép-katalógust készítenek.

Térkép, terv, alaprajz. Maradjunk meg úgy a kis-, mint a nagyméretarányú térképeknél a „térkép“ elnevezésnél. Terv — Project, Plan — az ember fejében van, még meg nem született valami, ha papírra is vetem, még nem biztos, hogy megvalósul. Például nagyon sok várnak, városnak tervrajza van, amely kivitelre soha nem került. Készíthet valaki városrendezési tervet, ami megvalósításra vár. Közöböljük ki tehát a „terv“ kifejezést a kartográfíából. Alaprajz — Grundriss, Riss — pedig vonatkozzék a mérnökök épületterveire, ha azok kivitelre kerültek. A térkép ábrázolhatja a város épületeinek alaprajzát is, amennyiben méretaránya elbírja, de maradjon nagy méretarányú térképeknek.

Mellékletként szereplő térképek. A könyvekben, folyóiratokban, lapokban stb. szereplő térképek bentmaradhatnak eredeti helyükön, összehajtván, vagy külön füzetben, tokban. Ajánlatos azonban különlenyomatot beszerezni és azt mint térképet kezelni, mert ily módon

sok hasznos adatot szerzünk a kutatóknak. A katalóguscédulára jegyezzük fel a térkép előfordulási helyét.

A katalóguscédula adatai. A címléírás előtt legfontosabb teendő a „hely“ megállapítása, és első szóként való előrehozatala. Azután állapítsuk meg az „év“-et. Itt nagyon kell vigyázni, mert szó lehet vagy arról az évről, amelyre a térképtartalom vonatkozik, vagy a térkép tervezésének, rajzolásának évről, vagy a tényleges megjelenés idejéről. Ha a térkép nem tartalmaz évszámot, alapos vizsgálatnak kell alávetni adatait, papírját, nyomási módját stb. A megbecsült évet ne a gyakran szokásos „... század eleje“, „... század közepe“, „... század vége“ szavakkal adjuk meg, hanem „... körül“ fejezzük ki. Például 1600 körül, 1850 körül, stb. Így jobban be tudjuk osztani az időszerinti sorrendet.

Szerző neve. A térkép szerzője lehet szellemi tervező, rajzoló, metsző; máskor meg a kiadója, ajánlója, nyomdája neve van feltüntetve. Általában igen célszerű minden, a térképen előforduló nevet leírni és a névmutatóba bevenni.

Kézirat, sokszorosítás. A térkép kézirat-voltának vagy a sokszorosítása technikájának megemlítése is nagyon fontos. Beszélhetünk tehát kéziratos térképekről, továbbá fa-, rézmetszetről vagy lithográfiai stb. úton sokszorosított térképről, mindenik lehet színezett is. Másolatok fényképsokszorosítással is készülhetnek. Általában kerüljük a sokszorosítás módjának túlzásba vitt részletes osztályozását, mivel a sokszorosítás kiviteli módjának megállapítása nem szakember részére nagy nehézséggel jár. Legszerencsésebb eset, ha a térképen rajta van a sokszorosítás módja.

Méret. A térkép nagyságának adatait — szélesség $\times$ magasság — egyszerű méréssel állapíthatjuk meg. Először a szélességet mérjük, mert a szem is először balról-jobbra haladva tekinti át a térképlapot. A térkép „méret“-éről beszéljünk és fél cm pontosságig mérjük, mert a papírnak könnyen lehet pár milliméter nyúlása. A méretet a térkép keretén belüli területen mérjük, díszítést, külön címek, szövegek mezejét stb. elhagyjuk. A melléktérképeket megemlítjük és ha külön helyre vonatkoznak, utalócédulát készítünk.

Mérték. A térkép mértéke — méretarány, lépték — igen fontos adata a feldolgozásnak, miután a térképen mérést és számítást is végezhetünk. Ahol még mérföldekben van megadva, legcélszerűbb a mértéket tartalmazó vonalközt centiméterben lemérni és utána írni, hogy milyen és hány mérföldet jelent. Ennek az adatnak alapján ki lehet számítani a méterrendszer méretarányát.

Nem végzünk felesleges munkát, ha a térkép irodalmi adatait, értékelésére vonatkozó megjegyzéseinket stb. is feljegyezzük a katalóguscédulára. Ezzel sok utánjárástól kíméljük meg a kutatókat.

A térképek gyűjteményének kezelésére vonatkozólag mindenütt többé-kevésbé célszerű, kialakult gyakorlat van. Mint legalkalmasabb és az újabban felállított térképgyűjteményekben mindenütt alkalmazott rendszert említtem, hogy lapos, fiókos szekrényekben való fektetés a legcélszerűbb. Értékes térképet soha se függesszünk a falra, ahol fény, por érheti; csak ideiglenesen, kiállítás céljából tegyük rámba. Állandó kifüggesztésre több példányban meglevő és esetleg másolat-térképeket használjunk.

Reméljük, hogy sorainkkal alkalmat adunk a térképek katalógizálása kérdésének széles szakkörökben való megbeszélésére és további alapelveket még a hozzászólások után is megállapíthatunk. A kialakult módszer aztán alkalmas lesz arra, hogy annak alapján ország-szerte megtörténjék a térképeket tartalmazó gyűjtemények katalógizálása és az eredmények publikálása.

IRODALOM:

1. ECKERT MAX: Die Kartenwissenschaft. Berlin u. Leipzig, 1921. I. 1925. II.
2. WINTERS: Die historischen Karten der Hansestadt Hamburg. Allgemeine Vermessungs-Nachrichten. Berlin—Grünwald, 1940. Nr. 20. S. 317—324. Nr. 21. S. 333—343.
3. KEYSER, ERICH: Die Geschichtswissenschaft. München u. Berlin, 1931.
4. MILKAU, FRITZ: Handbuch der Bibliothekswissenschaft, 2. Bd. Leipzig, 1933.

BORBÉLY ANDOR.

*

Nagy Júlia: *Térképek 1936—40.* Az Országos Széchényi Könyvtár kiadása. 203 oldal. Az 1936—40. évkör magyar szakkönyvésze. Budapest, 1942.

Nincs még egy olyan nyomdai termékünk, amely annyira mostohagyermeké lett volna — legalább is nálunk — a könyvészetnek, mint a térkép. Bár egyéb területeken sem találjuk meg nagy általánosságban a térkép túlságos megbecsülését. Csak a legújabb idők jele, hogy ezzel is foglalkozunk, sőt mondhatni mélyrehatóan foglalkozunk. Pedig a térkép többet ad egy bizonyos tájról, mint bárminő részletes, akár kötetekre is terjedő leírás. A mai tudományos felkészültség sem nélkülözheti, különösen a régi időkre nézve a térképet, amely úgyszólván kizárólagosan képes támpontot adni valamely nagyobb területről. Földrajzi bizonyító ereje természetes, hiszen már

művelése is ebbe a körbe vág. De a többi tudományok számára is oklevélnek tekinthető s azok mind jobban s jobban tekintik alapnak a régmúlt kutatása során. Multat bizonyító erejét tehát már felismerték és — ha elkésve is — de lázasan forgatják a régi időknek ezt a beszédes tanúját.

A ma világa igyekszik összegyűjteni ezeket a térképkecsket, és pedig úgy, hogy kellő időben és helyen mindig rendelkezésre álljanak a kutatók százainak. Így született meg lassan a térkép könyvészte. Ennek a gyűjteni igyekvő szellemnek az eredménye NAGY JÚLIA könyve is. A szomorúemlékű 1918. év eseményei után szárnyrakapott magyar katonai térképészet, egyéb munkássága mellett, feladatául tűzte ki, hogy felkutassa az összes Magyarországon létező és magyar vonatkozású, kinyomtatott vagy akár csak kéziratossá térképeket és azokat jegyzékbe foglalja. Ez a feladat azonban óriási és mint mellékes munka nem végezhető el. Ez egész embert, sőt embereket kíván! A *Magyar Földrajzi Társaság* is szorgosan részt vállal a munkából, de természetesen csak azt tudta feldogozni, amihez helyben hozzáférhet. Hazánk nagy kincsestára, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az első, amely kizárólagosan tűzte munkálatai élére a térkép könyvészetét. Így született meg a címben megnevezett első részleges térképjegyzék.

NAGY JÚLIA alapos munkát végzett. Művének ötévi anyaga tekintélyes és közel helyes beosztása jól szemlélteti a térkép tudományának hatalmasan fellendült életét. Dícséret illeti lelkes és kitartó munkáját szerzőnek, aki az öt esztendő anyagát körültekintéssel hordotta egybe. Munkájában az öt esztendő sajtótermékeiből 1883 térképcímet közöl, amelyben bennefoglaltaknak azok a művek is, amelyek folyóiratokban jelentek meg és még a térkép elnevezésére számításba jöhetnek. A bibliográfia összeállítása mindig a legterhebb munkálatok közé számítódik és így, ha elgondoljuk, hogy a rengeteg folyóiratot nemcsak átnézni kell, de az ott megjelent térképeket, illetve térképvázlatokat el is kell bírálni, oly értelemben, hogy annak a bibliográfiában hely is jusson, tisztán áll előttünk a feladat nagysága. Néhány sajtóhibát azért említünk meg, hogy azok helyesbítése valamilyen módon megtörténhessék. Ilyen például az 50. lapon az Osztrák-magyar monarchia áttekintő térképe, amely 75.000-es méretarányban két lapon van feltüntetve, és pedig két 157×100 cm nagyságú papíron. Az Osztrák-magyar monarchiát 75.000-esben ilyen papírnagyságon nem lehet ábrázolni. Nyilvánvalóan 750.000-es térképről van szó.

A katonai térképeknél a térképek keretének aljára kerülő évszámmal vigyázni kell, mert az az évszám nem új kiadást jelent,

csupán új utánnomást. Az évszám a Térképészeti Intézet belső ügykezelése végett kerül rá a térképre.

A mű ügyes csoportosítása könnyű kezelhetőséget biztosít a kutatóknak, mindössze — nézetem szerint — a vezérszavak megválasztása nem megfelelő. A könyvben ugyanis azok a térképek, amelyeknek szerzői vannak, azok neve alatt vannak feltüntetve; azon térképek viszont, amelyek nincsenek szerzői névvel ellátva, szintén a térkép tárgya szerint vannak csoportosítva, de a vezérszót a cím első szava adja. Ez a rendszer így zavartelkítő. Egy térképnél a szerző neve másodrendű fontosságú és inkább a tárgyra kell tekintettel lenni. Térképjegyzékünk még kevés van, példák csak kevés számmal akadnak, így tehát egy jól megszerkesztett térképészeti könyvészet a jövőre nézve mintául szolgálhat és kell is szolgálnia. A térképművek jegyzékei éppen ezért még nem mutatják azt a kiforrottságot, aminőt egyes más vonatkozású könyvészeti munkák már a sok évtizedes fejlődés során elértek. A térkép új feladatok, új kérdések elé állítja a jegyzék szerkesztőjét, összeállítóját. Dr. BORBÉLY ANDOR, kitűnő térképtörténészünk, jól jellemzi a térképjegyzékre vonatkozó követelmények egyik legfontosabbikát, a betűrendes beosztást. A térkép — szerinte — mindig területet jelöl, tehát a „hol“ kérdésre ad választ. Éppen ezért, így is keresi mindenki és igen helyes lenne ezt a tételt elfogadni és a térképjegyzékek szerkesztésekor ezt a megállapítást alkalmazni. Miután a szerzőség a térképnél másodrangú szerepet játszik, mindig a *helyet* kellene a betűrendes jegyzékben figyelembe venni. A szerzőkről — a teljesség kedvéért — a könyvészet végén, névmutatót lehet közreadni. Atlaszoknál természetesen ez az eljárás már nem volna helytálló. Ezeknél éppen a szerző a fontos és így a betűrendbe sorsolásuk ezek jönnek tekintetbe. Mivel az atlaszok amúgy is külön fejezetbe kerülnek, a térképnél BORBÉLY fentemlített tétele kitűnően alkalmazható.

NAGY JÚLIA jelen munkájában ez a tétel még nincsen végrehajtva, mert ő az Országos Széchényi Könyvtár könyvfelvételi szabályzatát követte a térképek címlírásában, de az ezután megjelenendő könyvészetek már e téren is megfelelőbbek lehetnek.

A térképművek jegyzékelésekor a kéziratos anyag is sorra kerül, külön munkában felsorolva. Itt felvetődik az a gondolat, hogy azokkal a kéziratos anyagokkal, amelyekről nyomat készült, mi történjék. Sok olyan értékes kéziratos térképünk van, amelyről nyomdai sokszorosítás történt. Itt leginkább a katonai térképek alapanyagára gondolok. A II. katonai felvétel 25.000-es anyaga többszínű művészi munka, erről egyszínű nyomat készült, de van olyan is, amely teljes egészében (tehát több színben) került forgalomba. Valamilyen for-

mában a jegyzékösszeállításoknál erre is gondolni kell. Így tehát háromféle bibliográfia készülne, de természetesen ezek mindegyike a Magyarországon lévő és Magyarországot ábrázoló anyagról lenne összeállítva.

NAGY JÚLIA sok fáradsággal összeállított munkáját olvasva vetődtek fel ezek a gondolatok, amelyek kizárólag azt a célt szolgálják, hogy a most megindult térképjegyzékeléskor igyekezzünk a tökéleteset lehetőleg minél jobban megközelíteni. Ez az első fecskéként szárnyrakelt, jól megszerkesztett mű biztosítékot nyújt a jövőre nézve, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának támogatása révén az elkövetkező újabb munkák még inkább meg fognak felelni a tökéletesség követelményeinek.

IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ.

*

Azon a konferencián, amely folyó hó 14-én a Széchényi-könyvtárban FITZ JÓZSEF főigazgató elnöklése alatt folyt le, a felmerült kérdések közt volt egy, amely ütközőpontja a megbeszélésnek:

Mi legyen a címszó, vagy szűkebbre szorítva, mi lesz annak kezdőszava? A Széchényi-könyvtárnak rendezésem alatt álló gyűjteményében MILKAU eljárását követtem, aki szerint abban az esetben, amikor a térkép szerzője megvan nevezve: a szerző neve lesz a címszó s maga a térkép tárgya csak azután következik. A másik vélemény szerint a kereső fél nem a szerző iránt érdeklődik, hanem a hely, a tárgy iránt, amelynek a képét keresi s így mindig a hely, a város, megye stb. neve álljon kezdőszóul s a többi azután következze. A vita köréből ki vannak zárva az atlaszok: SANSON, DEZAUCHE, HOMAN, KOGUTOWICZ nagy gyűjteményei, amelyekben a szerkesztő neve lehet egyedül a vezető. Megjegyezni kívánom, hogy olyan rendszert, mely minden igénynek megfelel: soha sem lehet szerkeszteni, mert azoknak az igényeknek és céloknek a számát, amelyekkel a kereső a térképtárhoz fordul, sohasem lehet előre tudni. És sohasem azon fordul meg a katalógus használhatósága, hogy a kereső azonnal rátaláljon valamire, hanem azon, hogy aki a térképeket rendezi és gondozza, bírjon annyi tárgyi ismerettel és áttekintéssel, hogy a hozzáfordulót céljához vezesse. Az a rendszer is, amely a hely, ország stb. nevét teszi első helyre, sok esetben nem fog eligazítani. Vegyük a *Peutingeriana Tabula*-t, amely nevét PEUTINGER KONRÁD augsburgi régésztől kapta; a térkép maga szalagformában 12 lapból áll, ezek összefüggő rendet alkotnak s a francia tengerparttól egész Indiáig, Nagy Sándor útvonalának határáig terjednek. E térkép a régi római császárság hagyománya. Most már ezt, tárgyát tekintve, tizenkétszer kellene felvenni és mindannyiszor utalással PEUTINGERRE. — LATTYÁK

SÁNDORNak nagy tanulmánya van CLAUDIUS PTOLEMAEUSnak geographiájáról s ehhez egy csoport különböző tárgyú térképet mellékel. Ezen rendszer szerint ezeket a térképeket is az ábrázolt tárgy szerint szét kellene választani. NIEBUHR C. a dán királyok megbízásából és költségén Ázsiában járva, felvette a Vörös-tenger arab partmentét több térképen, ezeket tehát mind szét kellene szedni és nem a NIEBUHR név alatt felvenni. De ki lehet a két gondolatot egyeztetni olyképen, hogy a MILKAU rendszere szerint legyen a címszó és ennek kiegészítésére egy olyan index, amely a helyek, az ábrázolt városok stb. címeit jelzi és ráutal mindazokra a számokra, amelyek alatt a keresett térképek a katalógusba be vannak sorozva. Index annyi készül, ahány körre oszlik a katalógus (Európa, Ázsia etc. Európán belül az egyes államok). Lesz ezeken a körökön belül indexe a sculptoroknak és delineatoroknak, a nyomdáknak, kiadócégeknek; mindezeknek összeállítása a magyar művelődés történeti útjára világít rá. Arra, hogy a XVIII. századtól felfelé miként kezd a térképszerkesztés minálunk mindjobban önállósulni, megszabadulni az utánzástól, vagy attól, hogy magyartárgyú térkép idegen állam térképgyárában készüljön s végül elérte azt a színvonalat, amely a külföldi legjobbstíliú térképeknek megfelel.

GARDA SAMU.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár térképankétjével kapcsolatos fenti hozzászólások szakszerűsége felment attól, hogy sorban és kimerítően foglalkozzam a térképkatalógusok és bibliográfiák minden problémájával. Ezért ugyanezekben a hasábozon néhány éve megjelent cikkekre való utalással¹ most csupán egynémely fontosabb kérdésre szeretnék kitérni.

Fontosnak tartanám — minden rokonságuk dacára — a katalógus és a bibliográfia problémaköreinek egymástól való elválasztását. A katalógus intézményhez és így helyrendi számokhoz kapcsolódik, mi az anyagleírás sorrendjét már eleve megszabja.² A bibliográfia ezzel szemben tetszőleges szempontok szerint csoportosíthatja és sorolhatja az anyagot, tehát a térképeknél a szakbeosztás mellett megfelelően kiemelheti az ábrázolt területet is, mint azt NAGY JÚLIA említett bibliográfiája teszi. A katalógus különböző korbéli anyagot tárgyal, ezért egyöntetűség kedvéért minden fontos ismertetőjegyét fel kell vennie, míg a bibliográfia egy bizonyos korszak könyv- vagy térképtertermését öleli

¹ GLASER LAJOS: A térképkatalogizálás problémái. Magyar Könyvszemle. 1937. 241—6. old.

² Szerencsés kivétel ez alól az Orsz. Széchényi Könyvtár térképtára, hol a helyrendi számok a szerzők nevéhez alkalmazkodnak és így teljesen figyelmen kívül hagyhatók.

fel és ezért az ismertetőjegyek felsorolásánál alkalmazkodhat a korszakhoz. Így pl. egy modernkori térképbibliográfia mindenütt megadhatja a méretarányt, viszont nem szükséges, hogy kitérjen olyan ismertetőjegyekre, amik csak régi térképeknél fontosak (mint pl. a sokszorosítás módja). A katalógus csak jól megválasztott és megszerkesztett mutatókkal használható, míg a jól csoportosított bibliográfiánál a mutató másodrangú dolog.

NAGY JÚLIA említett munkája elsősorban szakok szerint csoportosít, majd ezeken belül az ábrázolt területek szerint rendezi a térképeket és csak a harmadrangú rendezés történik a szerzők neve szerint. Épp ezért nemcsak a könyvtári gyakorlattal, hanem a logika szabályaival is ellentétesnek látom IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ és BORBÉLY ANDOR nézetét, akik ugyanakkor, amikor az ábrázolt terület kiemelkedő fontosságát hangsúlyozzák, azt kívánják, hogy az ábrázolt terület szerinti csoportosítás a második hely helyett a harmadik helyre szoruljon. Szerény nézetem szerint nemcsak hogy meg kell tartani az ábrázolt területeken belül a szerző neve szerint való rendezést, hanem még a név nélkül megjelent térképeket is bele kellene a logikai törés elkerülése végett valamiképpen ebbe a rendszerbe illeszteni. Az „ismeretlen szerző” vagy „névtelen szerző” címszót gondolnám ezeknél alkalmazni. Ugyanitt kell rámutatnom arra is, hogy a GARDA SAMU által említett PEUTINGER KONRÁD *nem szerzője* a *Tabula Peutingerianának*, hanem csupán névadója, tehát a PEUTINGER névnek GARDA intencióival ellentétben sokkal inkább van helye a címek szerinti, mint a szerzők neve alapján való csoportosításban. Egyébként a *Tabula* éppoly jól megfér a „világtérkép” címszó alatt, mint LATTYÁK problematikus értékű térképei.

A fenti hozzászólások nem térnek ki az említett ankét egyik igen fontos kérdésére: az Országos Széchényi Könyvtár térképkatalógusának publikálására, holott az a könyvtár értékes régi atlasz- és térkép-gyűjteménye miatt alapvető fontosságú volna. Már az is sokat jelentene, ha legalább az atlaszanyagot, vagy az 1850 előtti egész térkép-anyagot fel lehetne ily módon dolgozni. Természetesen a katalógusnak fel kellene vennie a modern térképtudomány által megkívánt összes ismertetőjegyeket. Viszont az Országos Széchényi Könyvtár már említett helyszámszerrendezése megengedi, hogy a katalógus — a helyszámok említése nélkül — bibliográfiászerűen készüljön.

Nem feltétlenül szükséges, de mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból ajánlatos a kiadott és a kéziratok térképek katalógusainak külön-külön való publikálása. Ez annál is könnyebb volna, mert a m. kir. Országos Levéltár tervbe vette többeszerre rúgó térkép-anyagának a modern szempontok szerint való elenchezálását és az elenchesok publikálását.

GLASER LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A sárospataki ref. főiskolában és Sárospatak környéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek.

SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN sárospataki tanár, majd tolcsvai és sátoraljaújhelyi lelkész* összeállításából ismerjük a sárospataki iskolában használt tankönyvek sorozatát. Megtaláljuk benne MOLNÁR GYÖRGY kolozsvári rektor „*Elementa grammaticae*“ (RMK II. 351. 618), MELANCHTON FÜLÖP „*Grammatica major*“ (II. 567), KÁROLI PÉTER kolozsvári rektor, majd váradi lelkész „*Elementa grammaticae graecae*“ (II. 327. 426), MELANCHTON FÜLÖP „*Erotemata*“ (RMK nem ismeri), PÉCZELI IMRE komáromi rektor „*Isagoge rhetorica*“ (a RMK nem ismeri), KECKERMANN „*Rethorica major*“ (RMK nem ismeri), MELANCHTON FÜLÖP és LOSSIUS LUKÁCS „*Dialectica*“ (RMK nem ismeri), és KECKERMANN „*Systema logicum*“ (RMK nem ismeri) című műveit, majd MAGIRUS JÁNOS *Physiologia*-ját (a RMK nem ismeri), KECKERMANN *Systema physicum*-át (a RMK nem ismeri), ALSTED és KECKERMANN *Metaphysica*-ját (a RMK nem ismeri), MELANCHTON FÜLÖP *Loci communes*-ét (a RMK nem ismeri), a *heidelbergi kátét* (II. 394. 565. 654), URSINUS és TRELECIUS meg nem nevezett művét (a RMK nem ismeri), KECKERMANN *Systema theologicum*-át (RMK nem ismeri), WOLLEBIUS és WENDELINUS *Compendium theologicum*-át (II. 484. WENDELINUSÉ SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri).

Mikor TOLNAI DALI JÁNOS lett az iskola rektora, URSINUS, POLANUS, SCHARPIUS, BUCANUS, TRELECIUS, PAREUS, WOLLEBIUS és KECKERMANN műveit — *velut compendia minus commoda* — kiküszöbölte az oktatásból s csak AMESIUS „*Medullájá*“-t (RMK II. 1562. és 1563. sz., mindkettőnek csak egy 1685-ből való debreceni kiadását ismeri) és „*Casus conscientiae*“-jét hagyta meg. A metafizikát nem tanította, mert kijelentette, hogy metafizika egyáltalán nincs, KECKERMANN és ALSTED fizikáját (a RMK nem ismeri) és egyéb műveit pedig lebecsmérelte s azt mondta, hogy csupa haszontalanságokat és hazugságokat tartalmaznak. KECKERMANN logikáját is zavarosnak tartotta s

* ZOVÁNYI JENŐ cikkei a „Theologiai Lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből (1940) 456. l.

nem tanította. Annál tökéletesebbnek tartotta RAMAEUS filozófiáját (SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri). Végül kiküszöbölte BUCHANAN és SPETHE ANDRÁS latin zsoltárverseit (SZABÓ KÁROLY RMK-a ezek egyikét sem ismeri) is és magyar fordításokkal helyettesítette.*

TOLNAI DALI JÁNOS 1639—1642 közt vezeti rektorként a sárospataki kollégiumi oktatást,** tehát SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN tudósítása szerint az első könyvcsoport 1639-ig lehetett tankönyvül használatban, a második pedig 1639-től kezdődőleg.

Még pontosabb jegyzéke maradt fenn a sárospataki ref. főiskola tankönyveinek a főiskola 1648. június 10-én összeállított szabályaiban, amelyek a következő tankönyveket írják elő:

a) a kisebb falusi iskolák részére:

Alphabetarium cum brevi nomenclatura — a RMK nem ismeri.

Donatus — a RMK 1583—1678 közt való kiadását nem ismeri.

Grammatica Molnaris (II. 351. 618.)

Vestibulum Januae lingvarum (II. 638. 615.)

Cato (II. 216. 269.)

Colloquia Cornelii — SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri.

Civilitas Morum Erasmi (II. 283. 1598-ból) vel his similes.

b) A közepes falusi iskolák részére — mint Tolcsva, Bénye, Mád, Zemplén, Gálszécs, Helmec, Szerencs, Szentpéter, Hejcze, Kapos, Újlak stb. — MOLNÁR Grammatica-ján túl (II. 351. 618.).

Syntaxis *Philipi Melanchtonis* cum brevi et perspicua explicatione — a RMK. nem ismeri.

Prosodia Molnaris — a RMK nem ismeri.

Prosodia *Philippi* vel *Emmanuelis* (?) — a RMK nem ismeri.

„Classici autores pro exercitiis usurpari poterunt:

Epistolae familiares *Ciceronis* (II. 1607. ?).

Janua lingvarum *Comenii* (II. 614. 637.).

Erasmi colloquia — a RMK II. 2060. sz. a. 1701-nél régebbi kiadását nem ismeri.

Dialogorum sacrorum liber (?) — pro soluta oratione —, vagyis a prózaírók közül.

Pro ligata (oratione) — a költők műveiből:

Virgilius (II. 604.).

Eobanus Hessus — a RMK nem ismeri.

Buchananus — a RMK nem ismeri — aut saltem.

* SZOMBATHI, JOHANNES: Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica. I. Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis (1860) 139—141. l. — Kivonatos fordítását adja MARTON JÁNOS: A sárospataki református főiskola története, I. (1931) 64. l. 5. jegyzetében.

** ZOVÁNYI JENŐ i. m. 488. l.

Virgilius evangelizans — a RMK. II. 873. sz. a. csak 1656-ból való kiadását ismeri.

De ezek mellett különösen ajánlják — maxime cuique commendata esse volumus — a következő két művet:

Invitationem progymnasmatum *Anthonii* — a RMK nem ismeri — et Phraseologiam *Aldi Manutii* — a RMK nem ismeri.

c) A nagyobb községekben — Miskolc, Rimaszombat, Szikszó, Tálya, Szántó, Ungvár —.

Rhetorica *Peczeli* — a RMK nem ismeri.

Logica *Keckermanni* — a RMK nem ismeri.

Grammatica graeca *Petri Caroli* (II. 675.) pro cinosura, pro exercitiis vero proponendae sunt

Orationes Ciceronis — a RMK II. 768. sz. a. csak 1652-ből való kiadását ismeri — cum debita analysi grammatica, rhetorica et logica.

d) A partikuláris iskolákban — mint Göncön, Tarcalon, Tokajban, Keresztúrt, Liszkán és Újhelyen — ex professo doceri debet

Logica *Keckermanni* — SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri — theoretice et practice, itemque

Graeca lingua...

Fundamenta christianae religionis praeterea, catecheticae nimirum institutiones iuxta

Catechesin *Siderii* pro tyronibus (I. 610. 733.). *

Catechesin Hejdelbergensem (II. 654.) pro maioribus et

Ursini brevem aliquam epitomen — SZABÓ KÁROLY RMK-a egyet sem ismer — in omnibus scholis ordinarie diebus Mercurii, Sabbathi ac Domini(cis) fidelissime doceri jubemus.*

A három feljegyzésben felbukkanó és csak valamennyire is meghatározható tankönyvek mellé mindenütt odajegyeztem, hogy SZABÓ KÁROLY RMK-a ismeri-e őket.

Hozzá megnéztem SZTRIPSZKY Hiador *Adalékait* is, de nála is csak három további munka magyarországi kiadása nyomát találtam. Az egyik DONATUS *Metodus*-ának egy 1700-i, tehát elég távolieső kiadása (2706.), a másik MOLNÁR *Grammaticá*-ja 1698-ból való 2. kolozsvári kiadása (2684.) és a harmadik CICERO *Epistolae familiares* c. műve 1664-ből való lőcsei kiadása (2587.).

Az eredmény elég meglepő.

* Országos Levéltár, Kam. Acta publ. 24. 42. — A sárospataki 1648-i zsinat határozatait más forrásból két részletben kiadta HEGEDŰS LÁSZLÓ: „A tiszáninneni hely. hitv. egyházmegyék kormányzata a ‚Carolina resolutio‘ kiadatása előtt“ és „Az 1648-i tanrendszer (A zemplényi ref. egyházmegye anyakönyvéből)“ címek alatt. Sárospataki Füzetek, 1859. 475—483. és 1862. 445—448. ll.

Az derül u. i. ki, hogy a magyar könyvészetben egész soruk ismeretlen a sárospataki főiskolában és a Sárospatak környékén levő iskolákban használt tankönyveknek.

Még pedig SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN 1639-ig terjedő sorozatából ismert 5, ismeretlen 12, TOLNAI DALI JÁNOS 1639—1642 közt használt tankönyvei közül nem ismeretes egyik sem, az 1648-i szabályzatban felsoroltak közül ismert 11, ismeretlen 16, vagyis összesen 16 könyv áll 33 ismeretlennel szemben, másszóval: a tankönyvek kétharmada hazánkban ismeretlen kiadásban használtatott.

Lehet ugyan, bár nem valószínű, hogy egyik-másik könyv nem is jelent meg hazai utánnyomásban. Ez azonban nem változtat azon a feltűnő tényen, hogy még a XVII. században is csak az egyharmadát ismerjük egy hazai protestáns főiskola tankönyveinek. És ha a tény maga általánosságban ismeretes is, egy ilyen különleges összeállításnak megvan az a haszna, hogy a kétszerannyi ismeretlen tankönyvcím feltárásával ösztönzésül és útmutatásul szolgál arra, mit kell keresnie és mit lehet még megtalálnia régi magyar könyvészetünknek, adatai tehát máris felveendőek a régi magyar anyag nyilvántartásába.

Az elég pontos könyvcímek alapján a további kutatásnak abból kell kiindulnia, hogy a használatba vett könyvek legnagyobb része külföldről való behozatal útján aligha volt megszerezhető, tehát ezekről utánnyomások készültek. Az utánnyomások hitele is nagyobb maradt, ha az új kiadások sem a cím, sem a kiadó, sem az évszám nem változott s nyilván az áruk is jobban tartható volt.

Ezért az ismeretlen sárospataki tankönyvek hazai nyomású példányai nem a címlapjaikról, hanem a betűikről és a kiállításukról ismerhetők fel, a hazai eredetűek felkutatása pedig újabb, sok eredményt ígérő különleges feladat. SZIMONIDESZ LAJOS.

A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomtatványai. Az 1726. esztendő jelentős újítást léptetett életbe a magyarországi nyomdatermékek kormányhatósági ellenőrzése terén, 1726. február 8-án ugyanis a kancellária rendeletet intézett a helytartótanácsához (Kancelláriai levéltár, Conceptus expeditionum 1726. február Nr. 19), melylyel arra utasította, hogy követelje be az összes nyomdáktól az 1712. évtől kezdődően előállított nyomdatermékek lajstromát, annak megjelölésével, hogy cenzurázva voltak-e s ki cenzurázta azokat? Utasítsa továbbá az összes nyomdákat, hogy a folyó évtől kezdve időszakonként küldjék be hozzá 3—3 példányban a nevezett időn belül előállított sajtótermékeket, amelyek azután a kancelláriához továbbítandók. Nem állapítható meg, hogy mi indította a kancelláriát e rendelkezés kibocsátására, mert a kancelláriai levéltárban található eredeti fogal-

mazvány szerint írásos előterjesztés nem előzte meg a kancelláriai rendeletet (non autem fuit specialis referada, sed tantum conclusum consilii), maga a rendelet is csupán azt hangsúlyozza bevezetésében, hogy több okból szükségesnek látszott megismerni a hazai nyomdákban előállított termékeket (ex pluribus eatenus concurrentibus motivis scire conveniret qualesnam libri aut alia etiam opera in typographiis in praefato regno nostro Ungariae habitis typis mandentur).

A helytartótanácsnak 1726. június 17-én a kancelláriához intézett jelentéséből megállapítható, hogy a helytartótanács végrehajtotta ugyan a kancellária rendeletét, eredménye azonban alig lehetett kielégítő, mert a helytartótanács 1752. június 2-án Győr, Pozsony, Lőcse, Buda, Sopron és Debrecen városok tanácsait, valamint a nagyszombati és kassai jezsuita rektorokat felszólította, hogy a nyomdatermékek beküldésére vonatkozó utasítást tartsák be. (Helytartótanácsi levéltár. Miscellanea, fasc. 48. Nr. 240.) Ugyanezen ügyben a helytartótanács 1754. március 5-én újabb szigorú rendeletet intézett a nevezettekhez (Helytartótanácsi levéltár u. o.), amelynek azután foganatja is lett, mert innen kezdve a nyomdák szemmel láthatóan pontosabban megfeleltek a kiadott utasításnak. A nyomdai kötelempéldányok beszolgáltatására vonatkozó rendelkezések hatása alatt a nagyszombati jezsuita nyomda 1754-től kezdve nem csupán a könyveket, hanem az apró nyomtatványokat is beküldte a helytartótanácsnak, ámbár erre utasítása nem volt. Maguk a beküldött apró nyomtatványok nem maradtak fenn, fennmaradtak azonban a kísérő jegyzékek, melyek a beküldött apró nyomtatványok címeit tartalmazzák. Az apró nyomtatványok sorában figyelemreméltók a jezsuita iskoladrámák programjai azért, mert az eddig ismert jezsuita iskoladrámák (TAKÁCS JÓZSEF: *A jezsuita iskoladráma* II. Budapest, 1937.) kiegészítésére kiválóan alkalmasak. Sajnos, csupán néhány esztendőről készültek ilyen részletes jegyzékek, de ezekből is megállapítható, hogy milyen bőséges volt a termés a jezsuita iskoladrámák terén.

A jezsuita iskoladrámák címeit úgy közöljük, amint azok a nevezett jegyzékekben foglaltak. A közölt címek kiegészítésére TAKÁCS JÓZSEF idézett munkája használható fel. Az iskoladrámák címei után zárójelben feltüntetett városnevek a jegyzékekből vannak átvéve s azokat a helyeket jelölik meg, ahol az iskoladrámák előadásra kerültek. Ez a megjelölés amellet bizonyít, hogy ugyanazt az iskoladrámát több helyen is előadták, de az sincs kizárva, hogy ugyanaz a drámai tárgy került különböző feldolgozásban előadásra. A kísérőjegyzékekben foglalt iskoladrámák címei a következők:

1754: *Jugurtha* (Nagyszombat), *Tres pueri Babylonici* (Nagyszombat), *Joacház* (Nagyszombat), *Emericus* (Besztercebánya), *Puerorum*

detecta coniuratio (Nagyszombat), *Herodes Judeae tetrarcha* (Nyitra), *Dániel in lacum leonum coniectus* (Nyitra), *Jonathás* (Szokolca), *Jechoniás* (Trencsén), *Eliacim* (Selmecbánya.)

1754—55: *Cuno* (Komárom), *Balthasar* (Besztercebánya), *Nicolaus Esterházi* (Nyitra), *Aman* (Nyitra), *Messias rex Iudae* (Selmecbánya), *Alexander* (Selmecbánya), *Oropastes* (Szokolca), *Idomenaeus* (Trencsén), *Heracleon* (Trencsén), *Mathaeus* (Trencsén), *Ascanias* (Nagyszombat), *Nero* (Nagyszombat), *Trifon* (Nagyszombat).

1756—57: *Jehanguirus* (Komárom), *Pancratius* (Komárom), *Filius prodigus* (Besztercebánya), *Inermis rex* (Nyitra), *Michael Bogoris* (Nyitra), *C. Mucius Scaevola* (Nyitra), *Dasius* (Nyitra), *Mercurius* (Nyitra), *Alexis* (Pozsony), *Demetrius* (Selmecbánya), *Procopius* (Trencsén), *Cirus minor* (Nagyszombat), *Ibraim* (Nagyszombat).

1759—60: *Iovianus* (Hradistye), *Alvarus de Luna* (Strassnitz), *Quintus Flavius* (Szokolca), *Romulus et Remus* (Trencsén), *Sedecius* (Besztercebánya), *Pacuvius* (Selmecbánya), *Tres pueri Babylonici* (Selmecbánya), *Iosephus venditus* (Trencsén), *Aelius Seianus* (Pécs), *Alexander* (Strassnitz), *Octavius Caesar* (Nagyszombat).

1760—61: *Nicolaus Zrinius* (Strassnic), *Aelius Seianus* (Pécs), *Alexander* (Strassnitz), *Ioas septennis* (Selmecbánya), *Caius Marcius Coriolanus* (Besztercebánya), *Corbalo* (Trencsén), *Solymannus* (Nyitra), *Syrao et Heracleon* (Trencsén), *Meleager* (Trencsén), *Saul* (Nagyszombat), *Der von der ewigen Weisheit* (Magyar-Bród), *Salamon et Geisa*.

1761—62: *Nebemias* (Nagyszombat), *Damon et Pythia* (Nagyszombat), *Babilas* (Besztercebánya), *Thaebae vindicatae* (Nagyszombat), *Emericus et Andreas* (Trencsén), *Lesbius* (Szokolca), *Thianus* (Nagyszombat), *Thobias iunior* (Trencsén).

Innen kezdve, sajnos, nem sorolták fel címük szerint az apró nyomtatványokat, hanem csupán fajoként jelölték meg azokat a következő módon: *His accedunt directoria variarum dioecesium, Societatis, catalogi defunctorum variarum congregationum, litterae invitatoriae, theses, testimonia, assertiones theologicae, iuridicae, philosophicae, variae orationes panegyricae, pagellae variae, periochae, reimpressi item libri ordinarii scholastici et precatorii, amiből megállapítható, hogy a nyomdában előállított apró nyomtatványok egyházi, ájtatossági és főleg iskolai célokat szolgáltak, irodalmi értéket alig jelentettek.*

GÁRDONYI ALBERT.

A Gyóni-kötetek kiadásainak története. GYÓNI GÉZA élete valóságos regény, így hát sok az érdekesség kötetei kiadása körül is. Könyveinek kiadásai bizony nem mentek olyan egyszerűen, mint a legtöbb írónál, hogy elviszi a kiadóhoz vagy a nyomdába, s aztán

megjelenik a mű; hányatott volt az élete, különlegesen voltak könyvei kiadásának a körülményei is. Nem lesz érdektelen, ha ezeket felvázoljuk. Életrajza az irodalomtörténetre tartozik, itt csak érintjük, amikor a dolog természete kívánja.

A kötetek életrajzi vonatkozásait, verseinek lelki indítékait, műzsáit, az egyes versek keletkezési idejét, változatait, érdekességeit GYÓNI GÉZA *Összes Versei* MEFHOSz. kiadásában (1941—1942.) találhatja meg az érdeklődő. A kiadásokkal kapcsolatban sok újdonság és érdekesség van még GYÓNI GÉZA *Repülj már levelem...* kötetében is.

1. *Versek*. Írta GYÓNI Á. GÉZA. Pozsony, WIGAND F. K. könyvnyomdája, 1904. 1901—03-ban írt verseiből szedte össze. Alapja a kötetnek: kéziratos „pozsonyi piros notesze“ 1902—03-ból. A kötet előfizetési felhívások útján adódott ki. Ennek a könyvnek a címlapján használja először a GYÓNI-nevet; előző hírlapi közléseknél (*Képes Családi Lajok, Nyugatmagyarországi Híradó*) még ÁCHIM GÉZA van aláírva.

Az előfizetőknek a megcímzett példányokat részben már teológustársai adták postára, mert ő 1904. január 24-én amerikai párbajból kifolyóan öngyilkossági kísérletet követett el.

2. *Szomorú szemmel*. Versek, 1909. Franklin-Társulat nyomdája, LAMPEL bizománya. — 1904-től 1909 elejéig írt verseiből szedte össze. 1909. februári keltezésű előfizetési felhívás útján való gyűjtés és nagybátyjától, ACHIM ÁDÁM szarvasi ev. esperestől örökölt s GYÓNI GÉZA nagykorúságával esedékesé vált részvények ára tette lehetővé a kötet megjelenését.

A kötet korrektúrája, szétküldése, sőt egyes példányok ajánlása e sorok írójára maradt, mert a szerző Boszniában volt fegyvergyakorlaton.

Az ismertetések könyvészetének egyrésze megtalálható GULYÁS PÁL „*Magyar írók élete és munkái*“ I. kötetében ACHIM GÉZA címszó alatt.

3. *Élet szeretője* című kötetét GYÓNI GÉZA már 1911. márciusában Sopronból hirdette előfizetési felhívásban „HOLLÓ JÁNOS festőművész címlapjával“, de elégtelen előfizetés miatt le kellett mondania kiadásáról. A soproni kudarcok után GYÓNI GÉZA szabadkai újsághoz került s anyagi helyzete a *Bácskai Hírlap*nál rendezettebb lett. Sopronból a versek műzsája bízta a kötet kiadására. Szabadkán a kiadást 1914-re tervezte a szerző. „HEUMANN M. bizománya“-képen. A *Bácsmegyei Napló* 1913. dec. 11-én jelentette is a közeli megjelenést és előfizetést hirdetett a könyvre; a GYÓNI-szerkesztette szabadkai *Szinházi Ujság* is hirdetett rá előfizetést. Ugy látszik azonban, nem

jött össze elég előjegyzés, mert a világháború kitöréséig, itthonlétéig a kötet nem jelent meg.

A Przemyslből való *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című, meg a hadifogságból való első, *Levelek a Kálváriáról* című kötetének itthoni nagy sikere után merült fel csak újra az *Élet szeretője* kiadásának gondolata. E sorok írója, kötetének lelki gondozója féltette az oroszellenes przemysli versek íróját ott a fogságban a megtorlástól, azért leveleiben a kötetekről, mint GYÓNI GÉZA gyermekeiről írt neki. Így vetette fel ennek a kötetnek a kiadását, mint „a kis Jolánnak intézetbe való adását“. A hadifogoly költő beleegyezett és arra kérte „a gyámot“, hogy „a kis Jolán kelengyéjét jól nézze körül“. A szabadkai kézirat alapján aztán némi kihagyásokkal megjelent a kötet: *Élet szeretője*. Versek, 1909—1914. Budapest, 1917. Athenaeum. — Második kiadás: 1918. ugyanott. — Az ismertetések könyvészetét lásd GULYÁSban.

4. *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. — A két ostromot állt és éhség miatt elesett Przemyslben írt versek kiadásának a története a legérdekesebb. Csodás véletlen folytán öccse, ÁCHIM MIHÁLY tényleges honvédfőhadnagy is bekerült Przemysl védőseregébe. Az ő lelkes tisztársai fedezték fel az osztrák pionírezredben szolgáló költőt. PIACSEK KAMILL hadnagy vitte el a kéziratot a *Tábori Ujság* szerkesztőségébe, ahol MOLNÁR KÁLMÁN dr. szerkesztő kapott rajta, GEÖCZE BERTALAN dr. pedig kieszközölte a várparancsnokságtól az engedélyt a kötet kiadására.

Az eredeti, przemysli kiadás címlapján a cím alatt ez van: „Versek. Írta Gyóni (Áchim) Géza pionír. A cs. és kir. várparancsnokság jóváhagyásával a küzdő katonák karácsonyára. Przemysl, 1914. Minden jog fenntartva. Nyomatott Knoller és Fia könyvnyomdájában, Przemysl.“ A belső címlap hátlapján pedig ez van: „E verskötet jövedelme a przemysli harcok alatt elesett hős népfelkelőink árváinak és özvegyeinek segítésére szolgál. A könyv ára 1 korona, s a pénz Piacsek Kamill hadnagy címére küldendő: 16. népfelkelő honvéd gyalogezred, 7. sz. tábori posta.“

Lengyel volt a nyomda, az, amelyben a *Tábori Ujság*ot is nyomták. Hosszúékezetű magánhangzók nem voltak benne. A magyar nyomdászok (beosztott katonák) néha bizony reszeltek is egy-egy lengyel ékezetten. A GYÓNI-kötetből 1000-es példányszámban 10 sorozatot nyomtak. A nyomdai kézirati példány a *Tábori Ujság* szerkesztőjének, MOLNÁR KÁLMÁN dr.-nak tulajdonában maradt. Utolsó verse volt az „Álom a sátorban“ című.

Itthoni kiadásai. Przemyslből GYÓNI GÉZA egyes verseket levelekben küldött haza szabadkai műsájának. Ezeket lapja, a *Bácskai Hir-*

Lap közölte. Hazakerült olykor repülővel a przemysli *Tábori Ujság* is; ebből a lapok közölték a GYÓNI-verseket. De maga a költő is küldött verseket a fővárosi lapoknak, különösen a *Budapesti Hírlap*nak. Ezeket aztán e sorok írója gyűjtötte. De hazarepült RÁKOSI JENŐnek a przemysli füzet 3. ezréből egy teljes példány is. Ezt 48 órára kölcsönkapva, kiegészült a gyűjtésem. Másolatokat készítettem az egész kötetről. Egy másolatot elküldtem TISZA ISTVÁN gróf miniszterelnöknek is. Szavahihető helyről hallottam, hogy nagyon megtetszett neki. Ezt mutatta az is, hogy mint az Országos Hadsegélyző Bizottság elnöke hozzájárulását adta ahhoz, hogy a kötetet a Bizottság kiadja. Így jelent meg itthon 1915 márciusában az I. kiadás a Hadsegélyző Bizottság kiadásában, a *Budapesti Hírlap* nyomdájában 10.000 példányban az eredeti przemysli kiadáshoz képest a fent vázolt módon 7 verssel gazdagodva. Már októberben követte a II. kiadás ugyanott 3000 példányban, ismét 3 verssel bővülten. GYÓNI GÉZÁVAL való virágnyelvű levelezésünkben a przemysli kötet, „a kis Géza“.

Az itthoni I. és II. kiadásnak a nyomtatásában is utánoztuk a kirepült várbeli példányt s a RÁKOSI-félenek a címlapját is adtuk hasonlóan a rajtlevő kéziratot ajánlással együtt. Így hangzott:

„Méltóságos Rákosi Jenő úrnak
nagy tisztelettel

Gyóni Géza.

*Reménykedő magyaroknak
Küldöm át a légen.
Reménykedő magyarokkal
A jó Isten legyen!*
Przemysl, dec. 20.

Gyóni Géza.“

A 10 többletversből a Przemyslből kéziratban érkezettek „Órangyal“-nál (a szabadkai múzsánál) s az illető lapok főszerkesztőinek örököseinél vannak. Ugyanaz maradt a kötet versállománya, mint az itthoni II. kiadásban, a következő kiadásokban is még: III., 1916. jún. (4.000) és IV., 1917. máj. az Athenaeumnál. A kötet 1921-es athenaeumi kiadásába már — TSCHERK ERNŐ hadifogoly-bajtárs szíveségéből beletehettük azt a 2 verset is, amely még Przemyslben íródott, de onnan haza már nem kerülhetett. Ez az 1921-es kiadás egyenes leszármazottja az előző itthoni kiadásoknak, ezért található benne a kutató az eredeti przemysli kiadástól való némi eltéréseket.

5. *A német przemysli kötet és egyes verseinek más fordításai.* — Előzően egyes verseket fordítottak le németre (VÉSZI JÓZSEF, SOMLÓ KÁROLY, S. MEHRING). 1915 nyarán ÁCHIM MIHÁLY főhadnagynak Drezdában élő sógora, WOTOCSEK RUDOLF, hazajött Besztercebányára;

ott hoztuk össze a przemysli kötet verseinek német fordításait. SIGMAR MEHRINGnek, a magyarul nem tudó egyik német fordítónak kartársam, BÖHM (BÁNKÚTI) DEZSŐ dr. fordította prózában a verseket, s azokat MEHRING az eredeti formában költötte át. Könyvünk kedvéért akkor a kiváló magyar fordító, HORVÁT HENRIK is Besztercebányára jött: WOTOCSEK RUDOLF buzgóságából és anyagi támogatásával 1915 végén megjelent a teljes przemysli kötet: „*Auf polnischen Fluren, am Lagerfeuer*“. Dresden, 1915. C. C. MEINHOLD & Söhne“. A verseket fordították az említettekén kívül: J. SCHNITZER, H. GLÜCKSMANN; a kötet prózai részeit: SOMOGYI PÉTER.

Egyes versek fordításai a következő gyűjteményekben jelentek meg: GRAGGER RÓBERT „*Anthologia Hungarica*“. Insel-Verlag, Leipzig, 1923; HUSS RICHÁRD „*Ne bánts!*“ Debrecen, 1918; LEFFLER BÉLA „*Ungersk Lyrik*“. Stockholm, 1926; GEORGES-PHILIPPE DHAS „*Poèmes Hongr.*“, 2. kiadás, Budapest, 1935; O. MÁRFFY „*Palpiti del cuore magiaro nella sua lettera*“. G. B. PARAVIA & C., 1937. — Akad még finn, török, angol, szlovén fordítás is. Amiről e sorok írója tud, azt megemlíti GYÓNI GÉZA Összes versei készülő 3. kiadásában az egyes versek jegyzeteiben.

A *Lengyel mezőkön* című kötet irodalmáról GULYÁS PÁL munkája és GYÓNI GÉZA *Összes verseinek* „Irodalmi tájékoztató“-ja s jegyzetei adják meg a legszükségesebb irányítást.

6. *Levelek a kálváriáról és más költemények* (a fogságból), 1915. Budapest, 1915. június. Athenaeum. — 1915-ben, a hadifogságban, Alatyrban és Krasznajarszkban „Örangyal“-ához (ápr.—dec.) írt, de el nem küldött 33 verses levelét és 8 más versét GYÓNI GÉZA leírta egy füzetbe. Az 1915—16. év fordulóján ROSTYNE FORGÁCH ILONA grófnő látogatott el a Magyar Vöröskereszt megbízásából Krasznajarszkba, a fogolytáborba. Ő hozta haza a neki ajánlott s a család tulajdonában lévő füzetet. BAKY ISTVÁN, gyönki tanár, csererokkant még 7 új verset hozott hozzá. Így született meg az új kötet, fogolylevelezésünkben „a kis Miska“. — Az ismertetések könyvészetének egy része „GULYÁS“-ban.

7. *Rabságban* című kötet. — GYÓNI GÉZA noteszekbe, füzetekbe írta Alatyrban és Krasznajarszkban e kötet egyes ciklusait (1915—1917). TSCHIEK ERNŐ, iglói rajztanár GYÓNI GÉZA kéziratáról selyempapírosra lemásolta s mint csererokkant — egy faládika kettős fenekébe rejtve — hazahozta. (Jelentette a *Budapesti Hírlap* 1918. május 22-i száma.) Az Athenaeum 1919-ben kiadta a kötetet, élén TSCHIEK ERNŐnek GYÓNI GÉZÁról készített linoleum-metszet képével és a költő utolsó napjairól szóló levelével. A kötet itthon kapta a címét, így: „GYÓNI GÉZA: *Rabságban*. Utolsó versek (1915—1917).“

8. *Versek. Béke, háború, fogság* című kötete, amely 1926-ban az Athenaeum kiadásában jelent meg, anthologia volt költőnk régi 6 kötetéből, néhány vers pedig kézirat füzetből került belé. A versek kiválogatásában az Athenaeum részéről BÓKAY JÁNOS segített e sorok írójának.

9. *Összes versei*. Sajtó alá rendezte GYÓNI FERENC dr. MEFHOSZ könyvkiadó, Budapest, I. kiadás 1941. jún.; II., változatlan kiadás 1942. jan.; III., javított és jegyzeteiben bővült kiadás előkészületben. — Ez a könyv GYÓNI GÉZA 6 régi kötetét foglalja magában teljes egészében, előszavaik nélkül, csak a verseket. Általános előszót, életrajzi tájékoztatót és jegyzeteket adtunk az elejére, illetve a végére. Az 1—3. kötetet az előző kiadások alapján adtuk benne. A 4—6. kötethez azonban van mondanivalónk, amit részben más alakban és csoportosításban az „*Összes versei*“ előszavában és jegyzeteiben is érintettünk.

A 4. *Lengyel mezőkön...* című kötet közlését illetően ebben az „*Összes versei*“ című könyvben alapunk a GYÓNI GÉZA katonaládájában később hazakerült példányok egyike volt; a 10 többlet versre vonatkozólag pedig mindig a leghitelesebb forrás. A 2 utolsó vers már a BALOGH ISTVÁNTÓL hazamentett GYÓNI-kézirat alapján volt ellenőrizhető. Ezekből magyarázhatja meg a kutató, ha az *Összes versei* przemysli része közlésében az előző itthoni kiadásokhoz képest itt-ott némi eltérést talál. Az ezirányú nyomokat lásd az összkiadásban az egyes versekhez írt jegyzetekben. Az „*Órangyalnak*“ levelekben megküldött versek, meg a kötet közlései közt levő különbségeket már részletesen megállapítottam GYÓNI GÉZA „*Repülj már levelem...*“ című kötetében. (Ezt a kiadást alább 10. alatt jelezzük).

Az 5. *Levelek a Kálváriáról* stb. című és a 6. *Rabságban* című kötetek között ebben az „*Összes versei*“ című összefoglaló kötetben átcsoportosítást végeztünk. A *Rabságban* című kötet leveles részét áttettük a *Kálváriás levelek* I. részéhez, az athenaeumi Kálváriás-kötet „*más költemények*“ alatt közölt verseit viszont az összefoglaló kötet *Rabságban* című része élére.

A 6. *Rabságban* című kötetnek az *Összes versei*ben való közléséről is van megjegyezni valónk. BALOGH ISTVÁN 1920 nyarán hozta más kéziratoss emlékekkel és relikviákkal együtt az addig csak a TSCHERIK-féle másolat alapján kiadott kötetből ismert „*utolsó versek*“-et. Az *Összes versei* közlésében tehát módunkban volt ellenőriznünk előző kiadásunk közléseit. A ciklusok sorrendje magától adódott. Időrendben helyeztük el őket. Ebből magyarázható az az átcsoportosítás, amit már fentebb jeleztünk. A ciklusok régi és új sorrendjében még az a változás történt, hogy a „*Jézus. Mai legenda*“

című töredék lett az *Összes verseiben* az utolsóelőtti, míg a „Sötét hatalmak kezében“ című ciklus — mint amely költőnk utolsó napjait tükrözteti vissza — lett az utolsó. Végül a régi, *Rabságban* című kötet függelékét, az „Angol dolgok“ 7 fordított versét a tervbevett, „összegyűjtött versei“ kötetének a végére szántuk.

10. *Repülj már levelem...* A katonaköltő „Órangyal“-ához írt szerelmes levelei. A Vitézi Rend Zrínyi-Csoportja kiadása. Budapest, 1942. augusztus. GYÓNI GÉZA halálának 25. évfordulójára jelent meg. Sajtó alá rendezte (előszóval, összekötő szöveggel és jegyzetekkel ellátta) e sorok írója. Képek, hasonmások is vannak benne. Nemcsak levélközlés, több vers története és mozzanatai és megvilágosodtak e könyvben. A levelek kézírata a szabadkai múzsa (= „Órangyal“) birtokában.

Előkészületben: A köteteken kívül összegyűjtött versek, mint: *Összes versei. II. kötet.*

Teroben: Egy általános leveleskönyv, amely GYÓNI GÉZÁNAK a többi múzsához, barátaihoz és családjához írt leveleiből tevődnekk össze, súlypontja a békeidőre esnék. — Egy füzetre való összegyűlhet még prózai cikkeiből is, valamint szép számmal gyűlnek olyan versek és szépprózai megnyilatkozások, amelyek költőnkéről szólnak s egyszer, évfordulós alkalommal egy „Gyóni Géza-émlékkönyv“-be kiadhatók volnának.

GYÓNI FERENC.

Hartleben Konrád Adolf kiadó lapterjesztési ötletei és a *Patriotisches Wochenblatt*. HARTLEBEN KONRÁD ADOLF 1804-ben németnyelvű hetilap kiadását határozta el. A lap szerkesztését LÜBECK JÁNOS KÁROLYRA, a múlt század elejének hírneves polihisztor orvosdoktorára, Hont vármegye első fizikusára, tiszti főorvosára bízta. A hetilap első száma ily címen jelent meg:

Patriotisches Wochenblatt

für Ungarn.

Pesth, den 4. Januar. 1804.

A hetilapból — úgylátszik — bőségesen maradtak példányok, s az élelmes kiadó összefűzette, borítékoltatta az egy-egy hónapban megjelent lapszámokat és folyóirat formájában forgalomba hozta ily bővebb címen:

Patriotisches Wochenblatt für Ungarn. Zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung aller Guten und Nützlichen. Für Leser aus allen Ständen. Herausgegeben von JOHANN KARL LÜBECK, Doktor der Arzneikunde. Pesth, 1804.

A készlet azonban így sem fogyott el teljesen, egyes lapszámokból sok maradt meg ezért 1807-ben az 1804. ápr.—júniusi számokból új, címlapkiadást állított össze, ily címen:

Der patriotische Rathgeber für den ungarischen Stadt- und Landwirth. Eine Auswahl der besten Abhandlungen über alle Zweige der Landwirtschaft. Für Leser aus allen Ständen herausgegeben von Dr. JOHANN KARL LÜBECK ersten Physikus des löbl. Honter Comitats... Zweite Ausgabe des patriotischen Wochenblattes. Pesth, 1807. Bey Conrad Adolf Hartleben.

E kisnyolcadrétalakú, magasszínvonalú gazdasági hetilapnak, mely Magyarország gazdasági viszonyairól és egyéb hasznos tudnivalókról tájékoztat, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának három példánya van.

1. Borítékos, fűzött példány, 1804. január, február, április, májusi füzetek.

2. Egykorú bőrkötésű példány, a gerincen bordó és zöld címkével. (A JANKOVICH-gyűjteményből.) 1804. jan.—dec. Ebben hiányzik az 1804. január 11-i második számból a 49—64 lap.

3. A „Der patriotische Rathgeber“, egykorú papirkötésben. Ez tartalmazza az 1804. április—júniusi 14—25. számokat.

A legteljesebb példány a bőrkötésű, JANKOVICH-féle példány, amely könyvtörténeti szempontból becses adatokat tartalmaz. Az első negyedévi kötetben, a januári számok után vannak kötve HARTLEBEN I., II., III. és IV. a februári számok után V., VI., a májusi számok után 1., 2., 3., 4. számú könyvjegyzékei. Ezek a fűzött példányban nincsenek meg. A kiadó nyilván mellékelte könyvárjegyzékeit a szétküldött példányokhoz s aki a füzeteket bekötötte (a kiadó, vagy példányunk bibliofil tulajdonosa, JANKOVICH), a könyvjegyzékeket a hetilap tartozékainak tekintette. — A másik érdekessége, hogy a decemberi füzet közli az előfizetők: mágnások, nemesek, tisztek, könyvárusok stb. névsorát. E névsor szerint a hetilap háromezrednyolcvanöt példányban küldetett szét.

Hogy mennyire fontos tartozéka, nemcsak a könyvnek, hanem a folyóiratnak, ujságnak is a boríték, a *Patriotisches Wochenblatt* esetében is látjuk. Először is a borítékon sokkal több adat és szöveg van, mint az egyes számok homlokcímein, melyek csak a folyóirat főcímét, számát, megjelenési helyét s idejét tartalmazzák. Ezzel szemben a borítékon figyelemkeltő, a lap célját hirdető mondatok olvashatók: „Zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung alles Guten und Nützlichen“. — „Für Leser aus allen Ständen“ — A szerkesztő neve, foglalkozása, a kiadó neve és a kiadás helye csak a borítékon van feltüntetve. — A boríték második oldalán olvasható a

hetilap programja: „Nachricht von dem Plan und dem Zweck dieses Wochenblattes“, amely elsősorban a magyar föld ismerete és a magyar közgazdaság előbbrevitele. — Kéziratokat küldhet be az is, aki nem tud jól németül: „... Beiträge, entweder auch in inkorrekt deutscher Sprache, oder in der ungarischen oder lateinischen Sprache liefern möchten, weil er sie dann mit aller Treue ... übersetzen, oder faszlicher ... korrekter für das Wochenblatt bearbeiten ... würde.“ A boríték harmadik és negyedik lapján pontokba foglalva ismerteti a lap tervezett rovatait, terjedelmét, előfizetési feltételeit, árát stb., s közül egyéb folyóirat hirdetést is.

A hetilap először hetenként jelent meg, azután havonként, összefűzve, borítékkal ellátva („Monat Januar. 1804), azután negyedévenként, a negyedévi három füzetet egybekötve (Erster ... Band), s valami jeles férfiúnak ajánlva: az 1804. I. kötet „Dem Hochehrwürdigen Herrn SAMUEL THESCHEDICK“, a II. kötet „Seiner Hochwürden dem Herrn LUDWIG MITTERPACHER v. MITTERNBURG“. A három füzetekből álló köteteknek külön tartalomjegyzékük is van. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? Előbb Pozsonyban, majd Pesten alapított első kaszinóival SZÉCHENYI ISTVÁNNAK nem volt egyéb célja, mint az, hogy a magyar társadalmat mozgásba, erjedésbe hozza. A SZÉCHENYI-adta példa hatására országszerte létesülő hasonló egyesületek — 1833-ban már 29-ről tud SEDLNITZKY kéme¹ — szintén a társas együttlétre és a nemzeti műveltség emelésére fordítják minden gondjukat. A sátoraljaújhelyi kaszinóról megnyugodva jelenti Bécsbe a besúgó, hogy ott esténként sokan egybegyülekeznek, megengedett újságokat olvasnak, billiárdoznak, kártyáznak és — „tisztességesen viselkednek“.² Pedig ennek a kaszinónak a jegyzője KOSSUTH LAJOS volt... A társaskörök hangja azután előbb a megyegyűléseken, majd az ország házában is hallhatóvá válik, nem tompíthatja már azt a magára eszmélt idegen rendőrség, de még magának az első alapítónak mérséklő szava sem. A nagy nemzeti eszmék és célok visszhangja veri fel a kaszinói szobákat, nem jámbor olvasás, de egyre hevesebb vita folyik bennük, míg megéri a mozgalmuk gyümölcse: negyvennyolc.

Elégé ismerjük a kaszinók hatását a SZÉCHENYI fellépését követő két évtized történelmére. De kétségtelen a szellemi életre, irodalomra, tudományra, művészetre gyakorolt befolyásuk is. Valamennyi

¹ VISZOTA GYULA: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. kötet. Budapest, 1927. XXVII. l.

² U. o. XX—XXI. l.

kaszinó első dolga volt, hogy a fontosabb bel- és külföldi lapokra előfizessen, meg hogy könyvtárt gyűjtsön magának, olyan könyvtárt, amelyben ne hiába keresse a legújabb magyar könyveket az olvasó. A negyvenes évek sokat támadott konzervatív társaskörének, a *Gyűldének*, alapítója, LIPTHAY SÁNDOR, egész magánkönyvtárát odaajándékozta.³ A vidéki kaszinók is igyekeztek gondoskodni olvasmányról tagjaik számára: ARANY JÁNOS az *Életképeket* a szalontai kaszinóban olvasta.⁴ Kétségtelen, hogy könyv és hírlap, meg azok közönsége közt hazánkban az 1830-as évektől kezdve új és döntő közvetítő tényező a kaszinó.

Ennek az új művelődési tényezőnek hatását kísérli meg lemérni egy kortárs a *Hasznos Mulatságok* 1840. augusztus 15-én megjelent 14. számában, „Casinóink' hatása nemzeti fejlődésünkre 's művelődésünkre“ című közleményében. A szerző, akinek mérlegén kaszinóink művelődési szempontból egytől-egyig könnyűnek találtnak, M— I—. betűjellel írja alá cikkét. Bár döntő bizonyítékunk nincs erre, kétségtelennek tartjuk, hogy a betűk mögött MÁJER ISTVÁN, a lelkes és szorgalmas esztergomi pap, a későbbi egyetemi tanár rejtőzik, ugyanaz, aki a réz- és fametszés terén fejtett ki serkentő működést és aki első képes hetilapunk, az *Abrázolt Folyóirat* számára több illusztrált tudósítást írt. MÁJER ISTVÁN gyakorlati észjárására vall cikkének számszerűen értékelő józansága is.

De hallgassuk őt magát: „Casinóink keletkeztekor minden hazafi örömtelven 's azon szép reménnyel kecsegtetve nézett a jövődők elébe, hogy illy egyesületekbe központosulván az anyagi és szellemi erők, az anyagiaknak mint eszközöknek összetéve gyarapuló tömege 's a' szellemieknek mint eszközlőknek gyakori és terjedelmesebb közlekedése, össze- 's közrehatása, legbizonyosabb és legrövidebb útja leend nemzeti fejlődésünk és művelődésünk helyes irányú előhaladásának. E' nemes és szent szándék lelkesíté 's határozó, úgy hisszük, magukat az alapítókat e' casinói egyesületek létesítésére, 's ugyan e' szent szándék teljesedését várta minden józan szellemű magyar, ki nemzeti fejlődésünk- és művelődésünknek olly irányú előhaladását kívánja, melly elháríthatatlan akadályokba ne ütközzék és vissza ne bukják még alább, mint a' hol előbb állott“.

Használtak-e a kaszinók a nemzeti művelődésnek, úgy, ahogy azt várni lehetett tőlük? teszi fel most már a kérdést a szerző. A választ elsősorban az dönti el, használtak-e a kaszinók a sajtónak, mert „a' sajtó egyik leghatalmasabb előmozdítója a' szellemi művelődés-

³ DEZSÉNYI BÉLA: *Nemzeti Ujság*. Budapest, 1941. 15. I.

⁴ FARKAS GYULA: A „fiatal Magyarország“ kora. Budapest, 1932. 22. I.

nek“. „Nyert-e hát a' sajtó casinóink által?“ — kérdezi tovább s mindjárt felel is: „Nem csak nem nyert, hanem vesztett 's annál inkább hanyatlik, minél inkább szaporodik a' casinói egyesületek száma. Olly helyeken ugyanis, hol előbb 20 vagy 30 példány véteték meg valamely magyar könyvből, most alig kel 2 vagy 3 el, úgyszintén hol előbb 20 vagy 30 példány járaték valamely folyóiratból, most alig járatik 2 vagy 3; mert a' kik előbb olvasmányokat vettek 's könyvtáracskákat gyűjtögettek, most tagjai a' helybeli casinónak, hol majd minden magyar könyv és folyóirat megszereztetik 's olvastatik“. A következmény szerzőnk szerint nem lehet kétséges: „Ha e' szerint annyira kevesül a' könyvvevők 's folyóirat-járatók száma, hogy a' magyar könyvek kiadói kevés vagy épen semmi jutalmát nem látják fáradságaiknak, sőt néha még a' nyomtatási költségeket sem vehetik be: ugyan ki fog majd magyar könyveket írni 's kiadni? 's mi újat fognak aztán a' casinókban is olvashatni?“

Tehát a kaszinók könyvvásárlása nemcsak hogy hasznot nem hajt a magyar kiadónak s így közvetve az írónak, hanem kárt okoz, mert az egyéni könyvvásárlók lesznek általa kevesebben. De más hiba is van a kaszinók könyvgyűjtése körül. „A' kaszinók ugyanis jó és rossz könyvet, csak magyar legyen, választás nélkül megszokták szerezni, hogy bármellyiket is kívánna egyik vagy másik tag, benne szükségét ne lásson: holott, casinók nem létében az olvasni szerető csak jónak tartott 's célszerű könyvekre adná ki pénzét“ — aminek következménye megfelelő kiválogatás lenne: a selejtes művek kihullanának az olvasók rostáján, az érdeemes szerzők pedig új és új alkotásra buzdulnának.

De a kaszinói olvasás módja sem alkalmas a művelődés előmozdítására. Mert a tagoknak — vagy, ahogy akkor nevezték, részvényeseknek — csak helyben szabad olvasniok, könyvet haza nem vihetnek. Már pedig „a' ki maga számára vesz meg valamely könyvet, ezt, ha csak azért is, hogy pénzét hiába ki ne vetette legyen — egészen 's figyelmetesen is át szokta olvasni: míg a' casinóban majd billiárd- és kártyajáték, majd hiába való csevegések 's szájaskodások pipafüstös lármái 's botránkoztatásai által megzavartván, az olvasást többnyire kénytelen félbeszakasztani s amazok közé vegyülni, úgy, hogy kevés könyvet olvashat rendszeresen és egészen át...“

Más forrásból is tudjuk, hogy a kaszinók hangos vitái, valamint az azokban folyó dőzsölések, kártyázások megbotránkozást keltettek. Ennek a megbotránkozásnak tudható be részben a negyvenes évek legjelentékenyebb társaskörének, a Nemzeti Körnek, többszöri megszűlése, éppen a komolyabb tagok kilépése.⁵ De kétségtelen, hogy

⁵ DEZSÉNYI, i. h.

szerepet játszott ebben a politika is: a kormány híveinek s az ellenzéknek egyre élesebb szétválása.

Cikkünk szerzője maga sem elfogulatlan: mint a kormányhű *Nemzeti Ujságnak* s melléklapjának, a *Hasznos Mulatságoknak* munkatársa, a kaszinók többségében hangoztatott eszmékkal nem értett egyet. Az is kétségtelen, hogy a magyar irodalom, a magyar újság- és könyvkiadás ügyét illető sötét jóslásai nem váltak valóra. De a könyv és az újság történése számára érdekes a kaszinóknak, mint közönségszervező intézményeknek ez a — talán kissé éles —, de találó jellemzése. A kaszinók s a kávéházak szerepe az újság és a könyv életében nem elhanyagolható tényező. Hatással van a könyvtermelésre meg az olvasásra egyaránt, akár a komoly olvasóterem, vagy a népszerű kölcsönkönyvtár. A *Hasznos Mulatságok* cikke e hatás kezdetéről ad érdekes és hű képet, noha helytelenül vonta le a következtetést a pontosan leírt tünetekből. DEZSÉNYI BÉLA.

Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. A könyvtárosnak, ki főleg kéziratokkal és régi nyomtatványokkal foglalkozik, igen gyakran kerül kezébe olyan kézirat vagy régi nyomtatvány, melynek lapjai valósággal szétporlanak a kéz érintésére. Az ilyen könyvek rendszerint huzamosabb ideig nedves helyen, pincékben, vagy rossztetejű padlásokon feküdtek. Így a papiros magába szívta a nedvességet, mely aztán kioldotta a papírostokat összekötő enyvezést és ha a könyv később száraz helyre került is, nem volt meg a papirosban az az anyag, mely a rostokat összeköti és így a papiros szétporlik.

Az ilyen tönkrement papiroslapok megmentésére sikerült egy megfelelő eljárást kidolgoznom, mellyel megóvhatjuk a további romlástól ezeket a porladó kéziratokat vagy nyomtatványokat. Természetesen itt nem művészi restaurálásokról van szó; a lényeg itt az, hogy a megmaradt kézirat-, vagy nyomtatványrészeket a jövő számára meg akarjuk menteni.

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárából kaptam restaurálás céljából a nagyértékű bártfai kéziratot hangjegy-gyűjteményből egy füzetet, melynek lapjai a fentemlített állapotban voltak. A kéziratot egy külföldi könyvtár kérte kölcsön és e zenei kéziratot oly módon kívántuk előbb restaurálni, hogy minden részecskéje megmaradjon és kölcsön is lehessen küldeni, a nélkül, hogy valami kárt szenvedjen. A kéziratot megfigyelhető volt, hogy a betűk vonalain a papiros nem porlik szét, tehát a tinta megóvta az enyvezés kioldódását. Voltak olyan betűk vagy kótafejek, melyeknek csak az írott körvonalai maradtak meg.

A fenti eljáráshoz hosszas kísérletezés és különféle papirosok kipróbálása után egy egészen átlátszó és bizonyos zsírtartalmú papírt használtam, mely említett tulajdonságánál fogva egy esetleges későbbi nedvesedésnek is jobban ellenáll.

A használt papirost hosszabb ideig tiszta vízben áztattam és utána finom keményítőcsirizzel vékonyan átkentem, vigyázva arra, hogy tükörsíma legyen; ezután pedig a papirost minden irányban maximálisan kinyújtottam. Ezt a símaságot csak huzamosabb ideig tartó kenés után értem el, azután ráhelyeztem a megóvandó kézirat maradványait, melynek részeit nagyon pontosan összeillesztettem. Ez a művelet tartott a leghosszabb ideig, mert nagyon kellett vigyázni, hogy az egyes részek pontosan egymáshoz kerüljenek és a megmaradt részek teljes egészében olvashatóvá váljanak. Ezután, mint az alapnál, egy másik papírlapot is az említett módon preparáltam és azt a kéziraatra ráhelyeztem és óvatos dörzsöléssel a különböző papírok különböző húzási természete miatt a képződött gyűrődéseket teljesen kisimítottam.

A kézirat- vagy nyomtatványrészek összeillesztését nagyon lelkiismeretesen kell végezni, mert ha egy rész nem a helyére került és már a fedőlapot ráhelyeztük, többé nem lehet a hibát helyrehozni, mert a rossz állapotban levő papiros a nedvesség és a ragasztóanyag következtében már el nem mozdítható, mert szétmállik.

Az így restaurált kéziratot két vastag papírlemez közé tettem. A papírlemez alá és fölé egy-egy vastag üvegtábla került, melyet nehéz súlyokkal préseltem. A préselésnél a papírlemez magába szívja a nedvességet, viszont a vastag üveglapok a nehéz súly alatt símára préselik a restaurált kéziratot. A megszáradt kéziratot bádoglemezek közé raktam és egy erős vasprésbe tettem. Mindkét préselés időtartama 48—48 óráig tartott, mely után a kikerült kézirat olyan síma lett, mint a tükör, kitűnően olvasható és majdnem az mondható róla, hogy örökre megmentettük, mert olyan, mintha két üveg közé került volna.

A fenti módon már több füzet ilyen zenei kéziratot, oklevelet, sőt molyok által szitává rágott régi újságlapokat is restauráltam. Hiányos pergamenlapokat is restaurálhatunk ilyen módon, de a pergament és a használandó papírt különös óvatossággal kell áztatnunk, preparálnunk és igen nagy súly alatt préselnünk. Ezen eljárás alkalmas még pergamen-kódexlapok írásainak megvédésére a kopás és elhalványodás ellen.

Olyan esetekben, mikor régi könyveknek csak egyes részei vannak így elporladva, egyébként a könyvlapoknak a nagyobbik felülete jó állapotban van, nem kell a könyvlapokat a megóvás érdeké-

ben a fenti módon két lap közé preparálni, hanem a hiányzó részeket hasonló papirossal kiegészítjük. Ez az eljárás azonban még nagyobb türelmet és kitartást kíván, de kellő szakértelemmel szép eredményeket érhetünk el vele.

Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából kaptam a Cod. lat. 390. jelzetű kódexet restaurálás céljából. A kódex felső részén a lapok területének körülbelül egynegyed részén keresztül volt rothadva és a lapok felső szélei az említett területen részben hiányoztak, részben porladó állapotban voltak.

A szétszedett lapokat üveglapokra fektettem és a hiányzó részeket hasonló papírból óvatosan kirajzolva kiszabtam és hozzáillesztettem, de úgy, hogy az új papír sehol sem feküdt a könyvlapokra rá, csak hozzáilleszkedett, miután a szövegrészből is helyenként hiányzott, nehogy a megmaradt szövegből valamit is eltakarjon. Ezután fehér keményítőcsirizzel a porladásnak indult részt és az új kiegészítő papírnak a könyvleaphoz illeszkedő részét mindkét oldalán egyformán vékonyan bekentem és fehér selyempapírossal a ragasztás helyét beborítottam, szintén mindkét oldalon. Természetesen a selyempapíros a ragasztóval bekent területnél jóval nagyobb volt és így száradás után az oda nem ragadt selyempapírszéleket óvatosan letépdستم. A ragasztás helyén a selyempapír tökéletesen hozzáillesztette az új kiegészítést és a porladásnak indult részét is preparálta a könyvlapoknak. A restaurálás után bádoglemezek közé igen erős présbe kerültek a lapok.

A kódex lapjainak egy része teljesen hiánytalan volt, azonban a porladás kezdetleges jelei már látszottak rajta. Az ilyen ép, de megpuhult lapokat a következőképpen konzerváltam. Egy nagy fűrösztő tálba langyos vízbe kevés timsót és kevés enyvvet oldottam. Az említett kéziratlapokat a timsós, enyves vízben kifűrösztöttem és félig száraz állapotban bádoglemezek között préseltem. A fenti eljárástól a préselés után a lapok visszanyerték eredeti tartósságukat.

A présből kikerült lapokból újra összeállítottam az íveket és korhú, valódi bordára fűzve egy eredeti XV. századbeli technikával készült, egész bőrkötést készítettem, mely kötést vak nyomással a következő rajzú vésetekkel díszítettem, a kódex első és hátsó tábláján.

A tábla szélén körül egymásba folyó fonatos zsinórszerű díszből egy sor került, ezen belül arányosan elosztva tizenhat fonatos dísz, ezután megint egy sor fonatos dísz, mint a szélén és a tükrön belül pedig nyolc nagyobb négyszögletes fonatú dísz alkalmaztam.

A leírt módon restaurált és saját tervezésem által díszített és készített kötéssel igyekeztem a kódexnek lehetőségig megfelelő korhú formát adni.

SASVÁRI DEZSŐ.

Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. 1849 júliusában KECSKEMÉTHY AURÉL, a neves ügyvéd, újságíró és politikus, GÖRGEY ARTHUR ösztönzésére „Való” címmel katonai lapot akart indítani. E szándékát nyomtatásban elsősorban magának az indítani szándékozott lapnak 1849 júniusában megjelent „programmja”, másodsor KECSKEMÉTHYNEK a „Napló”-ja őrizte meg számunkra. A későbbi nyomtatott megemlékezések (RÓZSA MIKLÓS: *Kecskeméthy Aurél naplója 1851—1878.* — KERESZTY ISTVÁN: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* — ANGYAL DÁVID: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.*) e két gyökörből táplálkoznak. Bár ANGYAL DÁVID jelentős könyvében utal a program egy-két kifejezésére, de a lap megjelent programját eddig senki nem ismertette.

Tekintettel arra, hogy a közelmúltban a katonai lapok nálunk is feldolgozás alá kerültek, egyetértve SUPKA ERVINNEK szíves ajánlásával — aki e programra figyelmünket felhívta — időszerűnek látjuk a „Való” programjával közelebről is megismerkedni.

A „Való” programjának egy nyomtatott példánya megvan a Magyar Nemzeti Múzeum hírlaptárában 8379. sz. alatt. Az elég erős papírra nyomott 28,5 × 43 cm nagyságú, egy levélből álló nyomtatvány magán viseli a 48-as idő minden jellegzetességét. A címbetűket díszesebb nagybetűkkel, a szöveg betűit korabeli ortográfiával nyomták. A szöveg fogalmazása, stílusa jellegzetesen KECSKEMÉTHY AURÉL kiváló egyéniségére mutat. Ezenfelül a mondatok hangzásából minden kétséget kizáró módon meg lehet állapítani, hogy mielőtt nyomdába adták volna, a kéziratot GÖRGEY ARTHUR is látta. Erre vallanak azok a mondatok, amik a hadsereg állapotáról nyilatkoznak. Éspedig: „...ki netalán azt hinné, hogy hadseregünknel minden a legáldottabb rendben 's hadügyünk a tökély ne továbbját érte el ... nagy családásban élne“. Ilyen meglátása csak annak lehet, aki — mint maga GÖRGEY is — hosszabb ideje benne él a hadseregben. Bár KECSKEMÉTHY is kiment a harctérre, de — mint RÓZSA MIKLÓS könyve IX. lapján írja —: „...azért, hogy Görgy mellett katonai lapot csináljon — békepártit“. A továbbiakban a szöveg indokokat sorol fel előző állítására, valamint arra a fontos körülményre, hogy miért kell katonai lapot kiadni. Ezeket mondja: „...miután a' most teendő épület századokra hatna be — oly feladat, melynek megoldása egyedül a' haza összes értelmiségének közmunkálásából várható; sőt az adminisztratio ephemer igényei, a' katonai rendőrség, eljárás, kezelés naponkinti érdekei is egy szoroson katonai lap létezését mellőzhetlenné teszik“. Ezekután megmagyarázza, hogy ne essék senki tévedésbe, ez a lap, tekintettel a hadsereg nagy fontosságára s arra, hogy

ágazatai a nemzeti élet más területeire is átnyúlnak, *nem lesz kizárólag katonai*. S erre elmondja a tulajdonképpeni programot, mely szerint a lap a következőket igyekszik adni: hiteles hadtörténeti adatokat a fontosabb hadjáratokra vonatkozóan; tájékoztatást minden a hadüggyel kapcsolatos eseményről (s itt őszinte beszédre kéri „e' haza minden állású férfiaiát“). Politikai iránya: „a' civilisatio hódításiért küzdünk; kormányformák feltétlen apostolai nem vagyunk...“ S kimondja, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség elveiért „élni akarunk és halni merünk“.

Jelmondatot pedig Horáciusból választott, amit büszkén be is jelentett: „Si fractus illabatur orbis, impavidos ferient ruinae“.

Július elejétől kezdve hetenkint négyszer: kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap jelent volna meg. Előfizetési ára: helyben félévre, házhordozással (sic!) 6 ft., postán borítékban 7 ft. pp. Keltezés: „Pest, június 1849“.

Ez lett volna tehát *az egyetlen pesti katonai lap abban az időben*, mert — mint ismeretes — a többi Erdélyben és Komáromban készült. Hogy a lap milyen alakú, terjedelmű és kivitelű lett volna, arra — sajnos — semmi felvilágosítást nem kapunk. S mivel a július 13-án bekövetkezett világsi katasztrófa a lap megjelenését lehetetlenné tette, valószínűleg már nem is kapunk. Hacsak a későbbi kutatás nem vet felszínre egy erre irányuló mellékmondatot vagy elejtett megjegyzést.

LUKÁCS JÓZSEF.

Délvidéki gyűjtés. A Délvidék visszaszerzése után a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára azonnal megkezdte a jugoszláv területen megjelent hungaricumok összegyűjtését.

Két könyvtári tisztviselő hivatalos kiküldetésben Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Zentán gyűjtött. Az újvidéki és szabadkai középiskolák igazgatósága a legnagyobb fokban megértette a kultúrcélt és rögtön nagymennyiségű értékes anyagot adott át a tanári könyvtárakban fölöslegessé vált jugoszláv segédkönyvekből. Még ennél is értékesebb anyagot juttatott a „Miniszterközi Bizottság“ a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára rendelkezésére. De számottevőek a visszafoglalt területeken a jugoszláv megszállás alatt használatban volt tankönyvek is, melyeknek lefoglalását a Könyvtár kérésére a m. kir. Honvédség vezérkari főnöke rendelte el.

Ilyen módon a Széchényi Könyvtár 1250 darab szerb, horvát, német és magyar olyan könyvhöz jutott, melyet a Délvidék visszatérte előtt nem sikerült megszereznie. Az elsődleges hungaricumokon kívül nagy számmal vannak képviselve a jugoszláv államra vonatkozó politikai, statisztikai, közoktatásügyi és jogi természetű köny-

vek, de fellelhetők a belgrádi, zágrábi és laibachi akadémiák becses forráskiadványai, továbbá szakbibliográfiák, szótárak és lexikonok; ugyancsak értékes az egy köbméternyi folyóírat-tömeg is, amely még feldolgozását várja.

Az adományozott könyvek között voltak egyesek, melyek több példányban is előfordultak és voltak olyanok is, amelyek a Könyvtár gyűjtőkörébe nem tartoznak. Ezen anyagból a Széchenyi Könyvtár ellenérték nélkül átengedett a Szláv Philologiai Intézetnek 217, a Magyar Történettudományi Intézetnek 142, és az Államtudományi Intézetnek 225 darabot.

Az ajándékkönyvek elosztásánál a Könyvtár most is arra törekedett, hogy az egyes munkák a legmegfelelőbb helyre jussanak. Ezért a Könyvtár felszólította a tudományos intézeteket, hogy az érdeklődési körükbe vágó anyag kiválogatására a szláv nyelvekben jártas szakembereket küldjenek ki. Ez meg is történt a Szláv Philologiai Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az Államtudományi Intézet részéről.

GÁSPÁR MARGIT.

Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai. BAKÓCZ TAMÁS győri püspökségének idejét (1486—1492), életrajzírója a püspök politikai és diplomáciai tevékenységének rajzában foglalja össze. Már előljáróban hangsúlyozza, hogy BAKÓCZ ezentúl is a királyi udvarban tartózkodott és a király legbensőbb bizalmát élvezte.¹ Ha ezek a sokszor nagyon feszült légkörben lefolyt évek a püspök egész energiáját le is foglalták, bizonyos, hogy a közügyek mellett nem vonta ki magát az egyházmegyéjét érintő ügyek intézése alól sem.

A könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése óta jelentős gondja lehetett az egyházmegyéknek az egyházaknak liturgikus könyvekkel való ellátása. Hiszen a jóval kisebb áron beszerezhető nyomtatott könyvek minden plébánia és templom számára hozzáférhetővé és elhasználásuk esetén pótolhatóvá tették a szertartáskönyveket. Nem tudjuk adatokkal alátámasztani a magyar egyházmegyéknek e tárgyban folyamatosított intézkedéseit, de nagyon valószínű, hogy kellett ily rendelkezéseknek lenniök. Legvalószínűbb, hogy az egyes ordináriusok és rendfőnökök maguk intézkedtek, hogy a lelkészkedő papság a megfelelő számú nyomtatott egyházi könyvhöz, elsősorban a misekönyvekhez jusson. Ez az intézkedés nálunk valószínűleg csak a XVI. század elején lehetett általánossá, amire a század elején sűrű egymásutánban nyomtatott esztergomi misekönyvekből is következ-

¹ FRAKNÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp., 1889. 17. l.

tethetünk. A folyamat azonban már 1480 körül megindult és csak a XV. század végéig az esztergomi misekönyvek 12—13, a pécsinek és a pálosoknak egy-egy misekönyv-kiadását ismerjük. A misekönyvek gyors egymásutánban való nyomtatásának okát természetesen a kiadások példányának kicsiny voltában is kereshetjük, valamint abban is, hogy a következő kiadások az előbbieknél tökéletesebbek voltak.²

A nyomtatott misekönyvek elterjesztésének kérdésével hozhatjuk kapcsolatba azt a legújabban a székesfőváros történetéhez készült oklevélmásolatok munkálatai során előkerült oklevelet,³ amely bár tökéletlenül, de mégis bizonyos fényt derít a misekönyvek áramlásának útjára. Ebben az 1491 január 13-ról keltezett oklevélben ÁDÁM GERGELY budai bíró és az esküdt polgárok hírül adják, hogy FOGELBAIDER SEBESTYÉN, néhai FOGELBAIDER LÉNÁRT budai polgár unokatestvére, mint végrendelete fővégrehajtója és hagyományosa, — amire vonatkozólag a város kisebb pecsétjével ellátott igazolólevelet bemutatva — minden fi- és nőrokonával együtt, akiket a hagyatékából folyó terhek és sérelmek érintenek, megjelent Budavára tanácsa előtt és előadta a következőket:

FOGELBAIDER LÉNÁRT életében nem messze a városházától, FORSTER GYÖRGY és BERNÁT aranyműves háza között fekvő házát ERDÖDI TAMÁS győri püspöktől átvett misekönyvekért fennálló ezer arany forintnyi tartozása fejében a püspöknek zálogba adta és a püspököt a város szokásai szerint a ház birtokába bevezette. LÉNÁRT elhalálozván, TAMÁS püspök FOGELBAIDER SEBESTYÉNT bírói úton kötelezte az ezer forintnyi tartozás megfizetésére. Ezt a tartozást SEBESTYÉN LÉNÁRT hagyatékából nem tudván megtéríteni, arra kényszerült, hogy az említett házat ezer forintért zsidóknak adja zálogba. Idő múltával az uzorakamat felnövekedése miatt látván, hogy a házat másként nem tudja a zsidók kezéből kiragadni — a tartozás a kamattal már 1300 forintra emelkedett —, a házat minden haszonélvezetével és tartozékával testvérenek FOGELBAIDER ANDRÁSNAK és feleségének, BORBÁLÁNAK adta el örökjogon békés birtoklásra minden ellenmondás nélkül. Miután FOGELBAIDER ANDRÁS és felesége lefizették az ezerháromszáz forintot WERES ÁBRAHÁM nevű zsidónak és ezzel a házat teljesen felszabadították, viszont FOGELBAIDER SEBESTYÉN a fi- és nőtestvérek, nemkülönbén a rokonság semmiféle tulajdonjogot a házzal

² KNAUZ NÁNDOR: A magyar egyház régi mise- és zsolozsmakönyvei. Esztergom, 1870. 1. l.

³ Az esztergomi székesfőkáptalan levéltárában Capsa 18. fasc. 7. nr. 2. jelzet alatt.

szemben nem tartottak fenn, FOGELBAIDER SEBESTYÉN megígérte, hogy ANDRÁS testvérét és ennek BORBÁLA feleségét, valamint örököseiket a ház békés birtoklásában és a vele kapcsolatos minden jogában saját erejével megvédi, amint ezt a város jóváhagyott ősi szokásai előírják. Ennek emlékeztérére és megerősítésére a tanács ezt a pcesétjével el-látott privilegiális levelet adta ki.

Ez a történet némiképp hasonlít a XIII. száz. közepéig a csatári apát-ság tulajdonában volt GUTKELED-biblia történetéhez, azzal a lényeges különbséggel, hogy a bibliát a megszorult kegyúr zálogba tette és a zálogkönyvet nem tudván megfizetni, a biblia annál a FARKAS nevű zsidónál maradt, aki a patrónusnak pénzt folyósított. A zálog címén zsidó kézre került biblia azonban száz év múlva Admontban került ismét elő, mint GOTHARD érsek bibliája.⁴

Ha most már az okiratban foglalt adatokat megvizsgáljuk, első-sorban TAMÁS püspök szerepét, illetőleg a misekönyvekkel való kap-csolatát kell fontolóra vennünk. BAKÓCZ TAMÁS könyvtárának négy darabját ismerjük. Ezek között van a zágrábi székesegyház kincs-tárának *missaléja*, amelynek miniálását BAKÓCZ fejeztette be, továbbá a befejezetlen — talán FRANCISCUS DE CASTELLO által készített — esztergomi *graduale*.⁵ Nyomatott könyvről nincs tudomásunk. Bizonyos azonban, hogy e reánk maradt sovány adatok sem adnak fogal-mat BAKÓCZ könyvkultúrájáról és az egyházi szertartáskönyvekkel kapcsolatos ténykedéseiről sem. Mivel a győri egyházmegyének nem adott ki külön misekönyvet, bizonyos, hogy a győri is az esztergomit használta. Az 1486—1492. években az esztergomi misekönyveknek négy kiadását ismerjük. Az első RATDOLTNÁL Velencében (1486), a második NÜRNBERGBEN, STUCHSNÁL (1499), a harmadik BRÜNNBEN, STAHEL-Preinleinnél FEGER TEOBALD budai könyvárus költségén és könyvárusjelvényével (1491), és a negyedik Velencében HAMANNÁL jelent meg. Ezeket megelőzően öt vagy hat esztergomi missale kiadá-sáról tudunk.⁶ Mindezek között csak 1491-i kiadásnál van a nyom-dász és a könyv fogyasztója közötti tényezőkről, a könyvárusról tudomásunk. FEGER TEOBALD mellett ebben a hét esztendőben RUEM György szintén mint budai könyvárus ismeretes, de az 1490-ben, Velencében megjelent *De officio misse* című mű mellett ő csak az 1493-évi esztergomi misekönyv hártypéldányain van mint könyvárus

⁴ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A Gutkeled-biblia. MKSzle 1892/93. évf. 5 és kk. II.

⁵ HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Bp., 1929. 177 és kk. II.

⁶ WEALE-BOHATTA: Catalogus missalium. London, 1928. p. 248—251.

megnevezve.⁷ A külföldhöz hasonló bizományi raktárakról, mint amelyen a velencei NICOLAUS JENSON által alapított vállalkozás volt, nálunk nincs nyom. Hogy a BAKÓCZ által FOGELBAIDERnek eladott ezer forint értékű misekönyvek esete minden valószínűség szerint a könyv árusításának kérdésével függ össze, arra elsősorban a misekönyv nagy tömege enged következtetést. Bár FOGELBAIDER mint kereskedő, vagy könyvkötő nem ismeretes és nevével is tudunkkal csak ezzel az üzlettel kapcsolatban találkozunk, mégis feltehetjük — más elfogadható magyarázat hiányában —, hogy FOGELBAIDER ebben az esetben a könyveket értékesítésre vette át BAKÓCZTÓL. Valószínű, hogy foglalkozása nem a könyvkereskedés, vagy könyvkötés volt, mert akkor az oklevélben feltüntette volna Buda tanácsa ezt a tényt, mint ahogyan minden iparos és kereskedő neve mellett e korban foglalkozásának megjelölését is megtaláljuk. A foglalkozás megnevezésének hiánya ugyan nem döntő érv, de tekintettel arra, hogy FOGELBAIDERŐL semmiféle más adat nem maradt reánk, mégis következtetésünknek kiindulópontja lehet. Gondolhatunk arra is, hogy FOGELBAIDER a könyveket bekötésre vette át, mivel e korban és még jóval később is a könyvkereskedő a könyvkötőmesterséget is űzte, amint ezt GALLEN JÁNOS kassai könyvkereskedő 1583. évi hagyatéki leltárából látjuk.⁸ Azonban ennek a körülménynek valószínűvételére is hiányzik minden támpontunk. Az ügylet lebonyolódásának utójátéka is arra enged következtetést, hogy a missalék FOGELBAIDER tulajdonából továbbáramlottak, mert valószínű, hogy az eset tárgyalásánál említés történt volna arra a körülményre, hogy a missalék a hagyatékban megvannak. Az üzlet rendezetlensége és az elzálogosítással kapcsolatos kár FOGELBAIDER üzleti ténykedésére rossz világot vet, bár ennek megítélésére a kísérő körülmények ismeretének hiányos volta miatt nincs elég alapunk.

Az esztergomi misekönyvek árára közvetlen adataink hiányában csak távolabbi következtetéssel utalhatunk. Ha a *Missale Vratislaviense* ára 1497-ben $3\frac{1}{2}$ —4 frt (a kötött példány fél forinttal drágább)⁹ körülbelül erre az árra gondolhatunk az esztergomi misekönyv esetében is. E szerint BAKÓCZTÓL FOGELBAIDER kb. 250 darab misekönyvet vett át, ami az akkori kiadások szokásos példányszámának kb. $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -ét tehetta ki.

⁷ VÉGH GYULA: Budai könyvárusok jelvényei. Bp., 1923. 14. l.

⁸ KEMÉNY LAJOS: Egy XVI. századi könyvkereskedő raktára. MKSzle 1895. évf. 310. és kk. ll.

⁹ FITZ JÓZSEF: A könyv története. Bp., 1930. 64. l.

Felmerülhet végre az a kérdés is, hogy a szóbanforgó missalék valóban nyomtatott könyvek voltak-e, mert az oklevél szövegében csak misekönyvekről (pro libris Missalium) és nem nyomtatott könyvekről van szó. Igaz, hogy a könyvnyomtatás feltalálásának korában a könyvek említése mellett gyakran szerepel nyomtatott jellegűnek kidomborítása, de nem valószínű, hogy BAKÓCZ nagyobb mennyiségű kódexet adott volna el egy laikus budai polgárnak. Mindenesetre az ügylet részletesebb körülményeinek ismeretére volna szükség, hogy a tárgy ilyen vonatkozásában is tisztán lássunk.

Az egyetlen, aki az ügyletből kár nélkül került ki TAMÁS püspök volt, mert a zsidókat — bár pénzüket uzsorakamatostul visszakapták — a tanács az uzsora vádjával bélyegezte meg. Ez az eset is adalék lehet BAKÓCZ TAMÁSNAK a gyakorlati élet tényeiben való jártaságához és ama tehetségéhez, hogy érdekeit mindig meg tudta védeni. De ebben az esetben az is valószínű, hogy az Egyház ügyét is szívén viselte.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Novák László (1873—1942).

A magyar nyomdatörténetnek érdemes művelője, a könyvnyomdászat és a rokonszakták enciklopédikus szakembere, nyomdászszaklapok szerkesztője, a nyomdász továbbképzőtanfolyam vezetője, számos könyv, tanulmány és cikk szerzője hagyta árván íróasztalát, amelyen a nyomdász szakközönség részére hasznos és maradandóbecsű művek születtek meg. Fáradhatatlan, termékeny munkása volt a nyomdász szakirodalomnak: 1893-tól 1902-ig a *Magyar Nyomdászat* és a *Nyomdászati Enciklopédia* segédszerkesztője, 1903-tól 1910-ig a *Grafikai Szemle* főmunkatársa és a *Magyar Nyomdászok Évkönyvének* szerkesztője volt, ami tudása iránt a legnagyobb bizalmat és elismerést jelentette szaktársai részéről.

Főműve az általa szerkesztett *Grafikai Művészetek Könyvtárának* VII—XIII. köteteként kiadott „*A nyomdászat története*” című műve, amely hét kötetben tárgyalja a nyomdászat történetét a könyvnyomtatás feltalálása óta 1928-ig, párhuzamosan mutatván be a külföldi és a magyar nyomdászat fejlődését. Ha e műve nem alapult is eredeti forráskutatásokon, mégis nagy nyeresége volt a szakirodalomnak, mert előtte sem a nyomdászat világtörténelme, sem ennek magyar része nem jelent még meg ily bő és a szakirodalomnak ily alapos feldolgozásában magyar nyelven. S bár „főképpen nyomdászembereknek, a magyar kultúra nehézsorsú napszámóinak” számára készült e könyv, a magyar könyvtörténet kutatói is gyakran folyamodnak hozzá tájékoztatásért. A nyomdatörténelmi adatok mellett az egyes korok szellemi áramlatait is ismerteti — nem mindig objektív kritikai megjegy-

zésekkel —, a tanult könyvtörténész azonban e fejtegetéseket úgyis átlapozza, mert a szellemtörténeti fejlődés megismeréséért mindenesetre más forrásokhoz, vagy kézikönyvekhez fordul.

Novák László halálát a magyar nyomda- és könyvtörténet kutatói is részvétellel veszik tudomásul, a könyvtárak pedig különös megbecsüléssel fogják őrizni emlékét mindaddig, amíg nyomdászattörténetnek helyét a tudományos segédkönyvtár kézikönyvei között föl nem váltja egy újabb, gazdagabb anyagú magyarnyelvű nyomdászattörténet. Tehát — előreláthatóan — még hosszú ideig. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

ISMERTETÉSEK.

Schmid, Günther: *Goethe und die Naturwissenschaften.* Eine Bibliographie. Herausgegeben im Namen der Kaiserlich Leopoldinisch-Carolinisch Deutschen Akademie der Naturforscher von Emil ABDERHALDEN, Präsidenten der Deutschen Akademie der Naturforscher. Halle (Saale), 1940. Buchdruckerei des Waisenhauses. XV[1]620 l. 4°.

A munka megjelenésekor volt éppen 150 éves fordulója annak, hogy GOETHE, a munkát kiadó német természettudományi Akadémia egykori tagja, *Metamorphose der Pflanzen* című dolgozatában a növényvilág fejlődésére vonatkozó útmutató és alapvető gondolatait kifejezte. Az Akadémia elnöke rövid előszavában közli, hogy ez a körülmény adott alkalmat a szerző által hosszú esztendőkön át gyűjtött, tanulmányozott, összehasonlított anyag közrebocsátására. Valóban egy egész emberöltő lankadatlan és következetes kutatómunkájának eredménye ez a 29 fejezetre tagozódó impozáns kötet a maga 4554 címléírásával, felölelve GOETHE életének és munkálkodásának a természettudományok körébe tartozó egész irodalmát, nyelvre és nemzetiségre való tekintet nélkül és minthogy A. BIELSCHOWSKY szerint „e pompás életnek több mint ötven esztendeje a természettudományoknak volt szentelve”,¹ úgyszólván egész életét. De lehetnek még a GOETHE-kutatásnak kiaknázatlan területei? Hiszen könyvtárakat töltenek meg a weimari költőfejedelemmel foglalkozó művek és alig van a világirodalomnak olyan nagysága, akinek személye az övéhez hasonló terjedelmű helyet foglalt volna el az alkotó és búvárkodó elmék termékeiben. Már K. GOEDEKE: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*ja 1891. évi kiadásában közel 300 művet sorol fel a GOETHE-irodalomnál, ezenkívül a vonatkozó természettudományi munkák ismertetésénél 34 szerző 40 művének címléírását adja. Mégis méltán nevezi G. SCHMID munkáját úttörőnek, mert a természettudományok története általában nem bővelkedik bibliográfiákban, a természetbúvár GOETHÉRŐL korábban megjelent művek pedig részben nem terjednek ki ezirányú tevékenységének minden ágára, mint pl. F. T.

¹ GOETHE, 32. kiad. München, 1918. II. köt. 412. l.

BRATRANEK: *Goethes naturwissenschaftliche Korrespondenz 1812—1832*. Leipzig, 1874. 2 kötet. I. LXXXIX[1]400 l., II. [4]424 l.,² M. BÜSGEN: *Über Goethes botanische Studien. Goethe-Jahrbuch*, XI. kötet. Frankfurt, 1890. 145—158. l., J. H. F. KOHLBRUGGE: *Historisch-kritische Studien über Goethe als Naturforscher*. Würzburg, 1913. V, 154 l.³ és R. VIRCHOV: *Goethe als Naturforscher und in besonderer Beziehung auf Schiller*. Berlin, 1861. VI[2]127 l.,⁴ vagy nem adnak teljes bibliográfiát mint R. MAGNUS, a heidelbergi egyetem gyógyszertan-tanára, az 1906. év nyári szemeszterében tartott *Goethe als Naturforscher* című előadásában.⁵

E művek vázlatos ismertetésével szemléltetni kívántuk a hasonló felépítésű munkák hiányát és igazolni azt a tényt, hogy G. SCHMID bibliográfiájának egész áttekinthető és logikus rendszerét csaknem teljesen a saját elgondolása alapján állította össze és amikor közrebocsátja GOETHE sokoldalú természettudományi tevékenységének irodalmát, mely egyfelől szoros összeköttetésben áll koráival, másfelől hatásában máig is érezhető, a természettudományok történetének egy egész korszakáról nyújt hű és részletes képet. De a természettudományokkal foglalkozókon kívül az irodalomtörténeti beállítottságú GOETHE-kutatók is találnak a kötetben sok kevéssé vagy egyáltalán nem ismert adatot, a könyvtárak, gyűjtők és antikváriusok pedig a bibliográfiai szabályok pontos és gondos betartásával készült könyvészeti leírásokat.

Munkáját a szerző három fő csoportra osztja: I. GOETHE természettudományi művei. II. A GOETHÉRE vonatkozó természettudományi irodalom. III. GOETHE viszonya a természetbúvárokhoz és az orvosokhoz.

Az I. csoport első fejezete a költő életében német és más nyelven megjelent természettudományi dolgozatok első, második és későbbi

² A GOETHE-család megbízásából adatott ki s főleg a természettudományokkal foglalkozóknak G.-hez intézett leveleit foglalja magában.

³ Tartalma: I. G., mint összehasonlító anatómus. II. G. természetszemlélete teológikus volt-e avagy mechanikus? III. G. álláspontja a párizsi Akadémia vitájában 1830-ban. IV. G. és a metamorfózis tana. V. G. és a geológia, zárszóként.

⁴ Tartalma: G., a természetbúvár és I—X. sz. melléklet, melyek a tárgykörbe tartozó műveit és más természettudósokhoz való viszonyát taglalják.

⁵ Megj. Leipzig, 1906. VII [1] 336. l. Tartalma: botanikus munkák, osteológiai és összehasonlító anatómiaiak. „Farbenlehre“, fiziológiai és fizikai optika, mineralógia, geológia, meteorológia. G. a természetkutató.

kiadásainak könyvészeti leírását adja 1770-től 1832-ig kronológikusan tekintet nélkül arra, hogy önálló művekként, vagy hírlapi és folyóirati cikkek keretében láttak-e napvilágot. A bibliográfus hármasként: a világhírességet, szabadoságot és teljességet⁶ maradéktalanul megvalósítja ezekben a cikkelyekben a szerző s a mechanikus leírásokon kívül rövid tartalmi referenciákat, a tájékozódást megkönnyítő életrajzi adatokat is közöl, ismerteti a művek keletkezésének körülményeit és hatásukat. A 2-ik fejezet a GOETHE által felfedezett állkapocsközti csont (,,Zwischenkiefer, os intermaxillare), a 3-ik az ilmenai (a Thüringiai-erdő északi felén, a szász-weimari nagyhercegséghez tartozó üdülőhely) bányászatra vonatkozó dolgozatokat írja le, a 4-ik a szerzők betűrendjében a GOETHE közreműködésével készült kiadványokat, az 5-ik hátrahagyott természettudományi iratait két részben: a) egyes kiadványokban szakok szerint csoportosítva és GOETHE rajzaira vonatkozó irodalom alfabétikus rendben, b) gyűjteményes munkákban kronológikus rendben. A 6-ik fejezetet GOETHE természettudományi írásai későbbi és külön kiadásainak szenteli, megjegyezvén, hogy valamennyi XIX. századi kiadás összeállítása még a jövő feladata. A felsorolás szakok szerint s azokon belül időrendben történik. A 7-ik fejezet GOETHE természettudományi dolgozatainak modern bibliofil- és magánkiadásait ismerteti, melyek éppúgy, mint az előbbieket, a németnyelvűeken kívül angol, francia stb. nyelven is megjelentek.

A II. rész GOETHÉVEL mint különböző természettudományi társulatok tagjával foglalkozik, felsorolva Batáviától Zürichig mindazokat, melyeknek tagnévSORÁBAN szerepelt, köztük a mi *Selmechányánkat* is (Ungarn bzw. Slowakei megjelöléssel), hol a „Societät der Bergbaukunde” nevű, 1786-ban alakult nemzetközi egyesület kiadványai I. kötetének 4. lapján GOETHE, a weimari titkos tanácsos tiszteletbeli tagként szerepel.⁷ Ezután betűrendben következik a GOETHÉNEK ajánlott, vagy az ő emlékének szentelt német-, francia-, latin- stb. nyelvű munkák, a nagy költő nevéhez fűződő elnevezésekre (GOETHE ásvány, növény, csont, hegy, vízesség stb.), műszereire, a tárgykörbe tartozó gyűjtemények- és múzeumokra vonatkozó irodalom ismertetése. A 159. l. 841. sz. referenciája megemlékezik a *M. Tud. Akadémia Goethe-szobájáról* és az abban elhelyezett ELISCHER BOLDIZSÁR-féle karlsbadi ásványgyűjteményről, melynek katalógusát HELLER AGOST, fizikus, főreáliskolai tanár, az Akadémia egykori főkönyvtárnoka⁸

⁶ V. ö. DR. GULYÁS PÁL: A bibliográfia kézikönyve I. köt. Bp. 1941. 72. l.

⁷ Ld. G. SCHMID műve 139. l. 706. sz.

⁸ Ld. SZINNYEI: Magy. írók élete és munkái. IV. köt. 668—671. l.

állította össze és közöl erre vonatkozó cikkeket.⁹ Itt jegyezzük meg, hogy G. SCHMID, aki bibliográfiai leírásait általában a művek közvetlen szemlélete alapján, „de visu“ adja és megjelöli legalább egy leőhelyüket, ahol ő használta azokat, hacsak a berlini Auskunftsbüro Deutscher Bibliotheken megállapítása szerint németországi könyvtárakban meg nem találhatók, a magyar műveknél kivétel nélkül kénytelen a csillag tipográfiai jelét használni, mivel azokhoz nem jutott hozzá. Közli egyébként HELLER ÁGOSTnak egy Németországban megjelent, a fizika történetével foglalkozó műve címét is, mert annak egy fejezete GOETHÉVEL foglalkozik.¹⁰

A második főcsoportban két dolog egybeolvad: 1. a természettudományi szakirodalom, mellyel GOETHE kutatásaiban és tanulmányaiban foglalkozott, melyet feldolgozott, tovább fejlesztett, vitatott vagy helyeselt és 2. a történeti rész, melynek tárgya az ő személyére és a vele kapcsolatba hozható természettudományokra vonatkozó irodalom. Ez utóbbit a szerző 1932-ig, a GOETHE-jubileumi évig zárólag a maga egészében őhajtotta adni, a későbbieket — technikai okokból — csak kivonatosan. A történeti rész GOETHE természettudományi dolgozatai egykorú bírálatainak leírásával kezdődik, természetfilozófiájának 1832 előtti, majd 10—20 éves ciklusokra osztott s ezeken belül alfabetiko-kronológikus rendben összeállított irodalmával folytatódik, figyelembe véve a németországiakon kívül Franciaországban, Angliában, Hollandiában megjelent, e tárgycsoportba tartozó műveket is. Ugyanilyen rendben adja ezután a költő általános természettudományára, majd annak egyes csoportjaira (élettan, növénytan, állattan, koponya-csigolya-elmélet tana, fénytán, színtan, ásványtan, földtan, vegytan, csillagászat, földrajz, számtan, orvostudomány és ezek különböző alosztályai) vonatkozó művek könyvészeti leírását. Az utolsó szakkör magában foglalja a GOETHE munkáiból vett orvosi megállapításokat, nyilatkozatait orvosi kérdésekről s az ő fizikai alkatát, betegségeit, gyógyfürdőzéseit, fogbántalmait, szemüveghasználatát taglaló orvosi irodalmat.

E csoportban néhány magyar szempontból figyelemreméltó cikelyt találunk. Az általános részben H. HELMHOLZnak, a weimari Goethe-társaság 1892. évi közgyűlésén elmondott, CZOGLER ALAJOS

⁹ Magyar Szemle 15. évf. 1895. 327—331. l., Frankfurter Zeitung 1895. jún. 6. sz., Goethe-Jahrbuch 17. köt. 1896. 273. l. A katalógus az általa leírt kiadáson kívül magyar nyelven is megjelent: H. Á.: Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. Bp. 1896. Akadémia. 143. l. 16° és a Goethe-gyűjtemény. Akad. Értesítő, 1896. 317—320. l.

¹⁰ Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit. Stuttgart, 1882—1884. 2. köt.

által magyarra fordított, beszéde említését,¹¹ hivatkozást TURÓCZI TROSTLER JÓZSEF dolgozatára a természettudós GOETHERŐL.¹² A goethei optika és színtan irodalmában egy szerző nélküli cikk: *Goethes Farbenlehre und der Philosoph in Zombor*.¹³ A zombori bölcselel, G. SCHMID megjegyzése szerint, EUGEN HEINRICH SCHMITT, aki ifjúságát részben valóban ott töltötte és éppen a cikk megjelenésének évében nyert a berlini filozófiai társaság pályázatán *Die Geheimnisse der Hegel'schen Dialektik* című, a társaság kiadásában megjelent tanulmányával dicséretet.¹⁴ Az őslénytant is magában foglaló ásvány- és földtani művek között PONGRÁCZ SÁNDOR¹⁵ előadását említi, aki GOETHE emlékének abból az alkalomból áldozott, hogy pontosan 100 év előtt, 1825-ben ünnepelte a német nép az élő költőfejedelem félszázados jubileumát.

G. SCHMID magyarvonatkozású adatainak kiegészítéséül itt említjük meg, hogy ugyancsak PONGRÁCZ SÁNDOR tollából jelent meg a *Debreceni Szemle* 1927. évf. 608—612. l.-ján *Goethe Faustja, mint természettudományi világnézet* című közlemény. Azonkívül LAMBRECHT KÁLMÁN a *Természettudományi Közlöny* 51. köt. 11. sz. 302—303. l.-on (megj. a Magyar Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága megbízásából kiadott részben 1919. jún. 1.) a *Kérdések és feleletek* rovatában rövid irodalmat közöl GOETHENEK a természettudományokhoz való viszonyáról általában és szakok szerint. Megemlíti, hogy HELMHOLZ *Über Goethes naturwissenschaftliche Arbeiten* 1853. című műve magyar fordításban HELMHOLZ népszerű tudományos előadásaiban jelent meg. (Természettudományi Társ. Könyvkiad. vállalata. VI. k. 1874. 36—60. l.) Akadnak LAMBRECHT K. felsorolásában G. SCHMID bibliográfiájából hiányzó dolgozatok is. Így M. KRONENBERG: *Zur Geschichte der Naturphilosophie*. (Die Naturwissenschaften I. 1913. évf. 888—893. l.) K. BARDELEBEN: *Über die bisher bekannten anatomischen Arbeiten Goethes*. (Verhandl. d. Anat. Ges. V. 151—157. l. V. ö. Anat. Anz. 1891. 174.) E. GAUPP: *Die Materie des Schädels*.

¹¹ GOETHE természettudományi sejtelmek. Ford. Cz. A. Természettudományi Közlöny, 24. 1892. S. 526—540. Ungarisch. — Über Helmholtz Weimarer Goethe—Rede von 1892. (G. Schmid 203. l. 1243. sz.)

¹² GOETHE mint természettudós. Temesvár. Hunyadi kny. (Természettudományi füzetekből. 39. évf. 36 S. Goethe als Naturwissenschaftler. Ungarisch. (213. l. 1336. sz.)

¹³ Chronik des Wiener Goethe-Vereins. 2. Jahrgang Nr. 11. Wien, Dienstag, den 15. November 1887. . . 4°. 59—60. (361. l. 2528. sz.)

¹⁴ V. ö. SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái XII. k. 506—509. l. és KEPES F. S.: Schmitt Jenő Henrik élete és tanítása Bp. 1908.

¹⁵ GOETHE emléke a paleontológiában. [= Goethes Erinnerung in der Paleontologie.] Természettud. Közlöny, 1925. S. 374—381. (406. l. 2972. sz.)

(Ergebnisse d. Anat. u. Entwicklungsgesch. VII. 793. l.) Van az ott jelzetten kívül más kiadásban is megjelent mű.¹⁶ RÖMER GYULA, természettudományszakos brassói tanár is foglalkozott a természettudós GOETHEVEL Brassóban tartott előadásaiban: *Der Naturforscher Goethe*. Megj. Kronstadt 1900. Schlandt ny. 18 l. 8° és *Ist Goethe als Naturforscher überschätzt worden* című a Siebenbürg. Deutsch. Tagblatt 1918. évi 13. 575—76. sz.-ban megjelent cikkében. Ugyanitt az 1904. évi 9295. sz.-ban *Goethe und die Aerzte* című névtelenül megjelent és CZIRBUSZ GÉZA dr. által a *Magyar Allam* 1896. évi 67. sz.-ban GOETHE erotomániája cím alatt közzétett cikke GOETHE és az orvostudomány irodalmát egészítik ki. Megjegyezzük még, hogy az Orsz. Széchényi Könyvtár állományában is sikerült a GOETHE-bibliográfia e fejezetéhez sorolható, onnan hiányzó két művet találni. HUMANUS:¹⁷ *Die naturgemässe Entwicklung des Menschen und Goethes Faust*. Leipzig 1891. Vg. J. G. Fidel [4] 140 l. 8° és WALLNER EDMUND: *Die Harmonie und Charakteristik der Farben mit besonderer Anwendung auf Costümierung. Mit freier Benutzung von Goethes... Farbenlehre*. Erfurt é. n. Bartholomäus. 20 [2] l. 8°.

A bibliográfia második csoportjának utolsó fejezetei GOETHEnek a technikához, mező- és erdőgazdasághoz való viszonyának többnyire hírlapi cikkekben megjelent irodalmát, majd az 1932. jubileumi év általános természettudományi könyvészetét foglalják magukban. Halálának 100 éves fordulója e szerint összesen 295, német-, angol-, cseh-, francia-, lengyel-, olasz-, spanyolnyelvű dolgozat megjelenésére adott alkalmat és a természettudományi társulatok világszerte kiállítások és emlékünnepek rendezésével áldoztak emlékének. Nem tér ki a szerző a magyar idetartozó anyag ismertetésére, melyből a következőket idézhetjük. Dr. DONÁTH GYULA: *A természetbúvár Goethe*. Halálának 100 éves évfordulója alkalmából,¹⁸ ZECHMEISTER LÁSZLÓ: *Goethe és a természettudomány*. Pécs 1932. Dunántúl. 16 l. 8°. Ez utóbbi egy ünnepi előadás szövege és sok egyezést mutat szerzőjének *Goethe mint természetbölcselő* címmel a *Búvár* folyóiratban¹⁹ megjelent cikkével; itt adta közzé külön is kinyomatott *Goethe a természetkutató* című dolgozatát is.²⁰ Az emlékévből jelent meg Sopronban

¹⁶ J. H. F. KOHLBRÜGGE: *Historisch-kritische Studien über Goethe als Naturforscher*. (Zool. Annalen V. 1912. 83—228. l.) — G. Schmid, 1932. sz. a. szerzőnek csak önállóan megjelent e művét írja le.

¹⁷ HUMANUS = EBERHARDT, ERNST. (Ld. Kaiser's Bücherlexikon 29. köt. Leipzig, 1899. 829. ill. 404. l.)

¹⁸ *Természettudományi Közlöny* 64. köt. (1932.) 104—106. l.

¹⁹ 1935. aug. I. évf. 8. sz. 530—532. l.

²⁰ 1935. máj. I. évf. 5. sz. 347—349.

MÜLLNER, LUDWIG munkája: *Epirrhema. Goethes Faust im Lichte seiner Naturforschung*. Vg. der Röttig—Romwalter Druckerei A. G. Oedenburg, 402 l. 8°, melynek G. SCHMID csupán egy 1935. évi baseli kiadását ismeri.²¹ A német könyvtárak a *Gesamtkatalog der Preussischen Bibliotheken* külön GOETHE-kötetének kiadásával vették ki részüket a jubileumi ünnepekből, a mi *Fővárosi Könyvtárunk* pedig DRESCHER PÁL szerkesztésében tetszetős ünnepi kiadványban tette közzé állományának magyar- és idegennyelvű GOETHE irodalmát.

DRESCHER PÁL azonkívül folyóiratunkban emlékezett meg a weimari nagyhercegi könyvtárt használó GOETHERŐL,²² aki leginkább a természettudományi s főleg a fénytannal foglalkozó művek iránt érdeklődött. A DRESCHER által idézett forrásmunkán kívül azonos tárgyú LERCHE, OTTO dolgozata: *Goethe und die Weimarer Bibliothek*. Leipzig 1929. Harrassowitz. VIII [4] 138 l.²³

A második rész befejezéséül szerző a jubileumi év után munkája kiadásáig megjelent műveket a szerzők betűrendjében sorolja fel, a 295 cím azonban, mint ő maga megjegyzi, nem öleli fel a teljes idetartozó irodalmat. A nálunk ezidőben megjelentek közül idetartoznék SZABÓ JÁNOS tanulmánya: *Theophrastes Paracelsus mikrokosmos elméletének hatása Goethe Faustjára*. Debrecen 1938.²⁴ Forrásmunkái között néhány G. SCHMID által mellőzött címet is találunk. MORRIS, MAX: *Swedenborg im Faust*. (Goethe Studien) Berlin, 1902. PETSCH, ROBERT: *Magussage und Faustdichtung*. (Zeitschrift für Deutschkunde) 1920. U. a.: *Die Geisterwelt in Goethes Faust*. Frankfurt a. M. 1926. PEUCKERT, WILL.—ERICH: *Pausophie. Ein Versuch zur Geschichte der weissen u. schwarzen Magie*. Stuttgart, 1935.

Műve harmadik főcsoportját szerző GOETHEnek a természetkutatók és orvosokhoz való viszonyát összefoglalóan tárgyaló munkák ismertetésével vezeti be, majd a „Sonderliteratur“ című fejezetben 546 nevet sorol fel, a természettudományok legkülönbözőbb ágával foglalkozókat és a németen kívül egyéb nemzetiségűeket (angol, belga, cseh, eszt, finn, francia, holland, ír, lengyel, magyar, olasz, orosz, svájci, svéd stb.) megjelölve, milyen összeköttetésben állottak GOETHE-vel és közölve a vonatkozó irodalmat. Bár a felsorolás nem lehet teljes, hiszen külön kötetre való lenne és szerző felhívja a figyelmet több e tárgykört részletesen ismertető munkára, végigkíséri a költő életét a

²¹ V. ö. 496. l. 3613. sz.

²² GOETHE mint könyvtárhasználó. MKSzle 1937. 72. l.

²³ Klny. Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekswesen 62.

²⁴ Klny. a Debreceni Ref. Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai 18. sz.-ból. 50. [1] l. 8°.

születésénél segédkező tudós asszony nevének említésétől kezelőorvosainak megnevezésén át egészen utolsó betegségének irodalmáig. Megtudjuk, hogy korának úgyszólván minden természettudományi és természetfilozófiai szempontból jelentős egyéniségével érintkezésben állott. Hegel, Herder, Humbolt, Lavater, Oken, Schopenhauer stb. neve mellett ott találjuk a német egyetemek, különösen a jénai, göttingai és lipcsei egyetem természettudományi katedráinak tanárait, akiknek GOETHE részben hallgatójuk volt, részben később az ő tanácsára hívtak meg egyetemi tanszékekre, míg mások udvari orvosokul, kertészekül, vagy csillagászati és meteorológiai intézetek élére.

Hazánkfiak közül első e csoportban a szerző által négy névvariánsban megjelölt „FERJENTSEK (Feriencik, Ferjencsik, Ferientsik) SÁMUEL (1793—1855)“ meteorológus és jolsvai evangélikus lelkész, aki 1816-tól 1818-ig Jénában folytatott teológiai tanulmányokat s az ottani magyar társulat titkáraként is működött. Egy alkalommal bemutatták GOETHEnek s az megtudva, hogy iskoláit Beszterce- és Selmecbányán végezte, megjegyezte, hogy e két városból remekszép ásványokat kapott és felszólította, lépjen be a jénai mineralógiai társaság tagjai közé. A számára készült tagsági oklevelet 1818. január 31-i kelettel GOETHE sajátkezűleg töltötte ki²⁵ s Jénából való távozásakor a *Hermann és Dorottya* dedikált példányával ajándékozta meg. A meteorológiára, melynek későbbi munkássága javarészt szentelte, figyelmét ugyancsak GOETHE hívta fel, aki nevét híres Naplójába is bejegyezte.²⁶ GÖDÖR JÓZSEF G. SCHMID adatai szerint ásványgyűjtő, győri professzor és gyógyszerész volt (ez utóbbi adat téves), GOETHEvel való levelezése bizonyára abban leli magyarázatát, hogy 1818-ban a jénai egyetemen avatták bölcsészdoktorrá, ott rendkívüli tanári minőségben előadásokat is tartott és 1821-ben GOETHE unokahúgát vette nőül. Tagja volt a jénai nagyhercegi mineralógiai társaságnak, majd hazájába visszatérve, Győrben tanító, később evangélikus káplán, végül lelkész lett. Visszavonulása után papi munkákat írt, lapot szerkesztett *Laura* címmel, melyből 1824-ben két füzet jelent meg.²⁷ SZÉKI TELEKI DOMOKOS gróf nevét von Szék (Teleki) címszó

²⁵ Ld. K. J. SCHROER: Goethe und ein Candidat der Theologie aus Ungarn. Chronik des Wiener Goethe-Vereins 3. Bd. Wien 1899. S. 9. 4°. (G. Schmid által id. 135. l. 618. sz. a.)

²⁶ FERJENCSEK SÁMUEL életét és munkásságát ld. SZINNYEI: i. m. III. köt. 423—425. l. és FÖLDESSY GYULA: Goethe és egy jénai magyar diák. Magyarországi, 1932. 48. sz. 12—13. l.

²⁷ V. ö. SZINNYEI i. m. és MOKOS GYULA: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp. 1890.

alatt idézi a szerző, közölve, hogy az 1773—1792 között élő magyar mineralógus, a marosvásárhelyi törvényszéki tábla ülnöke, 1796-ban Jénában a „Mineralogische Gesellschaft“ első elnöke lett, életrajza megtalálható e társaság évkönyvében.²⁸ TELEKI D. gróf ásványtani adatokat is tartalmazó útleírásainak magyar címe: *Egynéhány hazai utazások leírása...* Bécs, 1796, 333 l. 8°, német fordításáé: *Reise durch Ungarn und einige angränzende Länder, aus dem ungarischen übersetzt durch Ladislaus v. Németh*, Prof. am evang. Gymnasium zu Raab. Pest, 1805, 288. l., 8°. Ugyanezen a lapon (591.) találjuk SZILÁGYI erdélyi orvos nevét, aki a *Napló* adatai szerint 1825. április 29-én meglátogatta GOETHÉT. Keresztnév hiányában nehezen azonosítható e név, feltevés csupán, hogy székelyföldvári SZILÁGYI MIKLÓS orvostudorról lehetne szó, aki 1838-ban a kolozsvári orvos-sebész tanintézet élet- és általános kór- és gyógyszer-tani tanszékére neveztetett ki.²⁹ ZIPSER ANDRÁS KERESZTÉLY nevét (élt: 1783—1866)³⁰ említi végül a szerző, mint geológus és meteorológus besztercebányai magyar tanfériúét, akit a *Napló* ásványcseréiöként tartott nyilván. E neves tudós és természettudományi író külföldön is elismert volt, több német egyetem tüntette ki díszdoktori oklevéllel, sok külföldi társaság választotta tagjává a földrajzi, topográfiai, bányászati, geológiai, meteorológiai és régészeti tárgyú munkákat író magyar tudóst.

E csoporthoz tartozónak vehetjük még a magyar származású SCHROER, KARL JULIUS személyét, aki 1852—1861-ben a pozsonyi főreáliskola tanára és több magyarvonatkozású munka szerzője volt, bár működése nagyrészt Ausztriában, német nyelven fejtette ki.³¹ G. SCHMID nyolc helyen idézi nevét és feltünteti, hogy a *Goethes naturwissenschaftliche Schriften* című műhöz általa írott előszó a magyarországi *Főherceglakon* kelt 1883. augusztus 28-án;³² továbbá, hogy a 90-es években a *Chronik des Wiener Goethe-Vereins* kiadójaként működött és GOETHE munkái weimari kiadásának társkiadója volt. Nem tér ki azonban a szerző *Abenteuer eines ungrischen Schulmannes mit Goethe, Schiller und Wieland* című értekezésére,³³ mely

²⁸ Annalen d. mineralog. Societät zu Jena Bd. I. 1892. 345. és köv. l.

²⁹ SZINNYEI i. m. XIII. köt. 907—908. l.

³⁰ SZINNYEI i. m. XIV. köt. 1868. l. szt. 1864-ben halt meg. Műveinek felsorolását ld. SZINNYEI J.: Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472—1875. 861—863. l.

³¹ V. ö. SZINNYEI i. m. XII. köt. 618—621. l.

³² (201. l. 1220. sz.)

³³ Fünftes Jahresprogramm d. öffentl. Oberrealschule d. kön. Freistadt Pressburg, 1855. 1—8. l.

egy SZLUCHOVINYI ANDRÁS nevű pozsonyi protestáns polgári iskolai tanárnak véletlen találkozását mondja el a német irodalom e három nagy alakjával, sem *Goethes äussere Erscheinung* című Berlinben 1877-ben megjelent munkájának említésére.

A GOETHEVEL érintkezésben állott és természettudományokkal is foglalkozó tanférfiak sorát HRABOWSKY DÁVID esztergomi főgimnáziumi tanár nevével egészíthetjük ki (szül. 1804, megh. a 60-as évek végén).³⁴ Ő az agg GOETHÉT látogatta meg, résztvett a weimari nagy temetésen és ott szerzett élményeit *Emlékképek némely híres férfiakról* című közlemény Göthe-fejezetében (*Felső Magyar Országai Minerva*, 1834, 492—508. l.) és Göthe halála című cikkében (*Szemlélő*, 1836.) tette közzé. Természetesen megemlékeztek a német költőfejedelem haláláról és temetéséről hazai lapjaink egykorú hírei is, ezekből szemelvényt a Fővárosi Könyvtár idézett Goethe-kiadványa ad (27. l.).

POSONYI ERZSÉBET.

Graebisch, Irene: *Geschichte des deutschen Jugendbuches*. Leipzig: Harrassovitz 1942., VIII, 274 pag., nagy 8°.

A történelem egybefüggő tények láncolata. Az események egyetlenségét az okozati kapcsok fűzik meg nem szakítható egymásutáná, történelemmé. A szellem s így az irodalom történetének jelenségei is egymásból következnek. Az irodalom meteorszerű tűneményeinek is vannak elődei; utódai (követői, utánzóí) meg rendszerint garadával. Éppen ezért gyermekirodalom történetéről beszélni, már amennyiben történelem alatt *szerves* összefüggést értünk, legalább is túlzásnak látszik. Csak *gyermekkönyvek* vannak. A *gyermekirodalomnak* összefüggő története nincs. A dolgok jobb tudója, KARL HOBRECKER ugyane tárgyról szóló tanulmánya meghatározásául szép szerényen be is érte az igénytelen „*Alte vergessene Kinderbücher*“ címmel, meg lévén győződve róla, hogy e könyvecskék értéke leginkább singuláris (egyéenkinti) *naiv bájukban* s kuriozitásukban rejlik, semmint egymással való összefüggésükben. Egy-egy közülök alkalmas a gyönyörködésre, de nem valamennyi. Valamennyinek kapcsolatát keresni valamennyivel, tudós fontoskodásnál nem egyéb.

Az irodalom története az emberi szellem *eredeti* megnyilatkozásait s e megnyilatkozások egymásutánját vizsgálja. S a gyermekliteratúra bizony — csekély kivétellel, néhány szórványtól eltekintve — másodlagos. Nem önálló teremtő tevékenység eredménye, a maga spontánitására, a maga őseredeti alkotó kedvére hagyva, hanem *derivátum*, származék. A gyermeknek csak *jutott irodalom*. Az, anii a

³⁴ SZINNYEI i. m. IV. köt. 1357. l.

nagy irodalom asztaláról lehullt. A gyermekkönyvek legjava (sem Aesopus, sem Lafontaine, sem a népmese, sem a Robinson, sem a Don Quichote, sem a Guliver, sem Andersen) *eredetileg* nem gyermekeknek készült. Csak átvétel, átdolgozás, adaptálás útján került a gyermekirodalomba. S az átdolgozás igen lényeges kelléke rendszerint a *kép* volt; a gyermeki képzelethez illeszkedő, illesztő *illusztráció*, megvilágosítás. Még a nép költészete és a mese, a gyermekével legrokonabb képzelet szüleményei szorultak a legkevesebb átalakításra; de a gyermekek számára készült képek nélkül azok sem volnának eléggé gyermekkönyvek. Ha a legtöbb, igen bájos gyermekkönyv képanyagát elhagynók, irodalom ugyan vajmi vékonydongájú maradna hátra. Az *oktatókönyv* más. Annak van történelme. Hogy a gyermekek oktatása miként történjék, arranézve minden kornak, mindig kellett valamiféle megoldást találnia s így a kontinuitás itt megszakítatlan. E szükség-szerű megoldások *hiánytalan* egymásutánja valóban történelem. De néhány jelesebb szemléltető könyv (Comenius, Basedow) kivételével inkább a pedagógia módszertanának története. A *gyermekirodalom* — ami alatt legfőként a „szívképző“ *szépirodalmat* értjük — egészen kései produktum; szinte csak a pedagógia századának, a XVIII. századnak találmánya. De még a legtöbb ezidőben keletkezett gyermekkönyv becset is a bájos külő, a kor *művészi* szemléletét tükröző kedves képanyag, egyszóval a *kuriozitás* adja, semmint az *irodalmi* érték. Az az ellenállhatatlan *naiv* *báj*, mihez túljózan korunk oly sóvárogva vágyódik vissza s mit ha fölhalál, oly nosztalgikusan tud élvezni.

Ezek szerint annak van hát igaza, ki, mint HOBRECKER is, *kiszemezgeti* a régi gyermekkönyvek legjavát; bemutat néhány, a maga üde, együgyű bájában elragadó képes gyermekkönyvet s nem igyekszik történelmet írni, ami, ha egyszer valóban megírnák, nem lenne egyéb az irodalomnak gyermekirodalommá átalakítása történeténél.

Irene Graebisch sem ád, nagy szorgalommal egybehordott adattárában, a német ifjúsági könyv „történetében“, a gyermekkönyvek egyes csoportjainak időbeli egymásutánjánál egyebet. S az még nem történelem.

Figyelemreméltó fejezete *Irene Graebisch* könyvének a jelen ifjúsági irataival foglalkozó befejező rész. Szentkúty Pál.

Enyedi György: *Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Bevezetéssel ellátta és közzéteszi Varjas Béla. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet 1941. Erdélyi Tudományos Intézet [kiadása]. Minerva Irodalmi és Nyomdai R. T. nyomása. Kolozsvár, 1942. Nagy 8°. 81 [3] l.

Irodalomtörténet-írásunk ENYEDI GYÖRGY *Gismunda és Gisquardus*-ról szóló széphistóriáját mindezideig csak az 1582. évi és más, még

későbbi kiadásokból ismerte, ez utóbbiak szövege pedig VARJAS BÉLA vizsgálatai szerint az 1582. évi kolozsvárinak a szövegére vezethető vissza. A közelmúltban a marosvásárhelyi TELEKI-téka „Magyar História 3629/b” jelzésű kötetéből előkerült e széphistória 1577. évi debreceni kiadása, melynek létezését korábbi bibliográfiai följegyzések alapján SZABÓ KÁROLY is feltételezte ugyan, de példányt belőle könyvtörténészeink az utolsó száz év alatt nem láttak, legalább is nem említik.

A Kolozsvárt lakó ENYEDI munkája VARJAS feltevése szerint először kéziratos másolatban foroghatott az olvasók között s egy ilyen másolat elkerülhetett a debreceni nyomdászhoz HOFFHALTER RUDOLFHoz, aki a széphistóriát alkalmasnak találta a kiadásra. Különben nem egy példa van rá, hogy Kolozsvárt lakó szerző munkája Debrecenben jelent meg először.

A most felfedezett első kiadás szövegét VARJAS összeveti a második kiadás szövegével s bevezető tanulmányában kimutatja, hogy a második kiadás színesebb s a kor költői ízlését jobban kifejező széphistória. E második kiadás átdolgozója, amint azt VARJAS belső, tartalmi és stíluskritikai érvekkel valószínűvé teszi, aligha lehetett maga ENYEDI GYÖRGY.

Az alapos s a korviszonyok, szellemi mozgalmak kiváló ismeretéről tanúskodó irodalomtörténeti bevezetés után VARJAS közzéteszi párhuzamosan, kéthasábosan az 1577. évi (első) és az 1582. évi (második) kiadás betűhű szövegét, bőséges filológiai jegyzetek, sajtóhibaigazítások s az átdolgozás alapjául szolgált BEROALDO-féle latin szöveg kíséretében.

TR. Z.

Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve.* Bevezetés a könyvészetbe. 2. kötet: A legfontosabb bibliográfiai segédkönyvek. Budapest, 1942, [Orsz.] Széchényi Könyvtár, (4) 400 l. 8r.

GULYÁS kézikönyvének 2. befejező kötetét képező harmadik része több mint másfélezer bibliográfiát, illetve bibliográfiákat pótló katalógust és irodalmi felsorolással bőven ellátott kézikönyvet állít össze a következő csoportosításban:

- I. A bibliográfiák bibliográfiája.
- II. Egyetemes bibliográfiák.
- III. Nemzeti bibliográfiák.
- IV. Szakbibliográfiák.

A felsorolt bibliográfiák megválasztásánál a szerző szempontja a használhatóság volt, így a nemzeti bibliográfiák közül azokat vette fel munkájába, „melyekre az átlagolvasónak kutatásai közben szüksége lehet”. (46 l.) Ezért a legfontosabb angol, francia, német, olasz és

spanyol nyelven megjelent bibliográfiákon kívül a hazánkat környező államok nemzeti bibliográfiáit és a rokonnépek e tárgyú munkáit sorolja fel művében. A nemzeti bibliográfiák csoportjának magyar részében rövid, de alapos történeti visszapillantást ad a magyar bibliográfiaírás történetére.

A szakbibliográfiák közül a „legfontosabb tudománysszakok legjelentősebb könyvészeti összeállításaira“ (125. l.) szorítkozott kiváló bibliográfusunk, hozzátehetjük azonban azt, hogy a magyarországi szakbibliográfiák anyaga szinte teljesnek mondható. Ezeknek egybeállítása már magában véve is nélkülözhetlenné teszi a könyvet könyvtárainkban.

A munka használhatóságát fokozzák a művek bibliográfiai leírását követő és a mű jelentősége szerint változó terjedelmű kritikái és tárgyalt munka jellegéről tájékoztató megjegyzések, melyekkel GULYÁS műve használóit gondosan útbaigazítja, milyen kérdésekre várhatnak választ az egyes bibliográfiáktól. Egyik-másik múnél a lelőhelyet is feltünteti, főként az Orsz. Széchényi Könyvtár külföldi bibliográfiai anyagánál. A mű használói szempontjából azonban meg kell jegyeznünk, hogy számos munka meg van az Orsz. Széchényi Könyvtárban, melynél elmaradt a lelőhely feltüntetése. Például SCHNEIDER (17.) *Index bibliographicus* első kiadása (18.) ARNIM, melyben magyar szerzők egyéni bibliográfiái is találhatóak (22.), *Der Buchdruck des XV. Jahrhunderts* (30.) GW (31.), GESSNER (35.), GEORGI (36.) stb.

Igen gondosan készített Cím-, név- és tárgymutató zárja le a kötetet, mely egy kitűnő bibliográfiák bibliográfiájával gazdagította szakirodalmunkat.

GORIUPP ALISZ.

M. Beleznyay M. Cecilia: *A Felső-Magyarországi Minerva 1825—1836.* Eger, 1942. 62 [2] l. 8-r.

BELEZNYAY M. CECILIÁNAK *A Felső-Magyarországi Minerva 1825—1836.* című doktori értekezése nyeresége a magyar sajtótörténetnek. A jó forrásokból merített munka éles fényt vet Felső-Magyarországnak, helyesebben Kassának erre a XIX. században keletkezett folyóiratára.

Megtudjuk belőle, hogy e „nemzeti folyóírás“ 1825. január havában indult meg 403 előfizetővel, havonként jelent meg, képekkel tarkán, 5 ív terjedelemben, 4-r alakban, később, 1829-től, 8-r formában. A kiadó minden negyedévi kötet végén közölte az előfizetők nevét is, mégpedig foglalkozásuk, illetőleg rangjuk sorrendjében. ELLINGER ISTVÁN, a kiadó, ívenként 1 arany tisztelet díjat fizetett a munkatársaknak (DESSEWFFY JÓZSEF, DULHÁZY MIHÁLY, KOVACSÓCZY MIHÁLY, KAZINCZY FERENC, DESSEWFFY AURÉL, PONORI THEWREWK

JÓZSEF, TOLDI FERENC, GUZMICS IZIDOR stb.). — A lap megindulása tulajdonképen ELLINGERnek, e régi kassai nyomdászdynaszta tagjának érdeme. Az anyagi haszon mellett nemesebb cél, az irodalmi ízlés fejlesztése is ösztönözte. A szellemi irányítást KAZINCZY barátjára, DESSEWFFY JÓZSEF grófra bízta, a kor egyik legképzettebb, legtudósabb férjijára, aki a pénzügy és a sajtó fellendítését, a sajtószabadság kivívását is tervbevette. Így azután örömmel vállalta a lapot, mellyel a művelt arisztokrata társadalom tudományos és szépirodalmi igényeit is magyar nyelvű olvasmányokkal szerette volna kielégíteni, Kassát pedig a felvidéki irodalmi élet középpontjává akarta emelni. Nagy elfoglaltsága miatt a szerkesztési teendőket „titoknokára és bibliothekárius“-ára, DULHÁZY MIHÁLYra bízta, a népszerű kassai ügyvéd pedig a legnagyobb gondal állította össze az enciklopédikus jellegű lapot. A *Felső-Magyarországi Minerva*, hasonlóan az egykorú folyóiratokhoz, inkább tudományos folyóirat volt, határozott szellemi irány nélkül. Anyagát heterogén elemek képezték; szépirodalmi cikkein KISFALUDY SÁNDOR és KÁROLY, VÖRÖSMARTY, BAJZA hatását érezzük. Szépprózája a novella, romantikus rege, monda és a „román“, a kor művelt közönségének kedvelt olvasmánya. Igazi uralkodó műfaja egyébként a történelmi életrajz, a pszichológiai, filozófiai és az irodalmi tanulmányok voltak. — A folyóiratnak 10 évfolyama jelent meg, 1825—1836-ig 40 kötetben, amikor mecénásainak és munkatársainak fáradozása ellenére is megszűnt. Abban az időben még nem eléggé keresett a magyar könyv és a magyar folyóirat; a orosz közlekedési viszonyok, a szerkesztőség színhelyének elzártsága is elvágják a vidéki folyóirat útját a messzebblakó közönségtől.

A hírlaptörténettel foglalkozók bizonyosan sok haszonnal forgatják majd BELEZNAY rokonszenvesen, becsületes szorgalommal megírt tanulmányát. A modern sajtótörténeti kutatás azonban anyaga feldolgozásának még más módszerét is ismeri: hangsúlyozni lehetett volna a vidéki sajtó szükségességét és ezen belül DESSEWFFYben a kultúra decentralizációjának lelkes harcosára is rámutathatott volna. E bevezetés után következne a laptörténet: az engedélyezés, a megindulás körülményei, a szerkesztés munkája, a fellépő munkatársak sajtótörténeti értékelése (itt jegyezzük meg, hogy a szerzőnek valószínűleg nem kerülhetett kezébe DEZSÉNYI BÉLÁnak KOVACSÓCZYRÓL szóló, 1941-ben megjelent tanulmánya), cikkeik ismertetése, bírálata a kor irodalmi igényének, az olvasók ízlésének szemszögéből is. Végül a vizsgált folyóirat helyének kijelölése periódikáink történetében.

Ilyen követelésektől azonban doktori értekezés keretén belül el kell tekintenünk; ez inkább a hírlaptörténet régi munkásainak elengedhetetlen feladata.

SZEMZŐ PIROSKA.

P. Takács Ince O. F. M.: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Budapest, 1942. Stephaneum. 103 l. 8°. (A Szent István Akadémia hittudományi és bölcseleti osztályának értekezései. III. kötet, 7. szám.)

Jó szolgálatot tesz a szerző e rövidre szabott ismertetésével, mert bepillantást enged a magyar ferences irodalom szellemébe. Még közelebbről ismerteti a kiválóbb magyar ferences egyéniségeket és rámutat mindegyiknél, mennyiben mozdították elő a magyar ferences könyvtermelést.

Fontos megállapítása azonkívül a magyar ferences irodalom indítóokai között a lelki igénylés mellett a tudományok művelése. A XVII. században kezdődnek meg a studium generálék. Az ezeken elhangzott előadásokat *Conclusiones ex universa theologia vagy philosophia* címmel ki is kellett nyomtatni. Később úgy segítettek a kiadási nehézségeken, hogy egy már előzőleg közismert könyvhöz hozzáragasztották és így látott napvilágot. Sok embert ejtett ez a dolog tévedésbe, amikor a valódi cím helyett ilyen felírást használnak: *Conclusiones...* (Pl. SZINNYEI JÓZSEF KÓSA JENŐ egyik könyve gyanánt felemlíti: *Conclusiones ex universa theologia... 1750*. Itt csak egy vizsgáról van szó, amelyben ő elnökölt.)

A harmadik részben tárgyalja P. TAKÁCS az irodalmi részt, röviden összefoglalva a magyar ferences írói alkotásait a kódexirodalomtól napjainkig. Külön tárgyalja a latinnyelvű magyar ferences aszketikusokat, akik között találjuk SZALKAI BALÁZST, SOFRONI PÉTERT, (*Praeconizatio S. Johannis a Capistrano*) KAPISZTRÁN szent JÁNOS társát, TEMESVÁRI PELBÁRTOT (*Stellarium, Expositio*), LASKAI OSVÁTOT (*Kapisztrán élete, Constitutiones*), ESZTERGOMI IMRÉT, PÉCSVÁRADI GÁBORT, IGALI FÁBIÁNT, SEGŐSDI LUKÁCSOT.

A magyar nyelvű ferences kódexirodalommal foglalkozik a szerző VARGHA DAMJÁN a *Szent Ferenc nyomdokain* című könyvben közzétett bő tanulmánya és egyéb forrásmunkák alapján. Az *Ehrenfeld-Jókai, Virginia, Nádor, Simor, Nagyszombati, Debreczeni, Veszprémi, Lobkovitz, Vitkovics, Kazinczy, Teleki, Székelyudvarhelyi, Lázár, Tihanyi és a Guary kódexek* ferences kéztől származnak.

Ezután tér át a szerző a XVII. és XVIII. század magyar ferences irodalmának ismertetésére. Tekintettel arra, hogy ebben a korban csak úgy öntötték a könyveket, eltekintünk rövid ismertetésünkben a részletezéstől és csupán a főbb szempontokat említjük, amelyek szerint a szerző ezeket az írókat csoportosította. Általános lelkiéletre vonatkozó művek, lelkigyakorlatos elmélkedések, Krisztus kínszenvedéséről szóló művek, Mária tisztelete. Szent Ferencsel foglalkozó könyvek.

Szentek tiszteletét terjesztő, liturgikus imakönyvek. A Szent Ferenc-renddel, kordaviselőkkkel és terciáriusokkal, nem különben az utolsó dolgokkal foglalkozó írásművek. Itt több helyen találkozunk megjegyzésekkel, amikor egy-egy könyvről mások tévesen vagy egyáltalán nem vettek tudomást. A XIX. század nagyobb ferences íróiról fényképeket is látunk (ALBACH SZANISZLÓ, BÁDY VALÉR stb.).

A függelékben a XIX. és XX. század magyar ferences irodalmát tárgyalja, előbb a folyóiratokat, majd a könyveket az előbbi fejezetben alkalmazott csoportosítás szerint.

A befejezésben P. TAKÁCS külön kijelenti, hogy ez a munka nem kíván teljes képet nyújtani a magyar ferences irodalomról, hanem csupán keretül szolgálni a további kutatásokhoz.

Nem hozza a szerző a magyar ferencesek német- és tótnyelvű írásműveit, sem pedig a profán tudományról tárgyaló könyveiket. Ezek mind újabb területek, amelyek feldolgozásra várnak. Ezt a célt szolgálja a Szűz Máriáról nevezett rendtartomány, amikor rendtartományi könyvtárost nevezett ki, akinek munkája bizonyára sok tekintetben kibővíti P. TAKÁCS ismertetését. P. PFLEGER FARKAS O. F. M.

A Fővárosi Könyvtár évkönyve XI. 1941. Bpest Szfőv. házi-nyomda. 396 l. 4°.

Immár tizenegyedszer jelenik meg a Fővárosi Könyvtárnak ez a közismert, nívós kiadványa, a szokott gazdag tartalommal és ízléses kiállításban.

Mindjárt az elején találjuk ENYVVÁRI JENŐ igazgató jelentését a Fővárosi Könyvtár 35. évről, 1941-ről. A háborús nehézségek ellenére is örvendetes fejlődésről ad hírt a jelentés. Bár a könyvtárnak 26 alkalmazottját hívták be katonai szolgálatra, a többiek fokozott teljesítménye révén a munka mégsem szenvedett fennakadást, amint azt a statisztika mindennél beszédesebben igazolja. Hogy csak néhány adatot említsünk: az 1941. évi gyarapodás összesen 22.039 darabot tett ki, az előzőévi 20.732 darabbal szemben. Ebből a központra 1941-ben 9372, 1940-ben 8273 darab esett. Ez annál is tekintélyesebb szám, mert a gyarapodás legnagyobb részét vásárlás útján szerezte a könyvtár: 1941-ben 19.856, míg 1940-ben 17.653 darabot; a központra ebből 7189, illetve 5194 darab esik.

Az új szerzemények között értékeesebb ritkaságok is szerepelnek: két ősnymtatvány, igen sok magyar vonatkozású *Relation* és több régi magyar könyv. A különgyűjtemények — köztük elsősorban a Budapesti Gyűjtemény — szintén jelentékeny gyarapodáshoz jutottak.

A könyvbeszerzésre fordított összeg az 1941. évben összesen 125.835 pengőt tett ki, de az nem derül ki a közölt statisztikából, hogy

ennek mekkora hányada esett a központ beszerzéseire. A könyvkötés költségei (a fiókokkal együtt) 18.700 pengő körül jártak; a központ részére 3388, a fiókoknak pedig 956 új kötés készült, míg a javított kötetek száma a tizenhárom és félezret is meghaladta. Érdekes, hogy ez utóbbiakból a központra alig ezer kötet esik.

A könyvtár állománya 1941. végén 531.657 darabra rúgott, amely mennyiségnek több mint a fele, 286.619 darab, a központra jut. Itt említhetjük meg, hogy a központnak az említett évben 465 folyóirat és 34 napilap járt rendszeresen.

Az év folyamán a könyvtárnak összesen 27.051 kölcsönzője volt, ezek közül 2343 a központban. Helyben olvasva és kikölcsönzéssel együttvéve 1,532.216 kötetet használtak; ebből a számból a központra 225.232 kötet esik. Érdekes összehasonlításokra ad alkalmat a napi átlagforgalmat kimutató statisztikai táblázat is: ennek adatai szerint 1928-ban a központ és a fiókok együttes napi átlagforgalma még csak 2772 kötet volt; ez a szám a következő évben már jóval háromszer fölé emelkedett, 1936-ban már a négyezret is meghaladta, 1940-ben pedig már 5037 kötetet számlált. Végül 1941-ben elérte az eddigi legmagasabb értéket, 5760-at. Mindezek a közölt szám adatok tekintélyesen meghaladják az elmúlt évek átlagát, tehát arra mutatnak, hogy a Fővárosi Könyvtár jó beszerzési politikát folytat és mindig eredményesebb kapcsolatokat tud a könyvtárlátogató közönséggel kiépíteni.

Mint az előző években, úgy most is közli az évkönyv a tisztviselők nagyobb tanulmányait és könyvészeti összeállításait. Ez alkalommal WITZMANN GYULA *Néperővédelem* című bibliográfiája nyitja meg a sort, mint az *Aktuális nemzetpolitikai kérdések irodalma a Fővárosi Könyvtárban* című tanulmány sorozat ötödik tagja. Szinte külön tanulmánynak is beillő, alapos bevezetésében ismerteti WITZMANN a kérdés lényegét, rövid történeti áttekintést ad róla, majd válaszolja a nehézségeket, amelyek a kérdés irodalmának elhatárolásával kapcsolatban felmerülnek; végül részletes magyarázatot ad a bibliográfia használatára vonatkozólag. A négy és fél ívre terjedő, jól tagolt bibliográfia a következő fejezetekre oszlik, amelyeknek mindegyike még számos alcsoportot foglal magában: Néperő és népesedés általában, népesedéselmélet; népesedéspolitikai; mennyiségi népesedéspolitikai; minőségi népesedéspolitikai, fajegészségügy; a népesedés mennyiségi és minőségi elemeinek viszonya egymáshoz; házasság- és családszociológiai vonatkozások; néperő egyéb viszonylatban. A bibliográfia kitűnő tájékoztatást ad a Fővárosi Könyvtár igen gazdag népesedéspolitikai anyagára vonatkozólag. Fontosságát a mai időkben talán hangsúlyoznunk sem kell.

A második tanulmányt RELKOVIĆ NÉDA írta, *A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) harmadik kézirata a Fővárosi Könyvtárban* címmel. Ez a XVI. század elejéről való kézirat a budai jogkönyv harmadik ismert kézirata, amelyet a Fővárosi Könyvtár 1938-ban szerzett meg magánkézből. RELKOVIĆ először a kéziratnak a már régebben ismert másik két kódexhez való viszonyát tisztázza a szövegvariánsok alapján, majd pedig a kézirat nyelvi sajátságait tárgyalja. Tanulmánya második részében a budai jog fejlődését ismerteti, végül a harmadik részben azt kutatja, hogy melyik város használhatta a szóbanforgó kéziratot; a különböző lehetőségek gondos mérlegelése és egymásután való kirekesztése révén arra az eredményre jut, hogy a kéziratot minden valószínűség szerint *Kolozsvár* használhatta, mert Buda jogával élt és a kódex függelékében ránkmaradt hűbérjog is erre a városra utal, ugyanis itt valószínűleg a hűbérjog is használatban volt, tekintettel Kolozsvárnak a szász városokkal fennálló kapcsolataira.

Ezután KOCH LAJOS tanulmánya következik, *Kacsob Pongrác „János vitéz“-e; adalék a budapesti színjátszás történetéhez* címmel. Az érdekes tanulmányt abból az alkalomból közli az évkönyv, hogy a Fővárosi Könyvtár az elmúlt évben megszerezte a daljátéknak a szerző kézírásával készült, egyetlen példányban meglevő vezérkönyvét. KOCH élvezetes stílusban, színesen írja le a daljáték megszületésének történetét, ismerteti a korabeli színházi és zenei áramlatokat, a körülöttük lefolyt hírlapi vitákat, leírja a daljáték diadalútját a bemutató előadástól kezdve az egymásután következő százas jubileumokon át egészen a legújabb időig, amikor már az Operaház is műsorára tűzte és a szegedi szabadtéri színpadon is előadták a „János vitéz“-t, az első igazán magyar daljátékot.

A kötetben utolsónak találjuk NÉMETH ENDRE hazánkban úttörő jelentőségű tanulmányát: *Jog és törvényhozás a könyvtári életben*. Kissé talán különösen hangzik, de tény, hogy a könyvtárjog még egészen újkeletű, fiatal tudomány. A könyvtárak aránylag nem régen nyitották meg kapuikat a közönség szélesebb rétegei előtt, tehát természetes, hogy a könyvtárlátogató közönséggel fennálló kapcsolataik sem tekinthetnek nagyobb multra vissza. Csak ezeknek a kapcsolatoknak a létrejötte óta merülnek fel gyakrabban a könyvtárak életében olyan jogi természetű problémák, amelyek végül is szükségszerűen a speciális könyvtárjog kialakulásához vezettek. NÉMETH először a könyvtár jogi helyzetét határozza meg és kifejti, hogy mennyiben jogtárgy és mennyiben jogalany a könyvtár. Tanulmánya további folyamán könyvtári törvényhozásunk fejlődéséről ad történeti áttekintést, majd ismerteti a magyar közkönyvtárakra vonatkozó szervezeti jogszabályokat. Részletesen szól a könyvtárak gyűj-

tési köréről, ügyviteléről, működéséről, pénzügyeiről, a könyvtári alkalmazottakról, valamint a fegyelmi jogról. A következő fejezetben a használati jogszabályokat ismerteti általánosságban és részleteikben; ezekkel kapcsolatban kitér a szerzői jog és a sajtójog könyvtári vonatkozásaira is. Végül a beszerzési jogszabályokat és ezekkel kapcsolatban a kötelespéldányokra vonatkozó rendelkezéseket ismerteti, majd megemlékezik a jogszabályokkal még nem kielégítő módon rendezett könyvtári problémákról, elsősorban a könyvtárosképzés, továbbá a könyvtári együttműködés, valamint a könyvtári könyv fokozott jogi védelmének és a kötelespéldányok szétosztásának kérdéséről. NÉMETH a könyvtári élet jogi vonatkozásainak összefoglalásával igen hasznos munkát végzett a könyvtárosok számára, mert a könyvtárjog számukra általában meglehetősen idegen tárgykörét közelebb hozta hozzájuk. Manapság pedig már minden könyvtárosnak feltétlenül tisztában kell lennie — szorosánvett szaktudományán túl — a könyvtár jogi vonatkozásaival is.

Az évkönyv végén mintegy kilenc ívnyi terjedelemben a Fővárosi Könyvtár 1941. évi szerzeményeinek válogatott jegyzékét találjuk, a szokásos gondos összeállításban, tizedes szakrendszerben csoportosítva.

Gondosan szerkesztett név- és tárgymutató, valamint a kurrens tolyóiratok és napilapok jegyzéke teszi teljessé a kötet gazdag tartalmát és mozdítja elő lényegesen annak használhatóságát.

GRONOWSKI IVÁN.

Nádas Rózsa: *Közgazdasági archivumok.* Budapest, 1942. 8r. 28 l. (Különlenyomat a „Közgazdasági Szemle“ 1942. évi 3—4. számából.)

A gazdasági archivumok fontos szerepét és nagy jelentőségét nálunk aránylag még kevéssé ismerik. Pedig a mai kor gazdasági életének vizsgálata el sem képzelhető archivumok segítségével nélkül, mert csak ezek nyújthatnak betekintést a gyorsan változó jelenségek egész organizmusába.

A gazdasági élet jelenségeit a múltban sem lehetett a társadalmi életjelenségektől elszigetelve vizsgálni, az utóbbi évek irányított tervgazdasága azonban már egyre jobban politikummá is vált. E sokrétű összefüggéseket a kutató már nem képes kizárólag a könyv- és levéltári adatok segítségével áttekinteni, szüksége van a napi- és szaklapok gazdag hírszerzőanyagának, valamint hatóságok, testületek, érdekképviselők, vállalatok stb. legkülönfélébb kiadványainak ismeretére is. Szinte elképzelhetetlen, hogy ezt az adatgyűjtő munkát bárki elvégezhesse. Az archivumok feladata e másuttal fel nem lelhető források gyűjtése, rendszerezése és kiértékelése, hogy anyagával a tudományos kutatás és a gyakorlati vizsgálódások számára segédkezzen nyújtson.

A gazdasági archívumok igazi hazája Németország. Kialakulása a század elejére vezethető vissza, mikor a nagy termelési verseny szükségessé tette, hogy a vállalatok állandóan figyelemmel kísérjék a legújabb eredményeket. A nagyvállalatok maguk rendeztek be ilyen üzemi archívumokat, míg a kisebbek a kereskedelmi és iparkamarákhoz fordultak felvilágosításokért. Ez eredményezte a berlini, hamburgi, leipzig-i stb. kamarák gazdasági archívumainak kiépítését.

E gyakorlati célú archívumok mellett már a világháború előtt is jelentős szerephez jutottak egyes tudományos, főleg pedagógiai archívumok.

A világháború utáni nagy gazdasági átalakulás, az egész kötött gazdasági rendszer szükségessé tette egy nagyarányú gazdasági program kidolgozását. Az archívumokra itt már fokozott feladat várt, mert nemcsak az egyének vagy egyes vállalatok érdekeit szolgálta, de az egész ország gazdasági irányítása is munkájukra támaszkodott. Ezért áldoz a német állam ma is hatalmas összegeket az archívumok minél tökéletesebb kiépítésére.

A tanulmány részletesen ismerteti e rendkívül érdekes intézmények szervezetét és munkáját, de itt csak a legfontosabbakra tudunk vázlatosan rámutatni.

Az egész birodalmat átfogó hálózat élén a *Pressearchiv des Propagandaministeriums* áll, mely szinte példátlan munkateljesítményt mutat. Az átnézett belföldi napi- és hetilapok száma meghaladja a 400-at, a külföldieké a 300-at (8—9 magyar lapot is feldolgoznak). A napi kivágások száma eléri a 3000-t s ez a hatalmas anyag beérkezése után pár órával szakszerű csoportosításban rendelkezésére áll az érdekelteknek.

Gazdasági szempontból igen fontos az *Archiv des Reichswirtschaftsministeriums*, mely egészen speciális szakrendszerével áttekintést nyújt a világ gazdaság pillanatnyi helyzetéről.

Németország egyik legrégebb gazdasági archívuma a hamburgi *Weltwirtschafts-Archiv*, melynek egyik főjelentősége, hogy innen bárki díjtalanul kaphat rövid idő alatt felvilágosítást. Anyagának túlnyomó részét lapkivágások teszik, melyek hatalmas szakkönyvtárához hasonló rendszerbe vannak csoportosítva. Körülbelül 5000 napilap, szaklap és folyóirat kerül feldolgozásra, ezekből naponta 1000—1200 kivágás készül. Az intézet 30 éves fennállása óta több mint 7 millió kivágást készített. E hatalmas anyag tudományos kiértékelését az 1937-ben felállított *Welt-Wirtschafts-Institut* végzi.

A tudományos archívumok klasszikus példája az *Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel* archívuma. A feldolgozott lapokhoz viszonyítva aránylag kevesebb a kivágások száma (naponta kb.

150), mert elsősorban csak a tudományos szempontból kiértékelhető adatokat gyűjtik. Rendkívül érdekes azonban a mellékarchivumokban gyűjtött dokumentációs anyag.

Gazdaságtörténeti szempontból igen jelentős Németország két nagy iparvidékének, a Rajnavidéknek és Saarvidéknek gazdasági archivuma: a *Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv zu Köln* és a *Südwestdeutsches Wirtschaftsarchiv*, ma *Saarwirtschaftsarchiv*.

Csaknem valamennyi német nagyvállalat és bank keretében találunk ma is gazdasági archivumokat, de ezek közt is kiemelkedik jelentőségében a *Deutsche Bank* archivumának munkássága. Nemcsak a napi- és szakajtót dolgozzák fel, de rendszeresen gyűjtik valamennyi németországi és a jelentősebb külföldi részvénytársaságok és vállalatok (összesen kb. 13.000) archivális anyagát. Ez Németország legteljesebb cégarchivuma, dossziéi száma meghaladja a 70.000-t.

Magyarországon sajnos, nem találunk ezekhez hasonló nagyarányú intézményeket.

Pénzüntézetek közül a *Magyar Nemzeti Bank*, a *Pénzüntézeti Központ*, a *Magyar Általános Hitelbank* stb. tart fenn állandó sajtószolgálatot, ahol a referensek számos bel- és külföldi lap alapján készítik el sajtószemléjüket. Igen jelentős a *Budapesti Áru- és Értékőzsde* gyors hírszolgálat is.

Egyetlen nyilvános jellegű gazdasági archivumunk a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara archivuma*. Harmincéves fennállása óta egyre szélesebb körre terjeszti ki vizsgálódásait, feldolgozva valamennyi magyar és több külföldi napilapot. A napi kivágások száma 100 körül mozog és ezeket szakcsoportokba rendezve bocsátják a kutatók rendelkezésére.

A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* archivális gyűjteménye körülbelül 300 külföldi és 100-nál több magyar közgazdasági és statisztikai folyóiratból és jelentésből áll. Főleg a rokoncélú intézmények kiadványait gyűjtik. Tervbevétték az archivum további kiépítését és anyagának a decimális rendszer szerinti katalogizálását is.

Említésre méltó még a *Székesfővárosi Statisztikai Hivatal* keretén belül működő *Budapesti Piackutató- és Árstatisztikai osztály* gazdasági adatgyűjtése.

Az *Országos Mezőgazdasági Kamara archivuma* főleg a hazai mezőgazdasági viszonyokra vonatkozó adatokat gyűjti össze. Legutóbb állította fel archivumát a *Földművelésügyi Minisztérium* is.

A *Fővárosi Könyvtár* újságszelvénygyűjteménye minden vonatkozásban gyűjti a Budapestre vonatkozó cikkeket. Csak az értékesebbeket őrzi meg, így a hírlap kivágások száma ma nem több 50.000-nél.

A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézményei is gazdag adatgyűjtést végeznek a magyarság, a vele együtt élő és szomszédos népek helyzetére vonatkozóan.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a gazdasági adatgyűjtés tekintetében még sok tennivalónk van, mert ezek egyike sem nyújt áttekintést az egész gazdasági életre. NÁDAS RÓZSA, mint e kérdés alapos ismerője, világosan látja, mik volnának itt a tennivalók.

Sürgősen meg kellene kezdeni mind a jelenre vonatkozó, mind a multból még fellelhető dokumentációs anyag gyűjtését. A legfontosabb lenne egységes program megállapítása és a résztvevő intézmények harmonikus együttműködése. Főszerepet kapnának itt az érdekképviselők, mert szervezetük kiterjed az egész országra és ez igen megkönnyíti a munkát.

Ezenfelül szükséges lenne egy országos gazdasági archívum felállítása is, amely az országos adatgyűjtést, valamint a külföldi forrásanyagok beszerzését és feldolgozását végezné. Az archívum megalakulhatna valamely állami intézmény (pl. *Miniszterelnökség*) keretében, ez esetben összevonását jelentené az egyes minisztériumok sajtószolgálatának. Talán előnyösebb volna egy önálló intézmény felállítása, melyet állami támogatással az érdekképviselők és nagyvállalatok tartanának fenn. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ilyen esetben jobban lehet számítani ezek részvételére a közös munkában.

A jól megszervezett gazdasági archívum ma már oly fontos az állami élet irányítói és a gazdasági jelenségek kutatói számára, hogy nagy kár lenne felállítását tovább halasztani. HANSKARL ERZSÉBET.

A Közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920. utáni évekből. Összeállította ZNAKOVSZKY EMMA. Budapest, 1942. Magyar királyi állami nyomda. 171 [1] l. 4-r. (Különlenyomat a Mai magyar egészségügyi közszolgálat című munkából.)

A huszas évekig tisztán közegészségügyi irányú önálló szakfolyóiratok alig jelentek meg magyar nyelven és az önálló közegészségügyi könyveink száma is igen kicsi volt. A háború végéig a közegészségügy művelőinek száma is aránylag szerény volt és magyar szakirodalmi termésünket aránylag könnyen át lehetett tekinteni.

A háború után e tekintetben gyökeres változás és rohamos nagylendületű fejlődés indult meg. A közegészségügy a legszétágazóbb tudományok egyike; úgy tudományos, mint gyakorlati irányban rendkívül sokféle ágazik el és ennél fogva érthető, hogy amikor a közegészségügyi tudomány elméleti és gyakorlati művelői hazánkban a jelen század huszas évei felé rohamosan szaporodni kezdtek, a közegészségügy köréből közzétett dolgozatok, önálló munkák, doktori

értekezések stb. a legkülönbözőbb tudománysszakok és hivatáskörök kiadványaiban jelentek meg. Évről-évre százsámra és egyre növekvő tömegben jelentek meg a tisztán tudományos, elméleti irányú dolgozatok mellett az alkalmazott közegészségügy óriási körének legkülönbözőbb ágaiba tartozó közlemények, amelyek javarésze kellő rendszerbe foglalás nélkül a kutatás számára hozzáférhetetlen, sőt bizonyos idő múlva elvesztett anyaggá lett volna. Egyetemeink, kísérleti intézményeink munkatársai, a magánygyakorlat és az ipar körében működő szakemberek százai vizsgálataik, tanulmányaik, kutatásaik és gyakorlati észleleteik eredményeit azok természete szerint az elméleti tudomány, az orvosi és gyógyszerészeti szakma, a magyar statisztika, technika és szociális jellegű szakfolyóirataiban jelentették meg. Kétségtelen, hogy a rengetegül szétfolyó hatalmas anyag a maga sokoldalúságában a források tömege folytán valósággal holt kincs csupán a tudományos és gyakorlati irányú kutatás számára mindaddig, amíg e gazdag anyag bibliográfiai rendszeres feldolgozása meg nem történik.

E kutatómunkát gonddal végezte el ZNAKOVSKY EMMA, aki a közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzékét állította össze az 1920. utáni évekből. Összesen 3674 művet válogatott össze, melyet alapos szaktudással, világos rendszerbe csoportosított.

Kár, hogy a bibliográfia összeállításánál csak a közigazgatási szakemberek érdeklődési köre volt tekintetbe vehető és így kimaradt a bakteriológia, serológia, továbbá a közegészségüggyel szoros vonatkozásban álló szociológia és szociográfia.

Hiba, hogy az összeállító az önálló műveknél nem közölte a lapszámot és így a kutató nem láthatja a források terjedelmét. Jó lett volna, ha ZNAKOVSKY névmutatóval látta volna el a könyvét.

GÁSPÁR MARGIT.

Radó István: *A Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárában őrzött Széchenyi-könyvtártöredék címjegyzéke.* DR. KAMENSZKY ÁRPÁD, Sopron sz. kir. thj. város polgármesterének előszavával. Sopron, 1941. Sopron sz. kir. thj. város közönségének kiad. 8°-r. 48 l.

A SZÉCHENYI-EMLEKÉV egyik termékeként jelent meg, Sopron város közönségének kiadásában, a város közkönyvtárában őrzött SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR TÖREDÉKÉNEK címjegyzéke. A címjegyzéket RADÓ ISTVÁN állította össze, aki gróf SZÉCHENYI ISTVÁN könyvtárának e töredékével már két korábbi tanulmányában foglalkozott, köztük folyóiratunk 1938. évi évfolyamában.¹ A bevezetésben röviden vázolja a töredék történetét; négy csoportba osztja a 226 műre (283 kötet) terjedő s bizonyítottan gróf SZÉCHENYI ISTVÁN könyvtárából származó

¹ MKSze, 1938. II. füz. 113—122. l.

könyvanyagot: 1. „Széchenyi István sajátkezű aláírását vagy bélyegzőjét viselő könyvek“-re (95 mű, 120 köt.); 2. „a szerző gróf Széchenyihez szóló sajátkezű ajánlásával ellátott könyvek“-re (44 mű, 44 köt.); 3. „Széchenyi munkái“-ra (4 mű, 21 köt.); 4. „a Széchenyi-család egyéb tagjainak tulajdonát képezett könyvek“-re (83 mű, 98 köt.); kiemeli SZÉCHENYI nagy műveltségét, széleskörű, minden tudományágat felölelő érdeklődését, amit a műveknek nyelvek (hét nyelv) és szakok szerint való csoportosításával világít meg; utal gyakran előforduló lapszéljegyzeteire is, elmélyedő olvasásának tanúbizonyságaira.

Maga a címjegyzék négy részre oszlik: a fentemlített csoportokra. Az egyes csoportokon belül a műveknek szerzők szerint, alfabétikus sorrendben adja bibliográfiai leírását, jelezve a lapszéljegyzeteket, SZÉCHENYI aláírását, bélyegzőjét, valamint rövid jegyzetben közli a neki dedikált könyvek szerzőinek s a család előforduló tagjainak életrajzi adatait is.

Legérdekesebb az első csoport, amely nyilván a maga SZÉCHENYI által megválogatott könyveket tartalmazza. Főképen politikai, történelmi és közgazdasági munkákat, de nagy számban szépirodalmiakat is. A külföldi klasszikusok közül ki kell emelnünk Ovidius, Tacitus, Börne, Byron (6 mű), Montalembert és Scott műveit, a mieink közül Kazinczyét.

A dedikált könyvek csoportja sem annyira a könyvtáros, mint inkább a SZÉCHENYI-kutató érdeklődésére tarthat számot: nagyrésztük reformokat célzó munka s a legkülönbözőbb jóléti és közérdekű intézmények tervezete. Igen jellemző SZÉCHENYI reformeri nagyságára, hogy külföldi írók is felajánlják neki tervezeteiket.

Az előszóban KAMENSZKY ÁRPÁD, Sopron város polgármestere annak a reményének adott kifejezést, hogy a füzet SZÉCHENYI emlékezetét szolgálja. A címjegyzék valóban értékes adatokkal járul hozzá a SZÉCHENYI-kutatáshoz.

SZEKERES MARGIT.

Genthon, Stefano: *Bibliografia dell'Arte Ungherese*, Roma, 1942. 8°, 89 l. (Estratto dagli Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma v. IV. Annuario, 1940—41.) A magyar művészettörténeti irodalomnak értékes bibliográfiája jelent meg Rómában: GENTHON ISTVÁN egyetemi tanár készítette, a Római Magyar Akadémia igazgatója. Ilyen természetű magyar művészettörténeti bibliográfia mindezeig nem készült. 1489 önálló mű és különlenyomat képviseli benne a magyar művészet irodalmát a legrégebb időktől napjainkig. (Remélhetőleg GENTHON kiadja majd a folyóiratainkban és napilapjainkban megjelent szakcikkék további

nagy munkát igénylő bibliográfiáját is.) A műveket GENTHON a szerzők alfabetikus sorrendjében adja, az anoním munkáknál a címlap szövegét követi és az első szó, illetve névelő alatt közli jegyzékében a címeiket. A bibliográfia használhatóságát két kitűnő indexszel köny nyíti meg; a magyar művészek névmutatójával, továbbá a bibliográfiában szereplő műemlékek lelőhelyének alfabetikus jegyzékével.

Tanulságos és érdekes művekre bukkanunk a munka lapozgatása közben. Elfelejtett szerzők könyvei és tanulmányai közt világosodik meg előttünk a magyar művészet irodalmának kibontakozása és fejlődése. A legrégebb magyar „művészettörténeti“ munkát ismeretlen szerző írta a XVIII. század elején. 1716-ban jelent meg „*Az Ötves Mesterségről való Vetélkedés*“. Utána időről-időre jelentkeznek főúri kastélyleírások, püspöki székhelyek ismertetései, majd a század végén már egy nagyterjedelmű művel találkozunk. 1792-ben Bécsben jelenik meg DECSY SÁMUEL 589 lapból álló munkája „*A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája*“. A mult század elején már egyre több magyarországi műemlékkel foglalkozó könyv lát napvilágot. Így többek közt Pozsonyban, 1836-ban nyomják JORDÁNSZKY ELEKnek — a róla elnevezett kódex fölfedezőjének — „*Magyarországban és az ahhoz tartozó részekben levő boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*“ című művét. (167 lap, 39 kép.) E könyv sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy vagy egy negyedévszázaddal később Pesten, 1863-ban BUCSÁNSZKY ALAJOS kiadásában ismét megjelenik. — A XIX. század közepén HENSZLMANN IMRE föllépésével veszi tulajdonképpen kezdetét a magyar művészeti emlékek rendszeres, tudományos feldolgozása. HENSZLMANN mellett IPOLYI ARNOLD, RÓMER FLÓRIS, HAMPEL JÓZSEF, CZOBOR BÉLA, GERECZE PÉTER ismerik fel a magyar műemlékek értékét. Gazdag tudományos munkásságuk indítja el és jelenti a magyar művészettörténeti kutatás alapvetését.

GENTHON ISTVÁN, bibliográfiáját a magyar művészettel foglalkozni óhajtó olaszok részére állította össze. Épp ezért közli a magyarul megjelent tanulmányok címét olasz fordításban is. De a hazai művészettörténészek immár jelentős tábora sem lehet eléggé hálás e nagyfontosságú segédkönyv megjelenéséért. BERKOVITS ILONA.

Tábori Kornél: *A vendéglátás irodalma. Gasztronómiai, idegenforgalmi értékek a bibliográfiában.* Budapest: Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestülete, 1942. 16-r. 200 l.

Az utóbbi időkben mind gyakrabban jelennek meg szakkérdésekről könyvészeti összeállítások. Ez annak a jele, hogy mind jobban értékelik a bibliográfiának jelentőségét és szükségyszerűségét. A magyar

vendéglátó-ipar vezetői is átlátták a fontosságát egy ily szakbibliográfia megjelentetésének. — TÁBORI KORNÉL, ki régi lelkes művelője az idegenforgalmi és vendéglátó-ipar irodalmának, vállalkozott arra, hogy a jelzett kérdésről összeállítsa a bibliográfiát. Ennek a műnek már csak azért is van különösebb érdekessége, mert nemzetközi viszonylatban is egészen ritka ilyirányú munka. Bevezetőül megmagyarázza a szerző, hogy nemcsak vaskos könyveket, hanem egyes füzeteket és tanulmányok címeit is besorozta, amennyiben a vendéglátás tárgyköréhez tartozott. Sokszor egy kisebb szakkikk nagyobb jelentőséggel bír egy százoldalas könyvnél, ha például az *Archiv für den Fremdenverkehr* magyartárgyú tanulmányáról van szó. A szállodás és vendéglőst a kereskedelmi miniszter rendelete, vagy egy idevágó törvény bizonyára jobban érdekli, mint egy komoly mű. Ezt azért bocsátotta előre a szerző, hogy ezzel magyarázza a látszólag kisebb jelentőségű munkák felvételét és az esetleges jelentősebb művek hiányait. — A bibliográfiai összeállításból láthatjuk, hogy nagy súlyt helyezett az idegennyelvű munkákra, melyet az összeállító azzal magyaráz, hogy a magyar nyelvű könyvek és cikkek könnyebben hozzáférhetők. Az alaposágra vall, hogy ahol csak lehetett, megjelölte, hogy a könyv milyen könyvtárban található. Ez a megjelölés nem új, mert közönyvtárainkra megvannak a római számjelzések, de új az, hogy egyes szakkönyvtárak és magánosok könyvtáaira is hivatkozik a bibliográfus, így például a Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestületének könyvtárára, vagy pedig GUNDEL KÁROLY könyvtárára, hol a nagytömegű szakmunkák közt egészen ritka kéziratok is akadnak, melyek a szociológusok és historikusok számára is értékkel bírnak. A magyar konyhára, a magyar vendéglátóiparra sok külföldi mű hivatkozik, de ugyancsak nagy értékkel bírnak gyógyforrásaink, a magyar diétás rendszerek, melyekről megjelent tanulmányok is megtalálhatók a bibliográfiai összeállításban.

A bibliográfiát a következő csoportosítás szerint állította össze: Vendéglátóipari szakmunkák (szállodás és vendéglősüzemek, kávéházak, jogszabályok, élelmezés, bor, ipartörténet).

Magyar nyelvű szakmunkák 1900 előtt és 1900 után.

Idegennyelvű szakmunkák 1900 előtt és 1900 után.

A szakácsmesterség (főzéstudomány, diétás konyha, cukrászat, gastereás történelem).

Magyar nyelvű munkák ugyancsak a két évszámszerinti tagozódással.

Idegennyelvű munkák.

A harmadik csoportban idegenforgalmi és fürdőügyi értékeinkről megjelent magyar- és idegennyelvű munkák 1900 előtt és után.

Tipográfiailag azt az újítást vezette be a kiadó, hogy a mű címét fettel szedette és ezzel kiemeli, míg a szerzők nevei, a kiadó, kiadás helye, megjelenési év és az oldalszám csak egyszerű szedéssel jött.

Több mint 2600 címet ölel fel a bibliográfia és így forrásmunkává vált.

Ízléses kiállításban, a magyaron kívül német és olasz bevezetővel van ellátva, s így nemzetközi viszonylatban is megállja helyét.

KERTÉSZ JÁNOS.

Az Egyetemi Nyomda Könyvkiállítása.

1577—1941. Két évszám ragadta meg a Kossuth Lajos-utcai Műterem ajtaján belépő látogató figyelmét. Az első a vállalat alapítási éve. A Nyomda e kiállítás megrendezésével, retrospektív képet akart nyújtani évszázados fejlődéséről és munkájáról. A bemutatott anyag művészi színvonala meglepett! A hosszú idő politikai változásai és viszontagságai, mintha nem is befolyásolták volna e vállalatot ízlés és mesterségbeli célkitűzéseiben. Nagyszombat, Buda, Pest, az üzem időnként székhelyváltoztatásra kényszerült, de a legrégibb, 1580-as évjelzetű könyv, technikailag éppúgy a nyugateurópai nyomdaipar művészetének ismeretéről tesz tanuságot, mint a legújabb *Mai Világ Képe* kiadványsorozat. A XVII. századi kis, tizenhatodréti köteteknek éppoly kevésbé kellett szégyenkezniök egy-egy BOHM- vagy LESUEUR-nyomtatvány mellett (fa- és rézmetszetek dolgában legkevésbé), mint ahogy a XVIII. századi fínomcímlapú foliánsok is bátran állíthatók a korabeli amszterdami vagy francia nyomdatermékek mellé.

Külön csoportba kerültek a már Budán székelt vállalat szerb-, román- és bolgárnyelvű, cirillbetűs edíciói. Nem kell bővebben utalnunk rá, mert hiszen közismert, hogy a XIX. századeleji Nyomda mennyire fontos szerepet töltött be nemzetiségünk és a délkeleteurópai népek kultúrászínvonalának emelésében.

A kiállított anyag zömét, igen természetesen, mai kiadványok tették. Ezek kapcsán ismét meg kellett állapítani, hogy a *Magyarság Néprajza*, *Magyarország Művészeti Emlékei*, *Magyar föld*, *Magyar Faj*-sorozatok, *Hóman és Szekfű* története megjelentetésével, az Egyetemi Nyomda, legszebb hagyományaihoz híven, ma is jelentékeny szerepet vállal nemzeti tudatunk erősítésében és önismerésünk fejlesztésében. Irodalmi színvonalon álló ifjúsági művekkel a *Könyvbarátok Kis Könyveivel* pedig biztosítani kívánja a gyermek-Magyarország szellemi nevelésének egészségét.

A falakon szemléltető képek és feliratok mutatták be a könyvkészítés útját és állomásait, a macskakaparással írt és tetejében javítással agyontüzdelt szerzői kéziratától kezdve, szedésen, korrektúrában, tördelésen, nyomáson, fűzésen, kötésen át a kész műig. Néhány percig

tartó, ötletesen vágott film pedig a kiadóvállalati és nyomdai életből mutatott be néhány jellegzetes képet.

Az összbenyomás, ismételjük: meglepetés! Az Egyetemi Nyomda vezetősége és rendező munkatársai: BYSSZ RÓBERT, BURJÁN LÁSZLÓ, ÉLESS ISTVÁN, boldogfai FARKAS IMRE, JANOVITS ISTVÁN, S. KOVÁCS KÁLMÁN, VÉGH GUSZTÁV, festő- és grafikusművészek olyan átfogó képet adtak a vállalat és a magyar nyomdaipar fejlettségéről, mely a legkényesebb ízlésű nézőben is azt a benyomást kelthette, hogy hozzáértő emberek jó munkát végeztek.

Még egy apróság: hasonló kiállításokon, remélhetőleg, most már gyökeret ver az újítás, hogy a bemutatott tárgyakat, régebbi intelmekkel ellentétben, kézbe is lehet venni.

KENYERES LÁSZLÓ.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A Címleírás védelme. Válasz „Referenc-es“- cikkére. A *Magyar Könyvszemlében*, a magyar közkönyvtárak közlönyében, az ez évi 3. füzetben a fenti álnévvel „A cédulázás“ címen rövid cikk jelent meg, melyben a következő sorokat olvashatjuk a címleíró munkájáról: „A tisztviselő reggel leül íróasztalához, előveszi a könyveket és a cédulákat s maga elé rakja őket, mint az otthon unatkozó dáma a patience-kártyát. Senki sem zavarja. Közben egy-egy könyvnél, amely érdekli, megáll, beleolvas, megismerkedik vele, följegyzi magának, ha ráér, egészen elolvassa. Egyik könyv a másik után megy keresztül a kezén, kellemesen, hasznosan, ... eltöltötte idejét s a végén a cédulák elkészítésével hivatali lelkiismeretét is megnyugtatta, — mert kötelességét teljesítette. Felelősség nem terheli egyébért, mint hogy helyesen szakozott-e és írta-e meg a cédulát“.

A címleírás és szakozás munkájáról adott lebecsülő, a tényeknek nem megfelelő kép megrajzolására az adott alkalmat, hogy „Referenc-es“ találkozott egy véleménnyel, mely szerint „a könyvtárban csak a cédulázás a munka, mely fáraszt és kimerít“. A könyvtári kérdések irodalmában ezzel a felfogással még nem találkozott e szerény válasz írója, de nem is hiszi, hogy valahol is nyomtatásban napvilágot látott volna. Ha pedig szóban terjesztett volna valami nyilván igen szerény szellemi képességekkel felruházott egyén ilyet, annak — vélekedése kinyomatása helyett — inkább egy könyvtártani munkát kellett volna figyelmébe ajánlani, melyből megtanulhatja, hogy a könyvtárosoknak a címleíráson kívül is vannak egyéb, azzal egyenrangúan fontos feladatai. „Referenc-es“-nek viszont kár volt elárulnia, hogy a címleírást és szakbeosztást, a könyvtári munka mintegy kétharmad részét „otthon unatkozó dámák“ patience-rakásával helyezi egy szintre.

A címleírás és szakbeosztás nem nehezebb és nem könnyebb, mint a reference-szolgálat, vagy sok más könyvtári beosztás, mindegyiknél szükség van ismeretekre, bibliográfiai jártasságra, osztatlan figyelemre, a fennálló szabályzatok ismeretére és értelmes, fegyelmezett alkalmazására. A fáradtság mértéke pedig az elvégzett anyag minőségétől és mennyiségétől függ. Az azonban bizonyos, hogy a könyvtárak mai gyarapodása mellett sem a címleírónak, sem a szakozónak nem marad ideje kedélyes olvasgatásra, nemhogy egész művek elolvasására ráérne.

A helyes címfelvétel és szakbeosztás felelőssége nem kisebb más könyvtári munkahelyek felelőségénél. Rossz címfelvételt készíteni annyi, mint rögzített formában rossz reference-et adni. S ugyanez áll a szakkatalógusra is. Sem a címleírás, sem a szakozás nem öncél, nem a könyvtáros lelkiismeretének megnyugtatóására fogyasztott papirosanyag, hanem eszköz, mely

a kutatót, de a reference-szolgálatot teljesítő tisztviselőt is a könyvtár anyagáról tájékoztatja.

A könyvtártani irodalomban még ma is gyakran idézik HOTTINGER JOH. HENRICUS: *Bibliothecarius quadripartitus*-át (Tiguri, 1664.), mint olyan munkát, melynek elvei és elgondolásai sokban még ma is helytállóak. Engedje meg „Referenc-es“, hogy a jó katalógus készítésének akadályairól idézzem HOTTINGER véleményét: „Et certe ipse non semel observavi, plures Catalogorum dispositioni accuratae poni obices, vix tamen periculoflorem, quam eiusmodi... contenti laboris praejudicia“ (118. l.) GORIUPP ALISZ.

A cédulázásról. A MKSzle ezévi III. füzetében megjelent véleményhez szabad legyen egy megjegyzést tennem. Megítélésem szerint Reference-esnek nincsen egészen igaza abban, hogy a cédulázás mindenképen üdítő, könnyű munka s az ide beosztott tisztviselőnek feltétlenül előnyösebb lenne a helyzete, mint a más munkakört ellátóknak. Viszont éppúgy annak sem lenne egészen igaza, aki azt hangoztatná, hogy a cédulázás a legnagyobb teljesítőképességet kívánó és legfárasztóbb könyvtári munka. Az a meggyőződésem, hogy ez a probléma csakis egyénileg bírálható el. Azt, hogy melyik könyvtári munka könnyű vagy nehéz, azt a tisztviselő és a munkakör viszonya határozza meg. Ezt a viszonyt pedig a tisztviselő egyénisége, alkata minősíti. Mindegyik munkakör lehet könnyű és mindegyik lehet nehéz. Az a beosztás, ami az egyik tisztviselőnek könnyű, az a másiknak nehéz lehet és megfordítva, mert egyik egyéniségének, egész alkatának ez, másiknak az a munkakör felel meg. A megfelelő tisztviselőt az egyéniségének, alkatának megfelelő beosztásba: ez is feltétele a jó könyvtári összmunka-teljesítménynek, éppúgy, mint a tudás és képzettség. HARSÁNYI ANDRÁS.

A Fővárosi Könyvtár egyik tisztviselőnője írja: Visszatekintve tizenöt éves könyvtárosi múltamra, legszebb emlékeim közé tartoznak azok a békés idők, amiket „cédulázással“ töltöttem. Hiszen talán ez áll legközelebb ahhoz a tudományos munkához, mely többé-kevésbé mindnyájunk ideálja. Milyen szerencsés helyzetben van, kinek egyedül ez a hivatali munkája! — Ma mint osztályvezető, elhalmozva adminisztrációs teendőkkel és a mások munkájáért való felelősséggel, csak hivatali munkám után elfáradva vehetem elő céduláimat. De sajnos, ezen nem lehet változtatni, szükség van a könyvtárakban referencésekre is, hogy mások békésen cédulázhassanak! (H)

*

A *cédulázás* vita iránt érdeklődők figyelmét felhívjuk Szekfű Ignác: A gyárimunkás munkaöröme című tanulmányára (Magyar Szemle 1929. II. k. 280—287. l.). „A *cédulázás*“ című cikk szerzője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN a maga könyvtárosi élményei alapján írta meg e munkakör nyugalmas, kellemes, hasznos voltát, amihez kétségkívül épp úgy joga volt, mint ahogy joguk van a vele vitatkozóknak ellentétes véleményük megírására. — Szerk.

Hol vannak példányai a Nova Posoniensia-nak? E hetenként megjelent hírlap 1720., 1721-i évfolyamából két csonka példánya van a M. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának. Az első, teljesebb, kötött példánynak előzéklapján a következő bejegyzés olvasható:

„N. b. Ez a Magyarországon megjelent első rendszeres hírlap, és sem egy hazai közkönyvtárnak, sem senki magánosnak nincs belőle korántsem annyi száma, a mint e kötetben, t. i. 53 szám. *Ez tehát a létező legteljesebb példány.* Röviden ismertettem a *Századok* 1872. évi folyama 427-ik lapján.

Th. K. [Thaly Kálmán].

Alább:

Alapítá e hírlapot Bél Mátyás.

Alább:

7 duplumom is volt belőle. Azokat Szinyei [így!] József úrral más régi hírlapokért kicseréltem.“

E múzeumi példányból (jelzete: Hírl. 3865) hiányzik:

1721: az első 20 szám (1—80. l.), továbbá az aug. 6-i (85—88. l.), septe. 3-i (101—104. l.), okt. 1-i és 8-i (117—124. l.) és a nov. 5—12. számok közt a 139/40. l. [Csonkák az aug. 27-i szám 97—100. lapjai.]

1722: febr. 25-i szám (201—204. l.), márc. 25-i (217—220. l.) és a septe. 10-e utáni esetleges számok. (Hírlaptári felvétel.)

E példány a múzeumi könyvtárba — a növedéknapló tanúsága szerint — 1910-ben került.

A másodpéldányban (jelzete: Hírl. 8504) megvan 1721-ből a nov. 26., dec. 24., 31. és 1722-ből a júl. 8., aug. 5., 19., tehát oly számok, amelyek az első, teljesebb példányban is megvannak.

Thaly Kálmán bejegyzése szerint az ő „legteljesebb“ példányán kívül, mely a múzeumi könyvtárba került, még hét példány volt, amely legkésőbb SZINYEI JÓZSEF hagyatékából, de sokkal valószínűbb, hogy korábban, talán a múzeumi duplum-tárból forgalomba került. Hol, mely könyvtárban vannak e példányok, melyek nyilván azonos számokat tartalmaznak a múzeumi példányokkal? És van-e valahol teljes példány? TR. Z.

Pozitívizmus a könyvtárban. A könyvtárost a tudomány művelői általában nem rangsorolják túlságosan előre. „Ti amolyan pozitivisták vagytok“ — hangzik megállapításuk a könyvtárosokról és a megjegyzésből mintha nem is akarnának eltagadni egy kis lenézést. Valahogy az érzik ki szavukból, hogy „hát igen, igen, tudtok ti sokat, sőt rengeteget; évszámok, szerzők, segédkönyvek, címek, meg még ki tudja miféle adatok egész tömegét tartjátok eszetekben több évszázadra visszamenőleg, eleven lexikonok vagytok mindahányan; tovább azonban nem terjed tudományotok...“

Mintha valami kis zavar lenne itt a fogalmak körül. Tisztaítni kell őket. A könyvtáros pozitívista, mert *annak kell lennie.* Ahhoz, hogy munkáját elvégezhesse és a könyveket használhatóan bocsássa a kutatók rendelkezésére, szüksége van erre a nagy pozitívizmusra. Kéziratok, ősnymtatványok, régi magyarok meghatározásához — hogy csak egy példát hozzunk fel a sok felhozható közül — nem elég a segédkönyvek egész hada sem, ha a meghatározó „negatívista“, — azaz fejében *csak* elméletek, szemléletek vannak, egyébként azonban egészen tömör adathiány található benne. Az adatok tömegének pedig nem csak meg kell lennie, hanem úgy kell meglegnie nála, hogy rendelkezni is tudjon velük és a szükségesek akár évszázadnyi

különbségeket, országokat és tudományszakokat is átugorva tevődjenek össze egy érvvé.

Ne gondoljon tehát itt senki tudományos irányzatok, talán éppen a pozitivizmus és szellemtörténeti irány szembeállítására. Sőt. Ez a kis elmélkedés éppen oda akar konkludálni, hogy a könyvtárosnál a pozitivizmus egyáltalában nem tudományos irányzat, amit egyik korban vallunk, a másikban pedig már nem, mert hatalmába kerít bennünket egy másik, egy fejlettebb. A könyvtárosnál a pozitivizmus *a létezés feltétele*. S hogy a könyvtárosi pozitivizmus mennyire nem külön tudományos irányzat, arra legcsattanósabb bizonyíték az, hogy a szellemtörténeti irányt kiválóan vagy jelentősen képviselő tudósaink közül nem egy igen takaros könyvtárosi előélettel rendelkezik, amit egyáltalában nem tagad meg. Más meggyőződés vallója pedig elgondolkodhatik azon, vajjon mire menne a tudós kutató a könyvtárosi pozitivizmus nélkül. Ez tudniillik annyit jelent: mire menne rendezett, pontos, tudományos használatra előkészített könyvtár nélkül.

H. A.

RÉSUMÉ—INHALTSANGABE.

Asztrik Gábríel: *Les Manuscrits liturgiques de la Bibliothèque de Debrecen.* L'auteur a examiné de près les manuscrits liturgiques qui se trouvent à la Bibliothèque du Collège Protestant de Debrecen, et les a divisés en deux groupes: Dix-sept Mss sont d'origine dominicaine, et la plupart d'entre eux faisait partie de la Bibliothèque des religieuses du Couvent Sainte Catharine de Nuremberg. Dans le deuxième groupe, de provenances diverses il signale l'importance des miniatures d'un psautier du XIIIe siècle. Il est curieux que dans un bréviaire de Prague, la fête de Saint Ladislas, roi de Hongrie, a été célébrée. Tous ces Mss faisaient partie de la Collection de Kazay, célèbre pharmacien bibliophile qui vivait au XVIIIe siècle.

Polykarp Radó O. S. B.: *Ein für Monte-Cassino geschriebenes Messbuch des Nicolaus de Hungaria (1418).* Im Mittelalter bestanden zwischen ungarischen und italienischen Benediktiner-Kreisen ziemlich enge Beziehungen; besonders Pannonhalma und Monte-Cassino standen auf gutem Fusse miteinander. Diese Beziehungen beleuchtet ein Kodex des Nationalmuseums: C. I m. ae. 361, dessen erster Teil ein Reise-Missale ist (Anm. 1.) Verschiedene Teile des Kodex wurden durch einen gewissen Nicolaus de Hungaria geschrieben, der uns näher nicht bekannt ist, wir wissen nur aus den drei Kolophons, dass er Benediktiner war (S. 365). Vorliegende Studie beweist, dass das Missale für Benediktiner geschrieben ist, dies zeigt der Kalender (vgl. S. 366), und zwar näherhin für Monte-Cassino, wie dies eine gemeinsame Votivmesse zu Ehren des hl. Benedikt, Maurus, Placidus und der hl. Scholastica hinlänglich zeigt (vgl. S. 366; Anm. 16.). Obwohl das Missale kein Kolophon aufweist, sieht man, dass der Grundstock des Reise-Missale (fol. 8—59) durch dieselbe Hand geschrieben wurde, wie die übrigen Teile des Nicolaus de Hungaria (S. 367; Anm. 20.).

Pál Szentkuty: *Ein Schriftprobenblatt Nikolaus Kis's aus Amsterdam.* Dieses Schriftprobenblatt des weltberühmten ungarischen Letternschneiders, Schriftgiessers und Druckers, N. Kis v. *Misztótfalu*, kam soeben erst zum Vorschein. Das undatierte Blatt stammt, nach den Feststellungen des Verfassers wahrscheinlich aus dem Jahre 1685, da Kis, nach beendeten Studien, seine Schriftgiesserei schon eröffnet hatte. Verfasser bemüht sich den Platz Kis's auf Grund stilkritischer Untersuchungen in der Geschichte der Buchdruckerkunst festzustellen. Seines Erachtens, lehnt sich die Kunst Kis's an die Buchdruckerkunst der *Elzevir's* und vornämlich an Ch. van Dyck an. Die Reproduktion des Amsterdamer Schriftprobenblattes von Kis und eine

rekonstruierte Probe aus verschiedenen späteren ungarischen Drucken des, berühmten Meisters ergänzen den Aufsatz.

János Kósa: *Geschichte der „Ungarischen Staats- und Gelehrten Nachrichten“ und der „Ofner Zeitung“.* Am 3. Jan. 1787 erschien die erste Nummer der wöchentlich zweimal erscheinenden „Ungarischen Staats- und Gelehrten Nachrichten“, deren Eigentum und Zeitungconcession dem Kame-ralagenten in Buda, Anton Schickmayer samt seinen Genossen gehörte. Die Hauptstädte Buda und Pest hatten damals, seit kurzer Zeit, keine Zeitung, das junge Unternehmen wurde von Glück begleitet und am Ende d. J. 1789 hatte es bereits 682 Bezieher im Lande. Es war ein Organ der Josefinischen Politik, von dem die centralisierende und aufklärerische Auffassung des Wiener Kaiserhofes nicht fremd stand und das auch mit den Landesbehörden in Buda gute Beziehungen aufrechterhielt. Obwohl die Jahrgänge 1790—94 völlig fehlen und ihr Inhalt nicht zu folgen ist, können wir jedoch annehmen, dass sich die politische Meinung des Blattes unter dem Einflusse der ungarischen Unabhängigkeitsbewegung i. J. 1790 zu Gunsten des ungarischen Nationalismus änderte. Ende Juni 1794 wurde das Blatt eingestellt, aber vom 1. Jan. 1796 gab Schickmayers Kompagnie die neue „Ofner Zeitung“ aus. Dieselbe hatte mit dem alten Josefinismus nicht mehr zu tun, sie war vielmehr die Verkünderin jenes Patriotismus, der damals das deutschsprachige Bürgertum Ungarns erfüllte. Später kaufte Schickmayer das Recht der in Pest erscheinenden Zeitung „Neuer Kurier“ (dessen Geschichte s. MKSzle, 1941, S. 150—66) an und von 1800 erschien sein Blatt unter dem Titel „Vereinigte Ofner und Pester Zeitung“ noch bis 1845. Schickmayer war ein Kaufmann, ohne litterarische Ambitionen, doch gilt er mit seinem Patriotismus als ein Vertreter des Zeitgeistes.

Lajos Szimonidesz: *Der Jakobinerprozess Michael Landerers im Jahre 1795.* Wie und warum der Buchdrucker Michael Landerer in den Martinovics Prozess eingewickelt und zum Tode verurteilt, dann aber begnadigt und viel länger büßen musste — eben weil er Buchdrucker gewesen — wird zum erstenmal auf Grund der unpublizierten, Akten im Ung. Landesarchiv geschildert.

Csaba v. Csapodi: *Bücherproduktion in Ungarn im 18. Jahrhundert* Verfasser untersucht auf bibliografischer Grundlage die Entwicklung bzw. die Schwankung der Bücherproduktion im XVIII. Jh. Er stellt fest, daß die Zensur gar keinen Einfluß auf die Zahl der gedruckten Bücher hatte. Vielmehr kann man als Grund der Veränderungen die allgemeine Lage Ungarns und die Gestaltung der Zeitverhältnisse annehmen. Im ersten Jahrzehnt zeigt sich parallel zu dem Rákóczi'schen Aufstande ein allgemeiner Verfall, Nachher können wir eine allmähliche Erhebung beobachten, welche um das Jahr 1776 in einer rapiden Aufschwung umgestaltet wird. Den Grund zum letzteren ergibt der schnelle Durchbruch der Aufklärung. Der Höhepunkt im Jahre 1780 ist durch die große Zahl der Gelegenheitschriften auf den Tod Maria Theresias, im Jahre 1790—91 durch die den Tod Josefs II. nachfolgenden Unruhen und den damaligen Landtag zu erklären.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abderhalten, Emil 437.
 Achim Adám 416.
 Áchim Géza 416.
 Achim Mihály 417—418.
 Acoluth, J. 76.
 Acta sanctorum Ungariae 2.
 Adalbert, Szent 9.
 Adám Gergely 432.
 Adelung 380.
 Adrianus Volphardus Transylvanus
 260—261.
 Adurno 125.
 Ágner László 50.
 Ajtósi Dürer Céh 47.
 Alacci, Leone 14, 153.
 Albach Szaniszló 452.
 Aldus Manutius 39, 169.
 Alsted 410.
 Altdorfer 315.
 Amann, Max 67.
 Amerikai Magyar Reformátusok
 Lapja 318.
 Amerikai Református Egyház 318.
 Amesius 410.
 Amman, Yost 38.
 Angyal Dávid 429.
 Ankwicz von Kleehoven, Hans 158.
 Apafi Mihály 255—256.
 Apollonio de' Bonfratelli 156.
 Apor Károly br. 256, 301, 304.
 Apor-család 257.
 Aprent, Johannes v. 269.
 Aradi István 388.
 Arany János 333, 424.
 Archivumok 455.
 Ariosto 199.
 Arnaldo da Colonia 155.
 Arnoldus Miklós 179.
 Arntz, Hans Ulrich 326.
 Asztalos Miklós 74.
 Athias 371.
 Attavante 79.
 Auffarth 238.
 Auslandsdeutschum 70.
 Axmann, Josef 269, 272—282.
 Bacon, Francis 39.
 Bacon, Nicholas 39.
 Badenische Landesbibliothek 142.
 Bády Valér 452.
 Bajza József 450.
 Bakócz Tamás és egy budai polgár
 misekönyvüzletének bonyodalmai
 431.
 Bakócz-graduálé 80.
 Baky István 419.
 Balassa Bálintnak Istenes Éneki. Tró-
 csányi Zoltán 80.
 Balbi 13, 153.
 Baldinger 306.
 Balogh István 420.
 Balogh Jolán 12, 260.
 Balogh József 116.
 Bamberg, Franz von 42.
 Bánffy-család, br. 257.
 Bánffy Miklós, gr. 256.
 Banfi Florio 14, 157, 159.
 Banissis, Jacob 38.
 Barabás Miklós 269, 273, 333.
 Baran, Wl. 55.
 Baranyai Zoltán: Jubileumi Emlék-
 könyv 318.
 Barbara Gewichtmacherin 353—354.
 Barbul Jenő 253.
 Barcsai Ákos 256.
 Barcsay Andrásné v., Weissenbach
 Jeanette: Az exlibris és a könyv 34.
 Bardeleben, K. 441.
 Bartholomeus Texerius 349.
 Bartolommeo Neroni 156.
 Bartoniek Emma 1—5, 78, 359,
 364—366.
 Baskerville 373.
 Báthory András 182.
 Báthory István 57.
 Batthyány Ignác gr. 43.
 Bayerische Staatsbibliothek 237.
 Beatrice (Dante: Div. Com.) 199.
 Beatrix d'Este 16.
 Becker, Felix 154.
 Becker, Joseph 162.
 Beham, Barthel 38.

- Beham, Hans Sebald 38.
 Bejthe 306.
 Beke 78.
 Bél Mátyás 183.
 Beleznay M. Cecilia: A Felső-Magyarországi Minerva 1825—1836. Szemző Piroska 449.
 Beóthy Zsoltné Szabó Aranka 58.
 Berkovits Ilona 14, 78. — —: Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora 82 — 114. — —: Mátyás király „állítólagos“ miniátorai 153. — —: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben 259, — 353. — —: Genthon Stefano: Bibliografia dell'Arte Ungherese 460.
 Bernáth Árpád 320.
 Beroaldo 448.
 Bertarelli 39.
 Bertraud de Latourblanche, Jean 39.
 Bessenyei György 397.
 Bethlen Gábor 255—256.
 Bethlen Miklós gr. 291.
 Bethlen Olivér gr. 291.
 Bethlen Pál gr. 43.
 Bethlen Zsuzsanna gr. 43.
 Betű-esztétika. Szentkuty Pál 167. .
 Bewick, Thomas 45.
 Bibliográfia 88, 220, 225.
 Bielke, Thure 39.
 Bielschowsky, A. 437.
 Binder, Margaretha 357.
 Bini, Antonio 260.
 Blaeu Péter 370.
 Blaeu János 370.
 Blaho Vince 358
 Blandius 11—14, 153.
 Blaskovics József 310.
 Boccaccio 200.
 Bockwitz, Hans 203.
 Bódás János 320.
 Bodenstein, Cyriak 283.
 Bodoni 170, 372.
 Bodor Péter 51.
 Bohatta, Hans 433.
 Bókay János 420.
 Bonaparte Carolina 45.
 Bonaparte Lucien 45.
 Bonfini 14, 76.
 Borbély Andor: Térképkatalogizálás kérdése 399, — 406, — 409.
 Borghese-család 46.
 Bornemisza Péter 81, 172.
 Bornemissza-család 257.
 Boross János 276.
 Borso d'Este 156.
 Boticelli 199.
 Bottlik Mihályné Weszprémi Zsófia 305.
 Boucher, François 44, 267, 317.
 Bourbon-ház 46.
 Boydell 200.
 Böhm (Bánkuti) Dezső 419.
 Böle Kornél 6.
 Bömer, Karl 325.
 Börsenblatt für den deutschen Buchhandel 62.
 Bradley, G. W. 155.
 Brandenburger-család 35.
 Brassai Sámuel 256.
 Bratranek, F. T. 438.
 Bredenscheyd János 83.
 Breu, Jörg 38.
 Breviarium Zagradiense 2.
 Briquet 205.
 Bucanus 410.
 Buchanan 411.
 Buchhandel 62.
 Bucsánszky Alajos 461.
 Bucsay Mihály: Kramm, Heinrich, Wittenberg und das Auslandsdeutschum im Lichte älterer Hochschulschriften 70; — 93.
 — —: Szemian Mihály tanulmányútja. Harsányi András 329.
 Bunyitay Vince 260.
 Burgkmair, Hans 38.
 Burján László 464.
 Burne-Jones, Edward 46.
 Büsgen, M. 438.
 Byssz Róbert 464.
 Campori, G. 155.
 Cassianus 12—16.
 A cédulázás. Referenc-es 335.
 A cédulázásról. H. 466.
 A cédulázásról. Harsányi András 466.
 Cenzura 18—33.
 Cervantes 199.
 Chlossovsky 200.
 Chodowiecki, Daniel 44.
 Choffard 44.
 Chrastina 184.
 Chrysogonus 2.
 A címleírás védelme. Válasz „Referenc“-es cikkére 465.
 Cherny János 358.
 Cicero 412.
 Charendon-nyomda 373.
 Cochin 44.
 Colbert 43—44.
 Collegio del Cambio 155.
 Comenius A. János 176—181, 326.
 Contarini-család 46.
 Conversino da Ravenna 83.

- Cornelius, Peter 199, 202.
 Cornides 305.
 Correr-család 46.
 Cotta 288.
 Cranach, Lukás 37—38.
 Crane, Walter 46.
 Crellius 56.
 Crozet, Leo 89.
 Crudy Dániel 183.
 Csák Máté 80.
 Csáky István gr. 336.
 Csanády Anna ld. Semsey Palné 309.
 Csánky Miklós: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 87.
 Csapodi Csaba 27, 31. — —: Könyvtermelésünk a XVIII. században 392.
 Csatkai 47.
 Csekey Sándor 320.
 Csekonicz-könyvtár, gr. 336.
 Csengery Ilona S.: A kolozsvári egyetemi könyvtár 252.
 Csermanszky Gyula 380.
 Csik Somlyói Zárda 52.
 Csiki Gyutacs 50—52.
 Csokonai Vitéz Mihály 305. — —: Összes Művei. Horváth János nyilatkozata 332.
 Csoma József 115.
 Csontos János 11, 259.
 Csorba Tibor: Polonikák a Magyarországi Levéltárak és Könyvtárak tulajdonában. 54.
 Csutorás Elek 319—320.
 Cuspinianus 14—16, 38, 158, 161.
 Custos, Dominik 40.
 Czakó Zsigmond 334.
 Czetter 43.
 Czirbusz Géza 442.
 Czobor Béla 461.
 Czogler Alajos 440.
 Czuczynski 55.
- D. B. Hová lettek régi divatlapok műmellékletei? 333.
 Dabrowski, Jan 55.
 Dádán János, ifj. 184.
 Daday 305.
 Dalmácia 1—10.
 D'Ancona, Paul 156.
 Dankó István 8, 77.
 Dankó József 345.
 Dante 199—202.
 Dante-kódex 83.
 Da Spira 169.
 Daumier 200, 317.
 Debrecen 345.
- A debreceni könyvtár középkori kéziratai. Gábiel Asztrik 345.
 Debreceni-kódex 358.
 Decimálás 101.
 Decsy Sámuel 461.
 Delacroix 201—202.
 Delivuk 387.
 Délvidéki gyűjtés. Gáspár Margit 430.
 Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Berkovits Ilona 82. — —: Nekcsei Dömötör bibliája a washingtoni Library of Congress-ben 113.
 De Sgardelli Caesar 299.
 Dessewffy Aurél 449.
 Dessewffy József 449.
 D'Ester, Karl 325.
 De Thou 43.
 Deutsche Bücherei 27—33, 332.
 Deutschmann, J. 73.
 Dezauche 407.
 Dezsényi Béla: Schöne Walter, Die deutsche Zeitung des 17. Jahrhunderts in Abbildungen 60. — —: Menz Gerhard, Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress 62. — —: Sajtó és könyvészet 126, — 148, 194. — —: Változat vagy második kiadás? 307. — —: Handbuch der Zeitungswissenschaft 324. — —: Kurth Karl, Die deutschen Feldzeitungen des Weltkrieges 327, — 379. — —: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? 423, — 424—425, 450.
 Dhas, Georges-Philippe 419.
 Didot, Fr. A. 169, 372.
 Dienes Éva 348.
 Dienes József, hermányi 256.
 Diepold 381.
 Diocletianus 2.
 Divatlapok 333.
 Dokumentáció 101, 224.
 Domán Andrea: A világirodalom remekei képekben 198. — —: Ovidiusz Metamorphozisai képekben 313.
 Dombó IV. Miklós 367.
 Domnius, Szent 2—3.
 Domonkos, Szent 6—7.
 Donáth Gyula 442.
 Donatus 412.
 Doré, Gustave 202.
 Dovifat 67.
 Döbrentei Gábor 256.
 Dörögdi Miklós 123.

- Drabik Miklós próféciái és egy magyar-latin kiadású részletük. Szimonidesz Lajos 176.
 Draskovics Miklós gr. 309.
 Drescher Pál 443.
 Droszt Olga 127.
 Drugeth Fülöp 122.
 Dulházy Mihály 449.
 Dubarry 44.
 Dudásné Gólya Margit 320.
 Dürer, Albrecht 37—38, 167, 350—351.
 Dvořák M. 119.
 Dyck, Christoph van 169, 371—372.
 Eberhardt, Ernst 442.
 Eckert Max 400.
 Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Trócsányi Zoltán 80.
 Eggenberger 24, 268.
 Egressy Gábor 334.
 Az egyes államok könyvtárügye 211.
 Az Egyetemi Nyomda Könyvkiállítása. Kenyeres László 463.
 Egyetlen példányban megjelent magyar nyomtatvány, mely nem unikum. Tr. Z. 57.
 Ehrenreich S. Ádám 269.
 Eisen 44.
 Eitzenberger-nyomda 54.
 Elekes Dezső 149.
 Elekes György, diósadi: Wespzrémi István könyvtára 305.
 Éless István 464.
 Elischer Boldizsár 439.
 Ellinger István 449.
 Előkerült a „Csiki Gyutacs“ két száma. Lukács József 50.
 Elzevir 41, 169.
 Elzevir Dániel 371.
 Elzevir-nyomda 370.
 Endrődi Sándor 333.
 Endrődy Géza 297—298.
 Engel, Joh. Chr. von 11.
 Enyedi György: Gismunda és Gismundus széphistóriája. Tr. Z. 447.
 Enyvvári Jenő 452.
 Eperjesy Kálmán 402.
 Erasmus von Wertheim gróf 5.
 Érdekesebb hírek 217.
 Erdélyi Múzeum 253, 328.
 Erdélyi Pál 252.
 Erdődi Tamás 432.
 Erdősi Sylvester János 172.
 Ernst Lajos 270.
 Erzsébet királyné 5, 10.
 Északamerikai. Evangéliumi Zsinat 318.
 Esztergomi Imre 451.
 Eszterházy Pál 309.
 Eszterházi-család 257.
 Eysteter Johann 355.
 Az exlibris és a könyv. v. Barcsay Andrásné Weissenbach Jeanette 34.
 Az 1849-i Hadi Lap történetéhez. Kristóf György 301.
 Falka Sámuel, bikfalvi 170.
 Farkas 433.
 Farkas Gyula 424.
 Farkas Imre, boldogfai 464.
 Farlatus, D. 2, 5, 7.
 Feger Teobald 433.
 Fejérpataky László 433.
 Feldzeitungen 327.
 Felinus János 179.
 Fell, Dr. 373.
 Felvilágosító szolgálat, dokumentáció 101.
 Fényképezés és mikrofilm 103.
 Ferdinánd I. 113, 124—125.
 Ferenc I. francia király 39.
 Ferenc király 383, 398.
 Ferenczi Lőrinc 81.
 Ferenczy 151.
 Ferjentsék Sámuel 444.
 Fischer, Karl 350, 352, 355.
 Fischer L. 353.
 Fiók Albert 318.
 Fitz József 80, 399, 407, 434.
 Fogelbaider András 432—433.
 Fogelbaider Borbála 432—433.
 Fogelbaider Lénárt 432.
 Fogelbaider Sebestyén 432—433.
 Folnesics, H. 2.
 Folyóiratszemle. Supka Ervin 96, 209.
 Forgách Ilona gr. ld. Rostyné 419.
 Forster Bernát 432.
 Forster György 432.
 Forster János 355.
 Forster, Konrád 353, 355—356, 360.
 Fourdrinier-testvérek 206.
 Fournier 373.
 Fournier-Le-Jeune 169.
 Földessy Gyula 444.
 A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. Csányi Miklós 87.
 A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. Gronowski Iván 452.
 Fragonard 267.
 Fraknói Vilmos 431.
 Francesca da Rimini 201.

- Franciscus de Castello 433.
 Franco di Giovanni de' Russi 156.
 Frankl, Ludwig A. 270.
 Frascetti 90.
 Frühauf Dániel 76.
 Fülöp 11.
 Fülöp Áron 49.
- Gábor Áron 51.
 Gábor Gyula 79.
 Gábel Asztrik: Radó Polikárp, Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae 77. — —: Radó Polikárp, Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratái 80. — —: A debreceni könyvtár középkori kéziratái 345.—354.
 Gallen János 434.
 Ganois Vencel 83, 264.
 Garády Sándor: A „Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria atque moto promovendi rem sericeam.“ 310.
 Garai Pál 123.
 Garamond 169.
 Garda Samu: A térkép-katalogizálás kérdése 399, 409.
 Gárdonyi Albert: XVIII. századi nyomda felszerelési költségei 52. — —: Karai László óbudai prépost budavári háza 54, — 64, 375. — —: A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomtatványai 413.
 Gaslawski Adám 56.
 Gáspár Margit: Keletmagyarországi és erdélyi gyűjtés 58. — —: A legújabb kor magyar könyvészeti törekvései 58. — —: Délvidéki gyűjtés 430. — —: A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920. utáni évekből 458.
 Gast, Peter 325.
 Gaupp, E. 441.
 Gärtner 246.
 Geiger, Peter J. N. és Heckenast Gusztáv könyvillusztrációnk történetében. Szemző Piroska 267.
 Genthon, Stefano: Bibliografia dell'Arte Ungherese. Berkovits Ilona 460.
 Geöcze Bertalan 417.
 Geréb László M. 160.
 Gerecze Péter 461.
 Gerendás Ernő 88.
 Gerevich Tibor 78, 120.
 Gergely 7—8.
 Gergely VII. 87.
 Gerófi 302.
 Gertrud Gewichtmacherin 349, 354, 356.
 Giacomo Balsamo 156.
 Gilhofer 401.
 Giovanni da Ravenna 83.
 Glaser Lajos 402. — —: A térkép-katalogizálás kérdése 409.
 Gleixner 376.
 Glücksmann, H. 419.
 Gnoli, Umberto 155—156.
 Goedecke, K. 437.
 Goethe J. W. 199—202, 322, 437.
 Goltzius 316.
 Gólya Margit ld. Dudásné 320.
 Goriupp Alisz: Monoki István, A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 84. — —: Gulyás Pál, A bibliográfia kézikönyve I. 88, — 126, 129—130, 185. — —: Valentiny Antal—Entz Géza, Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója 328. — —: Gulyás Pál, A bibliográfia kézikönyve II. 448. — —: A címleírás védelme: Válasz „Referenc-es“ cikkére 465.
 Gorove István 195.
 Gossenbrot Georg 36.
 Gothard 433.
 Gottsched 380.
 Gödör József 444.
 Görgey Arthur 429.
 Graebisch, Irene: Geschichte des deutschen Jugendbuches. Szentkuty Pál 446.
 Gragger Róbert 419.
 Grandjean, Philippe 174.
 Granjon 169.
 Gravelot 44.
 Gregorius 7.
 Grellmann H. M. G. 310.
 Greser Syr 294.
 Greuze 267.
 Grimani breviarium 257.
 Grimani-család 46.
 Grisogonus 3.
 Grohman 71.
 Grolier, Jean 39.
 Gronowski Iván: Hoyer, Fritz, Einführung in die Papierkunde 203. — —: Thiel Viktor, Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum 207. — —: Rennert Georg, Die ersten Post-Zeitungen 321. — —: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 452.

- Grosz, Erhart 348.
 Grotefend, H. 2, 5.
 Groth, Otto 135.
 Gruyer Gustave 155.
 Grün, Hans Baldung 38.
 Grün A. 359.
 Guigard 39.
 Guinoforte de Vichomercato 155.
 Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve I. Goriupp Alisz 88, — 321, 416, 439. — —: A bibliográfia kézikönyve II. Goriupp Alisz 448.
 Gulyás Pál: Mátyás király állítólagos miniátorai 11, — 153.
 Gundel Károly 462.
 Gustav Adolf 41, 45.
 Gutenberg 13, 326.
 Gutgesel Dávid 40.
 Gutkeled-biblia 433.
 Gutkeled-nemzettség 259, 262.
 Guzmics Izidor 450.
 Gyalui Farkas 252.
 Gyalui István 257.
 Gyalui Lajos, gr. 256.
 Gyalui-család 257.
 Gyóni Ferenc: A Gyóni-kötetek kiadásainak története 415.
 Gyóni Géza 415—421.
 A Gyóni-kötetek kiadásainak története. Gyóni Ferenc 415.
 Győry Tibor 306.
 Gyulai Fülöp 315.
 Gyulai Pál 333.
 Gyulay Gergely 11.

 H. A cédulázásról 466.
 H. A. Pozitívizmus a könyvtárban 467.
 A háború és a könyvtár 96.
 Hadi Lap 51, 301.
 Hagen Benjamin 184.
 Hahóti-kódex 80.
 Hajnóczy József 387.
 Halász Károly 291.
 Hall, Magdelaine 116.
 Halle 330.
 Hallei Magyar Könyvtár 330.
 Haller J. 172.
 Halmágyi István 256.
 Haman 433.
 Hampel József 461.
 Han János 265.
 Handbuch der deutschen Tagespresse. Mokcsay Júlia 67.
 Handbuch der Weltpresse. Mokcsay Júlia 69.
 Handbuch der Zeitungswissenschaft.

 Dezsényi Béla 324.
 Hansen, Peter 355.
 Hanskarl Erzsébet: Nadas Rózsa, Közgazdasági archívumok 455.
 Harsányi András 7, 12. — —: Német könyvtárak 27, 237. — —: Bucsay Mihály, Szemián Mihály tanulmányútja 329, — 332. — —: A cédulázásról 466.
 Harsányi Sándor 320.
 Harrassowitz Ottó 238.
 Harsen, Meta 113.
 Hartleben Konrád Adolf 24, 268, — — kiadó lapterjesztési ötletei és a Patriotisches Wochenblatt. Trócsányi Zoltán 421.
 Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? Dezsényi Béla 423.
 Hatin, Eugène 134—135.
 Heckenast Gusztáv 268—289.
 Heerbrand 76.
 Hehs Aladár 299.
 Heide, Walter 324.
 Heinrich Ede 276.
 Hellebrant Árpád 57.
 Heller Ágost 439—440.
 Helmholz, H. 440.
 Hemtner P.: 20—21.
 Henricus Pisanus 154.
 Henrik, csukárdi plébános 83, 264.
 Henszlmann Imre 461.
 Herepesy Árpád 258.
 Hermann, Julius Hermann 261.
 Herrling 357.
 Hess András 16.
 Heytgen, Rutgerus 6.
 Hevesi Ludwig 270.
 Hevesy Andor 11.
 Hiersemann, Karl W. 401.
 Hírlapirodalom 185.
 Hírlapkivágatok. Tr. Z. 336.
 Hírlaptár 189.
 Hobrecker, Karl 446—447.
 Hoffmann Edith 11—16, 78, 264, 433.
 Hofhalter Rudolf 448.
 Hogarth, William 44.
 Hol vannak példányai a Nova Poniensia-nak? Tr. Z. 466.
 Holbein, Hans 37.
 Holik Flóris 15—16.
 Holló János 416.
 Holtzmann, Petrus 354.
 Holzhausen Eilke 36.
 Homa Gyula 87.
 Hóman Bálint 8, 122, 130, 407.
 Homeros 199.

- Horn 71.
 Horvát Henrik 419.
 Horváth János 50, 84, 259, — —
 nyilatkozata Csokonai Vitéz Mi-
 hály Összes Művei c. kiadványról
 332, — 353.
 Ho-ti 203
 Hottinger Joh. Henricus 466.
 Hová lettek régi divatlapok műmel-
 lékletei? D. B. 333.
 Hoyer, Fritz: Einführung in die
 Papierkunde. Gronowski Iván 203.
 Hössle 207.
 Hrabowszky Dávid 446.
 Hubay Ilona 60, 323.
 Humanus 442.
 Huss Richard 348, 419.
- Igali Fábián 451.
 Iglér Hans 36.
 Illés próféta 2.
 Illig 206.
 Institut für Zeitungswissenschaft 67.
 Ipolyi Arnold 461.
 Irmédi-Molnár László 400, 409.
 — —: Nagy Júlia, Térképek
 1936—40. 404.
 Iskoladráma 414.
 Ismeretlen magyarországi hírlapok,
 vicclapok, szemlék az Országos
 Széchényi Könyvtár hírlaptárában.
 Szekeres Margit 189.
 Istvánffy Miklós 16, 337.
 Istványi Géza 116.
 Iványi Béla 12.
- Jajczay János 87.
 A jakobinus Landerer Mihály pöre
 1795-ben. Szimonidesz Lajos 386.
 Jakubovich Emil 116.
 Jamnitzer, Wenzel 38.
 Jankovich Miklós 358—359, 422.
 János, Keresztelő Sz. 3.
 János, apát 11.
 János, kódexmásoló 14.
 Janovits István 464.
 Janson 371.
 Janus Pannonius 76, 260.
 Jenson, Nicolaus 169, 434.
 Jessen 306.
 Joannes Antonius Cattaneo de Me-
 diolano 12.
 Jok János 76.
 Jókai Mór 270, 333.
 Jordán 306.
 Jordánszky Elek 461.
 Jósika-család 257.
 Jostes Franz 349, 356.
- József II. 395, 397.
 József nádor 383.
 Jubileumi Emlékkönyv. Baranyai
 Zoltán 318.
 Jugendbuch 446.
 Juhász páter 389.
 Juncker, Chr. 76.
 Junker 43.
- Kaiser, Josef Maria 269, 279.
 Kakas Miklós 118.
 Kalassay Sándor 319—320.
 Kalendáriumok cenzurája. Sashegyi
 Oszkár 18.
 Kallimachos 89.
 Kálmáncei Domokos 78.
 Kamenszky Árpád 459.
 Kápolnay 293.
 Karai László 16, — — óbudai pré-
 post budavári háza Gárdonyi Al-
 bert 54, — 160.
 Kardos Tibor 159.
 Karl Lajos 84, 113.
 Karlsruhe 242.
 Károli Péter 410.
 Károly I. magyar király 9, 115—
 123.
 Károly III. 395.
 Károly IV. császár 9.
 Károly I. Anjou nápolyi király 263.
 Károlyi Gáspár 318
 Károlyi György, gr. 336.
 Katalin, orosz cárnő 384.
 Katalógizálás 100, 223.
 Katonai hírlapok a magyar honvéd-
 ség megalakításától a világháború
 kitöréséig. Lukács József 290.
 Kassa 337.
 Kazay Sámuel 358—359.
 Kazay-gyűjtemény 358—363.
 Kazinczy Ferenc 305, 449.
 Kazzai Karácson 307.
 Keckermann 410.
 Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai
 lapjáról. Lukács József 429.
 Kelchner, E. 356.
 Kelemen Lajos 257, 369.
 Kelényi B. Ottó 375, — —: Bakócz
 Tamás és egy budai polgár mise-
 könyvüzletének bonyodalmai. 431.
 Keletmagyarországi és erdélyi gyűj-
 tés. Gáspár Margit 58.
 Keller 206.
 Kelmescott-nyomda 46.
 Kemény György 128.
 Kemény József gr. 257.
 Kemény Lajos 434.

- Kemény-család 257.
 Kenyeres László: Az Egyetemi Nyomda könyvkiállítása 463.
 Kepes F. S. 441.
 Képes Krónika 82.
 Kereséri-Köleséri Sámuel 42.
 Kereszty István 127, 189, 377, 429.
 Kermann Dániel 183.
 Kertész János: Tábori Kornél, A vendéglátás irodalma. Gasztronómiai, idegenforgalmi értékek a bibliográfiában 461.
 Kétházy Pál 54.
 Keyser, Erich 404.
 Kéziratkatálogosok, kéziratban 227.
 Kiállítások 214.
 Kilián 24, 268, 376.
 Kilian, Lukas 40.
 Kilian, Wolfgang 40.
 King, Wilhelm 355.
 Kisfaludy Károly 450.
 Kisfaludy Sándor 450.
 Klein 74.
 Knabensperg Johannes 36.
 Knauz Nándor 2, 5, 77, 345, 432.
 Kniewald Károly 8, 77—79, 345.
 Knieza István 138.
 Knorr, Kordula 357.
 Koberger, Anton 37, 87, 353.
 Koch Lajos 454.
 Kódexismertetések 218.
 Kogutowicz 407.
 Kohlbrugge, J. H. F. 438, 442.
 Kolb 71.
 A kolozsvári egyetemi könyvtár.
 S. Csengery Ilona 252.
 Konyha Pál 319.
 Kornis-család 257.
 Kósa János 310, — —: Az Ungarische Saats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung 375.
 Kósa Jenő 451.
 Kosáry Domokos 115.
 Kossuth Lajos 423.
 Kossuth Pesti Hírlapjának változatai. Szemző Piroska 193.
 Kovács Kálmán, S. 464.
 Kovacsóczy Mihály 449.
 Köcski Sándor 118.
 Köhler 71.
 Kölcsey Ferenc 306.
 A könyvbeszerzés 99.
 Könyvészet 58.
 Könyvismertetések. Könyvtárban, könyvtárpolitika 221.
 Könyvkereskedelem 62—67.
 Könyvkölcsönzés 101.
 Könyvkötés, restaurálás 104, 225.
 Könyvtár és ponyva. Tr. Z. 333.
 A könyvtár propagandája 102.
 A könyvtárak együttműködése 102.
 A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai 216.
 Könyvtárépítés, berendezés 223.
 A könyvtárépület, technikai berendezése, új tanulmányok 105.
 Könyvtárhasználat (dokumentáció, kooperáció, kölcsönzés) 224.
 Könyvtári katalógusok 227.
 Könyvtárosegyesületek 209.
 Könyvtárosképzés 107.
 Könyvtárban 221.
 Könyvtártípusok 210, 222.
 Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése 212, 222.
 Könyvtermelésünk a XVIII. században. Csapodi Csaba 392.
 Könyvtörténet, kódexismertetések 218.
 Köpf 381.
 Körmeny 23, 25.
 A Közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920. utáni évekből. Gáspár Margit 458.
 Központi Statisztikai Hivatal 149.
 Kramm, Heinrich: Wittenberg und das Auslandsdeutschum im Lichte älterer Hochschulschriften 70.
 Kristóf György: Az 1849-iki Hadi Lap történetéhez 301.
 Kronenberg M. 441.
 Kuelbrunck, Joannes Felix 362.
 Kukuljević 14.
 Kumorovitz L. Bernát 115.
 Kurth, Karl: Die deutschen Feldzeiten des Weltkrieges. Dezsényi Béla 327.
 Kusmányi Pál 76.
 Kuthy Zoltán 319.
 Kutrzeba, St. 55.
 Kuun Géza, gr. 256.
 Kühár Flóris 8.
 Kvacala János 177.
 Laczkovics János 387—388.
 Lajos IV., Bajor, német-római császár 263.
 Lajos, Nagy, dalmáciai uralmának emléke egy spalatói kódexben, Radó Polikárp 1, — 1—10, 82, 264.
 Lajos XIII. 44.
 Lajos XIV. 316.
 Lajos XV. 44.
 Lajos, XVI. 384.
 Lambelle hercegnő 44.

- Lambrecht Kálmán 441.
 Landerer Anna 25—26.
 Landerer János Mihály 22, 52—54.
 Landerer Katalin 377.
 Landerer Lajos 194.
 Landerer Mihály 386—391.
 Landes József 24.
 Lang Móric 42.
 Laskai Osvát 451.
 László, Szent 9—10.
 Latyák Sándor 407—408.
 Lázár Miklós, gr. 256.
 Lázár-család 257.
 Lazius, Wolfgangus 40.
 Leffler Béla 419.
 A legújabb kor magyar könyvészeti
 törekvései. Gáspár Margit 58.
 Lehmann, Ernst Herbert 324.
 Leiningen-Westerburg, gr. 36, 39, 46.
 Lerche, Ottó 443.
 Leroquais, V. 7, 77.
 Lexikonok 229.
 Leyser, A. 73.
 Levél egy szakemberhez. Varjas
 Béla 93.
 Library of Congress 113.
 Liezenmayer 202.
 Limberger, Telamonius 36.
 Lionello d'Este 155.
 Lipót II. 390, 398.
 Liphay Sándor 424.
 Lires, Ottó Fredericus 358.
 Liturgikus kéziratok 77.
 Livres d'heures 39.
 Los, Jan 55.
 Losonczy-család, gr. 257.
 Lossius Lukács 410.
 Lotz Károly 317.
 Löffler, Karl 268.
 Lőrinczy György 57.
 Lucas van Leyden 315.
 Lugossy Irén 348.
 Lukács József: Előkerült a „Csiki
 Gyutacs” két száma 50, — 186,
 — —: Katonai hírlapok a magyar
 honvédség megalakításától a vi-
 lágháború kitöréséig 290, — 301,
 — —: Kecskeméthy Aurél 1849-es
 katonai lapjáról 429.
 Lukács László 362.
 Lukács Pál 114, 260, 265.
 Luther Márton 72.
 Lübeck János Károly 421.
 Madats Gáspár 306.
 Magirus János 410.
 Magnus, R. 438.
 Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafika-
 barátok Egyesülete 47.
 Magyar Földrajzi Társaság 405.
 Magyar vonatkozású egy XVIII. szá-
 zadi német bibliográfusnál. Wald-
 apfel Imre 196.
 Magyarázat egy sajtóközleményre.
 Tr. Z. 91.
 Magyarai 256.
 Magyarországi Miklós cassinói mise-
 könyve (1418) a Nemzeti Múzeum-
 ban. Radó Polikárp 364
 Maioli, Tommaso 39.
 Májer István 424.
 Majláth Miklós 176.
 Malaspina-család 46.
 Malvenda 7.
 Malvezzi, J. M. 125
 Marcus Aurelius 5.
 Maresius Sámuel 179.
 Márffy, O. 419.
 Margaretha Karteuserin 353—354.
 Margaretha Riglerin 349.
 Margalics Ede 15, 158.
 Marie Antoinette 44, 384.
 Mária Terézia 18, 257, 397.
 Marillier 44.
 Martin 23.
 Martin, Henry 13—14, 153—154.
 Martinovics-per 386.
 Marton János 411.
 Máté Károly 132, 137, 183.
 Matković 14.
 Matkovics, Petar 158.
 Matteo dei Pasti 155.
 Matteo di Ser Cambio di Bettolo
 155.
 Mátyás király állítólagos miniátorai.
 Gulyás Pál 11.
 Mátyás király „állítólagos” miniató-
 rai. Válasz Gulyás Pálnak. Berko-
 vits Ilona 153.
 Mazarin 43—44, 316.
 Medici Cosimo 315, 373.
 Meerman, Johann 364.
 Mehl, Ernst 237.
 Méhner Vilmos 333.
 Mehring, Sigmar 418—419.
 Melanchton Fülöp 76, 410.
 Melegh Gyula 320.
 Melich János 1.
 Melius 306.
 Mendel, Margaretha 348.
 Mendel, Marquard 348.
 Menz, Gerhard: Der europäische
 Buchhandel seit dem Wiener Kon-
 gress. Dezsényi Béla 62, — 325.
 Menzel, Adolf v. 268.

- Michaelis György 75.
 Mihály sárvári evang. iskolamester és Somogyi Péter írásai. Szimoni-desz Lajos 182.
 Mikár Zsigmond 291.
 Miksa I. 37—38.
 Miksa herceg 41.
 Mikszáth Kálmán 190, 333.
 Milanesi, G. 156.
 Milkau, Fritz 404, 407.
 Miller Ferdinánd Jakab 310.
 Miller János Ferdinánd 310.
 Milyen irányban haladnak a könyvtárak? 98.
 Miniátor 11—17.
 Miskolczi László 78.
 Miskolczi Mária ld. özv. Weszpréminé 305.
 Missale Zagradiense 2.
 Missale Matthaei de Miletincz 2.
 Mitterpacher v. Mitternburg, Ludwig 423.
 Mocenigo-család 46.
 Mokcsay Julia 58, — —: Handbuch der deutschen Tagespresse 67, — —: Handbuch der Weltpresse 69, — 127.
 Mokos Gyula 444.
 Moll 376, 383.
 Molnár 412.
 Molnár György 410.
 Molnár Kálmán 417.
 Mommsen, Wilhelm 131.
 Monnet 317.
 Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. Go-riupp Alisz 84, — 128.
 Montecassino 364—367.
 Moreau 317.
 Moreau le Jeune 44.
 Moretus 371.
 Morgan Library 113.
 Morison, Stanley 170.
 Morris, Max 443.
 Morris, William 46, 170.
 Moskarzewski 56.
 Mozart, Amadeus 384.
 Mundt, H. 73.
 Muntzinger, Rupprecht 36.
 Murat 45.
 Müller 24.
 Müller, J. G. 330.
 Müllner, Ludwig 443.
 Műmellékletek 333.
 Müntz, E. 155.
 Nádas Rózsa: Közgazdasági archi-vumok. Hanskarl Erzsébet 455.
 Nádasdi Ferenc gr. 42.
 Nagy Antal 25.
 Nagy G. 358.
 Nagy Iván 273.
 Nagy Júlia: Térképek 1936—40.
 Irmédi-Molnár László 404.
 Nagy Sándor 50, 388.
 Nagy Zoltán 268.
 A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomatványai. Gárdonyi Albert 413.
 Napoleon 45.
 Nekcsei Demeter 84, — — bibliája a washingtoni Library of Congress-ben. Dercsényi Dezső 113.
 Német könyvtárak. Harsányi András 27, 162, 237.
 Németh Endre 454.
 Németh Jakab 76.
 Németh János 388.
 Nemzeti Múzeum 1, 5.
 Neri da Rimini 154.
 Neubert, Hermann 164.
 Niccolò di Giacomo da Bologna 113, 124.
 Nicolaus de Bononia 367.
 Nicolaus de Hungaria 5, 364, 366.
 Nicolaus de Lyra 353.
 Nider, Johannes 349, 356.
 Niebuhr C. 408.
 Notel, Nicolaus 349.
 Nova Posoniensia 466.
 Novák László 1873—1942. Trócsányi Zoltán 435.
 Nürnbergi liturgikus kódexek 345.
 Nyáry Albert, br. 115.
 Nyireő István 40.
 Nyomdászattörténet, ősnymtatvány-katalógusok 228.
 Obertýnsky, Zdzislaw 262—263.
 Ofner Zeitung 375—385.
 Oláh Miklós 15, 17, 158, 161, 182—183.
 Olbracht, Ján 57.
 Olbrich, Wilhelm 325.
 Olvasótermi használat 101.
 Onuphrius 5.
 Organtino, Cesare di 156.
 Orsini-család 42.
 Országgyűlés Könyvtára 48.
 Országos Magyar Sajtókamara 127.
 Országos Széchényi Könyvtár 241—242.
 Országos Széchényi Könyvtár hírlap-tára 189.
 Ortilbin Kunigunda 357.

- Osterrode 56.
 Osztokodás a családi könyvtáron
 Tr. Z. 336.
 Oudry 267.
 Ovidius Metamorphozisai képekben.
 Domán Andrea 313.
- Ősnyomtatványkatalogusok 228.
- Pacioli 167.
 Pais Dezső 50.
 Pál B. 7.
 Pálffy János 256.
 Pálóczy György 79.
 Pályázati hirdetmény 337.
 Paolo Malatesta 201.
 Papée, Fr. 55.
 Papierzeugung 207.
 Papierkunde 203.
 Papp Gyula 296.
 Pareus 410.
 Pasteiner Iván 258.
 Patriotisches Wöchenblatt 421.
 Patzkó Ferenc 52—54.
 Paur, Max Felix 88.
 Pázmány Péter 42.
 Pécsváradi Gábor 451.
 Péczeli Imre 410.
 Pesti Hírlap 193—196, 307—308.
 Petancius, Felix 14—17, 153—161.
 Petrik Géza 310, 393.
 Petsch, Robert 443.
 Pétzeli József 381.
 Peuckert, Will. 443.
 Peutinger, Konrad 38, 407, 409.
 Pfeleger Farkas: Takács Ince, Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra 451.
 Philipps, Thomas 364.
 Piacek Kamill 417.
 Pilli, Niccolo 39.
 Pirckheimer, Willibald 37—38.
 Piski Zmilye János 80.
 Plantin 41, 371.
 Plechl Béla, Nagy Sándor. Trócsányi Zoltán 48.
 Pleydenwurff, Wilhelm 37.
 Pohl Sándor 338.
 Polanus 410.
 Pollencig József 381.
 Polner János 78.
 Polonikák a Magyarországi Levéltárak és Könyvtárak Tulajdonában. Csorba Tibor 54.
 Pompadour 44.
 Pomponio Letó 11.
- Pongrácz Károly gr. 293.
 Pongrácz Sándor 441.
 Ponyva 333.
 Pór Antal 121—123.
 Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban.
 Sasvári Dezső 426.
 Porzsolt Kálmán 190.
 Posonyi Erzsébet: Schmid, Günther, Goethe und die Naturwissenschaften 437.
 Post-Zeitungen 321.
 Pozitivizmus a könyvtárban. H. A. 467.
 Pozsony 52.
 Preussische Staatsbibliothek 162.
 Prior 39.
 Procopius, Szent 9.
 Proust 198.
 Ptasnik, Jan 55.
 Ptolemaeus, Claudius 408.
 A puchói nyomda. Szimonidesz Lajos 183.
 Pukánszky Béla 269.
- Radigunda Eggenbergerin von Friesen 36.
 Radó István: A Sopron sz. kir. th. város közkönyvtárában őrzött Széchényi-könyvtártörödékek címjegyzéke. Szekeres Margit 459.
 Radó Polikárp: Nagy Lajos dalmáciai uralmának emléke egy spaltói kódexben 1, — —: Index Codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae. Gábrriel Asztrik 77, — —: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai. Gábrriel Asztrik 80, — 345, — —: Magyarországi Miklós cassinói misekönyve (1418) a Nemzeti Múzeumban 364.
 Raffael 199.
 Ragusanus Felix 15—17, 153—161.
 Rákóczi Ferenc II. 256, 290.
 Rákóczi György I. 255—256.
 Rákosi Jenő 87, 418.
 Rakovszky Dániel 305.
 Ramaeus 411.
 Ramus 76.
 Ranschburg 401.
 Ranschburg Gusztáv 401.
 Raspe, Th. 352.
 Ratdolt 433.
 Ráth Máttyás 256, 324.
 Raymond de Capua 352.
 Récsy Viktor 364—367.

- Reference-es: A cédulázás 335.
 Regiomontanus 350.
 Reichert, B. M. 9.
 Reicke, E. 348, 357.
 Reitz Ede 295.
 Relković Néda 454.
 Rembrandt 201, 316.
 Remóta-osztály. Tr. Z. 334.
 Renaudot, Théophraste 134.
 Renker, Armin 203.
 Rennert, Georg: Die ersten Post-Zeitungen. Gronowski Iván 321.
 Rettegi György 256.
 Révai Elek 76.
 Révay József 269.
 Révész Imre 331.
 Reviczky Gyula 333.
 Reynold 201.
 Ribay György 183.
 Richelieu 43—44.
 Richter, Ludwig 268—269, 277.
 Rickhes Mihály 81.
 Rizy, Theobald Trh. v. 288.
 Robert, Nicolas-Louis 206.
 Roepke Kurt 27, — — nyilatkozata A német könyvtárakról szóló cikksorozathoz 332.
 Rohrbach, Bernhard von 36.
 Romagnano-család 42.
 Rómer Flóris 357, 461.
 Romolo Lodovici 155.
 Rónay Horváth Jenő 298.
 Rose, V. 364.
 Rosenthal J. 364.
 Rosenthal, Jaques 401.
 Rosenthal, Ludwig 1.
 Rostyné Forgách Ilona gr. 419.
 Royer Antal Ferenc 54.
 Rozgonyi György 13.
 Rózsa Miklós 429.
 Römer Gyula 442.
 Rubens 316.
 Rudnay Sándor 22.
 Rudnyánszky Gyula 333.
 Ruem György 433.
 Ruttner Kálmán 295.
 Rűman, Arthur 268.
- Sadeler, Aegidius 40.
 Sadeler, Johann 40.
 Sadeler, Raphael 40, 41.
 Saint-Aubin 267.
 Sajtó és könyvészet. Dezsényi Béla 126.
 Salánki József 355.
 Salmi, Mario 154.
 Salomon, Bernard 316.
- Sambucus Johannes 315.
 Sandrart, Joachim von 40, 316.
 Sandvoss 24.
 Sanson 407.
 A sárospataki ref. főiskolában és Sárospatak környéke iskolában használt ismert és ismeretlen tankönyvek. Szimonidesz Lajos 410.
 Sashegyi Oszkár: Kalendáriumok cenzúrája 18, — 395.
 Sasvári Dezső: Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása a Széchényi Könyvtárban 426.
 Savoia-ház 46.
 Sächsishe Landesbibliothek 163.
 Schallius Konrád 40.
 Scharpius 410.
 Schüffelin, Hans 38.
 Schedel, Hartmann 37.
 A „Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria atque moto promovendi rem sericeam^c”. Garády Sándor 310.
 Schedius Lajos 310.
 Schelhorn, Jo. Georg 196.
 Schermann Egyed 395.
 Schickmayer Jakab 375.
 Schimmer Adolf 270.
 Schlichting 56.
 Schlossar, Anton 272.
 Schmid, Günther: Goethe und die Naturwissenschaften 437.
 Schmidt 357.
 Schmidt, A. 355.
 Schmitt, Eugen Heinrich 441.
 Schneider, Carl 68, 325.
 Schneider, Georg 130—131.
 Schnitzer, J. 419.
 Schöne, Walter: Die deutsche Zeitung des 17. Jahrhunderts in Ab-bildungen. Dezsényi Béla 60.
 Schönsperger, Johann 37.
 Schöpflin Aladár 269.
 Schrettinger, Martin 242.
 Schroer, Karl Julius 444—445.
 Schrödter, Christian 73.
 Schwaiger András 24.
 Schwanhäuser, Johann 356.
 Schwartzner Márton 310.
 Schwind, Moritz v. 268.
 Secretum Secretorum 83.
 Securius József 179.
 Sedlnitzky 423.
 Segösi Lukács 451.
 Seivert 74.
 Semsey Pál ezer forintos hagyománya a kassai franciskánus barátok

- könyvtára 1676. Szimonidesz Szakozás, decimálás 101, 224.
 Lajos 309. Szalády Antal 50, 127, 293, 295.
 Semsey Pálné Csanády Anna 309. Szalay László 195.
 Semsey Zsigmond 309. Szalkai Balázs 451.
 Seregély Emma 87. Szana Tamás 276.
 Servet Mihály 196. Szapáry-könyvtár gr. 336.
 Seyffert br. 295. Száraz Ferenc 76.
 Seymour de Ricci 84, 114. Szász Károly 320.
 Shakespeare 200—201. Szász Menyhért 127.
 Sibmacher, Hans 40. Szathmáry Domokos 22.
 Sieyès, abbé 384. Szathmáry György 79.
 Siklóssy László 47. Szathmáry Károly, P. 333.
 Simeoni, Gabriele 316. Széchényi Ferenc gr. 43, 358.
 Simonides János 76. Széchényi István, gr. 423, 459.
 Smalcius 56. Széchényi-könyvtártöredék 459.
 Snisek Károly 25. Székely Árpád 297.
 Sobieski János 57. Székely Miklós 83.
 Société des Gens de Lettres 65. Szekeres Margit: Ismeretlen magyar-
 Socius 56. országi hírlapok, vicclapok, szem-
 Solis, Virgil 37, 316. lék az Országos Széchényi Könyv-
 Sollinger 24. tár hírlaptárában 189. — —: Radó
 Somlói Károly 418. István, A Sopron sz. kir. thj. vá-
 Somogyi Péter 182—183, 419. ros közkönyvtárában őrzött Szé-
 Sondheim, Moriz 268. chényi-könyvtártöredék címjegy-
 Soproni Péter 451. zéke 459.
 Sőregi János 307. Szekfű Gyula 8.
 Sörös Pongrác 11. Szelepchényi György 42.
 Spalató 1—9. Szelepcsényi-kódex 80.
 Spethe András 411. A személyzet. Státus és szolgálati
 Spiegler, Jakob 38. beosztás 106.
 Springinkle, Hans 38. Szemian Mihály 329—331.
 Stabius, Johann 37—38. Szemző Piroska 64. — —: Kossuth
 Stahel-Preinlein 433. Pesti Hírlapjának változatai 193.
 Starck, Konrád 353. — —: Peter J. N. Geiger és
 Státus 106. Heckenast Gusztáv könyvillusztrá-
 Stevens, Henry 401. ciónk történetében 267, — 269,
 Stifter, Adalbert 269—289. 307. — —: Beleznay M. Cecília,
 Stimmer, Tobias 38. A Felső-Magyarországi Minerva
 Stöger József 378. 1825—1836. 449.
 Stróbel János 353—354. Szent György-céh 47.
 Stromer, Ulman 205. Szentkereszty-család 257.
 Strompf László 183. Szentkuty Pál: Betű-esztétika 167.
 Stuchs 433. — —: M. Tótfalusi Kis Miklós
 Sudrov J. 295. amsterdami betűmintalapja 368.
 Sultzer Ferenc 20. — —: Irene Graebisch, Geschichte
 Superville 306. des deutschen Jugendbuches 446.
 Supka Ervin: Folyóiratszemle 1940.
 96; — —: Újabb adalékok az
 1848/49. évi hírlapirodalom könyv-
 vesztetéhez 185; — —: Folyóirat-
 szemle 1940. 209, — 429.
 Szabó Aranka ld. Beöthy Zsoltné 58.
 Szabó János 443.
 Szabó Károly 57, 178, 196, 393,
 410—411, 448.
 Szabó László 320.
 Szabó Miklós 50.
 Szabó Zoltán 184.

- adású részletük 176. — —: Mihály sárvári evang. iskolamester és Somogyi Péter írásai 182. — —: A puchói nyomda 183. — —: Semsey Pál ezerforintos hagyománya a kassai franciskánus barátok könyvtárára 1676. 309. — —: A jakobinus Landerer Mihály pöre 1795-ben 386. — —: A sárospataki ref. főiskolában és Sárospatak környéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek 410.
- Szinay Zsigmond 295.
- Szinnyei József 126, 185, 189, 301, 304, 310, 375, 439, 441, 444—445, 451, 467.
- Szluhovinyi András 446.
- Szombathi, Johannes 411.
- Szöllősy Sándor, v. 50.
- Szónyi Ottó 276.
- Sztraka József 23.
- Sztripszky Hiador 412.
- Tábori Kornél: A vendéglátás irodalma. Gasztronómiai, idegenforgalmi értékek a bibliográfiában. Kertész János 461.
- Tagespresse 67.
- Takács Ince: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Pfleger Farkas 451.
- Takács József 414.
- Takaró Géza 320.
- Takaró Gézáné 319.
- Takátsy József 295.
- Tannsteter 38.
- Tápai-Szabó Gabriella 116.
- Tassi 156.
- Tasso 199.
- Taurinus 259.
- Teilnkes János 40.
- Telegdi Csanád 123.
- Teleki Domokos, széki gr. 444.
- Teleki József 358.
- Teleki Mihály 369.
- Teleki Sámuel gr. 43.
- Teleki-család 256—257.
- Teleki-könyvtár 81, 448.
- Temesvári Pelbárt 451.
- A térképkatalogizálás kérdése 399.
- Thaly Kálmán 318.
- Thán Mór 317.
- Theschedick Sámuel 423.
- Thewrewk József, ponori 450.
- Thiel, Viktor: Geschichte der Papierzeugung im Donauraum. Gro-nowski Iván 207.
- Thieme, Ulrich 154.
- Thurzó Imre 76.
- Thurzó János 78.
- Tichtl Móric lovag 296.
- Tietze, Hans 121.
- Tilghman 206.
- Timon Béla v. 291.
- Tisza István gr. 418.
- XVIII. századi nyomda felszerelési költségei. Gárdonyi Albert 52.
- Toesca, P. 154.
- Tofeusz 369.
- Toldalaghi Mihály 256.
- Toldalaghi-család 257.
- Toldi Ferenc 450.
- Toldy Ferenc 307.
- Toldy József 380.
- Tolnai Dali János 410—411, 413.
- Tolnai Lajos 333.
- Torda Zsigmond 75.
- Tory, Geoffroy 39, 167.
- Tótfalusi Kis Miklós 170. — — amsterdami betűmintaalapja. Szentkúty Pál 368.
- Tóth Ágoston 294.
- Tóth Béla 320.
- Tóth Ferenc 50.
- Tóth Mihály 320.
- Tóth Sándor 318.
- Tournes, Jean de 316.
- Tournes, ifj. Jean de 316.
- Török Pál 116, 125.
- Törs Kálmán 333.
- Tr. Z.: Egyetlen példányban megjelent magyar nyomtatvány, mely nem unikum 57. — —: Magyar-
zat egy sajtóközleményre 91, —
333. — —: Könyvtár és ponyva
333. — —: Remota-osztály 334.
— —: Hírlapkvágatok 336. — —:
Osztokodás a családi könyvtáron
336. — —: Enyedi György, Gis-
munda és Gisquardus széphistó-
riája 447. — —: Hol vannak pél-
dányai a Nova Posoniensia-nak?
466.
- Trattner 171, 373, 376.
- Trausch 74.
- Trauttmannsdorff 24.
- Trefort Ágost 126.
- Trelecatius 410.
- Trenck Frigyes br. 387.
- Trivulzio-család 46.

- Trócsányi György 50.
 Trócsányi Zoltán: Plechl Béla, Nagy Sándor 48. — —: Eckhardt Sándor, Balassi Bálint 80. — —: Balassa Bálintnak Istenes Énekei 80, — 152, 193, 307. — —: Hartleben Konrád Adolf kiadó lapterjesztési ötletei és a Patriotisches Wochenblatt 421. — —: Novák László 435.
 Troschel, Hans 40.
 Tsai-Lun 203.
 Tscheik Ernő 418—419.
 Turóczi Trostler József 441.
- Uffenbach, Zacharias Conrad von 45.
 Ugolino gr. 201.
 Ugron-család 257.
 Újabb adalékok az 1848/49. évi hírlapirodalom könyvészetéhez. Supka Ervin 185.
 Ulászló II. 11—17, 54, 160.
 Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung. Kósa János 375.
 Updike, D. B. 371.
 Ursinus 410.
- Vágó Ferenc 292.
 Vahot Imre 333.
 Vajda János 333.
 Valentiny Antal 258. — — és Entz Géza: Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. Goriupp Alisz 328.
 Változat vagy második kiadás? Dezsényi Béla 307.
 Van der Aa, Anna 39.
 Várday Ambrus 260, 262.
 Várday Ferenc pontificaléja Bécsben. Berkovits Ilona 259.
 Vargha Damján 451.
 Vargha Gyula 333.
 Vargha Zsigmond 348, 350, 362.
 Varjas Béla 80—81. — —: Levél egy szakemberhez 93, 447.
 Varju Elemér 43, 78.
 Vasváry Ödön 320.
 Vatikáni Képes Legendarium 83—84, 113.
 Vayer Lajos 42.
 Végh Gusztáv 464.
 Végh Gyula 434.
 Veit Stosz 350.
 Vencel király 80.
 Vendéglátás 461.
 Vendramin-család 46.
 Venturi A. 120.
- Vergilius 199.
 Versegi Ferenc 386—387.
 Vespasiano da Bisticci 15.
 Vészi József 418.
 Veterinus Pál 179.
 Vigand Ottó 24.
 A világirodalom remekei képekben. Domán Andrea 198.
 Villich 376.
 Vince Gábor 115.
 Vincentius 8.
 Vincentius Bellovacensis 87.
 Virchov, R. 438.
 Visky P. 20.
 Vizota Gyula 423.
 Vitéz János 14, 79.
 Witzmann Gyula 453.
 Vogel, E. 11.
 Volaterranus Rafael 81.
 Voskens-testvérek 373.
 Vossius 16.
 Vörösmarty Mihály 333.
 Waldapfel Imre: Magyar vonatkozás egy XVIII. századi német bibliográfusnál 196.
 Wallner, Edmund 442.
 Walpole, Horace 45.
 Walz Angelus 354.
 Warnecke, Friedrich 46.
 Wass-család 257.
 Wattenbach 14.
 Weale 433.
 Weber 357.
 Weigand 381.
 Weissenbach Jeanette ld. v. Barcsay Andrásné 34.
 Weltpresse 69.
 Wendelinus 410.
 Wenzel Gusztáv 269.
 Weres Abrahám 432.
 Werner 357.
 Wesselényi István 256.
 Wesselényi Miklós 256.
 Wesselényi-család 257.
 Weszprémi István könyvtára. Elek György, diósadi 305.
 Weszprémi Zsófia ld. Bottlik Mihályné 305.
 Weszpréminé Miskolczi Mária özv. 305.
 Weszprémi-kódex 353.
 Wickede von 295.
 Wiesner A. 18.
 Wigand, Georg 277.
 Wilhelm von Zell 35.
 Williams, John 42.
 Wilmart, Dom A. 361.
 Winters 404.

Wirsing, Johann 355.
 Wittenberg 70.
 Wittwenbuch 348.
 Wohlgemuth, Michael 37.
 Wokál-nyomda 185.
 Wollebius 410.
 Wolphius, Thomas 36.
 Wotocsek Rudolf 418.
 Vörösmarty Mihály 450.
 Wurzbach, K. v. 269.
 Wünscher Frigyes 127.
 Wyser, Konrad 352.

Yciar 167.

Zachorski, St. 55.
 Zakrzewski, W. 55.

Zalán Menyhért 77.
 Zászló János 126.
 Zechmeister László 442.
 Zeitungswissenschaft 324.
 Zelle, Ilse-Hilde 330.
 Zichy Mihály 202—203.
 Zichy-család 265.
 Zipser András Keresztély 445.
 Znakovszky Emma 458.
 Zoan Antonio Cattaneo 153.
 Zoltai Lajos 358—359.
 Zoványi Jenő 410.
 Zrínyi Miklós 42.
 Zuleman 113, 124—125.
 Zur Westen, Walter von 47.
 Zündt, Matthias 38.

TARTALOM.

	Lap
Gábrriel Asztrik: A debreceni könyvtár középkori kéziratái	345
Radó Polikárp: Magyarországi Miklós cassinói misekönyve (1418) a Nemzeti Múzeumban	364
Szentkúty Pál: M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS amsterdami betűmíntalapja	368
Kósa János: Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung	375
Szimonidesz Lajos: A jakubinus LANDERER MIHÁLY pöre 1795-ben ..	386
Csapodi Csaba: Könyvtermelésünk a XVIII. században	392
Borbély Andor, Irmédi-Molnár László, Garda Samu és Glaser Lajos: A térkép-katalógizálás kérdése	399
Kisebb közlemények: SZIMONIDESZ LAJOS: A sárospataki ref. főiskolában és a Sárospatak környéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek. — GÁRDONYI ALBERT: A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomtatványai. — GYÓNI FERENC: A Gyóni-kötetek kiadásainak története. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hartleben Konrád Adolf kiadó lapterjesztő ötletei és a Patriotisches Wochenblatt. — DEZSÉNYI BÉLA: Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? — SASVÁRI DEZSŐ: Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. — LUKÁCS JÓZSEF: Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. — GÁSPÁR MARGIT: Délvidéki gyűjtés. — KELÉNYI B. OTTÓ: Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyv-üzletének bonyodalmi. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Novák László (1873—1942)	410
Ismertetések: SCHMID, GÜNTHER: Goethe und die Naturwissenschaften. (Ism. POSONYI ERZSÉBET.) — GRAEBSCH IRÉNE: Geschichte des deutschen Jugendbuches. (Ism. SZENTKÚTY PÁL.) — ENYEDI GYÖRGY: Gismunda és Gisquardus széphistóriája. (Ism. TR. Z.) — GULYÁS PÁL: A bibliográfia kézikönyve. (Ism. GORIUPP ALISZ.) — M. BELEZNAY M. CECILIA: A Felső-Magyarországi Minerva 1825—1836. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.) — P. TAKÁCS INCE, O. F. M.: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. (Ism. P. PFLEGER FARKAS O. F. M.) — A Fővárosi Könyvtár évkönyve XI. (Ism. GRONOWSKI IVÁN.) — NÁDAS RÓZSA: Közgazdasági archivumok. (Ism. HANSKARL ERZSÉBET.) — A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920. utáni évekből. (Ism. GÁSPÁR MARGIT.) — RADÓ ISTVÁN: A Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárában őrzött Széchényi-könyvtártöredék címjegyzéke. (Ism. SZEKERES MARGIT.) —	

	Lap
GENTHON, STEFANO: Bibliografia dell'Arte Ungherese. (Ism. BERKOVITS ILONA.) — TÁBORI KORNÉL: A vendéglátás irodalma. Gasztronómiai, idegenforgalmi értékek a bibliográfiában. (Ism. KERTÉSZ JÁNOS.) — Az Egyetemi Nyomda Könyvkiállítása. (Ism. KENYERES LÁSZLÓ)	437
Levélszekrény : GORIUPP ALISZ: A címléírás védelme. Válasz „Referencé“-es cikkére. — HARSÁNYI ANDRÁS: A cédulázásról. — H.: Cédulázás. — TR. Z.: Hol vannak példányai a Nova Posoniensianak? — H. A.: Pozitivizmus a Könyvtárban	465
Résumé — Inhaltsangabe	469
Név- és tárgymutató	471

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

41.835. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

GANZ ÉS TÁRSA

VILLAMOSSÁGI, GÉP-, WAGGON- ÉS HAJÓGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

BUDAPEST X, KÖBÁNYAI-ÚT 31

ALAPÍTÁSI ÉV: 1844

SURGONYCÍM: GANZCOM BUDAPEST

Ganz—Vajda-féle könyvállványok

Könyvállványaink a modern könyvállványok összes előnyeit egyesítik magukban.

A polcok az oldallemezek alsó részén kiugró lemezek segélyével az oszlopok fogain nyugszanak, míg az oldallemezek felső részén kampószerűen kiképzett bevederek a polcok vezetését biztosítják.

Főelőnyük, hogy a poleok magassági helyzetben 15—15 mm-ként a könyvek kirakása nélkül teljes biztonsággal beállíthatók.

A szerkezet nagy előnye, hogy a poleok biztos vezetésűek, azok a rajta lévő könyvekkel együtt igen könnyen kiemelhetők s akár más állványon is újból elhelyezhetők, ami a könyvek leporolásánál nagy előny.

A vasállványok különösen raktárrendszerű könyvtárak építkezéseinél alkalmazhatók igen célszerűen, amennyiben a fogazott oszlopok egyszersmind a mennyezetet is tartják. A közbenső födémeik ilyenkor dróttüvegéből (kb. 15 mm vastag) készülnek és miután az ezeket bordó tartók csak minden oszlopnál alkalmaztatnak, ezek magassága a könyvpolcok elhelyezésénél helyet nem von el. — Rendes oszloptávolság kb. 1—1 m.

A polcok háromféle alakban készülnek és pedig:

1. Az alsó fix pontok mélysége 35—42 cm.

A mozgatható polcok mélysége:

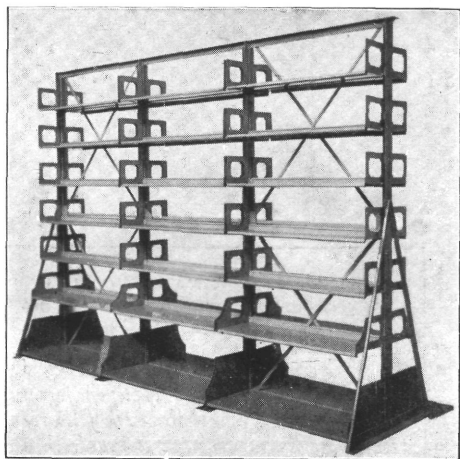
2. A nagyobb könyvek részére 31 cm.

3. A közép- és kislakú könyvek részére

21,5 cm.

Nagyobb rendelésnél ettől eltérő mérettel is gyártatnak.

Eddig kb. 3 és fél millió kötet részére készítettünk vasállványokat.

*Könnyű! Tartós! Egyszerű!
Olcsó! Könnyen felállítható,
szétszedhető, rendezhető!*

Kétoldalú állvány

Eddig készített nagyobb berendezések:

Budapesten:

	Kötet számára
Országos Levéltár	1,000.000
M. kir. Iparművészeti Múzeum könyvt. .. kb.	32.000
M. kir. Statisztikai Hivatal könyvt. .... „	25.000
Keresk. és Iparkamara könyvt. .... „	40.000
Székesfővárosi könyvtár	400.000
Kegyes Tanítórend könyvt. .... „	90.000
Székesfőv. pedagógiai könyvt. .... „	75.000
Herceg Eszterházy levéltár könyvt. .... „	10.000
Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvt. .... „	300.000
Népegészségügyi Múzeum könyvt. .... „	40.000
M. kir. Techn. és Anyagvizsg. Int. könyvt. „	40.000
Nemzeti Múzeum zoológiai oszt. könyvt. .. „	45.000
Műegyetem közgazd. szemin. könyvt. .. „	10.000
Cisztercita rend főgimnáziuma könyvt. .. „	4.000
Kir. M. Pázmány Péter-Tud.-egyetem .. „	200.000

Debrecenben:

Tisza István Tud.-egyetem	„ 400.000
---------------------------------	-----------

Továbbá: Békésgyulán, Csornán, Debrecenben, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Brassóban, Lőcsén, Sarajevóban. Szatmárnémetin, Székelyudvarhelyen.

Új sorozat !

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

- I. 1939. Aachs—Bálint. 1248 hasáb.
- II. 1940. Bálint—Berényi. 1272 hasáb.
- III. 1941. Berényi—Bredeczky. 1271 hasáb.
- IV. 1942. Bredeceanu—Czeplédy. 1272 hasáb.

Ára kötetenként 50 pengő.

Most jelent meg !

Gulyás Pál:

A bibliográfia kézikönyve II.

Budapest, 1942. 8°, 400 lap.

Ára 40 pengő.

Jávor Egon:

Hét kéziratposzonyi missale a Nemzeti Múzeumban.

Budapest, 1942. 8°, 126 lap.

Ára 10 pengő.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapiro-
dalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.
Ára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország idő-
szaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.
Ára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki
sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.
Ára 16 pengő.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

előfizetési ára egy évre 40 pengő,
könyvkereskedésekben 44 pengő.

Kleene Kanon Cursifj.

Margaritam in Imperii cura Sublevabat. Hollandis, Zelandisque atque in Burgundis Praefectu Desi

Ascendonica Romeyn.

Quod quisque in ano est, sciunt. Sciunt Id qui in Aurum Rex reginae dixerit: Sciunt quod Juno; Neque & futura in A B C D E F G H I K L M N O P R S T V W X U Y Z A I M * ([\$ † ? † e) A B C D E F G H I K L M N O

Paragon Cursifj.

Quicumque vult salvus esse, ante omnia opus est ut teneat Catholicam fidem: Quam nisi quisque integram, inviolatamque servaverit, absque dubio in aeter

Text Romeyn.

Vult tamen tibi Iustinianus, ut iste curator praese solemne jusjurandum apud Praefectum urbi, vel Praesidem, quo edicat omnia se recte & ex utilitate furio. i. a. c. a. z. neque pra. A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V W X Z: A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V W X Y Z, ..:

Text Cursifj.

Eo misit Rex Sucus Theodoricum Falckenburgum, administratoris adjuturum conatus; Joa mgs Schneiderinus Allenslebiam ei devicit. quid neid inerat eommcatus, & rei tormentariae Mag deburgum euravetr A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T V U W X Y Z Aejasisststswff

Augustijn Romeyn.

Tardius aliquanto molestiusque cum ORANGIO acta res est. Is enim reculia scripserat, Hollandis, Zelandisque atque Burgundis Praefectum designaret quando se hisce praefecturis cecidisset. Aperte Inimicum Noller, cui Virium hijklmnopq istvw ABCDEFGHI A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V U X Y Z A E

Christoffel van Dyck 1681. évi mintalapjai.

Ennek Magyarazattya.

Édes fiam a' kegyetlen Király az ördögöt jedzi, a' szép leány a' mi lelkünket, a' kít magának foglal az ördög a' bün által, és ugyan a' bün által úgy végez a' lélekkel, hogy ha ő el-vezett kevélysége miatt, és mezze földre fámkivettetett, úgy-mint pokolban; azt akarja, hogy a' mi lelkünk-is le-veffe magát a' magofságról, úgy-mint az égből, éppen a' pokolig. Ugy-is volt ez a' Christus Jépus el-jövelele előtt; de a' mi Idvezitönknek fent halálával meg-gyógyultunk. Azonban a' lélek nem fűnik; hanem le-vet-

Haller Hármás Históriajának „kenyérbetűi“ Kolozsvár 1695.

A Nnakokáért adam az én fivémet a' böltéségnek megtudására, és hogy meglátnék minden dolgot melly e' földön lézen, ha sem éjjel sem nappal a' zeme álmor nem látis: 2. Es e' emberben vöm az Istennek minden dolgai felől, hogy az ember nem mehet végére e' világon való dolognak, a' mellyért munkálkodik az ember hogy annak végére menjen, és nem mehet végére: sőt inkább ha azt mondjais a' bölt ember, hogy azon vagyok, hogy végére menjen, mindazáltal nem mehet a' végére.

Az amsterdami Biblia „kenyérírása“ 1685.

VAlaminthogy a' dögöség a' rothadástól vagy megveféstől különböz, (a' mennyiben a' rothadás gyakorta méreg nélkül vagyon, de a' dögöség soha nintsen.) így a' Pestis-is igen különböz egyéb forró Hideg-leléstől; mert a' Pestis egyedül tsak a' mérges nedvességektől vagy gőzölgésektől fázmazik, melly méreg után nem mindenkor következik a' rothadás. Ez a' Pestis-béli dögöség pedig elsőben-is a' testben való nedvességekbe esik belé, egészen s' hirtelen megvefvén azok a' beléjek fázmazott, vagy néha ugyan benne termert méreg miatt. Noha mindazáltal meg-kell vallani, hogy gyakorta a' Pestishez rothadás-is járul: mivelhogy

Páriz Pápai Pax corporis 1685. évi kiadásának betűi.

11 L. Minthogy a' más nyelveken lévő apokrifus Bibliákat látván a' Magyarok, a' magukéknak a' küded formában lévő, és könnyen magokkal bordontható Bibliát, ebbéli kívánságoknak most eleget akarván tenni, e' végre keletű telekedtünk: 1. A' Könyveknél a' Régióknak summáikat, a' melyek bővebbeknek láttatának, megvíválttunk, úgy mind azokat, hogy magokban foglalának, és summáron előggé kiséjzenek azoknak, a' mikre néznek, ebbéli meket: követtük pedig ebben kívánságunk a' Deák Bibliát. 2. A' mi a' Bibliához nem tartozotának, legelőben pedig az Apokrifus Könyveket innét kihagyunk, a' mint egyéb nyelveken többire kiséjzenek, mikor küded Bibliáinkomatnak. Itt az egész Sz. irás megállad: az Apokrifus Könyvek pedig innét rekesztünk ki annak Kanonikus Könyvekezzül, elég okait adják a' Tudósok.

Az amsterdami Biblia előszavának kurzívái 1685.

tem a' pokoibeli ellenségek körülöttem munkálkodo' veszedelmes mestersegit.

Hogy azért kettős veszedelemre ne jutnék; tudniillik mind világi, s' mind pokolbeli nyomoruságot ne kellesek szenvednem, mellyet hamar a' nyakunkba ránt a' kiserio, leg-könnyebben pedig a' henyéles által, ha éjjeli nappali szüntelen való strásalással nem vigyázzunk, s' gondot nem viselünk magunkra. Így

A Hármás História előszavának kurzívái.

2. A' Sátán abban mesterkedett, milken fordítana-ki tégedet a' Paraditsomnak gyönyörűségéből, és mint foztanagem az Angyaloknak tárfalkodásuktól. Ellenben pedig, a' te Idvezítő Christusod, nem tsak bévívén tégedet a' mennyei Paraditsomba és az örök életbe, hanem még az Angyalok felett-is felemelt és ditsőségessé tett: mert ugyan-is nem Angyali, hanem Emberi természetet vettfel: Sid. 2:

Páriz Pápai Pax sepulcri-ának betűi Kolozsvár 1698.

6. A' hitetlen s' magában bizakodo' világ fia, soha a' maga lelke felől nem-is gondolkodik előbb, hanem mikor nyavalyába esik, akkor akar megjamborodni: és a' ki az előtt tellyes életében az Isten Szolgájának ellensége volt, mikor oftán véki e' febe, hogy tsak e' kell kölvözni, igen sietve elküld' s' Papot bivat magához: Az előtt a' neve fegegy kosta Pap volt előtte; de akkor tiftelendő betsületes Urának hívja, és reménkedik, Uram édes Uram, segits-meg, adj jó tanátsot, hogy el-ne kárbozzam.

Páriz Pápai Pax sepulcri-ának kurzívái Kolozsvár 1698.

Intramus mundum autore, inhabitamus arbitro, derelinquimus iudice summo illo numine; cui tribuuntur laus honor ac benedictio, in secula seculorum.

Intramus mundum autore, incolimus arbitro deserimus iudice summo illo numine; cui tribuuntur laus, ac benedictio, in secula seculorum: amen, amen.

Dominus ille omnium liberrimus, summe bonus summe potens summe sapiens, in quem nulla cadit mutatio aut conversionis obumbratio, a quo per quem in quem omnia, in quo nos etiam vivimus movemur & fi

Ipsē quidem erat ab aeterno in se ac per se satis beatus, cui nihil omnino ad complementum omnimodae beatitudinis desideraretur; proposuit nihilominus ante tempora secularia, secundum merum beneplacitum suum alias etiam naturas certo tempore producere

Itaque dum oportunum censuit, vocavit ipse ea quae non erant, stiteruntque se illico ad nutum vocantis potentem unumquodque secundum feriem suam, absque mora; adeo ut numero dierum non ultra senarium impenso, in eam hanc mundi machinam, cum omni suo ornatu ac plenitudine consummatam cerneret.

Dum itaque oportunum censuit, vocavit ipse ea quae non erant, stiteruntque se illico ad nutum vocantis potentem sine mora; adeo ut numero dierum non ultra senarium impenso, immensam hanc mundi machinam cum omni suo ornatu ac plenitudine consummatam cerneret.

Dignum revera admiratione opus, tantopere superans captum humanum, ut permulti hominum, & ii quidem sapientes habiti mundum increatum putarent aeternumque pronuntiant; cum penitus nequirent lum

Longe autem magis ii, qui rerum divinarum cognitionem e divite sacrarum scripturarum penu deprompserunt, quorumve animi non naturae solum, sed gratia etiam lumine illustrati sunt, articulum inter credendos de condito mundo indubitatum habent.

Profecto non immerito, nec absurde aut inconvenienter nominare licet mundum hunc theatrum divinarum virtutum, ac perfectionum; in quo creator ipse luculenter spectandam proponit tum aeternitatem suam, tum omnipotentiam, tum incomprehensibilem sapientiam ac omniscientiam, tum bonitatem, tum denique omnipraesentiam, immensitatem, rectitudinem, iustitiam, sanctitatem, misericordiam; imo omnium perfectionum, atque omnium eorum, quaeunque concipiuntur divinae naturae quadrare, bonorum cumulum ac thesaurum.

Profecto non immerito, nec absurde aut inconvenienter nominare possumus mundum hunc theatrum divinarum virtutum ac perfectionum; in quo ut creato ita conservato, creator ipse luculenter spectandam proponit tum aeternitatem suam, tum potentiam omnia pervadentem, tum imperscrutabilem sapientiam ac omniscientiam, tum bonitatem, tum denique omnipraesentiam, immensitatem, rectitudinem, misericordiam, sanctitatem; imo omnium perfectionum, atque omnium eorum, quaeunque concipiuntur divinae naturae quadrare, bonorum cumulum ac thesaurum.

Ne vero splendidum hoc amplissimumque theatrum, vel, ut ita dicam, amphitheatrum, actusque in eo produci soliti, nec non scenarum miraculosa alterationes suis carerent spectatoribus, provida eadem prima causa abunde prospexit; creavit enim sibi imprimis coelestem quasi familiam, mentes nimirum seu spiritus illos invisibiles, excellentibus intellectus ac voluntatis facultatibus praeditos, amplisque viribus, quos angelos dicimus.

Ceterum ne splendidum hoc amplissimumque theatrum, vel, ut ita dicam, amphitheatrum, actusque in eo produci soliti, nec non scenarum miraculosa alterationes suis carerent spectatoribus, eadem prima causa abunde providit; creavit enim sibi imprimis coelestem quasi familiam, mentes nimirum seu spiritus illos invisibiles, insignibus intellectus ac voluntatis facultatibus praeditos, amplisque viribus, quos angelos dicimus; qui in supernis (prae illos qui cito se a bonis per apostasiam separarunt, eoque in imatartara praecipitarunt,) collocati choris, spectant, mirantur, laudant opera creatoris, eique cum summa alacritate ministrantes, indefinenter gloriam tribuunt.

In altera amphitheatri parte in terra constitutus homo est, constructus ex anima & corpore, illa angelorum, hoc animalium brutorum naturae similis; de caelo data illa, hoc

Sed ecce quid factum! ceciderunt uterque; dispari tamen sorte & evento. Ceciderunt angeli ex parte, nunquam amplius resurrexerunt; cecidit humanum genus totum in capite suo parente primo, tanquam truncus sanctorum omnium ortum exinde sortiturorum; ita tamen, ut copia ei daretur resurgendi, & ex parte defacto esset resurrectorum, ceteris in lapsu suo mansuris & perituris. Sic vides quam mirabiliter, suspenda & impervia nobis via processit proceditque creator, secundum multiplicem sapientiam suam, in dispensatione gratiae ac iustitiae suae, circa utramque intelligentem creaturam, ut merito exclames: o profundas divitias tum sapientiae tum cognitionis Dei, quam inscrutabilia sunt ejus iudicia; & eius viae impervestigabiles!

Sed ecce quid factum! Ceciderunt uterque, dispari tamen sorte & evento. Ceciderunt angeli ex parte, nunquam amplius resurrexerunt: cecidit humanum genus totum, in capite suo parente primo, tanquam truncus sanctorum omnium ortum exinde sortiturorum; ita tamen, ut copia ei daretur resurgendi, & ex parte defacto esset resurrectorum, ceteris in lapsu suo mansuris & perituris. Sic vides, quam mirabiliter, suspenda & impervia nobis via processit proceditque creator, secundum multiplicem sapientiam suam, in dispensatione gratiae ac iustitiae suae circa utramque intelligentem creaturam, ut merito exclames: o profundas divitias tum sapientiae tum cognitionis Dei, quam inscrutabilia sunt ejus iudicia, & eius viae impervestigabiles!

Sint vero licet via, seu actiones Dei, earumque modi, mensura, rationes, scopi, & connexiones, in mundo gubernando exercite, & ab ipso ante secula decreta, impervestigabiles homini, praesertim dum est in statu lapsus sui; nequaquam tamen Deus omnem voluntatem actionesque suas ab humanae occulere voluit; sed clementer largitus est ei tum capacitatem, tum media & occasiones perveniendi ad cognitionem voluntatis suae, quae vitam eius dirigere debeat; ut convicti fatiis-superque, etiam in tribunali conscientiae suae queat voluntarie inobedientiae culpa is qui peccat, & reddatur inexcusabilis, dum rationem redditurus est de omnibus factis suis, in extremo illo & tremendo iudicii die, ut auferat mercedem suam.

Sint vero licet via, seu actiones Dei, earumque modi, mensura, rationes, scopi, & connexiones, in mundo gubernando exercite, & ab ipso ante secula decreta, impervestigabiles homini, praesertim dum est in statu lapsus sui; nequaquam tamen Deus omnem voluntatem actionesque suas ab humanae occulere voluit, sed clementer largitus est ei tum capacitatem, tum media & occasiones perveniendi ad cognitionem voluntatis suae, quae vitam eius dirigere debeat; ut convicti fatiis-superque, etiam in tribunali conscientiae suae queat voluntarie inobedientiae culpa is qui peccat, & reddatur inexcusabilis dum rationem redditurus est de omnibus actionibus suis, in extremo illo & tremendo iudicii die.

Dedit enim ei imprimis legem naturae, inculpam cordis & conscientiae ejus tabulis, quae dicitur facienda vel fugienda, praescribit mandaque bonum, rectum, iustum & honestum; prohibet malum, pravum, turpe & iniquum; incusat Deum creatorem, conservatorem, & benefactorem amandum, timendum, colendum, proximique mutuo amore prosequendum. Imo etiam in scriptis eadem legem exhibuit tandem homini Deus, una cum variis liberi domini sui placitis; licet id quidem cum discrezione nationum. Ita vero omnia minime terminabant divinam circa hominem lapsum nutricionem, neque continebant summam gratiae, quam indulgere reo ipsi clementia Dei iudicis & Domini licet posset; sed eant velut media decentia ad scopum alium, monstrantia & commendantia exitum illud opus, quod operari Deus jam olim constituit in ejus bonum.

Dum enim lex, qualisquis, propter magnam naturae humanae corruptionem absolute impotens esset ad liberandum ex peccati lapsu hominem, ad tollendam condemnationis reatum, adque vitam beatam obtinendam, nihilque aliud in homine operari posset, nisi ut argueret ipsum sua miseria ac impotencia; addidit divinae benignitatis voluntatis suae gratuita revelationem, promittendo homini, & variis modis promittendo, tandemque reipso in mundum dimittendo salvatorem, unigenitum nempe suum, qui sacrificio suimet-ipsius perditum genus humanum redimeret; qui eam consummavit per obedientiam & passionem totam id, quod sui muneris erat, in gloriam suam intravit, invitans mundum peccatis immersum ad resipiscendum & fidem; quam consummavit resurgens, & gratia salutaris oblationem continentibus aut negligeret, aeterno, eoque horribili multabitur castro.

Tu igitur, o homo, cave, ne brutorum instar terre affixus obliviscaris originis finisque tui; evigila ex lethifero vanitatum mundanarum veterno, attolle in altum oculos, quare & cognosce factorem tui & omnium. En habes ad hoc librum naturae, tot paginae in tantum expansi, potenter servati, sapienterque gubernati mundi; quas auctor ipse tot inscriptis documentis, tamque manifestis divinitatis signis, ut nil tu sponte oculari claudere, & quae in tenebris abdere velis, vel palpando in Dream impingere, evanescere offendetis. Id si non fati, habes etiam librum revelationis, a Deo ipso in rebus tuis institutum, in quo se tibi fat clare cognoscendum ipse exhibuit, in sua natura, personis, operibus, inque sua de statu tuo voluntate, proposuit tibi bonum & malum, vitam vitae & mortis, ac hujus terrore percitus illam tibi sequendam suscipias.

Ummitt ira, maledictio, & execrationis divinae flamma impio & sceleroso: vitiosissim; super in tempore, ne aeternum percas, homo. Infames abstrus in auribus tuis: lex divina, dictis, scriptis, manifestat inus confutatio. revere Deum, dilige proximum, est virtutis, sed: misericordia, angustiae vera animi fiducia fortioris, qui in redemptioem omnium datus est, misericordiam & gratiam, et ejus deus iudicis in du novissimo gratiam audis. Generatio, factus est homo mortuus, vigilia, ne impotens te opprimat: appone animam ad cogitandum induit, de ipso videri tua ratio; circumspecta tua homo in loco tuo: amove cor de terrenis, applica spiritum: cogito te hoc in diversorio, in mundo, temporarium dantant hospitem esse, & alio tibi, in portum usque veram propinquam: atere his, quae mundus dat, non fructus laboris, tempore tempore videri, videri quasi cras mortuus: ne attrahit mortem, sed nec velle vel fugi adveniens, ne ipse te, nequequam tergiversum, trahet, non datus.

Handwritten musical notation on a five-line staff, consisting of several measures of music with notes and rests.

